

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ

ZHETYSU UNIVERSITY

1972

«ЖАҢАРУ» Сыбайлас
жемқорлыққа қарсы жалпыұлттық
«Жаңару» Республикалық
қозғалысының бірлестігі

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

«И. ЖАНСУГUROV АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕ АҚ
НАО «ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И. ЖАНСУГУРОВА»
«ZHETYSU UNIVERSITY NAMED AFTER ILYAS ZHANSUGUROV»

«ЖАҢАРУ» СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ
ҚОЗҒАЛЫС» РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІГІНІҢ ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ФИЛИАЛЫ

ФИЛИАЛ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ОБЩЕСТВЕННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ
ПО ЖЕТЫСУСКОЙ ОБЛАСТИ «ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ ПРОТИВ КОРРУПЦИИ «ЖАҢАРУ»

REPUBLICAN PUBLIC ASSOCIATION FOR THE ZHETYSU REGION OF
«NATIONWIDE MOVEMENT AGAINST CORRUPTION «ZHANARU»

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ
СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК
ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҰЙЫМДЫҚ
МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ: СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР,
ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы

МАТЕРИАЛДАРЫ

II бөлім

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции
«ПОВЫШЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
СЛУЖАЩИХ КАК ОСНОВА ANTIKOPPYЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ
КАЗАХСТАНА: ВЫЗОВЫ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ»

II часть

MATERIALS

of the international scientific and practical conference
« IMPROVING THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF
CIVIL SERVANTS AS A FOUNDATION OF KAZAKHSTAN'S
ANTI-CORRUPTION STRATEGY:
CHALLENGES, ISSUES, AND PERSPECTIVES»

II Part

Талдықорған, 2025

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**«І. ЖАНСУГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕ АҚ
НАО «ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И. ЖАНСУГУРОВА»
«ZHETYSU UNIVERSITY NAMED AFTER ILYAS ZHANSUGUROV»**

**«ЖАҢАРУ» СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫС»
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІГІНІҢ
ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ФИЛИАЛЫ
ФИЛИАЛ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ОБЩЕСТВЕННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ
ПО ЖЕТЫСУСКОЙ ОБЛАСТИ
«ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ ПРОТИВ КОРРУПЦИИ «ЖАҢАРУ»
REPUBLICAN PUBLIC ASSOCIATION FOR THE ZHETYSU REGION OF
«NATIONWIDE MOVEMENT AGAINST CORRUPTION «ZHANARU»**

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ
СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК
ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҰЙЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ:
СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР, ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР»
*атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы***

МАТЕРИАЛДАРЫ

II бөлім

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции
**«ПОВЫШЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
СЛУЖАЩИХ КАК ОСНОВА АНТИКОРРУПЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ
КАЗАХСТАНА: ВЫЗОВЫ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ»
II часть**

MATERIALS

of the international scientific and practical conference
**«IMPROVING THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF CIVIL SERVANTS AS A
FOUNDATION OF KAZAKHSTAN'S ANTI-CORRUPTION STRATEGY:
CHALLENGES, ISSUES AND PERSPECTIVES»
II Part**

Талдықорған, 2025

УДК 351/354
ББК 67.401
Қ18

Редакция алқасы: Е.А. Бурибаев (бас редактор), А.С. Бахтаулова (бас редактордың орынбасары), Л.Н. Карашолакова, М.Е. Абдрахим, Г.Б. Телеуев

Редакционная коллегия: Е.А. Бурибаев (главный редактор), А.С. Бахтаулова (заместитель главного редактора), Л.Н. Карашолакова, М.Е. Абдрахим, Г.Б. Телеуев

Editorial colleague: Ye.A. Buribayev (editor-in-chief), A.S. Bakhtaulova (deputy of editor-in-chief), L.N. Karasholakova, M.Ye. Abdrakhim, G.B. Teleuyev

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҰЙЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ: СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР, ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. **II бөлім** – Талдықорған, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2025. 314 б.

Қ18

Материалы международной научно-практической конференции «ПОВЫШЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ КАК ОСНОВА ANTI-CORRUPTIONНОЙ СТРАТЕГИИ КАЗАХСТАНА: ВЫЗОВЫ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ», II часть – Талдықорған, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, 2025. 314 с.

Materials of the international scientific and practical conference «IMPROVING THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF CIVIL SERVANTS AS A FOUNDATION OF KAZAKHSTAN'S ANTI-CORRUPTION STRATEGY: CHALLENGES, ISSUES AND PERSPECTIVES », II Part – Taldykorgan, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, 2025. 314 p.

ISBN 978-601-216-994-2

Жинақ материалдары Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің бағдарламалық-нысаналы қаржыландыруы аясында жүзеге асырылып жатқан ЖТН BR27195163 «Қазақстанның мемлекеттік қызметінің ұйымдастырушылық мәдениетін трансформациялау архитектурасы» ғылыми жобасы аясында өткізілген ғылыми-практикалық конференция нәтижелерін қамтиды.

Конференция «Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясының негізі ретінде мемлекеттік қызметшілердің ұйымдық мәдениетін арттыру: сын-тегеуріндер, мәселелер мен перспективалар» тақырыбында ұйымдастырылды.

Жинаққа енген материалдар мемлекеттік қызмет жүйесіндегі өзекті мәселелерді, ұйымдық мәдениетті жетілдіру бағыттарын және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімді тәсілдерін талдайды. Конференция материалдары зерттеуші ғалымдарға, жас ізденушілерге және мемлекеттік басқару саласына қызығушылық білдіретін кең аудиторияға арналған.

УДК 351/354
ББК 67.401

ISBN 978-601-216-994-2

© І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2025
© Өндірістік цех, 2025

УДК 323

ҚАЗАҚСТАНДА МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ЖҮЙЕСІНДЕ АДАЛДЫҚ ПЕН АШЫҚТЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

Кенджасарова А.М.

Оқытушы-дәріскер, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
9-aika@mail.ru

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет жүйесінде адалдық пен ашықтық қағидаттарын қалыптастырудың маңыздылығы мен тиімді әдістері қарастырылады. Мемлекеттік басқару жүйесінде адалдық пен ашықтықтың рөлі талданып, олардың сыбайлас жемқорлықтың алдын алудағы және мемлекеттік органдарға деген сенімді нығайтудағы орны айқындалады. Сонымен қатар, заңнамалық базаны жетілдіру, цифрлық технологияларды енгізу, қоғамдық бақылауды күшейту және мемлекеттік қызметкерлердің кәсіби біліктілігін арттырудың маңыздылығы атап өтіледі. Азаматтық қоғам институт-тарын дамыту және қоғамдық кеңестердің қызметін жандандыру арқылы мемлекеттік басқарудағы ашықтықты қамтамасыз етудің қажеттілігі қарастырылады. Мақалада мемлекеттік қызмет жүйесінің тиімділігін арттыру мақсатында ұсыныстар беріліп, олардың еліміздің тұрақты дамуына қосатын үлесі көрсетіледі. Ұсынылған әдістер мемлекеттік басқару сапасын жақсартуға және қоғамның билікке деген сенімін арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметті реформалауда халықаралық тәжірибені ескере отырып, жаңа технологиялар мен инновациялық тәсілдерді енгізу қажеттілігі атап өтіледі.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызмет, цифрландыру, адалдық пен ашықтық, Электрондақ үкімет, мемлекеттік басқару, сыбайлас жемқорлыққа қарсы.

В данной статье рассматривается важность и эффективные методы формирования принципов честности и открытости в системе государственной службы Республики Казахстан. Проанализирована роль честности и открытости в системе государственного управления, определено их место в профилактике коррупции и укреплении доверия к государственным органам. Вместе с тем, подчеркивается важность совершенствования законодательной базы, внедрения цифровых технологий, усиления общественного контроля и повышения профессиональной квалификации государственных служащих. Рассматривается необходимость обеспечения прозрачности в государственном управлении путем развития институтов гражданского общества и активизации деятельности общественных советов. В статье даны рекомендации по повышению эффективности системы государственной службы и отражен их вклад в устойчивое развитие страны. Предлагаемые методы способствуют улучшению качества государственного управления и повышению доверия общества к власти. Вместе с тем, подчеркивается необходимость внедрения новых технологий и инновационных подходов в реформировании государственной службы с учетом международного опыта.

Ключевые слова: Государственная служба, цифровизация, честность и прозрачность, электронное правительство, государственное управление, противодействие коррупции.

This article examines the importance and effective methods of forming the principles of honesty and openness in the civil service system of the Republic of Kazakhstan. The role of honesty and openness in the public administration system is analyzed, their place in preventing corruption and strengthening trust in government agencies is determined. At the same time, the importance of improving the legislative framework, introducing digital technologies, strengthening public control and improving the professional qualifications of civil servants is emphasized. The article considers the need to ensure transparency in public administration through the development of

civil society institutions and the activation of public councils. The article provides recommendations for improving the efficiency of the public service system and reflects their contribution to the sustainable development of the country. The proposed methods contribute to improving the quality of public administration and increasing public confidence in government. At the same time, the need to introduce new technologies and innovative approaches in reforming the civil service, taking into account international experience, is emphasized.

Keywords: Public service, digitalization, honesty and transparency, electoral government, public administration, anti-corruption.

Мемлекеттік қызмет – қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін маңызды институттардың бірі. Қазақстанда мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен азаматтардың сенімін арттыру үшін адалдық пен ашықтық қағидаттарын енгізу қажеттілігі туындауда. Бұл мақалада мемлекеттік қызмет жүйесінде адалдық пен ашықтықты қамтамасыз етудің тиімді әдістері қарастырылады.

Адалдық пен ашықтық – мемлекеттік басқару жүйесінің негізгі қағидалары болып табылады. Адалдық мемлекеттік қызметшінің кәсіби этикасының басты өлшемі ретінде сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға, мемлекеттік қызметке деген сенімді нығайтуға ықпал етеді. Ашықтық мемлекеттік органдардың есептілігі мен қоғамдық бақылаудың маңызды элементі болып табылады, сондықтан оның қамтамасыз етілуі мемлекеттік басқарудың сапасын арттыруға көмектеседі. Мемлекеттік органдардың қоғам алдындағы ашықтығы мен есептілігі азаматтардың мемлекеттік басқару жүйесіне деген сенімін нығайтады және сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға ықпал етеді. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметтің ашықтығы мен адалдығы мемлекеттік басқарудың тиімділігіне де әсер етеді, өйткені әділ және ашық жүйе шешім қабылдаудың сапасын арттырады. Мемлекеттік қызметшінің саналы жаңғыруындағы басты ұстанымның бірі – ашықтық. Бұл бюрократияға, сөзбұйдаға жол бермеу әрі олқылық болған жағдайда шынайы болуға тәрбиелейді. Академиядағы оқу бағдарламалары азаматтарға осы қағидатты өз мәдениетімен, жүріс-тұрысымен көрсетуге үгіттейді. Кез келген дүниені ашық түрде шешу де сыбайлас жемқорлықтың алдын алады.

Мемлекеттік қызметкерлердің адалдығы мен ашықтығын қамтамасыз ету үшін заңнамалық база үнемі жетілдіріліп отыруы тиіс. Бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы күшейту, мемлекеттік қызметкерлердің этикалық нормаларын нақтылау және қоғамдық бақылау механизмдерін енгізуді қамтиды. Сонымен қатар, мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерінде ашықтық қағидаларын сақтау үшін тиісті ережелер мен стандарттар бекітілуі қажет. Ашықтықты қамтамасыз етудің тиімді жолдарының бірі – цифрландыру. «Электрондық үкімет» платформасы арқылы мемлекеттік қызметтердің көрсетілуін автоматтандыру, мемлекеттік органдардың ашық есебін жүргізу және азаматтардың өтініштеріне жедел жауап беру маңызды. Цифрлық технологиялар бюрократияны азайтуға және мемлекеттік қызметтерді қолжетімді етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мемлекеттік мекемелердің сайттарында ашық есептер жарияланып, азаматтардың ұсыныстары мен шағымдарын қабылдау жүйесі жетілдірілуі тиіс.

Бүгінде мемлекеттік қызметшілер ақпараттық технологияны жетік меңгеріп, мемлекет пен қоғам мүддесін қорғауда және халыққа қызмет көрсетуде кәсібилігін көрсете білуге тиіс. Сәйкесінше қажет құндылықтар мен қағидаттарды белгілі бір уақыт шеңберінде қайта қарау, мемлекеттік міндеттерді қоғам күтетін талап-тілектерге сай жүзеге асыру билік пен қоғам арасындағы өзара сенімді арттырады. Бұл – мемлекеттік басқарудың «адамға бағдарланған» моделін қалыптастыру үрдісі.

Азаматтық қоғам институттарының рөлін арттыру мемлекеттік органдардың ашықтығын қамтамасыз етудің маңызды шарты болып табылады. Үкіметтік емес ұйымдар, тәуелсіз сарапшылар мен бұқаралық ақпарат құралдары мемлекеттік қызметтің ашықтығын бақылауда белсенділік танытуы қажет. Мемлекеттік органдар өз қызметін қоғам алдында жариялы түрде есеп беру арқылы жүргізуі тиіс, бұл олардың жауапкершілігін арттырады.

Сонымен қатар, қоғамдық кеңестер мен тыңдаулар өткізу арқылы халықтың мемлекеттік басқару процесіне араласуына жағдай жасалуы керек. Мемлекеттік қызметшілерге адалдық пен ашықтық қағидаттарын сіңіру үшін тұрақты түрде оқыту және біліктілікті арттыру бағдарламаларын жүргізу қажет. Бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырып, қызметкерлердің жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шараларды бақылау үшін тәуелсіз агенттіктер мен арнайы мониторингтік топтарды құру маңызды. Олар мемлекеттік органдардың ашықтығы мен есептілігін бақылауға көмектеседі.

Қазақстанда мемлекеттік қызмет жүйесінде адалдық пен ашықтықты қалыптастыру – мемлекеттік басқару сапасын жақсартудың және қоғамның билікке деген сенімін арттырудың негізгі жолдарының бірі. Адалдық пен ашықтық қағидаларын сақтау мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігін арттыруға, сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға және мемлекеттік қызметтің тиімділігін нығайтуға ықпал етеді. Бұл мақсаттарға қол жеткізу үшін заңнаманы жетілдіру, цифрлық технологияларды енгізу, қоғамдық бақылауды күшейту және мемлекеттік қызметкерлердің кәсіби даярлығын арттыру қажет.

Сонымен қатар, мемлекеттік органдардың есептілігі мен ашықтығын қамтамасыз ету арқылы азаматтардың билікке деген сенімін нығайтуға болады. Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі реформаларды халықаралық тәжірибені ескере отырып жүргізу, сондай-ақ инновациялық тәсілдерді пайдалану – осы саладағы жетістіктердің кепілі болмақ. Тәуелсіз бақылау құрылымдарын дамыту, мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам арасындағы өзара байланысты нығайту, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру да маңызды қадамдар болып табылады.

Жалпы, мемлекеттік қызметтің ашықтығы мен адалдығын қамтамасыз ету – қоғам мен мемлекеттің үйлесімді дамуының басты шарты. Қазақстанда бұл бағыттағы жұмыстарды жүйелі түрде жалғастыру арқылы мемлекеттік басқарудың сапасын арттырып, халықтың әл-ауқатын жақсартуға мүмкіндік туады. Сондықтан мемлекеттік қызмет жүйесіндегі адалдық пен ашықтықты нығайтуға бағытталған кешенді шаралар еліміздің тұрақты дамуына маңызды үлес қосатыны сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ахметов Қ. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» заңы.
2. Майдырова, А.Б., Развитие «Электронного правительства» как фактор вовлечения экономики Республики Казахстан в глобальное информационное общество [Электронный ресурс].- Алматы: ТехноЭрудит, 2019.- 1 электр. опт. диск.
3. Мухтарова, К.С. «Государственное управление экономической безопасностью в РК» [Электронный ресурс]: Учебник / К.С.Мухтарова.- 5,02 Мб.- Алматы, 2014 ж.
4. Ковалев, В. А. «Этика государственной службы». — Алматы: Издательство «Қазақ университеті», 2018.
5. Жұмағұлов Р. ҚР мемлекеттік қызмет жүйесін реформалау жөніндегі стратегиялық жоспарлар.
6. Дорофеева, М. В. «Коррупция и управление в государственной службе». — Москва: Высшая школа экономики, 2019.
7. Кенжеғұлов М. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиялар мен олардың тиімділігі туралы ғылыми мақалалар.
8. Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1500000153>
9. Этика және мемлекеттік қызметшінің мінез-құлық нормалары. https://www.gov.kz/uploads/2023/12/1/428d296a3def29fecb6888e8959fed9d_original.2111060.pdf

ӘӘЖ 00

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗДЕРІ

Кулажанова А.Н.

Магистр, аға оқытушы, Еуразия технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
kulazhanova.a@etu.edu.kz

Мақалада Қазақстанда цифрлық технологияларды құқық қорғау және сот жүйесіне енгізудің өзекті мәселелері қарастырылады. Цифрландыру азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғауға, сот төрелігіне қолжетімділікті арттыруға және құқық қорғау органдарының ашықтығын қамтамасыз етуге бағытталған. Сонымен қатар жасанды интеллектіні құқықтық реттеу, IT-инфрақұрылымды дамыту және қылмыстық процестің үш буынды моделін енгізу мәселелері қозғалған. Автор құқықтық жүйенің тиімділігін арттыру үшін нормативтік базаны жаңғырту мен кадрлық саясаттың ашықтығын қамтамасыз етудің маңызын атап өтеді.

Ключевые слова: цифрландыру, сот жүйесі, құқық қорғау органдары, жасанды интеллект, қылмыстық процесс, заңнаманы жаңғырту.

В статье рассматриваются актуальные вопросы внедрения цифровых технологий в правоохранительную и судебную систему Казахстана. Цифровизация направлена на защиту конституционных прав граждан, повышение доступности правосудия и обеспечение открытости правоохранительных органов. Также затрагиваются вопросы правового регулирования искусственного интеллекта, развития IT-инфраструктуры и внедрения трехзвенной модели уголовного процесса. Автор подчеркивает важность обновления нормативной базы и обеспечения прозрачности кадровой политики для повышения эффективности правовой системы.

Ключевые слова: цифровизация, судебная система, правоохранительные органы, искусственный интеллект, уголовный процесс, обновление законодательства.

The article discusses the pressing issues of integrating digital technologies into Kazakhstan's law enforcement and judicial systems. Digitalization aims to protect constitutional rights, increase access to justice, and ensure transparency of law enforcement bodies. The paper also addresses legal regulation of artificial intelligence, IT infrastructure development, and the introduction of a three-tier criminal process model. The author highlights the importance of updating the legal framework and ensuring transparency in staffing policies to enhance the efficiency of the legal system.

Keywords: digitalization, judicial system, law enforcement agencies, artificial intelligence, criminal process, legal modernization.

Қазақстандық қоғамның конституциялық құндылықтарын тиімді және алдын ала қылмыстық-құқықтық қорғауды қамтамасыз ету мақсатында қылмыстық заңнаманы өзектендіруге байланысты жұмысты жалғастыру маңызды болып келеді.

Инновациялық цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында құқық бұзушылар қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаудың жаңа тәсілдерін қолданады, сондай-ақ қоғамдық өмірдің көптеген салалары үшін, оның ішінде кәсіпкерлік қызметтің еркіндігі үшін қосымша қылмыстық қауіптер туындайды, мұны қылмыстық заңнаманы жаңғырту кезінде ескеру қажет.

Азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қылмыстық қудалауды жүзеге асырудың және соттың сот төрелігін іске асыруының сапасы мәселелері өзекті күйінде қалып отыр.

2023 жылдың 1 қыркүйек күні Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауында көптеген мәселелерді қамтыды. Жолдауда цифрландыру ісіне және инновацияны енгізу мәселесіне баса мән беру керектігін атап кетті.

Маңызды стратегиялық міндет ретінде – Қазақстанды IT мемлекетке айналдыру, цифрландыру ісінде нақты жетістіктер, электронды үкіметті және финтехті дамыту индексі бойынша әлем көшбасшыларының қатарынан көрініп дамудамыз. Былтырдың өзінде IT саласындағы экспортымыз бес есе өсті. Жыл соңына дейін бұл көрсеткіш 500 миллион долларға жетуі мүмкін.

2026 жылға қарай IT қызметтерінің экспортын бір миллиард долларға жеткізу – Үкіметке жүктелетін жаңа міндет. Шетелдің ірі IT компанияларымен бірлескен кәсіпорындар ашу бұл іске септігін тигізері сөзсіз. Үкімет осы мәселені мұқият зерделеп, нақты ұсыныстар енгізуі керек. Үкімет жасанды интеллектті дамыту ісіне баса назар аудару қажеттілігі айтылды. Әлемде алдағы бірнеше жылда осы салаға бір триллион доллардан астам инвестиция салынады деген болжам бар. Жасанды интеллект оны дамыта білген елдердің ішкі жалпы өніміне айтарлықтай үлес қосуы мүмкін.

Еліміз есептеу қуаттарын жаһандық тұтынушыларға сататын орынға айнала алады. Сондықтан ірі мәлімет орталықтарын салуға инвестиция тарту үшін түрлі жеңілдіктерді де қамти отырып, барынша қолайлы жағдай жасау керек. Сондай-ақ мәліметті сақтау және өңдеу саласында Қазақстанның мүддесін ілгерілету қажеттігі айтылды.

Цифрландыру ісінде басшылыққа алынатын қағидаттарды заң жүзінде бекіту, Үкіметтен, сарапшылар қауымынан, Парламент депутаттарынан біртұтас салалық құжат әзірлеу мәселесімен айналысу керектігін айтты [1].

Мемлекетте қоғамдық тәртіпті сақтау мәселесінде қылмыстық-атқару жүйесіндегі қайта әлеуметтендірудің маңызы зор. Бүгінгі таңда бұл институт жекелеген жағдайларда заңда белгіленген көмек: медициналық, білім беру, кәсіпті меңгеру, жеңілдіктер мен әлеуметтік төлемдер алу түрлерінің көрсетілмеуіне байланысты проблемалардың болуымен сипатталады [2].

Қоғамның қазіргі заманғы дамуы барабар нормативтік реттеуді талап ететін инновациялық цифрлық технологиялардың күнделікті өмірге жаппай енуімен сипатталады. Жасанды интеллект пен робототехниканы құқықтық реттеу қажеттігі, бірінші кезекте, олардың әрекеттерінен келтірілген зиян үшін жауапкершілікті бөлу мәселесін шешумен, сондай-ақ жасанды интеллектің көмегімен жасалған туындыларға зияткерлік меншік құқығының тиесілігін анықтау мәселесін шешумен айқындалады.

Қоғамның жеке адамды, қоғамды және мемлекетті қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғауға кепілдік беруге қабілетті құқықтық тәртіптің қамтамасыз етілуін объективті қажет етуі және мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы пәрменді саясаты құқық қорғау органдары қызметкерлерінің әлеуметтік-құқықтық қорғалуын қамтамасыз етудің маңыздылығын айқындайды.

Сот практикасының біркелкілігі мәселесі сот жүйесіне деген сенімді қамтамасыз етудегі түйінді мәселе болып табылады. Соттардың заңдарды біркелкі қолдануы елде бірыңғай әрі тұрақты құқықтық режимді сақтауға, құқықтарды және заңмен қорғалатын мүдделерді тиімді қорғауды қамтамасыз етуге, қабылданатын сот актілерінің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар сот практикасының негізсіздігі мен тұрақсыздығы бойынша субъектілердің сот шешімдеріне негізделген сын айтылған өтініштерінің саны бүгінгі таңда азаймай тұр.

Сот арқылы қорғалу құқығы конституциялық құқыққа жатады және оны ешкім, оның ішінде кассациялық іс жүргізуде де шектей алмайды.

Қазақстанның интеграциялық процестерге белсенді қатысуы тұрғысынан халықаралық шарттар жасасу кезінде ұлттық мүдделерді сапалы қорғау сыртқы саяси және сыртқы экономикалық қызметті құқықтық қамтамасыз етудің бірінші кезектегі міндеті болып табылады.

Заңгерлік білім берудің сапасын қалпына келтіру Қазақстанның құқықтық жүйесін орнықты дамытудың қағидатты шарты болып табылады.

Цифрлық технологияларды енгізу мемлекеттік аппараттың жұмысын жеңілдету үшін ғана емес, сонымен қатар, бірінші кезекте, азаматтардың өмір сүруін жақсарту мақсатында жүзеге асырылады. Осы тұрғыдан алғанда, сот жүйесін дамыту бірінші кезектегі мәселе. Сот төрелігіне қол жеткізуді оңайлату және соттарда клиентке бағдарланған тәсілді енгізу жөніндегі шаралар тұрақты негізде қабылдануда.

Сот ғимараттарында 265 фронт-офис жұмыс істейді. Халыққа кедергісіз қызмет көрсетудің қазіргі заманғы стандарттарын ескере отырып, олар ақпараттық орталығы, кіріс кеңсесі мен өзіне-өзі қызмет көрсету аймақтары, медиаторлар мен адвокаттардың жеке кабинеттері, сондай-ақ іс материалдарымен танысуға арналған кабинеттері бар кең залдармен қамтылған.

Сот ісін жүргізуді оңайлату, сот төрелігінің қолжетімділігі мен ашықтығын арттыру, судьялар үшін зерделі көмекшілерді енгізу жөнінде шаралар қабылдануда.

Соттарға қол жеткізудің бірыңғай терезесі – «Сот кабинеті» ақпараттық сервисі 2014 жылдан бастап, оның ішінде ол мобильді нұсқада жұмыс істейді. Пайдаланушылар үйден немесе кеңседен шықпай-ақ, сотқа электрондық форматта жүгіне, мемлекеттік бажды төлей, сот құжаттарымен таныса, сот отырысының хаттамасын беру туралы өтініш немесе сот отырысының хаттамасына және басқаларына ескерту бере алады.

Жүйеде сотқа дайын талап-арыз автоматты түрде берілетін атқарым енгізілді. Даулардың үш санаты (еңбек, мұрагерлік, некені бұзу, сатып алу-сату шарттары бойынша, жеткізу шарттары бойынша, қарыз шарттары бойынша, жалдау шарттары бойынша) бойынша өтініштердің онлайн-конструкторлары іске асырылды. Сот отырысы басталғанға дейін, азаматтық іс тараптары арасында онлайн-әңгімелесу мүмкіндігі көзделген.

Елдегі барлық сот залдары сот отырысының барысын тіркеуді қамтамасыз ететін заманауи аудио, бейне-жазба жүйелерімен жабдықталған, олар сот процестерінің 96,8%-ы бойынша қолданылды.

Соттарда сот отырыстарының электрондық залдары жасалды. Судьяның және тараптардың әрқайсысының өздерінің автоматтандырылған жұмыс орындары бар. Олар арқылы өтініштер, «цифрланған» дәлелдемелер және басқа да құжаттармен өзара алмасу жүзеге асырылады. Артықшылықтары айқын – процестегі кедергілерді азайту, ақпаратты өңдеу жылдамдығын арттыру, процестердің ұзақтығын қысқарту.

Сот ісін жүргізуді цифрландыру шеңберінде «SMART – судьяның көмекшісі» IT-өнімі жасалды. Судьяның қарауын талап етпейтін, даусыз істер бойынша сот актілерінің жобаларын бағдарламаның өзі дайындайды.

Мысалға, жүйе шығуға тыйым салу туралы, шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы, санкция беру және тағы басқалар туралы сот актісінің жобасын тіркейді және дайындайды. Судьяның қатысуы тек құжатты тексеруді және оған электрондық қол қоюды білдіреді.

Сот төрелігіне қолжетімділікті қамтамасыз етумен қатар, барлық мемлекеттік органдардың айқындығы мен ашықтығы қамтамасыз етіледі. Мемлекет басшысының тапсырмасын орындау үшін, орталық атқарушы органдар басшыларының халықпен кездесуінің жаңа форматы енгізілді. Осы өзгерістерге дейін кездесулер жылына бір рет және тек Астанада өткізілді. Енді министрлер өңірлерге тікелей – облыс орталықтарына ғана емес, сонымен қатар аудандарға да баратын болады. Бұл қамтуды кеңейтуге және көптеген мәселелерді «орнында» шешуге мүмкіндік берді (2022 жылы министрлер халықпен 213 кездесу өткізді).

Әкімшілік-рәсімдік-процестік кодексті және «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде, «e-Otinish» ақпараттық жүйесі өнеркәсіптік пайдалануға енгізілді, ол өтініштерді қарау процесінің айқындығын қамтамасыз етуге және сервистік тәсілді арттыруға бағытталған (бүгінде 25 мыңнан астам әкімшілік органдар мен ведомстволық бағынысты және құрылымдық 26 мың бөлімшеде енгізілген) [3].

Құқық қорғау саласын цифрландыру және оның айқындығын қамтамасыз ету жалғасуда. Бас прокуратураның деректері бойынша 2022 жылы қылмыстық істердің 90,8%-ы (226 030 істің 205 270-і) электрондық форматта тергелді, 8,1 млн. электрондық хаттама мен нұсқама толтырылды, бұл әкімшілік материалдардың жалпы санының 88%-ын құрайды.

Мемлекет басшысының тапсырмасын орындау үшін, полицияның пенитенциарлық мекемелері мен қызметтік үй-жайларында, сондай-ақ құқық қорғау органдарының барлық жедел-тергеу бөлімшелерінде жаппай бейне-бақылау енгізілуде.

Бас прокуратура 2022 жылдың қорытындысы бойынша басқа құқық қорғау органдарымен (СЖҚІА, ҚМА, ІМ) салыстырып-тексеру жүргізді және 26 386 камерада 22 215 бейне-камераның нақты жұмыс істейтіні, сондай-ақ бейне-бақылау жүйелерімен қамтылмаған 1 483 «көрінбейтін аймақ» анықталды. Анықталған кемшіліктерді жою бойынша шаралар қабылдануда.

Қаржылық мониторинг агенттігі қаржылық мониторинг субъектілері үшін бірыңғай портал енгізді, ол арқылы күдікті және шекті операциялар туралы хабарламалар жіберу, сондай-ақ ҚЖҚ/ТҚ саласындағы оқыту материалдарына қолжетімділік қамтамасыз етіледі.

Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайту мақсатында, «Экономикалық тергеу қызметі» АЖ-да «қолма-қол ақшаға айналдыру» фирмаларының контрагент-компаниялары басшыларының ғимаратқа кіруі туралы ішкі қауіпсіздік бөлімшелерінің, ҚМА тергеу департаментінің және аумақтық департаменттерінің басшылығын хабардар етудің автоматтандырылған тетігі іске асырылды.

Бизнестің адал субъектілерін қылмыстық қудалау шеңберіне негізсіз тартудан қорғау үшін «Бизнесті қорғау» жобасы іске асырылуда, оның шеңберінде ведомстволық бақылау күшейтілді, мүлікке барлық ауыртпалықтарды, тінту мен алуларды есепке алу цифрландырылды.

Талдамалық ІТ-құралдарының көмегімен құқыққа қарсы іс-әрекеттің өте жоғары тәуекелдері бар субъектілер ғана көзге түседі.

Заң үстемдігі қағидатын сөзсіз қолдану мақсатында, халықаралық бизнестің азаматтық және коммерциялық дауларын жедел шешу үшін ерекше құқықтық режим шеңберінде жұмыс істейтін "Астана" халықаралық қаржы орталығының Тәуелсіз соты құрылды.

Азаматтардың конституциялық құқықтарын сақтау кепілдіктерін күшейтуге, жазалаудың бұлтартпастығына және сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған қылмыстық процестің үш буынды моделі енгізілуде.

Пенитенциарлық мекемелерде және полицияның қызметтік үй-жайларында, сондай-ақ құқық қорғау органдарының барлық жедел-тергеу бөлімшелерінде жаппай бейне-бақылау енгізілуде.

Күнделікті практикада сотқа дейінгі тергеп-тексерудің, әкімшілік іс жүргізудің, тексеру субъектілері мен объектілерін есепке алудың электрондық жүйелері, сондай-ақ "Qamqor" ақпараттық сервисі қолданылады.

Құқық бұзушылардың лауазымды адамдармен тікелей байланысын болдырмайтын "Сергек" жол жүрісін бейне-бақылау практикасын кеңейту құқық қорғау органдарының қызметіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендету үшін цифрландыруды пайдаланудың жарқын мысалы болып табылады.

Құқық қорғау жүйесіне мемлекеттік қызметте қолданылатын рекрутинг стандарттарын енгізу іріктеудің айқындылығын және тиісінше, кадрлардың сапасы мен "тазалығын" қамтамасыз етуге мүмкіндік береді [4].

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілігін күшейтумен қатар, олардың жалақысын арттыру бойынша шаралар қабылданды, сондай-ақ жекелеген санаттарға тұрғын үйді жалға алу және сатып алу шығындарын өтеу көзделген. Қоғамдық бақылауды кеңейту, мемлекеттік органдардың ашықтығын қамтамасыз ету.

Қазақстанда үкіметтік емес ұйымдардың тұтас қатары әрекет ететін қоғамдық бақылау күшейтілді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы 2023 жыл 1 қыркүйек.
2. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы.
3. Қазақстан Республикасы Президентінің «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндаманы дайындау, Қазақстан Республикасының Президентіне енгізу және оны жариялау қағидаларын бекіту туралы» 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 154 Жарлығы.
4. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы № 802 Жарлығы.

ӘӨЖ 00

ИСЛАМДЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ: ЖАЗАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ЗАМАНАУИ КӨЗҚАРАСТАР

Калкаева Н.Б.

З.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
nesibeli77@mail.ru

Бұл мақалада исламдық қылмыстық құқықтағы жазалау жүйесінің негізгі ерекшеліктері қарастырылады. Исламдық қылмыстық құқықтың шариғат нормаларына негізделген жаза түрлері, олардың әділеттілік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудегі рөлі талданады. Сонымен қатар, заманауи құқықтық жүйелермен салыстырылып, қазіргі қоғамдағы исламдық жазалау шараларына деген көзқарастар мен олардың өзектілігі сарапталады. Мақалада тарихи және құқықтық тұрғыдан ислам құқығының қылмыстық нормаларының эволюциясы мен қазіргі құқықтық жүйеге ықпалы да қарастырылады.

Түйін сөздер: ислам құқығы, шариғат, қазақ әдет-ғұрып құқығы, жаза түрлері, құқықтық жүйе, құқық, құқықтық мәдениет, әділеттілік, құқықтық ықпал, қылмыстық жауапкершілік.

В этой статье рассматриваются основные особенности системы наказаний в исламском уголовном праве. Анализируются виды наказаний, основанные на нормах шариата исламского уголовного права, их роль в обеспечении справедливости и правопорядка. Кроме того, будут проведены сравнения с современными правовыми системами и анализ их актуальности и подходов к исламским мерам наказания в современном обществе. В статье также рассматривается эволюция уголовных норм исламского права с исторической и правовой точки зрения и влияние на существующую правовую систему.

Ключевые слова: исламское право, шариат, казахское обычное право, виды наказаний, правовая система, правовая культура, справедливость, правовое воздействие, уголовная ответственность.

This article examines the main features of the punishment system in Islamic criminal law. The types of punishments based on the norms of Sharia Islamic criminal law, their role in ensuring justice and law and order are analyzed. In addition, comparisons with modern legal systems and an analysis of their relevance and approaches to Islamic punitive measures in modern society will be carried out. The article also examines the evolution of the criminal norms of Islamic law from a historical and legal point of view and the impact on the existing legal system.

Keywords: Islamic law, sharia, Kazakh customary law, types of punishment, legal system, legal culture, justice, legal impact, criminal liability.

Кіріспе

Исламдық қылмыстық құқық – шариғат қағидаларына негізделген әділеттілік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ететін жүйе. Бұл құқықтық сала қылмыстарды алдын алу мен жазалау әдістерін белгілеу арқылы қоғамның тұрақтылығын сақтауға бағытталған. Ислам заңнамасында жаза түрлері Құран мен Сүннетке сүйеніп белгіленеді және әділеттілікті қамтамасыз етудің басты құралы ретінде қарастырылады.

Қазіргі жаһандану жағдайында исламдық қылмыстық құқықтың кейбір аспектілері құқықтық жүйелер мен адам құқықтары мәселелері аясында түрлі пікірталастар туындатуда. Бұл құқықтық нормалардың тарихи негіздері мен олардың қазіргі заманғы заң жүйелерімен өзара байланысын зерттеу маңызды. Сонымен қатар, исламдық жазалау жүйесінің ерекшеліктерін талдау арқылы оның тиімділігі мен сын-тегеуріндерін айқындауға болады.

Осы мақалада исламдық қылмыстық құқықтағы жазалау жүйесінің негізгі ерекшеліктері, олардың қоғамдағы рөлі және заманауи көзқарастар тұрғысынан қарастырылуы талқыланады. Сондай-ақ, исламдық жазалау шараларының қазіргі құқықтық нормалармен сәйкестігі мен айырмашылықтары зерделенеді.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеуде исламдық қылмыстық құқықтың жазалау жүйесіне қатысты негізгі теориялық және тәжірибелік аспектілер қарастырылады. Зерттеу барысында Құран мен Сүннеттің құқықтық нормалары, исламдық құқықтанушы ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ заманауи құқықтық зерттеулер негізге алынды.

Мақаланы әзірлеу кезінде төмендегідей әдістер қолданылды:

- *Тарихи әдіс* – исламдық қылмыстық құқықтың қалыптасу және даму кезеңдерін талдау үшін қолданылды.

- *Салыстырмалы-құқықтық әдіс* – исламдық жазалау жүйесін қазіргі құқықтық жүйелермен салыстыра отырып, олардың айырмашылықтары мен ұқсастықтарын анықтауға мүмкіндік берді.

- *Жүйелік талдау әдісі* – исламдық қылмыстық құқықтағы жаза түрлерінің құрылымын, олардың мақсаттары мен салдарын зерттеуге бағытталды.

- *Контент-талдау әдісі* – ислам құқығы бойынша жазылған классикалық және заманауи еңбектерді, халықаралық құқықтық құжаттарды зерттеу үшін қолданылды.

Зерттеу барысында исламдық қылмыстық құқықтағы жазалау жүйесінің ерекшеліктерін анықтау, оның заманауи құқықтық нормалармен өзара байланысын талдау және қазіргі қоғам үшін өзектілігін бағалау мақсат етілді.

Нәтижелер мен талқылау

Исламдық жазалау жүйесі қылмыстардың алдын алу және қоғамдағы тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында қалыптасқан. Оның негізінде қылмыскерді жазалаумен қатар, оны түзеу, қоғамға қайта бейімдеу қағидалары да қарастырылады. Бұл исламдық құқықтың жазалау шаралары тек қатаң жазалауға емес, сонымен қатар әділеттілік пен кешірімге де басымдық беретінін көрсетеді.

Заманауи құқықтық жүйелермен салыстырғанда, исламдық қылмыстық құқық кейбір мәселелер бойынша құқықтық және этикалық пікірталастар тудырады. Атап айтқанда, кейбір хадд жазалары (мысалы, қол кесу немесе дүре соғу) қазіргі халықаралық адам құқықтары стандарттарына сәйкес келмеуі мүмкін деген сын айтылуда. Дегенмен, кейбір мұсылман елдері бұл жазаларды қолдануда икемділік танытып, оларды қазіргі заман талаптарына бейімдеуге тырысуда.

Сонымен қатар, исламдық қылмыстық құқықтың әділеттілік принциптеріне негізделгені байқалды. Мәселен, қысас жазасының құрбандарға әділеттілік орнату мүмкіндігін беруі немесе жәбірленушінің кешірім таныту құқығы – құқықтық жүйенің гуманистік қырын көрсететін маңызды факторлар.

Осылайша, исламдық қылмыстық құқықтың жазалау жүйесі тарихи, діни және құқықтық аспектілерді біріктіре отырып, өзіндік ерекшеліктерімен ерекшеленеді. Оны қазіргі заманғы құқықтық жүйелермен үйлестіру мәселесі – әрі қарай зерттеуді қажет ететін маңызды бағыттардың бірі.

Қылмыстық жаза қоғамда көпшілік қолдайтын, яғни қоғамда үстем саналатын және қоғамның өмір сүруінің негізгі шарттарымен үйлесетін көзқарастарға сәйкес келіп отырады. Қазіргі заңнамаға ескірген жазаларды кіргізу қоғам үшін тарихи анахроним (кері тартушылық) болып қабылданып, оларды еш уақытта ықпал етуші әсері болмайды. Бұған керісінше, қоғамдық саяси, не адамгершілік тұрғыдан қабылдауға әлі пісіп жетілмеген жазаларды заңға кіргізуде осындай ахуалға ұшыраған болар еді. Қылмыстық заң мен жаза адамдардың өмір сүру салтына, қоғамдық қатынастарға, қоғамның таптық құрылымы мен идеологиясына мемлекет экономикасының күйіне және осының барлығының негізінде орныққан этикалық әрі құқықтық көзқарастарға сәйкес келуі керек.

Шариғаттың түгелдей рухына Алланың шапағаты дарыған деп есептелгендіктен, жазалар да оның атынан «Алланың белгілеген шектерінен» асқаны үшін тағайындалады (Құран 65/1).

Шариғатта жаза төрт түрге: қысас, диат, хадд, таъзир болып бөлінеді. Толығырақ айтсақ:

1) Қысас (әрекетке әрекет) (Құран 5/49: «Жанға-жан, көзге-көз, мұрынға -мұрын, құлаққа-құлақ, тіске-тіс, жаралағандығы үшін кек алу») Қысас жазасына көбіне кісі өлтіру, адамның дене мүшесін зақымдау, мертіктіру жатады. Мұны шариғат «адам құқығына қол сұғу» деп қарайды;

2) Диат (төгілген қан үшін өтемақы немесе құн алу). Өлген жақтың туысқандары кісі өлтірушіден «қанды кек» алмай, орнына құн (диат) аламын деуге құқылы. Кейде еш нәрсе алмай, кешіруі де мүмкін. Мұндай жазаның тәрбиелік мәні өте үлкен;

3) Хадд жазасына тартылғандарға кешірім берілмейді. Хадд жазасына зинақорлық, ғайбат сөйлеу, ішімдік ішу, ұрлық, тонаушылық, діннен безу, көтеріліс жасау және т.б. жасағандар тартылады. Бұлар өлім жазасына, түрмеге қамауға, дүрелеуге, қол-аяғын кесуге, таспен атып өлтіруге және т.б. жазаланады;

4) Таъзир жазасына қысаспен хадд жазасына жатпайтын, онша ауыр емес қылмыс жасағандар жазаланады. Бұларға айып салынады, дүрелейді, жалаңаштап көшеде алып жүреді, аяғына жығып, кешірім сұратады және т.б.

Жазалау көпшілік алдында өтеді. Шариғат бойынша көп қолданылатын жазалар тізімін келтірейік: қан төгілгені үшін, өлім мен дене жарақаты үшін құн төлеу; түрлі қылмыстық және азаматтық қылмыстар үшін сот белгілейтін айыппұл; діннен бас тартқаны үшін, киелілерге залал келтіру, сенім мен дінді қорлағаны үшін өлім жазасына кесіледі немесе өмір бойына қамауға алынудан жазаланады; жақын туыспен зинақорлық жасағаны үшін жазалау; үш ретке дейін зинақорлық үшін - 100 дүре, төртінші рет үшін өлім жазасы; үйленген әйелмен зинақорлық жасау - таспен ұру немесе ұзақ уақыт бойына үйде қамап қою; бір жыныстылармен, өлікпен зинақорлыққа бару - 25 дүре; өтірік жала жапқаны үшін еркін адамға 80 дүре, құлға - 40; шарап ішкені үшін - еркін адамға 40-80 дейін дүре соғу, құлға - соның жартысы; ұрлық жасау - Алланың және адамдардың алдында ауыр күнә, сондықтан ұрының оң қолын шауып, жазалайды (Құран 5/42); әйелді өлтіргені үшін құнның жартысы (50 түйе), ер адамды өлтіргені үшін - 100 түйе төленеді; мұсылманның христианды немесе иудейді (зимми) өлтіргені үшін - 100 түйе немесе 1 мың динар көлемінде (10-12 мың дирхем немесе шамамен 10-12 кг күміс) құн төленеді; адамның дене мүшесін жарақаттағаны үшін тура сондай жарақат немесе адам өлтіргендей жаза қолданылады; ұсақ тәртіп бұзушылық үшін халық алдында сөгіс жариялау, есекке, қара сиырға теріс отырғызып көше бойымен алып жүру секілді жазалар тағайындалады; өлтіруге итерме-легені үшін өмір бойы бас бостандығынан айырумен жазалайды; әкесін өлтіргенге – қинау.

Шариғаттық ұстанымдар мен алғышарттардың барлық жүйесіне діни «заң» сипат берілген. Алайда, теологиялық бағыттағы барлық шариғат нормалары кешенінің мағынасы күнделікті тіршілікке қатысты болып саналады. Адамдар арасындағы қатынастарды құқықтық реттеу қажеттілігінен пайда болған шариғат адам өмірінің экономикалық жағын, саяси мүдделерін, мәдени тұрмыстық жағдайы мен діни көзқарастарын қамтиды. Оның нормаларында адамдардың ойлап тапқандары, жасағандары немесе неге талпынса, сол қамтылады. Бұл жерде Шығыс пен Батыстың көптеген халықтарының көпжақты тәжірибесі жинақталған, жалпы адамзаттық руханилықтың дұрыс нормалары біріктірілген, адам өміріне маңызы өте жоғары ойлар өте қысқа да, әдемі етіп берілген. Осы жағынан шариғат мұсылман Шығыс елдерінің тәжірибелік және рухани ескерткіші болып табылады.

Мұсылман құқығының барлық зерттеушілері кек алу және айыппұл төлеу адам өлтіру (кек алу мақсатында және абайсызда) және түрлі дәрежеде дене жарақаттарын салу сияқты қылмыстарға қолданылады деп санайды. Шариғатта бұл «қылмысқа тең жаза» тенденциясы деп жүргізіледі. Құранда «әрқалай жауыздықтың жазасы, өзіне ұқсасты жамандық деп, яғни әрбір жамандықтың өзіне тән жазасы бар» «Әй, мүміндер, егер сіздер өзіңізге жеткізілген бір залал үшін өш алғыңыз келсе, тек сіздерге келтірілген залалға тең қайтарып алыңыз», - деп жазылған [1, 76 б.].

Мұхаммед пайғамбардың “кек алу мақсатында өлтіру үшін - өш, кек” деп айтқаны хадистердің бірінде жазылған.

Шариғатта кек алу - өш алудың санкциясы көрсетілген. Құқыққа қарсы және қоғамға қауіпті қылмыстың ауыр-жеңілдігіне қарай тең жаза белгілеу керек деген [2, 176.].

Шариғат бойынша кек алу жазасын қолданылудың, оны сақталып қалудың себептерінде әлеуметтік-тарихи негізділік болды. Ислам діні келгенге дейін араб тайпаларының және оларға жақын жерлерде өмір сүрген басқа тайпалардың халқы арасында да қанды өш алудың болғандығы, бір топтың мүшесі басқа топқа жататын кісіні өлтірілсе, марқұмның жақындарының кек алу мақсатында тек қылмыскерді емес, кінәлінің күнәсіз жақындарын өлтіргендігі тарихтан белгілі. Демек, кек алу жазасы исламға одан бұрынғы адамдардан, ережеден мирас болып келген. Сонымен қатар шариғаттың бірінші даму кезінде қанды өш алумен бірге жәбірленушінің жақындарының ризашылығымен айыппұл, яғни қан ақысын алу арқылы өзара кешірім жасауды уағыздайтын да ережесі бар. Мысалы: құранда Бақара сүресінің 178 аятында «Әй, мүміндер! Сендерге қысас (есе қайтару) парыз етілді: Азатқа-азат, құлға-құл, әйелге-әйел (өлтіріледі). Дегенмен оған туыс жағынан кешірім берілсе, ережеге үйлесуі үшін екінші жақтың да оған дұрыс төлеуі қажет. (Егер қысас кешіріліп, құнға тоқтаса, алушының орынсыз егеске қысас істемеуі, берушінің де дұрыс орындауы керек). Міне, осы Раббылары жағынан жеңілдік және мәрхамет. Ал кім де кім бұдан кейін шектен шықса, (кек сақтаса) ол үшін ахиретте күйзелтуші азап бар», - деп көрсетілген. Шейх Мұхаммедке америкалық ғалым “христиан діні исламнан қайырымдырақ емес пе, оның қағидаларында: «кім сенің оң бетіңнен ұрса, сол бетіңді бер», - делінген, исламда: «Алдымен өш алып, кейіннен кешіруге шақырады», - деген сұрақтарды қойғанда, ол былай жауап берген: Ислам - адамның шын көңіл шақыруы, бұл мәселеде ислам шақыруы христиандықтан қайырымдырақ десем болады. Себебі жамандыққа жолыққан кісіге өш алу ақысы берілсе, оның көңілі тыныш табады. Ол ақы үшін бір істі істеуге рұқсат алады, кейін осы ақының иесін кек алудан кешіру дұрыс болады деген ойға көндірілсе, ол кешіріледі. Ешбір күдік жоқ, егер адам кек алуға мүмкіндігі бола тұрып кешірсе, бұл рақметпен құрметтей келіп шыққан кешірім болады. Бірақ біз оны кешіруге шақырсақ және кек алу құқығын бермесек (христиандар сияқты) ол мұнымен келіссе де, бәрібір жаман көріп кетеді, себебі бұл амалсыздықтан кешіру деп жауап берген.

Шариғатта дене жарақатын салу қылмысы үшін құранда көрсетілгендей: «жанға-жан, көзге-көз, құлаққа-құлақ, мұрынға-мұрын, тіске-тіс» бойынша жазалаумен бірге «кім кешірсе, бұл ол үшін алла тағаланың үкіміне лайықты үкім қылмаған рақымсыздар» деген ережеге де амал қылған.

Ислам қылмыстық құқық теориясында адам өлтірудің әдейі өлтіру түрін сипаттайтын бірқатар белгілеріне қарай оны аса ауыр қылмыс деп санаған жағдайда, мұндай қылмысты жасаған айыптыға тек тең жаза - өш алу қолданылады. Қазір де бірқатар ислам мемлекеттерінде адам өлтіру үшін тек өлім жазасы қолданылады. Кек алу мақсатында адам өлтіруге мүмкіндіктер берілген. Белгілі ғалым И.И. Карпец «Қылмысты қайталау, қылмыс жасауды кәсіпке айналдыру, қоғамның қауіпсіздігіне және тыныштығына қарсы қылмыстардың орын алу қаупі бар қоғамда өлім жазасын қалдыру керек» дейді [3].

Шариғатта бірнеше қылмыскерлердің, яғни олардың қылмысқа қатысқандығының түріне қарамай бір адамды кек алу үшін өлтіргенде, олардың бәріне бірдей жаза - өш алу белгіленген. Сондай-ақ бір кісі бірнеше кісіні кек алу үшін өлтірсе, олардың барлығы үшін қылмыскерге өлім жазасы белгіленген.

Жас баланы кәмелетке жеткен кісі, әйелді еркек кісі, құлды еркін кісі, ақыл-есі дұрыс адамды ақылы дұрыс кісі, көрді көзі ашық кісі, қолы не аяғы кесілген кісіні барлық мүшелері бүтін кісі, кәпірді мұсылман кісі өлтірсе, кек алу назарға алынбайды, яғни қылмыскерде кек алынған, яғни өлім кесілген: Имам Шафии құл үшін еркін адамнан өш алынбайды, деп Ханафийге қарсы ойын білдірген.

Абу Ханифаның балиғат жасындағы және кәмелетке жетпеген адамды суға батырған адамнан кек алынбайды, деген ойына қарсы Абу Юсуф және Мұхаммед аш-Шайбани «кек алынады» деген болса, имам Шафии «Айыпты да суға батырылсын» деген [2].

Біреуді ойластырып жарақаттаса, бірақ кейін жәбірленуші төсекте жатып өлсе де кек алынған. Мұсылмандардың басына қылыш көтерген адам өлімге үкім етілген. Хадисте «Қалада бір адам бір кісіге қару көтеріп, кейін басқа бір нәрсемен ұрса, ал адамның өлімі басқа адамның әрекетіне байланысты болып, ол өлтірсе, онда осы өлтірген кісіден кек алынады. Түнде үйіне ұры кіріп мүлкін алып шығып кету кезінде артынан қуып барып өлтірген адамға жаза жоқ», – деп көрсетілген [2]. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша керісінше, айыпты жазаланады. Шариғаттағы бұл ереже қазіргі жағдайға тура келмейді. Біздің ойымызша, адамның өмірі мүлктің құнымен өлшенбеуі керек. Адам денесіне зардап келтірген жағдайда кек алу үшін айыпталушыға да тура осындай жарақат немесе ұқсас жарақат келтіру мүмкін болмаса, мысалы, қолын, аяғын, денесінен кесіп алу, құлағын түбінен кесіп алу, көзін тамырымен ойып алуға ұқсас жарақат салудың мүмкіндігі болмаса, онда айыппұл төлеген.

Осы сияқты тістен басқа сүйектерді сындырып жарақаттағанда да кек алынбайды, көп мөлшерде айыппұл төлеген. Шариғатта келесі жағдайларда да дене жарақаты үшін тең жаза – талион қолданылмауы көрсетілген.

Еркін адам мен құл және екі құл бір-біріне денесінің маңызды бір органына жарақат салған жағдайда, талион қолданылмаған, себебі еркін адам мен құлдың арасында теңдік жоқ, сондай-ақ құлдардың арасында да олардың бағасы тең еместігі назарға алынған. Басты миға дейін, қарынды ішекке дейін жарақаттағанда, сондай-ақ тілді кескенде, күйеуі өз әйелін ұрғанда кек алынбаған. Бірақ айыптының бұл жағдайларда айыппұл төлеуі міндетті болған.

Жоғарыда көрсетілгендей, адам тарихының алға басуына, уақыттың өтуіне байланысты шариғатта да адам өлтіру және дене жарақатын салу қылмыстарына белгіленген кек жазасының қолданылуы азайып, қылмыстың ауыр-жеңілдігін ескере отырып, қажет болған жағдайда айыппұл төлеу кеңінен таралған.

Айыппұл өлтірілген кісінің мирасына, дене жарақаты болғанда жәбірленушіге айыпты жағынан төленетін ақы болып табылады.

Шариғатта өлтірілген кісі үшін төленетін құн ақысы: 100 бас түйе не 1000 динар (бір динар – 4,235 гр алтын тенге), 10 000 дирхам (1 дирхам – 3,13 гр күміс тенге) немесе 200 бас қой не 200м мата, (бір мата бір адамға киім бас тігуге жететін өлшемде) не 200 бас қара мал түрінде белгіленген .

Жоғарыда көрсетілген айыппұл ақы өлшемін белгілеуде Мұхаммед пайғамбар адам өлтірген айыптының мал-мүлкі есебінен: түйесі барларға -100 бас түйе, қара малы барларға – 200 бас қара мал, қойы барларға – 200 бас қой төлеу міндетін жүктеген. Халифа Омар болса алтыны бар айыптыларға мың динар, күмісі барларға он мың дирхам, түйесі барларға – 100 бас түйе, қара мал иесіне – 200 бас қара мал, қойы бар кісілерге – 200 бас қой, матасы барларға – 200 м. матадан тұратын айыппұл төлеуді белгілеген. Осыдан басқа Халифалар Омар және Осман адам өлтіргендерге төленетін айыппұл ақысын ақшалай не мүмкіндігі бар болса, түйемен төлеуге де рұқсат берген [4, 175 б.].

Кек алу үшін адам өлтіргенде ауыр айыппұл, яғни түрлі жастағы түйелерден 25 тең төрт ұлыс және бір жасқа толған ұрғашы түйе, екіншісі – екі жастағы ана түйе, үшіншісі – үш жасқа толған ана түйе, төртіншісі – төрт жасқа толған ана түйе төленген. Ауыр айыппұл деуге себеп ол түйелердің саны емес “бұл жастағы түйелерді бірме – бір тауып алу қиын болған”. Абайсызда кісі өлтірілгенде айыппұл ақысы жүз түйе, бірақ жасына қарай бес ұлыс: бір, екі, үш, төрт жасты ана түйеден жиырма, бір жасқа толған еркек түйеден – 20 берілуі шарт деп саналған [4, 175 б.].

Адамды абайсызда өлтірудің жазасы бір құлға бостандық беру болған, егер кінәлінің жағдайы бұл шараға сәйкес келмесе, онда екі ай ораза ұстаған, не 60 кісінің

қарнын тойдыру керек болған. Тағы да айыбы үшін айыппұл төлеу керек болған, айыпты мирас құқығынан ажыратылған.

Әйелдер қылмыс жасағанда, еркектерден алынатын айыппұлдың жартысы алынған. Шариғатта әйелдердің экономикалық жағдайы есепке алынып, оларға қатысты айыппұл қолдануда біраз жеңілдік берілген. Сондай-ақ шариғатта адамға келтірілген жарақаттың ауыр-жеңілдігіне байланысты бірнеше түрдегі айыппұл төлеу белгіленген. Мысалы, денедегі жұп органның екеуіне залал келтірілсе толық айыппұл, біреуіне залал келтірілсе жарты айыппұл, мұрынға, жыныс органына, миға, тілге, сақал не шаш енді шықпайтын етіліп алып тасталса, саусақтардың барлығына залал келтірілсе де айыппұл белгіленген.

Шариғатта айыппұл төлеу сияқты жаза түрінен пайдалану бұл негізгі айыптының қылмыстық әрекетінен жәбірленген тұлғаға айыпты жағынан жеткізілген материалдық және рухани залалды толық мөлшерде өндіруге қызмет етеді. Бұл жазаның тиімділігі туралы В.А. Лихачёв «Жәбірленушіге келтірілген залалды өндіруді көздеген бұл санкция қылмыстық заңның және оны жүзеге асыратын соттың абыройын асырады. Сондықтан қазір ұлттық және халықаралық дәрежеде айыппұл жазасынан қосымша немесе негізгі қылмыстық жаза ретінде кеңірек пайдалануға ұсыныс байқалады» дейді [5, 134 б.].

Шариғатта айыппұл жазасының келтірілуі оның жақсы жағын көрсетеді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексында жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы 99, 101, 103, 106, 112, 119 және тағы басқа баптарында көрсетілген қылмысты әрекеттерге қолданылатын жазаның бір түрі ретінде сотталушыны материалдық тұрғыдан жазалауды қолдана отырып, айыппұлдың бұл қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша да белсенді түрде қолданылғанын қалаймыз[6]. Бірақ біз айыппұл туралы сөз қозғағанда, тек материалдық залалды емес, рухани залалды да өндіруді назарға аламыз. Азаматтық және Еңбек кодекстерінде рухани залалды өндіруге назар бөлінген. Осыларды есепке ала отырып және әлеуметтік экономикалық жағдайы мен саяси жүйесі дамыған шет мемлекеттердің жаза қолдану тәжірибесін ескере отырып, айыппұл жазасын Қылмыстық кодекске белсенді түрде кіргізуді мақсатқа лайықты деп санаймыз.

Қорытынды

Исламдық қылмыстық құқық – әділеттілікті қамтамасыз етудің ерекше жүйесі, ол шариғат қағидаларына негізделіп отырып, қоғамдағы тәртіп пен қауіпсіздікті сақтауға бағытталған. Зерттеу барысында исламдық жазалау жүйесінің негізгі ерекшеліктері қарастырылып, оның қылмыстардың алдын алу мен жазалаудағы рөлі анықталды. Ислам құқығының қылмыстық нормалары белгілі бір қатаң қағидаларға сүйенгенімен, олардың басты мақсаты – қоғамда әділеттілік орнату және құқық бұзушылықтардың алдын алу.

Қазіргі заманғы құқықтық жүйелермен салыстырғанда, исламдық жазалау жүйесі өзіндік ерекшеліктерге ие. Кейбір жаза түрлері халықаралық құқық пен адам құқықтары талаптарымен сәйкес келмейтіні жөнінде пікірталастар жүргізілуде. Дегенмен, исламдық қылмыстық құқықтың негізгі қағидалары әділеттілікке, жәбірленуші құқықтарын қорғауға және қылмыстың алдын алуға негізделген.

Зерттеу нәтижесінде исламдық қылмыстық құқық нормаларын қазіргі құқықтық жүйелермен үйлестіру мүмкіндіктері және олардың заманауи құқықтық тәртіпке ықпалы туралы тұжырымдар жасалды. Исламдық құқықтың жазалау әдістерін заманауи құқықтық принциптермен үйлестіру мәселесі әрі қарай зерттеуді қажет ететін өзекті тақырыптардың бірі болып қала береді.

Алғыс айту: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің ЖТН BR21882428, бағдарламалық-нысаналы қаржыландыруы «Постқалыпты уақыттағы рухани-мәдени, саяси, әлеуметтік құбылыстар ретіндегі исламның ықпалы мен келешектері: Таяу Шығыс пен Орталық Азия елдерінің тәжірибесі» бағдарламасын іске асыру шеңберінде әзірленді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1.Құран Кәрім (Қазақша мағынасы және түсінігі) / Аударған: Халифа Алтай. – Алматы, 2000. – 472 б.
- 2.Калкаева Н.Б. Шариғат бойынша қылмыс пен жаза. –Алматы, 2017. -236 б.
- 3.Карпец И.И. Смертная казнь: за и против. - М.: Юридическая литература, 1989. – 98 с.
- 4.Абу Юсуф Йакуб. Китаб ал-Харадж: Хрестоматия по исламу / Пер. с арабского, введения и примечания. - Москва: Наука, 1994. – 320 с.
- 5.Лихачев В.А. Уголовное право в освободившихся странах (сравнит.исслед.) – М.: Наука, 1988. – 205 с.
- 6.Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236> (өтініш берген күн: 5.03.2025ж.)

ӘӘЖ 00

ИНТЕРНЕТ АЛАЯҚТЫҚПЕН КҮРЕС – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Кулажанова А.Н.

Магистр, аға оқытушы, Еуразия технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
kulazhanova.a@etu.edu.kz

Бұл мақалада қазіргі цифрлық дәуірдегі алаяқтықтың түрлері, оның қоғамға тигізер зияны және алаяқтықтың алдын алу жолдары талданады. Интернет, әлеуметтік желілер мен онлайн-сауда алаңдарының кеңінен қолданылуы – азаматтардың жеке деректеріне қол сұғудың, сенімге кіріп, материалдық залал келтірудің жаңа мүмкіндіктерін тудырып отыр. Автор алаяқтықтың ең көп тараған 14 түрін атап көрсетіп, әрқайсысының ерекшелігі мен салдарын сипаттайды. Сонымен қатар, алаяқтықтың құқықтық аспектілері қарастырылады. Алаяқтардың арбауына түсіп қалмау үшін ақпараттық сауаттылықтың маңыздылығы көрсетіледі. Қоғамдағы рухани және адамгершілік құндылықтардың әлсіреуі де алаяқтықтың өршуіне әсер ететіні айтылып, оның алдын алу – ортақ жауапкершілік екені баса көрсетіледі.

Кілт сөздер: алаяқтық, цифрлық қауіпсіздік, ақпараттық сауаттылық, құқық, жеке деректер, интернет-алаяқтық

Мошенничество – одна из социальных проблем, существующих с древности. В данной статье рассматриваются виды мошенничества в условиях цифровой эпохи, их вред обществу и пути профилактики. Широкое использование интернета, социальных сетей и онлайн-торговли создает новые возможности для хищения личных данных граждан, злоупотребления доверием и нанесения материального ущерба. Автор выделяет 14 наиболее распространённых схем мошенничества, описывает их особенности и последствия. Также рассматриваются правовые аспекты борьбы с мошенничеством. Подчеркивается важность информационной грамотности для защиты от обмана. Ослабление духовных и нравственных ценностей в обществе также рассматривается как фактор, способствующий росту мошенничества. Отмечается, что профилактика этой проблемы требует коллективной ответственности.

Ключевые слова: мошенничество, цифровая безопасность, информационная грамотность, право, персональные данные, интернет-мошенничество

Fraud is one of the long-standing social problems of humanity. This article analyzes the types of fraud in the digital era, their harm to society, and prevention methods. The widespread use of the internet, social media, and online marketplaces opens new opportunities for accessing citizens' personal data, abusing trust, and causing financial losses. The author identifies 14 common types of fraud, describing their features and consequences. Legal aspects of combating fraud are also discussed. The article emphasizes the importance of digital literacy to avoid falling victim to fraud. It also highlights how the decline in spiritual and moral values in society contributes to the rise in fraudulent activities. Prevention is presented as a matter of shared responsibility.

Keywords: fraud, digital security, digital literacy, law, personal data, online fraud

«Кімде кім қозбояушылық жасаса олар бізден емес» Мұхаммед ғ.с., Бөтеннің мүлкін жымқыру не болмаса мүлде танымайтын бейтаныс адамды жалған уәделермен сендіру арқылы алдау және оған шығын келтіріп, өзгеге зардап шектіру алаяқтық болып табылады. Пайда көру үшін алдау «Малым жанымның садағасы, жаным арымның садағасы» деген халықтың менталитетінің жаһандану заманындағы алаяқтықпен жасаған әрекеті ұлттық құндылықтарымыз бен қарым қасиетіміздің төмендеп жатқанын көрсетеді. Бұл бұрынғы

ашаршылықты көрген халықтың бүгінгі ұрпағының тойымсыздығынан туған дағдарыс кезіндегі өте өзекті тақырып болып отыр.

Алдау арбау жағдайға байланысты адамның ситуациядан шығуға бар мүмкіншіліктерін пайдаланудың ақылды және ақылсыз ойлары мен ниеттерінен шығатын әрекеттері сияқты. Алаяқтар азаматтардың ақшаға деген қызығушылығын еш қиындықсыз пайдаланады. Қазақтың «Заманың түлкі болса тазы боп шал» деген мәтел қоғамдағы алаяқтық түлкі бұлаңға тазыдай қырағы, жүйрік, адал болуды меңзеп отыр. Қазақстандағы алаяқтықтың жаңа түрлері көбейді. Алаяқтық схемалар үнемі дамып, азаматтардан жеке ақпарат алудың жаңа әдістері ойлап табылып жатыр. Осы схемалардың бірі – ақшалай өтемақы беруді сылтауратып, пайдаланушылардың жеке деректерін жинау. Бұл схема цифрлық жүйеге көшуден пайда болды, Ел арасында, әлеуметтік желілерде алдау көріністері белсенді түрде тарала бастады. Бейнежазбалардың әрқайсысының ұқсас атаулар арқылы шатасуларға себеп болатын бағытта да жұмыс жүргізуде. Өтірік сөйлеуауыруды, шын сөйлеу сау екендігінді білдіреді деген. Сондықтан қоғамның рухани жетіліп отыруы жаһанадану кезеңіндегі кертартпа, адамшылыққа жатпайтын әрекеттер адамның гуманистік синтезіне жетелеуіне кері әсері болары ақиқат [1].

Қазіргі таңда алаяқтық қылмыстардың пайыздық өлжөмі жоғары болып тұр. Арнайы осымен айналысып пайда табуға құштарланған адам ойының азартты кезеңіне ұласып кету қаупі бар. Ол үшін оған қарсы нақты дұрыс пікірлер адам санасына жеткізіліп, зиянды жақтарының ақыры қалай болатынын дәлеледеп көрсету арқылы өмірлік, заңды жазалардың барлығын түсіндіре отырып жеткізу керек. Бұндай жағдайда қай заманда да қателіктер болған кезде жазалық шешімдері шығып отырған. Сол арқылы қандай құқық бұзушылықтар жол берілгенде себептерін таба отырып, оны алмастыратын жақсы қандай бағыттар бар екенін тауып ортаға қоғамға кеңес беру керек, Ал бүгінгі таңда цифрлық білімнің баршаға ортақ оқытулары терең меңгерілмегендіктен барлық салада қателесулерге жол беріледі. Сондықтан әрбір адам өзіне сақ болып өзіндік білімін арттыру арқылы цифрлық білімнің кеңістігіне жол ашады. Қызығушылық, біреуденсұрау арқылы жауап алып қоғамның ағысынан қалып қоймау керек. Бұл бүгінгі күннің сын қауіп қатері.

Цифрлық құрылғыларды бұзу арқылы кедергілер туғызып соны жөндеу үшін мәжбүрлеу шаралары арқылы пайда табуды ойлайтындар да болады [2].

Адам құқықтары мен бостандықтарына Қазақстан Республикасы Конституциясының 18-бабында «Әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауына, өзінің және отбасының құпиясы болуына, ар намысы мен абыройлы атының қорғалуына құқығы бар. Әркім өзінің жеке салымдары мен жинаған қаражатының, жазысқан хаттарының, телефон арқылы сөйлескен сөздерінің, почта, телеграф арқылы және басқа да жолдармен алысқан хабарларының құпиялығы сақталуына құқығы бар. (Тексеру заңды ретпен ғана шектеледі). Сондай ақ ӘҚБтК 444-бабында құмар ойындарға қатысу, тарту немесе рұқсат беру жауапкершілігінің 21 жасқа дейінгі тиым бар екені, жазаларының да көрсетілгені анық. Алайда цифрлық жүйенің қолжетімділігі, ондағы жарнамалар жастарды улаумен келеді. Ал бүгінгі таңда шет елдерден келген техникалардың барлығын тиімді екен деп пайдаланамыз. Соның барлығын тексеріп бақылаудан өткізетін мамандар дайындап қадағалап отыру қауіпсіздігіміздің кепілі болатын шаралар қабылдауымыз дұрыс болар. Қазіргі таңда әрбір адамды, оның үйін, қай жерде тұрғанын спутниктік жүйе арқылы тез біле қоямыз. Ол қаншалықты дұрыс. Қол жетімділік жақсы ал кейінгі қауіпсіздік жағы қалай болады соны да ойлауымыз керек. Әрбір үйде қолданылатын техникалардың да залалды жақтары да болып қалуы мүмкін дайындаушы ел оның зиянды жақтарын білуі, ақпараттық мәліметтер алуы, өздерінде пайдаланбауы мүмкін. Алайда шығарылған заттың қаражатын қайтару үшін адам баласы сата береді, бірі біліп, бірі білмей ұсынуы мүмкін. Еліміздің ең қымбат қазынасы адам адамның өмірі болғандықтан мемлекеттің қауіпсіздігін, адамдарын қорғау, оларға титтей де зиян келмеу керектігін ойлауымыз керек.

Интернет сауда арқылы шығындалып жатқан қаншама азамат шағымдануда. Ал оның себептері қылаң бергеннен құқық қорғау органдары жұмыс жасап тоқтатып отыру керек. Адам тұзақтарға түсіп қалмау үшін егжей-тегжейлі толық сенімде болу керек. Адамдардың салықтан қашу арқылы өтемақы алу, төлеу кезінде банкоматтардың жанында тұрып нақты алмастыру жасауы әдетке айналып келеді. Ал сол жерлерде жалған ақшамен немесе телефондарды пайдалану арқылы чекті көрсетіп ақша түспей қалу операцияларын да жасауы мүмкін осылай алданып қалмасына кім кепіл. Соның заңдылығы мен заңсыздығы мен да ашып көрсетіп ақпарат құралдар арқылы халыққа жеткізу керек. Жеке деректерді қорғау қоры биік деңгейде жұмыс істеу керек [3].

Қазіргі таңда сіздің сөзіңізден ақша шығарылғалы жатыр, біз ішкі істер министрлігінен хабарласып тұрмыз, сіздің атыңыздан банктен ақша алғалы тұр сіз келісесіз бе деген сияқты сұраулар қойылады. Алайда қайта хабарласқан жағдайда сол телефондардың барлығы қайтып алмайды. Сондықтан сондай жағдайларда хабар шалған телефондардың барлығын тексеріп тез арада шешімі айтылу керек. Сондай қадағалаулардың болмауы себепті де кез келген қылмыскер оңай құтылып құқықтық жауапкершілікті сезіне алмайды. Бұл әдеп белең алса адамның бойындағы адамгершілік қасиеттің жоғалып қоғамның қасиетсіз қабілеттері пайда болып мемлекеттің құруына бірден бір себепкер болады. Сондықтан қазіргі таңнан алдын-алу шаралары уақыттан кеш қозғалмай әрекет ету керек. Әрбір азамат ұрпағына деген жауапкершілікті арттыру керек. Абайдың әкесі болған, болыс болған, ел деп елдің мүддесін ойлаған, Қазақтың соңғы ханы Кеңесарыға көмек қолын созған Құнанбайды анасы ұлын қалай қадағалады. Кәмелетке толмағандар Конвенцияның 1-бабына сәйкес 18 ге толмаған әрбір адам танылса, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінде, «Неке және отбасы туралы» заңдарында аталып өткен. Осыған орай ата ана тәрбиесі ұрпағын шалыс қадам басудан қадағалауын тоқтатпау керек. Сервистік полицияның да негізгі қағидаттарында қылмыстың себеп салдарын табу арқылы қоғамды дұрыс жолға салу жазалау емес [4].

Сені Жаратқанды, ата анаңның абыройын ойлап ұятқа қалдырмай әрекет ет. Құжаттарды рәсімдеу туралы ұсыныс, атынан кредиттер алу т.б. Алаяқтар сайты егер пайдаланушы әрі қарай келісіп, толтырса, онда оның картасынан теңге алынады. Бірақ уәде етілген өтемақы келмейді. Бұл схеманың зияны мынада: Алаяқтар, сайып келгенде, жәбірленушінің жеке шотынан барлық ақшаны ала алады. Алаяқтардың арбауына түсіп қалмау үшін не істеу керек. Бұл схемалар аңқау және тәжірибесіз пайдаланушыларды алдау арбаумен болады. Сондықтан барлық құжатқа қырағылық танытып, ақпаратқа сын көзбен қарау керек. Сіз сондай-ақ кейбір ережелерді сақтауыңыз керек: Сенбеңіз. Тек сауалнамаға немесе сауалнаманы толтыруға, келтірілген зиянды өтеуге және тағы басқаларға оңай ақша табу туралы уәде берулерге мұқият болу керек. Ал егер олар сізден бірдеңе үшін алдын ала төлем жасауыңызды сұраса, онда бұл сөзсіз алаяқтық. Өзіңіз тексеріңіз. Мұндай нәрсені уәде еткен акциялар немесе компаниялар туралы қосымша ақпарат іздеу керек. Барлық толық ақпаратты іздеу жүйелерінен табуға болады. Жеке деректерді енгізбеңіз. Банк картасының нөмірі, телефон нөмірі, жеке деректер – мұның бәрі тексерілмеген сайттарға жіберілмеуі керек. Мұндай ақпараттың шығуы пайдаланушыға айтарлықтай зиян келтіруі мүмкін. Алаяқтықтың ерекшелігі-қылмысты іске асыру тәсілінде, яғни алдау немесе сенімділікті пайдалану жолымен жасалады.

Меншікке заңмен кепілдік берілген. Ешкімді де соттың шешімі болмайынша өз мүлкінен айыруға болмайды [5].

Бұл ережелер пайдаланушыға алаяқтықтан қорғануға және олардың деректерін сақтауға көмектеседі. Алаяқтардың басқа да сан мың түрлі әдісі жанарумен жасалып келеді. Солардың біліп жүру үшін атап өтсек:

1. Интернет-дүкен алаяғы. Ол үшін алаяқтар онлайн дүкендерді пайдаланады. Себебі бүгінде көпшілігіміз үйде отырып-ақ өзімізге керекті заттарға тапсырыс беруді

әдетке айналдырғанбыз. Бұл бір жағынан тиімді болғанымен, екінші жағынан қауіпті. Себебі алаяқтар сіздің сеніміңізді пайдалана отырып, сан соқтырып кетуі бек мүмкін. Олар алдын ала төлем жасауды сұрайды. Ал ақшаңызды алып алғаннан соң зым-зия жоғалады. Сондай-ақ бастапқыда берілген мекен жайды анықтау мүмкін емес болып қалады. 2. Интернетқайыршылық. Яғни мұнда қайырымдылық ұйымдары, құрылыс жұмыстарына ақша жинау секілді әдістерімен ұйымдастырылады. Компания болып құрылдық деп, жұмыс істеп тұрады. Салымшылардың сеніміне кіріп, ақшаны жымқырғаннан соң жабылып қалады. Кейіннен жаңадан және жаңа атаумен ашылып қайтадан алаяқтық әрекеттерін жүзеге асырады. Оның ғаламтордағы сайтының ақпары 2 беттен аспайды. Бұл жағдайда күмәнмен қараған жөн. 3. Фишинг. Алаяқтықтың бұл түрі құпия деректерді пайдаланушылардың «логин парольдеріне» қол жеткізу арқылы жүзеге асады. Кез-келген адамның аккаунтын бұзу арқылы оның қаражаттарын алып, құпия болған жеке мәліметтеріне қол жеткізеді. 4. Кликджекинг. Көбіне лүпіл жинап беру, жазылушылар санын арттыру секілді уәделерді беріп, ақшаңызды алғаннан соң оларды табу мүмкін болмай қалады. 5. Биржалардағы интернет-алаяқтық. Мұнда акцияларды арзанға сатып алып, қымбатқа өткізу. Сондай-ақ қызықты акцияларды көрсетіп жарнаманы жақсылап жариялайды да, соңында жасанды болып шығады. Кей жағдайларда адамдардан түрлі сылтаулармен қосымша төлем жасау керектігін алға тартып, ақшаларын алады. 6. Интернеттегі күтпеген ұтыс. Тосын сый секілді сіздің қатысуыңызсыз ұтыс ұттыңыз деп хабарлайды. Ұялы телефонға смс хабарлама немесе поштаңызға жүлде ұтысы туралы ақпар келеді. Оны алу үшін ақша аударуыңызды сұрайды. 7. Интернет-казино. Онлайн-казино ұтып алғысы келетін құмар ойынға жақын адамдарды құрыққа түсіреді. Сенімді сайттар сенімді ұтыстың әдістерін ұсынады, бірақ рулеткадағы математикалық схемалардың ешқандай түрлері әрекет етпейді. 8. Интернеттегі қаржы пирамидалары. Табысты ұлғайту үшін ақша салуды басқа да адамдарға таратуды айтады. Осылайша ақшаңызды қалталарына оңай басып отырады. 9. Танысу сайттарындағы және әлеуметтік желілердегі алаяқтық. Неке алдау- бәрі кез-келген сайтта немесе әлеуметтік желіде хабарландыру бойынша әдеттегі танысудан басталады. Адамның сеніміне 2-3 ай ішінде ие болып, өзінің қаржылық мәселелерін шешуге ақша сұрайды. Бірақ ақшаны алғаннан соң жоғалады. Онымен байланысу мүмкін болмай қалады. 10. Валюта айырбастаудағы табыс. Пайдаланушыларға валюта айырбастау үшін электрондық айырбастау пункттерін пайдалана отырып, ақша табу ұсынылады. Алаяқтар түрлі төлем жүйелерінде екі шот ашып, екі айырбастау пунктінің көмегімен валютаны өзгертіп, кері айырбастауды сұрайды. Айырбастау орындарының бірі жалған болып шығады. 11. Интернет-кредиттеу саласындағы алаяқтық. Жеке фирмалар мен жеке тұлғалардан алдын ала төлемнен кейін ғана қызмет көрсететін несие рәсімдеу кезінде несие беруге уәде береді. Ал ақша алғаннан кейін жоғалады. Кейде интернет сайттар сізге өтінім қалдыруды, сауалнама толтыруды ұсынады. 12. Жалған крипто-валюта алаяқтары адамдарды ақша аударуға, арзан бағада крипто валюталарды сатып алуға, сол арқылы көп табыс табуға болады деп сендіреді. 13. СМС арқылы алаяқтық. «Несиеде қарызым бар, нөмірмен қателестім, басқаның ақшасы аударылып кетті, кәртішкем блокқа түсіп қалды, туыстарым қайғылы жағдайға душар болды», – деген секілді түрлі хаттарды сізге жолдау арқылы ақшаңызды жымқырады. 14. Фрилансдағы интернет-алаяқтық. Яғни сіздің жеке мәліметтеріңізге қол жеткізіп, сіздің атыңыздан түрлі несиелерді рәсімдейді. Жеке мәліметіңізді пайдалана отырып, әрекет етеді. Сонымен қатар, күнделікті және үйден шықпай-ақ табыс табу секілді түрлі сылтаулармен ақша аудартады. 15. Киберсквоттинг – бұл компаниялардың атаулары мен жаңа тауарлардың брендтері арқылы ақша табу тәсілі тағы басқалар [6].

Алайда мұның барлығы үшін құқықтық мемлекетіміздің заңдарындағы жауапкершіліктердің, жазаның бар екенін ескертеді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық

кодексінің 190-бабы. Алаяқтық. Яғни бөтеннің мүлкін жымқыру немесе алдау, сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемдену мүлкі тәркіленетіні, еселенген айыппұл арқалайтыны, түзеу жұмыстарына, қоғамдық жұмыстарға тартылатыны, белгілі бір лауазымдарды атқаруы, айналысу құқығынан өмір бойына айырыла отырып бас бостандығынан шектеу, бас бостандығынан айыру сияқты жазалардың бар екенін ескертеді. Ал бүгінгі мақсатымыз алаяқтардың әдістерінен хабардар ете отырып, одан сақтандыру. Алаяқтар үнемі басқа да жолдарын ойластырып, іске асырады. Сақтанғыңыз келсе, әрбір іске сауатты қарап, кеңесіп дұрыс шешім шығаратын адамдық қабілетіңізді ұмытпаңыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл 30.08.
2. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі 2014 жыл 3.07.
3. Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексі 2014 жыл. 4 шілде
4. Караван жаңалықтары -<https://kaz.caravan.kz/zhangalyqtar/>
5. <https://kaz.nur.kz/nurfin/1876221-internettegi-alaaktyk>
6. «Жекелеген қылмыс түрлерін тергеу ерекшеліктері» Елеген Қайыржанов, Ардак Шакенов Алматы. 2007 жыл.

УДК 00

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ЗАПРЕТА ФИНАНСИРОВАНИЯ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ИЛИ ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИНОЕ ПОСОБНИЧЕСТВО ТЕРРОРИЗМУ ЛИБО ЭКСТРЕМИЗМУ

Кыздарбекова Б.Ж.

*К.ю.н., ассоциированный профессор,
Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан
kyzdarbekova.b@zqai.kz*

В статье рассматривается проблема финансирования терроризма и экстремизма. Автор раскрывает вопросы присоединения Казахстана к международным правовым актам и введения уголовной ответственности за финансирование террористической деятельности в национальном законодательстве. Анализируется содержание преступления, его общественная опасность и юридические характеристики. Также рассматриваются последствия организации и участия в деятельности террористических и экстремистских организаций. В статье приводится обзор законодательства Республики Казахстан и практика его применения в контексте международных стандартов.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, финансирование, уголовная ответственность, законодательство Казахстана.

В статье рассматривается проблема финансирования терроризма и экстремизма. Автор раскрывает вопросы присоединения Казахстана к международным правовым актам и введения уголовной ответственности за финансирование террористической деятельности в национальном законодательстве. Анализируется содержание преступления, его общественная опасность и юридические характеристики. Также рассматриваются последствия организации и участия в деятельности террористических и экстремистских организаций. В статье приводится обзор законодательства Республики Казахстан и практика его применения в контексте международных стандартов.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, финансирование, уголовная ответственность, законодательство Казахстана.

The article addresses the issue of financing terrorism and extremism. The author discusses Kazakhstan's accession to international legal instruments and the introduction of criminal liability for financing terrorist activities into national legislation. The article analyzes the nature of the crime, its public danger, and legal features. It also considers the legal consequences of organizing and participating in the activities of terrorist and extremist organizations. The article provides an overview of Kazakhstan's legal acts and the practice of their implementation in accordance with international standards.

Keywords: terrorism, extremism, financing, criminal liability, Kazakhstan legislation.

Финансирование терроризма представляет собой один из элементов террористической деятельности, поскольку именно материально-финансовое обеспечение создает условия для усиления террористических организаций, проведения вербовки, приобретения оружия и подготовки террористических актов. В связи с этим международным сообществом принимаются комплексные меры, направленные на противодействие данному негативному явлению.

В 1996 году Генеральная Ассамблея ООН призвала все государства предпринять необходимые меры для противодействия «финансированию террористов и

террористических организаций, независимо от того, осуществляется такое финансирование прямо или косвенно через организации, которые также преследуют или утверждают, что преследуют благотворительные, общественные или культурные цели, или также вовлечены в запрещенные виды деятельности, такие, как незаконные поставки оружия, незаконный оборот наркотиков и вымогательство, включая использование лиц в целях финансирования террористической деятельности» [1].

9 декабря 1999 г. Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 54/109 была принята Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма, в которой было закреплено о квалификации финансирования террористической деятельности как уголовного деяния. Казахстан ратифицировал Конвенцию Законом Республики Казахстан от 2 октября 2002 года № 347 «О присоединении Республики Казахстан к Международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма».

До 1999 года в Казахстане не существовало антитеррористического законодательства. Религиозная деятельность регулировалась Законом РК от 15 января 1992 года «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях».

Казахстан, как государство, ратифицировавшее все 19 ключевых документов ООН по противодействию терроризму, включая Международную конвенцию о борьбе с финансированием терроризма, обязано соблюдать соответствующие международные нормы, а также придерживаться резолюций Совета Безопасности ООН, требующих принятия мер по предотвращению и пресечению финансирования терроризма, террористических организаций и отдельных террористов, в том числе установления уголовной ответственности за совершение этих деяний.

Уголовная ответственность за финансирование террористической или экстремистской деятельности обусловлена повышенной общественной опасностью этих деяний, а также выполнением Казахстаном своих международных обязательств. Правовую основу противодействия экстремистской деятельности и терроризму в Республике Казахстан составляют следующие нормативные правовые акты: Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416 «О противодействии терроризму», Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2005 года № 31 «О противодействии экстремизму», Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 191-IV «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма», а также Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан».

Необходимость криминализации финансирования терроризма на национальном уровне закрепляет и Рекомендация группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ): «Странам следует признать преступлением финансирование терроризма на основе Конвенции о борьбе с финансированием терроризма и признать уголовным преступлением не только финансирование террористических актов, но также финансирование террористических организаций и отдельных террористов даже при отсутствии связи их действий с конкретным террористическим актом или актами. Странам следует обеспечить, чтобы такие преступления были установлены как предикатные преступления к отмыванию денег» [2].

Согласно пункта 4 резолюции Совета Безопасности ООН № 1617 (2005) всем государствам следует соблюдать всеобъемлющие международные стандарты, закрепленные в пересмотренных сорока рекомендациях ФАТФ по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения и в пояснительных записках к ним [3].

Общественная опасность преступления, предусмотренного статьей 258 «Финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму» Уголовного кодекса Республики Казахстан

(далее – УК РК), состоит в том, что оно направлено на поддержание и усиление незаконной и опасной для общества деятельности, связанной с угрозой стабильности и безопасности как внутри страны, так и за её пределами. Как известно, интенсивность террористической или экстремистской деятельности напрямую зависит от уровня ее финансирования и материально-технической оснащённости [4].

С объективной стороны рассматриваемое преступления выражается в совершении одного из следующих действий: 1) предоставление или сбор денег и (или) иного имущества; 2) предоставление права на имущество или выгод имущественного характера; 3) дарение, мена, пожертвования, благотворительная помощь; 4) оказание информационных и иного рода услуг; 5) оказание финансовых услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности. Деяние признается оконченным с момента совершения одного из указанных действий независимо от наступления последствий.

Пункт 12) статьи 1 Закона Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416 «О противодействии терроризму» (далее – Закон «О противодействии терроризму») определяет *финансирование терроризма как предоставление или сбор денег и (или) иного имущества, права на имущество или выгод имущественного характера, а также дарение, мена, пожертвования, благотворительная помощь, оказание информационных и иного рода услуг либо оказание финансовых услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу, совершенные лицом, заведомо осознававшим террористический характер их деятельности либо то, что предоставленное имущество, оказанные информационные, финансовые и иного рода услуги будут использованы для осуществления террористической деятельности либо обеспечения террористической группы, террористической организации, незаконного военизированного формирования.*

Согласно пункту 3) статьи 1 Закона Республики Казахстан от 18 февраля 2005 года № 31-III «О противодействии экстремизму» (далее – Закон «О противодействии экстремизму») *финансирование экстремизма - предоставление или сбор денег и (или) иного имущества, права на имущество или выгод имущественного характера, а также дарение, мена, пожертвования, благотворительная помощь, оказание информационных и иного рода услуг либо оказание финансовых услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу, совершенные лицом, заведомо осознававшим экстремистский характер их деятельности либо то, что предоставленное имущество, оказанные информационные, финансовые и иного рода услуги будут использованы для осуществления экстремизма либо обеспечения экстремистской группы, экстремистской организации, незаконного военизированного формирования.*

Аналогичное определение дается и в пункте 23 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 8 декабря 2017 года № 11 «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» (далее – НП ВС) [5].

Финансированием террористической или экстремистской деятельности следует также признавать предоставление или сбор материальных средств, например, предметов обмундирования, экипировки, средств связи, лекарственных препаратов, жилых либо нежилых помещений, транспортных средств (пункт 23 НП ВС) [5].

В соответствии со статьей 5 Конституции Республики Казахстан запрещаются создание и деятельность общественных объединений, цели или действия которых направлены на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности Республики, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни, а также создание не предусмотренных законодательством военизированных формирований.

Согласно статье 5 Закона Республики Казахстан от 31 мая 1996 года № 3-І «Об общественных объединениях» (далее - Закон «Об общественных объединениях») запрещаются создание и деятельность общественных объединений, которая преследует экстремистские цели, а также создание не предусмотренных законодательством Республики Казахстан военизированных формирований; не допускается деятельность политических партий и профессиональных союзов других государств, партий на религиозной основе, а также финансирование политических партий и профессиональных союзов иностранными юридическими лицами и гражданами, иностранными государствами и международными организациями; не допускается создание и деятельность общественных объединений, посягающих на здоровье и нравственные устои граждан, а также деятельность незарегистрированных общественных объединений».

Статья 3 Закона Республики Казахстан от 11 октября 2011 года № 483-ІV «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» (далее - Закон «О религиозной деятельности и религиозных объединениях») устанавливает, что: религиозные объединения обязаны соблюдать требования законодательства Республики Казахстан (подпункт 3 пункта 9); государство способствует установлению отношений взаимной терпимости и уважения между гражданами Республики Казахстан, иностранцами и лицами без гражданства, исповедующими религию и не исповедующими ее, а также между различными религиозными объединениями (подпункт 4) пункта 8); запрещаются деятельность партий на религиозной основе, создание и деятельность религиозных объединений, цели и действия которых направлены на утверждение в государстве верховенства одной религии, разжигание религиозной вражды или розни, в том числе связанных с насилием или призывами к насилию и иными противоправными действиями (пункт 10).

Общественная опасность преступления, предусмотренного статьей 405 УК РК, заключается в организации и участии в деятельности общественных, религиозных объединений или иных организаций, осуществляющих экстремистскую и террористическую деятельность, которая создает реальную угрозу основам государственности и национальной безопасности страны.

Объективная сторона данного преступления заключается в организации деятельности общественного или религиозного объединения либо иной организации, в отношении которых имеется вступившее в законную силу решение суда о запрете их деятельности или ликвидации в связи с осуществлением ими экстремизма или терроризма (часть 1 статьи 405 УК РК) и участие в деятельности общественного или религиозного объединения или иной организации, в отношении которых имеется вступившее в законную силу решение суда о запрете их деятельности или ликвидации в связи с осуществлением ими экстремизма или терроризма (часть 2 статьи 405 УК РК).

Под организацией деятельности, исходя из контекста рассматриваемой статьи, понимаются действия организационного характера, направленные на продолжение или возобновление противоправной деятельности запрещенной организации (созыв собраний, организация вербовки новых членов, шествий, использование банковских счетов, если это не связано с процедурой ликвидации) [6, с. 930].

Из этого следует, что под организацией деятельности общественных, религиозных объединений или иных организаций, в отношении которых имеется вступившее в законную силу решение суда о запрете их деятельности или ликвидации в связи с осуществлением ими терроризма или экстремизма, следует понимать совокупность всех действий (включая руководство, финансирование, вербовку лиц), направленных на функционирование общественных, религиозных объединений или иных организаций, признанных судом экстремистскими или террористическими.

Согласно статье 23 Закона «Об общественных объединениях» Деятельность общественного объединения может быть приостановлена на срок от трех до шести месяцев по решению суда на основании представлений органов прокуратуры, внутренних дел, обращений местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения, столицы или заявлений граждан в случаях нарушения Конституции и законодательства Республики Казахстан или неоднократного совершения общественным объединением действий, выходящих за пределы целей и задач, определенных его уставом. В случае приостановления деятельности общественного объединения ему запрещается пользоваться всеми средствами массовой информации, вести агитацию и пропаганду, организовывать и проводить мирные собрания и другие массовые мероприятия, принимать участие в выборах. Приостанавливается также право общественного объединения пользоваться банковскими вкладами, за исключением расчетов по трудовым договорам, возмещению убытков, причиненных в результате его деятельности, и уплате штрафов.

Если в течение установленного срока приостановления деятельности общественное объединение устраняет нарушения, послужившие основанием приостановления его деятельности, то после окончания указанного срока общественное объединение возобновляет свою деятельность. В случае неустранения общественным объединением нарушений либо в случае повторного нарушения законодательства Республики Казахстан органы прокуратуры, внутренних дел, а также местные исполнительные органы областей, городов республиканского значения, столицы, граждане вправе обратиться в суд с заявлением о его ликвидации.

Ликвидация общественного объединения по решению суда означает запрет на его деятельность независимо от факта государственной регистрации.

В соответствии с подпунктом 5) статьи 1 Закона «О противодействии экстремизму» экстремистские действия - непосредственная реализация действий в экстремистских целях, включая публичные призывы к совершению таких действий, пропаганду, агитацию и публичное демонстрирование символики экстремистских организаций.

Экстремистская организация - юридическое лицо, объединение физических и (или) юридических лиц, осуществляющие экстремизм и признанные судом экстремистскими (подпункт 9) статьи 1 Закона «О противодействии экстремизму»).

Организация, осуществляющая свою деятельность на территории Республики Казахстан и (или) другого государства, признается экстремистской судом по заявлению прокурора в порядке, предусмотренном законодательством Республики Казахстан (пункт 2 статьи 8 Закона «О противодействии экстремизму»).

Террористическая организация - организация, осуществляющая террористическую деятельность либо признающая возможность использования в своей деятельности терроризма, в отношении которой принято и вступило в законную силу решение суда о признании ее террористической (подпункт 17) статьи 1 Закона «О противодействии терроризму»).

Деятельность организации, а также ее структурного подразделения (филиала и представительства) в случае осуществления ею террористической деятельности запрещается посредством признания ее террористической и ликвидации в порядке, предусмотренном законами Республики Казахстан (пункт 1) статьи 21 Закона «О противодействии терроризму»).

Таким образом, уголовно-правовой запрет финансирования террористической или экстремистской деятельности обусловлен высокой степенью общественной опасности этих деяний, а также международными обязательствами Казахстана в этой сфере. Несмотря на наличие правовых механизмов, практика их применения выявляет необходимость дальнейшего совершенствования уголовного законодательства об ответственности за финансирование террористической или экстремистской деятельности. В частности, учитывая постоянно меняющиеся способы финансирования террористической и экстремистской деятельности, важно своевременно адаптировать уголовное

законодательство к новым вызовам, связанным с использованием цифровых финансовых инструментов и сложных схем отмывания средств. Распространение последних открывает новые возможности для сокрытия источников и направлений движения средств, что затрудняет их выявление в рамках существующих правовых механизмов. Так, использование криптовалют позволяет преступникам минимизировать контроль со стороны финансовых регуляторов. Кроме того, фиктивные благотворительные онлайн-сборы или использование невзаимозаменяемых токенов (NFT) для передачи средств могут являться каналами финансирования запрещенной деятельности. В связи с этим уголовное законодательство должно учитывать эти изменения и адаптироваться к новым угрозам.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма, принятая резолюцией 54/109 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1999 года [Электронный ресурс] / URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml (дата обращения: 03.03.2025).
2. Рекомендации ФАТФ: Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения [Электронный ресурс] / URL: https://www.cbr.ru/Content/Document/File/132941/St10-21_RU.PDF (дата обращения: 03.03.2025).
3. Резолюция 2462 (2019), принятая Советом Безопасности на его 8496-м заседании 28 марта 2019 года [Электронный ресурс] / URL: [https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0%20%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%20%D0%9E%D0%9E%D0%9D%202462%20\(2019\).pdf](https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0%20%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%20%D0%9E%D0%9E%D0%9D%202462%20(2019).pdf) (дата обращения: 03.02.2025).
4. Ульянова В.В. Противодействие финансированию терроризма [Электронный ресурс] / URL: <https://www.dissercat.com/content/protivodeistvie-finansirovaniyu-terrorizma> (дата обращения: 03.03.2025).
5. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 8 декабря 2017 года № 11 «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» [Электронный ресурс] / URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000011S> (дата обращения: 03.02.2025).
6. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть. Т.2. - Алматы: Жеті жарғы, 2021. - 1152 с.

ӘӘЖ 00

ҚР СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ АСПЕКТІЛЕРІ

Кулажанова А.Н.

Магистр, аға оқытушы, Еуразия технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
kulazhanova.a@etu.edu.kz

Мемлекеттік қауіпсіздік пен тұрақты даму үшін сыбайлас жемқорлықпен күрес – аса маңызды мәселе. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған сәттен бастап, бұл зұлымдыққа қарсы жүйелі іс-шараларды жүзеге асырып келеді. Заңнама мен мемлекеттік саясатта сыбайлас жемқорлықты алдын алу, жауапкершілікті күшейту, азаматтық бақылау енгізу және халықаралық ынтымақтастықты кеңейту шаралары қолға алынды. Жаңа стратегиялар сыбайлас жемқорлыққа «нөлдік төзімділік» қағидасын қалыптастырып, бүкіл қоғамды бұл күреске жұмылдыруды көздейді. Тәжірибе көрсеткендей, бұл бағытта тұрақты және тиімді саясат жүргізу мемлекеттің абыройын арттырып, демократиялық құндылықтарды нығайтады. Сонымен қатар, құқық қорғау тетіктерін жетілдіру, азаматтардың белсенділігін арттыру, ашықтық пен есептілікті дамыту — сыбайлас жемқорлықпен күрестегі негізгі құралдарға айналып отыр.

Кілт сөздер: Сыбайлас жемқорлық, мемлекеттік саясат, құқықтық реформа, жауапкершілік, алдын алу, стратегия.

Борьба с коррупцией — важнейший аспект обеспечения национальной безопасности и устойчивого развития. С момента обретения независимости Республика Казахстан реализует последовательные меры по противодействию этому злу. В законодательстве и государственной политике предусмотрены меры по предупреждению коррупции, усилению ответственности, внедрению общественного контроля и расширению международного сотрудничества. Новые стратегии направлены на формирование принципа «нулевой терпимости» к коррупции и вовлечение всего общества в борьбу с ней. Практика показывает, что последовательная и эффективная политика в этой области укрепляет авторитет государства и способствует развитию демократических ценностей. Кроме того, совершенствование правозащитных механизмов, повышение активности граждан и развитие открытости и подотчетности становятся ключевыми инструментами в антикоррупционной борьбе.

Ключевые слова: Коррупция, государственная политика, правовая реформа, ответственность, профилактика, стратегия.

Combating corruption is a crucial issue for ensuring national security and sustainable development. Since gaining independence, the Republic of Kazakhstan has implemented systematic anti-corruption measures. Legislation and state policy include actions for prevention, strengthening liability, introducing public oversight, and expanding international cooperation. New strategies aim to establish the principle of "zero tolerance" for corruption and involve the entire society in this struggle. Practice shows that consistent and effective policy enhances state credibility and strengthens democratic values. Furthermore, improving law enforcement mechanisms, increasing citizen engagement, and promoting transparency and accountability have become key tools in the fight against corruption.

Keywords: Corruption, state policy, legal reform, responsibility, prevention, strategy.

Кез келген өркениетті қоғам үшін сыбайлас жемқорлықпен күрес ең өзекті сұрақтардың бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық мемлекетті ішінен жоюдың бастамасы мен жетістіктерді жоққа шығаратын, ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатер

әкелетіндігі күмәнсіз. Сондықтан да, Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының негізгі басымдылықтарының бірі болып осы зұлымдықпен күресу болып табылады. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бастап сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекеттердің тиімділігін және нақты күрес шараларын қайта қарады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Қазақстан Республикасының заңнамасы адамдар мен азаматтарадың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, сондай-ақ, лауазымды адамдардың, мемлекеттік органдардың қызметін және мемлекеттік қызметті орындайтын басқа да адамдардың ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқықбұзушылықтарды ашу және оларды дер кезінде тоқтату жолдарымен ескерту және сол жасаған нақты іс-әрекеттері үшін жауап беруі. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл Қазақстанның және Президент Н.Ә.Назарбаевтың мемлекеттік саясатының аса маңызды стратегиялық басымдығы болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттік саясат елдегі әлеуметтік, экономикалық және саяси тұрақтылықты күшейтуге, азаматтар мен қоғамның құқықтарын, бостандығы мен заңды мүдделерін жалпы қылмыстық көріністерден қорғау деңгейін көтеруге мүмкіндік береді [1, 16].

Бұрын іске асырылған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің мемлекеттік бағдарламаларының нәтижелері сыбайлас жемқорлықтың одан әрі дамуына кедергі жасайтын пәрменді жағдайларды қалыптастыру бойынша барлық мемлекет пен қоғамның дәйекті жүйелі жұмысын одан әрі жүргізудің мақсаттылығы мен қажеттілігін көрсетті [2, 43].

Сыбайлас жемқорлық – бұл ұйымдасқан қылмыс катализаторы, оның өмір сүру ортасының қажетті бар бөлігі. Бірбірімен тығыз байланысқан бұл құбылыстар мемлекетке де, қоғамға да өте қауіпті әсіресе жаңа қалыптасып келе жатқан демократия жағдайында коррупция ұятқа қалдыруы мүмкін, мемлекеттік қызметтегі адамдардың сеніміне тазалығына күмән туғызады, сенімсіздік оларға ғана емес, жалпы мемлекет беделіне нұқсан келеді, конституциялық құқықтар тапталады, заңдылық принциптері бұзылады, сол себепті ҚР-дың дамуы, одан әрі өсуі тежеледі Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» заңында сыбайлас жемқорлыққа мынадай анықтама берілген: бұл – «...жеке түрде немесе делдалдар арқылы мүліктік игіліктерді заңсыз алу және мемлекеттік қызмет атқарушы тұлғалардың, сондайақ оларға теңестірілген тұлғалардың өз лауазымдық өкілеттіктері мен өкілеттеріне қатысты мүмкіндіктерін мүліктік пайда табу үшін жеке басына пайдалануы, сондайақ аталмыш тұлғаларға жеке және заңды тұлғалардың көрсетілген игіліктер мен жеңілдіктерді құқыққа қайшы түрде пара ұсыну жолымен сатып алуы».

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекет пен мемлекеттік қызмет аясындағы құқық қорғау және реттеуші функцияларын өзіне біріктіретін арнайы мемлекеттік орган құрылды. Сыбайлас жемқорлықпен жасалған іс-әрекеттері үшін ескіру мерзімі таратылмайды, шартты түрде соттауға тыйым салынған, мемлекеттік қызметте лауазыммен айналысу құқығына тыйым салу енгізілген. Сыбайлас жемқорлықпен жасалған іс-әрекеттері үшін жетекшілердің жеке жауаптылығы қылмыстық жолмен алынған мүлікті тәркілеу бойынша норма сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамаға толықтырылды. Мұнда бекітілген өте қажет түсінік «мүдделердің шиеленісуі» болып саналады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің маңызды кезеңдеріне тоқталсақ, сыбайлас жемқорлық қылмыс және құқықбұзушылық жасағаны үшін айыппұл санкциясын арттыру және мүлкін тәркілеуді енгізу жолымен лауазымды адамдардың жауапкершілігін күшейтуге; мемлекеттік органдардың, мемлекеттік ұйымдардың және мемлекет қатысатын ұйымдардың басшыларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл үшін дербес жауапкершілік белгілене отырып, осы жөнінде тікелей міндет жүктеуге; азаматтардың сыбайлас жемқорлық құқықбұзушылықтардың жолын кесу мен оны ашуға жәрдемдесуге бағытталған қызметін көтермелеу тетіктерін қамтитын, азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекетін ынталандыру жөнінде шаралар белгіленді. Қоғамдық бақылау туралы заң қабылданған жағдайда алғаш рет азаматтық бақылау нормативтік құқықтық бекіту арқылы негізгі ережелерін, оны

ұйымдастыру және жүзеге асыру біртұтас жүйесін жасауға мүмкіндік береді. Мұндай заң маңызды рөл атқарады одан әрі дамыту, азаматтық қоғам мемлекеттік аппарат жұмысының сапасын арттыруға және оның институттары мемлекеттің беделін нығайтуға жәрдемдеседі. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселесін Қазақстан халықаралық ынтымақтастықта кеңейту және тереңдету жолдарын қарастырады. Осылайша, сыбайлас жемқорлық қылмыстардың ауқымы, оның әлеуметтік-экономикалық даму үдерісіне жағымсыз әсері сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралардың дәйекті жалғасын талап етеді [3, 12].

БҰҰның құжаттарында қолданылатын жемқорлық терминінің халықаралық саяси анықтамасы мынадай деп берілген: сыбайлас жемқорлық – бұл мемлекеттік билікті жеке бас пайдасы үшін, үшінші бір тұлғалар мен топтардың мақсаты үшін асыра пайдалану. Қарапайым тілмен айтатын болсақ, сыбайлас жемқорлық – бұл қызмет дәрежесін жеке мақсатта пайдалану. Сыбайлас жемқорлықты білдіретін белгілердің бірі пара алу не беру болып табылады. Қазіргі заманғы әлемде сыбайлас жемқорлықпен күресуді күшейту жұмысы үздіксіз жүргізілуде және әрдайым жетілдірілу үстінде. Әлемде сыбайлас жемқорлықпен күресу механизмінің барлық елдерге тиімді болатын бірегей жинағы жоқ. Әрбір мемлекет қолданатын сыбайлас жемқорлықпен күресу әдістерінің жиынтығы өзгеше, ол елдің саяси және экономикалық тұрақтылығына ғана емес, сонымен қатар әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлеріне, діни ерекшелігі мен құқықтық мәдениет деңгейіне және аумағы бойынша алатын жеріне, халқының саны мен орналасу тығыздығына да байланысты болып келеді. Осыған байланысты 2014 жылдың 26 желтоқсанында Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаңа стратегиясы бекітілді. Стратегияның мақсаты мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тиімділігін арттыру және сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалысқа кезкелген жемқорлықтың туындауына «нөлдік» төзімділік таныту атмосферасын құру жолын қолдану арқылы барлық қоғамды тарту, сондай-ақ Қазақстанда сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы бүкіләлемдік кеңістіктегі Қазақстанның көрсеткіштері жыл сайын жоғарылап келеді. Бұл проблемамен жанжақты айналысып жүрген беделді халықаралық ұйым – Транспаренси Интернешнл қорының деректеріне сүйенсек, сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша Қазақстан 2008 жылы 170-тен астам елдің ішінде 145 орында болса, 2009 жылы 120 орынға, ал былтырғы жылы 105 орынға дейін көтерілді. Бұл индекс кәсіпкерлердің, сарапшылар мен зерттеу ұйымдарының мәліметтерін қорытындылай отырып, жыл сайын шығарылып отырады [4, 33].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігін арттыру мақсатында өз ұсыныстарымды назарларыңызға салсам. Көрсетілген мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді шешу ұйғарылып отыр: сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша ұлттық заңнаманы жетілдіру және халықаралық ынтымақтастықты кеңейту; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық қауіптерін азайту жөніндегі мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру; сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарасты қалыптастыру; көлеңкелі экономиканың деңгейін төмендету. 2016 жылға дейін Сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілік туралы және Сыбайлас жемқорлық үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілік туралы конвенциялар ратификацияланып, оның негізгі ережелері ұлттық заңнамаға имплементацияланады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша ұлттық заңнаманы жетілдіру және халықаралық ынтымақтастықты кеңейту болып табылады. Елдегі қылмыстық ахуалды, сондай-ақ, қолданыстағы заңнаманы талдау негізінде қылмыстық және әкімшілік заңнамаларды жетілдіру шеңберінде сыбайлас жемқорлық қылмыстар мен әкімшілік құқықбұзушылықтардың тізбесі оларды мұндай қылмыстарға жатқызу негізділігі тұрғысынан қайта қаралатын болады. Сонымен қатар, жаңа құқықтық тетіктерді, ақпараттық мүмкіндіктерді орнатуға, сыбайлас жемқорлықты болдырмауға және оның алдын алуға қоғамды барынша кеңінен тартуға, мемлекеттік қызметшілердің ірі

шығыстары мен кіріс терін декларациялау институтын енгізуге бағытталған Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саласындағы заң актілеріне түзетулер қарастырылған. Сыбайлас жемқорлық қоғамның барлық салаларына: экономикаға, әлеуметтік сала мен саясатқа іріткі салуда, ал осы құбылыстан туындайтын жағымсыз салдары тек қоғамның үдемелі, қарышты дамуына ғана кедергі емес, және де ұлттық қауіпсіздік мүддеге нақты қауіп-қатер төндіреді. Біздің Республика үшін сыбайлас жемқорлықты жеңу елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев бекіткен мемлекеттік саясаттың басты бағыттарының бірі болып табылады. Міне, сондықтан да, Президент өзінің Қазақстан халқына Жолдауында сыбайлас жемқорлықпен батыл және аяусыз күрес жүргізуді мемлекеттің жеті басым бағытының бірі деп атады. Тек сыбайлас жемқорлықты нәтижелі тоқтату құқықтық мемлекетті құрудың жалпы мойындалған шарты болып табылады. Мемлекет пен қоғамның серіктестігі қағидаты.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар қоғамның белсене қатысуынсыз, жемқорлыққа қарсы жаппай қозғалыссыз нәтижелі түрде жүзеге аса алмайды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы табысты іс-қимыл жауапкершілігі мемлекетке ғана емес, қоғам мен әрбір азаматқа да жүктеледі. Мемлекет пен қоғамның өзара сенімі мен ынтымағы ғана жемқорлыққа ойдағыдай қарсы тұруға жол ашады [5, 23]. Елімізде жүргізіліп жатқан жұмыстың тиімділігін арттыру үшін бізде сыбайлас жемқорлықтың ауқымы жайлы толық мәлімет болуы керек. Ол үшін бірінші кезекте бұл қылмыстардың қатары нақты анықталуы тиіс.

«Сондықтан сыбайлас жемқорлықпен күресу барлық Қазақстан Республикасы азаматтарының азаматтық борышы деп білу керек. Сыбайлас жемқорлық – біріншіден, мемлекетке үлкен қаржылық нұқсан келтіреді, екіншіден, мемлекеттік биліктің беделіне залал келтіреді, үшіншіден, қоғам мен мемлекет билігінің өкілеттіктерін моральдік тұрғысынан құлдыратады. Сыбайлас жемқорлық – бұл әлеуметтік жауыздық. Мемлекеттік аппараттың тиімсіз ұйымдастырылуының салдарынан қоғамда құқықтық реттеудің кемшіліктері де орын алуы ықтимал. Құқықтық реттеудің кемшіліктеріне кейбір елдердің заңнамасында сыбайлас жемқорлық сипатындағы мәмілелер жасасқаны үшін қылмыстық жауапқа тарту және жазалау жүйесінің болмауы, мемлекеттік қызметті өтеу жөніндегі нақты ережелер мен регламенттің жоқтығы жатады. Ал мұндай жағдай ұйымдасқан қылмыспен астасып жатқан кәсіпкерліктің және биліктің тығыз байланыста жұмыс істеуіне өте тиімді. Осыған орай фаворитизм, протекционизм, лоббизм өркендеуде. Сонымен қатар, непотизм мен саяси демеушілік те кең тараған. Сыбайлас жемқорлық қалыпты нормаға айналады. Ал бұл – құқық қорғау органдарының, көп жағдайда осы органдардың өзі де сыбайлас жемқорлыққа малынған, біріншіден, институционалды сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуге күші жетпейді, екіншіден құқық қорғау органдарын сыбайлас жемқорлық субъектілері өз заңдарына бағындырады. Қылмыс жасағандардың басым көпшілігі жазаға тартылмағандықтан, қылмыстық істерін одан әрі жалғастыра береді. Көп жағдайда сот жүйесі сыбайлас жемқорлық субъектісіне қатысты өз бетінше және тәуелсіз шешім шығара алмайды.

Қорытындылай келе, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жемісті нәтиже беру үшін мынадай жағдайлар ескерілуі тиіс: Атап айтқанда, жемқорлыққа қатысты азаматтардың адами ұстанымын қалыптастыру; құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби біліктілігін арттыру; мемлекеттік қызметшілердің ар-ождан ұстанымы олардың мәртебесіне сай болуы тиіс; мемлекеттік қызметкерлердің табысын және олардың заңға сәйкестігіне шынайы бақылау жүргізу; қылмыстық жолмен тапқан пайда мен мүлікті тәркілеудің тиімді тәртібін енгізу; мемлекеттік билік және басқару органдарында жемқорлыққа қарсы әрекет ету мақсатында қоғам мен мемлекет осы мемлекеттік қызметшілерге беретін жеңілдіктерді заңда нақты белгілеуді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015-2025 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года <http://www.kazembassy.by/econom/corruptsia.html>
2. Астафьев Л.В. К вопросу о понятии коррупции. Материалы научно-практической конференции. - Москва: 1996. Выпуск 2. - С. 48-55.
3. Майданик К. Коррупция, криминализация, клептократия. - Москва: Свободная мысль. 1997. С. 67-78.
4. Международная информационная агентство <http://www.inform.kz/kaz/article/2716185>
5. Летняя антикоррупционная школа transparencyKazakhstan <http://tikazakhstan.org/>

УДК 342.9

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА В КОНТЕКСТЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ТУРЦИИ

Кескин А.Д.

доктор права, профессор юридического факультета университета Хаджи Байрам Вели,
Анкара, Турецкая Республика
dilsad.keskin@hbu.edu.tr

Азретбергенова И.Ж.

доктор PhD, ассистент профессора,
Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова,
г. Алматы, Республика Казахстан
iazret@mail.ru

В статье рассматривается взаимодействие государственной службы и местного самоуправления в Турции, с акцентом на проблемы, возникающие в процессе их соотношения. На фоне изменений, внесенных в Конституцию Турецкой Республики, автор анализирует роль сельской администрации как самостоятельного органа местного самоуправления и ее зависимость от государственного финансирования. Особое внимание уделяется ситуации, когда дефицит бюджета сельских администраций приводит к необходимости вмешательства центральных органов власти, что ограничивает их автономию. Статья также предлагает возможные решения для улучшения функционирования местного самоуправления, включая оптимизацию бюджетного распределения и повышение прозрачности в управлении.

Ключевые слова: государственная служба, местное самоуправление, конституция, закон, государственное управление.

Мақалада Түркиядағы мемлекеттік қызмет пен жергілікті өзін-өзі басқарудың өзара байланысы қарастырылады, олардың арақатынасы процесінде туындайтын мәселелерге баса назар аударылады. Түркия Республикасының Конституциясына енгізілген өзгерістер аясында автор ауыл әкімшілігінің жергілікті өзін-өзі басқарудың дербес органы ретіндегі рөлін және оның мемлекеттік қаржыландыруға тәуелділігін талдайды. Ауылдық әкімшіліктердің бюджет тапшылығы олардың автономиясын шектейтін орталық органдардың араласуын қажет ететін жағдайға ерекше назар аударылады. Мақала сонымен қатар бюджеттік бөлуді оңтайландыруды және басқарудағы ашықтықты арттыруды қоса алғанда, жергілікті өзін-өзі басқарудың жұмысын жақсарту үшін мүмкін шешімдерді ұсынады.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызмет, жергілікті өзін-өзі басқару, конституция, заң, мемлекеттік басқару.

The article examines the interaction of the civil service and local government in Turkey, with an emphasis on the problems that arise in the process of their correlation. Against the background of the amendments made to the Constitution of the Republic of Turkey, the author analyzes the role of rural administration as an independent local government body and its dependence on state funding. Special attention is paid to the situation when the budget deficit of rural administrations leads to the need for the intervention of central authorities, which limits their autonomy. The article also suggests possible solutions to improve the functioning of local government, including optimizing budget allocation and increasing transparency in governance.

Key words: public service, local government, constitution, law, public administration.

Институт местного самоуправления присутствует в большинстве стран мира, и с первой половины XX века он стал находить свое отражение в конституциях многих государств. Рассмотрим, как этот институт регулируется в Турции. Прежде всего стоит отметить, что действующей Конституцией Турецкой Республики является конституция, принятая на референдуме 7 ноября 1982 года. До этого действовали конституции 1876, 1921, 1924 и 1961 годов. Конституция Турции была изменена несколько раз, и последние изменения, принятые в 2017 году, касались в первую очередь расширения полномочий президента на фоне политических изменений в стране. Однако положения, регулирующие местное самоуправление, остались без изменений.

В соответствии с Конституцией и действующим законодательством, сельская администрация – это орган местного самоуправления, являющийся самостоятельным юридическим лицом. На практике порой бывает, что бюджет села является дефицитным. У сельской администрации в таком случае не остается средств на оплату труда служащих и даже самого старосты. Тогда на помощь приходит государство. В соответствии с уже упоминавшимся принципом дуализма и правом административной опеки, из государственного бюджета выделяются средства на заработную плату сотрудникам сельской администрации. Разумеется, в подобном случае самостоятельность и независимость подобного органа местного самоуправления оказывается сильно ограничена. Фактически, администрация убыточного населенного пункта начинает действовать, как представители центральной администрации.

Согласно нормам действующей Конституции Турция сохраняет свой статус как страна, придерживающаяся европейских ценностей, с учетом своей специфики, включая некоторые элементы исламского права [1]. Особенностью конституционного регулирования местного самоуправления в Турции является то, что соответствующие нормы занимают сравнительно небольшой объем. В статье 67 Конституции Турции закреплён основной политический принцип местного самоуправления: «Граждане имеют право избирать и быть избранными, заниматься политической деятельностью как непосредственно, так и через политические партии, а также участвовать в референдумах, в соответствии с условиями, определенными законом. Избирательные законы должны обеспечивать сочетание принципов прямого представительства и последовательности управления» [1].

Что касается общего подхода к организации местной власти, то в Турции долгое время использовалась адаптированная французская модель, основанная на бюрократическом централизме и строгой иерархии. В провинциях власть принадлежала вали (губернатору), который назначается Советом министров по представлению Министерства внутренних дел. Вали реализует политику государства, выполняет решения правительства и руководит деятельностью органов и служб на местах [2, с. 392].

В статье 123 Конституции Турции указано, что «административное управление является единым целым, его структура и функции определяются законом. Организация и функции управления основаны на принципах централизации и местного самоуправления. Общественные юридические лица могут быть учреждены только законом или на основе полномочий, предоставленных законом» [1]. Такое сочетание централизации и местного самоуправления во многом напоминает систему местных советов в советский период, когда, несмотря на избираемость, местные органы власти находились в подчинении у более высоких уровней. Этот подход объясняется отсутствием в Турции устойчивых традиций местного самоуправления.

Согласно статье 126 Конституции Турции, страна делится на области с учетом географических и экологических факторов, а также потребностей местного обслуживания. Области, в свою очередь, подразделяются на более мелкие административные единицы. Управление областями основывается на принципе делегирования полномочий на места. Для повышения эффективности и координации коммунального обслуживания могут

создаваться центральные административные организации, охватывающие несколько областей. Закон регулирует функции и полномочия этих организаций.

Что касается местного управления, то ключевым положением является статья 127 Конституции Турции: местные административные органы представляют собой юридические лица, созданные для удовлетворения местных потребностей жителей областей, муниципальных районов и деревень. Их руководящие органы избираются населением согласно закону, а организационные принципы определяются законодательством. Вторая часть статьи 127 уточняет, что формирование, обязанности и полномочия местного управления также регулируются законом, основываясь на принципах местного управления. В числе таких законов можно выделить Закон Турецкой Республики о муниципалитетах.

После принятия Конституции Турции в 1982 году в области местного самоуправления произошли изменения, связанные с законодательными реформами. В частности, в 2013 году была проведена территориальная реформа. Хотя деревни сохранили часть своих полномочий, те, в которых проживает менее 2000 человек, утратили статус местной власти. В результате муниципальная структура Турции стала четырехуровневой: метропольные муниципалитеты, столичные муниципалитеты (в административных центрах провинций с населением менее 750 000 человек), районные муниципалитеты и городские муниципалитеты. Метропольные муниципалитеты функционируют в таких крупных городах, как Анкара, Стамбул, Измир и других, и их возглавляют избираемые мэры.

Согласно части 3 статьи 127 Конституции Турции, выборы для местных органов власти проводятся каждые пять лет в соответствии с принципами, изложенными в статье 67. В части 1 статьи 67 Конституции Турции, которая была ранее упомянута, также указано, что выборы и референдумы проводятся под контролем судебных органов, основываясь на принципах свободного, равного, тайного и прямого голосования, а также публичного подсчета голосов. Все граждане Турции, достигшие 18 лет, имеют право участвовать в выборах и референдумах, и это право регулируется законом. Однако голосовать не могут рядовые и капралы Вооруженных Сил, слушатели военных учебных заведений и лица, отбывающие наказание в местах лишения свободы. Высший избирательный совет принимает меры для обеспечения безопасности голосования для заключенных, которое осуществляется под контролем назначенного судьи. Таким образом, несмотря на схожесть основных принципов избирательного права, существуют различия между турецкой и российской системами.

В части 3 статьи 127 уточняется, что дополнительные выборы для местных органов власти, проводимые за год до или после выборов депутатов Великого Национального Собрания Турции, должны проходить одновременно с этими выборами. Для крупных городов предусмотрены специальные административные меры в соответствии с законодательством. Части 4 и 5 статьи 127 описывают общие принципы разрешения споров, возникающих в процессе формирования и деятельности местных органов управления. Процедуры обжалования действий избранных местных властей или их статуса, а также вопросы о признании их полномочий решаются в судебном порядке. В качестве временной меры, до вынесения окончательного решения, министр внутренних дел имеет право отстранить от должности органы местного самоуправления или их членов, в отношении которых начато расследование или судебное разбирательство по правонарушениям, связанным с их служебной деятельностью.

Конституция Турецкой Республики определяет дуалистическую модель местного управления – с одной стороны, не отграничивая органы государственного управления от органов местного самоуправления и рассматривая их как единое целое, но, с другой стороны, предусматривая самоуправленческие общественные структуры на низовом уровне. В этой связи Совет Европы рекомендовал Турции расширить полномочия местного

самоуправления, в частности, упразднить отмеченную выше административную опеку [3, с. 43]. Такие подходы отражают специфику развития органов публичной власти на местном уровне в каждой из стран.

Местное самоуправление является важным элементом государственной структуры, обеспечивая связь между гражданами и центральной властью. В большинстве стран мира, включая Турцию, институт местного самоуправления закреплён на конституционном уровне. Однако на практике местные органы власти сталкиваются с рядом проблем, которые требуют вмешательства государственной службы.

Турецкая Республика имеет долгую историю конституционного регулирования местного самоуправления. Действующая Конституция, принятая в 1982 году, закрепляет принципы автономии местных органов власти, однако не всегда эти принципы реализуются на практике. Важно отметить, что последние изменения в Конституции, принятые в 2017 году, касались в основном расширения полномочий президента, в то время как положения о местном самоуправлении остались неизменными.

Одной из главных проблем, с которыми сталкиваются органы местного самоуправления в Турции, является нехватка финансовых ресурсов. В условиях дефицитного бюджета сельские администрации часто оказываются в ситуации, когда не могут обеспечить оплату труда своих сотрудников. Это приводит к зависимости местных органов власти от государственной службы, что ограничивает их автономию.

В условиях финансовых трудностей местные администрации становятся более зависимыми от центральной власти. Это создаёт парадоксальную ситуацию, когда органы местного самоуправления, призванные представлять интересы граждан, фактически действуют как представители центральной администрации. Это ограничивает их способность принимать самостоятельные решения и реагировать на потребности местного населения.

Ещё одной проблемой является нехватка квалифицированных кадров в местных органах самоуправления. Государственная служба не всегда предоставляет необходимую поддержку в обучении и повышении квалификации сотрудников местных администраций, что сказывается на качестве управления.

Для решения проблемы финансовых ограничений необходимо увеличить финансирование местных органов власти. Это может быть достигнуто через перераспределение бюджетных средств или создание специальных фондов для поддержки убыточных населённых пунктов.

Следует рассмотреть возможность расширения автономии местных органов самоуправления. Это позволит им принимать более самостоятельные решения и эффективно реагировать на потребности местного населения, а также снизит зависимость от центральной власти.

Государственная служба должна активно участвовать в программах обучения и повышения квалификации сотрудников местных администраций. Это поможет повысить качество управления на местах и улучшить взаимодействие между местными и центральными органами власти.

Государственная служба и местное самоуправление в Турции находятся в сложных отношениях, которые требуют внимательного анализа и поиска эффективных решений. Финансовые ограничения, ограниченная самостоятельность и недостаток квалифицированных кадров — это лишь некоторые из проблем, с которыми сталкиваются местные органы власти. Однако, с учётом возможности увеличения финансирования, расширения автономии и повышения квалификации кадров, можно создать более эффективную систему местного самоуправления, способную лучше реагировать на потребности граждан.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Конституция Турции (Турецкой Республики), утверждена Всенародным голосованием 07.11.1982 г. // Конституции стран мира на русском языке / Библиотека Юридического агентства NS / <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-турции>
2. Аватков В.А. Турецкая республика: внутренняя политика от 2002 к 2018. М.: Юрайт, 2019. - 203с.
3. Ешинимаева-Шагдарова Е.Т. Изменения в организации и деятельности региональных и местных органов власти государств Европы вследствие территориальных реформ 2008-2017 гг. В условиях кризиса // Вестник экономической безопасности. - 2018. - № 2. - С. 159-167.
4. Polatoglu A. Turkish local government: the need for reform //middle Eastern studies. L., 2000. V. 36. N. 4. P. 156- 171. Реферат: Титова Т.П. "Полатоглы А. Местное управление в Турции: необходимость реформы" // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 4, Государство и право: Реферативный журнал. 2002. С. 97-100.

ӘӨЖ 00

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ЗАҢНАМАНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Канатбеков Ш.А.

*Магистрант, I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
saltu1995@mail.ru*

Бұл мақала сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың эволюциясын зерттеуге арналған. Сыбайлас жемқорлық қазіргі қоғамдағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады және оның алдын алу мен болдырмау мақсатында түрлі құқықтық және әлеуметтік шаралар қабылдануда.

Түйін сөздер: *Сыбайлас жемқорлық, заңнама, құқықтық реформа, халықаралық тәжірибе, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, құқық қорғау органдары, әлеуметтік бақылау.*

Эта статья посвящена изучению эволюции антикоррупционного законодательства. Коррупция является одной из самых актуальных проблем современного общества, и в целях ее предупреждения и предотвращения принимаются различные правовые и социальные меры.

Ключевые слова: *Коррупция, законодательство, правовая реформа, международная практика, борьба с коррупцией, правоохранительные органы, социальный контроль.*

This article is devoted to the study of the evolution of anti-corruption legislation. Corruption is one of the most pressing problems in modern society, and in order to prevent and prevent it, various legal and social measures are being taken.

Keywords: *Corruption, legislation, legal reform, international experience, the fight against corruption, law enforcement agencies, social control.*

Сыбайлас жемқорлық — қоғамның дамуында теріс ықпал ететін, мемлекеттік органдар мен қоғамдық құрылымдардың тиімділігін төмендететін, қоғамдық сенімсіздікті тудыратын және әлеуметтік әділеттілікті бұзатын фактор болып табылады. Бұл құбылыс тек қана экономикалық емес, сондай-ақ саяси және құқықтық жүйеге де қатты әсер етеді. Осыған орай, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың эволюциясы — бұл күрделі, көпқырлы процесс, оның мақсаты қоғамның әрбір деңгейінде сыбайлас жемқорлықтың деңгейін төмендету және тиімді алдын алу шараларын енгізу болып табылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың алғашқы көріністері ежелгі мемлекеттерде байқалады. Мысалы, ежелгі Римде сыбайлас жемқорлықпен күрес үшін арнайы заңдар қабылданып, мемлекеттік қызметкерлердің жеке мүлік декларациясын ұсыну талап етілген. Орта ғасырларда да мемлекеттер сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес шараларын қабылдады, бірақ олар көбінесе сөз жүзінде қалып, тиімді бақылау жүйелері құрылған жоқ.

Қазіргі заманғы сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың қалыптасуы ХХ ғасырдың басында басталды, әсіресе индустриалды революциядан кейін сыбайлас жемқорлықтың қоғамдағы ықпалы арта түсті. Әрбір елде өздерінің ұлттық ерекшеліктеріне сәйкес сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық шаралар енгізілуде.

Ежелгі қоғамдарда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес көбінесе моральдық және этикалық нормаларға негізделді. Мысалы, Ежелгі Египетте мемлекеттік қызметкерлердің жеке мүлкін декларациялау талап етілді, бұл сыбайлас жемқорлықты болдырмауға бағытталған алғашқы құқықтық шаралардың бірі болып саналады. Сондай-ақ, Ежелгі Римде сыбайлас жемқорлыққа қарсы арнайы заңдар қабылданып, мемлекеттік қызметкерлердің өз әрекеттерін бақылау үшін арнайы комиссиялар құрылды. Рим заңдары бойынша, мемлекеттік қызметкерлердің пара алуы заңсыз деп саналды және ол ауыр жазамен жазаланды.

Қытайда да осы кезеңдерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес үшін түрлі заңдар қабылданған. Мысалы, Цин әулетінің заңдарында паракорлыққа қарсы күреске ерекше көңіл бөлінді. Қытайдың дәстүрлі құқықтық жүйесінде паракорлық мемлекеттік қызметкерлердің беделін түсіретін фактор ретінде қарастырылды.

XX ғасырда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жаңа деңгейге шықты, себебі ол ұлттық және халықаралық деңгейде маңызды мәселеге айналды. 1948 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті халықаралық қауіпсіздік пен тұрақтылықтың бір бөлігі ретінде мойындады.

XX ғасырдың соңында және XXI ғасырдың басында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес барлық елдердің құқықтық жүйесінде маңызды орын ала бастады. 2003 жылы БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы қабылданып, сыбайлас жемқорлықпен күресудің халықаралық құқықтық негізі құрылды. Бұл конвенция сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және болдырмау үшін мемлекеттерге тиімді шараларды енгізуді талап етеді.

Қазіргі таңда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес әлемнің көптеген елдерінде маңызды мемлекеттік саясаттың бір бөлігіне айналды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамалар, халықаралық келісімдер мен келісімшарттар сыбайлас жемқорлықпен күресуге бағытталған, сонымен қатар жаңа технологиялар мен бақылау жүйелері, қоғамның ақпараттануы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске тиімді әсер етуде.

Мысалы, Қазақстанда Тәуелсіздік алғаннан кейін сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы қалыптастыру және дамыту бойынша көптеген шаралар қабылданды. 1998 жылы Қазақстанда "Сыбайлас жемқорлықпен күресу туралы заң" қабылданды, ал кейінірек сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің жүйелі стратегиясы мен агенттіктері құрылды.

Қазіргі әлемде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тек қана ұлттық емес, халықаралық деңгейде де жүргізіледі. Бұл бағытта Біріккен Ұлттар Ұйымы, Халықаралық экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы, Еуропалық одақ сияқты ұйымдар маңызды рөл атқарады. 2003 жылы қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы халықаралық құқықтық негізді бекітіп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жүйелі және кешенді жүргізуді талап етеді.

Бұл құжат сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша халықаралық ынтымақтастықты нығайтуға, елдер арасында ақпарат алмасуды арттыруға, жемқорлық әрекеттеріне қарсы қатаң шаралар қабылдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенция мемлекеттік қызметкерлердің декларацияларын, мемлекеттік сатып алу процестерін және құқық қорғау органдарының тиімділігін қамтамасыз етуді талап етеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық күрестің бастауын Біріккен Ұлттар Ұйымы береді. БҰҰ 2003 жылы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенцияны қабылдады. Бұл конвенцияның мақсаты — әлемдік қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізу үшін мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты нығайту және сыбайлас жемқорлықтың алдын алу. Конвенцияда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресудің негізгі принциптері мен шаралары айқын көрсетілген, соның ішінде:

- Мемлекеттік қызметкерлердің пара алуына қарсы қатаң шаралар.
- Мемлекеттік сатып алу жүйелерін жариялау және сыбайлас жемқорлыққа жол бермеу.
- Қоғамдық және жеке сектор арасындағы сыбайлас жемқорлықты болдырмау.
- Халықаралық құқық қорғау органдары арасында ақпарат алмасу.

БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы мемлекеттерге сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіруге, алдын алу шараларын енгізуге және құқық қорғау органдарының жұмысын үйлестіруге бағытталған міндеттер жүктейді. Сонымен қатар, конвенцияда жемқорлықтың салдарын жою үшін қаржылық және құқықтық көмек көрсету туралы ережелер де қарастырылған.

OECD (ОЭСР) сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте маңызды рөл атқарады. 1997 жылы OECD мемлекеттерінің жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі келісімі —

"Парақорлыққа қарсы күрес туралы Конвенция" қабылданды. Бұл келісім халықаралық құқықтық құралдардың бірі болып, мемлекеттерге сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мен оған қарсы күрес бойынша міндеттемелер жүктейді. OECD Конвенциясы парақорлыққа қарсы халықаралық ынтымақтастықты дамытуға бағытталған, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске қатысатын органдардың жұмысын реттейді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес халықаралық деңгейде мемлекеттер арасында ынтымақтастықты талап етеді. Бұл үшін көптеген мемлекеттер сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі екіжақты және көпжақты келісімдер мен конвенцияларға қол қойған. Мысалы, "Коррупцияға қарсы іс-қимыл туралы келісімдер", "Мемлекетаралық сыбайлас жемқорлыққа қарсы бақылау" сияқты келісімдер, бұл мемлекеттерге жемқорлыққа қарсы құқық қорғау органдары мен сот жүйелерін нығайтуға көмектеседі.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың қалыптасуы Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңге сәйкес келеді. 1998 жылы Қазақстан Республикасының "Сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы" алғашқы заң қабылданды, бұл заң мемлекеттегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті ұйымдастыруға құқықтық негіз берді. Алайда, бұл заң тек жалпы ережелерді қамтып, нақты іс-қимылдарды жүйелендірмеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселесіне ел басшылығы ерекше көңіл бөліп, 2000 жылдардың басында жаңа реформалар мен стратегиялар қабылдана бастады. 2015 жылы қабылданған "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат туралы" жаңа заң Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің жаңа кезеңін бастады. Бұл заңда сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың тиімділігін арттыру, мемлекеттік қызметкерлердің транспаренттілігін қамтамасыз ету, олардың әрекеттерін бақылау жүйесін күшейту шаралары енгізілді.

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық механизмі үнемі жетілдіріліп, 2020 жылы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі құрылды. Агенттік сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің барлық салаларында жүргізілетін шараларды үйлестірумен айналысады және азаматтық қоғамды тарту арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана қалыптастыруға бағытталған.

Қазіргі таңда Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасы халықаралық стандарттарға сай жетілдірілуде. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі құқықтық құралдар мен механизмдер тұрақты түрде жаңартылып, қоғамдық және мемлекеттік институттар арасындағы өзара әрекеттесу күшейтілуде.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес үшін қабылданған жаңа заңдар мен нормативтік актілердің қатарында:

- Мемлекеттік қызметтің ашықтығын қамтамасыз ету.
- Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізетін жеке бақылау органдарын құру.
- Қаржылық есептілік пен ашықтықты арттыру.
- Қоғамдық бақылауды күшейту және азаматтық қоғамды тарту.

Сонымен қатар, Қазақстан халықаралық қауымдастықпен ынтымақтастық орнатып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті халықаралық деңгейде үйлестіріп келеді. Елде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мақсатында әртүрлі халықаралық келісімдер мен конвенцияларға қосылған.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың тиімділігі, ең алдымен, мемлекеттік органдардың жұмысының ашықтығына, қоғамдық бақылау механизмдерінің дамуына, мемлекеттік қызметкерлердің этикалық нормаларға сәйкес әрекет етуіне байланысты. Әрбір жаңа заң, реформа немесе стратегия сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мен болдырмауға бағытталған құқықтық құрал ретінде қарастырылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді күрес үшін халықаралық стандарттарға сәйкес келетін заңдар қажет. Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасы әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, өзінің жеке ерекшеліктерін ескере отырып, тұрақты түрде

жетілдірілуде. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мен оған қарсы күресетін қоғамды қалыптастырудағы маңызды фактор - білім беру мен ақпараттандыру.

Сыбайлас жемқорлық — қоғамның әлеуметтік, экономикалық және саяси дамуына теріс әсер ететін, мемлекеттік басқарудың тиімділігіне күмән келтіретін үлкен мәселе. Әлемнің барлық елдерінде сыбайлас жемқорлықпен күреске бағытталған заңдар мен нормативтік актілер қабылданып, әр түрлі механизмдер мен шаралар жүзеге асырылуда. Қазақстан да осы бағытта көптеген қадамдар жасап келеді. Бірақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың тиімділігі оны жүзеге асыру мен бақылаудың деңгейіне байланысты болады. Бұл заңдардың тиімділігін бағалауда бірнеше негізгі факторлар ескеріледі.

- Заңдардың қабылдануы мен өзектілігі
- Заңдардың орындалуы мен тиімділігі
- Құқық қорғау органдарының жұмысын бақылау және тәуелсіздігі
- Қоғамдық және азаматтық қоғамның рөлі
- Халықаралық ынтымақтастық
- Білім беру және алдын алу шаралары

Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың тиімділігі заңдардың қабылдануымен ғана шектелмейді, ол олардың іске асырылу деңгейіне, құқық қорғау органдарының тәуелсіздігіне, қоғамдық бақылауға және халықаралық ынтымақтастыққа да байланысты. Қазақстанда қабылданған сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңдар мен шаралар өз нәтижесін бере бастағанымен, олардың тиімділігін арттыру үшін қоғамның барлық салаларының бірлескен жұмысын қажет етеді. Сыбайлас жемқорлықты жою үшін мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғамның белсенді қатысуы маңызды. Тек осындай кешенді шаралар сыбайлас жемқорлықты толықтай жоюға мүмкіндік береді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың эволюциясы тек құқықтық құжаттардың қабылдануымен ғана шектелмейді, ол мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты арттыру, қоғамдық институттарды дамыту, азаматтық қоғамды нығайту сияқты көптеген аспектілерді қамтиды. Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасы халықаралық тәжірибелерді ескере отырып жетілдіріліп, қоғамның жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастыруға бағытталған. Осы бағытта тағы да бірқатар реформалар мен жаңартулар қажет болуы мүмкін, бірақ қазіргі таңда Қазақстан бұл мәселе бойынша үлкен қадамдар жасауда.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. (1995). *Қазақстан Республикасының негізгі заңы*. Алматы: ЮРИСТ.
2. Қазақстан Республикасының "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы бағдарламасы". (2005). Қазақстан Республикасы Президентінің бағдарламасы. Астана.
3. Мемлекеттік қызмет туралы заң. (2015). Қазақстан Республикасы заңы. Астана.
4. OECD (Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы). (1997). Коррупцияға қарсы іс-қимыл туралы Конвенция. Париж: OECD.
5. Халықаралық валюта қоры және Дүниежүзілік банк. (2010). Сыбайлас жемқорлықты азайтуға бағытталған бастамалар. Вашингтон, Д. С.
6. Қорғаушылар мен сарапшылар тобы. (2018). Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық: мәселелер мен шешімдер. Алматы: Қазақ университеті баспасы.
7. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі. (2020). Қазіргі жағдай мен болашаққа арналған стратегия. Астана.

ӘӨЖ 00

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДАҒЫ РӨЛІ

Қалелқызы Т.

Магистр, аға оқытушы, Евразия Технологиялық Университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
galim200385@mail.ru

Осы мақалада Қазақстан Республикасының прокуратура органдарының құқық қорғау қызметіндегі рөлі мен функциялары қарастырылады. Прокуратура азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, заңдылықты қамтамасыз ету және мемлекеттік органдардың әрекеттерін қадағалау арқылы құқықтық тәртіпті сақтау ісінде маңызды орын алады. Сондай-ақ мақалада прокуратураның конституциялық қадағалау функциясы, тергеу мен сот істеріндегі қатысуы және құқықтық статистиканы қалыптастырудағы рөлі сипатталады. Автор прокуратураның құқықтық мемлекетті дамытуға қосатын үлесін теориялық және практикалық тұрғыдан талдайды.

Кілт сөздер: Прокуратура, құқық қорғау, заңдылық, қадағалау, құқықтық статистика, конституциялық бақылау.

В этой статье рассматривается роль и функции органов прокуратуры Республики Казахстан в сфере правозащитной деятельности. Прокуратура играет важную роль в обеспечении законности, защите прав и свобод граждан и контроле за действиями государственных органов. Также в статье описывается конституционная функция надзора, участие в расследованиях и судебных процессах, роль в формировании правовой статистики. Автор анализирует вклад прокуратуры в развитие правового государства с теоретической и практической точек зрения.

Ключевые слова: Прокуратура, правозащита, законность, надзор, правовая статистика, конституционный контроль.

This article examines the role and functions of the Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan in the field of law enforcement. The prosecution service plays a key role in ensuring legality, protecting citizens' rights and freedoms, and supervising the actions of state authorities. The article also highlights the constitutional oversight function, involvement in investigations and court proceedings, and the role in legal statistics. The author analyzes the contribution of the prosecution service to the development of a legal state from both theoretical and practical perspectives.

Keywords: Prosecutor's Office, law enforcement, legality, supervision, legal statistics, constitutional oversight.

Қазақстан Республикасында құқық қорғау қызметі және адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы прокуратураның рөлі зор. Прокуратура көптеген елдердің мемлекеттік органдар жүйесіндегі негізгі институт болып табылады. Ол заң үстемдігін қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, мемлекеттік әрекеттердің заңдылығын қамтамасыз ету үшін жауапты. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте, мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз етуде, мемлекет мүддесін қорғауда прокуратураның да атқаратын қызметі зор.

Қандай да бір мемлекеттік органның функционалдық тағайындауын айқын анықтау, біріншіден, мемлекеттік аппарат құрылымындағы оның қызмет пәнін анықтауға, екіншіден, оның қызметін негізді оңтайландыру, үшіншіден, басқа билік органдарымен бәсекелістігі

мен карама-қарсылықтарының болуына байланысты, бұл жалпы мемлекеттік биліктің ұйымдастырылуы мен қызмет етуіне оң әсер етеді.

Прокуратураның функциялары да мемлекеттің функцияларымен, әсіресе оның заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету функциясымен өзара табиғи байланысты, сондықтан «функциялар» құқықтық санаты арқылы оның қызметінің құрылымы, мазмұны, шектері мен басқа да ерекшеліктері ашылады және уәжделеді. Прокурорлық қадағалау теориясында «прокуратура функциялары» ұғымының бірыңғай анықтамасы жоқ, бұл осы мәселені қарастырудағы тандалатын тәсілдердің айырмашылығымен негізделеді.

Қазақстанның прокуратура органдарының негізін салушы функциясы, ҚР Конституциясының дәлме-дәл және бір үлгіде қолданылуын (сақталуы) және заңдардың қолданылуын (сақталуы) қадағалау функциясы болып табылады.

Қазақстанның құқықтық жүйесінің әлемдік көлемде аналогы жоқ ерекше қасиеті, Қазақстандық прокуратураның қадағалауын конституциялық деңгейде, заңды түрде жоғары разрядқа жатқызуы және Бас Прокурорға Республиканың Конституциясына қайшы келетін заңдарға наразылық білдіру уәкілетін беруі болып табылады, бұл Қазақстан прокуратурасының конституциялық қадағалау функциясының болуы туралы айтуға негіз болады [1, 38 б.].

Аталмыш функция құрылымы мен мазмұны бойынша айтарлықтай күрделі қызмет түрі болып табылады және құқықтық қатынастардың барлық салаларына таралады десек те болады.

Дегенмен академик Г.С.Сапарғалиевтың Қазақстан Республикасының прокуратурасы - «заңдылықты қамтамасыз ету, Республика Президентіне Конституцияның, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының мызғымастығын кепілдендіруге көмектесу бойынша маңызды құралдардың бірі. Сондықтан ҚР прокуратурасы Президентке есеп береді, бірақ Конституция негізінде әрекет ететіндігін» атай отырып, мемлекеттік механизмдегі прокуратураның рөлі мен орны туралы теориялық мәселелерді зерттеудегі қосқан ерекше үлесін айта кеткіміз келеді [2, 19 б.].

Прокуратура органдарының қадағалау қызметін қарастырған кезде, оның ерекшелігі, қадағалаудың лауазымды тұлғалар мен мемлекеттік билік органдарына емес, олардың қабылдайтын нормативтік-құқықтық және құқықтық актілерінің заңдылығына жүзеге асырылатындығын анықтап алғанымыз маңызды.

Осыған байланысты, Н.В.Мельниковтың: «прокурорлардың басты міндеті, қарастырылып отырған саладағы рөлі басты болып табылатын сот органдарын, атқарушы билік органдарын, қадағалау органдарын қандай шамада болсын езгертпей, прокурордың арнайы уәкілеттіктерін азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзуды жедел бұлтартпау үшін тиімді қолдануда» деген пікірі орынды [3, 20 б.]. Осылайша, мысалы, прокурордың сотта мемлекет мүддесін білдіру секілді функциясы, прокурордың сот ісін жүргізудің барлық түрлеріне және барлық сот сатыларына қатысуынан тұрады. Заңда соттардың заңға сай келмейтін немесе негізсіз шешімдері, кесімдері мен басқа да қаулыларына наразылық білдіру міндеті бөлінген.

Сонымен, прокурорлар соттардың қызметін бақыламайды, сот әділдігін атқару кезінде соттар тәуелсіз және сот шешімдері талаптарына сай болуы тиіс заңға ғана бағынады. Прокурордың сот ісін жүргізу саласындағы қызметінің ерекшелігі осында.

Прокуратура жүзеге асыратын негізгі нысандары қылмыстарды тергеуден, мемлекеттік айыптауды қолдаудан және прокурордың тергеу мен анықтаудың заңдылығын қадағалау саласындағы жеке уәкілеттіктерінен байқалатын қылмыс жасағандығы үшін қылмыстық қудалау өзіндік функцияның сипаттарына ие [4, 21 б.].

Прокуратураның адамдар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы рөлі ҚР «Прокуратура туралы» Конституциялық заңында бекітілген. Осы заңда прокуратураның міндеттері мен жауапкершілігі көрсетілген. ҚР «Прокуратура туралы» Конституциялық заңына сәйкес, «Прокуратура азаматтардың құқықтары мен

бостандықтарын қорғайды, заңдылықты қамтамасыз етеді, мемлекеттік органдардың, қоғамдық бірлестіктер, лауазымды адамдар қызметінің заңдылығын қадағалауды жүзеге асырады» делінген (4 бапта).

Қазақстан Республикасының Прокуратурасы заңдылықты қамтамасыз етуге, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға жауапты маңызды мекеме. Оның құқық қорғау саласындағы қызметінде ҚР-ның Конституциясын, Қылмыстық-процестік кодексін және басқа да заңдарды басшылыққа алады. Прокуратураның мемлекеттік органдар жүйесіндегі орны елге және құқықтық жүйеге байланысты өзгереді, бірақ оның маңыздылығы жалпыға бірдей танылады.

Прокуратураның негізгі міндеттерінің бірі - қылмыстық іс қозғау және құқық қорғау органдары жүргізіп жатқан тергеуді қадағалау құқығы берілген. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу және қылмыс жасады деген күдікке ілінген тұлғаларға айып тағуға құқылы. Алдын ала тергеу жүргізуге, іздеуге санкциялар беруге және жауап алуды жүргізуге құқығы бар. Бұл іс-шаралар кінәлілерді анықтауға және оларды жауапқа тартуға бағытталған. Осы арқылы прокуратура адамдар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына ықпал етеді.

Прокуратураның заңды бұзған немесе өз өкілеттігін асыра пайдаланған мемлекеттік қызметшілерді сотқа тарту құқығы да бар. Бұл тәртіп бұзған немесе қызметтік өкілеттігін асыра пайдаланған полиция қызметкерлерін, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық немесе заңсыз әрекеттерге барған мемлекеттік қызметкерлерге қатысты қылмыстық іс қозғауға және мемлекет қаражатының мақсатқа сай пайдаланылуын қамтамасыз етуге құқылы.

Қазақстан Республикасының Прокуратурасына құқық қорғау қызметін қадағалау, заңның сақталуын қамтамасыз ету, Қазақстандағы адамдар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау міндеті жүктелген. [5, 96 б.].

Қылмыстық істерді қарау кезінде заңдылықты қамтамасыз етудегі прокуратураның міндеті мен соттың міндеті бірдей. Ол - сот талқысының әділ болуы және заңдардың дұрыс қолданылуы. Ескеретін бір жағдай - соттардың қызметіне прокурорлар қадағалау жасамайды, себебі соттар әділ қазылық жүргізгенде тәуелсіз болады және тек заңға бағынады. Сонымен қатар, іс бойынша заңсыз сот актісі анықталған жағдайда прокурор ондай актіге іс жүргізу заңдарының нормаларына сәйкес наразылық келтіруге тек құқылы ғана емес, ол оның міндеті.

Ата заңымыз - Конституцияға сай Қазақстан Республикасының ең қымбат қазынасы - адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады. Осыған сай Республика демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде жарияланды. Аталған аспектілерді ұстап тұру үшін мемлекет көптеген міндеттерді шешеді, солардың ішінде құқықтық статистика және ақпарат институтына ерекше орын берілді.

Қылмыс әлемі информатика саласындағы заманауи ғылыми жетістіктерді қолданатын жағдайларда, елдің құқық қорғау органдары барлық құқық қорғау жүйесін расталған және толық құқықтық ақпаратпен қамтамасыздандыру мақсатында ақпараттық-статистикалық қызметтерімен максималды өзара әрекеттесуі қажет.

Бұл процестегі басты рөл ұлттық заңнамада ҚР Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетіне берілген, ал құқықтық статистиканы қалыптастыру прокуратураның маңызды функцияларының қатарына кіреді.

Бас прокуратураның Құқықтық статистика және арнайы есеп жөніндегі Комитетін құру прокуратура органдарының жүйесіндегі елеулі жаңалық. Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 28 наурыздағы № 1050 Жарлығымен бұл Орталықтың негізінде Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есеп жөніндегі Комитеті құрылды. Комитет Бас прокуратураның құзыреті шегінде құқықтық статистиканы қалыптастыру және арнайы есеп жүргізу, сондай-ақ бұл салада қадағалау жүргізу жөніндегі мемлекеттік органның функциялары мен өкілеттіктерін жүзеге асыратын ведомство болып табылады. Комитеттің ақпараттық қоры қылмыс жасаған адамдардың

аты-жөні бойынша және дактилоскопиялық есебін, сыбайлас жемқорлық субъектілерінің, қасақана әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адамдардың іздестіру есебін бірыңғай ақпараттық кешенге біріктірген арнайы есептерді қамтиды. Сонымен қатар, Комитет қылмыскерлердің жеке басын, танылмаған мәйіттерді, хабар-ошарсыз кеткен адамдарды идентификациялау жөніндегі жұмыстарды жүргізеді, бұл құқық қорғау органдарының жедел-іздестіру және тергеу жұмыстарын жеңілдетеді [6].

Жоғарыда айтылғандарды тұжырымдайтын болсам:

Прокуратура өзінің адал жұмысымен құқықтық жүйенің дұрыс жұмыс істеуін және азаматтардың өз құқықтары қорғалатын қоғамда өмір сүруін қамтамасыз етеді. Ол өзінің қадағалау және құқықтық функциялары арқылы Қазақстандағы әділ және демократиялық қоғамның дамуына ықпал етеді. Оның қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру және қудалау, құқық қорғау органдарын қадағалау, өз билігін асыра пайдаланатын немесе заңды бұзған лауазымды тұлғаларға қатысты іс қозғау жөніндегі өкілеттіктері Қазақстанда заң үстемдігін сақтау және адам құқықтарын қамтамасыз ету үшін аса маңызды. Оның құқық қорғау саласындағы қызметі әділдік, бейтараптық, заңдылықты құрметтеу қағидаттарын басшылыққа алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Журсимбаев С.К. Роль прокурора при отправлении уголовного правосудия. – Алматы: 2016. – 182 с.
2. Сапарғалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан: Академический курс. Изд. 3-е, с доп. Алматы: Жеті жарғы, 2010. – 457 с.
3. Мельников Н.В. Прокуратура России и ее роль в обеспечении конституционных прав и свобод граждан. Дисс... д.ю.н. Ростов-на-Дону, 2001. – 316 с.
4. Смятлаев Б.М. Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау. Оқу құралы. – Алматы: Эверо, 2022. – 200 б.
5. Сухарев А.Я. Прокурорский надзор: Учебник / под ред. Норма, 2010. – 126 с.
6. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетін құру туралы» 2003 жылғы 28 наурыздағы № 1050 Жарлығы.

УДК: 342.9

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ ЭТИКА ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘДЕНИЕТІ: ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Қарлығаш Ж. Т.

Магистрант, Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы,
Астана қ., Қазақстан Республикасы
k.turtulova@apa.kz

Бұл мақалада мемлекеттік қызметтегі этикалық нормалар мен ұйымдастырушылық мәдениет арасындағы өзара байланыс қарастырылады. Халықаралық этика стандарттары, этикалық кодекстерді әзірлеу тәсілдері және олардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы ортаны қалыптастыруға әсері талданады. Қазақстандағы мемлекеттік басқару жүйесінде этикалық механизмдерді жетілдіру бойынша ұсыныстар беріледі.

Кілтті сөздер: этика, ұйымдастырушылық мәдениет, мемлекеттік қызмет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы механизмдер, стандарттар, этикалық кодекс, ашықтық.

В статье рассматривается взаимосвязь этических норм и организационной культуры в государственной службе. Анализируются международные стандарты этики, подходы к разработке этических кодексов, а также их влияние на формирование антикоррупционной среды. Приводятся рекомендации по совершенствованию этических механизмов в системе госуправления Казахстана.

Ключевые слова: этика, организационная культура, государственная служба, антикоррупционные механизмы, стандарты, этический кодекс, прозрачность.

The article deals with the relationship between ethical standards and organizational culture in public service. International standards of ethics, approaches to the development of ethical codes, as well as their influence on the formation of anti-corruption environment are analyzed. Recommendations on improvement of ethical mechanisms in the system of public administration of Kazakhstan are given.

Keywords: ethics, organizational culture, public service, anti-corruption mechanisms, standards, code of ethics, transparency.

Кіріспе

Мемлекеттік қызметтегі этикалық нормалар мен құндылықтар — қоғамдық басқарудың сапасын айқындайтын негізгі факторлардың бірі. Этика мемлекеттік органдар жұмысының адалдығын қамтамасыз етіп, азаматтардың билікке деген сенімін нығайтады. [7] Ұйымдастырушылық мәдениет пен этикалық мінез-құлықтың деңгейі неғұрлым жоғары болса, мемлекеттік қызмет соғұрлым тиімді және ашық болмақ.

Мемлекеттік қызметтегі этикалық нормалардың рөлі мен маңызы. Мемлекеттік қызметте этикалық нормаларды сақтау — қоғамдық сенімді сақтаудың және нығайтудың басты шарты. Этика мемлекеттік қызметшілерге өзінің қызметтік міндеттерін әділ, адал атқаруды және шешім қабылдауда қоғам мүддесін жеке мүддеден жоғары қоюды міндеттейді. [3] Егер шенеуніктер этиканы сақтамаса, азаматтардың билікке деген сенімі төмендейді, басқару негіздері әлсірейді. [7]

Керісінше, этикалық мінез-құлық әділеттілік, ашықтық және есептілік принциптерін жүзеге асыру арқылы мемлекеттік органдардың заңдылығы мен легитимділігін күшейтеді. [7]

Мемлекеттік қызметтегі этика мен мәдениет мәселелері отандық және шетелдік ғалымдардың назарында. Ғылыми зерттеулер этикалық климаттың ұйым тиімділігі мен

сыбайлас жемқорлық деңгейіне ықпалын жан-жақты талдайды. Мәселен, басқару саласындағы бірқатар эмпирикалық зерттеулер ұйымдағы этикалық мәдениет пен қызметкерлердің адал мінез-құлқы арасында тікелей байланыс барын көрсеткен. [14]

Қорыта айтқанда, этика мемлекеттік қызметтің күнделікті қызметіне бағыт-бағдар беріп, қоғам игілігі жолында әділ қызмет етуге үндейді және бұл мемлекеттік басқарудың тұрақтылығы мен тиімділігінің алғышарты болып табылады. [7]

Халықаралық стандарттар мен мемлекеттік қызметтегі үздік тәжірибелер. Әлемдегі озық мемлекеттер мемлекеттік қызметтегі этикалық стандарттарды қалыптастыруда түрлі тетіктер мен құжаттар қабылдап, жемқорлыққа қарсы берік мәдениет орнатқан. Халықаралық ұйымдар да (БҰҰ, ЭЫДҰ және т.б.) мемлекеттерге арналған этикалық мінез-құлық кодекстерін ұсынады. Мысалы, БҰҰ 1996 жылы Халықаралық мемлекеттік лауазымды тұлғалар этика кодексін қабылдап, әр елге өз қызметкерлері арасында адалдық пен жауапкершілікті ілгерілетуді ұсынды. [11]

ЭЫДҰ (OECD) мемлекеттерге арналған қоғамдық қызметтегі этика менеджменті принциптерін әзірлеп, этикалық мінез-құлықты қамтамасыз ететін институттар құруды және басқару жүйелеріне этикалық өлшемдерді енгізуді ұсынады.

Төменде кейбір мемлекеттердің тәжірибелеріне қысқаша тоқталайық:

АҚШ: Америка Құрама Штаттарында *“Public service is a public trust”* деген қағида кең тараған – мемлекеттік қызмет қоғамдық сенім деп саналады. [13]

АҚШ федеральды қызметкерлері үшін 14 міндетті этикалық ереже бекітілген, соның алғашқысы мемлекеттік қызметшілердің Конституция мен заңдарға адал болып, жеке бас пайдасын көздемеуін талап етеді. [13]

Мемлекеттік қызметтегі мінез-құлықты бақылау үшін АҚШ-та 1978 жылы Үкімет этикасы кеңсесі (Office of Government Ethics) құрылып, шенеуніктердің мүдделер қақтығысын реттеу, сыйлық алу шектеулері сияқты этикалық талаптарды қадағалайды. Сонымен бірге кәсіби қауымдастықтар да үлес қосуда – Американың Мемлекеттік басқару қоғамы (ASPA) қабылдаған этика кодексі мемлекеттік қызметшілерге *«қоғам игілігін алдында ұстау, заң мен Конституцияны құрметтеу, демократиялық қатысуды қолдау, әлеуметтік әділдікке ықпал ету, адалдық таныту, этикалық ұйым мәдениетін қалыптастыру және кәсібилікті арттыру»* сияқты басты принциптерді ұстануды міндеттейді. [9]

Сингапур: Сингапур мемлекеттік басқарудағы тазалық және адалдық деңгейі бойынша әлемде жетекші орын алады. Ел тәуелсіздігін алған сәттен бастап, биліктегі жетекші *Халықтық іс-қимыл партиясы (PAP)* «жемқорлықтан ада таза үкімет» құруды басты мақсат етіп қойды. [12]

1960-жылдары Сингапур өте жемқор ел болғанымен, қатаң саяси ерік-жігердің арқасында жағдай түбегейлі өзгерді. Сыбайлас жемқорлықты тергеу бюросы (CPIB) құрылып, кең өкілеттіктер берілді, жемқорлық үшін жаза қатайып, жоғары лауазымды тұлғалар да жауапқа тартылды. [12]

Бүгінде Сингапур жемқорлықты қабылдау индексі бойынша әлемдегі ең таза елдердің қатарында (Transparency International индексінде 180 елдің ішінде 6-орында және Азияда 1-орында тұр). [12]

Мемлекеттік қызметтің құндылықтары – адалдық, қызмет көрсетуге дайындық және кәсібилік – барлық шенеуніктер үшін басты бағыт ретінде бекітілген және іс жүзінде қатаң қолданылады. [12] Сингапур тәжірибесі этикалық нормаларды бұлжытпай сақтау мен институционалдық бақылаудың (тәуелсіз агенттіктер, ауыр жаза) жемқорлықты жеңуде шешуші рөл атқаратынын көрсетеді.

Канада: Канада федералдық деңгейде «Қоғамдық сектордың құндылықтары мен этика кодексін» (Values and Ethics Code for the Public Sector) қабылдап, барлық мемлекеттік қызметкерлерге ортақ этикалық құндылықтарды бекіткен. Бұл құжатта демократияны құрметтеу, адамдарды құрметтеу, адалдық, қызмет мүддесіне орай еңбек ету және кәсібилік

(үздік қызмет көрсету) сияқты негізгі құндылықтар аталған. Адалдық (integrity) Канаданың мемлекеттік қызметінде «жақсы басқару мен демократияның іргетасы» деп көрсетілген – қызметкерлер ең жоғары этикалық стандарттарды ұстана отырып, қоғамның мемлекеттік институттарға деген сенімін арттыруға тиіс.[10]

Этикалық мінез-құлық үшін жауапкершілік жүйесі де қарастырылған: Canada-да этикалық мәселелерді қарайтын арнайы уәкілетті органдар (мысалы, Мүдделер қақтығысы және этика жөніндегі комиссар) бар. Канадалық кодекс талаптарын орындау мемлекеттік ұйымдардың ішкі мәдениетінің бір бөлігі ретінде бағаланады – әр мекеме осы құндылықтарды күнделікті шешімдер мен саясатқа кіріктіруге міндетті.[10]

Бұл қызметкерлердің жүріс-тұрысында ортақ стандарттар орнап, бұзушылық жасаған жағдайда тәртіптік жауапкершілікке тартылуына негіз болады. [10]

Қазақстандағы этикалық кодекстер және олардың рөлі. «Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» құжат негізінде, 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №153 Жарлыққа өзгеріс енгізіліп, Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің Әдеп кодексі жаңа редакцияда қайта бекітілді. [2]

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты халыққа Жолдауында мемлекеттік басқару жүйесіне жаңа көзқарас қажет екенін атап өтті. Ол мемлекеттік қызмет жүйесінің қоғамға бағдарланған сервистік сипатқа ие болуы үшін түбегейлі өзгерістердің қажеттігін баса айтты.

Осыған байланысты мемлекеттік аппараттың қызметі қоғамның талаптарына сәйкес бейімделуі тиіс. Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби біліктілігі, жеке құндылықтары және адами қасиеттері бір-бірімен үйлесімді болуы маңызды.

Жаңартылған Әдеп кодексі мемлекеттік қызметшілердің бойына жан-жақты құндылықтарды сіңіруге бағытталған. Бұл құжат, ең алдымен, қызметтік әдеп стандарттарын айқындап, мемлекеттік қызметшілердің моральдық-адамгершілік қасиеттерін дамытуға негізделген.[2]

Жаңа редакциядағы Әдеп кодексі (2022) мемлекеттік қызметтегі этикалық стандарттарды нақтылап, мемлекеттік қызметшілерде жоғары моральдық-адамгершілік қасиеттерді қалыптастырудың негізін қалауға бағытталғаны атап өтілді. Кодексті іске асыру үшін арнайы институттар құрылған – 2016 жылдан бастап мемлекеттік органдарда қызметшілер мен азаматтарға этика мәселелері бойынша кеңес беретін Әдеп жөніндегі уәкіл лауазымы енгізілді.[8]

Әдеп жөніндегі уәкілдер этика бұзушылықтарының алдын алу, қызметкерлерге түсіндіру жұмыстарын жүргізу және шағымдарды қарау арқылы кодекс талаптарының орындалуына мониторинг жасайды. Осының барлығы этикалық нормаларды Қазақстанның мемлекеттік қызмет жүйесінің ажырамас бөлігіне айналдырып, қызметтік тәртіпті нығайтуға, азаматтардың мемлекеттік органдарға деген сенімін арттыруға бағытталған. [8]

Дегенмен, сарапшылардың пікірінше, этикалық кодекстер тиімді болу үшін оларды іс жүзінде қолдану, басшылардың жеке үлгісі және этикалық мәдениетті тұрақты дамыту шешуші маңызға ие – тек сонда ғана қағаздағы талаптар шын мәнінде орындалатын қағидаға айналады. [8]

Мемлекеттік басқарудағы ұйымдастырушылық мәдениетті қалыптастыру және жетілдіру стратегиялары. Ұйымдастырушылық (корпоративтік) мәдениет – мемлекеттік органның ішкі құндылықтары, мінез-құлық нормалары мен дәстүрлерінің жүйесі. Этикаға негізделген оң мәдениетті қалыптастыру үшін мақсатты және жүйелі шаралар қажет.

Төменде этикалық ұйымдастырушылық мәдениет құруға бағытталған негізгі стратегиялар келтірілген:

Жетекшіліктің жеке үлгісі және “жоғарыдан басталатын тон”. Басшылар өздері адалдық, әділдік танытып, этикалық принциптерді ұстанса, қарамағындағыларға үлгі болады. [7] Әр деңгейдегі жетекшілердің күнделікті әрекеті ұйымдағы моральдық ахуалға тікелей әсер

етеді. Мысалы, егер басшы жемқорлыққа мүлдем жол бермейтін мінез көрсетсе, қызметкерлер де сондай тәртіпті сақтауға бейімделеді. Этикалық лидерлік – этикалық мәдениеттің өзегі; Дүниежүзілік банк сарапшылары да сыбайлас жемқорлықты тыюда ең алдымен адал лидерлік және жоғарыдан төменге үлгі көрсету қажет деп есептейді. [9]

Құндылықтар мен этикалық кодексті анықтау және тиімді коммуникация. Ұйымның этикалық құндылықтары айқын белгіленіп, ресми құжаттарда (этика кодексі, мінез-құлық ережелері) бекітілуі тиіс. Бұл құжаттарды барлық қызметкерлерге таныстырып, маңызын түсіндіру – міндетті шарт. Кодекс ережелерін үнемі еске салу, талқылау, тренингтер өткізу арқылы қызметкерлердің санасына сіңіру қажет. Мысалы, Канаданың мемлекеттік органдары барлық шешімдер мен іс-қимылдарда ресми бекітілген құндылықтарды басшылыққа алуды талап етеді және осы құндылықтарды ұйымның күнделікті жұмысына кіріктіреді. [10]

Ашық есік күндері, семинарлар, қызметкердің мінез-құлқын талқылайтын жағдайлық зерттеулер – мұның бәрі этикалық нормаларды ұйым мәдениетінің бөлігіне айналдыруға көмектеседі.

Этика бойынша оқыту және біліктілікті арттыру. Мемлекеттік қызметшілерге арналған этика мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тақырыбында тұрақты оқыту бағдарламаларын енгізу – мәдениетті қалыптастырудың тиімді жолы. Мысалы, көптеген елдерде жаңа қызметкерді жұмысқа қабылдау кезінде міндетті этикалық тренингтер өтеді, қызмет барысындағы оқыту да жүйелі жүргізіледі. Этика бойынша дайындықтан өткен қызметкер қиын моральдық дилеммаларды шешуге қабілетті болып, ұйымның құндылықтарын тереңірек түсінеді.[7] АҚШ-та этика жөніндегі жыл сайынғы тренинг барлық федералдық қызметкерлер үшін талап етіледі, ал Қазақстанда Президент жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы қызметтік әдеп бойынша арнайы курстар ұсынады. Бұл шаралар қызметкерлердің кәсіби этика деңгейін көтеріп, ұйым ішінде жалпыға ортақ мінез-құлық стандарттарын орнықтырады.

Персоналды іріктеу және көтермелеу жүйелерін этикамен үйлестіру.

Ұйымдастырушылық мәдениеттің ұзақ мерзімді қалыптасуы үшін кадр саясатына да мән беру қажет. Жұмысқа қабылдауда кандидаттың құндылықтары мен этикалық көзқарасына көңіл бөлу, мінез-құлықтық сұхбаттар жүргізу маңызды. Сондай-ақ, қызметкерлерді аттестациялау мен қызметтік өсіру барысында этикалық өлшемдерді енгізу – адалдықты ынталандырады. Қазақстанның жаңа мемлекеттік қызмет моделі бойынша, конкурстық іріктеуде үміткердің адалдығы мен мотивациясын бағалауға назар аударылады. [8]

Жоғарыдағы стратегиялар өзара байланыста іске асқанда, мемлекеттік ұйымдарда шын мәнінде мықты этикалық мәдениет қалыптасады. Ұйым мәдениетін өзгерту – ұзақ процесс, бірақ тұрақты әрі дәйекті күш-жігер арқылы адалдық пен ашықтықты қадір тұтатын кәсіби орта құруға болады. [8]

Этикалық нормалар мен принциптер – сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйенің іргетасы. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік аппараттағы адалдық деңгейі жоғары болған сайын жемқорлықтың орын алу ықтималдығы төмендейді. БҰҰ-ның *Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясының* 8-бабында әр мемлекет өз лауазымды тұлғалары арасында *адалдық, әділдік және жауапкершілік* қасиеттерін дамытып, олардың тиісінше жүріп-тұруына арналған мінез-құлық кодекстерін қабылдауы қажеттігі ерекше аталған. [11] Яғни, халықаралық құқық этиканы жемқорлықтың алдын алудың негізгі құралы ретінде таниды.

Қорытындылай келе, ғалымдар мен сарапшылардың ортақ пікірі – *этикалық нормаларды сақтау мен ұйымдастырушылық мәдениетті дамыту мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен тазалығына тікелей әсер етеді*. Этикасы берік ұйымдарда қызметкерлердің мотивациясы жоғарылап, шешімдер әділ қабылданып, қоғамның сенімі нығаяды. [7,11] Керісінше жағдайда, этикалық құлдырау мемлекеттік институттардың беделін түсіріп, реформалардың тежелуіне соқтырады.

Сондықтан қазіргі заманғы мемлекеттік басқару ғылымы «Integrity management» (адалдықты басқару) деген жеке бағытқа айналды – бұл салада этика қағидаттарын күнделікті басқару шешімдері мен ұйым мәдениетіне тиімді сіңіру жолдары зерттелуде. Бұған қатысты зерттеулер мен озық тәжірибелер алдағы уақытта да мемлекеттік қызметтің жетілдірілуіне теориялық және практикалық негіз болмақ.

Мемлекеттік қызметтегі этика және ұйымдастырушылық мәдениет – бюрократиялық аппараттың адал, ашық әрі тиімді жұмыс істеуінің кепілі. Этикалық нормалардың рөлі қызметшілердің мінез-құлқын дұрыс қалыптастырып, қоғамдық мүддені жеке мүддеден жоғары қоюға ынталандыру болса, ұйым мәдениеті осы құндылықтардың ұжымда бекіп, дәстүрге айналуын қамтамасыз етеді.

Ең бастысы, этикалық қағидаттар сөз жүзінде ғана қалып қоймай, іс жүзінде әр мемлекеттік қызметшінің күнделікті әрекетінің негізіне айналуы тиіс. Сонда ғана мемлекетті басқаруда әділдік пен парасаттылық салтанат құрып, қоғам игілігіне қызмет ететін нәтижелі жүйе орнығады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының "Мемлекеттік қызмет туралы" заңы, 23 шілде 1999 ж. № 453-І. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013958
2. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілерінің Этика кодексі. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/agency-anticorruption/documents/details/2213?lang=ru>
3. Мемлекеттік басқарудағы этика: өзекті міндеттер, 23 қаңтар 2025 жыл <https://www.park.edu/blog/ethics-in-public-administration/>
4. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>
5. OECD. Public Integrity Handbook. URL: <https://www.oecd.org/gov/ethics/public-integrity-handbook.pdf>
6. UNODC. United Nations Convention against Corruption. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html>
7. Ethics in Public Administration: Current Challenges | Park University, <https://www.park.edu/blog/ethics-in-public-administration/>
8. New Trajectories of Civil Service Reform in Kazakhstan, <https://astanatimes.com/2016/02/new-trajectories-of-civil-service-reform-in-kazakhstan/>
9. Важность этики на государственной службе. <https://degree.astate.edu/online-programs/business/mpa/public-management/>
10. Опубликовано: 14 сентября, 2020 Values and Ethics Code for the Public Sector-Canada.ca. <https://www.tbs-sct.canada.ca/pol/doc-eng.aspx?id=25049>
11. Full Text of the UN Convention against Corruption – UNCAC | UNCAC Coalition
12. Честность: основы успеха в управлении Сингапура. ETHOS Выпуск 19, июль 2018 г.
13. Исполнительный указ No 12674 «О Фонде этичного поведения» <https://www.doi.gov/ethics/basic-obligations-of-public-service#>
14. [PDF] How Public Institutions Can Promote Integrity and Prevent Corruption

ӘӘЖ 00

АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫНЫҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ЗАҢДЫҚ МӘНІ

Қалелқызы Т.

Магистр, аға оқытушы, Евразия Технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
galim200385@mail.ru

Аталған мақалада адамның құқықтары мен бостандықтарының мәні, мазмұны мен түрлері қарастырылады. «Құқық» пен «бостандық» ұғымдарының ара жігі ашылып, олардың өзара байланысы мен айырмашылықтары түсіндіріледі. ҚР Конституциясындағы адам мен азаматтың негізгі құқықтарының мазмұны мен заңдық негіздері баяндалып, олардың жіктелу жолдары сипатталады. Жеке (азаматтық), саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени құқықтар мен бостандықтардың ерекшеліктері мен маңызы талданады. Сондай-ақ, адамның ажырамас табиғи құқықтарының конституциялық түрде бекітілуінің маңыздылығы көрсетіледі. Негізгі құқықтар мен бостандықтардың универсалдылығы, оларды жүзеге асыру тетіктері мен қорғау жолдары да мақаланың мазмұнын құрайды. Сонымен қатар, саяси құқықтардың табиғи сипаты мен мемлекеттің оларды мойындау міндеті де баса айтылады.

Кілт сөздер: Адам құқықтары, бостандық, Конституция, негізгі құқықтар, азаматтық құқықтар, саяси құқықтар, құқықтық кепілдік

В данной статье рассматриваются сущность, содержание и виды прав и свобод человека. Раскрываются различия и взаимосвязь понятий «право» и «свобода». Описываются содержание и правовая основа основных прав человека и гражданина, закреплённые в Конституции РК, а также их классификация. Анализируются особенности и значение личных (гражданских), политических, социально-экономических и культурных прав и свобод. Отмечается значимость конституционного закрепления неотъемлемых природных прав человека. Также рассматриваются универсальность основных прав и свобод, механизмы их реализации и способы защиты. Особое внимание уделено естественной природе политических прав и обязательству государства признавать их.

Ключевые слова: Права человека, свобода, Конституция, основные права, гражданские права, политические права, правовые гарантии

This article explores the essence, content, and types of human rights and freedoms. It explains the distinctions and interrelations between the concepts of "right" and "freedom." The article outlines the legal foundations and content of the fundamental rights and freedoms of individuals and citizens as enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, including their classification. The features and importance of personal (civil), political, socio-economic, and cultural rights are analyzed. The significance of constitutionally recognizing the inalienable natural rights of individuals is emphasized. The article also addresses the universality of fundamental rights and freedoms, the mechanisms for their implementation, and the ways they are protected. Special attention is given to the natural character of political rights and the state's obligation to recognize them.

Keywords: Human rights, freedom, Constitution, fundamental rights, civil rights, political rights, legal guarantees

Адам құқықтары күрделі құрылымға ие. «Құқық» және «бостандық», «Құқықты сақтау» және «құқықты қорғау», «адамның негізгі (іргелі) және басқа құқықтары», «жеке адамның құқықтары» және «ұжымдық құқықтар» ұғымдарында белгілі бір айырмашылықтар бар. Адам құқықтары пайда болу уақытымен, жеке (азаматтық), саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар мен бостандықтардың өмірлік салаларымен ерекшеленеді.

«Құқық» және «бостандық» ұғымдарының арасындағы айырмашылық екеуі де мемлекет азаматы ретінде, адам ретінде мінез-құлқының түрі мен өлшемін таңдау үшін заңды түрде танылған мүмкіндігін білдіреді. Құқықтық табиғаты мен кепілдік жүйесі бойынша құқықтар мен бостандықтар бірдей. Олар мемлекеттің әртүрлі салалардағы адамның әлеуметтік мүмкіндіктерін сипаттайды [1, 10 б.].

Сонымен бірге, «бостандық» ұғымы жеке тұлғаның тәуелсіздігін, оның ішкі әлеміне араласпауды көбірек көрсетеді: «әркімге ар-ождан бостандығы, діни сенім бостандығы кепілдендірілген...»; «әркімге ой мен сөз бостандығына кепілдік беріледі»; «әркімнің өз еңбек қабілеттерін еркін басқаруға, қызмет түрі мен кәсібін таңдауға құқығы бар». «Құқық» ұғымы көбінесе мемлекет тарапынан қандай да бір оң әрекеттерді, қызметтерді немесе адамның белгілі бір қоғамдық-саяси, экономикалық құрылымдардың қызметіне қатысу құқығын (мысалы, мемлекет істерін басқаруға қатысу құқығы, сайлау және сайлану құқығы) білдіреді.

Алайды, құқықтар мен бостандықтардың аражігін ажырату қиын, өйткені көбінесе саяси құқықтардың барлық саласын нақты анықталған өкілеттіктермен «бостандықтар» деп те атайды. Терминологиядағы айырмашылық XVIII-XIX ғасырларда қалыптасқан дәстүрлі болып табылады. Бостандық құқығын қорғау. Жеке бас бостандығы. Жеке адамның бостандық құқығы бұл адамның өзіне сәйкес өмір салтын ұстану құқығы, яғни өмірде оған ең қолайлы болып көрінетін нәрсені таңдау құқығы. Бұл құқықты оның құрамдас бөліктеріне бөлуге болады, олардың әрқайсысының Конституцияда тиісті рөлі бар. Бұл бөліктердің ғылыми жіктелуі келесі түрге ие болады:

1. Еркін-жүріп тұру құқығы.
2. Жеке өмірге құқығы.
3. Отбасылық өмірге құқық.
4. Жеке меншігіне ие болу құқығы.

Құқықтардың соңғы екі түрі жеке өмір сүру құқығын өзгертеді.

Кейбір құқықтардың конституциялық тұрғыдан, ал басқаларының ағымдағы заңнамада бекітілуінің келесі себептерін бөліп көрсетуге болады [2, 47 б.].

1. Бұл құқық пен бостандықтың адам мен қоғам үшін маңызы. Конституция жеке адам үшін де, жалпы қоғам үшін де өмірлік маңызды және әлеуметтік маңызы бар құқықтар мен бостандықтарды бекітеді. Сондықтан негізгі құқықтар мен бостандықтар мемлекет тарапынан танылып қана қоймай, олардың өмір сүруінің қажетті шарты ретінде қорғалады.

2. Адамға берілген құқық пен бостандықтың бастапқы немесе туынды сипаты. ҚР Конституциясының 12-бабында «адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары туғаннан бастап барлығына тиесілі, абсолютті және бөлінбейтін деп танылады» деп белгіленген. Дәл осы құқықтар конституциялық тұрғыдан бекітілген.

3. Негізгі құқықтар мен бостандықтар ерекше құқықтық қасиеттерге ие:

а) конституциялық құқықтар мен бостандықтар жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің өзегін құрайды, құқықтың басқа салаларында бекітілген барлық басқа құқықтардың негізі болып танылады;

б) негізгі құқықтар мен бостандықтар әр адамға және азаматқа бекітіледі. Барлық басқа (негізгі емес) құқықтар мен бостандықтар адамның әртүрлі мәртебеге ие болуымен байланысты - жұмысшылар мен қызметкерлер, мүлік иегері, тұрғын үй жалдаушылар және т.б.;

в) негізгі құқықтардың, бостандықтар мен міндеттердің тән белгісі олардың әмбебаптығы. Олар әр адам немесе әрбір азамат үшін тең және біртұтас;

г) ҚР азаматтарының негізгі құқықтары мен бостандықтары басқа құқықтар мен міндеттерден туындау негізімен ерекшеленеді. Мұндай жалғыз негіз ҚР азаматтығына жататындығы болып табылады. Негізгі құқықтар мен міндеттер адамның мемлекетпен негізгі байланысын, оның азамат ретіндегі мәртебесін білдіреді;

д) ҚР азаматының негізгі құқықтары мен бостандықтары азаматтың еркі бойынша алынбайды және иеліктен шығарылмайды. Олар азаматтығына байланысты оған тиесілі, құқықтық мәртебесінен бөлінбейді және тек азаматтығынан айырылумен бірге жоғалуы мүмкін;

е) негізгі құқықтар мен бостандықтар оларды іске асыру механизмімен ерекшеленеді. Барлық басқа құқықтар мен міндеттер белгілі бір құқықтық қатынастарға қатысу арқылы адамның және азаматтың құқықтық қабілетін іске асыру процесінде оның меншігіне айналуы мүмкін. Негізгі құқықтар белгілі бір саладағы кез-келген құқықтық қатынастың, тұрақты, ажырамас құқықтың, құқықтық қатынастардың әрбір қатысушысының алғышарты ретінде әрекет етеді;

ж) негізгі құқықтардың, бостандықтар мен міндеттердің тән белгісі оларды бекітудің ерекше заңды нысаны болып табылады: олар Конституцияда жоғары заң күші бар мемлекеттің құқықтық актісінде тіркеледі [3, 62 б.].

Жоғарыда көрсетілген белгілер адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтары ұғымын сипаттайды, оны келесідей тұжырымдауға болады:

Адамның құқықтары мен бостандықтары белгілі бір әрекеттерді орындау, олардың қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру үшін белгілі бір құқықтарды пайдалану мүмкіндігі.

Адамның және азаматтың конституциялық (негізгі) құқықтары мен бостандықтары бұл оның туғаннан немесе азаматтығына байланысты өзіне тиесілі, мемлекет қорғайтын және жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің негізін құрайтын ажырамас құқықтары мен бостандықтары.

«Адам құқықтары» және «азаматтың құқықтары» ұғымдары бірдей емес.

«Адам құқықтары» - бұл адамның тууына байланысты болатын және оның мемлекетке жататындығына тәуелді емес өмір сүру, бостандық және жеке басына қол сұғылмаушылық құқығы сияқты табиғи және бөлінбейтін құқықтар мен бостандықтардың жиынтығы.

«Азаматтың құқықтары» - бұл адамға оның мемлекетке тиесілі болуына байланысты ғана берілетін құқықтар мен бостандықтар.

ҚР Конституциясының адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына арналған 2-бөлімінде 29 бап бар, олардың басым көпшілігі нақты құқықтар мен бостандықтарға арналған. Олар қарапайым жиынтық емес, белгілі бір жүйе.

Адам құқықтары мен бостандықтарының әртүрлі жіктелімдері бар. Құқық пен бостандықтың бөліну негізіне байланысты жіктеуге болады:

1.Субъект бойынша: адамның құқықтары мен бостандықтарына және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына.

2.Субъектінің сипаты бойынша: жеке және топтық.

3.Мазмұны бойынша: жеке (азаматтық), саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени. Соңғы жіктеу қазақстандық конституциялық құқық ғылымында қабылданды.

Жеке (азаматтық) құқықтар мен бостандықтар. Жеке құқықтар мен бостандықтардың ерекшеліктері:

1.Олар мәні бойынша адам құқықтары, яғни әрқайсысы және мемлекеттің азаматтығына тікелей байланысты емес, одан туындамайды.

2.Бұл адам құқықтары бөлінбейді және әркімге туылғаннан бастап тиесілі.

3.Олар адамның өмірін, бостандығын, адам ретіндегі қадір-қасиетін қорғау үшін қажет құқықтар мен бостандықтарды қамтиды [4, 47 б.].

Жеке (азаматтық) құқықтар мен бостандықтарға мыналар жатады:

1. Өмір сүру құқығы (Конституцияның 15-бабы) - туу фактісі негізінде оған тиесілі негізгі ажырамас, бөлінбейтін құқық.

Өмір сүру құқығы өлім жазасы жойылған елдерде жаза ретінде және салыстырмалы түрде ол сақталған елдерде абсолютті деп түсіндіріледі. Өмір сүрудің абсолютті құқығы дегеніміз, бірде-бір адам (ешқандай әрекет үшін) тіпті мемлекет тарапынан да өмірден

айырыла алмайды. Салыстырмалы өмір сүру құқығы бірде-бір адамды өз еркімен, тиісті заңды процедурасыз өмірден айыруға болмайтынын білдіреді.

Өмір сүру құқығын қорғау барлық мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың, әрбір нақты адамның қауіпсіз әлеуметтік және табиғи мекендеу ортасын, өмір сүру жағдайларын құру және қолдау жөніндегі белсенді әрекеттерінің кең спектрін қамтуы тиіс. Мұндай факторларға, ең алдымен, соғыстан бас тартуды, Әлеуметтік және Ұлттық қақтығыстарды шешудің әскери тәсілдерін, жеке адамға қарсы қылмыстармен, қаруды заңсыз сақтау мен таратумен және басқалармен мақсатты күресуді қамтамасыз ететін мемлекет саясаты жатады.

2. Жеке бас бостандығына құқық (Конституцияның 16-бабы) - кез келген іс-әрекетті жасау мүмкіндігі немесе мәжбүрлеуден немесе шектеуден тыс бас тарту. Шектеуге немесе бас бостандығынан айыруға - қамауға алуға және қамауда ұстауға - заңда көзделген жағдайларда ғана және қамауға алынған адамға сотқа шағымдану құқығын бере отырып, соттың немесе прокурордың санкциясымен ғана жол беріледі.

3. Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмаушылық (Конституцияның 17-бабы) - ешкімді азаптауға, зорлық-зомбылыққа, басқа да қатыгездікке немесе адамның қадір-қасиетін қорлауға немесе жазалауға болмайды дегенді білдіреді.

4. Жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы (Конституцияның 18-бабы) - басқа адамдармен қарым-қатынаста өзіне қажетті мінез-құлық нұсқасын таңдау және олармен тәуелсіздік жағдайында қарым-қатынас орнату мүмкіндігін мойындауды білдіреді. Бұл құқық жеке және отбасылық құпияларды, жеке салымдар мен жинақтардың құпиясын, хат алмасуды, телефон, телеграф, пошта және басқа хабарламаларды қамтиды. Бұл құқықтың конституциялық кепілдіктері адамның жеке өмірі туралы ақпаратты оның келісімінсіз жинауға, сақтауға, пайдалануға және таратуға тыйым салу, адамның ол туралы тіркелген мәліметтермен танысу құқығы болып табылады.

5. Ұлттық, партиялық және діни тиесілігін айқындау және көрсету немесе көрсетпеу құқығы (Конституцияның 19-бабы) - өзінің ұлттық, партиялық, конфессиялық тиесілігін таңдау мүмкіндігі және қызметтік құжаттар мен жеке куәліктерде ұлттық тиесілігін көрсету туралы міндетті талаптарды енгізуге тыйым салу.

6. Сөз бен шығармашылық еркіндігі (Конституцияның 20-бабы) - адамның идеяларды, пікірлерді, білімді және оларды қалыптастыру мен құру жөніндегі қызметті тәуелсіз және дербес көрсету (жария ету, жариялау) мүмкіндігі. Бұл құқық ақпаратты заңмен тыйым салынбаған кез келген нысанда және кез келген тәсілмен іздеу, таңдау, алу, тарату құқығын қамтиды.

7. Жүріп-тұру және тұрғылықты жерін таңдау еркіндігіне құқық (Конституцияның 21-бабы) - мемлекет шегінде кедергісіз жүріп-тұру және тұратын жерін таңдау мүмкіндігі, сондай-ақ заңның бірқатар талаптары сақталған кезде мемлекет аумағынан кету және қайтып оралу құқығы.

8. Ар-ождан бостандығы (Конституцияның 22-бабы) - кез келген дінді еркін ұстануға немесе ешбір дінді ұстанбауға кепілдік берілген мүмкіндік.

9. Тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығы (Конституцияның 25-бабы) - онда заңды негізде тұратын адамның еркіне қарсы тұрғын үйге кіруге тыйым салуды білдіреді. [5].

Қорытындылайтын болсам: саяси құқықтар мен бостандықтар - бұл мемлекет азаматтарына ғана тиесілі және оларға елдің қоғамдық және саяси өміріне қатысуға мүмкіндік беретін конституциялық құқықтар мен бостандықтар топтарының бірі. Саяси құқықтардың азаматтықпен байланысы олардың қайталама, табиғатта, мемлекеттің еркінен туындайтындығын білдірмейді. Олардың сипатына байланысты бұл құқықтарды мемлекет берген құқықтар ретінде қарастыруға болмайды. Адамның жеке құқықтары сияқты, мемлекет оларды мойындауы, сақтауы және қорғауы керек. Азаматтың саяси құқықтарының табиғи сипаты егемендіктің иесі және Қазақстандағы биліктің жалғыз

көзі оның көпұлтты халқы болып табылатындығынан туындайды. Бұл ҚР Конституциялық құрылысының маңызды негізі әрбір азаматтың саяси құқықтары арқылы практикалық іске асырылуда.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Абельдинов А. Конституционно правовой статус человека и гражданина. – Алматы: журнал Политика, 1996. – 300 с.
2. Сулейменова Г.Ж. Суд и правоохранительные органы в РК: Комментарий, нормативные акты. – Караганда: 2010. – 104 с.
3. Сапарғалиев Г.С. Хрестоматия по основам государства и права Республики Казахстан. – Алматы: Атамұра, 1996. – 124 с.
4. Туякбаев Ж.А. Развитие прокуратуры Казахстана в период государственно-правовой реформы. – Алматы: 2012. – 457 с.
5. Қазақстан Республикасының Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. (01.01.2023ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).

ӘӨЖ 00

ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Қыдырбай З.Р.

Магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
bekzat.toktagan03@mail.ru

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің мемлекеттік-құқықтық тетіктері қарастырылады. Автор энергетикалық қауіпсіздік ұғымының мәнін ашып, оны қамтамасыз етудегі негізгі заңнамалық актілер мен мемлекеттік органдардың рөлін талдайды. Сонымен қатар, қазіргі таңда кездесіп отырған ішкі және сыртқы қатерлерге құқықтық тұрғыдан жауап беру жолдары сипатталады. Жаңартылатын энергия көздерін дамыту, цифрлық қауіпсіздік, және халықаралық ынтымақтастық мәселелері талқылана отырып, энергетикалық қауіпсіздіктің құқықтық негіздерін жетілдірудің перспективалық бағыттары ұсынылады. Мақала энергетика саласындағы тұрақтылық пен ұлттық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз етудің маңыздылығын негіздейді.

Негізгі сөздер: Энергетикалық қауіпсіздік, мемлекеттік-құқықтық тетіктер, Қазақстан Республикасы, энергетикалық саясат, құқықтық реттеу.

В данной статье рассматриваются государственно-правовые механизмы обеспечения энергетической безопасности Республики Казахстан. Автор раскрывает сущность понятия энергетической безопасности, анализирует ключевые законодательные акты и роль государственных органов в обеспечении этой безопасности. Также описываются способы правового ответа на внутренние и внешние угрозы, с которыми сталкивается страна в настоящее время. Обсуждаются вопросы развития возобновляемых источников энергии, цифровой безопасности и международного сотрудничества, а также предлагаются перспективные направления совершенствования правовой базы энергетической безопасности. Статья обосновывает важность правового обеспечения стабильности в энергетическом секторе и национальной безопасности.

Ключевые слова: Энергетическая безопасность, государственно-правовые механизмы, Республика Казахстан, энергетическая политика, правовое регулирование.

This article examines the state-legal mechanisms for ensuring energy security in the Republic of Kazakhstan. The author explains the concept of energy security and analyzes the key legislative acts and the role of government bodies in ensuring it. Furthermore, the article describes legal responses to the internal and external threats currently faced by the country. Issues of renewable energy development, digital security, and international cooperation are discussed, and prospective directions for improving the legal framework of energy security are proposed. The article justifies the importance of legal support for stability in the energy sector and national security.

Key words: Energy security, state-legal mechanisms, Republic of Kazakhstan, energy policy, legal regulation.

Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздігі — бұл елдің экономикалық және ұлттық қауіпсіздігінің маңызды құрамдас бөлігі. Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін құқықтық және институционалдық негіздер қажет, себебі бұл сала тек экономикалық тұрғыдан ғана емес, сондай-ақ геосаяси және экологиялық тұрғыдан да өте маңызды. Қазақстан өзінің энергетикалық әлеуетін тиімді пайдалану және энергетикалық

тәуелсіздігін қамтамасыз ету мақсатында арнайы заңнамалар мен стратегияларды қабылдады. Осы мақалада Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мемлекеттік-құқықтық тетіктер қарастырылады.

Энергетикалық қауіпсіздік — елдің энергетикалық ресурстарын тұрақты, қауіпсіз және тиімді пайдалану жүйесі. Ол энергетикалық ресурстардың (мұнай, газ, көмір, жаңартылатын энергия көздері) жеткілікті көлемде болуы, оларды тасымалдау және пайдалану кезінде туындайтын қауіптерге қарсы тұру қабілетімен сипатталады. Энергетикалық қауіпсіздік экономикалық өсу үшін маңызды, себебі энергия елдің өнеркәсібін, көлігін, ауыл шаруашылығын және тұрмыстық қажеттіліктерін қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасындағы энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі құқықтық негіздер

Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін көптеген құқықтық актілер мен мемлекеттік бағдарламалар қабылданған. Олардың арасында мынадай маңызды заңнамалық актілерді атап өтуге болады: «Электр энергетикасы туралы» Заң (2004 ж.) — электр энергиясын өндіру, тарату және пайдалану саласындағы реттеу механизмдерін анықтайды. «Энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру туралы» Заң (2012 ж.) — энергия үнемдеу шараларын жүзеге асыруға бағытталған. «Жаңартылатын энергия көздерін дамыту туралы» Заң (2009 ж.) — Қазақстандағы жасыл энергетиканы дамыту үшін құқықтық негіз қалыптастырады. Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заң — энергетикалық қауіпсіздікті ұлттық қауіпсіздіктің маңызды бөлігі ретінде анықтайды.

Бұл заңдар мен нормативтік актілер Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін негізгі құқықтық база болып табылады.

Қазіргі таңда дүние жүзінде және мемлекетімізде жаңартылатын энергия көздеріне сұраныстың тұрақты түрде арта отырып маңызды орынды иеленгенімен байланысты. Сондықтан да, оларды пайдалану мен дамытуды құқықтық қамтамасыз ету инновациялық – технологиясы дамыған жаһандану үрдісіндегі әлемдік мемлекеттер үшін алдағы уақытта да өзінің өзектілігін жоғалтпайтын мәселе.

Баламалы энергия көздерін пайдалану мен дамытуға қызығушылықтың артуы қазіргі таңдағы дүние жүзі адамзат алдында тұрған ғаламдық климаттың жылынуымен күрес, энергетикалық және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету арқылы дәстүрлі энергетиканы үнемдеу секілді баршаға ортақ мәселелердің шешімін табуға деген ұмтылыстың болуымен түсіндіріледі. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына Жолдауында ХХІ ғасырдың жаһандық он сын қатерінің ішінен бесіншісі ретінде — жаһандық энергетикалық қауіпсіздікті жатқызды. Елбасы өз сөзінде барлық дамыған елдер баламалы және «жасыл» энергетикалық технологияларға инвестицияны ұлғайтып отырғанын және 2050 жылға қарай алғанның өзінде оларды қолдану барлық тұтынылатын энергияның 50 %-на дейін өндіруге мүмкіндік беретіндігін атап өтіп, көмірсутегі экономикасының дәуірі бірте-бірте аяқталып келе жатқанын және адамзаттың өмір тіршілігі тек бір ғана мұнай мен газға емес, энергияның жаңғыртылатын көздеріне негізделетін жаңа дәуір келе жатқандығына тоқталды [1].

Жолдауда айқындалған стратегиялық мақсатты іске асыру тетігін қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығымен Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдамасы бекітілді. Тұжырымдамада электр энергетикасында күн және жел: 2020 ға қарай 3%, баламалы және жаңартылатын электр энергиясының үлесі 2030 ж. қарай 30 % және 2050 жылға қарай 50 % көрсеткішке жету көзделінген [2]. Мемлекетімізде осындай стратегиялық мақсаттардың бекітілуі жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытуды құқықтық қамтамасыз етудің маңыздылығын көрсетеді.

Себебі, қолданыстағы жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 шілдедегі N 165-IV заңы қабылданған уақытта [3], мемлекеттің жаңартылатын энергетикалық саласында нақты индикаторлық көрсеткіштері бекітілмеген болатын. Ал бүгінгі күні жаңартылатын энергия көздері саласы даму үстінде болғандықтан заңнама оны реттеп үлгеріп қана отырмай дамытуға да үлес қосуы тиіс.

Қазіргі уақытта мемлекетімізде жаңартылатын энергия көздерін пайдалану үлесі баяу қарқынмен дамып отырғаны белгілі. Финпром бизнес және қаржы жөніндегі талдау порталында берілген ақпараттар бойынша, 2016 жылға қарай Қазақстан Республикасында жаңартылатын энергия көздерінің үлесі 32% өсті, бірақ дегенмен де жалпы өндірудегі ЖЭК үлесі 1% -дан төмен, яғни 2015 жылы 0,77% көрсеткішті құраса, 2016 жылдың соңына қарай 0,98% көрсетіп отыр. Ал электр энергиясының қалған 99% дәстүрлі энергия көздерінен, соның ішінде 79 % - отын электр станцияларынан, 12% гидроэлектр станцияларынан ал 8% газ трубаларынан алынады [4]. Жаңартылатын энергия көздері маңыздылығының артуына септігін тигізетін тағы бір дәйек 2017 ж. Астана қаласында өтетін «Астана ЭКСПО -2017» халықаралық көрме бюросында танылған «болашақтың энергиясы» тақырыбындағы халықаралық мамандандырылған көрменің өткізілуі. «Астана ЭКСПО - 2017» 93 күн ағымында жергілікті аумақта болашақ энергетикасының қандай болу керектігін және болатындығын ғана емес, сондай-ақ дамушы елдерде қажеттіліктеріне қарай мәселелерін көрсету үшін осы саладағы үздік әзірлемелерді жинау мақсатын алға қояды [5].

Жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамыту заңнамасының қалыптасуы мен дамуы өзіндік ерекшеліктерге ие бірнеше тарихи үрдістерден өтті. Біздің пікірімізше, осы саладағы заңнаманың қалыптасуы мен дамуын зерттеу үшін келесі мәселелерді анықтап алуымыз керек:

Бірінші мәселе, жаңартылатын энергетиканы дүниежүзінде және Қазақстан Республикасында қолдануға басымдық берудің себептері.

Екінші мәселе, жаңартылатын энергия көздерінің қалыптасып дамуына ықпал еткен заңнамалар мен халықаралық актілер жүйесі және жаңартылатын энергия көздері заңнамасының дамуы мен қалыптасуының шегі.

Үшінші мәселе, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытуға түрткі болатын халықаралық дейгейдегі шаралар, осы саладағы халықаралық ұйымдардың құрылуы.

Еркінбаева Л. Қ. көзқарасы бойынша, жаңартылатын ресурстар мен энергияны Қазақстан Республикасында тиімді және қисынды қолдану келесі жағдайлар үшін қажет:

- орнықты даму мен мемлекеттің бәсекеге қабілеттігін қамтамасыз ету;
- жаңартылмайтын табиғи ресурстарды сақтап қалу, қоршаған отаға антропогендік ықпал етуді төмендету, париктік газдар шығындыларын азайту;
- ауылшаруашылығында ең озық қалдықсыз ресурс үнемдейтін технологияларды енгізу мен кеңінен пайдалану;

- Қазақстан Республикасы аудандары мен қалаларында энергетикалық ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз ету мен қоршаған ортаны ластауды төмендету арқылы әлеуметтік – экономикалық және экологиялық жағдайды жақсарту [16].

Жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамытудың шетелдік заңдары мен тәжірибесін отандық жаңартылатын энергетикалық жүйені дамытуда салыстырмалы үлгі ретінде қолдануға болады.

Жаңартылатын энергия көздерін пайдалану мен дамыту АҚШ – нда федералды деңгейде сонымен қатар жекелеген штаттарының деңгейінде жүзеге асады. АҚШ – ның кейбір штатында жаңартылатын энергетика технологиясына инвестиция көлемін арттыруды қолдайтын бірқатар нормативтік актілер де қабылданған [57].

Ал Ақ үй болса жаңартылатын энергия көздерін дамыту мақсатында келесі бастамаларды ұсынып отыр:

- Ғылыми зерттеу және тәжірбиелік конструкторлық жұмысты дамыту;
- АҚШ ауылшаруашылығында жаңартылатын энергия көздерін дамыту;
- мемлекеттік жерге жаңартылатын энергетика жобаларын орналастыру;
- атлантикалық оффшордың жел энергетиксын дамытуға жаңа мүмкіндіктер беру;
- жаңартылатын энергия көздерін интеграциялау мен тиімділігін арттыру үшін желілерді жаңалау мен кеңейту;
- экологиялық таза энергияға жаңа стандарттар енгізу;
- жаңартылатын энергия көздерін 25 жылда 40 пайыздан 80 пайызға дейін өсіру;
- смарт инновациялық желілерді инвестициялау;
- энергетика агенттігінің алдыңғы қатарлы ғылыми зерттеу жұмыстарын инвестициялау;
- ҒЗТКЖ және таза энергия технологиясын дамытуда инвестицияларды синхрондау;
- таза энергетикаға қолдау көрсету үшін пайдалы қазбаларға субсидияларды тоқтату;
- негізгі энергетикалық мәселелерге назар аудару үшін инновациялық энергетикалық хабтар санын көбейту [58, 29].

Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігіне ішкі және сыртқы қатерлер төнуде. Ішкі қауіптерге энергетикалық инфрақұрылымның ескіруі, энергияны тиімді пайдалану мәселелері және жаңа технологиялардың енгізілуіндегі қиындықтар кіреді. Сыртқы қауіптерге энергетикалық нарықтағы бәсекелестік, әлемдік энергетикалық сұраныстың өзгеруі және сырттан келетін энергия тасымалдарымен байланысты тәуелділік жатады. Бұл қатерлерді жою үшін мемлекеттік деңгейде кешенді шаралар қабылданып, энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жаңа стратегиялары енгізілуі тиіс.

Энергетикалық қауіпсіздіктің құқықтық аспектілерін жетілдірудің перспективаларына келетін болсақ, Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық негіздері одан әрі жетілдірілуі қажет. Бұл үшін:

- Энергетикалық инфрақұрылымды жаңғырту және модернизациялау қажет;
- Жаңартылатын энергия көздерін дамытуға арналған заңнамалық механизмдерді күшейту керек;
- Энергетикалық тәуелсіздікке қол жеткізу мақсатында ішкі ресурстарды тиімді пайдалану жолдарын қарастыру қажет;
- Халықаралық ынтымақтастықты нығайтып, сыртқы қауіптерге қарсы тұрудың құқықтық әдістерін жетілдіру керек.

Қорыта келе, Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздігі елдің тұрақты дамуы үшін аса маңызды. Энергетикалық секторды тиімді реттеу және қажетті құқықтық нормаларды енгізу арқылы Қазақстан өзінің энергетикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ете алады. Осы бағытта қабылданатын шаралар еліміздің экологиялық және экономикалық тұрақтылығын арттырып, халықтың әлеуметтік әл-ауқатын жақсартуға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты ҚР-ның Президентінің халқына жолдауы // Егемен Қазақстан. – 2012, желтоқсан - 15. - №437-438. – Б. 5-6.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы, № 577 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама // http://file:///C:/Users/Fujitsu/Downloads/-files-Concept_Kz.pdf.
3. Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 шілдедегі, №165-IV Заңы//«Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі.

4. Казахстан ускоряет переход к "зеленой экономике" // Сайт аналитического портала о бизнесе и финансах: <http://finprom.kz/about>.

5. Болашақтың энергиясы тақырыптағы Astana EXPO 2017 халықаралық мамандандырылған көрмесінің ресми сайты // <https://expo2017astana.com/kz/>.

6. Камышанский В.П., Диденко А.А., Ксиропулус С.Г. Гражданско правовое регулирование использования возобновляемых источников энергии//Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. - 2013. - №92. - С. 2-19.

7. Biomass Research and Development Act // http://e-notabene.ru/lr/article_11634.html.

8. Роль международных стандартов в повышении энергетической эффективности и продвижении возобновляемых источников энергии. – МЭА, 2007. – С. 1–6 // <http://www.iea.org/> (да- та обращения: 25.12.2014).

ӘӘЖ 00

СУ ҚАУІПСІЗДІГІ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мамытов Д.А.

Магистрант, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
saltu1995@mail.ru

Бұл мақала су қауіпсіздігі саласындағы құқықтық қатынастардың ерекшеліктерін талдауға арналған. Су ресурстарын қорғау, пайдалану және басқару мәселелері бүгінгі күні экологиялық қауіпсіздік пен тұрақты даму тұрғысынан аса маңызды.

Түйін сөздер: Су қауіпсіздігі, құқықтық қатынастар, су ресурстарын басқару, экологиялық қауіпсіздік, заңнама, халықаралық тәжірибе.

Данная статья посвящена анализу особенностей правоотношений в области водной безопасности. Вопросы охраны, использования и управления водными ресурсами сегодня очень важны с точки зрения экологической безопасности и устойчивого развития.

Ключевые слова: Водная безопасность, правоотношения, управление водными ресурсами, экологическая безопасность, законодательство, международная практика.

This article is devoted to the analysis of the features of legal relations in the field of water safety. The issues of protection, use and management of Water Resources today are of great importance from the point of view of environmental safety and sustainable development.

Keywords: Water safety, legal Relations, Water Resources Management, environmental safety, legislation, international experience.

Табиғаттың заңдарын сақтау табиғи қауымдастықтардың қоршаған ортаны қалпына келтіру қабілеттерін білдіреді. Құқықтану болжамды және жоспарланған нәтижелерді алуға ұмтылғандықтан, су объектілерін қамтитын күрделі табиғи жүйелердің үйлесімді дамуы үшін жағдай жасайтын құқықты құру арналған үдерістер ең маңызды рөл атқарады. Осылайша, су заңнамасында экожүйелік тәсіл гидрологиялық балансын құру және қолдау мақсаты үшін қажет, сондай-ақ табиғи дамуын қамтамасыз ету, сақтап қалу және бірегей және типтік су объектілерін қалпына келтіру, дренаж режимдерін оңтайландыру және су тұтынуға маңызды [1].

Кез келген құқықтық актіні, соның ішінде су саласына қатысты актіні дайындауда және қабылдауда объектілер мен субъектілер арасындағы басқару пәндерінің шектерін ескеру маңызды. Су қауіпсіздігін қамтамасыз ету Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдарының және оның субъектілерінің өкілеттіліктеріне жатқызылған. Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдарының және оның субъектілерінің бірлескен басқаруына су ресурстарын пайдалану сұрақтары жатқызылған.

Құқық теориясында құқық субъектілері болып құқық нормаларының негізінде құқықтық қатынастар қатысушылары, яғни субъективті құқықтар мен міндеттердің тасушылары бола алатын индивидтер немесе ұйымдар табылады.

Су қауіпсіздігінің субъектісі кез келген тұлға бола алады, себебі Қазақстан Республикасында су ресурстарын қорғау әрбір азаматтың конституциялық міндеті болып табылады [2]. Соның ішінде, кез келген жеке немесе заңды тұлға жалпы суды пайдалану құқығына ие бола отырып табиғатқа зиян келтірмеу талабын сақтауға міндетті, нәтижесінде су-құқықтық нормативтер су қауіпсіздігінің құқық қатынастарынан тыс іске асырылады.

Су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарының субъектісі болып кез келген тұлға бола алмайды, тек қандай да бір су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарына қатысуға заңмен рұқсат берілген тұлға ғана бола алады.

Су қауіпсіздігінің субъектілері – бұл табиғатты қорғау сипатындағы белгілі бір мінез-құлықты орындауға заңмен өкілетті тұлғалар. Олар осы мінез-құлықты су құқығының басқа субъектілерімен құқықтық байланыстарға түспей, өз бетімен іске асыра алады [3]. Мысалы, жер үсті және жер асты сулары сапасының, жануарлар және өсімдіктер әлемі объектілерінің тіршілік ету ортасының нашарлауына жол бермеу міндетін су пайдаланушылар басқа тұлғалармен өзара қарым-қатынасқа түспей-ақ, өз бетімен орындай алады. алайда, егер өзінің табиғат қорғау міндеттерін іске асыру үшін олар басқа тұлғалардың көмегіне жүгінсе, онда су құқығы субъектісінен бұл су пайдаланушы су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарының субъектісіне айналады.

Экологиялық құқықтық қатынастарының құқыққа ие субъектілері осы құқықтық қатынастарда оларды іске асыру осы субъекттердің еркіне байланысты болатын белгілі бір субъективтік құқықтарды иеленушілер рөлін орындайды.

Құқық теориясында құқықтық қатынастардың объектілері деп осыған қатысты бұл құқықтық қатынас қалыптасып отырған объект түсініледі. Су құқығы ғылымында су құқықтық қатынастарының объектілері деп табиғи объектілер – қолданыстағы заңнамамен қорғалатын, табиғи жолмен пайда болған, табиғи жүйелердің экологиялық тізбегінде тұру белгілеріне ие, экологиялық, экономикалық, мәдени және сауықтыру функцияларын орындауға және адамның мекен ету ортасының сапасын қамтамасыз етуге қабілетті, қоршаған табиғи ортаның құрамдас бөлігі түсініледі.

Бұл анықтамадан табиғи объектілердің келесідей маңызды белгілерін атап өтуге болады:

- табиғи объектілердің пайда болуының табиғи сипаты;
- табиғи объектілердің мұнда барлық элементтер функционалдық тұрғыдан да, құрылымдық тұрғыдан да бір бірімен тығыз байланысты табиғи экологиялық байланыстарда, табиғи жүйелерде тұруы;
- табиғи объектілердің белгілі міндет атқаруы, оларды өзгерту адамның қолынан келмейтін, табиғаттың объективті заңдарына бағынышты.

Су қауіпсіздігінің объектілері қоршаған әлемнің экологиялық жүйесінің тізбегіндегі аса маңызды элементтер болып келеді. Адам, жалпы алғанда қоғам немесе оның бөліктері, мемлекет, сондай-ақ қоршаған әлем мен оның арнайы бөлінген табиғи аймақтар тәрізді құраушылары - осының барлығы «су қауіпсіздігі объектілері» түсінігіне кіреді.

Құқық теориясында құқық субъектілері болып құқық нормаларының негізінде құқықтық қатынастардың қатысушылары, яғни субъективтік құқықтар мен міндеттерді қолданушылар бола алатын жеке тұлғалар немесе ұйымдар табылады.

Қазақстан Республикасында су ресурстарын қорғау әркімнің конституциялық міндеті болып табылатындықтан, су қауіпсіздігінің субъектісі кез келген тұлға бола алады. Жекелей алғанда, кез келген жеке немесе заңды тұлға, ортақ су пайдалану (су тоғанынан су алу және бас.) құқығына ие бола отырып, бұл ретте табиғатқа зиян келтірмеу талабын сақтауға міндетті, осының нәтижесінде су-құқықтық нормативтер су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарынан тысқары іске асырылады.

Су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарының субъектісі болып кез келген емес, осыған заңмен су қауіпсіздігінің қандай да болсын құқықтық қатынастарына қатысуға рұқсат берілген тұлға ғана табыла алады.

Су қауіпсіздігінің субъектілері - бұл табиғат қорғау сипатына ие белгілі бір жүріс-тұрыс жасауға заңмен құқыққа ие болған тұлғалар. Олар бұл жүріс-тұрысты, су құқығының басқа субъекттерімен құқықтық байланыстарға түспей, өз бетінше іске асыра алады. Мысалы, өздерінің жер бетіндегі және жер астындағы сулардың, жануарлар мен өсімдіктер әлемі нысандарының мекен ету ортасының сапасының нашарлап кетуіне жол

бермеу міндеттерін су пайдаланушылар басқа тұлғалармен қандай да болсын қарым-қатынастарсыз да, өз бетінше іске асырады. Алайда, егер өздерінің табиғат қорғау міндеттерін іске асыру үшін оларға, қызмет көрсетуге басқа тұлғаларға (мысалыға, жағалау бекітетін құрылыстар салу үшін су шаруашылығы ұйымына) жүгінуге тура келсе, онда бұл су пайдаланушы су құқығының субъектінен су қауіпсіздігі құқықтық қатынастарының субъектісіне айналады.

Су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарының субъектілерін жалпы және арнайы деп бөлуге болады. Егер біріншілері субъектілердің барлық түрлері үшін қарастырылған және әмбебап ережелердің күшіне ие болса, екіншілері субъектілердің құқықтық мәртебесінде өзгешелікке ие белгілі бір тобы үшін қарастырылған [4]. Мысалға, жалпы табиғат пайдалану құқығы су қауіпсіздігі құқықтық қатынастарының барлық субъекттеріне тең шамада тиесілі, ал арнайы табиғат пайдалану құқығы – осылардың құқықтық мәртебесі табиғатты пайдаланудың осындай түрінде өкілетті ететін субъектілерге тиесілі.

Су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарының субъектілері болып:

- Халықаралық ұйымдар;
- Қазақстан Республикасы;
- шетелдіктерді және азаматтығы жоқ тұлғаларды қоса отырып, жеке тұлғалар табылады.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік-құқықтық (мемлекетаралық, аймақтар арасында) және кейбір мүліктің қатынастарда құқық субъекті ретінде әрекет етеді, өзінің су ресурстарын иелену, оларды пайдалану және иелік ету жөніндегі құқықтарын жүзеге асыра отырып, су ресурстарының меншік иесі болып табылады. Мемлекеттік-құқықтық қатынастардың субъекті болып табыла отырып, сондай-ақ өзіне оларда бар талаптардың орындалуын қамтамасыз етуге міндеттеме алып, Қазақстан су ресурстарын қорғау саласында бірқатар халықаралық шарттарға және келісімдерге (екіжақты да, көпжақты да) қол қойды және оларды ратификациялады.

Су қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласын реттейтін нормативтік-құқықтық актілер жалпы әрбіреуінің су ресурстарына қамтамасыз етудің құқықтық өрістерінің шекараларын дұрыс көрсетуі мүмкін, бірақ егер олар оларды жүзеге асырудың шынайы механизмдерімен, мемлекет институттары мен азаматтық қоғамның осы саладағы тәжірибелік қызметімен нығайтылмаған болса олардың әсерлілігі шамалы ғана болады.

Жоғарыда айталғындарды қорыта келе, су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарының субъектісі болып кез келген тұлға бола алмайды, тек қандай да бір су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарына қатысуға заңмен рұқсат берілген тұлға ғана бола алады, яғни табиғат қорғау сипатына ие белгілі бір жүріс-тұрыс жасауға заңмен құқыққа ие болған тұлғалар. Су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарының субъектілері болып:

- Халықаралық ұйымдар;
- Қазақстан Республикасы;
- мемлекеттік билік органдары;
- шетелдіктерді және азаматтығы жоқ тұлғаларды қоса отырып, жеке тұлғалар табылады.

Су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарының объектілері ретінде, су ресурстарының объектілерін үш негізгі түрге бөлуге болады:

1. су ресурстары объектілерінің біртекті қасиеттерімен сипатталатын негізгі түрлері: өзен сулары, жерасты сулары, мұздықтар және т.с. Су ресурстарын пайдалануды және қорғауды құқықтық реттеу жүйелі түрде реттелген, заңнаманың (халықаралық, республикалық немесе аймақтық) әр жүйесін, тиісті мақсатта қолданылатын маңызды нормативтік-құқықтық актілер көрсетеді;

2. су объектілерінің тізіп көрсетілген нысандардың әр алуан түрлерінен және элементтерінен тұратын кешендері. Осыған орай, бұл нысандарға қатысты қалыптасатын құқықтық қатынастар белгілі бір өзгешелікке ие;

3. оған антропогенді әсер етудің белгілі бір түрлері кезінде су қауіпсіздігінің құқықтық қатынастарының нысаны болып әрекет ететін, жалпы алғандағы су ортасы. Жекелей алғанда, сулы ортаға әсер етудің жол берілетін шекті деңгейлерінен асып кеткен жағдайларда құқықтық әсер ету шаралары, шаруашылық жүргізудің қандай да бір жерінде су қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық талаптары қарастырылған.

Тәуелсіздік алған жылдары Қазақстанда білім мен жаңа экологиялық қауіпсіздікті мемлекеттік қамсыздандыру, қоршаған ортаны қорғау басқармалары жалпы Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау жүйесінде жақсы ұйымдастырылған [5].

Экологиялық қауіпсіздік мәселесі, автордың есептеуінше, адамзаттың және табиғаттың өзара тәуелділігін ұғынуға; табиғи нысандарды ластауға превентивті экологиялық тыйым салуларды жасап шығару қажеттігін мойындауға; қоғам мен табиғаттың: «табиғат – тауар – ақша – табиғат» өзара әрекеттесуі кезіндегі әлеуметтік-экономикалық механизмді жасаудың міндеттілігін түсінуге; іс-қимылдың, жұмыстың кез-келген түрлерін ұйымдастырған кезде экологиялық қауіпсіздіктің басымдылығын мойындауға негізделеді [6].

Сондай-ақ, әдебиетті талдау «экологиялық қауіпсіздік» түсінігінің анықтамасына қатысты пікірлердің кең: адамның экологиялық құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз етуден, қоғам мен мемлекеттің экологиялық мүдделерін қорғаудан бастап қоршаған ортаның ұтымды пайдаланылуын, жаңғыртылуын және сапасының жақсартылуын қамтамасыз етуге дейінгі спектрі бар екендігін куәлендіріп отыр.

Су қауіпсіздігі экологиялық қауіпсіздікпен тең қатарда өте маңызды роль атқарады. Су қауіпсіздігі соңғы бес жыл бойында көбірек назар аударыла бастаған жаңа тұжырымдама болып табылады. Су қауіпсіздігі тағамдық, энергетикалық, климаттық, экологиялық қауіпсіздікті және адам қауіпсіздігі мәселелерін, яғни, әлемдік экономика жуырдағы екі онжылдық бойында ұшырасып отырған барлық мәселелерді бірыңғай біріктіретін «өрмекшінің торы» тәріздес.

Біз су қауіпсіздігін «адамдардың денсаулығын және экожүйелердің саламаттылығын қамтамасыз ету үшін, су бөлудің негізінде жарамды сападағы судың қажетті мөлшеріне орнықты қол жеткізу» ретінде анықтаймыз. Бұл анықтама су ресурстарын су айырығында тұрақты негізде басқаруға негізгі талаптарды белгілейді; адам және қоршаған орта үшін судың жарамды сападағы жеткілікті мөлшеріне қол жеткізу қажет.

Экологиялық қауіпсіздік және су қауіпсіздігі – адамның тіршілік әрекетінің қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі және күрделі құрылымға ие. Экологиялық қауіпсіздік өзіне екі құрамдас бөлікті – табиғи нысандардың, оның ішінде су нысандарының қорғалғандық жағдайын көрсететін, олардың қорғалу деңгейін сипаттайтын, табиғат объектілерінің және, ең алдымен, адамның өзінің қорғалғандығын бағалау критерийі болып қызмет ететін құқықтық қауіпсіздікті және техногенді қауіпсіздікті қосады.

Экологиялық қауіпсіздік қағидасының заңдық мазмұны мемлекеттердің өз жұмысын халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мүддесінде жергілікті, ұлттық, аймақтық және жаһандық деңгейлерде экологиялық стрестердің күшейе түскен әсерін болдырмайтындай етіп жүргізуге міндеттілігінен тұрады. Халықаралық экологиялық қауіпсіздік халықаралық қатынастардың мұның кезінде қоршаған ортаның сақталуы, ұтымды пайдаланылуы, жаңғыртылуы және сапасының артуы қамтамасыз етілетін жағдайын көздейді. Мемлекеттердің және олардың органдарының Дүниежүзілік мұхиттағы, біздің ғаламшарымыздың кез-келген аудандарындағы, Айдағы, ғарыш кеңістігіндегі кез-келген ұлттық іс-қимылы тек басқа мемлекеттерге ғана емес, жалпы алғанда бүкіл халықаралық қауымдастыққа шығынның келтірілуін болдырмайтындай етіп жүргізілуге тиіс. Заңдық әдебиетте су қауіпсіздігі қағидалары тиісті доктриналық негізделуіне ие емес. Негізінен сөз бірнеше қағиданың жүйесі туралы емес, тек жалғыз, бірыңғай «су қауіпсіздігі қағидасы» туралы болады. Сондай-ақ, су қауіпсіздігі көп қырлы және көп функционалды құбылыс ретінде, тек бір концептуалдық негізге негізделеді.

Су құқығы – суларды пайдалану және қорғау саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жүйесі. Су құқығы – заңнаманың және ғылыми-құқықтық пәннің дербес саласы, экологиялық құқықтың кешенді саласының шағын саласы.

Су құқығы су объектілерін пайдалану және қорғау саласындағы қатынастарды реттейді. Қоршаған ортада тұрған және су объектілерінде шоғырланбаған сумен байланысты қатынастар су құқығымен реттелмейді. Су нысандарын пайдалану және қорғау кезінде туындайтын, жерлерге, ормандарға, жер қойнауына, өсімдік және жануарлар әлеміне, атмосфералық ауаға қатысты қатынастар су құқығымен су нысандарын ұтымды пайдалану және қорғау үшін қажетті шамада реттеліп отырады.

Экологиялық қауіпсіздік және су қауіпсіздігі – адамның тіршілік әрекетінің қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі және күрделі құрылымға ие. Экологиялық қауіпсіздік өзіне екі құрамдас бөлікті – табиғи нысандардың, оның ішінде су нысандарының қорғалғандық жағдайын көрсететін, олардың қорғалу деңгейін сипаттайтын, табиғат объектілерінің және, ең алдымен, адамның өзінің қорғалғандығын бағалау критерийі болып қызмет ететін құқықтық қауіпсіздікті және техногенді қауіпсіздікті қосады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Су кодексі. – Алматы: «Юрист», 2003.
2. Алексеев, А.Н. Экология және құқық: Су ресурстары мен экологиялық қауіпсіздік // Экология және құқық. – 2015. – №2. – 33-40 б.
3. Мамыров, Н.М. Су ресурстары және олардың құқықтық реттелуі // Құқық және экология. – Алматы, 2016. – 105-112 б.
4. Су ресурстары мен экология: халықаралық тәжірибе / ред. И.В. Ковальчук. – М.: Наука, 2018. – 340 б.
5. Су қауіпсіздігі және оның құқықтық аспектілері. – Астана: Нұр-Медиа, 2014.
6. Су қауіпсіздігі: теория мен практика / редакторлар Ж.М. Ақышев, С.А. Жақыпов. – Алматы, 2017. – 152 б.

ӘОЖ 328.18

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТЕТІКТЕРІ

Мұрат А.

Магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетysу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
Aruzhan.murat.01@bk.ru

Мақала азаматтық қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез – құлықты қалыптастырудың негізгі тетіктері туралы талдауға арналған. Қазіргі кезеңде қоғамда азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұра білу қабілетін қалыптастыру үшін, ең алдымен азаматтардың осы келеңсіз құбылысқа қарсы тұра білудегі мінез – құлқын қалыптастыру маңызды болып табылады. Ал мінез – құлық азаматтардың, мемлекеттік органдардағы лауазымды адамдардың заң шеңберіндегі жүзеге асыра алатын әрекеттерінен көрінеді. Мақала арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлықты зерттеу бағыттары қарастырылып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, білім беру, ақпараттық және ұйымдастырушылық сипаттағы шаралар кешені туралы баяндалады.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез – құлық, тетіктер, зерттеу бағыттары, отбасы, қарым - қатынас

Статья посвящена анализу основных механизмов формирования антикоррупционного поведения в гражданском обществе. В современном этапе важным является формирование у граждан способности противостоять коррупции, при этом ключевым моментом становится развитие соответствующего поведения. Такое поведение проявляется в действиях граждан и должностных лиц государственных органов, осуществляемых в рамках закона. В статье рассматриваются направления исследований антикоррупционного поведения, а также описывается комплекс мер по формированию антикоррупционной культуры, включая образовательные, информационные и организационные аспекты.

Ключевые слова: коррупция, антикоррупционное поведение, механизмы, направления исследования, семья, взаимоотношения.

The article is devoted to the analysis of key mechanisms for shaping anti-corruption behavior in civil society. At the current stage, it is essential to develop citizens' ability to resist corruption, with a primary focus on cultivating appropriate behavior. Such behavior is reflected in the lawful actions of both citizens and officials within government bodies. The article explores the research directions on anti-corruption behavior and describes a set of measures for forming an anti-corruption culture, including educational, informational, and organizational aspects.

Keywords: corruption, anti-corruption behavior, mechanisms, research directions, family, relationships.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық» деген терминді жиі қолданғанымызбен, осы бағытта зерттеу жүргізіп жүрген ғалымдар мен зерттеушілердің әлі күнге дейін нақты бір тұжырымы қалыптаспаған.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық жеке тұлғаның сыбайлас жемқорлықтың мәдени бастауларын түсіну және сыбайлас жемқорлық қысымына қарсы тұру қабілетінен көрінеді.

А.Н. Митин Әділет министрлігі бекіткен жадынамаға сүйене отырып, «сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық – бұл лауазымды адамның немесе адамдар тобының заңда белгіленген шектерде жүзеге асырылатын әрекеттерінің жиынтығы, яғни, өзара әрекеттесу процесінде өздері мен сыртқы орта арасында қызметтік міндеттерін

орындауға және сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністеріне қарсы белсенді күресу әрекеті», - деген анықтама береді [1, 103].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық – бұл қауіпті сыбайлас жемқорлық жағдайларының алдын алу және оны жеңу бойынша саналы әрекеттердің жиынтығы. Бұл сатылмайтын, тез, жылдам шешім қабылдайтын, сенімді әрекет жасай алатын адамдардың негізгі мінез-құлқымен байланысты.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық нормаларын сақтайтын тұлғаның негізгі қасиеттері

1. Сатылмайтындығы, тез шешім қабылдағыштығы, талапшылығы;
2. Ашықтығы, жауаптылығы [2, 48].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық бұл тек азаматтардың, белгілі бір лауазым иеленіп отырған адамдардың, сондай-ақ заңды тұлғалардың да мінез-құлқы болуы тиіс. Бұл мінез-құлық тікелей заңды мінез-құлықпен өзара байланысты.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлықтың заманауи мәселелерін зерттеу табиғаты бойынша көп өлшемді және төрт бағытта жүзеге асырылады.

Оның негізгі бағыттары: әлеуметтік-психологиялық, құқықтық-нормативтік, моральдік-адамгершілік, экономикалық-басқарушылық:

1. Әлеуметтік-психологиялық бағыт. Азаматтардың немісқұрайлылығын, азамат пен билік арасындағы қатынастардың нақты реттеушісі ретінде құқыққа деген көзқарасын дамыту арқылы жеңуге болады, азаматтық қоғам және мемлекеттің қоғамдық сананың өзгеруіне әсері, сондай-ақ қоғамдық мораль нормаларына негізделген криминогендік мінез-құлықты насихаттау арқылы адамдардың рухани дүниесін мәдениеттер, моральдік түсініктер және басқа да әлеуметтік құралдар арқылы қандай да бір себептермен заңды бұзуға болмайтынын түсіндіру, заңға бағынуға тәрбиелеу, қылмыстың алдын алу бойынша нақты шаралармен нұсқауларды қолдау, қызметтік жағдайын теріс пайдалану немесе негізсіз баю ниеттерінен айныту;

2. Құқықтық – нормативтік бағыт. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті қалыптастырудағы табыс, мінез-құлық көп жағдайда мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы үдерістерді, сондай-ақ алдын алу шараларын реттейтін нормативтік құқықтық базаның сапасымен тікелей байланысты.

Кез келген ұлттық заңнама, мысалы әдетте, әлеуметтік процестердің, әлеуметтік реакциялардың сыртқы көрінісі болып табылады институттарды объективті шындыққа айналдырады. Бірақ, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың нақты құқықтық құралдары екінші кезекте қарастырылады. Қоғамдық қатынастар жүйесін түрлендіру арқылы ғана, әлеуметтік, моральдық, экономикалық, саяси жиынтығы және басқа да факторлар, заң сыбайлас жемқорлыққа, оның ауқымы мен маңызына әсер етуі мүмкін. Бір сөзбен айтқанда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлықтың қалыптасуы, көп жағдайда оның санасымен тікелей байланысты;

3. Моральдық-адамгершілік бағыт. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес деңгейін бағалау мінез-құлық өте күрделі, бірақ кез келген жағдайда заң нормаларына жүгіну бар, моральдық нормалар (қоғамдық мораль, кәсіби этика, топтық нормалар, жеке стандарттар), іскерлік этикет ережелері. Адам белгілі бір ұйымда жұмыс істейтіндіктен, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық оның ұйымдық мінез-құлқының элементі ретінде қарастырылуы керек;

Мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлқын реттеу үшін қолданылатын құралдардың жиынтығы, яғни сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы, мінез-құлық кодексін, есеп беру тетіктерін, қадағалауды, кәсіби әлеуметтендіруді және т.б. қамтиды. Ұйым қызметкерлерінің мінез-құлқын қалыптастыруда үлкен көмек көрсетуі мүмкін, мысалы, тәуелсіз сарапшыларды тарту, тұрақты негізде құрылатын әдеп жөніндегі комиссиялары қолдауы мүмкін;

4. Экономикалық-басқарушылық. Сыбайлас жемқорлық пен экономиканы бір-бірінен ажыратуға болмайды. Біріншісі қоғамды жайлайды, зардап шектіреді, екіншісі мемлекеттің экономикасын жүйелендіреді, басқаруын қамтамасыз етеді [1, 105-106].

Тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқын қалыптастыру мынаны көздейді:

– сыбайлас жемқорлықтың мәні, оның мазмұны, мақсаттары, субъектілері, нысандары мен түрлері, іске асыру салалары, қоғам өмірінің барлық саласында көріну ерекшеліктері туралы түсінік;

– моральдық-адамгершілік, этикалық мәдениетті тәрбиелеу;

– құқықтық сауаттылық негіздерін қалыптастыру;

– қоғам мүшелерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық уәжін ынталандыру;

– мүдделер қақтығысының барлық көріністеріне төзбеушілікті қалыптастыру [2, 50].

Азаматтар заң шеңберінде қойылған талапты белсенділікпен немесе енжарлықпен орындайды. Соған сәйкес мінез-құлық екіге бөлінеді:

1. Белсенді заңды мінез-құлық: Белсенді заңды мінез-құлық - лауазымдық тұлғалардың, азаматтардың өз бастамасымен белгілі мақсаттарға бейімделген заңды әрекеттері;

2. Бәсең (енжар) заңды мінез – құлық: Енжар заңды мінез-құлық - азаматтардың өзіне жүктелген міндеттерді қалай болса, солай орындауы, немқұрайлылығы

Белсенді заңды мінез-құлық лауазымды тұлғалардың өз міндеттерін адал ниетпен, сапалы атқаруы, азаматтардың өзіне жүктелген міндеттерін қалтықсыз, саналы түрде орындауы, сонымен қатар қоғамның дамуына белсене қатысуы.

Енжар заңды мінез-құлыққа келсек, азаматтардың енжарлығын, немқұрайлылығын пайдаланып, ниеті басқа лауазымды тұлғалар мемлекеттік органның қызметін халықтың бақылауынан тыс қоюға әрекет жасауы мүмкін [3, 187].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру білім беру, ақпараттық және ұйымдастырушылық сипаттағы шаралар кешені арқылы жүзеге асырылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру - тұлғаның адамгершілік, зияткерлік, мәдени тұрғыдан дамуы және сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудағы белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылатын, тәрбиелеу мен оқытудың үздіксіз процесі. Ал ақпараттық және ұйымдастырушылық қызмет бұқаралық ақпарат құралдарында түсіндіру жұмыстарын жүргізу, әлеуметтік маңызды іс-шараларды, Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де шараларды ұйымдастыру арқылы іске асырылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттар – қоғамдық қатынастардың оқшауланған саласы үшін белгіленген, сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған ұсынымдар жүйесі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарды жұртшылықтың қатысуымен мемлекеттік органдар, ұйымдар мен квазимемлекеттік сектор субъектілері әзірлейді және олар заңнаманы әзірлеу кезінде және құқық қолдану практикасында ескеріледі.

Баланың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлықтың қалыптасуында алғашқы және негізгі ошағы ол – отбасы. Сондықтан олардың бойында қарапайым адамгершілік құндылықтарын сіңіріп тәрбиелеу арқылы көптеген құқықбұзушылықтардың алдын алуға, әсіресе сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресуде жетістікке жетудің бастамасы болып табылады.

Отбасынан кейін баланың баратын бала-бақшасы, оқитын мектебі, мектептен кейінгі оқу орыны жеке тұлға ретінде дамуына, мінез-құлқының қалыптасуына ықпал ететін ортаға айналады.

Осы кезеңде бала қоғамдық ортада салыстырмалы түрде теңсіздікті байқай бастайды: ол киген киімін, ішкен тамағын, мінген көлігін, тұрмыстық жағдайын, отбасылық деңгейін салыстыра отырып, қоғамға бейімделеді.

Құрдастарының арасында белгілі бір мәртебеге ие еніп қана қоймай, сонымен бірге тәрбиешілердің, кейінірек мұғалімдердің де оған деген көзқарасын байқайды. Осы кезеңде бала өзінің материалдық және әлеуметтік теңсіздігіне қарамастан, Қазақстанда заң алдында жұрттың бәрі тең, әрі заңға сәйкес құқықтарымен қатар, міндеттері де бірдей екендігін түсінуі қажет.

Сондай-ақ ұжымдағы қарым-қатынастарда да оның жекелеген қызметкерлерінің арасында сыбайлас жемқорлық ахуалының қалыптасуына әсері болуы мүмкін.

Сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы тұрған адам сыбайлас жемқорлық норма, мінез-құлық ережесі, қосымша табыс көзі болып табылатын ортаға түскеннен кейін не осы ортаның шарттарын қабылдап, біртіндеп оның мүшесі бола алады, не «өз арасында бөтен адам» бола алады, өйткені бүкіл жүйені қайта құру мүмкін емес. Сонымен бірге, ол тек әріптестері үшін бейтаныс болып қана қоймайды, ол бөтен, өзі үшін жеңіліске айналады. Соңында, азаматтық қоғамның басым бөлігі, мемлекеттік аппараттың сыбайласқан ортасымен қарым-қатынасқа түсе отырып, мемлекеттік қызметті «жеке басын байытудың көзі» ретінде қабылдайды және соған ұмтылатын болады.

Оған қоса, біздің қоғамның менталитеті, әлі күнге дейін өзіміз басшылыққа алатын дәстүр, салт та сыбайлас жемқорлық мінез-құлықтың қалыптасуына қосымша таңбасын қалдыраы сөзсіз [4, 134-140].

А.В. Брылевский атап көрсеткендей, қылмысқа қарсы мәдениетті қалыптастыру, бір жағынан мемлекеттік жүйенің азаматтардың қылмысқа қарсы мінез-құлқын қалыптастыру құралы ретінде пайдаланғанымен, дәл қазіргі уақытта оның тиімділігі аса жоғары болмай тұрғанын атап өту керек. Кез келген қоғамда, кез келген уақытта құқықтық нормалардың болғанына қарамастан қылмыстар орын алатыны анық.

Қоғамда қылмысқа қарсы мінез-құлықтың оң моделін қалыптастыру үшін келесі факторлардың кешенді дамуына байланысты болып келеді:

1. Азаматтар «азаматтық ұстаным» сөзінің мәні мен мағынасын нақты түсінуі. Адамдар сыбайлас жемқорлық құқықбұзушылыққа қарсы іс-қимылды жүзеге асыра отырып, құқық қорғау органдарына ол туралы хабарлау арқылы, азаматтық мінез-құлықтың жағымды моделінің көрінісін көрсетсе де, кейбір жағдайларда бұл жеткіліксіз екенін түсінеді. Бұл ретте біз мемлекеттің құқық қорғау функцияларын қарапайым азаматтарға ауыстыруға ешбір жағдайда шақырмаймыз;

2. Сингапур мен Нью-Йорктың «Нөлдік төзбеушілік» қағидаттарын жүзеге асыру тәжірибесіне азаматтарды тарту. Бұндай шараларды жүзеге асыру жергілікті атқарушы органдардың жасайтын кешенді іс-шаралары деңгейінде де іске асыруға болады. Жасалған шаралар, тіпті қарапайым құқықбұзушылық жасаған, мысалы рұқсат етілмеген жерде темекі тарту, қоқыс тастау әрекеттерін жасағандарды әшкерелегендерді марапаттаудан бастау алса да болады;

3. Азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру. Бұл шара «мектеп-ЖОО» деңгейінде болуы, сонымен қатар, құқықтық кеңес беру орындарын ашу. Бұндай іс-шараларды жүзеге асыруды ұсыну жаңа жоспар емес, ол бұрыннан бар, бірақ барлығы қаржы тапшылығына әкеліп тіреледі. Мемлекет істі қолына алмаса, қылмыс саны күндеп артпаса, азая қоймайды;

4. Жергілікті атқарушы билікті құқықбұзушылықтың алдын алуға бағытталған шаралар өткізуге белсенді қатыстыру, сонымен қатар, жергілікті атқарушы органдар мен құқыққорғау органдарының құқықбұзушылықтың алдын алуға бағытталған функцияларын нақтылап, оның іске асуына жауаптыларды міндеттеу қажет.

5. Қазақстан Республикасындағы құқықбұзушылықтың алдын алуға бағытталған нормативтік-құқықтық актілердің базасын кеңейтуді ұсынады [5, 85].

С.Ж. Пірәлиев және т.б. ғалымдар сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлықтың қалыптасуы азаматтардың, лауазымды адамдардың белсенділігіне, адал қызмет

атқаруымен тікелей байланысты болады деп санайды және азаматтардың қоғамда болып жатқан құбылыстарға бей-жай, немқұрайлы қарауынан жемқорлыққа жол беріп қоюы да орын алады деген көзқарасты ұстайды.

Сондықтан бүгінгі күні біздің қоғамға қажетті шешім қабылдай алатын, сындарлы ойлайтын, идеялар мен өнімдерді пікір және тез тіл табыса алатын, креативті және бастама-шылық қабілеті бар жастар қажет. Күрделілігі күн сайын артып, өзгеріп және тез жетіліп келе жатқан, біз өмір сүріп жатқан әлемде «білімнің болуы» бүгінгі күні жеткілікті емес. Адамдардың өмір бойы білім алуын оңтайландыру үшін жастардың жеке қабілетін жан-жақты дамытып, оларға жан-жақты білім беру шеңберінде тиімді ойлау қабілетін сіңіру міндеті тұр [6, 211].

Қорыта келгенде, қоғамда креативті жастардың саны өсу үшін, олардың үздік ойларын жеткізіп, алдыға ұмтылуына жағдай жасау үшін сол қоғамдағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алып, оған қарсы мәдениетін қалыптастыру аса маңызды шара.

Азаматтық қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез – құлықты қалыптастыру - азаматтардың жемқорлыққа қарсы тұра білу қабілетінің негізгі тетігі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Митин А.Н. Проблемы формирования антикоррупционной культуры / Российское право: образование, практика, наука, 2019.- № 6. – С. 103-108.
2. Тинистановна С.С. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет және парасаттылық. Монография. – Талдықорған, 2023. – 177 б.
3. Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы.- Астана: Фолиант, 2014.- 288 б.
4. Бердалиева А.С. О некоторых аспектах обусловленности коррупции в Республике Казахстан / Ғылым, 2019.- №2.- 134-140 бб.
5. Брылевский А.В. Антикриминальная культура: дефиниция понятия, проблемы и пути развития / Ғылым, 2018.- №3.- 83-87 бб.
6. Пірәлиев С.Ж., Иманбаев С.Т., Төлеубекова Р.К. Ұлттық тәрбие.- Алматы, 2015.- 219 б.

ӘӨЖ 342.5(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мынжасар А. М.

*Студент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы*
akzhunis_m@mail.ru

Бейбітов М. С.

*З.ғ.д., профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы*
beibitov.m@mail.ru

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет жүйесіндегі ұйымдастырушылық мәдениеттің теориялық және құқықтық негіздері жан-жақты қарастырылады. Ұйымдастырушылық мәдениеттің құрылымы, оның мемлекеттік басқару жүйесіне әсері, сондай-ақ тиімділікті арттырудағы рөлі талданады.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызмет, ұйымдастырушылық мәдениет, құқықтық реттеу, мемлекеттік басқару, этика, кәсібилік.

В данной статье всесторонне рассматриваются теоретические и правовые основы организационной культуры в системе государственной службы Республики Казахстан. Анализируется структура организационной культуры, ее влияние на систему государственного управления, а также роль в повышении эффективности деятельности государственных органов.

Ключевые слова: государственная служба, организационная культура, правовое регулирование, государственное управление, этика, профессионализм.

This article provides a comprehensive analysis of the theoretical and legal foundations of organizational culture in the civil service system of the Republic of Kazakhstan. The structure of organizational culture, its impact on the public administration system, and its role in improving the efficiency of public institutions are examined.

Keywords: civil service, organizational culture, legal regulation, public administration, ethics, professionalism.

Қазіргі жаһандану және мемлекеттік қызметтің цифрлық трансформациясы жағдайында ұйымдастырушылық мәдениет мемлекеттік органдардың тиімділігін арттырудың, олардың сыртқы орта өзгерістеріне бейімделуінің және азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайтудың маңызды факторы болып табылады. Мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігі мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық мәдениетіне тікелей байланысты.

Ұйымдастырушылық мәдениет – бұл белгілі бір құрылым ішіндегі қызметкерлердің ортақ құндылықтары, мінез-құлық нормалары мен кәсіби ұстанымдары арқылы қалыптасатын басқару жүйесінің ажырамас бөлігі [1]. Ол ұйымдағы жұмыс процесін реттеп қана қоймай, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігін, адалдығын және жауапкершілігін арттыруға ықпал етеді. Мемлекеттік органдарда тиімді ұйымдастырушылық мәдениетті қалыптастыру басқарушылық шешімдердің сапасын жақсартуға, кадр саясатын жетілдіруге және мемлекеттік қызмет көрсету деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық мәдениетін жетілдіру мәселелері мемлекеттік басқаруды жаңғыртуға және әкімшілік қызметтің халықаралық стандарттарын енгізуге бағытталған стратегиялық реформаларды іске асыру аясында өзекті болуда.

Мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық мәдениеті белгілі бір тарихи, әлеуметтік және құқықтық факторлармен қалыптасады. Мемлекеттік басқарудағы заманауи тенденциялар қоғамның сұранысына сәйкес қызмет көрсету сапасын жақсартуды талап етеді. Сондықтан мемлекеттік органдардағы ұйымдастырушылық мәдениет тек әкімшілік құрылымның элементі ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік басқару философиясының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, тиімді ұйымдастырушылық мәдениетке ие елдерде мемлекеттік аппараттың жұмыс істеу деңгейі жоғары, бюрократия төмен және қоғамның билікке деген сенімі нығая түседі.

Ұйымдастырушылық мәдениетті зерттеу XX ғасырдың ортасында басталды. Оның негізін қалаған зерттеушілер әртүрлі ғылыми мектептер мен бағыттардан шыға отырып, бұл ұғымды басқарудың ажырамас бөлігі ретінде қарастырды. Осы бағытта түрлі теориялық модельдер мен концепциялар қалыптасты.

Ұйымдастырушылық мәдениетке қатысты теориялық көзқарастар оның қалыптасуы мен дамуына әсер ететін негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік береді. Осы орайда, Эдгар Шейннің ұйымдастырушылық мәдениет теориясы, Герт Хофстеденің мәдени өлшемдері, Камерон мен Куинннің мәдени типологиясы және Дэниел Денисонның ұйымдастырушылық мәдениетті бағалау моделі маңызды орын алады. Бұл ғалымдардың еңбектері ұйымшылдық мәдениетті дамыту мен оны тиімді басқару мәселелеріне кешенді көзқарас ұсынуға мүмкіндік береді.

Америкалық ғалым Эдгар Шейн (Schein, 2010) ұйымдастырушылық мәдениетті үш деңгейлі жүйе ретінде сипаттайды:

Артефактілер – ұйымның сыртқы көрінісі, дәстүрлері, рәсімдері, мінез-құлық нормалары, киім үлгілері және басқару стилі.

Жарияланған құндылықтар – ұйым мүшелерінің ресми түрде бекіткен және ұстанатын қағидаттары мен нормалары.

Негізгі наным-сенімдер – ұйым ішіндегі қалыптасқан терең құндылықтар, қызметкерлердің мінез-құлқын анықтайтын ішкі ережелер [2].

Бұл модельді мемлекеттік қызмет жүйесіне қолдану арқылы әртүрлі деңгейдегі басқару құрылымдарының жұмысын тиімді үйлестіруге және мемлекеттік аппараттың тұрақтылығын қамтамасыз етуге болады.

Нидерландтық ғалым Герт Хофстеде ұйымдастырушылық мәдениетті ұлттық және аймақтық ерекшеліктермен байланыстыра отырып, оның бес негізгі өлшемін анықтады:

Билік қашықтығы – басшылар мен қызметкерлер арасындағы қарым-қатынас деңгейі.

Индивидуализм мен ұжымшылдық – жеке мақсаттар мен ұйым мүддесінің арақатынасы.

Белгісіздіктен қашу – ұйым мүшелерінің белгісіз жағдайларға бейімділігі немесе оған қарсы әрекеттері.

Ерлік пен нәзіктік мәдениеті – ұйымның ер мінезді немесе икемді басқару стиліне бейімділігі.

Ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді бағыттылық – ұйым қызметінің стратегиялық жоспарлау ерекшеліктері [3].

Хофстеденің бұл теориясы мемлекеттік басқаруда мәдени факторлардың маңыздылығын анықтауға мүмкіндік береді. Қазақстанда мемлекеттік қызмет мәдениетін жетілдіру үшін билік қашықтығын азайту, ұжымшылдықты арттыру және ашықтық қағидаттарын нығайту маңызды.

Камерон мен Куинн ұйымдастырушылық мәдениеттің төрт негізгі түрін анықтады:

Кландық мәдениет – қызметкерлер арасындағы сенім, командалық рух, өзара қолдау басым болатын ұйымдық құрылым.

Адхократиялық мәдениет – инновация мен шығармашылыққа негізделген басқару үлгісі.

Иерархиялық мәдениет – қатаң ережелерге және бюрократиялық басқаруға негізделген ұйым.

Нарықтық мәдениет – бәсекелестік пен нәтижеге бағытталған ұйымдық құрылым [4].

Қазақстанның мемлекеттік қызметінде иерархиялық мәдениет басым болғанымен, қазіргі таңда кландық және адхократиялық мәдениет элементтерін дамыту қажеттілігі туындап отыр. Бұл мемлекеттік қызметшілердің белсенділігін арттырып, олардың бастамашылдығын қолдауға мүмкіндік береді.

Дэниел Денисон ұйымдастырушылық мәдениеттің ұйымның тиімділігіне ықпал ететін төрт негізгі көрсеткішін ұсынды:

Қатысу деңгейі – қызметкерлердің ұйым жұмысына қаншалықты белсенді қатысатыны.

Келісімділік – ұйым мүшелерінің ортақ құндылықтарды қаншалықты ұстанатыны.

Адаптивтілік – ұйымның өзгерістерге бейімделу қабілеті.

Миссия – ұйымның ұзақ мерзімді даму стратегиясы [5].

Бұл модель мемлекеттік органдардың ұйымдастырушылық мәдениетін бағалау және оны жетілдіру жолдарын анықтау үшін тиімді құрал бола алады.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық мәдениеті нормативтік-құқықтық актілердің жүйесі арқылы реттеледі. Бұл заңнамалық база мемлекеттік аппараттың тиімділігін арттыру, мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігін дамыту және мемлекеттік органдардағы басқару мәдениетін жетілдіру мақсатында қалыптасқан. Құқықтық негіздер мемлекеттік қызметте ұйымдастырушылық мәдениетті қалыптастырудың басты бағыттарын, қағидаттарын және нормативтік талаптарын айқындайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция (1995 ж.) елдің негізгі заңы ретінде мемлекеттік басқару жүйесінің құқықтық негізін айқындайды. Конституцияның 1-бабында Қазақстан өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет деп жариялайды [6]. Осыған байланысты мемлекеттік органдардың жұмысында заң үстемдігі, адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуы және ашықтық қағидаттары қамтамасыз етілуі тиіс. Ұйымдастырушылық мәдениеттің дамуы осы қағидаттарға сүйене отырып, мемлекеттік аппараттың қызметін реттеудің құқықтық негіздеріне бейімделуі қажет.

«Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Заңы. Бұл Заң (2015 ж.) – мемлекеттік қызметті реттейтін негізгі заңнамалық акт. Аталмыш заңда мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық мәдениетіне тікелей әсер ететін келесі қағидаттар бекітілген:

Меритократия – мемлекеттік қызметке қабылдау және қызметтік өсу тек кәсіби қабілеттер мен еңбектің нәтижесіне байланысты болуы тиіс;

Ашықтық пен есептілік – мемлекеттік қызметшілердің қызметтік міндеттерін адал орындауын қамтамасыз ету;

Кәсібилік – мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін тұрақты түрде арттыру және олардың кәсіби этиканы сақтауы;

Жауапкершілік – мемлекеттік қызметшілердің қабылдаған шешімдері үшін заң алдында жауап беру міндеті [7].

Аталған қағидаттар мемлекеттік органдардағы ұйымдастырушылық мәдениеттің негізгі іргетасын құрайды.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілерінің Әдеп кодексі. Мемлекеттік қызметшілердің моральдық-этикалық нормалары Әдеп кодексінде (2015 ж.) бекітілген. Кодексте мемлекеттік қызметшілердің келесі негізгі қағидаттары белгіленген:

Қоғамның мүддесіне қызмет ету;

Заңдылық пен әділдікті сақтау;

Сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік;

Мемлекеттік қызметтің беделін сақтау;

Қызметтік әдеп қағидаларын ұстану [8].

Әдеп кодексі мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлқының жалпы стандарттарын белгілейді және ұйымдастырушылық мәдениеттің маңызды компоненті болып табылады.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы. Бұл – мемлекеттік аппараттың тиімділігін арттыруға және ұйымдастырушылық мәдениетті жетілдіруге бағытталған стратегиялық құжат. Бұл құжаттың негізгі мақсаттары:

Мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігін арттыру;

Басқарушылық шешімдерді қабылдау сапасын жақсарту;

Ұйымдастырушылық мәдениетті нығайту арқылы мемлекеттік аппараттың тиімділігін арттыру;

Халықпен кері байланысты нығайту және қоғамның сенімін арттыру [9].

Бұл стратегия ұйымдастырушылық мәдениетті дамытуда халықаралық стандарттарға сай келетін жаңа басқару әдістерін енгізуге мүмкіндік береді.

Ұйымдастырушылық мәдениетті дамыту мәселесі тек құқықтық нормаларды жетілдірумен шектелмейді. Бұл бағытта теориялық негіздерді жан-жақты талдау, халықаралық тәжірибені зерттеу және ұлттық ерекшеліктерге сәйкес бейімдеу қажет.

Ұйымдастырушылық мәдениет мемлекеттік қызмет жүйесінің кәсібилігіне, басқару сапасына және мемлекеттік аппараттың тиімділігіне тікелей әсер етеді. Оны жетілдіру келесі нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді:

Мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігін арттыру;

Жұмыс өнімділігін жақсарту;

Басқарушылық шешімдердің тиімділігін арттыру;

Мемлекеттік органдар мен азаматтар арасындағы сенімді нығайту;

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық мәдениетін дамыту үшін осы теориялық тұжырымдамаларды ескеру және оларды ұлттық ерекшеліктерге бейімдеу қажет. Ұйымдастырушылық мәдениетті жетілдіру мемлекеттік басқарудың заманауи стандарттарына сәйкес келетін, кәсіби және тиімді мемлекеттік аппарат құруға мүмкіндік береді.

Еліміздің мемлекеттік қызметіндегі ұйымдастырушылық мәдениет – мемлекеттік аппараттың тиімділігін арттырудың, оның кәсібилігін нығайтудың және азаматтардың мемлекеттік билікке деген сенімін күшейтудің маңызды факторы. Мақалада ұйымдастырушылық мәдениеттің теориялық және құқықтық негіздері зерттеліп, мемлекеттік қызмет жүйесінде оны қалыптастырудың ерекшеліктері қарастырылды. Теориялық тұрғыдан алғанда, Эдгар Шейн, Герт Хофстеде, Камерон мен Куинн және Дэниел Денисон сияқты ғалымдардың концепциялары мемлекеттік органдардағы ұйымдастырушылық мәдениетті бағалауға және оны жақсарту жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Құқықтық реттеу тұрғысынан алғанда, Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Заңы, Мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексі, 2030 жылға дейінгі мемлекеттік қызметті дамыту тұжырымдамасы ұйымдастырушылық мәдениеттің дамуына құқықтық негіз қалайды.

Ұйымдастырушылық мәдениет мемлекеттік қызметшілердің құндылықтары мен этикалық нормаларын анықтай отырып, басқару процестерінің тиімділігіне, шешім қабылдау сапасына және мемлекеттік органдардың беделіне тікелей әсер етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Организационная культура в системе государственной службы Республики Казахстан: подходы к управлению: монография / А.С. Карсембаева, Г.А. Джунусбекова/. – Астана: Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2024. - 144 с.

2. Шейн Э. Организационная культура и лидерство. – М.: Питер, 2007.– 330 с.
3. Hofstede G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. –London: McGraw-Hill, 1991. – 550 p.
4. Cameron K.S., Quinn R.E. Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework. – New Jersey: John Wiley & Sons. 2011. – 256 p
5. Организационная культура: учебное пособие / М.А.Колмыкова, Н. А. Четверикова; Оренбургский гос. ун-т.– Оренбург : ОГУ, 2020– 144 с.
6. 1995 жылғы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасының Конституциясы .– URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
7. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ «Мемлекеттік қызмет туралы» заңы .– URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>
8. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілерінің Әдеп кодексі. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1500000153>
9. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы.– URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522>

ӘӨЖ 00

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҮЛЕСТІ ҚҰРЫЛЫСҚА ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ӘДІСТЕРІ

Молдахметова Ж.Е.

*Магистр, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

Байсымакова Д.С.

*Магистр, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

dana_2274@mail.ru

Бұл мақала Қазақстан Республикасындағы үлесті тұрғын үй құрылысына қатысушылардың құқықтарын қорғаудың құқықтық тетігін жан-жақты талдауға арналған. Қолданыстағы заңнаманың нормативтік және институционалдық негіздері, оның ішінде «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» Заң, оны қолдану тәжірибесі, проблемалық аспектілері және 2023-2024 жылдардағы өзекті заңнамалық бастамалары зерттеледі. Зерттеуде құрылыс салушылар тарапынан жиі кездесетін заңбұзушылықтар мен кепілдік тетіктердің тиімділігіне баға беру мәселелеріне ерекше назар аударылады. Ресей және Беларусь мемлекеттерінің құқықтық жүйелерімен салыстырмалы талдау негізінде үлескерлердің құқықтарын неғұрлым сенімді қорғау мақсатында заңнама мен тәжірибені жетілдіру бағыттары ұсынылады.

Кілт сөздер: үлесті құрылыс, үлескер, құрылыс салушы, құқықтарды қорғау, үлестік қатысу шарты, құқықтық қорғау механизмі, эскроу-шот, кепілдік, Қазақстан Республикасының заңнамасы, құқық қолдану тәжірибесі, алданып қалған үлескерлер, салыстырмалы талдау.

Статья посвящена всестороннему анализу правового механизма защиты прав участников долевого строительства в Республике Казахстан. Исследуются нормативные и институциональные основы действующего законодательства, в том числе Закон «О долевом участии в жилищном строительстве», его практика применения, проблемные аспекты и актуальные законодательные инициативы 2023–2024 годов. Особое внимание уделяется правоприменительной практике и типичным нарушениям со стороны застройщиков, а также оценке эффективности существующих механизмов гарантирования. На основе сравнительного анализа с российской и белорусской правовыми системами делаются выводы о направлениях совершенствования законодательства и практики в целях более надёжной защиты прав дольщиков.

Ключевые слова: долевое строительство, участник долевого строительства, застройщик, защита прав, договор долевого участия, механизм правовой защиты, эскроу-счёт, гарантия, законодательство Республики Казахстан, правоприменительная практика, обманутые дольщики, сравнительный анализ.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal mechanism of protecting the rights of participants of shared construction in the Republic of Kazakhstan. The normative and institutional foundations of the current legislation, including the Law “On Equity Participation in Housing Construction”, its practice of application, problematic aspects and topical legislative initiatives of 2023–2024 are studied. Special attention is paid to law enforcement practice and typical violations by developers, as well as assessment of the effectiveness of existing guarantee mechanisms. On the basis of comparative analysis with the Russian and Belarusian legal systems, conclusions are drawn on the directions of improvement of legislation and practice in order to better protect the rights of shareholders.

Keywords: share construction, share construction participant, developer, protection of rights, share participation agreement, legal protection mechanism, escrow account, guarantee, legislation of the Republic of Kazakhstan, law enforcement practice, defrauded shareholders, comparative analysis.

Қазақстан Республикасында азаматтардың тұрғын үймен қамтамасыз етілуінің негізгі тетіктерінің бірі – үлесті құрылысқа қатысу болып табылады. Алайда бұл салада үлескерлер үшін елеулі тәуекелдер бар: адал емес құрылыс салушылар құрылыс мерзімдерін бұзып, кейде құрылыс жұмыстарын аяқтамай тастап кетеді, соның салдарынан «алданған үлескерлер» мәселесі туындайды. Қазақстанда бұл мәселе өзекті – мыңдаған азаматтар уәде етілген тұрғын үйсіз қалып, кейбір компаниялардың алаяқтығына тап болды. Мұндай жағдайларды болдырмау мақсатында мемлекет заңнаманы жетілдіру жұмыстарын үнемі жүргізіп келеді. 2016 жылы қабылданған арнайы ҚР «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» Заңы [1] бірнеше рет өзгертілді. Әсіресе 2023–2024 жылдардың соңындағы өзгерістер мен бастамалар - бақылау тетіктерін күшейту және осы саладағы олқылықтарды жоюға бағытталған.

Бұл мақалада үлескерлердің құқықтарын қорғау тетігінің түсінігі мен құрылымы қарастырылады, Қазақстан Республикасындағы қолданыстағы заңнама соңғы өзгерістерді ескере отырып талданады, құқық қолдану тәжірибесіндегі проблемалық аспектілер айқындалады. Сонымен қатар, Ресей мен Беларусь елдерінің үлесті құрылыс саласындағы құқықтық реттеу тәжірибесімен салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізіледі. Зерттеу нәтижесінде заңнаманы және құқық қолдану практикасын жетілдіру бойынша ұсыныстар мен қорытындылар тұжырымдалады.

Үлесті құрылыс – азаматтардың (үлескерлердің) тұрғын үй құрылысына қаражат тартуы арқылы тұрғын үй салуға инвестиция салу нысаны болып табылады, бұл ретте олар құрылыс аяқталғаннан кейін тұрғын үй алаңын алуға құқық иеленеді. Мұндай қатынастарда үлескер нақты тұрғын үйге қаржы салып, белгілі бір тәуекелдерді өз мойнына алады. Үлескерлердің құқықтарына, ең алдымен, үй пайдалануға берілген соң сапалы пәтерді (үлесін) уақытылы алу құқығы, сондай-ақ құрылыс салушы өз міндеттемелерін орындамаған жағдайда салынған қаражатты қайтару немесе шығындардың орнын толтыру құқығы жатады. Бұл құқықтарды қорғау тетігі келісім жасалғанға дейінгі, құрылыс барысындағы және тұрғын үйді тапсыру кезеңдерінде тәуекелдерді барынша азайту тиіс.

Үлескерлердің құқықтарын қорғау тетігі деп, әдетте, олардың құқықтарының бұзылуын болдырмауға және бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге бағытталған құқықтық құралдар, рәсімдер мен институттар жиынтығы түсініледі. Мұндай тетік кешенді сипатқа ие және келесі элементтерден тұрады:

Нормативтік-құқықтық шаралар: азаматтардың қаражатын тарту тәртібін, құрылыс салушыларға қойылатын талаптар мен кепілдіктерді және тыйымдарды белгілейтін арнайы заңдар мен заңға тәуелді актілер. Мысалы, заңнама азаматтардың қатысуымен құрылыс жүргізудің заңды тәсілдерін көздеуі және белгіленген талаптардан ауытқу арқылы жасалған мәмілелерді жарамсыз деп тануы мүмкін.

Институционалдық кепілдіктер: құрылысты аяқтауды сақтандыру немесе кепілдік беру үшін арнайы ұйымдар мен қорларды құру. Қазақстанда бұл функцияны бұрынғы Тұрғын үй құрылысына кепілдік беру қорының орнына құрылған «Қазақстан тұрғын үй компаниясы» АҚ (ҚТК) атқарады [2].

- Бақылау және қадағалау: жергілікті атқарушы органдардың (әкімдіктердің) тарапынан үлестік қатысу шарттарын есепке алу мен рұқсат беру жүйесі, сондай-ақ қаражаттың мақсатты пайдаланылуы мен құрылыс барысына бақылау жүргізу (оның ішінде тәуелсіз инжинирингтік компанияларды тарту арқылы).

- Азаматтық-құқықтық қорғау тәсілдері: үлескердің тұрғын үйді тапсыру мерзімі бұзылған жағдайда айыппұл (айыпақы) өндіру, құрылыс салушы тарапынан елеулі

міндеттемелердің бұзылуына байланысты шартты бұзу және қаражатты қайтару, залалды өтеу сияқты құқықтары. Бұл құралдар азаматтық заңнамада және үлестік қатысу жөніндегі типтік шартта бекітілген.

- Қылмыстық-құқықтық және әкімшілік шаралар: азаматтардың қаражатын заңсыз тартқаны немесе алаяқтық әрекеттері үшін жауапкершілік. Заңнамада рұқсатсыз үлескерлердің ақшасын тартқан құрылыс салушыларға айыппұлдар мен басқа да санкциялар көзделген, ал алаяқтық фактілері анықталған жағдайда қылмыстық істер қозғалады (мысалы, 2024 жылғы қарашада тек Астана қаласында 16 қылмыстық іс қозғалған).

Осылайша, үлескерлердің құқықтарын қорғау алдын алу шаралары (қаражат тарту тәртібін қатаң реттеу, тек сенімді құрылыс салушыларға рұқсат беру, кепілдік тетіктер) арқылы да, кейінгі ықпал ету шаралары (айыппұлдарды өндіріп алу, проблемалық объектілерді мемлекеттік кепілдіктер немесе жаңа инвесторлар есебінен аяқтау, кінәлілерді жауапқа тарту) арқылы да қамтамасыз етіледі. Енді бұл элементтердің Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында қалай жүзеге асырылатынын қарастырайық.

Қазақстан Республикасында үлесті құрылыс қатынастарын реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт – 2016 жылғы 7 сәуірдегі № 486-V «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. Бұл заң көпқабатты тұрғын үйлерді салуға жеке және заңды тұлғалардың қаражатын тартудың нақты заңды тәсілдерінің жабық тізбесін белгілейді. Белгіленген тәсілдерден тыс үлескерлердің қаражатын тартуға тыйым салынады және заң талаптарын бұза отырып жасалған кез келген мәміле жарамсыз деп танылады. Бұл жаңашылдық 2000-жылдардағы кепілдіксіз қаражат тартудың бейберекет тәжірибесін жоюға бағытталған болатын, ол көбіне объектілердің тоқтап қалуына және салымшылардың құқықтарының бұзылуына әкеп соқтырды. Заңға сәйкес, тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу тек үш заңды тәсілдің бірімен жүзеге асырылуы мүмкін:

- Бірыңғай тұрғын үй операторының кепілдігін алу – бұл құрылыс салушыда «Қазақстан тұрғын үй компаниясы» АҚ (бұрынғы Тұрғын үй құрылысына кепілдік беру қоры) берген құрылысты аяқтауға кепілдіктің болуы. Мұндай кепілдік құрылыс салушының белгіленген талаптарға (жұмыс тәжірибесі, қаржылық тұрақтылық және т.б.) сәйкес келуі және кепілдік жарнасын төлеуі жағдайында беріледі. Осындай кепілдікті алу туралы шарт жасасу үлескерлердің қаражатын тартуды бастау үшін міндетті шарт болып табылады.

- Екінші деңгейдегі банк жобасына қатысу – бұл азаматтардың қаражатын коммерциялық банктің қатысуымен жүзеге асырылатын жобалық қаржыландыру схемасы арқылы тарту тәсілі. Банк пен құрылыс салушы қаражаттың мақсатты пайдаланылуын бірлесіп бақылайды. Құрылыс салушы кепілдік алу талаптарына ұқсас біліктілік талаптарына сәйкес келуі және жобаны жүзеге асыру үшін уәкілетті компания құруы тиіс. Банк, шын мәнінде, құрылысқа бірлесіп қаржы салады, бұл үлескерлер үшін тәуекелдерді азайтады.

- Тұрғын үйдің қаңқасы тұрғызылғаннан кейін үлескерлердің қаражатын тарту – ең сақтық шараларына негізделген тәсіл, мұнда құрылыс салушы алдымен өз қаражатын немесе несие есебінен ғимараттың қаңқасын салады, тек содан кейін ғана үлес сатуға құқығы болады. Бұл үшін құрылыс салушыда соңғы 5 жылда ірі қалаларда кемінде 60 000 м² тұрғын үйді пайдалануға берген айтарлықтай тәжірибе болуы және жобаны іске асыру үшін бөлек уәкілетті компания құруы қажет. Қаңқаның аяқталғаны тәуелсіз инжинирингтік компания тарапынан расталуы тиіс, содан кейін жергілікті атқарушы орган (әкімдік) үлескерлердің қаражатын тартуға рұқсат береді.

Заң үлесті құрылысты ұйымдастырудың басқа тәсілдеріне жол бермейді. Осылайша, азаматтардың мүдделері қорғалады: не құрылыс салушы ҚТК арқылы мемлекеттік кепілдік береді, не банктің қолдауына ие болады, не құрылыс жұмыстарының аяқталуға жақын екенін дәлелдейді. Бұл үш тәсілдің әрқайсысы мемлекеттік бақылаумен қатар жүреді. Мысалы, үлестік қатысу шарттары (ҮҚШ) жергілікті атқарушы органда міндетті түрде тіркелуге жатады, бұл қаражатты жасырын тартуға тосқауыл болады. Уәкілетті

компаниялар инженерлік ұйымдар арқылы әкімдікке құрылыс барысы мен үлескерлердің қаражатының пайдаланылуы туралы ай сайын есеп беруге міндетті.

Заң үлестік қатысу шартының мазмұнын да егжей-тегжейлі реттейді – ол жазбаша түрде жасалып, құрылыс мерзімдері, жұмыстардың сапасы, объектіні үлескерге тапсыру, бұзушылықтар үшін жауапкершілік және т.б. бойынша құрылыс салушының міндеттемелерін қамтиды. 2024 жылы Индустрия және құрылыс министрінің бұйрығымен ҰҚШ-ның үлгілік нысаны жаңартылып, пәтердің нақты ауданы арасындағы айырмашылық кезінде есеп айырысу тәртібі нақтыланды және жобадан 1,5%-дан астам ауытқу үшін құрылыс салушының (уәкілетті компанияның) жауапкершілігі көзделді. Шарт бойынша 1 м² үшін баға енді тіркеледі және біржақты тәртіпте арттырылмайды, бұл үлескерлерді бағаның негізсіз көтерілуінен қорғайды.

Үлескерлердің шарт бойынша құқықтары заңмен белгіленген құрылыс салушы мен уәкілетті компанияның міндеттерімен қамтамасыз етіледі. Атап айтқанда, уәкілетті компания тартылған қаражатты мақсатты және уақытылы пайдалануға, материалдар мен жұмыстардың сапасына, тұрғын үйді пайдалануға беру мерзімдерін сақтауға және пәтерді үлескерге тапсыруға жауапты. Объектіні тапсыру мерзімін бұзған жағдайда заң үлескерлер пайдасына айыппұл (айыпақы) төлеуді көздейді (бұл, әдетте, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес шартта көзделеді). Егер құрылыс салушы құрылысты елеулі түрде кешіктірсе немесе қаражатты мақсатсыз жұмсаса, мемлекеттік кепілдігі бар жобалар үшін кепілдік жағдайы туындауы мүмкін – онда ҚТК араласуға міндетті. 2016 жылғы заң кепілдік жағдайы ұғымын енгізді – бұл жағдайда бірыңғай оператор (ҚТК) объектіні аяқтауға міндеттеме алады. ҚТК-ның түсіндіруінше, кепілдік жағдайы мынадай жағдайларда туындайды: тұрғын үйді пайдалануға беру мерзімінің елеулі бұзылуы, қаражаттың мақсатсыз пайдаланылғаны анықталуы немесе сот шешімімен құрылыс салушының төлем қабілетсіздігі (банкроттығы). Мұндай жағдайларда ҚТК проблемалық объектіні аяқтауға кепілдік жарналары есебінен құрылған резервтік қорды пайдаланады. Басқаша айтқанда, мемлекет кепілдік тетігі арқылы үлескерлерді салынған қаражаттың жоғалуынан қорғайды – құрылыс аяқталады, тіпті бастапқы құрылыс салушы жұмысты орындай алмаған жағдайда да. Бұдан бөлек, заң құрылыс салушыға міндеттемелерін орындамағаны үшін үлескерге келтірілген залалды өтеу мақсатында азаматтық жауапкершілікті сақтандыру немесе банктік кепілдік алуды міндеттейді, дегенмен аяқталмаған құрылысқа қатысты негізгі қорғаныс құралы ретінде ҚТК кепілдігі шешуші рөл атқарады.

Айта кету керек, үлескерлердің құқықтарын қорғау тетігін жетілдіруге бағытталған заңнамаға өзгерістер үнемі енгізілуде. 2020 жылы Тұрғын үй құрылысына кепілдік беру қорының функциялары «Қазақстан тұрғын үй компаниясы» АҚ-ға беріліп, бірыңғай оператор тұрғын үй саласындағы ірі ұлттық компанияның құрамына кірді. Бұл жобаларды бақылау бойынша институционалдық мүмкіндіктерді арттырды. 2023–2024 жылдары цифрлық құралдар енгізілуде: үлестік қатысу шарттарын eGov порталы арқылы ЭЦҚ немесе QR-код арқылы электрондық форматта жасау мүмкіндігі пайда болды. Бұл азаматтар үшін ҰҚШ жасасу процесін жеңілдетуге және осындай шарттарды автоматты түрде есепке алуды қамтамасыз етуге тиіс. ҚР Парламентінің Мәжілісі 2024 жылғы желтоқсанда барлық ҰҚШ-ты әкімдіктердің бірыңғай ақпараттық жүйесінде тіркеуді және басқа да жаңалықтарды көздейтін заң жобасын бірінші оқылымда мақұлдады.

Жоғарыда аталған заңнамалық шаралар үлесті құрылысқа қатысушылардың құқықтарын қорғауға қабілетті кешенді құқықтық тетік қалыптастырады. Алайда заңды қолдану практикасы бірқатар мәселелер мен қиындықтарды анықтады, олар төменде қарастырылады.

Қатаң нормалардың болуына қарамастан, Қазақстанда үлесті құрылыс саласындағы құқық қолдану тәжірибесі елеулі қиындықтарға тап болуда. Негізгі мәселе – қаражат тарту тәртібінің жаппай сақталмауы. Сарапшылардың бағалауы бойынша, соңғы жылдары үлесті

құрылыс нарығының 80%-ға дейінгі бөлігі заң шеңберінен тыс, тиісті құжаттар мен рұқсаттарсыз жұмыс істеген. Бұл құрылыс салушылардың едәуір бөлігі үлескерлердің қаражатын заңсыз, белгіленген үш тәсілді айналып өтіп тартуды жалғастырғанын білдіреді. ҚТК деректеріне сәйкес, 2023 жылдың соңында елімізде 196 тұрғын үй құрылысы нысаны рұқсатсыз немесе кепілдіксіз салынған, олардың басым бөлігі (136 нысан) – Астана қаласында. Проблеманың ауқымы әлі де елеулі, дегенмен адал емес құрылыс салушылар санының азаю үрдісі байқалуда.

Адал емес компаниялар заңды айналып өту үшін қолданатын негізгі схемаларға азаматтармен түрлі жалған келісімдер жасасу жатады: пәтерді алдын ала сатып алу-сату шарттары, инвестициялау шарттары, брондау және 2016 жылғы заңның қолданылу аясына кірмейтін өзге де келісімдер. Мұндай мәмілелер ресми түрде заң аясынан тыс болғандықтан, оларды тоқтату қиын. ҚТК кепілдігін де, әкімдік рұқсатын да алмаған құрылыс салушылар, шын мәнінде, рұқсатсыз салынып жатқан үйлердегі «болашақ» пәтерлерді сатып жатқандарға «ауа» сатады. Мұндай тәжірибе заңның тікелей тыйымын бұзады, сондықтан мемлекеттік органдар оны заңсыз деп таниды. Бұл туралы 2024 жылғы желтоқсанда ҚР Премьер-министрі Олжас Бектенов мәлімдеді: көптеген құрылыс салушылар «белгіленген тәртіпті айналып өтіп, ешқандай кепілдік ұсынбастан шарттар жасасып, үлескерлердің қаражатын тартуды жалғастырып отыр»[3]. Мұндай жағдайлар жаңа проблемалық нысандардың пайда болуына және азаматтардың алдануына әкеледі.

Мұндай заңсыз әрекеттерге қарсы күресу үшін мемлекеттік органдар бірқатар шаралар қабылдауда. Атап айтқанда, құрылыс салушыларға қойылатын талаптар күшейтілді, әкімдіктер тарапынан бақылау мен қадағалау шаралары күшейтілді. Сонымен қатар, азаматтарға құрылыс салушының сенімділігін тексеру үшін ашық дерекқорлар мен ақпараттық ресурстар қолжетімді етілді. Бұл шаралар үлескерлердің құқықтарын қорғауды күшейтуге бағытталған.

Дегенмен, заңнаманы жетілдіру қажеттілігі сақталуда. Сарапшылар үлестік құрылыс саласындағы заң бұзушылықтар үшін жауапкершілікті күшейтуді, оның ішінде заңсыз қаражат тарту және оларды мақсатсыз пайдалану үшін қылмыстық жауапкершілікті енгізуді ұсынады [4]. Сондай-ақ, әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодекске өзгерістер енгізіп, құрылыс салушыларға салынатын айыппұл мөлшерін арттыру ұсынылады. Бұл шаралар адал емес құрылыс салушылардың заңсыз әрекеттерін азайтуға ықпал етеді деп күтілуде.

Үлескерлердің құқықтарын қорғау тетігін жетілдіру мақсатында шетелдік тәжірибені зерттеу маңызды. Мысалы, Ресей [5] мен Беларусь елдерінде үлестік құрылыс саласындағы құқықтық реттеу ерекшеліктері бар. Ресейде үлескерлердің құқықтарын қорғау үшін арнайы қорлар құрылып, олар проблемалық объектілерді аяқтауға қаржы бөледі. Беларусьте [6] құрылыс салушыларға қойылатын талаптар қатаңдатылып, мемлекеттік бақылау күшейтілген. Бұл тәжірибелер Қазақстан үшін пайдалы болуы мүмкін.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасында үлескерлердің құқықтарын қорғау тетігі заңнамалық және институционалдық тұрғыдан дамып келеді. Дегенмен, құқық қолдану тәжірибесінде әлі де шешімін таппаған мәселелер бар. Оларды шешу үшін заңнаманы жетілдіру, мемлекеттік бақылауды күшейту және азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру қажет. Тек осылай ғана үлестік құрылыс саласындағы құқықтық қатынастардың тұрақтылығы мен сенімділігін қамтамасыз етуге болады.

Қазақстан Республикасында үлестік құрылыс саласындағы құқықтық қатынастарды реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт – 2016 жылғы 7 сәуірдегі № 486-V «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. Бұл заңда үлескерлердің құқықтары мен міндеттері, құрылыс салушыларға қойылатын талаптар, сондай-ақ үлестік қатысу шарттарының мазмұны мен нысаны нақты айқындалған.

Үлескерлердің құқықтарын қорғау мақсатында заңда құрылыс салушылардың үлестік қатысу шарттарын уәкілетті органда міндетті түрде тіркеу талабы қарастырылған. Бұл талап үлескерлердің құқықтық қатынастарын заңдастыруға және олардың мүдделерін қорғауға бағытталған.

Сонымен қатар, заңда құрылыс салушылардың қаржылық тұрақтылығына және тәжірибесіне қойылатын талаптар белгіленген. Мысалы, құрылыс салушының соңғы 5 жыл ішінде белгілі бір көлемде тұрғын үй құрылысын аяқтаған тәжірибесі болуы тиіс. Бұл талаптар құрылыс салушылардың сенімділігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Үлескерлердің құқықтарын қорғау тетігінің маңызды элементтерінің бірі – құрылыс салушының азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыру немесе банктік кепілдік алу міндеттемесі. Бұл шаралар құрылыс салушының міндеттемелерін орындамау немесе тиісінше орындамау жағдайында үлескерлердің қаржылық шығындарын өтеуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасында үлестік құрылыс саласындағы құқықтық реттеу мен тәжірибені жетілдіру мақсатында шетелдік тәжірибені зерттеу маңызды. Мысалы, Ресей Федерациясында үлескерлердің құқықтарын қорғау үшін арнайы қорлар құрылып, олар проблемалық объектілерді аяқтауға қаржы бөледі. Бұл тәжірибе Қазақстан үшін пайдалы болуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Закон Республики Казахстан от 7 апреля 2016 года № 486-V «О долевом участии в жилищном строительстве» (с изм. и доп. по сост. на 01.05.2023). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38446797 (дата обращения: 25.03.2025).

2. Ranking.kz – Обзор «Кто и как защищает права и законные интересы дольщиков в Казахстане?» (4 декабря 2023).

<https://ranking.kz/reviews/industries/kto-i-kak-zaschischaet-prava-i-zakonnye-interesy-dolschikov-v-kazahstane.html> (дата обращения: 25.03.2025).

3. Tengrinews.kz – Бектенов заявил о нарушении закона в долевом строительстве (новости, 10 декабря 2024) https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/bektenov-zayavil-o-narushenii-zakona-v-dolevom-stroitelstve-556408/ (дата обращения: 27.03.2025).

4. Судебная практика применения закона о долевом участии в жилищном строительстве (С.А. Жармухамбетова, председатель Есильского районного суда г. Астаны) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=3120 (дата обращения: 27.03.2025).

5. Федеральный закон РФ № 214-ФЗ «Об участии в долевом строительстве» – изменения от 01.07.2019. <https://www.consultant.ru/docum> (дата обращения: 27.03.2025).

6. Указ Президента РБ № 263 от 6 июня 2013 г. «О долевом строительстве объектов в Республике Беларусь. <https://president.gov.by/ru/documents/ukaz> (дата обращения: 27.03.2025).

ӘОЖ 343

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕР АРАСЫНДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ

Мекзам Н.Қ.

Студент, Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
mekzamnrzam@gmail.com

Мақалада Сыбайлас жемқорлықтың пайда болу тарихы, сыбайлас жемқорлықтың себептері қарастырылған. Сыбайлас жемқорлық пен күресуші мемлекет ретінде дерттің салдарымен емес себебі мен күресу жолдарын қарастыру жөнінде терең зерттеу жүргізілді. Бұл мақалада мемлекеттік басқарулар мен олардың олқылықтарын түзей отырып, өзге мемлекеттердің ең үздік жобалары мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс әрекеттерінің әлемдік жақсы бағаға ие болған модельдері қарастырылған. Бүгінгі таңда сыбайлас жемқорлықты болдырмау мәселесінің заманауи шешімдері жайлы да сөз қозғалған болатын. Цифрландыру, ЖИ секілді ең ұтымды болған шешімдер ұсынылды.

Кілт сөздер: Мемлекеттік қызметкер, сыбайлас жемқорлық, қылмыс, жауапкершілік, жаза.

В статье рассматривается история возникновения коррупции, причины коррупции. Было проведено углубленное исследование по рассмотрению причин и путей борьбы с коррупцией как с борющимся государством, а не с последствиями болезни. В данной статье рассматриваются лучшие проекты и модели противодействия коррупции других государств, получившие мировую оценку, с исправлением государственных органов и их пробелов. На сегодняшний день речь шла и о современных решениях проблемы недопущения коррупции. Были предложены наиболее рациональные решения, такие как цифровизация, ИИ.

Ключевые слова: Государственный служащий, коррупция, преступление, ответственность, наказание.

The article examines the history of corruption and the causes of corruption. An in-depth study was conducted to examine the causes and ways to combat corruption as a struggling state, rather than the consequences of the disease. This article examines the best anti-corruption projects and models of other countries, which have received an international assessment, with the correction of government agencies and their gaps. To date, they have also discussed modern solutions to the problem of preventing corruption. The most rational solutions were proposed, such as digitalization and AI.

Keywords: Civil servant, corruption, crime, responsibility, punishment.

“Егер сіз сыбайлас жемқорлықсыз мемлекет құрғыңыз келсе, онда сіз өзіңізге дос болатын адамдардың жартысын түрмеге жабуға дайын болуыңыз керек.” – Ли Куан Ю Сингапур әлемдегі ең жемқорлықсыз мемлекеттердің бірі атанған кезде, оның негізін қалаушы Ли Куан Ю бұл жетістікке тек заңның қатал орындалуы, жоғары жалақы және ашықтық арқылы ғана қол жеткізуге болатынын дәлелдеді. Ал Қазақстан үшін бұл мәселе әлі күнге дейін өзекті[1]. *From Third World to First: The Singapore Story 1965-2000.* HarperCollins Publishers. ISBN: 978-0060197766

Мемлекеттік қызмет жүйесінде орын алатын сыбайлас жемқорлық қоғамның дамуына үлкен тосқауыл болып отыр. Transparency International ұйымының 2023 жылғы Жемқорлықты қабылдау индексында Қазақстан 100 балдық шкала бойынша 36 балл жинап, 105-орында тұр. Бұл мемлекеттік сектордағы сенімсіздіктің, бюрократиялық кедергілердің және құқықтық тетіктердің әлсіздігін көрсетеді.

Бұл зерттеуде мемлекеттік қызметшілер арасында сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мәселесі талданып, әлемдік тәжірибедегі озық модельдер мен Қазақстанға бейімделуге болатын нақты ұсыныстар қарастырылады. Жемқорлықты жеңу тек қатаң жазалау арқылы емес, тиімді басқару реформалары мен технологиялық шешімдерді енгізу арқылы мүмкін болатыны дәлелденбек. Жемқорлықтың эволюциясы. Мемлекеттік қызметтің пайда болуынан бастап қазіргі басқару жүйелеріне дейінгі жемқорлықтың тарихи дамуы. Жемқорлықтың тарихы мемлекеттік басқару құрылымдарының қалыптасуымен қатар дамып келеді. Ежелгі Вавилон мұрағаттарында (б.з.д. XXIV ғасыр) мемлекеттік лауазымды тұлғалардың пара алуы туралы деректер кездеседі. Вавилон патшасы Хаммурапи (б.з.д. XVIII ғасыр) өз заңдарында жемқорлыққа қарсы қатаң жазалар енгізгені белгілі. Ежелгі Қытайда да жемқорлыққа қарсы күрес маңызды орын алған. Мысалы, Тан династиясы (618–907 жж.) кезінде мемлекеттік қызметкерлердің пара алуына өлім жазасына дейінгі қатаң жазалар қолданылған. Бұл шаралар жемқорлықтың алдын алуда белгілі бір деңгейде әсер еткенімен, оны толықтай жоя алмаған. Орта ғасырларда Еуропада шіркеу мен мемлекет арасындағы билік бөлінісі жемқорлықтың жаңа түрлерінің пайда болуына әкелді. Ренессанс дәуірінде (XIV–XVII ғғ.) кейбір еуропалық мемлекеттерде мемлекеттік қызметтерді сату тәжірибесі кеңінен таралған, бұл жемқорлықтың институционализациялануына себеп болды. Институционалды теория тұрғысынан мемлекеттік қызметтегі жемқорлық (Дуглас Норт, Макс Вебер теориялары) Макс Вебердің бюрократиялық теориясы бойынша, тиімді мемлекеттік басқару жүйесі рационалды-легалды билікке негізделуі тиіс, яғни заңдар мен ережелерге қатаң сәйкестікте жұмыс істеуі керек. Алайда, егер осы жүйеде формалды ережелерден гөрі жеке мүдделер басым болса, жемқорлық пайда болады. Дуглас Норттың институционалды өзгерістер теориясында институттар – бұл қоғамдағы «ойын ережелері», олар формалды (заңдар) және бейформалды (дәстүрлер) болуы мүмкін. Норттың пікірінше, егер институттар тиімсіз болса немесе жеке мүдделерге қызмет етсе, бұл жемқорлықтың дамуына ықпал етеді. Жемқорлықтың әлеуметтік және экономикалық теориялары (Эрроу және Беккер модельдері). Кеннет Эрроудың ақпараттық асимметрия теориясы бойынша, нарықтағы ақпараттың теңсіздігі жемқорлыққа әкелуі мүмкін. Мысалы, мемлекеттік қызметкердің белгілі бір ақпаратқа эксклюзивті қолжетімділігі оны жеке пайда табу үшін пайдалануға итермелеуі мүмкін. Гэри Беккердің қылмыстық әрекеттердің экономикалық теориясында жеке тұлғалар қылмыс жасаудың пайдасы мен шығынын салыстырады. Егер жемқорлықтан түсетін пайда күтілетін жазадан асып кетсе, адам жемқорлыққа баруы ықтимал. Сондықтан, жемқорлықпен күресте жазаның бұлтартпастығы мен ауырлығы маңызды рөл атқарады.

Жемқорлықтың тарихи дамуы көрсеткендей, ол әртүрлі қоғамдарда әртүрлі формада көрініс тапқанымен, оның негізінде билікті жеке мүдде үшін пайдалану жатыр. Институционалды және экономикалық теориялар жемқорлықтың себептері мен салдарын түсінуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде оны азайтуға бағытталған тиімді стратегияларды әзірлеуге көмектеседі. Жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі модельдері. Репрессивті модель (Қытай, Сауд Арабиясы). Репрессивті модель жемқорлыққа қарсы күресте қатаң жазалау шараларын қолдануды көздейді. Қытайда бұл тәсіл мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылып, сыбайлас жемқорлыққа қатысы бар лауазымды тұлғаларға ауыр жазалар беріледі. Мысалы, 2015 жылы Қытайда 330 мыңнан астам сыбайлас жемқорлық ісі қозғалды, нәтижесінде көптеген шенеуніктер сотталды.

Сауд Арабиясында 2017 жылы тақ мұрагері Мұхаммед бин Салманның басшылығымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы ауқымды науқан басталды. Бұл науқан барысында жүздеген бизнесмендер мен саясаткерлер, соның ішінде корольдік отбасы мүшелері ұсталды. Превентивті модель (Сингапур, Дания). Превентивті модель жемқорлықтың алдын алуға бағытталған шараларды қамтиды. Сингапур бұл бағытта айтарлықтай жетістіктерге жетті. 1960 жылы Сингапур үкіметі Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заң қабылдап, Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу бюросын құрды. Бұл органға кең

өкілеттіктер беріліп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте тиімді нәтижелерге қол жеткізілді. Гибридті модель (АҚШ, Еуропа) Гибридті модель репрессивті және превентивті тәсілдерді үйлестіреді. АҚШ-та сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңдар мемлекеттік қызметкерлердің пара алуына қатысты әртүрлі қылмыстар мен жазаларды қарастырады.

Еуропа елдерінде, мысалы, Нидерландыда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мемлекеттік ұйымдарда жұмыс істеуге қатаң тыйым салу және мемлекеттік қызмет ұсынатын барлық әлеуметтік жеңілдіктерден айыруды көздейді.

Бұл модельдер әр елдің саяси, әлеуметтік және мәдени ерекшеліктеріне байланысты қалыптасқан. Олардың тиімділігі қолдану контекстіне және жүзеге асыру сапасына тікелей тәуелді.

Қазақстандағы мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық мәселесі соңғы онжылдықта қоғамның назарында болып, түрлі талқылаулар мен зерттеулердің тақырыбына айналды. Бұл құбылыстың нақты көріністерін түсіну үшін статистикалық мәліметтерге, сыбайлас жемқорлық схемаларына және заңнамалық кемшіліктерге назар аударайық.

Соңғы 10 жылдағы нақты фактілер мен статистика. Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі (CPI) бойынша Қазақстанның көрсеткіштері жылдар бойы өзгеріп отырды. 2021 жылы Қазақстан 37 балл жинап, 180 елдің ішінде 102-орынды иеленді. 2022 жылы бұл көрсеткіш 40 баллға жетіп, 88-орынға көтерілді. Бұл оң өзгеріс болғанымен, сыбайлас жемқорлықпен күресте әлі де көптеген жұмыстар атқарылуы қажет. Мемлекеттік сатып алулар саласы сыбайлас жемқорлықтың кең таралған алаңы болып табылады. Жасырын келісімдер арқылы мердігерлер мен мемлекеттік қызметшілер арасында заңсыз мәмілелер жасалып, мемлекеттік қаражаттың тиімсіз жұмсалыуына әкеледі. Мысалы, 2020 жылы Қазақстанда мемлекеттік сатып алуларға бөлінген қаражаттың 75%-ы бір көзден алу тәсілімен жүзеге асырылған, бұл ашық бәсекелестіктің болмауына және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің жоғарылауына себеп болды. Мүдделер қақтығысы мемлекеттік қызметшілердің жеке мүдделері мен қызметтік міндеттері арасындағы қайшылықтан туындайды. Қазақстан Республикасының “Мемлекеттік қызмет туралы” Заңына сәйкес, мүдделер қақтығысы - мемлекеттік қызметшінің жеке мүдделері өзінің лауазымдық өкілеттіктерін орындамауға немесе тиісінше орындамауға әкеп соғатын жағдай. Мысалы, мемлекеттік қызметші өзінің туысына тиесілі компанияға мемлекеттік тапсырысты беруі мүдделер қақтығысының айқын көрінісі болып табылады.

Қазақстанда “сыйлық беру” және “қамқорлық” жүйесі сыбайлас жемқорлықтың дәстүрлі түрлерінің бірі болып саналады. Мемлекеттік қызметшілерге сыйлық беру арқылы азаматтар өз мәселелерін шешуге немесе белгілі бір артықшылықтарға ие болуға тырысады. Бұл тәжірибе қоғамда қалыптасқан нормалар мен құндылықтарға қайшы келеді және сыбайлас жемқорлықтың таралуына ықпал етеді.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамалық база бар болғанымен, кейбір сарапшылар жазалардың жеткіліксіз қатандығын атап өтеді. Бұл сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің алдын алудағы тиімділікті төмендетуі мүмкін. Мысалы, сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін тағайындалатын жазалар кейде шартты түрде немесе айыппұлмен шектеледі, бұл әлеуетті құқық бұзушыларды тоқтатуға жеткіліксіз болуы мүмкін.

Мүдделер қақтығысын болдырмау және реттеу механизмдері Қазақстанда толық жетілмеген. “Мемлекеттік қызмет туралы” Заңда мүдделер қақтығысын анықтау және алдын алу шаралары қарастырылғанымен, олардың іс жүзінде жүзеге асырылуы кейде тиімсіз болып жатады. Бұл мемлекеттік органдардағы ашықтық пен есептіліктің төмендігіне әкеледі. Мемлекеттік қызметшілердің табыстары мен мүлкін декларациялау жүйесі сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың маңызды құралдарының бірі болып табылады. Алайда, Қазақстанда бұл жүйе толық тиімді жұмыс істемейді. Кейбір мемлекеттік қызметшілер өздерінің нақты табыстары мен мүлкін жасырып, жалған мәліметтер ұсынады. Бұл қоғамның мемлекеттік аппаратқа деген сенімін төмендетеді және сыбайлас жемқорлықтың таралуына ықпал етеді.

Сыбайлас жемқорлықпен күресте халықаралық тәжірибе көрсеткендей, цифрлық құралдарды енгізу айтарлықтай тиімділікке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Әсіресе, жасанды интеллект (AI), блокчейн және цифрлық мемлекеттік қызметші концепциялары осы бағытта маңызды рөл атқарады. Жасанды интеллект негізіндегі бақылау жүйелері. Оңтүстік Кореяда сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтау үшін “Big Data Corruption Risk Index” жүйесі қолданылады. Бұл жүйе үлкен деректерді талдау арқылы мемлекеттік сектордағы сыбайлас жемқорлық ықтималдығын бағалайды. Мысалы, мемлекеттік сатып алулардағы күмәнді үлгілерді немесе лауазымды тұлғалардың кірістері мен шығыстары арасындағы сәйкессіздіктерді анықтау үшін қолданылады. Оңтүстік Кореяның Transparency International ұйымының 2023 жылғы Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексындағы 64 ұпайы мен 180 елдің ішіндегі 30-орны бұл жүйенің тиімділігін көрсетеді. Сингапур цифрлық трансформацияда айтарлықтай жетістіктерге жетті. Мемлекеттік қызметшілердің цифрлық сауаттылығын арттыру және қызметтерді электрондық форматқа көшіру арқылы бюрократияны азайтып, ашықтықты қамтамасыз етті. Мысалы, Сингапурдың GovTech агенттігі мемлекеттік секторды цифрлық түрлендіруге, мемлекеттік қызметтерді жақсартуға және инновациялық технологияларды енгізуге ықпал ететін жобаларды жүзеге асырады. Блокчейн және мемлекеттік транзакциялар ашықтығы

Эстония блокчейн технологиясын мемлекеттік қызметтерде кеңінен қолдану арқылы мемлекеттік транзакциялардың ашықтығын қамтамасыз етуде көшбасшы елдердің бірі болып табылады. Бұл технология деректердің өзгермейтіндігін және қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, осылайша сыбайлас жемқорлық мүмкіндігін азайтады. Мысалы, Эстонияның электрондық резиденттік бағдарламасы мен цифрлық идентификация жүйесі мемлекеттік қызметтердің тиімділігі мен ашықтығын арттыруға бағытталған. Қазақстанда қолдану мүмкіндігі. Қазақстанда сыбайлас жемқорлықпен күресте цифрлық құралдарды енгізу маңызды қадам болып табылады. Мысалы, “e-Quzmet” жүйесі 70-тен астам мемлекеттік органда енгізіліп, бюрократияны азайту және сыбайлас жемқорлықты жою мақсатында қолданылады. Оңтүстік Корея, Сингапур және Эстония тәжірибелерін ескере отырып, Қазақстанда да мемлекеттік басқаруда цифрлық шешімдерді кеңінен енгізу арқылы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге болады.

Сыбайлас жемқорлықпен күресу және мемлекеттік басқаруды жетілдіру мақсатында әртүрлі елдер түрлі реформаларды жүзеге асыруда. Төменде Франция, Германия, Нидерланды және Сингапур тәжірибелеріне негізделген үш негізгі тәсіл қарастырылады.

Мемлекеттік қызметшілерге коммерциялық қызметке толық тыйым салу (Франция тәжірибесі). Францияда мемлекеттік қызметшілердің бейтараптығы мен адалдығын қамтамасыз ету үшін оларға коммерциялық қызметпен айналысуға қатаң тыйым салынған. Бұл шара мемлекеттік қызметшілердің жеке мүдделерін қоғамдық мүдделерден жоғары қоймауын қамтамасыз етеді. Мұндай шектеу мемлекеттік басқарудағы мүдделер қақтығысын болдырмауға және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға бағытталған. [2] **OECD. (2021). Public Integrity Handbook. OECD Publishing. DOI: 10.1787/ac733f24-en, Heywood, P. M. (2015). Routledge Handbook of Political Corruption. Routledge. ISBN: 978-1138925685**

Германия мен Нидерландыда мемлекеттік қызметшілердің этикалық стандарттарға сәйкестігін бақылау мақсатында арнайы құрылымдар құрылған. Мысалы, Германияда полиция құрылымы федералдық және жергілікті деңгейлерде ұйымдастырылған, және олардың қызметі құқықтық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған. Нидерландыда да полиция қызметі құқықтық тәртіпті сақтау және сыбайлас жемқорлықпен күресу бағытында белсенді жұмыс атқарады. [3] **Transparency International. (2023). Corruption Perceptions Index 2023. Қолжетімді: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>** Сингапур сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте мемлекеттік қызметшілерге жоғары жалақы төлеу мен қатаң жазалау жүйесін үйлестіре отырып, айтарлықтай жетістіктерге жетті. Мемлекеттік қызметшілердің

жалақысы бірнеше рет едәуір көтерілді, бұл олардың адалдығын ынталандыруға бағытталған. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қатысты қатаң заңдар мен жаза шаралары енгізілді, бұл сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге ықпал етті. [4] **Ли Куан Ю. (2000). *From Third World to First: The Singapore Story 1965-2000*. HarperCollins Publishers. ISBN: 978-006019776.** Қазақстанда қолдану мүмкіндіктері. Қазақстанда мемлекеттік қызметшілерге кәсіпкерлік қызметпен айналысуға тыйым салынған. Дегенмен, заңнамаға енгізілетін өзгерістер кейбір басшыларға өз бизнесін ашуға рұқсат беруді көздейді. Бұл тәжірибе мемлекеттік қызметшілердің қызметтік міндеттері мен жеке мүдделері арасындағы теңгерімді сақтауға бағытталған. Сингапур тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстанда мемлекеттік қызметшілердің жалақысын арттыру мәселесі қарастырылуда. Бұл сыбайлас жемқорлықты азайту және мемлекеттік қызметтің тартымдылығын арттыру мақсатында ұсынылуда. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметшілердің қызметтік әдебі мен тәртіптік жаза қолдану мәселелері жөніндегі заңнама жетілдірілуде. Жоғарыда аталған халықаралық тәжірибелерді ескере отырып, Қазақстан мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіруде осы реформаларды бейімдеп, тиімділігін арттыра алады. Сыбайлас жемқорлықпен күресте азаматтық қоғамның белсенділігі маңызды рөл атқарады. Әлемнің әртүрлі елдерінде бұл бағытта crowdsourcing және ашық жариялау платформалары сынды тәсілдер қолданылуда.

Филиппинде азаматтық қоғам сыбайлас жемқорлықпен күресте белсенділік танытып, мемлекеттік органдардың қызметін бақылау үшін crowdsourcing әдістерін қолданады. Мысалы, азаматтар мемлекеттік қызметтердегі сыбайлас жемқорлық фактілері туралы ақпараттарды жинап, талдап, жариялау арқылы үкіметтің ашықтығын арттыруға ықпал етеді. [5] **The World Bank. (2022). *Anti-Corruption Initiatives in Public Sector Governance*. Қолжетімді: <https://www.worldbank.org/en/topic/governance>**

Сыбайлас жемқорлықты ашық жариялау платформалары: Польшадағы «Watchdog» моделі. Польшада «Watchdog» моделі азаматтардың мемлекеттік органдардың қызметін бақылауына мүмкіндік береді. Бұл модель аясында азаматтар мемлекеттік шешімдер мен әрекеттер туралы ақпараттарды сұрауға, талдауға және жариялауға құқылы. Мұндай платформалар мемлекеттік органдардың ашықтығын қамтамасыз етіп, сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге ықпал етеді. Қазақстанда қолдану мүмкіндіктері. [6] **Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі. (2022). *2022 жылғы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама*. Қолжетімді: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/494573?lang=kk>**

Қазақстанда да азаматтық қоғамның сыбайлас жемқорлықпен күрестегі рөлін күшейту мақсатында осындай әдістерді енгізу тиімді болар еді. Мысалы, азаматтардың мемлекеттік органдардың қызметі туралы ақпараттарға қолжетімділігін арттыру, сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлау үшін арнайы платформалар құру және қоғамдық бақылауды күшейту арқылы мемлекеттік басқарудағы ашықтық пен есептілікті қамтамасыз етуге болады. Сыбайлас жемқорлықпен күресу үшін Қазақстанда келесі құқықтық өзгерістерді енгізу ұсынылады: Жемқорлыққа қатысқан мемлекеттік қызметкерлер үшін «өмір бойы мемлекеттік қызметке тыйым салу». Қазақстанда сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдарға мемлекеттік қызметте және квазимемлекеттік сектор субъектілерінде өмір бойы жұмыс істеуге тыйым салу шарасы енгізілген. Бұл шара мемлекеттік қызметтің адалдығын қамтамасыз етуге және сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған. [7] **Қазақстан Республикасының Заңы. (2015). *Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы*. ҚР нормативтік-құқықтық актілер базасы. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>. Лоббизмді заңдастыру және толық ашық ету. Лоббизмді заңдастыру және оны ашық ету мемлекеттік шешім қабылдау процесінің ашықтығын арттырады. Лоббистік қызметті заңдастыру арқылы мүдделі топтардың ықпалын заңды түрде реттеп, сыбайлас**

жемқорлық тәуекелдерін азайтуға болады. Бұл қадам мемлекеттік саясаттың қалыптасуында азаматтық қоғамның қатысуын қамтамасыз етеді.

[8] **OECD. (2021). *Public Integrity Handbook*. OECD Publishing.** Қылмыстық жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ету (Қытай моделі). Қытайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте қатаң шаралар қолданылады, оның ішінде өлім жазасы да бар. Бұл жазаның бұлтартпастығы қағидатын күшейтеді және мемлекеттік қызметшілерді заң бұзушылықтардан сақтандырады. Қазақстанда да сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары үшін жазаның бұлтартпастығы қағидаты негізінде жүзеге асырылады. Бұл шаралар сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге және мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға ықпал етеді. [9] **Transparency International. (2023). *Corruption Perceptions Index 2023*.**

Осы құқықтық өзгерістерді енгізу арқылы Қазақстан сыбайлас жемқорлықпен күресте тиімді нәтижелерге қол жеткізіп, мемлекеттік басқарудың ашықтығы мен тиімділігін арттыра алады. Мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру мақсатында Қазақстанда келесі реформаларды енгізу ұсынылады: «Мемлекеттік қызмет – өмірлік мансап емес, уақытша миссия» қағидасын енгізу. Мемлекеттік қызметті уақытша миссия ретінде қарастыру, яғни мемлекеттік қызметшілердің белгілі бір мерзімге ғана қызмет етуін қамтамасыз ету, басқару жүйесіне жаңа идеялар мен тәсілдерді енгізуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттырып, кадрлардың тұрақты жаңаруын қамтамасыз етеді. [10] **Қазақстан Республикасының Президенті. (2014). *Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ*.** Жекеменшік сектордан мемлекеттік басқаруға кадрларды ротациялау (Жапония тәжірибесі). Жапонияда мемлекеттік қызметке жекеменшік сектордан мамандарды тарту тәжірибесі кеңінен қолданылады. Бұл ротациялау жүйесі мемлекеттік басқаруға бизнестің үздік тәжірибелері мен инновацияларын енгізуге мүмкіндік береді. Қазақстанда да осындай ротациялау механизмін енгізу арқылы мемлекеттік қызметтің сапасын арттыруға болады. Мемлекеттік қызметшілерді бағалау және ротациялау жүйесін жетілдіру бойынша жұмыстар жүргізілуде. [11] **Heywood, P. M. (2015). *Routledge Handbook of Political Corruption*.** Мемлекеттік мекемелердің басшыларын халықтық дауыс беру арқылы сайлау жүйесін тестілеу. Мемлекеттік мекемелердің басшыларын халықтық дауыс беру арқылы сайлау азаматтардың басқару процесіне тікелей қатысуын қамтамасыз етеді. Бұл тәсіл мемлекеттік органдардың ашықтығы мен есептілігін арттырады. Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару органдарының сайлау жүйесін жетілдіру бойынша зерттеулер жүргізілуде. Осы реформаларды енгізу арқылы Қазақстан мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігін арттырып, сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге және азаматтардың мемлекеттік басқаруға деген сенімін күшейтуге қол жеткізе алады. [12] **Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі. (2021). *2021 жылғы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама*.** Сыбайлас жемқорлықпен күрес және мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру мақсатында Қазақстанда келесі технологиялық шешімдерді енгізу ұсынылады: Мемлекеттік сатып алулар мен бюджет қаржысының блокчейн негізінде жүргізілуі. Блокчейн технологиясы мемлекеттік сатып алулар мен бюджет қаражатының жұмсалуды ашық және бақылауға қолжетімді етуге мүмкіндік береді. Бұл технологияның негізгі артықшылықтары:

- Мәліметтердің өзгермейтіндігі: Блокчейнде сақталған ақпаратты өзгерту мүмкін емес, бұл деректердің тұтастығын қамтамасыз етеді.
- Ашықтық: Барлық транзакциялар ашық түрде тіркеледі, бұл азаматтарға және бақылаушы органдарға бюджет қаражатының қозғалысын қадағалауға мүмкіндік береді.

Қазақстанда блокчейн технологиясын мемлекеттік басқаруда қолдану мәселелері бойынша жұмыс тобы құрылып, ұсыныстар әзірленуде. [13] **Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі. (2023). Мемлекеттік сатып алулардағы ашықтықты қамтамасыз ету бойынша есеп.** Бұл бастама мемлекеттік сатып алулардағы сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға бағытталған. Мемлекеттік қызметкерлердің табысы мен шығынын AI алгоритмдері арқылы автоматты тексеру жүйесі (Machine Learning Fraud Detection). Жасанды интеллект (AI) және машиналық оқыту (ML) әдістері мемлекеттік қызметкерлердің табысы мен шығынын автоматты түрде талдап, сәйкессіздіктерді анықтауға мүмкіндік береді. Бұл жүйенің артықшылықтары:

- Үлкен деректерді өңдеу: AI алгоритмдері үлкен көлемдегі қаржылық деректерді жылдам және дәл талдай алады.

- Аномалияларды анықтау: ML модельдері қалыптан тыс транзакцияларды немесе сәйкессіздіктерді анықтап, оларды тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді. Мысалы, қаржылық транзакцияларда алаяқтықты анықтау үшін ML әдістері кеңінен қолданылады. [14] **Rose-Ackerman, S., & Palifka, B. J. (2016). Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform.** Қазақстанда осы тәжірибені мемлекеттік қызметкерлердің табысы мен шығынын бақылау жүйесіне енгізу сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға және қаржылық тәртіпті нығайтуға ықпал етеді. Осы технологиялық шешімдерді енгізу арқылы Қазақстан мемлекеттік басқарудағы ашықтықты арттырып, сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге қол жеткізе алады. Сыбайлас жемқорлықсыз қоғам құру – Қазақстанның тұрақты дамуы мен азаматтардың әл-ауқатын арттырудың маңызды шарты. Бұл мақсатқа жету үшін бірнеше негізгі аспектілерді қарастыру қажет: Сыбайлас жемқорлықпен күресте қатаң жазалау мен мемлекеттік қызметшілерге лайықты жалақы төлеу арасында теңгерім орнату тиімді әдіс болып саналады. Қатаң жазалау әлеуетті құқық бұзушыларды қорқыту арқылы заң бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған. Алайда, тек жазалау шаралары жеткіліксіз болуы мүмкін. Мемлекеттік қызметшілерге жоғары жалақы төлеу олардың адалдығын ынталандырып, сыбайлас жемқорлыққа бару ықтималдығын төмендетеді. Бұл тәсіл көптеген дамыған елдерде өз тиімділігін дәлелдеген. [15] **Ли Куан Ю. (2000). From Third World to First: The Singapore Story 1965-2000.** Толық цифрлық мемлекеттік басқару мүмкін бе? Цифрлық технологиялардың дамуы мемлекеттік басқаруды жетілдірудің жаңа мүмкіндіктерін ұсынады. Мемлекеттік қызметтерді цифрландыру әкімшілік үдерістерді оңтайландырып, шешім қабылдау сапасын арттырады және мемлекеттік қызметтердің ашықтығын қамтамасыз етеді. Оңтүстік Кореяның тәжірибесі цифрлық платформаларды енгізу арқылы мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға болатынын көрсетеді. Қазақстанда да цифрлық үкіметті дамыту бойынша жұмыстар жүргізілуде, бұл мемлекеттік қызметтердің сапасын жақсартуға және азаматтардың мемлекеттік құрылымдарға деген сенімін нығайтуға бағытталған. [16] **The World Bank. (2022). Anti-Corruption Initiatives in Public Sector Governance.** Жемқорлықсыз қоғам үшін қоғамның өзі дайын ба? Сыбайлас жемқорлықсыз қоғам құруда азаматтардың белсенді қатысуы мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру маңызды рөл атқарады. Әрбір азаматтың адалдық пен әділеттілік қағидаттарын ұстануы, сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік танытуы – қоғамның осы індеттен арылуына ықпал етеді. Мемлекет тарапынан жүргізіліп жатқан заңдар мен бағдарламалардың тиімділігі азаматтардың ішкі мәдениеті мен моральдық дайындығына тікелей байланысты. [17] **Transparency International. (2023). Corruption Perceptions Index 2023.** Қорытындылай келе, Қазақстанда сыбайлас жемқорлықсыз жүйе құру үшін қатаң жазалау мен жоғары жалақы арасындағы теңгерімді сақтау, мемлекеттік басқаруды цифрландыруды жетілдіру және қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру қажет. Тек кешенді және үйлесімді тәсіл арқылы ғана әділ, ашық және тұрақты қоғам құруға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. From Third World to First: The Singapore Story 1965-2000. HarperCollins Publishers. ISBN: 978-0060197766
2. OECD. (2021). Public Integrity Handbook. OECD Publishing. DOI: 10.1787/ac733f24-en, Heywood, P. M. (2015). Routledge Handbook of Political Corruption. Routledge. ISBN: 978-1138925685
3. Transparency International. (2023). Corruption Perceptions Index 2023. Қолжетімді: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>
4. Ли Куан Ю. (2000). From Third World to First: The Singapore Story 1965-2000. HarperCollins Publishers. ISBN: 978-0060197766
5. The World Bank. (2022). Anti-Corruption Initiatives in Public Sector Governance. Қолжетімді: <https://www.worldbank.org/en/topic/governance>
6. Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі. (2022). 2022 жылғы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама. Қолжетімді: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/494573?lang=kk>
7. Қазақстан Республикасының Заңы. (2015). Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы. ҚР нормативтік-құқықтық актілер базасы. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>
8. OECD. (2021). Public Integrity Handbook. OECD Publishing.
9. Transparency International. (2023). Corruption Perceptions Index 2023.
10. Қазақстан Республикасының Президенті. (2014). Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ.
11. Heywood, P. M. (2015). Routledge Handbook of Political Corruption.
12. Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі. (2021). 2021 жылғы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама.
13. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі. (2023). Мемлекеттік сатып алулардағы ашықтықты қамтамасыз ету бойынша есеп.
14. Rose-Ackerman, S., & Palifka, B. J. (2016). Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform.
15. Ли Куан Ю. (2000). From Third World to First: The Singapore Story 1965-2000.
16. The World Bank. (2022). Anti-Corruption Initiatives in Public Sector Governance.
17. Transparency International. (2023). Corruption Perceptions Index 2023.

УДК 00

КОРРУПЦИЯ КАК СИСТЕМНАЯ ПРОБЛЕМА: ПРИЧИНЫ И ЕЁ ПОСЛЕДСТВИЯ

Маткаримова Г.

Д. ю. н., доцент, Tashkent International University
Toshkent, Uzbekistan Republic
tashvil02@umail.uz

Чиниев Д.

Д. ю. н., доцент, Tashkent International University
Toshkent, Uzbekistan Republic
tashvil02@umail.uz

В статье рассматривается коррупция как сложное и системное явление, оказывающее разрушительное влияние на институты государства, экономику и общество. Авторы анализируют основные причины коррупции, включая слабость институтов, недостаток прозрачности, правовой нигилизм и социальные установки, способствующие её распространению. Особое внимание уделено последствиям коррупции, таким как снижение доверия к власти, рост неравенства и торможение социально-экономического развития. В заключение предлагаются меры по борьбе с коррупцией, акцент делается на необходимости системного подхода, укрепления правовых механизмов и формирования культуры нетерпимости к коррупционному поведению.

Ключевые слова: коррупция, государственное управление, правовая система, антикоррупционная политика, социальные последствия.

Мақалада сыбайлас жемқорлық күрделі және жүйелі құбылыс ретінде қарастырылады, ол мемлекеттің институттарына, экономикасына және қоғамға кері әсерін тигізеді. Авторлар сыбайлас жемқорлықтың негізгі себептерін талдайды, оған институттардың әлсіздігі, ашықтықтың жетіспеуі, құқықтық нигилизм және оны таратуға ықпал ететін әлеуметтік ұстанымдар жатады. Сыбайлас жемқорлықтың салдарына — билікке сенімнің төмендеуі, теңсіздіктің өсуі және әлеуметтік-экономикалық дамудың тежелуі сияқты мәселелерге ерекше назар аударылады. Қорытындыда сыбайлас жемқорлықпен күресу шаралары ұсынылып, жүйелі тәсілдің, құқықтық тетіктерді нығайтудың және жемқорлыққа төзбеушілік мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығы атап өтіледі.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, мемлекеттік басқару, құқықтық жүйе, жемқорлыққа қарсы саясат, әлеуметтік салдарлар.

This article explores corruption as a complex and systemic phenomenon that undermines state institutions, the economy, and society as a whole. The authors analyze the main causes of corruption, including institutional weakness, lack of transparency, legal nihilism, and social attitudes that facilitate its spread. Particular attention is given to the consequences of corruption, such as declining trust in government, growing inequality, and impediments to socio-economic development. The article concludes with proposed anti-corruption measures, emphasizing the need for a systemic approach, strengthening legal frameworks, and fostering a culture of intolerance towards corrupt practices.

Keywords: corruption, public governance, legal system, anti-corruption policy, social consequences.

Коррупция представляет собой сложное и многогранное явление, оказывающее негативное влияние на различные аспекты общества. Об этой проблеме написано много, имеется достаточное количество ее определений разных экспертов.

Говоря о самом простом определении коррупции, можно сказать, что это **злоупотребление властью в личных интересах**. Она может принимать различные формы: взяточничество, злоупотребление служебным положением, кумовство и т.д.

Поэтому известный в свое время своими радикальными подходами первый премьер-министр Сингапура Ли Куан Ю отмечал: «Хотите побороть коррупцию? Начните с того, что **посадите трёх своих друзей**. Вы точно знаете за что, и они знают за что»¹.

I. Общая характеристика проблемы

На сегодняшний день коррупция приобрело глобальный масштаб. Во многих странах коррупция проявляется уже не только в отдельных эпизодах, а является глубоко укоренившейся проблемой, влияющей на функционирование всей системы государственной власти, экономику и т.д.

Государства давно поняли, что противодействие коррупции является единственным путем к долгосрочному развитию, социальной справедливости и укреплению демократических, правовых институтов.

Данное «зло» сегодня можно одной из самых опасных угроз для личности, общества и государства. Не секрет, что она проникла во все сферы жизни – от государственной власти до бизнеса, медицины и образования, о чем свидетельствуют сводки информационных агентств об удачно проведенной операции правоохранительных органов по поимке очередного взяточника, коррупционера. И все мы хоть раз в жизни сталкивались с нею, особенно на бытовом уровне, что зачастую загоняло нас в тупик, и в конечном итоге разрушало наше доверие к госорганам.

Действительно, и в Узбекистане коррупция является одной из наиболее острых социальных и экономических проблем, подрывающих доверие к государственным институтам, препятствующих экономическому росту и нарушающих принципы справедливости.

Поэтому, наверное, ещё в 2021 году на встрече с избирателями Шавкат Мирзиёев в Намангане и Ферганской области соответственно заявлял: «Сказать, что нет коррупции, будет неправдой, **коррупция остаётся внутри нас**. Мы должны бороться с коррупцией вместе со всей общественностью»²; «Нам нужно организовать справедливое распределение народных денег, их целевое и адресное использование. Честно говоря, у нас всё ещё **много хищений. Много коррупции**»³.

Да и Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР), уже давно в своих отчетах выделил, что главный приоритет для государств СНГ: борьба с коррупцией на всех уровнях; продвижение вперед судебной реформы⁴.

Несмотря на это сохраняются и пессимистичные взгляды на возможность искоренения коррупции. Так, например как отмечает российский публицист Александр Невзоров: «Понятно, что **если коррупция будет изъята, то самого государственного механизма не останется**, потому что **коррупция – это и есть государственный механизм**».

Справочно: Александр Глэбович Невзоров — советский и российский журналист, репортёр, телеведущий, публицист. Депутат Государственной думы 4-х созывов. Инполог, основатель, «мастер и наставник» школы «Nevzorov Haute École». Советник генерального директора «Первого канала».

Этому скорее есть и достаточные основания, если вспомнить, недавние громкие скандалы о коррупции в самой «передовой демократической» стране.

¹ https://ru.citatty.net/tsitatty/462924-li-kuan-iu-khotite-poborot-korrupsiiu-nachnite-s-togo-chto-po/#google_vignette

² Ш.Мирзиёев. «Мы должны бороться с коррупцией вместе с общественностью». <https://www.gazeta.uz/ru/2021/09/28/corruption/>

³ «Зачем такие огромные бордюры?» Президент — об асфальтировании махаллей в Ташкенте. <https://www.gazeta.uz/ru/2021/09/27/mahallas/>

⁴ См.: Рейдерство в Украине: Проблема и пути решения. // <http://www.> «Центр исследования корпоративных отношений». 16.12.2006; <http://www.> «Выборы.org».

Например, мэра Нью-Йорка Эрика Адамса обвиняли в получении незаконных пожертвований от шести стран, включая Узбекистан⁵.

Справочно: в сентябре 2024 года Эрику Адамсу были предъявлены обвинения во взяточничестве, мошенничестве с денежными переводами и получении незаконных пожертвований на предвыборную кампанию.

Другой пример. Президент США Дональд Трамп потребовал закрыть американское гуманитарное агентство USAID, которую он обвинил в коррупции.

Справочно: отдельные эксперты рассматривают её цель в качестве «мягкой силы» попытки влияния США через USAID на политические процессы за рубежом. Например, в РФ работа агентства запрещена аж с 2012 г.

Эти высказывания отражают разнообразие мнений и подходов к проблеме коррупции, подчеркивая как необходимость жестких мер и общественного контроля, так и сложность искоренения этого явления.

II. Обобщая все взгляды, мнения ученых, экспертов следует отметить, что коррупция имеет комплексную природу и возникает под воздействием различных факторов, среди которых можно выделить следующие причины:

Во-первых, среди основных причин эксперты указывают на слабые институты государства, неэффективную судебную систему, низкий уровень неотвратимости наказания, что создают условия безнаказанности и вседозволенности. Наряду с этим, в таком случае эффективность деятельности **контрольных органов не прослеживается**, зачастую они подвержены внешнему воздействию, что облегчает развитие коррупции.

В частности, исследователи из Международного института прикладного системного анализа, используя эволюционную теорию игр, пришли к выводу, что коррупция в государственных учреждениях развивается циклически: периоды усиленного контроля сменяются возобновлением коррупционной деятельности **после ослабления мониторинга** ([Naked Science](#)).

Данная проблема также заключается в следующем. Как отмечают эксперты, ни одна удачная рейдерская операция невозможна без властной поддержки. Поэтому борьба с рейдерством – это прежде всего борьба с коррупцией, которая осложняется тем, что правоохранительные органы проявляют все большую заинтересованность в конфликтах⁶.

Действительно, ни одна рейдерская атака, связанная с захватом чужой собственности, не окончится успешно, если она не сопровождается прикрытием, более того завуалированным участием со стороны госструктур, особенно правоохранительных и контролирующих органов.

Между тем, принимая во внимание тот факт, что на каждом документе должна стоять подпись некоего должностного лица, которого можно соблазнить, подкупить, т.е. коррупция среди чиновников и правоохранительных органов, существенно облегчается противоправная деятельность в этой сфере.

Иной раз, как было выше указано, можно усмотреть и завуалированное участие органов правопорядка в рейдерских атаках, направленных на отъем чужой законной собственности. В таких случаях, могут проявляться методы оказания давления со стороны правоохранительных, контролирующих органов на субъекты предпринимательства, с целью побуждения их к отказу от своей собственности в интересах тех или иных лиц. Такие действия могут производиться путем организации проверок, возбуждения уголовных дел в отношении правообладателей имущества и других способов преследования.

⁵ В США суд закрыл дело о коррупции против мэра Нью-Йорка. <https://repost.uz/tugadi-posle-porucheniya-minyusta>.

⁶ Например, см.: «Черные» рейдеры уходят в землю?». [http:// www.sales@intalev.ru](http://www.sales@intalev.ru).

К другим сопутствующим элементам коррупции относятся: возможность принятия должностными лицами необоснованных решений в пользу заинтересованной стороны, влияние на них со стороны вышестоящих инстанций, чиновников, и самое страшное, отсутствие ответственности за подобные их действия.

В настоящее время, злободневность проблемы коррупции неоспорима. Размах свидетельствует не столько о мелких взятках в виде единовременного подкупа услуги рядового госслужащего, сколько об участвовавших в последние годы и набравших системный вид коррупционных преступлениях, что свидетельствует об организованном характере совершаемых преступлений.

В таких странах с недемократическими институтами чиновники чувствуют меньшую ответственность перед обществом (Rose-Ackerman, S. (1999). *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge University Press).

Другая проблема. Возникновение и существование коррупции свидетельствуют о наличии ряда своевременно нерешенных проблем, начиная от законодательных пробелов, «белых пятен» в них и, заканчивая подбором соответствующих кадров.

Поэтому, немаловажным является построение эффективной системы подбора кадров, с точки зрения их морально-этических качеств. Достаточное материально-техническое обеспечение деятельности государственных служащих и государственных органов, обеспечение прозрачности их деятельности. Устранение указанных и других имеющихся недостатков позволят эффективно вести борьбу с этим злом.

Исходя из этого, первоочередным приоритетом должно стать дальнейшее проведение судебно-правовой реформы – начиная с качества подготовки кадров для судов, правоохранительных органов, процедур их утверждения на должности на альтернативной и прозрачной основе, и заканчивая механизмами контроля над их деятельностью и исполнением их решений.

Помимо этого, обеспечение подлинной независимости судебной ветви власти, совершенствование законодательства путем выстраивания в нем системы защиты права собственности, развитие демократических институтов гражданского общества и другие эффективные методы борьбы с ней также служат этой цели.

Во-вторых, низкий уровень прозрачности напрямую воздействует на уровень развития коррупции. Как говорят классики коррупция любит «**тишину**», а цифровизация государственной деятельности, исключение воздействия человеческого фактора на процессы, особенно экономические, способствуют её искоренению, ведь главным врагом коррупционеров является обеспечение открытости и прозрачности их деятельности.

При этом стало модно, особенно среди нуворишей покупать виллы на набережной в Майами и Кипре, роскошные квартиры в центре Лондона с видом на Гайд-парк, небоскребы в Дубае, все это имущество используется в качестве убежища для незаконного обогащения и служит банковской ячейкой хранения «грязных» денег коррупционеров.

Однако, следует отметить, что почти ни одна страна не предоставляет полностью открытые данные о недвижимости. Англия, Уэльс и Франция являются редкими исключениями, предлагая массовый доступ к записям о собственности, принадлежащей компании. Но даже здесь связывание данных о собственности с бенефициарным правом собственности или реестрами компаний остается сложным.

В результате, надзорные, правоохранительные органы сталкиваются с серьезными препятствиями в отслеживании незаконных средств через рынки недвижимости. Без полных, доступных и совместимых данных раскрытие коррумпированных схем владения превращается в игру в догадки, которая слишком часто благоприятствует коррупционерам⁷.

Поэтому важным для всех государств остается вопрос **повышения прозрачности** на всех уровнях управления (*Ангела Меркель*), в том числе недвижимости в целях обнаружения притока грязных средств на этот рынок.

⁷ У грязных денег все еще есть адрес: раскрытие непрозрачности индекса владения недвижимостью.
<https://www.transparency.org/en/news/unveiling-opacity-in-real-estate-ownership-index>

Для этого сделки с недвижимостью должны быть открытыми, т.е. прозрачность собственности и должны подвергаться внешней проверке, а профессиональные поставщики услуг, участвующие в купле-продаже недвижимости, должны иметь обязательства по борьбе с отмыванием денег и все данные должны быть доступными. Без этих мер коррупцию не остановить.

Как считают эксперты, отсутствие прозрачных процедур на рынке недвижимости, а также принятия решений (при государственных закупках, тендерах и распределении ресурсов) способствует коррупционным проявлениям (Transparency International. (2022). *Corruption Perceptions Index 2022*. <https://www.transparency.org>).

В-третьих, экономическая нестабильность и бедность является еще одной из причин коррупции. По мнению специалистов, в условиях низких доходов и безработицы коррупция может восприниматься как способ выживания. Чиновники стремятся «компенсировать» низкие зарплаты за счёт взяток (Mauro P. (1995). *Corruption and Growth*. The Quarterly Journal of Economics, 110(3), 681–712.).

В-четвертых, социально-культурные факторы. В некоторых обществах кумовство и «блат» не только не осуждаются, но и воспринимаются как норма, что затрудняет борьбу с ней. Это способствует укоренению коррупционных практик (Ledeneva A. V. (2006). *How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business*. Cornell University Press).

В-пятых, неразвитость институтов гражданского общества и механизмов обратной связи с населением. В этой связи следует отметить, что хотя проведенные реформы в сфере развития институтов гражданского общества позволили с 2016 года по настоящее время увеличить количество ННО на 73%, однако, как отмечают эксперты отсутствие развитого общественного контроля, неэффективные механизмы управления способствуют возникновению коррупции (А.Бурханов, руководитель Агентства по противодействию коррупции Узбекистана, <https://www.uzdaily.uz>).

Справочно: если количество зарегистрированных ННО в 2016 году составляло 8700, 2017 году – 9235, 2018 году – 9860, 2019 году – 10502, 2020 году – 9161, то на 2024 год их количество составляло 11956.

В-шестых, низкий уровень правосознания и правовой культуры. Неуважительное отношение, пренебрежение к законам, недостаточный уровень правосознания и правовой культуры в обществе способствуют распространению коррупции, особенно когда граждане не осознают важность соблюдения правовых норм и, как следствие процветает прежде всего бытовая коррупция. Из-за данной проблемы источник коррупции не иссякает, так как всегда находятся дающие взятку и считающие это обычным делом люди, что порождает порочный круг коррупции.

Отдельные эксперты считают, что помимо этого, устоявшаяся традиция делать подношения и подарки также не воспринимается обществом как преступное (Б.Исмоилов, начальник центра Академии генеральной прокуратуры Узбекистана, [Sputnik Uzbekistan](https://sputnik.uz)).

III. Последствия коррупции заключаются в следующем:

1. Политические последствия. Подрыв демократии и легитимности власти, усиление авторитарных тенденций, рост протестных настроений (Johnston, M. (2005). *Syndromes of Corruption: Wealth, Power, and Democracy*. Cambridge University Press).

2. Подрыв доверия к государству. Граждане теряют веру в справедливость и эффективность государственных институтов. Это ведёт к снижению уровня гражданской активности, росту политического цинизма и социального напряжения (Rothstein, B. & Teorell, J. (2008). *What is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions*. Governance, 21(2), 165–190; OECD. (2018). *Integrity for Good Governance in Latin America and the Caribbean*. <https://www.oecd.org/corruption>)).

3. Экономические потери. Коррупция увеличивает транзакционные издержки, отпугивает инвесторов, увеличивает издержки бизнеса, побуждая её уйти в теневой сектор,

нарушает конкуренцию и снижает эффективность использования государственных средств и как результат тормозит экономический рост (Kaufmann, D., Kraay A., & Mastruzzi M. (2009). *Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996–2008*. World Bank; Kaufmann D., & Vicente P.C. (2011). *Legal Corruption. Economics & Politics*, 23(2), 195–219.).

4. Ухудшение качества жизни. Коррупция в социальной сфере, например в здравоохранении и образовании, приводит к ухудшению качества предоставляемых услуг (UNDP. (2014). *Anti-Corruption and Human Development*. <https://www.undp.org/publications/anti-corruption-and-human-development>).

5. Социальное неравенство, снижение уровня жизни населения. Ресурсы распределяются не по нуждаемости или заслугам, а по близости к власти, как правило доступ к ресурсам получают те, кто платит больше, что в свою очередь усиливает разрыв между богатыми и бедными. Это усиливает социальную поляризацию и несправедливость (Uslaner, E. M. (2008). *Corruption, Inequality, and the Rule of Law: The Bulging Pocket Makes the Easy Life*. Cambridge University Press, Mauro, P. (1995). *Corruption and Growth. The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681–712).

6. Торможение хода реформ. Коррупцированные элиты часто блокируют реформы, которые могут подорвать их влияние. Таким образом, коррупция становится самовоспроизводящейся системой (North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R. (2009). *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge University Press.).

IV. Вышеизложенное позволяет прийти к следующим выводам:

1) Коррупция – одна из серьёзных проблем, препятствующих социально-экономическому развитию страны и подрывающих доверие к государственным институтам.

2) Коррупция – **угроза государственности**, она представляет серьёзную угрозу не только экономике, но и политической стабильности.

3) Коррупция разъедает основы государства, препятствует справедливому управлению и развитию демократии.

4) Истоки коррупции является следствием не только личной жадности чиновников, но и слабости государственных институтов, недостатков в законодательстве и отсутствии чётких механизмов контроля и др.

V. Борьба с коррупцией – это важнейшее направление государственной политики. Для её искоренения предлагаются следующие:

1. Дальнейшее продолжение реформ, проводимых в Узбекистане, в том числе экономических и административных, также путем повышения прозрачности работы госорганов, подотчётности и эффективности их управления, развития электронного правительства. Так, Ш.Мирзиеёв отметил, что для предотвращения коррупции необходимо провести цифровизацию сфер.

2. Усиление дисциплины среди госслужащих и укрепления институтов гражданского контроля за их деятельностью

Справочно: отсутствие эффективных механизмов общественного и институционального надзора, позволяют государственным служащим злоупотреблять своими полномочиями (Transparency International. (2023). *Corruption Perceptions Index*. <https://www.transparency.org/en/cpi>).

3. Создание достойных условий работы, оплаты и деятельности госслужащих

Справочно: низкий уровень заработной платы и социального обеспечения – материальная нестабильность способствуют коррупционным действиям чиновников в целях личного обогащения (World Bank. (2020). *Combating Corruption*. <https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/anti-corruption>).

8 «Люди должны поверить, что в Узбекистане нет коррупции» – президент
<https://www.gazeta.uz/ru/2021/05/29/corruption/>

4. Укрепление независимости суда и средств массовой информации

5. Развитие институтов гражданского общества и механизмов обратной связи с населением

Несмотря на то, что коррупционеры, часто становятся фигурантами уголовных дел, ситуация в этой сфере фактически не меняется, что негативно сказывается на проведении реформ в этой сфере. И сколько бы ни старались правоохранительные органы, без непримиримого отношения наших граждан к этому отвратительному явлению, без действенного общественного контроля невозможно эффективно бороться с коррупцией.

Серьезная борьба с этим злом должна вестись не только правоохранительными органами, но и силами общественности в каждом коллективе. В каждом государственном учреждении должна быть собственная, внутренняя программа по противодействию коррупции, контроль за исполнением которой будет осуществлять общественность.

В этой связи, повышение роли ННО, их активное участие в контроле за властью. Например, организация сотрудничества правоохранительных органов, парламента с ННО для организации мониторинга и общественного контроля для реализации на практике принципа демократизма, а также выполнения предвыборных обещаний и государственных программ депутатами, политическими партиями.

Справочно: в США гражданские организации и НПО активно участвуют в мониторинге выполнения предвыборных обещаний и государственных программ, что способствует повышению подотчетности.

Пример: Швеция и участие граждан. В Швеции граждане активно участвуют в процессе формирования политики и контроле за ее выполнением через различные каналы обратной связи и участие в общественных обсуждениях.

В этой связи считаем необходимым:

создание независимых наблюдательных групп и платформ для оценки и проверки выполнения обещаний служат в качестве механизмов реализации данной идеи.

Усиление взаимодействия государственных органов с институтами гражданского общества будет служить ускоренному развитию территорий, кроме того, удержит чиновников от принятия решений, актов законодательства противоречащих интересам граждан, будет способствовать своевременному и полному решению наболевших социально-экономических проблем населения, в конечном итоге достижению целей стратегического развития государства.

6. Уделение особого внимания **морально-нравственному аспекту**, т.е. воспитанию граждан и самих госслужащих в духе патриотизма, честности и ответственности, повышение правовой культуры населения. Следует не забывать, что без формирования моральных ориентиров победить коррупцию невозможно.

Тем, самым решение проблемы требует системного подхода: укрепления институтов, повышения прозрачности, вовлечения гражданского общества и формирования антикоррупционной культуры.

На основании изложенного следует отметить, что коррупция – это системная проблема, подрывающее морально-нравственные, экономические устои общества, стабильность государства, искоренить её можно только путем проведения комплексных мер, основанных как на политической воле, так и непосредственном участии институтов гражданского общества, всего населения.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1) Ш.Мирзиёев. «Мы должны бороться с коррупцией вместе с общественностью». <https://www.gazeta.uz/ru/2021/09/28/corruption/>
- 2) «Зачем такие огромные бордюры?» Президент — об асфальтировании махаллей в Ташкенте. <https://www.gazeta.uz/ru/2021/09/27/mahallas/>
- 3) Рейдерство в Украине: Проблема и пути решения. // <http://www.> «Центр исследования корпоративных отношений». 16.12.2006; <http://www.> «Выборы.org».
- 4) https://ru.citaty.net/tsitaty/462924-li-kuan-iu-khotite-poborot-korrupsiuu-nachnite-s-togo-chto-po/#google_vignette
- 5) В США суд закрыл дело о коррупции против мэра Нью-Йорка. <https://repost.uz/tugadi-posle-porucheniya-minyusta>.
- 6) «Черные» рейдеры уходят в землю?». [http:// www.sales@intalev.ru](http://www.sales@intalev.ru).
- 7) У грязных денег все еще есть адрес: раскрытие непрозрачности индекса владения недвижимостью. <https://www.transparency.org/en/news/unveiling-opacity-in-real-estate-ownership-index>
- 8) «Люди должны поверить, что в Узбекистане нет коррупции» – президент <https://www.gazeta.uz/ru/2021/05/29/corruption/>

УДК 342.9

РОЛЬ МОЛОДЕЖИ В МОДЕРНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Мухамеджанов О.З.

Д.ю.н., профессор, Ташкентский государственный юридический университет,
г. Ташкент, Республика Узбекистан
amonuzm@yahoo.com

Молодежь играет ключевую роль в современном обществе, и её участие в государственной службе является важным аспектом развития демократических институтов и обеспечения эффективного управления в любой стране. Республика Узбекистан, как государство, стремится к совершенствованию своей государственной службы, активное участие в которой молодых специалистов играет важную роль в продвижении реформ и улучшении качества государственного управления. В Узбекистане активно разрабатываются программы и инициативы, направленные на привлечение молодежи к государственной службе. Одной из таких программ является конкурсный отбор среди молодых специалистов на вакантные должности в государственных органах. Это создает новые возможности для карьерного роста, предоставляет платформу для реализации амбиций молодых людей и позволяет улучшить качество управления на всех уровнях.

Ключевые слова: государство, государственная служба, государственная молодежная политика, реформа, концепция.

Жастар қазіргі қоғамда шешуші рөл атқарады және оның мемлекеттік қызметке қатысуы демократиялық институттарды дамытудың және кез келген елде тиімді басқаруды қамтамасыз етудің маңызды аспектісі болып табылады. Өзбекстан Республикасы мемлекет ретінде өзінің мемлекеттік қызметін жетілдіруге ұмтылады, оған жас мамандардың белсенді қатысуы реформаларды ілгерілетуде және мемлекеттік басқару сапасын жақсартуда маңызды рөл атқарады. Өзбекстанда жастарды мемлекеттік қызметке тартуға бағытталған бағдарламалар мен бастамалар белсенді түрде әзірленуде. Осындай бағдарламалардың бірі мемлекеттік органдарда бос лауазымдарға жас мамандар арасында конкурстық іріктеу болып табылады. Бұл мансаптық өсудің жаңа мүмкіндіктерін жасайды, жастардың амбицияларын жүзеге асыруға мүмкіндік береді және барлық деңгейлерде басқару сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: мемлекет, мемлекеттік қызмет, мемлекеттік жастар саясаты, реформа, тұжырымдама.

Youth play a key role in modern society, and their participation in public service is an important aspect of developing democratic institutions and ensuring effective governance in any country. The Republic of Uzbekistan, as a State, strives to improve its public service, the active participation of young professionals in which plays an important role in promoting reforms and improving the quality of public administration. Uzbekistan is actively developing programs and initiatives aimed at attracting young people to public service. One of these programs is the competitive selection of young professionals for vacant positions in government agencies. This creates new career opportunities, provides a platform for realizing the ambitions of young people, and improves the quality of management at all levels.

Key words: state, public service, state youth policy, reform, concept.

Сегодня в Узбекистане молодые люди в возрасте до 30 лет составляют около 60 процентов населения. Ожидается, что эта доля будет увеличиваться в ближайшие десятилетия и достигнет пика к 2045 году, что повышает актуальность продуманной государственной молодежной политики. Молодежь составляет своего рода

«демографический дивиденд» Узбекистана, поскольку именно она представляет собой силу, которая в следующем десятилетии выведет страну на новый уровень социально-экономического развития. Стратегия ООН «Молодежь 2030» особо отмечает, что «молодые люди представляют собой ценнейший и крайне важный ресурс, который стоит того, чтобы в него инвестировать, поскольку эти инвестиции многократно окупятся» [1]. С учетом этого Цели устойчивого развития ООН определили основные области (образование, занятость и др.), в которых необходимы активные и последовательные усилия государств мира.

В данной сфере Узбекистаном проведен немалый объем работы. Ныне функционирует Агентство по делам молодежи, образован Межведомственный совет по вопросам молодежи под председательством Премьер-министра страны. При Агентстве созданы Фонд поддержки государственной молодежной политики, а также Институт изучения проблем молодежи и подготовки перспективных кадров. При обеих его палатах парламента Узбекистана сформированы Молодежные парламенты, которые участвуют в процессах принятия решений на государственном уровне. Известно, в мировой практике система молодежных парламентов вводилась для того, чтобы молодые люди имели возможность высказать свои интересы, поднимать проблемы, которые остаются вне поля зрения государства.

В Узбекистане 30 июня официально установлен как День молодежи. Ежегодно формируется и реализуется Годовой календарный план молодежных мероприятий. Учреждены государственные премии для молодежи «Нихол», имени Зульфийи и «Мард уғлон», которые присуждаются одаренным девушкам и юношам от 14 до 30 лет. Премии вручают за социальную активность и талант, достижения в учебе и трудовой деятельности: в области науки, образовании, медицине, культуре, литературе, искусстве, производстве, в военной службе и в деятельности правоохранительных органов.

18 января 2021 г. утверждена «Концепция развития государственной молодежной политики в Узбекистане до 2025 года» [2] и «дорожная карта» по ее реализации [3]. В качестве ее приоритетов определены воспитание физически здоровых и духовно развитых юношей и девушек, оказание им помощи в реализации научного и творческого потенциала, защита их прав, свобод и интересов, а также вовлечение в проводимые в стране реформы. Для этого введены единые критерии оценки эффективности работы с молодежью, а также национальный индекс оценки молодежной политики. В цели 70 Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы [4] определено дальнейшее совершенствование государственной молодежной политики, в частности, обеспечение прав, свобод и законных интересов молодежи; охрана ее жизни и здоровья, улучшение условий пользования квалифицированной медицинской помощью, повышение медицинской грамотности и укрепление здорового образа жизни; содействие в духовном, интеллектуальном, физическом и нравственном развитии. 26 марта 2025 г. был принят Указ Президента «О мерах реализации задач, определенных в открытом диалоге Президента Республики Узбекистан с молодежью». В соответствии с данным Указом молодые предприниматели, приобретающие помещения в молодежных промзонах, смогут получить льготный кредит до 500 тысяч долларов на покупку оборудования. Креативные индустриальные парки появятся в регионах страны. В проект «Один миллион программистов» дополнительно вовлекут 300 тысяч молодых людей.[5].

В сфере защиты прав и законных интересов несовершеннолетних функционирует институт парламентского Уполномоченного по правам ребенка. Его основной задачей является обеспечение гарантий защиты прав, свобод и законных интересов детей. В структуре Генеральной прокуратуры создано Управление по надзору за исполнением законодательства о несовершеннолетних, основное направление деятельности которого составляет надзор за исполнением законодательства о несовершеннолетних, защит прав, свобод и законных интересов несовершеннолетних. Сформирована Республиканская межведомственная комиссия по делам несовершеннолетних, а также территориальные межведомственные комиссии по делам

несовершеннолетних [6]. Создан Молодежный портал (<https://yoshlarportali.uz>), содержащий большой объем информации, представляющей интерес для молодежи.

Однако изучение состояния дел в указанной сфере показывает наличие множества проблем, требующих своего решения. Среди них вышеуказанный документ выделяет следующие:

- низкое качество образования на всех его уровнях. Современная система образования Узбекистана ориентирована на запоминание информации и не направлена на развитие у молодежи творческого и логического мышления, критического анализа, самостоятельного мышления и создания новшеств. В результате молодые люди не способны принимать самостоятельные решения, адаптироваться к изменениям.

- недостаточный уровень охвата молодежи высшим образованием. Так, по состоянию на 1 января 2021 года охват молодежи системой высшего образования составил 25%.

- профессиональная ориентация молодежи не организована системно, профессиональное образование оторвано от производственной практики. В результате большинство молодых людей, получивших высшее образование, не работают по специальности. Так, по данным анализа Института изучения проблем молодежи и подготовки перспективных кадров, только 26,2 процента выпускников выразили полную уверенность, что они будут работать по своей специальности.

- сохраняются проблемы в расширении экономических возможностей молодежи, обеспечении ее занятости, создании для нее достойных условий труда. В частности, уровень безработицы среди молодежи составил 6,6 процента, а молодые люди, впервые ищущие работу после окончания учебного заведения, сталкиваются с искусственными барьерами при трудоустройстве.

- в связи с низкой эффективностью мер, направленных на воспитание молодежи в духе уважения к национальным и общечеловеческим ценностям, наблюдается рост правонарушений и преступности среди молодежи.

В 2022 году количество преступлений, совершенных гражданами, не достигшими совершеннолетия, увеличилось на 58%. Если в 2021 году в стране было осуждено 1472 несовершеннолетних, то в 2022 году – 2116. Согласно данным Департамента общественной безопасности МВД, за восемь месяцев этого 2023 года 2121 несовершеннолетний гражданин совершил преступления. В целом, каждое третье преступление в Узбекистане приходится на молодежь [7].

Еще одна из актуальных и болезненных проблем Узбекистана - молодежная трудовая миграция. Так, не менее 5,5 % населения страны старше 16 лет являются международными трудовыми мигрантами [8].

Поэтому содействие государства правомерной, безопасной и выгодной трудовой миграции становится необходимой потребностью для Узбекистана. Ранее здесь проблемы трудовой миграции не признавались, а люди, выезжающие на заработки за рубеж, рассматривались как лентяи. Только в последние годы правительство признало данную проблему и начало оказывать реальную поддержку трудовых мигрантов, в т.ч. молодых.

На сегодняшний день создана правовая и институциональная база, направленная на обеспечение реализации молодежной политики государства. Законы «Об образовании», «О гарантиях прав ребенка», «О физической культуре и спорте», «О профилактике безнадзорности и правонарушений среди несовершеннолетних» и другие акты создали правовую основу для ее осуществления. Кодекс об административной ответственности Республики Узбекистан предусматривает административную ответственность за использование труда несовершеннолетних (ст. 491) и административное принуждение их к труду (ст. 51). Уголовный кодекс Республики Узбекистан (ст. 1481 и ст. 1482) предусматривает уголовную ответственность за такие же деяния, совершенные после применения административного наказания.

С учетом изложенного в 2016 году принят Закон Республики Узбекистан «О государственной молодежной политике», на комплексной системной основе определивший цель, задачи, направления, содержание и формы данной политики [9]. Данный закон дал законодательное определение государственной молодежной политики (система социально-экономических, организационных и правовых мер, осуществляемых государством и предусматривающих создание условий для социального становления и развития интеллектуального, творческого и иного потенциала молодежи), а также четко установил критерий для термина «молодежь» - лица в возрасте от четырнадцати до тридцати лет включительно.

Исходя из этого, государственная молодежная политика включает комплекс целей, задач, функций, стратегий, мер, форм и методов, реализуемых государством в сфере молодежи. Данный закон устанавливает правовые основы деятельности государства в данной сфере, закрепляет организационно-правовой механизм формирования и реализации молодежной политики государства. Основными ее принципами определены: открытость, прозрачность, поддержка и стимулирование молодежных инициатив, участие самой молодежи в ее реализации, приоритет духовных, нравственных и культурных ценностей, а также недопущение дискриминации молодежи.

В отличие от прежнего Закона «Об основах государственной молодежной политики в Республике Узбекистан» 1991 года [10], данный закон закрепил приоритетные направления указанной политики с учетом вызовов и потребностей сегодняшнего дня. Так, закон установил, что принимаются государственные, региональные и иные программы для поддержки молодых людей. Получили уточнение задачи и полномочия органов, осуществляющих и участвующих в реализации государственной молодежной политики, а также их ответственность. Определены правовые механизмы участия институтов гражданского общества в их разработке и исполнении.

Какие вопросы сегодня особенно актуальны в рамках государственной молодежной политики? Полагаем, что к таковым следует отнести законодательное закрепление правовых и организационных механизмов и гарантий обеспечения прав и свобод молодых людей. Принятая общенародным референдумом новая редакция Конституции страны включила целый ряд принципов и норм, обеспечивающих эти права и свободы. Ст. 79 Конституции закрепила нормы, обязывающие государство обеспечивать защиту личных, политических, экономических, социальных, культурных, экологических прав молодежи, поощрять ее активное участие в жизни общества и государства, а также создавать условия для интеллектуального, творческого, физического и нравственного формирования и развития молодежи, реализации ее прав на образование, охрану здоровья, жилье, трудоустройство, занятость и отдых.

Однако следует обеспечить прямое действие этих конституционных норм, нужен детальный работающий механизм их применения на практике. Этому могут способствовать конкретные механизмы и процедуры, условия и гарантии реализации конституционных прав. Реализация государственной молодежной политики требует детально проработанных организационно-правовых процедур и инструментов.

Для эффективной реализации молодежной политики необходимы новые подходы учитывающие потребности молодежи. К таковым можно отнести метод совместного решения задач данной политики, когда молодые люди выступают как эксперты при оценке хода и результатов молодежной политики государства. Без такого соучастия молодежи в осуществлении молодежной политики невозможно ее эффективная реализация. Так, следует уделить особое внимание вопросам работы с неорганизованной молодежью, проведения адресной работы с нею. Скажем, в рамках волонтерского проекта Street Law, реализуемого Ташкентским государственным юридическим университетом, студенты с помощью интерактивных методов обучают школьников необходимым в повседневной жизни основам права [11].

Еще одним шагом в указанном направлении видится формирование так называемых «кластеров по социально-правовой работе с несовершеннолетними». Данная модель организации системной индивидуальной работы с «трудными» подростками на основе привлечения институтов гражданского общества по схеме «семья - махалла - школа - самостоятельная жизнь» вполне может дать положительные результаты.

Важное значение имеет полноценное использование закрепленного ст. 21 Закона «О государственной молодежной политике» права на создание молодежной негосударственной некоммерческой организации. Такие самоуправляемые организация, созданные на добровольной основе, могут содействовать эффективной реализации и защите личных, политических, социально-экономических и культурных прав, свобод и законных интересов, а также повышению социальной активности молодежи. Поэтому целесообразно включить в законодательство детальные процедуры оказания государством (конкретным органом) материальной и финансовой поддержки таких организаций.

Также считаем необходимым совершенствовать методику применения показавшей свою эффективность при решении социально-экономических проблем молодежи так называемой «молодежную тетради». Кроме того, следует увеличить число видов помощи, оказываемой молодежи (как минимум до 35-40, количество бесплатно обучаемых молодых людей профессионального обучения (не менее 2-3 тысяч), а также расширить практику возмещения расходов на оплату обучения молодых людей иностранным языкам при условии получения ими высоких баллов на экзаменах систем IELTS, TOEFL, GMAT, GRE, SAT и др.

Молодежь действительно занимает центральное место в развитии современного общества, и её вовлеченность в государственную службу является критически важной для укрепления демократических институтов и повышения эффективности управления. В контексте Республики Узбекистан, активное участие молодых специалистов в государственной службе не только способствует реализации реформ, но и улучшает качество государственного управления.

Узбекистан демонстрирует стремление к модернизации своей государственной службы, внедряя программы и инициативы, направленные на привлечение молодежи. Конкурсный отбор среди молодых специалистов на вакантные должности в государственных органах — это отличный пример такого подхода. Он открывает новые горизонты для карьерного роста, предоставляет молодым людям платформу для реализации их амбиций и способствует улучшению управления на всех уровнях.

Вовлечение молодежи в государственную службу в Узбекистане — это не просто шаг к развитию профессиональных кадров, но и важный элемент в построении эффективного и ответственного государства, способного реагировать на вызовы времени. Молодежь Узбекистана обладает огромным потенциалом для развития страны. Ее целеустремленность и образованность, творческий потенциал и предпринимательский дух становятся ключевыми факторами в достижении устойчивого развития Узбекистана. Как отметил Президент Ш.Мирзиёев, «Мы мобилизуем все силы и возможности нашего государства и общества для того, чтобы наша молодежь обладала самостоятельным мышлением, высоким интеллектуальным и духовным потенциалом, ни в одной сфере не уступала своим сверстникам из других стран, была счастлива и уверена в своем будущем».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Глава ООН объявил о начале «новой эры» для молодых людей / <https://news.un.org/ru/story/2018/09/1338862>, дата обращения 20 декабря 2023 г.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 18.01.2021 yildagi 23-son // <https://lex.uz/ru/docs/5234746>

3. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 18.01.2021 г. № 23 «Об утверждении Концепции развития государственной молодежной политики в Узбекистане до 2025 года» / Национальная база данных законодательства, 09/21/23/0056, 05.04.2022 г., 09/22/153/0266; 10.08.2022 г., 09/22/438/0726; 04.10.2023 г., 09/23/524/0750.
4. Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 // <https://lex.uz/ru/docs/5841077>
5. O‘zbekiston qonunchiligi // <https://lex.uz/en/pdfs/7451526>
6. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы профилактики правонарушений и борьбы с преступностью» от 14 марта 2017 г. / Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017 г., № 12, ст. 184, № 37, ст. 982.
7. Каждое третье преступление в Узбекистане приходится на молодое поколение / <https://aktualno.uz/ru/a/10063-kazdoe-trete-prestuplenie-v-uzbekistane-prihoditsya-na-molodoe-pokolenie>, дата обращения 20 декабря 2023 г.
8. Маддалена Онорати, Алисия Маргери. Трудоустройство молодежи в Узбекистане: возможности и вызовы. Youth Employment in Uzbekistan: Opportunities and Challenges. World Bank Publications, Всемирный банк. Вашингтон, 2021. – С. 12.
9. Закон Республики Узбекистан от 14.09.2016 г. № ЗРУ-406 «О государственной молодежной политике» / Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2016 г., № 37, ст. 426; 2017 г., № 24, ст. 487; Национальная база данных законодательства, 24.07.2018 г., № 03/18/486/1559; 26.01.2022 г., № 03/22/747/0064.
10. Закон Республики Узбекистан Об основах государственной молодежной политики в Республике Узбекистан от 20 ноября 1991 г. № ЗРУ-429-ХП См.: <https://www.lex.uz/acts/140883>.
11. Когда Street Law появился в Узбекистане и что было сделано? / <https://tsul.uz/ru/general-page/Street-Law>, дата обращения 17 декабря 2023 года.

УДК 00

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ ОСНОВ БЕЗОПАСНОСТИ В СФЕРЕ ЭНЕРГЕТИКИ

Мынжанова А.Б.

*Магистрант, Жетысуский университет имени И.Жансугурова,
г.Талдықорган, Республика Казахстан
bekzat.toktagan03@mail.ru*

В данной статье рассматриваются конституционно-правовые основы обеспечения безопасности в энергетической сфере. Раскрывается значение энергетической безопасности как составной части национальной безопасности государства. Анализируется содержание конституционных норм, прямо или косвенно регулирующих отношения в области энергетики, охраны окружающей среды, прав граждан на безопасную жизнь и труд, а также роль государства в регулировании и контроле энергетического сектора. Отдельное внимание уделяется международно-правовым обязательствам Республики Казахстан в сфере энергетической безопасности и их отражению в национальном законодательстве.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, национальные интересы, стабильное развития, правовой институт.

Бұл мақалада энергетика саласындағы қауіпсіздікті қамтамасыз етудің конституциялық-құқықтық негіздері қарастырылады. Энергетикалық қауіпсіздіктің мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі ретіндегі маңызы ашып көрсетіледі. Энергетика, қоршаған ортаны қорғау, азаматтардың қауіпсіз өмір сүру және еңбек ету құқықтары саласындағы қатынастарды тікелей немесе жанама түрде реттейтін конституциялық нормалардың мазмұны талданады. Мемлекеттің энергетика секторын реттеу және бақылау саласындағы рөліне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздікке қатысты халықаралық-құқықтық міндеттемелері және олардың ұлттық заңнамадағы көрінісі қарастырылады.

Негізгі сөздер: энергетикалық қауіпсіздік, ұлттық мүдделер, тұрақты даму, құқықтық институт.

This article examines the constitutional and legal foundations for ensuring security in the energy sector. It highlights the importance of energy security as an integral part of the state's national security. The content of constitutional norms that directly or indirectly regulate relations in the fields of energy, environmental protection, and citizens' rights to a safe life and labor is analyzed. Special attention is given to the role of the state in regulating and overseeing the energy sector. In addition, the article explores the international legal obligations of the Republic of Kazakhstan regarding energy security and their reflection in national legislation.

Keywords: energy security, national interests, sustainable development, legal institution.

В Стратегии «Казахстан - 2050» Президент Республики Казахстан обратил внимание на то, что «... Казахстан является одним из ключевых элементов глобальной энергетической безопасности. Наша страна, обладающая крупными запасами нефти и газа мирового уровня, ни на шаг не будет отступать от своей политики надежного стратегического партнерства и взаимовыгодного международного сотрудничества в энергетической сфере» [1]. В этой связи требуется от органов государственной власти обоснованного, рационального и эффективного осуществления управленческой деятельности долгосрочного характера, направленной на обеспечение энергетической безопасности страны. Любая сфера деятельности современного государства связана с энергетикой. Достаточное количество энергетических ресурсов, их доступность, рациональность использования, бесперебойность поставок становятся ключевыми факторами стабильного развития, снижения безработицы.

В настоящее время как на международном, так и на внутригосударственном уровнях все более остро ставятся вопросы обеспечения энергетической безопасности отдельных государств. Представляется, что важнейшим фактором в достижении стабильных позитивных результатов в данной сфере является создание и обеспечение эффективного функционирования адекватной современным условиям правовой системы, способной не только систематизировать внутренние процессы в энергетической сфере, но и защитить национальные интересы в сфере энергетической безопасности от внешних угроз. Именно энергетические проблемы, о которых сегодня все чаще говорят не только в России, но и в США и развитых европейских странах, обуславливают важность и необходимость проведения эффективной политики, обеспечивающей энергетическую безопасность нашей страны. Вследствие чего сегодня многие правовые аспекты в данной сфере стали предметом правовых исследований [2,84].

Казахстан является одной из ведущих энергетических держав мира; этому способствует не только огромный ресурсный потенциал нашей страны, безусловно являющийся бесценным национальным достоянием (в недрах Казахстана сосредоточено 18% мировых запасов природного газа, 23 % угля, 53 % урана, 9 % нефти), но и уникальный производственный, научно-технический, технологический и кадровый потенциал топливно-энергетического комплекса, включающий: 139 тыс. эксплуатационных нефтяных скважин.

Не секрет, что определяющим элементом для эффективной работы и дальнейшего развития ТЭК является соответствующее правовое регулирование отношений и процессов, проходящих в указанной сфере. Следовательно, создание эффективной систематизированной законодательной базы, реализующей конституционно-правовые основы энергетических правоотношений, является сегодня для законодателя приоритетной задачей [3,79].

Анализ действующего законодательства Республики Казахстан в сфере обеспечения энергетической безопасности показал, что нормы исследуемого нами правового института направлены на регулирование общественных отношений, возникающих в процессе защиты как непосредственно интересов граждан Республики Казахстан, так и в целом интересов государства в сфере топливно-энергетического обеспечения.

Существующая в настоящий момент система конституционно-правовых норм, определяющих основы энергетической безопасности, направлена на обеспечение и защиту интересов общества и государства в сфере стабильного обеспечения энергией. Исходя из этого, национальные интересы безопасности в сфере отечественной энергетики необходимо рассматривать как элемент механизма, направленного на реализацию интересов личности, общества и государства. Следовательно, текущее состояние и эффективность конституционно-правового регулирования вопросов безопасности в энергетической отрасли подлежит научному исследованию и оценке с точки зрения общегосударственной значимости последней как основы жизнедеятельности многонационального народа Республики Казахстан [4,113].

Важно понимать, что энергетическая безопасность, как мы указывали в первом параграфе, представляет собой комплексное, динамическое понятие, а среди угроз надежному топливно-энергетическому обеспечению нужно учитывать угрозы как политического, технологического, так и экономического характера [5,8].

С учетом изложенного общественные отношения в сфере энергетической безопасности, регулируемые нормами энергетического права, полагаем, можно разделить на три основных сферы:

- 1) обеспечение ресурсной достаточности;
- 2) обеспечение экономической доступности энергоносителей;
- 3) обеспечение экологической и технологической безопасности в процессе добычи, переработки и транспортировки энергоносителей, а также снабжения энергией граждан Казахстана.

При этом под ресурсной достаточностью следует понимать физические возможности бездефицитного обеспечения энергоресурсами национальной экономики и населения, под экономической доступностью — рентабельность такого обеспечения при соответствующей конъюнктуре цен, под экологической и технологической допустимостью — возможность добычи, производства и потребления энергоресурсов в рамках существующих на каждом этапе технологий и экологических ограничений, определяющих безопасность функционирования энергетических объектов.

Важно понимать, что решение задач правового регулирования безопасности в сфере электроэнергетики в условиях обеспечения баланса интересов личности, общества и государства связано с функционированием значительного нормативно-правового массива, регулирующего самые разные аспекты: от национальной безопасности до экономической и экологической безопасности.

Как справедливо утверждает И. А. Ласковая, «нет оснований считать, что в сфере энергетики действуют нормы только земельного, гражданского или административного права. В регулировании отношений энергетики, которые по своей природе настолько специфичны, объективно участвует весь комплекс норм самых разных отраслей отечественного права, а также нормы международного права» [6,16].

Изучая алгоритм, по которому законодатель осуществляет правовое регулирование в сфере энергетической безопасности, можно представить его следующим образом. Во-первых, это непосредственно закрепление в различных нормативных актах основных понятий, целей, задач и методов политики государства в исследуемой сфере, во-вторых, нормативное разделение полномочий в сфере энергетики, в-третьих — отраслевое законодательство, регулирующее вопросы в различных сферах энергетики (газоснабжение, теплоснабжение и т. д.), включая производственные процессы на энергетических объектах (регулируемые путем стандартизации, издания технических регламентов и другими аналогичными способами), а также регулирование правоотношений, возникающих в сфере использования объектов атомной энергетики. Отдельно в данном контексте сто ит назвать правовые основы экономической безопасности в энергетической сфере.

Общее нормативное правовое регулирование представлено Конституцией РК, Гражданским, Земельным, Налоговым, Бюджетным, Таможенным и другими кодексами Республики Казахстан, что вполне естественно и обусловлено уже сложившейся правовой системой, в которой различные отрасли права взаимосвязаны. Топливо-энергетический комплекс — составная часть национальной экономики и общие положения статутных и других нормативных правовых актов, определяющих основы правового статуса государства, их функционирования, государственного регулирования экономики и конкуренции, основы структуры и характер договорных связей, защиту и охрану окружающей природной среды и др., вполне закономерно являются общими для всех отраслей экономики [7,126].

Таким образом, энергетическая безопасность представляет собой важнейший элемент системы национальной безопасности и требует надежного правового регулирования на конституционном уровне. Конституционные нормы, закрепляющие основы охраны окружающей среды, права граждан на безопасные условия жизни и труда, а также принципы устойчивого развития, создают базу для формирования эффективной государственной политики в сфере энергетики.

В современных условиях, когда возрастают угрозы техногенного, экологического и кибернетического характера, конституционно-правовое закрепление и развитие механизмов обеспечения энергетической безопасности приобретает особую актуальность. Государство должно не только осуществлять контроль и регулирование энергетического сектора, но и обеспечивать баланс между интересами экономики, экологии и прав человека.

ЛИТЕРАТУРА:

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты ҚР-ның Президентінің халқына жолдауы // Егемен Қазақстан. – 2012, желтоқсан - 15. - №437-438. – Б. 5-6
2. Мукашева А.А., Шарапатов Г.С. Проблемы использования возобновляемых источников энергии в Республике Казахстан (в рамках exрО 2017) // Евразийский юридический журнал. – 2013. - №59(4) // http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_jcontentplus&view=article&id=2244:-----2017&catid=202:2013-02-19-08-53-56.
3. Чипко М.В. Международно-правовое регулирование использования возобновляемых источников энергии: протокол к энергетической хартии по вопросам энергетической эффективности и соответствующим экологическим аспектам // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. - 2013. - №5. - С. 351-355.
4. Договор к Энергетической Хартии. Путеводитель для читателя: Секретариат Энергетической Хартии // <http://www.energycharter.Org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/ECT-ru.pdf>.
5. Энергетикалық Хартияға Хаттаманы бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 18 қазан, №2537 жарлығы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі.
6. Bradbrook A. Creating Law for Next Generation Energy Technologies Winter // Journal of energy & environmental law. - 2011 // <https://gwufile.files.wordpress.com/2013/07/2-1-bradbrook.pdf>.
7. Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясына Киото хаттамасы. - 1997, желтоқсан 11 // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/kyoto.shtml.

УДК-343

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В УЗБЕКИСТАНЕ: НОВЫЕ ГОРИЗОНТЫ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ ЗАКОНА «О ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГРАЖДАНСКИХ СЛУЖАЩИХ»

Муаттара Р.

Д.ю.н. (DSc in Law), профессор, Ташкентский государственный юридический университет, г.Ташкент, Республика Узбекистан

muattara161@mail.ru

Борьба с коррупцией в Узбекистане представляет собой важное направление государственной политики, направленное на защиту прав человека и устойчивое развитие страны. Республика активно внедряет антикоррупционные программы и сотрудничает с международными организациями, такими как ООН и ОЭСР, что подтверждается принятием ряда законов, включая Закон о присоединении к Конвенции против коррупции. Коррупция подрывает доверие к государственным органам, затрудняет реализацию законов и негативно сказывается на экономическом развитии. В связи с этим, Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев акцентирует внимание на необходимости создания культуры нулевой терпимости к коррупции и внедрения прозрачных механизмов контроля. В рамках Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы предусмотрены новые меры по повышению ответственности госслужащих и активному вовлечению граждан в антикоррупционную деятельность. Важными шагами являются мониторинг, открытость данных и общественный контроль, что способствует созданию эффективной антикоррупционной системы.

Ключевые слова: коррупция, Узбекистан, антикоррупционные программы, права человека, международное сотрудничество, прозрачность, общественный контроль

Узбекистандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес – адам құқықтарын қорғауға және елдің тұрақты дамуына бағытталған мемлекеттік саясаттың маңызды бағыты. Республиканың сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламаларды белсенді түрде енгізіп, БҰҰ және ЭЫДҰ сияқты халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықты нығайтып отырғаны, жемқорлыққа қарсы Конвенцияға қосылу туралы заңдардың қабылдануымен расталады. Сыбайлас жемқорлық мемлекеттік органдарға деген сенімді төмендетіп, заңдардың жүзеге асырылуын қиындатып, экономикалық дамуға теріс әсер етеді. Осыған байланысты, Өзбекстан Республикасының Президенті Шавкат Мирзиёев сыбайлас жемқорлыққа нөлдік төзімділік мәдениетін қалыптастыру және ашық бақылау механизмдерін енгізу қажеттілігіне баса назар аударады. 2022-2026 жылдарға арналған «Жаңа Өзбекстан» даму Стратегиясы аясында мемлекеттік қызметкерлердің жауапкершілігін арттыру және азаматтарды сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шараларға белсенді тарту жөнінде жаңа шаралар қарастырылған. Мониторинг, деректердің ашықтығы және қоғамдық бақылау сияқты маңызды қадамдар тиімді сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйені қалыптастыруға ықпал етеді.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, Өзбекстан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламалар, адам құқықтары, халықаралық ынтымақтастық, ашықтық, қоғамдық бақылау.

The fight against corruption in Uzbekistan is a crucial direction of state policy aimed at protecting human rights and ensuring the sustainable development of the country. The Republic actively implements anti-corruption programs and collaborates with international organizations such as the UN and OECD, as evidenced by the adoption of several laws, including the Law on Accession to the Convention against Corruption. Corruption undermines trust in government institutions, hinders the implementation of laws, and negatively impacts economic development. In this regard, the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, emphasizes the necessity of fostering a culture of zero tolerance for corruption and implementing transparent control mechanisms. As part of the New Uzbekistan Development Strategy for 2022–2026, new

measures are proposed to enhance the accountability of public officials and actively engage citizens in anti-corruption activities. Important steps include monitoring, data transparency, and public oversight, which contribute to the establishment of an effective anti-corruption system.

Keywords: corruption, Uzbekistan, anti-corruption programs, human rights, international cooperation, transparency, public oversight.

Борьба с коррупцией остается одной из самых насущных проблем современного мира и затрагивает множество стран. Республика Узбекистан активно участвует в этой борьбе, принимая ряд антикоррупционных программ и осуществляя масштабные мероприятия по их реализации.

В рамках коренных реформ, направленных на защиту прав и интересов человека, Узбекистан делает последовательные шаги в борьбе с коррупцией, которая является серьезным нарушителем прав человека. Принятие Закона Республики Узбекистан «О присоединении Республики Узбекистан к Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции (Нью-Йорк, 31 октября 2003 года)» от 7 июля 2008 года ознаменовало важный шаг к международному сотрудничеству в этой области, а присоединение к Стамбульскому плану действий ОЭСР в 2010 году подтвердило намерение страны активно участвовать в глобальных усилиях по противодействию коррупции.

Коррупция затрудняет реализацию Конституции и законов Республики Узбекистан, а также международных норм в области прав человека, что негативно сказывается на экономическом развитии страны. Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев подчеркнул, что «Стратегия развития Нового Узбекистана предусматривает построение страны, свободной от коррупции. Сегодня эта цель становится объединяющим фактором нашего общества».

Международное сотрудничество в борьбе с коррупцией

Коррупция является проблемой, которая затрагивает все страны, вне зависимости от их политической и экономической системы. Для эффективной борьбы с этим явлением необходимо международное сотрудничество. ООН приняла ряд документов, таких как Декларация о борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных торговых операциях и Конвенция против коррупции, которые подчеркивают необходимость совместных усилий на глобальном уровне. С 2004 года 9 декабря отмечается как Всемирный день борьбы с коррупцией, что подчеркивает важность этой проблемы в международной повестке. Генеральный секретарь ООН Антониу Гутерриш охарактеризовал коррупцию как «преступное и аморальное предательство общественного доверия».

Влияние коррупции на права человека

Коррупция негативно влияет на общество, лишая его ресурсов, необходимых для обеспечения доступа к здравоохранению, образованию и безопасности. Она подрывает доверие к государственным органам, что в свою очередь сказывается на способности судебной системы защищать права граждан. Наиболее уязвимые группы населения страдают от коррупционных практик в первую очередь, что подчеркивает необходимость антикоррупционных мер, соответствующих нормам прав человека.

Антикоррупционная политика Узбекистана

Узбекистан предпринимает последовательные меры для реализации системы предупреждения и борьбы с коррупцией, опираясь на международные стандарты. Создание эффективных механизмов общественного контроля, обеспечение открытости и прозрачности в действиях госструктур — важные шаги в этом направлении. Все государственные органы обязаны публиковать социально значимую информацию в формате открытых данных.

Принятые указами Президента меры направлены на повышение правосознания, устранение конфликтов интересов и обеспечение защиты для тех, кто сообщает о коррупционных правонарушениях. Эти меры способствуют формированию общественного

контроля и нетерпимого отношения к коррупции. Принятый в 2022 году закон о государственных гражданских служащих также стал значимым шагом в укреплении антикоррупционных инициатив, так как он устанавливает четкие нормы и требования к поведению госслужащих, что способствует повышению их ответственности и прозрачности. Например, Глава 49 «Противодействие коррупции в области государственной гражданской службы» Закона Республики Узбекистан «О государственной гражданской службе» рассматриваются:

а) Меры по предупреждению коррупции в области государственной гражданской службы. В соответствии с целями данного Закона, основными мерами по предупреждению коррупции в области государственной гражданской службы являются:

1. **Создание культуры нулевой терпимости к коррупции.** Государственные органы должны активно пропагандировать идеи честности, прозрачности и законности в своей деятельности, формируя у граждан и служащих убеждение в том, что коррупция неприемлема.

2. **Обеспечение соблюдения правил этического поведения.** Государственные гражданские служащие обязаны следовать установленным этическим нормам и стандартам, что способствует созданию доверия к государственной власти.

3. **Мониторинг и контроль.** Необходимо создать эффективные механизмы мониторинга и контроля за соблюдением законодательства, включая регулярные проверки и аудит деятельности государственных органов.

4. **Внедрение системы декларирования доходов и имущества.** Государственные гражданские служащие должны регулярно предоставлять декларации о своих доходах и имуществе, что позволит предотвратить конфликты интересов и коррупционные правонарушения.

5. **Установление четких правил получения и вручения подарков.** Запрещение принятия любых подарков от физических и юридических лиц, за исключением заранее установленных и обоснованных случаев, способствует минимизации коррупционных рисков.

6. **Создание системы социальной защиты и материального стимулирования для государственных служащих.** Обеспечение достойных условий труда и оплаты труда позволит снизить мотивацию к коррупционным действиям.

б) Нетерпимое отношение государственного гражданского служащего к коррупции

Каждый государственный гражданский служащий обязан проявлять активную позицию против коррупции. Если у него есть информация о коррупционных правонарушениях, он должен незамедлительно уведомить соответствующие органы, включая правоохранительные структуры и специально уполномоченные органы по противодействию коррупции.

Государственный гражданский служащий, который сообщил о фактах коррупции, получает защиту от возможных негативных последствий со стороны своих коллег или руководства.

в) Правила этического поведения государственных гражданских служащих

Важнейшим элементом борьбы с коррупцией является соблюдение этических норм. Правила этического поведения государственных гражданских служащих должны включать:

- Честность и прозрачность в работе.
- Уважение к правам и законным интересам граждан.
- Запрет на любые действия, которые могут повредить репутации государственной службы.

Нарушение этих правил влечет за собой дисциплинарную ответственность, что подчеркивает серьезный подход к предотвращению коррупционных практик.

г) Условия обращения с подарками на государственной гражданской службе

Запрещение принятия любых подарков от физических и юридических лиц за выполнение или невыполнение служебных полномочий является одной из ключевых мер по предотвращению коррупции. Исключения могут составлять только те подарки, которые были получены в рамках официальных мероприятий и заранее одобрены руководством.

9 Закон Республики Узбекистан от 08.08.2022 г. № ЗРУ-788 «О государственной гражданской службе»-
<https://lex.uz/docs/6146009>

д) Конфликт интересов

Конфликт интересов может существенно подорвать доверие к государственной службе. Поэтому государственные гражданские служащие обязаны незамедлительно сообщать о любых ситуациях, которые могут привести к конфликту интересов, и принимать меры для их разрешения.

е) Декларирование государственным гражданским служащим доходов и имущества

Декларирование доходов и имущества служащих является важным инструментом борьбы с коррупцией. Оно позволяет контролировать финансовое состояние служащих и выявлять возможные несоответствия, что способствует повышению прозрачности в государственной службе.

То есть из вышеперечисленного, можно сделать вывод, что борьба с коррупцией на государственной гражданской службе требует комплексного подхода, включающего создание эффективных механизмов контроля, развитие этических норм и установление четких правил поведения для государственных служащих. Только при условии строгого соблюдения этих норм и правил можно добиться реальных изменений и повышения доверия граждан к государственным институтам.

Новые задачи в Стратегии развития

В рамках Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы также предусмотрено создание и развитие механизмов для повышения ответственности государственных служащих. Это включает в себя регулярные тренинги и образовательные программы, направленные на формирование антикоррупционного сознания среди государственных служащих и граждан.

Кроме того, Стратегия акцентирует внимание на необходимости улучшения законодательной базы, касающейся борьбы с коррупцией. Это предполагает разработку и внедрение новых норм и правил, которые будут способствовать более жесткому контролю за действиями должностных лиц и обеспечению правовой защиты людей, сообщающих о коррупционных действиях.

Стимулирование сотрудничества с международными организациями, такими как ООН, Всемирный банк и др., также является важным аспектом стратегии. Это сотрудничество позволит привлекать международные экспертизы и лучшие практики в области борьбы с коррупцией.

Немаловажным направлением является также активное вовлечение граждан в процесс борьбы с коррупцией через создание платформ для обратной связи, которые позволят гражданам сообщать о коррупционных проявлениях, а также участвовать в мониторинге исполнения антикоррупционных инициатив.

В рамках пункта 89 подраздела 4.2. «Реформы по обеспечению верховенства закона и в судебно-правовой системе» Стратегии «Узбекистан – 2030»¹⁰ борьба с коррупцией рассматривается через пути повышения эффективности и общественного контроля.

Повышение эффективности системы предотвращения коррупционных факторов требует комплексного подхода, включающего как правовые, так и социальные меры. Важно ускорить работу по формированию в обществе непримиримого отношения к коррупции, чтобы каждый гражданин осознал свою роль в этом процессе.

Одной из ключевых целей является достижение не ниже 50-й позиции в Индексе восприятия коррупции, который ежегодно публикуется международной организацией «Transparency International»¹¹. Это позволит продемонстрировать нашу приверженность борьбе с коррупцией на международной арене и повысить доверие к государственным институтам.

¹⁰ Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 г. № УП-158 «О Стратегии «Узбекистан – 2030»»- <https://lex.uz/ru/docs/6600404>

¹¹ Узбекистан занимает 121 место в рейтинге от 09.03.2025- <https://gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index>

Как отмечено в Приложении к Указу, необходимо вдвое сократить количество случаев нарушения требований законодательства о государственных закупках. Для чего будут внедрены более строгие механизмы контроля и ответственности за такие нарушения, а также увеличение прозрачности процедур закупок.

При осуществлении государственных закупок, особенно через заключение прямых договоров, будет установлен общественный контроль. Такой подход позволит предотвратить факты хищения средств и завышения цен на товары и услуги относительно их рыночной стоимости. В процесс мониторинга включены общественные организации и гражданское общество, что позволит сделать систему более прозрачной и подотчетной.

Наконец, важно обеспечить разработку 100% нормативно-правовых актов на основе принципа «законодательство, свободное от коррупции». Такой подход подразумевает создание правовых норм, которые будут исключать возможность коррупционных практик и способствовать честному и открытому управлению.

Объединяя усилия государства, общества и бизнеса, в республике существенно улучшается ситуация по борьбе с коррупцией и создаются условия для устойчивого развития и процветания нашей страны.

Таким образом, стратегия по борьбе с коррупцией в Узбекистане нацелена на создание комплексной системы, которая объединяет усилия государства, гражданского общества и международных партнеров для достижения устойчивого прогресса в этой важной сфере

Узбекистан добился значительных успехов в борьбе с коррупцией, использование новейших технологий для предотвращения коррупции, демонстрируют стремление страны к эффективному управлению и устранению коррупционных практик.

Заключение

Борьба с коррупцией в Узбекистане продолжается, и реализуемые программы требуют постоянного внимания и мониторинга со стороны государства и общества. Эффективная борьба с коррупцией невозможна без привлечения широкой общественности и повышения прозрачности государственных институтов. Важным шагом является развитие системы антикоррупционного образования и просвещения, что позволит формировать у граждан активную позицию и понимание вреда коррупции.

Кроме того, необходимо усиление ответственности как государственных служащих, так и частных лиц за коррупционные действия. Применение современных технологий, таких как электронное правительство и системы открытых данных, может значительно повысить уровень контроля и снизить возможности для коррупционных проявлений.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Узбекистан от 08.08.2022 г. № ЗРУ-788 «О государственной гражданской службе»- <https://lex.uz/docs/6146009>
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 г. № УП-158 «О Стратегии «Узбекистан – 2030»- <https://lex.uz/ru/docs/6600404>

ӘӘЖ 00

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС БОЙЫНША ІС ЖҮРГІЗУДІ ҚАЙТА БАСТАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Наурызбай А.С.

Магистрант, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
saltu1995@mail.ru

Қылмыстық іс жүргізуді қайта бастау мәселесі қылмыстық процестің ерекше әрі маңызды институты болып табылады. Мұндай процедуралар құқық қорғау органдарының өз жұмысында жіберілген қателіктерді түзету, жаңа дәлелдер немесе бұрынғырақ алынған дәлелдердің қайта қаралуы негізінде жүзеге асырылады. Мақалада қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді қайта бастауға қатысты Қазақстан Республикасының заңнамасы мен халықаралық құқықтағы ережелер қарастырылып, осы процедураның құқықтық негіздері мен шарттары зерттеледі. Сонымен қатар, қылмыстық іс жүргізу заңдарының өзгеруі, оны жүзеге асырудағы әдіснамалық мәселелер және құқық қорғаушы органдардың іс жүргізу әрекеттерін оңтайландыру жөніндегі ұсыныстар талданады.

Түйін сөздер: Қылмыстық іс жүргізу, қайта бастау, құқықтық негіздер, қателіктерді түзету, қылмыстық әділеттілік, жаңа дәлелдер.

Проблема возобновления уголовного производства является уникальным и важным институтом уголовного процесса. Такие процедуры проводятся на основе исправления ошибок, допущенных правоохранительными органами в их работе, новых доказательств или пересмотра ранее полученных доказательств. В статье рассматриваются законодательство Республики Казахстан и положения в международном праве, касающиеся возобновления производства по уголовному делу, исследуются правовые основы и условия данной процедуры. Кроме того, анализируются изменения уголовно-процессуального законодательства, методологические вопросы его реализации и предложения по оптимизации процессуальных действий правозащитных органов.

Ключевые слова: Уголовное судопроизводство, возобновление, правовые основы, исправление ошибок, уголовная справедливость, новые доказательства.

The issue of resumption of criminal proceedings is a special and important institution of criminal proceedings. Such procedures are carried out on the basis of correcting mistakes made by law enforcement agencies in their work, revising new evidence or previously obtained evidence. The article examines the legislation of the Republic of Kazakhstan and the provisions of international law regarding the resumption of proceedings in a criminal case, examines the legal basis and conditions of this procedure. In addition, changes in criminal procedure laws, methodological issues in its implementation and proposals for optimizing the procedural actions of law enforcement agencies are analyzed.

Keywords: Criminal proceedings, resumption, legal basis, correction of errors, Criminal Justice, new evidence.

Сотталушы ретінде жауапкершілікке тартудың заңдылығы қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңы нормаларының арақатынасын дұрыс анықтауға тікелей байланысты. Қандай әрекеттің немесе әрекетсіздіктің қоғамға қауіпті екендігін қарастыра отырып, қылмыстық заң әрекеті (әрекетсіздігі) қылмыс құрамына сәйкес келетін адамды ғана қылмыстық жауапқа тартуға жол беруі. Қылмыстық іс жүргізу заңы қылмыстық жауапкершілікке тартудың негіздемесін, айыптаудың мазмұнын құрайтын мән-жайларды анықтаудың құралдары мен тәсілдерін, сондай-ақ айып тағу тәртібін белгілейді.

Соттың заңды күшіне енген үкімнің, қаулысының күші жойылуы және іс бойынша жаңадан ашылған мән-жайларға байланысты іс жүргізу қайта басталуы мүмкін. Жаңадан ашылған мән-жайларға байланысты қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді қайта бастаудың негіздері.

Соттың заңды күшіне енген үкімнің, қаулысының күші жойылуы және іс бойынша жаңадан ашылған мән-жайларға байланысты іс жүргізу қайта басталуы мүмкін.

Жаңадан ашылған мекен-жайларға байланысты қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді қайта бастаудың негіздері:

1) соттың заңды күшіне енген үкімінде анықталған жәбірленушінің немесе куәгердің айғақтарының, сарапшы қорытындысының көрінеу жалғандығы, сондай-ақ заңсыз немесе негізсіз үкім не қаулы шығаруға әкеп соққан заңсыз немесе негізсіз үкім не қаулы шығаруға әкеп соққан заттай айғақтардың, тергеу және сот іс-әрекеттері хаттамаларының және өзге де құжаттардың жалғандығы немесе аударманың көрінеу бұрыс жасалуы;

2) соттың заңды күшіне енген үкімінде анықталған анықтаушының, тергеушінің немесе прокурордың заңсыз және негізсіз үкім, қаулы шығаруға әкеп соққан қылмыстық іс-әрекеттері;

3) соттың заңды күшіне енген үкімінде анықталған судьялардың осы істі қарау кезінде жасаған, қылмыстық іс-әрекеттері [1];

4) осы ҚР ҚПК-тің 474-бабында көзделген тәртіппен тексеру немесе тергеу арқылы анықталған және прокурордың қорытындысында баяндалған, үкім шығару кезінде сотқа беймәлім болған өзгеде мән-жайлар сотталушының айыпсыздығы туралы немесе оның ауырлық дәрежесі жөнінен өзі сотталғаннан гөрі өзге қылмыс жасағаны туралы не ақталғаны адамның немесе өзіне қатысты іс тоқтатылған адамның айыптылығын өз алдына немесе бұрын анықталған мән-жайлармен бірге айғақтайтын ұйғарымдар болып табылады.

3. Осы баптың екінші бөлігінің 1-3-тармақтарында аталған мән-жайлар үкіммен қатар соттың, прокурордың, тергеушінің немесе анықтаушының мерзімнің ескіруіне орай, рақымшылық немесе кешірім жасау актісінің нәтижесінде. Айыпталушының қайтыс болуына немесе қылмыстық жауаптылыққа тарту жасына жетпегендігіне байланысты қылмыстық істі қысқарту туралы қаулысы арқылы анықталуы мүмкін.

Жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша қайта қарауға жататын қылмыстық істер бойынша сот шешімдері.

Жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша:

1) айыптау үкімі;

2) ақтау үкімі;

3) істі тоқтату туралы қаулы қайта қаралуы мүмкін.

Іс жүргізуді қайта бастаудың мерзімдері.

Айыптау үкімін жаңадан ашылған мән-жайларға байланысты сотталушының пайдасына қайта қарау ешқандай мерзіммен шектелмейді.

Сотталушының қайтыс болуы ақтау мақсатында жаңадан ашылған мән-жайларға байланысты іс жүргізуді қайта бастауға кедергі болып табылмайды.

Ақтау үкімін, істі тоқтату туралы қаулыны қайта қарау, сондай-ақ жазаның жұмсақтығы себебі бойынша немесе сотталушыға анағұрлым ауыр қылмыс туралы заңды қолдану қажеттігі бойынша айыптау үкімін қайта қарауға қылмыстық жауаптылыққа тартудың Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 69-бабында белгіленген мерзімнің ескіруі ішінде ғана және жаңа мән-жайлардың ашылған күнінен бастап бір жылдан кешіктірілмей жол беріледі.

Жаңа мән-жайлардың ашылған күні болып:

1) осы ҚР ҚПК-тің 471-бабының екінші бөлігінің 1-3-тармақтарында көзделген жағдайларда-жалған айғақтар беруге, жалған дәлелдер ұсынуға, теріс аударма жасауға немесе істі тексеру немесе қарау барысында жасалған қылмыстық істері үшін кінәлі адамдарға қатысты үкімнің (қаулының) заңды күшіне енген күні;

2) осы ҚР ҚПК-тің 471-бабының екінші бөлігінің 4-тармағында көзделген жағдайда жаңадан ашылған мән-жайларға байланысты іс жүргізуді қайта бастау қажеттігі туралы қорытындыға прокурордың қол қойған күні есептеледі [2].

ҚПК-нің негізінде белгіленген негіздерде және тәртіпте ғана адамды айыпталушы ретінде жауапқа тартуға болады.

Дәлелдемелердің жеткіліктілігі, яғни тергеушінің адамды жасаған нақты қылмысы үшін жауапқа тарту қажеттігі туралы дәлелдемелердің жиынтығына негізделген сенімі тергеушіге адамды айыпталушы ретінде жауапқа тартуға құқық беретін негіз болып табылады.

Алайда дәлелдемелердің жеткіліктілігі адамды айыпталушы ретінде жауапқа тартатын кезде жасалған қылмыс туралы толық және жан-жақты мағлұматтар жиналып болып деген сөз емес, өйткені алдын ала тергеу аяқталған жоқ және дәлелдемелерді жинау жалғасуда, тергеушінің белгілі бір айыпталушы осы қылмысты жасады деген қорытындысы түпкілікті емес. Тергеп тексеру процесінде барысында айыптау өзгертілуі, толықтырылуы немесе қысқартылуы мүмкін.

Егер тергеушінің қолында қылмысты кімнің, қашан жасағаны және қандай қылмыс жасалғаны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік бермейтін қылмыс жасаудың әдістері мен тетіктері жөніндегі мағлұматтары ғана болса, онда адамды айыптаушы ретінде жауапқа тартуға болмайды.

Тергеуші мен прокурордың айыпталушының қылмыс жасауға кінәлылығы туралы қорытындылары олардың ішкі сенімдері екенін атап көрсету керек. Ол ешқандай жағдайда ҚПК-де баянды теліген "соттың үкімінсіз және заңға сәйкес келмесе, ешкім де қылмыс жасағаны үшін кінәлы деп танылмайды, сондай-ақ қылмыстық жазаға тартылмайды" деген қағидаға қайшы келмейді. Кінәсыздығының анықтығы (презумпция невиновности) тергеушіге айыптауды тұжырымдауға, айыпталушыны әшкерелеуге, оның кінәлылығын дәлелдеуге мүлде тыйым салмайды. Ол сонымен қатар, соттың заңды күшіне енген үкімімен айыпталушының кінәсы анықталғанға дейін оған қылмыскер ретінде қарауға тыйым салады [3].

Жаңадан ашылған мән-жайларға орай іс жүргізуді қозғау құқығы прокурорға тиесілі.

Азаматтардың өтініштері, оның ішінде процеске қатысушылардың осы іс бойынша өтініштері, ұйымдардың лауазымды адамдарының хабарламалары, сондай-ақ басқа қылмыстың істерді тергеу және қарау барысында алынған деректер жаңадан ашылған мән-жайларға орай іс жүргізуді қозғауға себеп болады.

Егер келіп түскен өтініште немесе хабарламада осы ҚР ҚПК-тің 471-бабының екінші бөлігінің 1-3-тармақтарында көрсетілген мән-жайларға байланысты шығарылған сот үкімінің бар екендігіне сілтеме болса, прокурор өзінің қаулысымен жаңадан ашылған мән-жайларға орай іс жүргізуді қозғайды, тиісті тексеру жүргізеді, үкімнің көшірмесі мен оның заңды күшіне енгені туралы соттың анықтамасын талап етеді.

Егер өтініште немесе хабарламада осы ҚР ҚПК-тің 471-бабының екінші бөлігінің 4-тармағында аталған өзге де мән-жайлар көрсетілсе, прокурор өз құзыретінің шегінде жаңадан ашылған мән-жайға орай іс жүргізуді қозғау туралы қаулы шығарады және алдын ала тергеу органына тергеуді жүргізу туралы тапсырма береді. Жаңадан ашылған мән-жайларды мұндай тергеу кезінде осы Кодекстің ережелері сақтала отырып жауап алу, тексеру, сараптама жасау, сұрыптап алу және өзгеде тергеу іс-әрекеттері жүргізілуі мүмкін.

Прокурордың тексеру немесе тергеу аяқталғаннан кейінгі іс-әрекеті:

1. Тексеру немесе жаңадан ашылған мән-жайды тергеу аяқталғаннан кейін іс бойынша іс жүргізуді қайта бастауға негіздер болған кезде прокурор істі осы ҚР ҚПК-тің 471-бабының екінші бөлігінің 1-3-тармақтарында көзделген жағдайларда өзінің қорытындысымен, үкімнің көшірмесі мен және нақ осы баптың екінші бөлігінің 4-тармағында көзделген жағдайларда тергеу материалдарымен, бұл ретте осы ҚР ҚПК-тің 471-бабының бірінші бөлігін басшылыққа ала отырып, тиісті сотқа жолдайды [2].

2. Прокурор іс бойынша іс жүргізуді жаңғыртуға негіздер болмаған кезде өзінің дәлелді қаулысымен жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша өзі қозғаған іс жүргізуді тоқтатады.

3 Іс жүргізуді тоқтату туралы қаулы осы ҚР ҚПК-тің 476-бабына сәйкес жаңадан ашылған мән-жайларға орай осы іс бойынша іс жүргізуді жаңғырту туралы мәселені шешуге құқылы сотқа шағымдану құқығын мүдделі адамдарға түсіндіре отырып, олардың назарына жеткізіледі.

Соттың іс бойынша іс жүргізуді жаңарту туралы мәселені шешуі.

1. Жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша сот шешімдерін қайта қарауды облыстық және соларға теңестірілген соттың қадағалау алқасы, ал егер тиісті іс бойынша қадағалау тәртібімен Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қаулысы шығарылған жағдайда - Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі алқасы немесе қадағалау алқасы жүзеге асырады.

2. Істің апелляциялық немесе қадағалау тәртібімен алдыңғы қаралуы оны сол сот сатысында жаңадан ашылған мән-жайларға орай іс жүргізуді жаңғырту тәртібімен қарауға кедергі келтірмейді.

3. Прокурордың жаңадан ашылған мән-жайларға орай іс бойынша іс жүргізуді қайта бастау туралы қорытындысы осы ҚР ҚПК-тің 467-бабында белгіленген ережелер бойынша соттың отырысында қаралады [4].

Прокурордың қорытындысын қараушы соттың қаулысы.

Жаңадан ашылған мән-жайларға орай іс бойынша іс жүргізуді қайта бастау туралы прокурордың қорытындысын қарап, сот:

1) сот үкімінің немесе қаулысының күшін жою және істі жаңадан тергеу немесе жаңадан сот талқылауын жүргізуге беру туралы;

2) сот үкімінің немесе қаулысының күшін жою туралы және іс бойынша түпкілікті шешім қабылдау үшін жаңадан тергеу немесе соттың талқылауы қажет болмағанда, істі тоқтату туралы;

3) прокурордың қорытындысын қабылдамай тастау туралы қаулылардың бірін шығарады [5].

Сот шешімдерінің күші жойылғаннан кейін іс жүргізу.

Жаңадан ашылған мән-жайларға орай іс бойынша ол жөніндегі сот шешімдерінің күші жойылғаннан кейін тергеу және сот талқылауы, сондай-ақ шығарылған жаңа сот шешімдеріне шағым жасау және наразылық білдіру осы Кодексте белгіленген жалпы тәртіппен жүргізіледі.

Жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша істі қайта қозғау кезіндегі азаматтық талап.

Жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша үкімнің күші жойылған жағдайда істі бастапқы қараған кезде қозғалған азаматтық талап жалпы негіздерде қайтадан қаралады. Азаматтық талап бөлігінде ғана істі қайта бастауға тек азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен жол беріледі.

Соттың заңды күшіне енген үкімдері мен қаулылары осы тарауда көзделген негіздер болған жағдайда қадағалау тәртібімен қайта қаралуы мүмкін.

Заңды күшіне енуі бойынша қадағалау тәртібімен:

1) айыптау және ақтау үкімдеріне;

2) соттың бірінші сатыдағы сот ісін жүргізуді қысқартатын, апелляциялық шағым, беруге жататын қаулыларына;

3) апелляциялық, қадағалау сатыларындағы соттардың қаулыларына шағым жасалуы, наразылық білдірілуі мүмкін.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қадағалау алқасының қаулыларын қайта қарауға және істі Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қадағалау алқасында қайта қарауға ерекше жағдайларда, осы алқа қабылдаған қаулы адамдардың өмірі, денсаулығы үшін не Қазақстан Республикасының экономикасы мен қауіпсіздігі үшін ауыр, орны толмас зардаптарға әкеп соқтыруы мүмкін екендігі туралы деректердің анықталуына байланысты

енгізілген Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты Төрағасының ұсынымы бойынша немесе Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының наразылығы бойынша жол беріледі [6].

Занды күшіне енген үкімдер мен қаулыларға істерді қадағалау тәртібімен қайта қарауға өкілетті сотқа тікелей апелляциялық шағым беруге құқығы бар процеске қатысушылар шағым жасауы мүмкін.

Занды күшіне енген үкімдер мен қаулыларға:

1) Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры – облыстық және оған теңестірілген соттың қадағалау алқасына және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі алқасы мен қадағалау алқасына;

2) Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының орынбасарлары – облыстық және оған теңестірілген соттың қадағалау алқасына және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі алқасына;

3) облыс прокурорлары мен оларға теңестірілген прокурорлар - облыстық және оған теңестірілген соттың қадағалау алқасына наразылық келтіруге құқылы.

Наразылық осы баптың екінші бөлігінде көрсетілген адамдардың өз бастамасы бойынша, осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген процеске қатысушылардың өтініші бойынша білдірілуі мүмкін.

Шағымды, наразылықты іс қадағалау сатысында қаралғанға дейін оны берген адам кері қайтарып алуы, наразылықты сондай-ақ жоғары тұрған прокурор кері қайтарып алуы мүмкін.

Сотталушының кінәсіздігі себептері бойынша, сондай-ақ неғұрлым жеңіл қылмыс туралы заңды қолдану қажеттігіне, жазаның қатаңдығына байланысты немесе сотталушының жағдайын жақсартатын өзге де негіздер бойынша айыптау үкімін қадағалау тәртібімен қайта қарау мерзіммен шектелмейді.

Неғұрлым ауыр қылмыс туралы заңды қолдану қажеттігі, жазаның жұмсақтығы себептері бойынша немесе сотталушының жағдайын нашарлататын өзге де негіздер бойынша істі қысқарту туралы соттың қаулысына, айыптау үкіміне, сондай-ақ ақтау үкіміне не істі қысқарту туралы соттың қаулысына шағым жасауға, наразылық білдіруге олар заңды күшіне енгеннен кейін алты ай ішінде жол беріледі.

Азаматтардың өтініштері, оның ішінде процеске қатысушылардың осы іс бойынша өтініштері, ұйымдардың лауазымды адамдарының хабарламалары, сондай-ақ басқа қылмыстық істерді тергеу және қарау барысында алынған деректер жаңадан ашылған мән-жайларға орай іс жүргізуді қозғауға себеп болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. – Алматы. «Юрист». 2016.
2. Қазақстан Республикасы Қылмыстық процессуалдық Кодексі. – Алматы. «Юрист». 2016.
3. Қазақстан Республикасының 2000 ж. 25-желтоқсандағы «Қазақстан Республикасындағы сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы» Конституциялық заңы. (01.01. 2016 өзгертулер мен толықтырулармен).
4. Уголовный процесс: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов /Под ред. К.Ф. Гуценко. Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: «Зерцало», 2008. – 234 б.
5. Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» заң күші бар Жарлығы. 1995ж. 21-желтоқсанда қабылданған (06.04.2016 енгізілген өзгерістер мен толықтырулар).
6. Қазақстан Республикасының жаңа заңдары.- Алматы: Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің редакциялық-баспа бөлімі, 2012.

ӘОЖ 343

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН АДВОКАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ ЖҮРГІЗУДЕГІ

Нугиманов Б.К.

Магистрант, Гияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
bosya.012313@mail.ru

Мақалада автор қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысты адвокат өзінің сенімгеріне қатысты оның құқықтары мен мүдделерін қорғау қылмыстық процеске тән және өкілдік ету азаматтық сот ісін жүргізуге тән функцияларын көрсетеді. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі адвокаттық қызметтің құқықтық шығармашылықта, заң шығарушылардың, құқық қолданушылардың және басқа мамандардың пікірлері жан-жақты қарастырылған. Сонымен қатар қылмыстық заңнамадағы қарама-қайшылығы және олармен жұмыс істеу кезіндегі шатасулар қылмыстық іс жүргізудің маңызды аспектілерінің нақты мағынасын анықтауда қиындықтары қамтылған. Осыған байланысты, соңғы уақытта қорғау және айыптау тараптарынан басқа процеске өзге де қатысушылардың мүддесі үшін барған сайын білікті заң көмегі консультация беру арқылы жүзеге асыру, оның орындаушыларының (консультанттарының) қызметі тиісті нормативтік құқықтық реттеуге маңызды болып табылады.

Кілт сөздер: Қылмыстық сот ісін жүргізу, адвокаттық қызмет, заң көмегі, қылмыстық заңнама, құқықтық шығармашылық.

В статье автор указывает, что защита прав и интересов адвоката по уголовному судопроизводству в отношении его доверенного лица присуща уголовному процессу, а представительство присуще гражданскому судопроизводству. В правовом творчестве адвокатской деятельности в уголовном судопроизводстве всесторонне рассмотрены мнения законодателей, правоприменителей и других специалистов. Вместе с тем противоречия в уголовном законодательстве и путаница при работе с ними заключаются в трудностях определения точного значения важнейших аспектов уголовного судопроизводства. В этой связи, в последнее время в интересах иных участников процесса, кроме сторон защиты и обвинения, все более квалифицированная юридическая помощь осуществляется путем консультирования, деятельность ее исполнителей (консультантов) является важной для соответствующего нормативного правового регулирования.

Ключевые слова: Уголовное судопроизводство, адвокатская деятельность, юридическая помощь, уголовное законодательство, правовое творчество.

In the article, the author indicates the functions of a lawyer in relation to criminal proceedings, the protection of his rights and interests in relation to his trustee is characteristic of criminal proceedings, and representation is characteristic of civil proceedings. The legal creativity of advocacy in criminal proceedings, the opinions of legislators, law enforcement officers and other specialists are considered in detail. Also included is the contradiction in criminal law and the confusion in working with them the difficulty of determining the exact meaning of the most important aspects of criminal proceedings. In this regard, recently, in the interests of other participants in the process, in addition to the parties to the defense and prosecution, the implementation of more and more qualified legal assistance through consulting, the activities of its performers (consultants) are important for the relevant regulatory legal regulation.

Keywords: Criminal proceedings, advocacy, legal assistance, criminal law, legal creativity.

Қылмыстық процеске қатысатын тұлғалар қолданыстағы заңнамада нақты белгіленген. Олардың құқықтық мәртебесі, негізгі құқықтары мен міндеттері, өкілеттігі,

процессе катысу негіздері мен нысандары заң бойынша реттеліп отырады. Қылмыстық іс жүргізуге қатысатын және сезікті мен айыпталушының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды жүзеге асыратын бірден бір тұлға – адвокат болып табылады. Оның қылмыстық іс жүргізуге қатысуы мен құқықтық мәртебесі әруақытта өзекті мәселелердің қатарында болған. Өйткені оның мәртебесіне қатысты түрлі пікір талас құқыққолдану тәжірибесінде де, теорияда да жиі орын алады. Бұл қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын құқыққорғау органдары мен азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайтын адвокаттар арасындағы қарым-қатынастың сипатымен анықталатын мәселе.

Конституциялық кепілдіктерді толық жүзеге асыру үшін құқық қорғау органдары жұмысының нышаны мен тәсілдерін демократия ағымына икемдеу, болашақ заңгерлерді оқыту мен тәрбиелеудің сапасын көтеру қажет. Мемлекеттік органдардың азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау және қорғау белгілі бір дәрежеде азаматтар мен ұйымдарға кәсіби заң көмегін көрсетуді жүзеге асыратын тұлғалар қызметінің негізгі принциптерін анықтайтын адвокатура сияқты қоғамдық-құқықтық институтпен де тығыз байланысты.

Зерттеу жұмысы ретінде тандап алынған тақырыптың өзектілігі қылмыстық іс жүргізу заңнамасының және адвокаттық қызмет туралы заңнаманың белгілі бір уақыт ішінде өзгеріске ұшырап отыратындығымен және соған орай қылмыстық істер бойынша қорғау институтын жетілдіруге қатысты заңгер-ғалымдар мен практик заңгерлер арасындағы пікір таластарды қорытындылау қажеттілігімен айқындалады. Атап айтқанда, қорғаушының қылмыстық-процессуалдық дәлелдеуге қатысу мәселесіне қатысты. Бұл алдын ала тергеу сатысына да, сот талқылауы сатылары үшін де тараптардың бәсекелестігі қағидасын қолдау және қорғаушы тарабының заңды мүдделері мен құқықтарын қамтамасыз ету тұрғысынан өзекті болып табылады. Сонымен бірге, егер жылдан жылға халықтың құқықтық сана-сезімінің дамып келе жатқанына байланысты адвокат-қорғаушылардың қызметіне жүгінетін азаматтардың артуын және адвокаттардың көрсететін заңдық көмегінің сапасын арттыру талабының күшеюін ескеретін болсақ, бұл тақырыптың тәжірибелік тұрғыдан өзектілігі жоғары екенін байқауға болады. Осы айтылған ойлар адвокат-қорғаушының қылмыстық процеске қатысуының ұйымдастырушылық-құқықтық мәселелері зерттеудің өзектілігін айқындайды.

Қылмыстық процесстегі қорғаушының процессуалдық мәртебесімен байланысты мәселелер қылмыстық іс жүргізу ғылымы тұрғысынан назардан тыс қалмағанын атап өту маңызды. Ондағы өзекті мәселелерге әруақытта отандық және ресейлік процессуалист ғалымдар да, криминалист мамандар да өз назарларын аударып отырған.

Адвокат-қорғаушы ұғымы Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында нақты айқындалған. Атап айтқанда, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңының сәйкес, адвокат - жоғары заң білімі бар, адвокаттық қызметпен айналысуға лицензия алған, міндетті түрде адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын және осы Заңмен регламенттелетін адвокаттық қызмет шеңберінде кәсіптік негізде заң көмегін көрсететін Қазақстан Республикасының азаматы [1].

Адам мен азаматтың құқығына кепілдік беретін Негізгі заңның конституциялық ережелерінің арасында маңызды конституциялық принцип ретінде қолданылатын білікті заң көмегін алу құқығы ерекше орын алады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 3-тармағында әрбір адамның білікті заң көмегін алуға құқығының бар екендігі -тікелей көрсетілген [2]. Ал заңда көзделген жағдайда мұндай көмек тегін көрсетіледі.

Қазіргі уақытта Қазақстанда адам мен азаматтың құқығын қорғау жөніндегі міндеттерді атқаратын әртүрлі мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар, мекемелер мен қоғамдық ұйымдардың бар екендігін атап өткен жөн. Мысалы, соттар, прокуратура, ішкі істер, әділет органдары жоғарыда аталған құқық қорғау міндеттерін бір-бірімен тығыз байланыс жасай отырып атқарады. Алайда, осы міндеттерді табысты жүзеге асыру адвокатура сияқты қоғамдық-құқықтық институтсыз мүмкін емес. Қазақстандық заңнамада

адвокатура ешбір жерде құқық қорғау органы ретінде көрсетілмесе де, ол іс жүзінде құқық қорғау қызметі міндетін атқарады. Әдетте, құқық қорғау қызметі ретінде біз азаматтар мен ұйымдардың құқыған қорғауды мақсат ететін және заңға сәйкес заңдық әсер ету шараларын қолдану жолымен арнайы мемлекеттік органдар жүргізетін және олар белгілеген тәртіп мүлтіксіз сақталатын қызметті түсінеміз.

Сөйтіп, азаматтардың білікті заң көмегін алу құқыған қамтамасыз етуге тиісті құқық қорғау жүйесінде адвокатураға маңызды орын беріледі. Адвокатураның негізгі ұйымдық-құқықтық нысаны - адвокаттар алқасы -білікті заңгерлердің кәсіби ұйымы. Оның міндеті жеке және заңды тұлғаларға заң көмегін көрсету, құқықтар мен заңды мүдделерді, заңдылықты сақтау мен нығайтуға, сондай-ақ заңдарда көзделген кейбір өзге міндеттерді атқаруға жәрдемдесу болып табылады. Адвокаттар алқасы адвокатураның шынайы өзін-өзі басқаруын, адвокаттардың кәсіби шеберлігін, олардың құқықтық және әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Жеке адамның құқығын қандай да бір қол сұғушылықтан қорғау, заңдылық үшін күрес және сот төрелігіне көмектесу - адвокаттық қызметке үлкен саяси-әлеуметтік маңыз береді [3,155].

Адвокатураның өзіне жүктелген мақсаттар мен міндеттерді қаншалықты тиімді атқаратындығы белгілі бір дәрежеде әрбір азаматтың ғана емес, сондай-ақ жалпы қоғамның құқықтық қорғалу дәрежесіне де байланысты. Әрбір азамат заңға қайшы емес барлық әдістермен, соның ішінде адвокатқа - заңгерлік білімі және азаматтар мен ұйымдарды қорғау мен өкілдік ету бойынша қажетті дағдылары бар кәсіби заңгерге өзінің жүгіну құқығын пайдалана отыра, сотта өз құқықтары мен бостандықтарын қорғауға құқылы. Адам мен азаматтың құқығы мен еркіндігін түбегейлі жүзеге асыру олар істі қисынды және жете біле отырып қорғалған жағдайда ғана ықтимал. Мұндай қорғауды екінің бірі жүргізе алмайды. Бұл жағдайда заңдарды жақсы білумен қатар нормативтік құқықтық актілердің қолданылу практикасын білу, құқық қорғау органдарында іс жүргізу тәжірибесі талап етіледі [4,50]. Басқаша айтқанда, тиімді көмекті көрсету үшін білікті маман қажет. Азаматтар әдетте заңнаманың негізгі қағидаларын біледі, ал субъектілік құқықтарды қорғау үшін терең білім мен заңдарды қолдану тәртібін білу талап етіледі. Бұл үшін адвокаттардың көмегіне жүгінуге тура келеді. Адвокат - ол өзінің заңи білімі мен практикалық тәжірибесін заң көмегін көрсету кезінде пайдаланатын біліктілігі жоғары кәсіпқой.

Білікті заң көмегін алу құқығын конституциялық принцип деңгейіне көтеру аса маңызды мән-жайдан туындайды. Өйткені, тұлғаны заң көмегін алу құқығынан айыру кемсітушілікке, айтарлықтай шектеуге, ал кейде азамат пен қоғамды орны толмас залалға алып келеді. Конституцияның Қазақстанның бүкіл аумағында міндетті күші мен тікелей пәрмені болғандықтан заң көмегін алу құқығын қосымша баянды ету міндетті емес (қолданыстағы кодифициланған актілерде бұл құқық көрсетілген): кез келген мемлекеттік орган, лауазымды тұлғалар, адвокаттардың өздері және азаматтар осы конституциялық нормадан туындайтын міндеттер мен өкілеттіктер туралы біледі.

Қазіргі қоғамда адвокатура институтының тиімді жұмыс істеуі заңдылықты сақтау мен жеке адамның құқығын қорғауға ықпал етеді. Сондықтан адвокат қызметі нақты азаматтың немесе ұйымның мүддесіне де, сондай-ақ мемлекет пен қоғамның жария-құқықтық мүддесіне сай келеді. Бұны соңға уақытта көпшілік сезінді және адвокатураға қоғамдағы көзқарас баяу болса да өзгеріп келеді. Адвокат мамандығының беделі өсіп келеді [4,90].

Адвокаттар алқасы заң көмегін көрсететін негізгі орган, алайда бірден бір орган емес. Құқықтық жүйеде азаматтарға заң көмегін көптеген ұйымдар мен тұлғалар (заң фирмалары, заң кеңесшілері, құқықтық мәселелер жөніндегі кеңесшілер, ақылы заң көмегін көрсету үшін лицензиясы бар жеке тұлғалар және т.б.) маңызды рөл атқарады. Мысалы, заң фирмаларының қызметі азаматтар мен ұйымдарға адвокаттық қызметпен байланысты емес ақылы қызметтер көрсету жолымен тиісті лицензия негізінде жүргізіледі.

Сонымен қатар, кәсіподақ мүшелері кәсіподақ кеңестерінің заң консультациясы көрсететін көмекті тегін пайдалана алады. Азаматтар белгілі бір заң көмегін өздері жұмыс істейтін ұйымдардың, оның ішінде меншік нысаны әртүрлі кәсіпорындар мен мекемелердің заң кеңесшілерінен алады.

Кәсіподақ кеңесшілері заң көмегін көбінесе кеңес беру және еңбек заңнамасы бойынша құжаттарды толтыру жолымен көрсетеді. Бұл жағдайда заң кеңесшісінің жұмысы, ең алдымен, өз ұйымы мен оның мүшелеріне көмек көрсету түрінде жүргізіледі, ал кез келген азамат немесе ұйым олардан толық көмек ала алмайды. Сондықтан адвокаттардың заң көмегінің маңызы мен пәрменінің орны ерекше.

Адвокаттардың негізгі қызметіне жоғарыда аталған міндеттермен қатар, өзіне өтініш жасаған тұлғалардың құқықтары мен заңды мүлделерін қорғаудың қолданыстағы заңнамада қарастырылған барлық құралдар мен әдістерін пайдалана отырып көрсететін заң көмегінің саналуан түрлері кіреді. Бұл жағдайда кәсіби қорғаушы ретінде қылмыстық процесске тек қана адвокаттар ғана жіберіледі. Конституцияда айтылған білікті заң көмегін кәсіби негізде көбінесе тек адвокаттар ғана көрсете алатындығы осыдан келіп шығады.

Конституцияның білікті заң көмегін алуда азаматтар мен ұйымдарға кең және тең мүмкіндік беретіндігін атап өткен жөн. Конституциялық нормаларға сүйене отыра, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасы заңында адвокаттардың шешімі кәсіби заң білімін қажет ететін мәселелер бойынша консультациялар, түсіндірмелер, кеңестер мен жазбаша қорытындылар беретіндігі; талап қою арыздарын шағымдар мен басқа да құқықтық сипаттағы құжаттарды жасайтындығы; қылмыстық және азаматтық сот жүргізу істері мен әкімшілік құқық бұзушылық істерге қатысатындығы; азаматтар мен ұйымдарға өзге де заң қызметін көрсететіндігі тікелей айтылған [1].

Халықтың құқықтық мәдениеті деңгейінің өсуіне орай адвокаттарға өтініш жасаушылар саны үнемі артуда. Осындай өсу көрсеткішінің бірі ретінде Қазақстанда қазіргі уақытта заң көмегін адвокаттардың он алты аумақтық адвокаттық және бір аумақаралық алқасы көрсететіндігін атап өтуге болады.

Адвокатураға қызмет мазмұны мен міндеті бойынша жақын, заң көмегін көрсететін өзге де ұйымдар тартылуда. Бұл үрдіс соңғы жылдары қанат жая бастады. Олар - өзіне азаматтар мен заңды тұлғаларға ақылы заң қызметін көрсету міндетін алатын, адвокаттық қызметпен байланысты емес қызметтерді көрсететін фирмалар мен өзге де кәсіпкерлік субъектілер.

Осыған байланысты заң көмегін құқық көмегінен ажырата білу керек. Осылайша, Қазақстан Республикасының басқа елдермен жасаған халықаралық шарттарға сәйкес құқықтық көмек - бұл сот, әділет және тергеу органдарының екі немесе бірнеше мемлекет жасаған шарттар негізінде бір-біріне азаматтық, отбасылық және қылмыстық істерді шешу үшін жәрдемдесу жөніндегі қызмет.

Құқықтық көмек туралы шарттардың мақсаты - бір мемлекет азаматтарының басқа мемлекет аумағындағы жеке мүліктік және мүліктік емес құқықтарды өзара мойындауы мен сақтауын қамтамасыз ету. Өз кезегінде заң көмегі өз мазмұны бойынша құқықтық көмекке қарағанда іс әрекеттердің өзге кең шеңберін қамтиды. Олардың арасында: қажетті нормативтік құқықтық актіні іздеуге жәрдемдесу; оның мәнін түсіндіру; өтінішті я болмаса өзге құжатты құрастыруға көмектесу; заң көмегін көрсету үшін заттарды, құжаттар мен мәліметтерді жинау және тапсыру; туындаған мәселені аса тиімді шеше алатын органды анықтау, сотта немесе өзге органда уәкілдік ету; қылмыстық іс бойынша немесе әкімшіліктік жауапкершілікке байланысты қорғауды жүргізу және т.б.

Халықтың білім мен мәдениетінің жалпы деңгейінің артуы, олардың саяси-әлеуметтік тәжірибені алуы, демократияның дамуы және оның принциптерін, атап айтқанда, адам мен азаматтың құқығын және бостандығын қорғауды насихаттау және басқа да жәйттардың барлығы адвокатура сияқты маңызды құқықтық институтқа талаптың көтерілуін туындатты. Бұл бағытта, практика көрсеткеніндей, тәуелсіз арнайы құрылған,

өзін-өзі басқаратын кәсіби заңгерлердің ұйымы - адвокаттар алқасы өз қызметін барынша тиімді және сапалы жүргізеді.

Адвокатура өзінің маңызы мен орны бойынша қоғам мен мемлекет тарапынан да басқа мемлекеттік құқық қорғау органдары сияқты өзіне соншалықты назар аударуды талап етеді, өйткені заң адвокаттан өзіне заң көмегін көрсетуді сұраған әрбір адамның конституциялық құқығы мен мүддесін толық, объективті және білікті қорғауды талап етеді [5]. Әңгіме бұл арада адвокаттардың пайдакүнемдік жеке мүдделері туралы емес, қайта өтпелі кезеңдегі қоғам үшін де, азаматтар үшін де көкейкесті заңдылық пен құқық тәртібін сақтау мен нығайту мәселелері туралы болып отыр.

Нақ осыған байланысты, демократиялық және құқықтық мемлекетті құру жолындағы адвокатураның рөлін ескере отыра, адвокаттар кәсіби қызметінің мазмұны нақ осы заң көмегін көрсету болып табылады. Өз кезегінде адвокат көрсететін заң көмегі консультациялар, түсіндірмелер беру, талап қою арыздарын, шағымдар, құқықтық сипаттаға өзге құжаттарды жасау және құқықтық сипаттағы өзге де құжаттарды талап ету сот ісінде, сондай-ақ одан тыскары басқа іс-әрекеттерді белсенді жасау жолымен азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен мүддесін қорғаудың барлық заңды құралдары мен әдістерін пайдалану болып табылады.

Адвокатураның ұйымдастырылуы мен қызметін жетілдіру - Қазақстан Республикасының Конституциясында жарияланған құқықтық және демократиялық мемлекет құру жолындағы маңызды міндеттердің бірі. Онда алға қарай даму болашағы бар, өйткені қазіргі құқықтық жүйе жалпы тиімді құқықтық институттың болуын көздейді. Олардың арасында тәуелсіз адвокатура лайықты орын алады. Нақ осы адвокатура жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғауды жүзеге асыру кезінде білікті заң көмегін көрсетуді қамтамасыз етеді.

Шетел терминдерінің қазіргі сөздігінде «адвокатура» термині ұйымды, адвокаттар алқасын немесе адвокат қызметін білдіреді.

Адвокатураның негізгі ұйымдық-құқықтық нысаны нақ осы адвокаттар алқасы болып табылады және сондықтан «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының заңында адвокаттар алқасының адвокаттардың түбегейлі ұйымы екендігі айтылған. Алайда бұл адвокатураның Қазақстан Республикасының Адвокаттар одағы, Адвокаттар халықаралық одағы (достастығы) Қазақ филиалы сияқты өзгеде нысандарының бар екендігін жоққа шығармайды. Ал болашақта белгілі бір міндеттер мен мақсаттарды алдына қоятын басқа да адвокаттар бірлестігінің құрылуы мүмкін.

Адвокаттар алқасы заңды және жеке тұлғаларға білікті заң көмегін көрсету, адвокаттардың құқықтары мен заңды мүдделерін білдіру және қорғау үшін, жоғарыда аталған Заңда белгіленген өзге де білдіру міндеттерді атқару үшін құрылған адвокаттардың коммерциялық емес, тәуелсіз, кәсіби, өзін-өзі басқаратын және өзін-өзі қаржыландыратын ұйымы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176>
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда қабылданған. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029
3. Тыныбеков С.Т. Қазақстан Республикасының адвокатурасы және адвокаттық қызмет. Оқулық., - Алматы: «Данекер» 2013. – 339 б.
4. Лазарева В.А., Иванов В.В., Утарбаев А.К. Защита прав личности в уголовном процессе России: Учеб. пособие для магистров. М., 2017. С. 485.
5. Қоғамов А.М. Защитник-адвокат в контексте проекта новой редакции Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан // Право и Государство. №3 (60), 2013. – 63-68 сс.

УДК 342.7

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ОРГАНИЗАЦИОННУЮ КУЛЬТУРУ: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Нусипова Л.Б.

Докторант, Жетысуский университет имени И. Жансугурова,

г. Талдыкорган, Республика Казахстан

Научный руководитель: к.ю.н., доцент Ахатов У.А.

n_latifa_b@mail.ru

Современная цифровая трансформация сопровождается активным внедрением технологий искусственного интеллекта в корпоративное управление, что изменяет организационную культуру, стиль принятия решений и принципы взаимодействия сотрудников. Наряду с преимуществами автоматизации, такие изменения влекут за собой значительные правовые вызовы, включая вопросы защиты персональных данных, ответственности за решения искусственного интеллекта и предотвращения дискриминации. В статье рассматриваются основные аспекты влияния искусственного интеллекта на корпоративную среду, включая регулирование кибербезопасности, адаптацию работников к новым условиям и необходимость прозрачных этических стандартов. Проанализирован международный опыт правового регулирования искусственного интеллекта и предложены рекомендации по формированию сбалансированной корпоративной политики, обеспечивающей эффективность и соблюдение прав сотрудников.

Ключевые слова: искусственный интеллект, корпоративное управление, организационная культура, правовое регулирование, этика искусственного интеллекта, цифровая трансформация, кибербезопасность.

Заманауи цифрлық трансформация ұйымдық мәдениетті, шешім қабылдау стилін және қызметкерлердің өзара әрекеттесу принциптерін өзгертетін корпоративтік басқаруға жасанды интеллект технологияларын белсенді енгізумен қатар жүреді. Автоматтандырудың артықшылықтарымен қатар, мұндай өзгерістер жеке деректерді қорғау, жасанды интеллект шешімдері үшін жауапкершілік және кемсітушіліктің алдын алу мәселелерін қоса алғанда, елеулі құқықтық қиындықтарды тудырады. Мақалада жасанды интеллекттің корпоративтік ортаға әсер етуінің негізгі аспектілері, соның ішінде киберқауіпсіздікті реттеу, қызметкерлердің жаңа жағдайларға бейімделуі және ашық этикалық стандарттар қажеттілігі қарастырылады. Жасанды интеллектті құқықтық реттеудің халықаралық тәжірибесі талданып, тиімділік пен қызметкерлердің құқықтарын сақтауды қамтамасыз ететін теңгерімді корпоративтік саясатты қалыптастыру бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, корпоративтік басқару, ұйымдық мәдениет, құқықтық реттеу, жасанды интеллект этикасы, цифрлық трансформация, киберқауіпсіздік.

Modern digital transformation is accompanied by the active implementation of artificial intelligence technologies in corporate governance, which changes the organizational culture, decision-making style, and principles of employee interaction. Along with the benefits of automation, such changes entail significant legal challenges, including issues of personal data protection, liability for artificial intelligence solutions and prevention of discrimination. The article considers the main aspects of the impact of artificial intelligence on the corporate environment, including cybersecurity regulation, employee adaptation to new conditions and the need for transparent ethical standards. The international experience of legal regulation of artificial intelligence is analyzed and recommendations are proposed for the formation of a balanced corporate policy that ensures efficiency and respect for employee rights.

Keywords: artificial intelligence, corporate governance, organizational culture, legal regulation, ethics of artificial intelligence, digital transformation, cybersecurity.

Современный этап цифровизации характеризуется активным внедрением технологий искусственного интеллекта (ИИ) во все сферы общественной жизни, включая корпоративное управление. Искусственный интеллект трансформирует организационную культуру, меняя принципы взаимодействия между сотрудниками, структуру принятия решений и сам характер труда. Однако наряду с преимуществами использование ИИ в корпоративной среде ставит ряд правовых вопросов, касающихся защиты персональных данных, ответственности за принимаемые решения и этических норм взаимодействия человека и машины. Кроме того, вопросы интеграции ИИ в организационную культуру касаются аспектов кибербезопасности, регулирования рабочих мест и защиты прав сотрудников в условиях автоматизации.

Организационная культура включает в себя ценности, нормы и модели поведения, определяющие деятельность компании. Внедрение ИИ в процессы управления влияет на эти аспекты, в том числе:

- Изменение структуры взаимодействий – автоматизация процессов приводит к сокращению рутинных задач, перераспределению обязанностей и увеличению дистанционного взаимодействия. Это также способствует гибридным моделям работы, позволяя сотрудникам больше времени уделять креативным и аналитическим задачам [1].

- Принятие решений на основе данных – ИИ позволяет анализировать большие объемы информации и прогнозировать риски, что влияет на стиль управления и принципы ответственности. В результате руководители могут полагаться на аналитические прогнозы, снижая влияние субъективных факторов в принятии решений [2].

- Этические вызовы – автоматизированные решения могут быть восприняты как безличные и необъективные, что требует выработки новых стандартов доверия и прозрачности. Возникает необходимость в разработке корпоративных политик по использованию ИИ и проведении аудитов алгоритмов на предмет дискриминации [3].

Развитие новых компетенций – сотрудники вынуждены осваивать новые цифровые навыки для эффективного взаимодействия с ИИ-решениями, что требует пересмотра программ профессионального развития и корпоративного обучения.

Благодаря ИИ многие рутинные задачи передаются алгоритмам, что сокращает потребность в человеческом труде. Это требует разработки правовых механизмов, регулирующих увольнение, переобучение сотрудников и их адаптацию к новым условиям.

С одной стороны, автоматизация повышает эффективность и снижает затраты, но с другой – она вызывает беспокойство среди работников. Для смягчения социальных последствий компании внедряют программы переподготовки сотрудников, позволяя им осваивать новые профессии в условиях цифровой трансформации.

ИИ-системы используются для анализа продуктивности сотрудников, их вовлеченности и поведения. Однако чрезмерный контроль может негативно сказаться на корпоративной культуре, вызвать стресс и снижение мотивации персонала.

Компании должны соблюдать баланс между мониторингом и доверием. Введение четких этических норм и прозрачных методов оценки производительности позволит снизить негативное восприятие со стороны работников.

Внедрение ИИ в организационную культуру требует учета следующих правовых аспектов:

- Защита персональных данных – алгоритмы ИИ обрабатывают большие объемы информации, включая персональные данные сотрудников. Это требует соблюдения норм законодательства (например, GDPR в ЕС [4] или закона «О персональных данных и их защите» в Казахстане [5]). Компании должны внедрять механизмы анонимизации данных и ограниченного доступа к чувствительной информации.

- Ответственность за решения – важно определить, кто несет юридическую ответственность за решения, принятые с участием ИИ. Дискуссия по этому вопросу продолжается на международном уровне, особенно в контексте правоприменения [6]. Если

алгоритм принимает ошибочное решение (например, увольняет сотрудника на основе ложных данных), встает вопрос юридической ответственности: кто несет вину – разработчик ПО, руководитель компании или поставщик технологии? В различных юрисдикциях этот вопрос решается по-разному, но компании должны заранее прописывать механизмы ответственности.

Для минимизации рисков компании внедряют механизмы контроля за работой ИИ и назначают ответственных за мониторинг решений алгоритмов. Важно предусмотреть механизмы исправления ошибок и возможность оспаривания решений, принятых ИИ.

- Противодействие дискриминации – ИИ может бессознательно воспроизводить предвзятости, что приводит к дискриминации при найме, продвижении или оценке сотрудников. Например, алгоритмы подбора персонала могут исключать определенные группы соискателей по признаку возраста, пола или этнической принадлежности. Это противоречит законам о равных возможностях и может привести к судебным искам.

Компании обязаны проводить аудит своих ИИ-решений, чтобы исключить дискриминационные алгоритмы. Внедрение инструментов для выявления предвзятости в моделях машинного обучения может минимизировать этот риск. Кроме того, важным шагом является разработка независимых экспертных советов по этике ИИ, которые помогут выявлять потенциальные угрозы и корректировать алгоритмы [3].

- Защита интеллектуальной собственности – использование ИИ для создания контента и инноваций требует четкого регулирования авторских прав. Вопрос о праве собственности на результаты работы ИИ остается открытым, особенно в отношении произведений, созданных без прямого человеческого участия [6].

Правовые нормы, регулирующие использование ИИ, различаются в зависимости от страны и отрасли. В последние годы международные организации и правительства разрабатывают законы, направленные на обеспечение прозрачности и этического использования ИИ.

На международном уровне ведется активная работа по созданию правовой базы для регулирования ИИ. В 2021 году Европейская комиссия представила проект "Акт о регулировании искусственного интеллекта", который определяет уровни риска применения ИИ и вводит строгие требования к его использованию в управленческих процессах [6]. В США разработаны рекомендации по этичному использованию ИИ, акцент делается на корпоративную прозрачность и недопущение дискриминации [3]. В Китае, напротив, ведется активная государственная поддержка развития ИИ, с акцентом на государственное регулирование и использование технологий в национальных проектах. Казахстан – разрабатывает национальную стратегию цифровизации, включая нормы по защите данных и регулированию алгоритмов.

Организационная культура формируется в контексте этих правовых норм, влияя на принципы работы сотрудников, корпоративные ценности и внутренние стандарты. Кроме того, компании вынуждены адаптировать свои внутренние политики к требованиям новых законов, что способствует развитию этических стандартов и прозрачности процессов.

Для успешной интеграции ИИ в организационную культуру необходимо:

1. Разработать внутренние корпоративные стандарты использования ИИ, учитывающие правовые нормы и этические принципы. Внедрять четкие регламенты работы ИИ – определять, где алгоритмы могут принимать решения, а где требуется человеческий контроль.

2. Обеспечить прозрачность алгоритмов и механизмов принятия решений, внедряя процедуры независимого аудита. Создавать внутренние комитеты по этике ИИ – независимые группы, оценивающие потенциальные риски использования технологий.

3. Внедрять программы обучения сотрудников для адаптации к работе в новой технологической среде, включая курсы по цифровой грамотности и анализу данных.

4. Развивать государственно-частное партнерство в разработке правовых механизмов регулирования ИИ, способствуя обмену лучшими практиками на международном уровне.

5. Повышать осведомленность сотрудников о правах и обязанностях при работе с ИИ, внедряя корпоративные кодексы этики.

Искусственный интеллект становится неотъемлемой частью современной организационной культуры, трансформируя управление и взаимодействие в компаниях. Однако его использование требует четкого правового регулирования для защиты интересов работников, бизнеса и общества в целом. Развитие нормативной базы и внедрение этических стандартов позволит создать гармоничную экосистему, в которой технологии искусственного интеллекта станут инструментом повышения эффективности и инновационного развития.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Иванов И.И. Влияние искусственного интеллекта на корпоративное управление // Вестник цифровой экономики. – 2022. – № 4. – С. 56–72.

2. Петрова Е. А. Организационная культура в эпоху автоматизации: вызовы и перспективы // Управление и технологии. – 2023. – Т. 15, № 2. – С. 33–48.

3. Artificial Intelligence and Ethics in the Workplace / J. Smith, L. Brown // Journal of Business Ethics. – 2021. – Vol. 178, Issue 3. – P. 587–604.

4. General Data Protection Regulation (GDPR) // European Union. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (дата обращения: 26.03.2025).

5. Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 г. № 94-V // [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094> (дата обращения: 26.03.2025).

6. Artificial Intelligence Act Proposal // European Commission. – 2021. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/artificial-intelligence-act> (дата обращения: 27.03.2025).

ӘӘЖ 00

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҚАРУСЫЗДАНУ ҚАҒИДАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нусупханов Т.Т.

Магистрант, I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
saltu1995@mail.ru

Бұл мақалада қарусыздану қағидасының қазіргі кездегі өзекті мәселелері қарастырылады, оның ішінде ядролық қаруды таратпау, биологиялық және химиялық қаруларды қолдану, сондай-ақ жаңа технологиялардың, мысалы, киберқорғаныс пен жасанды интеллекттің әскери қолдану салаларындағы ықпалы. Сонымен қатар, мақалада халықаралық деңгейде қарусыздану бойынша келісімдер мен шарттардың орындалуына қатысты туындайтын қиындықтар мен саяси кедергілер де талқыланады. Қарусызданудың тиімділігін қамтамасыз ету үшін халықаралық ұйымдардың, ең алдымен БҰҰ-ның рөлі мен ынтымақтастығы маңызды болып отыр.

Түйін сөздер: Қарусыздану, халықаралық қауіпсіздік, қорғаныс, қарусыздану тиімділігі.

В данной статье рассматриваются актуальные на сегодняшний день вопросы принципа разоружения, в том числе влияние в сферах нераспространения ядерного оружия, применения биологического и химического оружия, а также военного применения новых технологий, таких как киберзащита и искусственная интеллигенция. Кроме того, в статье также обсуждаются проблемы и политические барьеры, возникающие в связи с выполнением соглашений и договоров по разоружению на международном уровне. Для обеспечения эффективности разоружения важна роль и сотрудничество международных организаций, прежде всего ООН.

Ключевые слова: Разоружение, международная безопасность, оборона, эффективность разоружения.

This article discusses the current topical issues of the principle of disarmament, including the non-proliferation of nuclear weapons, the use of biological and chemical weapons, as well as the influence of new technologies, for example, cyber defense and artificial intelligence in the field of military application. In addition, the article will also discuss the difficulties and political obstacles that arise in relation to the implementation of disarmament agreements and treaties at the international level. To ensure the effectiveness of disarmament, the role and cooperation of international organizations, primarily the UN, is becoming important.

Keywords: Disarmament, international security, defense, disarmament efficiency.

Дүниежүзінің қырғи-қабақ соғыстан кейінгі кезеңде өзгеріс үрдістерін басынан өткізіп жатқандығына барлығымыз куәміз. Осы заманның өзгерістерімен қатар халықаралық қауіпсіздік түсінігі де өзгеріске ұшырап отыр.

Берлин қабырғасының құлауы халықаралық қауіпсіздік тұрғысынан өте маңызды бір оқиға болғанымен, қазіргі әлемдегі өзгерістердің негізі болмағандығын айтуға тура келеді. Өйткені, 11 қыркүйек 2001 жылында АҚШ-қа жасалған шабуыл қауіпсіздік мәселелеріне қатысты әлем тарихында ерекше орынды иемденетінін көрсеткен. Бірінші оқиға, ескі қауіп-қатерлердің біткенін хабарласа, екіншісі, жаңа қатерлердің хабаршысы ретінде қарастырылуы әбден мүмкін. Сонымен қатар, қазіргі дүниежүзінде белгісіздік және шешімсіздіктің егемен болғаны күмәнсіз. Қысқасы, қазіргі кезеңде болып жатқан оқиғалар мен мәселелер бірден емес, ақырындап қауіпсіздік тұрғысынан жаңа бір дәуірге, немесе кейбіреулердің батыл айтулары бойынша, үшінші дүниежүзілік соғысқа апаруда.

Жалпы алғанда, халықаралық қауіпсіздік түсінігі, қырғи-қабақ соғысындағы түсінікпен парапар болып қалса да, халықаралық қауіпсіздік ортасы, түсінігі және сезімі күмәнсіз өзгеруде. Батыстың алдыңғы қатарлы елдерінде, халықаралық қауіпсіздікке қатысты зерттеулер маңызды орынға ие. Халықаралық қауіпсіздікті зерттеу ғылыми орталықтары, соғыс пен бейбітшілікті зерттеу бағдарламалары бұрыннан бері дамып келген сала болып табылады. Себебі, бір мемлекет қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмаса, ол мемлекеттің дамуы және өркендеуі мүмкін болмас.

Халықаралық аренада егемен болған ұлттық мемлекет жүйесі қауіпсіздікті алдыңғы қатарда ұстап тұрды. Мұндай саясат идеологиялық жаһандану теңдігінің құрылуына мүмкіндік берген. Дегенмен, Вьетнам мәселесінде айқын көрінгендей, соғыстардың көбісі бұл теңдіктердің қатерге душар болуына мүмкіншілік тудыруда. Геосаясат осы себептен геостратегиялық маңызға ие бір сала болып дамуда.

Ғасырлар бойы мемлекеттің күші болып әскери қуаты саналатын. Әскери күш сыртқы саясаттың ең басты құралы еді. Технологиялық үстемдік әскери күшке айналдырылып, қарулану мен қару-жарақ саудасы бақылау мен үстемдік құруға мүмкіндік беретін. Әскери күш алдыңғы қатарда еді. Бірақ бұл күштің негізі ұлттық күштің құрамындағы арақатынастың, арасалмақтың ықпалында болатын.

Ұлттық күштің бір қалыпты дамуы мен халықтың әлауқат деңгейінің арасында теңдіктің құрылуы керек еді. Бұл қабілетті көрсете алмаған жеңілуге мәжбүр болатын. Кеңес одағы осыны жүзеге асыра алмағаны үшін тарап кетті. Халықаралық қатынастарда шешілмеген түсініспеушіліктердің азда болса күшпен шешу ықтималының болған жерлерде қорғанудан бас тарту мүмкін емес, ешбір мемлекет бүгінгі қалыпты жағдайдың өзгермейтініне, келешекте бір қауіпке душар болмайтынына және соғыс қауіпінің толығымен жоқ болғанына кепіл бола алмайды [1].

Сонымен қатар, мемлекеттер арасында соғыс ықтималының азайғаны рас. Классикалық мемлекеттер арасындағы соғыстардың орнына мемлекет ішіндегі қақтығыстар қалды. 2004 жылы болған 19 үлкен қақтығыстардың бір жылда бір мыңнан көп өлімге жол ашқан қақтығыстар осы категорияға кіреді. Бәрі де мемлекеттік деңгейдегі және мемлекет шекараларының ішіндегі қақтығыс және бұлардан тек үші жаңа, қалғандары 10 жылдан көп болып келе жатқандар. Қысқаша, мемлекеттер арасы теңдіктер, қауіп және қорғану жүйесімен құрылған қауіпсіздік түсінігінің уақыты өтіп кетті. Бұл, түсініспеушіліктердің бейбіт жолмен шешілуі, қарусыздану және қаруларды бақылау сияқты жақсы ниетті халықаралық қағидалардың қабылдануы, келісім және келісім шарттардың жасалуымен жүзеге асырыла алмайтынын, бірақ кейбір ықпалдардың күшімен болуы мүмкін екендігін көрсетуде деген ойдамыз.

Жаһандану, жаңа қауіпсіздік түсінігін қалыптастыратын үрдістердің алдыңғысы болар. Білім және ақшаның ағымдарын, бұл ресурстардың мемлекетаралық жылжуының қолайлығы және нарық экономикасының сұраныс пен ұсыныс сарындарында айрылысуында екі жақты тәуелділіктердің тереңдете түсуіне жол ашты. Ұлттық мемлекеттердің егемендігі азаюда, қоғамдардың, одан бұрын адамдардың қауіпсіздігі алдыңғы қатарға шығуда. Капиталдарының ауқымы есейіп, көптеген елдерге жайылған транс-ұлттық корпорациялар мемлекеттердің үстіндегі күш одақтары ретінде пайда болды. Қорлар және нарықтар ашық және қол жеткізерлік болуға мәжбүр. Бейбіт пен тұрақтылық болу үшін алдыңғы шарт. Бірнеше асау мемлекеттің тысында, жаһандық және аймақтық бейбітшілік пен тұрақтылықтың сақталуы барлық елдер үшін ортақ бір мақсат болды. Басқа сөзбен айтқанда, қауіпсіздік түсінігі ұлттық қауіпсіздіктен аймақтық және жаһандық деңгейде халықаралық қауіпсіздік түсінігіне айналды. Бүгінгі таңда адамзатқа соғыстан басқа да көптеген қауіп төніп тұр.

Бейбітшілік және тұрақтылықты бұзатын себептер – мемлекетаралық түсініспеушіліктер, жергілікті қақтығыстар, халықаралық лаңкестік пен сыбайлас жемқорлық, нашақорлық пен

экологиялық күйзелістер, діни сепаратизм болып табылады. Жаңа қауіпсіздік түсінігінде қарулы күштердің ролі өзгерген, әскери күш жеңіс құралы емес жазаландырушы, жүйе құрушы және жүйені қорғаушы ролін қабылдаған. Қарулы күштерге, құтқарушы, қорғаушы, оқытушы болуға тура келеді. Және де бұны әскери базаларынан өте ұзақ жерлерде, басқа ұлттардың қарулы күштерімен ынтымақтастық негізінде жұмыс істеуге тура келуде.

Бұл себептен дамып жатқан технологиялардан да пайдаланып қарулы күштер нағыз бір өзгеріс үрдісіне тап болды. Мысалы, қарулы күштердің қолданылуы ең соңғы шара емес, алдын алу, араласу стратегиясын қабылдаған АҚШ қазіргі кезеңде әскери салада монополия құруға және де басқа елдердің ішкі істеріне араласуға өзіне мүмкіншілік беруде. Былай болғаннан кейін АҚШ-тың жалғыз мықты күш болып, жаңа қауіпсіздік түсінігін қалыптастыратын маңызды ықпал етуші күш ретінде әрекет етуі анық. АҚШ үстемдігіне соққы бере алатын бәсекелестіктің пайда болуына сәт бермейтінін айта отырып, бір жақтан гегемония орнатуда, басқа жақтан демократия және құқық жүйесінің жайылуына, сауатсыздық пен кедейліктің жойылуына көшбасшы болуда. АҚШ-тың әскери күшін әскери жағынан теңдей алатын бір күш әзірге көрінбеуде. АҚШ технологиялық және әскери тақырыпта зерттеу және дамыту мен ғарыш инвестицияларында алдыңғы қатардағы орнын басқаларға беруге ешқандай ниеті жоқ. Өкінішке орай мұндай потенциал күшке ие болғандар АҚШ-қа тәуелді болмаудың шараларын іздеуде, АҚШ-қа қарсы болғандар болса, ассиметриялық әдістерге баруда [2].

Осыған орай, Еуропа одағы, бірдей құндылықтарға ие АҚШ-пен ынтымақтастығын жалғастыруда, халықаралық майданда күш қолданудың орнына жұмсақ күшті таңдап, өз ықпалын жүзеге асыруға тырысуда. Сонымен қатар әскери саладағы кемшіліктерін жоятын іс-шараларды да назарынан тыс қалдырмауда, әсіресе ғарышта АҚШ-қа тәуелділігін азайтқысы келеді және НАТО-дан тәуелсіз әрекет жасай алатын әскери қабілетін дамытуға тырысуда. Дүниежүзінде қаншалықты қолданыла алмайтын болып көрінсе де, ядролық қару және зымыран технологиялары таралуын жалғастыруда. Қытай және Ресей бір біріне аймақтық қолдау көрсетумен қатар, ядролық және ғарыш салаларында кері қалмауға тырысуда. Ең басында Қытай, содан кейін Индия, Бразилия және Иран секілді елдер аймақтық күшке айналғысы келеді. Осы сарында келе жатқан дүниежүзінің аймақтық күштердің топтасуы арқылы көпшілігі бір жүйеге бара жатқаны көрініп тұр.

Жаһандық бәсекеде жалғыз және кері қалмау уайымымен қолдау мұқтаждығы бүгінгі күнде әсіресе аймақтық, ұлттық немесе діни негізде және пайда табу негізіндегі топтасулар сәнге айналды. Алайда, Еуропа Одағы, Африка Елдерінің Ұйымы, Араб Лигасы, Ислам Конференциясы, Шанхай ынтымақтастық ұйымы, Қара теңіз Экономикалық Одағы, НАТО, АСЕАН секілді сансыз саяси, экономикалық топтасу және одақтасу арқылы мемлекеттердің бірігіп жұмыс істеуі қамтамасыз етілгенімен, БҰҰ және оның Қауіпсіздік кеңесінің функцияларымен жоғарыдағы ұйымдардың функцияларындағы кейбір сәйкестіктер халықаралық жүйеде шатасуларға жол ашуда. Сондай-ақ, бұл жағдайда мемлекетаралық ұйымдармен қатар мемлекеттік емес азаматтық ұйымдардың да жаһандық басқару үрдісіне араласулары байқалады. Сондықтан, адам құқығы, халықаралық құқық жүйесі, демократия секілді адамзат құндылықтары ұлттық қауіпсіздік пен халқаралық қауіпсіздіктің өзара тәуелділігі пайда болып, халықаралық қауіпсіздіктің маңыздылығын арттыруда.

Жаһандану бір жағынан мәдениет тұрғысынан қоғамдарды бір біріне ұқсатуда, басқа жақтан болса қоғамдар арасындағы айырмашылықтарды одан әрі айқындата отырып, даму деңгейлерінің салыстырмалы түрде тереңдете түседі. Айырмашылықтар тек қана этникалық емес діни жағынан да алға шығуда. АҚШ әдеттегіден де діндар болып кетті. Еуропа одағы мүшелері және азаматтары арасында Еуропа одағын бір христиан клубы ретіне көргісі келетіндер аз емес. Барлық айырмашылықтарға қарамастан ислам әлемінде халифалық жүйенің және жамағат түсінігінің жақтастары күшейе түсуде. АҚШ барлық

өзімен байланысты лаңкестік шабуылдарын исламмен байланыстырып, жаңа бір майдан үшін отқа май құюда. Байланыстың осыншалықты жылдам және таратылған бір ортада қоғамның сеніміне байланысты бұл бөлінуден қалулары мүмкін емес. Бір сараптама бойынша Түркияда лаңкестік кісі өлтірушілердің саны отыз бір, Иорданияда жетпіс пайызға екен. Соңғы карикатура оқиғасы қоғамның қалай қабылдауын көрсетуге бір мысал. Жаңа діни соғыстардың шығып кетуін естен шығармау керек. Шынтуайтқа келгенде Иракта басталған мәсхаптар арасындағы қақтығыстар мәдениеттер қақтығыс теориясына қайшы болса да, бұл ішкі есептің соңынан не келетінін білу мүмкін емес [3].

Міне осы жерде өзгерісті күшейтетін басқа бір нәрсе пайда болуда. Ол күш және қақтығыстардың ауқымына қатысты айырмашылықтар. Білім және білімнің бақылауы заманымызда күштердің рәміздері болып тұр. Білім күші әскери күштің де тірегі болып тұр. Осылай болғандықтан білген мен білмеген, білімді қолданған мен қолдана алмаған арасындағы күш және даму теңдігі және жаңа қауіпсіздік ортасын белгілеуші бір мағына болып шығып тұр. Бір қару ретіндегі білім екі жақты жұмыс істеуде.

Білім бір жағынан технология және экономикалық үстемдік, бәсеке күші, одан да жоғары адами күш сапасы және айырмашылығын көрсетумен бірге білімге тәуелділікті байдаланып күшті болу үшін қауіпсіздік жағынан өмір сүру дәрежесінде кемшілікткер жасап тұр. Бұл орта соғыстардың өзгермейтін «алдау» әдісінің нағыз жағдайын жасайды. Әр нәрсеге күмәнмен қарау әдет болып кетті.

Ой мен әрекеттердің қаланған қалпында болуы жаңа қауіпсіздік түсінігіне бұрынғыдан да маңызды болып тұр. Білім және нарықтағы технологияға қол жеткізу оңай болғандықтан бұлардың қолданылуы әркімге ашық болғандығынан істей алатындар үшін қарусыз-ақ үлкен зиян жасау мүмкіндігі пайда болуда. Күмәнсіз шектің ар жағындағы желі құру оңайлығы дұшпандықтардың мемлекеттер арасында емес қоғамдар арасында дамуы, ассиметриялық соғыс жаңа қауіпсіздік қауіптерінің пайда болуына әкеп соғады. Бұл қауіптерді жеңу үшін жаңа түсініктегі жаңа әдістер дамытылу керек. Осы кезде геополитикалық бағаландыру жағынан жер асты табиғи ресурстарға, бірақ ең көп мұнайға тәуелділік болып тұр. Жаңа энергия ресурстары экономикада қоданылатын дәрежеге жеткенше жаңа геостратегиялық құндылығы жоғары мұнай және табиғи газ ресурстары бұларға қол жеткізу жолы болады.

Бұл кезеңде халықаралық қауіпсіздік түсінігінің ерекшеліктері және ауқымын былайша көрсете аламыз:

Халықаралық қауіпсіздік халықаралық бейбітшілікке және тұрақтылыққа тәуелді болып қалды. Осы кезеңдегі қауіпсіздік мәселелері мемлекетаралық соғыс ықтималдарынан емес, қоғамдар мен ұлттар арасындағы қақтығыстардан, заңсыз ұйымдардың әрекеттерінен, қару-жарақтардың кең таруынан, қоршаған орта және табиғи ресурстардың жойылуынан пайда болуда десек қателеспейміз. Бұлар тек қана халықаралық ынтымақтастық және өзара жәрдемдесу арқылы шешіле алады.

Осы кезеңдегі қауіп және қатерлердің шегі жоқ. Бұларға белгісіздік, алдын ала алынбаушылық сияқты сипаттар тән. Жаңа технологияларға сай қаруланған лаңкестік топтар мемлекет шекараларының ішінен де сыртынан да қауіп төндіріп тұрады. Қауіп көп жақты, кең көлемді және жаңа технологиямен жабдықталған болғандығынан, әскери және азаматтық әр түрлі шаралар бірге қарастырылуы керек [4].

Күшті және әлсіздің бұрынғы түсініктері жойылып кетті. Шабуыл үшін күшті болу шарт емес. Соңғы кездерде, көбінесе әлсіз шабуыл жасап, күшті болса қорғанып жатқанын байқаймыз. Күш қатты немесе жұмсақ болуы мүмкін.

Қақтығыстарға жол ашқан түсініспеушіліктер өте терең және кең ауқымды болғандығынан қақтығыстар ұзақ мерзімді, бітпейтіндей және нәтижесіз қалуда.

11 қыркүйек 2001 жылындағы АҚШ-қа жасалған лаңкестік шабуыл дүниежүзінің қауіпсіздік жүйесін өзгерте түсті. Дүниежүзінің ең күшті мемлекеті болған АҚШ-қа мұндай

дәрежедегі шабуылдың осыншама оңай жүзеге асырылғандығы бұдан былай басқа ешбір елдің өзін қауіпсіз сезінудің мүмкін болмайтынын көрсеткен-ді. Қазіргі кезеңде халықаралық қауіпсіздік саласында екі векторлы үрдіс байқалуда. Біріншісі, жоғарыда анықталған жаңа қауіпсіздік түсінігінің мәжбүр қылатын коллективтік ынтымақтастық. Яғни, жаңа қауіптерге қарсы біріге жасалған іс-әрекеттермен ғана жетістікке қол жеткізу көзделуде. Екінші тараптан, Мемлекеттер өзіншілдік, ұлтшылдық, бірбіріне күмәнмен қарау сияқты сипатқа ие. Мұндай көзқарас, әрине, халықаралық жүйеге зиян келтіруде.

Бүгінгі таңда Таяу Шығыс, Корея түбегі, Оңтүстік Шығыс, Африка елдерінде шиеленістер мен потенциалды жанжалдардың болуы бүкіл халықаралық жүйені қатерге тіккен болатын. Еуразия кеңістігі осы күрделі және жылдам өзгерістердің ортасында орналасқан [5].

Соңғы уақытта объективті және субъективті сипаттағы көптеген себептерге орай қауіпсіздік проблемалары саласындағы зерттеу жұмыстарына едәуір көңіл бөліне бастады. Мұның өзі біріншіден ХХІ ғасырдағы қасіретті оқиғалардың бүкіл адамзаттық тарихи дамуындағы терең де түйінді қарама-қайшылықты ашып көрсетуімен, екіншіден адамның өмір сүру жағдайының жоғарғы технологиялар дәуірінде шиеленісіп кетуімен, үшіншіден мемлекеттік аймақтық және ғаламдық деңгейдегі дағдарыстарды әлеуметтік тұрғыдан болжамдау және болдырмау проблемаларының күрделене түсуімен түсіндіріледі.

Адамзат өркениеті үнемі қауіп пен қатер ортасында өмір сүріп отыр, оны айтпағанда қоғамда өтіп жатқан сапалы өзгерістер жаңа ғаламдық проблемалардың және әр түрлі сипаттағы қатерлердің туындауымен қоса қабат жүріп жатыр. Осы орайда кейбір зерттеушілер былай деп атап көрсетеді: «әр уақыттың өзіндік жаңа қауіпсіздік жүйелері болады. ХХ ғасыр әскери қауіпсіздіктің сенімді жүйесін жасаудың бір қатар жемісті идеясын дүниеге келтірді, бірақ оларды іске асыру мүмкін болмады, түптеп келгенде, адамзат осы идеялардың бодауына екі жаһандық соғыс пен жер бетіндегі өмірдің ядро күшімен құрып кету қаупімен төлем төледі. Аймақтық әскери жанжалдар өрттей қаулаумен қатар экономикалық, экологиялық, рухани, имандылық ақпараттық және басқада қатерлер өршіп барады. Бұл өреде қазір қауіпсіздіктен қымбат нәрсе болмай отыр [6].

Адамзат өркениеті дамуының бүкіл тарихи тәжірибесі әрқандай мемлекеттің қатардағы адамдарының әл ауқаты ең алдымен оларды қоршаған табиғи ортаның қауіпсіздік дәрежесіне байланысты екендігін анық көрсетіп отыр. Бұл орайда ел президентінің Қазақстан халқына жолдауына атап айтылғандай осынау қарапайым шындықты әр адамның түйсінуге аса маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қарусыздану мәселесі бойынша БҰҰ-ның Комиссияның баяндамалары. Нью-Йорк. 2015 ж. https://wikidkk.icu/wiki/United_Nations_Office_for_Disarmament_Affairs
2. Қарусыздану мәселесі бойынша БҰҰ-ның Конференцияның баяндамалары. Нью-Йорк. 2016. https://www.inform.kz/kz/halykaralyk-konferenciya-manyzdy-maseleler-talkylandy_a2950945
3. Ежегодник ООН по разоружению. Управление по вопросам разоружения, Нью-Йорк Том 37. 2015. – 315 с.
4. Ядролық сынақтарға тыйым салу жөніндегі шартты 2016 жылда КСРО, Ұлыбритания және АҚШ елдерінің өкілдігімен қабылданған. https://kk.wikisko.ru/wiki/Treaty_on_the_Prohibition_of_Nuclear_Weapons
5. Ядролық қаруды таратпау туралы шарт БҰҰ Бас Ассамблеясының XXII сессиясында ұсынысымен Мәскеу, Лондон және Вашингтон қалаларында 7 шілде 2017 жылда қабылданған. https://kk.wikidea.ru/wiki/Treaty_on_the_Non-Proliferation_of_Nuclear_Weapons
6. 1959 жылғы Антарктика туралы шарт. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31633843

ӘОЖ 359.9.07

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Оспанов Д.

Магистрант, Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,

Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы

daastan88@mail.ru

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің қазіргі жағдайы, даму ерекшеліктері және негізгі мәселелері қарастырылады. Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі кадрлық резервті қалыптастыру, мемлекеттік аппараттың тиімділігін арттыру, құқықтық базаны жетілдіру және мемлекеттік қызметшілердің кәсіби деңгейін көтеру сияқты маңызды аспектілер талқыланады. Мемлекеттік қызметті реформалау арқылы еліміздегі мемлекеттік басқару жүйесінің сапасын жақсарту, халықтың мемлекеттік қызметке деген сенімін арттыру, сондай-ақ, мемлекеттің экономикалық және саяси тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсат етіледі. Мақалада кадрлық саясаттың маңыздылығы, мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік қорғалу мәселелері және олардың кәсібилігін дамыту жолдары жан-жақты қарастырылады. Сонымен қатар, мемлекеттік қызмет саласындағы жаңа технологияларды енгізу мен инновациялық тәсілдерді пайдалану қажеттілігі де атап өтіледі. Қорытындылай келе, мемлекеттік қызмет жүйесінің дамуы мен сапасын арттыру елдің ұзақ мерзімді тұрақтылығы мен дамуындағы маңызды факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Жасалған ұсыныстар мен жүргізілген талдаулар негізінде мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыруға бағытталған нақты шаралар көрсетілген.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызмет, кадрлық резерв, құқықтық негіздер, кәсібилік, реформалар, әлеуметтік қорғау, тиімділік, инновациялар.

В данной статье рассматриваются текущая ситуация, особенности развития и основные проблемы государственной службы в Республике Казахстан. Обсуждаются такие важные аспекты, как формирование кадрового резерва в системе государственной службы, повышение эффективности государственного аппарата, совершенствование правовой базы и повышение профессионального уровня государственных служащих. Реформирование государственной службы направлено на улучшение качества системы государственного управления в стране, укрепление доверия населения к государственной службе, а также обеспечение экономической и политической стабильности государства. В статье подробно рассматривается значимость кадровой политики, вопросы социальной защиты государственных служащих и пути их профессионального развития. Кроме того, подчеркивается необходимость внедрения новых технологий и использования инновационных подходов в сфере государственной службы. В заключение отмечается, что развитие и повышение качества системы государственной службы рассматриваются как один из ключевых факторов долгосрочной стабильности и развития страны. На основе сделанных предложений и проведенного анализа представлены конкретные меры, направленные на повышение эффективности государственной службы.

Ключевые слова: государственная служба, кадровый резерв, правовые основы, профессионализм, реформы, социальная защита, эффективность, инновации.

This article examines the current state, development features, and main issues of the civil service in the Republic of Kazakhstan. Key aspects such as the formation of a personnel reserve within the civil service system, improving the efficiency of the government apparatus, refining the legal framework, and enhancing the professional skills of civil servants are discussed. Civil service reform is aimed at improving the quality of the national governance system, strengthening public trust in the civil service, and ensuring the state's economic and political stability.

The article explores the importance of personnel policy, issues related to the social protection of civil servants, and the paths to their professional development. Furthermore, it highlights the necessity of introducing new technologies and utilizing innovative approaches within the civil service sector. In conclusion, the development and improvement of the civil service system are considered key factors in the country's long-term stability and growth. Based on the proposals and analysis provided, specific measures to increase the efficiency of the civil service are outlined.

Keywords: civil service, personnel reserve, legal foundations, professionalism, reforms, social protection, efficiency, innovations.

Қазіргі таңда мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен сапасы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі факторы болып табылады. Мемлекеттік басқару жүйесінің негізін мемлекеттік қызметшілер құрайды. Сондықтан мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесін зерттеу және жетілдіру өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесі дегеніміз – мемлекеттік қызметшілердің құқықтарын, міндеттерін, жауапкершілігін, әлеуметтік кепілдіктерін және шектеулерін қамтитын құқықтық нормалардың жиынтығы болып табылады. Бұл құқықтық мәртебе мемлекеттік қызметтің ерекшеліктерін, қызметшілердің кәсіби қызметінің сипатын және қоғам алдындағы жауапкершілігін ескере отырып анықталады.

Егемен Қазақстан үшін мемлекеттік аппараттың өзгеріп отырған мемлекеттік функцияларды ескере отырып, қоғам қажеттіліктеріне сәйкес бейімделу қабілеті барған сайын өзекті болуда. Мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыру халық пен мемлекет мүддесіне қызмет етіп қана қоймай, сонымен бірге мемлекеттік органдар мен мемлекеттік қызметшілердің қызметін ашықтық пен реттеуді қамтамасыз етуге, қоғамда мемлекеттік қызметтің оң бейнесін қалыптастыруға бағытталуы керек. 1998 жылы Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Ұлттық мемлекеттік басқару жоғары мектебі және Қазақстан Республикасы Үкіметі жанындағы Мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін арттыру институты негізінде Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік қызмет академиясы құрылды.

Қазіргі таңда Қазақстанда мемлекеттік қызметшілер саяси, бюрократиялық, экономикалық, идеологиялық және әскери элиталардан тұратын билік элитасына жатады. Демек, Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілері – бұл тек қана мемлекеттік билікті өз қолына шоғырландырып қана қоймай, бүкіл жүйенің даму стратегиясын анықтауға жауапты қоғамның ерекше бір тобы[1.23] Осындай билікке ие бола отырып, әрбір шенеунік кәсібилік, құзыреттілік және қарым-қатынас мәдениеті сияқты қасиеттерді меңгеруге ұмтылуы қажет.

Қазақстанға өз кәсіби қызметінде қолданылатын білімді, іскерлікті және дағдыларды меңгерген білікті кадрлар қажет. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Қазақстан-2030» халыққа Жолдауында «жаңа буын шенеунігі – бұл ұлт қызметшісі, патриоттық сезімі бар, әділ, өз ісіне берілген және кәсіби деңгейдегі маман» деп жазғаны кездейсоқ емес .

Нарықтық қатынастарға өту, әлеуметтік-экономикалық дағдарыстық құбылыстармен қатар, адамдардың мінез-құлқы құқықтық және моральдық реттеуге қиындық туғызған кезде, мемлекеттік қызметшілердің рухани-адамгершілік және құқықтық тәрбиесінің ерекше маңыздылығы еш күмән туғызбайды. «Мораль мен адамгершіліктің дағдарысы, – деп атап көрсетеді ҚР ҰҒА академигі, заң ғылымдарының докторы, профессор М.Т. Баймаханов, – қоғамның құқықтық саласындағы дағдарыспен толықтырылып, одан әрі тереңдей түсуде»[2].

Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесі негізінен Қазақстан Республикасының Конституциясымен, «Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының заңымен және басқа да нормативтік-құқықтық актілермен реттеледі. Қазақстан Республикасының Конституциясының 33-бабы азаматтардың мемлекеттік қызметке тең дәрежеде қол жеткізу құқығын бекітеді. Осыған сәйкес,

мемлекеттік қызметке қабылдау конкурс негізінде жүзеге асырылады және оның ашықтығы мен әділеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған. Мемлекеттік қызметтің принциптері – бұл мемлекеттік органдардың құзыретін, міндеттері мен функцияларын, мемлекеттік қызметте жұмыс істейтін қызметкерлердің өкілеттіктерін жүзеге асырудың ғылыми негізделген бағыттарын айқындайтын объективті заңдылықтарды көрсететін негізгі идеялар мен тұжырымдар. Олар мемлекеттік қызмет жүйесінде пайда болатын қатынастардың маңыздылығын, заңдылығын және әлеуметтік құндылығын анықтайды. Старилов Ю.Н. атап өткендей, «Мемлекеттік қызметтің құқықтық принциптерінің болмауы оның өз ішінде кездейсоқтық, бюрократия, ретсіздік, заңсыздық, әділетсіздік және имандылықтың жоқтығы сияқты элементтердің пайда болуына әкеп соғады»[3]

Сонымен қатар, субъективті ұғым болып табылатын бұл принциптер адам (заң шығарушы) тарапынан елдегі нақты құқықтық тәжірибеге және құқықтық мәдениетке сүйене отырып, құқықтық жүйенің негізгі ережелері мен салалық заңнаманың даму деңгейін ескере отырып тұжырымдалады. Қазіргі мемлекеттік қызметтің принциптері Қазақстан Республикасының Конституциясы мен басқа да заңдарында, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарында, Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулыларында, республиканың субъектілерінің конституциялары, жарғылары және басқа да заңнамалық және нормативтік құқықтық актілерінде бекітіледі. Олар мемлекеттік қызметшілердің практикалық әрекеттері арқылы жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» заңында белгіленген мемлекеттік қызмет принциптері қоғамдық қызметтің барлық басқа заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілері үшін үлгі болып табылады. Мемлекеттік қызмет бұрын да, қазір де, болашақта да мемлекеттің негізгі институттарының бірі болып қала береді. Сондықтан оны құру мен жұмыс істеудің әртүрлі аспектілерін, біздің еліміздегі дамуын, басқа елдердегі мемлекеттік қызметтің ерекшеліктерін білу осы институтпен қандай да бір дәрежеде байланысатын кең ауқымды адамдар үшін қажетті болып табылады.

Мемлекеттік қызметтің құрылуы мен оның құқықтық реттелуінің қажеттілігі мемлекеттің өз міндеттері мен функцияларының болуымен, сондай-ақ мемлекеттік органдардың кадрлық әлеуетін ұйымдастыру қажеттілігімен түсіндіріледі. Мемлекеттік қызметшілер – бұл басқарушы және басқарылатын жүйелердің институттары ішінде мемлекеттік органдар, мекемелер мен ұйымдардың әртүрлі құрылымдарындағы персонал. Дәл солардың құзыреттілігі мемлекеттік басқару мүмкіндіктерін нақты қолдану арқылы мемлекет пен қоғамда қажетті құқықтық тәртіп орнатуға ықпал етеді.

А.П. Алехин мен Ю.М. Козлов мемлекеттік қызметті кең мағынада мемлекеттік ұйымдарда, яғни мемлекеттік билік органдарында, кәсіпорындарда, мекемелерде, басқа да ұйымдарда қызметшілердің өз міндеттерін орындауы (жұмыс атқаруы) ретінде түсіндіреді. Ал тар мағынада, олардың пікірінше, мемлекеттік қызмет тек мемлекеттік органдарда қызметшілердің өз міндеттерін орындауын қамтиды[4].

Б.М. Лазарев мемлекеттік қызметті «мемлекетке қызмет ету, яғни мемлекет тапсырмасы бойынша және одан жалақы алып, мемлекеттік органдарда мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру бойынша қызмет атқару» деп анықтайды[5]

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес, функционалдық тұрғыдан алғанда, мемлекеттік қызмет – бұл мемлекеттік органдардың өкілді, атқарушы және сот билігі салаларындағы мемлекеттік билікті жүзеге асыруға бағытталған, заңға негізделген, қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында мемлекеттің міндеттері мен функцияларын орындауға арналған персоналдың қызметі.

Мемлекеттік қызметшілерде Қазақстан Республикасының азаматы және тұлғасы ретінде толық көлемде конституциялық құқықтары болады, сонымен қатар олардың барлық құқықтары мен бостандықтарымен қатар қоғам алдында міндеттері де бар. Мемлекеттік қызметшілердің құқықтарындағы шектеулер тек мемлекеттік қызмет туралы заңмен және олардың қызметтік өкілеттіктерін тиісті деңгейде орындауын қамтамасыз ету мақсатында ғана белгіленуі мүмкін.

Мемлекеттік қызметшінің құқықтық мәртебесі белгілі бір ерекшеліктерге ие. Мемлекеттік қызметке қабылдану, оны өткеру және тоқтату үшін арнайы шарттар белгіленген. Мемлекеттік қызметші өз өкілеттіктері мен функцияларын мемлекеттік әкімшіліктің ішінде де, құқықтың сыртқы субъектілеріне қатысты да жүзеге асырады. Мемлекеттік қызметте тұрған қызметшінің құқықтық мәртебесі, мысалы, әскери қызметшінің құқықтық мәртебесінен қызметтік өкілеттіктердің сипаты, құқықтар мен міндеттердің мазмұны, құқықтық жауапкершілікке тарту механизмімен ерекшеленеді, сондай-ақ мемлекеттік қызметтің өтетін жағдайларына да байланысты. Сондықтан мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері белгілі бір қоғамдық-саяси немесе мемлекеттік жағдайдың объективті түрде туындауымен айқындалуы мүмкін: мысалы, төтенше жағдай немесе әскери жағдай режимін енгізу; мобилизация жариялау; арнайы заңдармен белгіленген басқа да әкімшілік-құқықтық режимдер[6].

Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы мемлекеттік қызметі үнемі қозғалыстағы құқықтық материя болып табылады: ол өзгеруде, толықтырылуда, қолданыстағы мәселелерді шешудің жаңа құралдары іздестірілуде, мемлекеттік-қызметтік қатынастарды реттейтін жаңа нормативтік актілер әзірленуде. Бұл саланың болашақта елеулі өзгерістерге ұшырауы керек екенін көрсетеді.

Қазіргі заңнаманың дамуы кәсіби шенеуніктік институтын қайта жандандыру жолында екенін сенімді түрде айтуға мүмкіндік береді. Бұл институт, кәсібилікке, қабілетке, қызметшілердің саяси бейтараптылығына және қызметтік міндеттерді сапалы орындауға негізделі отырып, көптеген елдерде тұрақты мемлекеттік басқаруды қамтамасыз етеді және мемлекеттілікті сақтау мен дамытудың маңызды факторы болып табылады[7].

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы «Мемлекеттік қызмет туралы» заңында мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесі, олардың құқықтары мен міндеттері, жауапкершіліктері толық айқындалған. Заңда мемлекеттік қызметшілер екі топқа бөлінеді: саяси мемлекеттік қызметшілер және әкімшілік мемлекеттік қызметшілер. Әкімшілік мемлекеттік қызметшілер өз кезегінде корпусқа бөлініп, кәсіби құзыреттілігі мен біліктілігі бойынша ерекшеленеді.

Мемлекеттік қызметті дамытудың бастапқы кезеңіндегі негізгі мақсат – меритократия қағидатын басқару негізі ретінде енгізу болды. Бұл қағидат бойынша басшылық лауазымдарды әлеуметтік шығу тегіне немесе қаржылық мүмкіндіктеріне қарамастан, қабілеті мен біліктілігі жоғары азаматтар иеленуі тиіс. Осы мақсат «азаматтардың мемлекеттік қызметке тең қол жеткізуі» деген маңызды конституциялық қағидамен тығыз байланысты.

Мемлекеттік қызмет туралы заңнамаға енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес, мемлекеттік қызметке конкурс арқылы қабылдау жүйесі сақтала отырып, әкімшілік мемлекеттік қызметшінің әкімшілік мемлекеттік лауазымды ауыстыру тәртібімен атқаруы мүмкін болады, яғни азаматтық мемлекеттік қызмет позициялық-кадрлық модельге көшті. Ауыстыру тек мемлекеттік қызметшінің бос тұрған лауазымға қойылатын біліктілік талаптарына сәйкес келуі және оның келісімімен, сондай-ақ әкімшілік мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті органның немесе оның аумақтық бөлімшелерінің келісімімен ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Сонымен қатар, саяси мемлекеттік қызметшілерге, Парламент және мәслихат депутаттарына конкурстан тыс іріктеуге рұқсат етіледі.

Қазақстандық мемлекеттік қызмет моделінде мемлекеттік қызметшілердің біліктілік даярлығына (білім деңгейі, біліктілікті арттыру) ерекше көңіл бөлінеді. Осыған байланысты мемлекеттік қызмет бойынша жаңа құжаттар пакетін енгізу мемлекеттік қызметшілердің кәсіби өсуімен айналысуына мотивация болмақ, сондай-ақ мемлекеттік органдардың персоналды дамыту мәселелері бойынша қызметін жетілдіру (мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін арттыру мүмкіндіктерін іздеу, ерекше көзге түскендерді ынталандыру) үшін алғышарттар жасайды[8].

Қазіргі уақытта, әсіресе өтпелі кезең жағдайында, кадрлық резервті қалыптастыру қажеттілігі айтарлықтай артып отыр, себебі мемлекеттік қызмет жаңа кадрларды, қазіргі заман талабына сай ойлайтын, бұрынғы басқару мәдениеті мен идеологиясының ауыртпалығынсыз адамдарды қабылдауды қажет етеді. Кадрларды жоспарлау – заманауи менеджменттің негіздерінің бірі және кез келген ұйымның болашағының кепілі. Тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік қызметі үшін бұл – реформалардың және сапалы жаңарудың болашағы. Ізбасарларды дайындау – бұл жоғары басшылықтың, кадрлық қызмет мамандарының және мемлекеттік органдардың құрылымдық бөлімшелері басшыларының тұрақты назарын талап ететін күрделі, көпсатылы процесс.

Мемлекеттік органдардың бұл процесті тиімді басқарып отыр деп айту қиын, көптеген органдар әлі күнге дейін бұл мәселені жекелеген лауазымның босау сәтінде жедел түрде шешеді. Кадрлар резерві мемлекеттік қызметтің тұрақтылығының, кәсібилікті арттырудың және іскерлік белсенділікті жоғарылатудың кепілі болуы тиіс.

Заңға енгізілген өзгерістер мен толықтырулар мемлекеттік қызметшілердің құқықтық және әлеуметтік қорғалуын күшейтті. Бұрынғы ережелерден айырмашылығы, мемлекеттік орган қайта ұйымдастырылған немесе таратылған жағдайда барлық қызметкерлер, еңбек өтіліне қарамастан, жұмыспен қамтамасыз етіледі. Сондай-ақ, Мемлекет басшысының Жарлығымен арнайы тексерудің нәтижелерін алғанға дейінгі міндетін атқару кезеңі мемлекеттік қызмет өтіліне енгізілетін болады, бұл өз кезегінде қызметкердің жалақы деңгейіне әсер етеді. Бұған қоса, әкімшілік мемлекеттік қызметшіні ауыстыру немесе саяси қызметші ретінде басқа лауазымға тағайындау кезінде, егер олар бұрынғы жұмыс орнында демалысын пайдаланбаған болса, онда оларға жаңа жұмыс орнында Еңбек заңнамасында көзделген мерзім аяқталғанға дейін демалыс берілуі мүмкін[9].

Бүгінде Қазақстанда мемлекеттік қызмет реформасы жалғасуда. Қазақстан қоғамының демократияға және жаңа әлеуметтік құндылықтарға көшуі бірқатар перспективалық басым міндеттерді алға қойып отыр, оларды шешу тек кәсіби мемлекеттік қызметшілер корпусының болуы жағдайында мүмкін болады.

Қорытынды

Мемлекеттік қызметтің тиімділігі мен сапасын арттыру қазіргі замандағы кез келген мемлекеттің дамуындағы маңызды міндеттердің бірі болып саналады. Мемлекеттік қызметші – бұл тек заңды орындаушы ғана емес, сонымен бірге қоғамдық тәртіпті сақтаушы, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаушы, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясаттарын іске асырушы тұлға. Сондықтан мемлекеттік қызметті жаңғырту, оның заңнамалық негіздерін жетілдіру, кадрларды кәсіби тұрғыдан дайындау мен қайта даярлау, мемлекеттік басқару жүйесінде жаңа технологияларды енгізу мәселелері әрдайым өзекті болып қала береді.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Қазақстан-2030» стратегиялық даму жоспарында мемлекеттік қызметтің сапасын арттыруды ерекше атап өткен болатын. Ол мемлекеттік қызметшілерді патриоттық рухта тәрбиелеу, олардың біліктілігін үздіксіз арттыру және қоғамдық жауапкершілігін нығайту қажеттілігін көрсеткен. Осы мақсатта Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметті реформалау бойынша көптеген жұмыстар атқарылып келеді. Бұл реформалар мемлекеттік қызметке деген сенімді арттыруға, оның қоғам алдындағы беделін көтеруге бағытталған. Қазақстандық мемлекеттік қызметтің ерекшеліктерінің бірі – кадрлық резервті қалыптастыру мен дамытуға ерекше назар аудару. Мемлекеттік қызметте жаңашыл көзқарасқа ие, заман талабына сай ойлай білетін жас мамандарды тарту арқылы кадрлық резервтің сапасын жақсарту елдің мемлекеттік басқару жүйесін жетілдірудің маңызды қадамы болып табылады. Мемлекеттік қызметке қабілетті, білімді, іскер мамандардың келуі – мемлекеттік аппараттың тиімді жұмыс істеуінің кепілі. Бұл ретте, кадрлық резервтің дайындық деңгейін арттыру, оларға қажетті жағдай жасау, мемлекеттік қызметтегі кәсіби стандарттарды

нығайту қажет. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік және құқықтық қорғалуы үлкен маңызға ие. Мемлекеттік қызметшінің құқықтық мәртебесін, олардың әлеуметтік кепілдіктерін заң жүзінде қамтамасыз ету – олардың кәсіби деңгейін арттыруға, қоғамдық мәселелерге жауапкершілікпен қарауға ықпал етеді. Бұл шаралар мемлекеттік қызметшілердің өз міндеттерін жоғары деңгейде атқаруына, қоғам алдындағы беделін нығайтуға септігін тигізеді. Қазақстанда жүргізіліп жатқан мемлекеттік қызмет реформалары елдің демократиялық және әлеуметтік-экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады. Мемлекеттік қызметтің сапасын арттыру, оның құқықтық негіздерін нығайту, мемлекеттік аппараттың ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз ету – бұл тек мемлекеттік қызметтің ішкі міндеті ғана емес, сонымен бірге қоғамның сенімін арттырудың негізгі жолы. Қазақстанның саяси және экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік қызметтің кәсібилігін үнемі жетілдіріп отыру қажет.

Қорытындылай келе, мемлекеттік қызметтің тиімділігі мен сапасын арттыру мемлекеттің тұрақтылығы мен халықтың әл-ауқатын жақсартудың басты шарты болып табылады. Мемлекеттік қызметшілердің біліктілігі мен кәсібилігін арттыру, кадрлық резервті нығайту, заңнамалық негіздерді жетілдіру, сондай-ақ олардың әлеуметтік қорғалу деңгейін арттыру мәселелері маңызды болып қала береді. Бұл бағытта үкімет пен қоғамның бірлескен күш-жігері арқасында Қазақстан тиімді, кәсіби және заманауи мемлекеттік басқару жүйесін құру жолында үлкен жетістіктерге жетеді деп сенім білдіруге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Назарбаев Н.А. Казахстан-2030: процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Алматы, 1997 г., с. 159.
2. Баймаханов М.Т. и др. Взаимодействие правового сознания с моралью и нравственностью в обществе переходного периода. Алматы: «Жеті Жарғы», 1995 г., с. 32-33
3. Старилов Ю.Н. Государственная служба. - Воронеж, 2006. - С. 78.
4. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право. - М., 2006. - С. 138.
5. Лазарев Б.М. Государственная служба. - М., 2003. - С. 5-6.
6. Байменов А.М. Мемлекеттік қызмет: халықаралық тәжірибе және Қазақстанның үлгісі. – Астана: Фолиант, 2017. – 320 б.
7. Бельский К.С. О концепции реформы государственной службы в России// Государство и право, 2020 г., № 4, с. 24-32.
8. Турисбек А. Правовой статус государственных служащих Республики Казахстан. Международный опыт // Юрист, 2003 г., № 10, с. 43.
9. Таранов А.А. Государственная служба: моделирование и вопросы законодательного обеспечения // Справочник государственного служащего. Юридические консультации, Алматы, 2004 г., № 2, с. 29

УДК 346.546(574)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОЙЫН БИЗНЕСІН ЖӘНЕ ЛУДОМАНИЯМЕН КҮРЕСТІ МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Османова Г.Ж.

Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
gulaina.78@mail.ru

Ұсынылған жұмыста еліміздегі ойын бизнесі саласының ұйымдастырылуы және ойынға тәуелділікпен байланысты қалыптасатын қатынастарға құқықтық нысанда қарсы тұру аспектілері қарастырылады. Ойын бизнесі – бұл мемлекет тарапынан қатаң бақылауды қажет ететін сала. Құмар ойындар ауыр әлеуметтік және психологиялық зардаптарға әкелуі мүмкін болғандықтан, олардың әсері ойыншының өзіне ғана емес, оның жақындарына да, жалпы қоршаған ортасы үшін маңызды кезеңді білдіруі мүмкін.

Сондықтан да, елдегі лудоманияның алдын алу және оған қарсы іс-қимыл шеңберіндегі бірыңғай заңнамалық тәсілдің болмауы, ойын бизнесі мен лудоманияны реттейтін заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттілігі бұл зерттеудің өзектілігін көрсетеді.

Түйін сөздер: ойын бизнесі, ойынға тәуелділік, кәсіпкерлік, ұйымдар, құқық, құқықтық қатынастар, заң.

В данной статье анализируются правовые аспекты регулирования игорного бизнеса в Республике Казахстан, а также меры по предотвращению игровой зависимости. Игровой бизнес является сферой, требующей строгого государственного контроля. Поскольку азартные игры могут приводить к серьезным социальным и психологическим последствиям, их влияние затрагивает не только самого игрока, но и его близких, а также общество в целом.

Актуальность данного исследования заключается в отсутствии единого законодательного подхода в рамках профилактики и противодействия лудомании в стране, а также в необходимости внесения изменений и дополнений в законодательство, регулирующее игровой бизнес и лудоманию.

Ключевые слова: игорный бизнес, игровая зависимость, предпринимательство, организации, право, правовые отношения, закон.

This article analyzes the legal aspects of gambling regulation in the Republic of Kazakhstan, as well as measures to prevent gambling addiction. Gambling is an area that requires strict government control. Since gambling can lead to serious social and psychological consequences, its impact affects not only the player himself, but also his loved ones, as well as society as a whole.

The relevance of this study lies in the absence of a unified legislative approach to the prevention and counteraction of ludomania in the country, as well as the need for amendments and additions to the legislation regulating gambling and ludomania.

Keywords: gambling, gambling addiction, entrepreneurship, organizations, law, legal relations, law.

Бүгінде елімізде ойын бизнесімен кәсіби нысанда айналысатын коммерциялық ұйымдар тіркеліп жұмыс жасауда. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында 26 ойын бизнесі субъектілері, оның ішінде 6 казино, 9 ойын автоматтары залы, 11 букмекерлік кеңсе жұмыс істейді [1].

Қазақстан Республикасының Конституциясының 26-бабының 4-тармағына сәйкес, әркімнің кәсіпкерлік қызмет еркіндігіне, өз мүлкін кез келген заңды жолмен кәсіпкерлік

қызмет үшін еркін пайдалануға құқығы бар [2]. Қазақстандық нарықта заңдастырылған ойын бизнесі, өз жұмысын атқаруда мемлекетпен өзара тиімді ынтымақтастыққа ұмтылады.

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес, ойын бизнесі – бұл құмар ойындар мен табыс алу үшін бәс тігуді ұйымдастыру және өткізу мақсаты болып табылатын кәсіпкерлік қызмет түрі. Бұл кәсіпкерлік қызмет түрінің ерекшелігі: 1) осы қызметтің нәтижесінде қоғамдық пайдалы іс-шаралар жүргізілмейді, тауарлар, мүліктер сатылмайды; 2) бұл қызмет әлеуеті қауіпті әлеуметтік қызметті қамтиды; 3) бұл қызмет жоғары салық түсімімен сипатталады және бизнес ретінде жоғары экономикалық көрсеткіштерге ие.

Еліміз үшін ойын бизнесін қалыптасқан, орнықты деп айту үшін, оның құқықтық тетіктерін нақтылап бекіту керек. Қазақстанда ойын бизнесін мемлекеттік-құқықтық реттеу, ойын бизнесі саласындағы қызметті ұйымдастырудың шарттары мен тәртібін белгілейтін, сонымен қатар осы саладағы мемлекеттік бақылау мен реттеудің негіздерін айқындайтын 2007 жылғы 12 қаңтардағы қабылданған «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы табылады [3].

Бұл заң ойын бизнесі саласындағы қызметті ұйымдастырудың шарттары мен тәртібін белгілейді, сондай-ақ осы саладағы мемлекеттік бақылау мен реттеудің негіздерін айқындайды.

Жеке тұлғаның белгілі бір уақыт кезеңінде құмар ойындардың нақты түрлеріне қатысу жиілігінің деңгейі, сөзсіз олардың лудоманияға және оның психологиялық, психикалық денсаулығы үшін тиісті жағымсыз салдарға әкеп соғатын көрсеткіштері бойынша қандай да бір бекітілген индикаторлар жоқ. ҚР Денсаулық сақтау министрлігі лудомания (құмар ойындар) әдеттер мен құмарлықтардың бұзылуы деп танылғанын, бірақ диагноз азаматтар медициналық ұйымдарға жүгінген кезде ғана жүзеге асырылатынын атап өтті [4]. Ал, құмар ойынның салдарынан жағымсыз көрсеткіштерді заңдық тұрғыдан әзірлеу және бекіту жеке тұлғаны әрекет қабілеті шектеулі деп тану үшін, сондай-ақ оған қатысты медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдануға құқықтық негіз бола алатын еді.

Бұл тұста, ойын бизнесін, құмар ойындар саласын қоса алғанда, ойын индустриясын дамыту саласындағы Қазақстан, құқықтық тұрғыдан лудомания құбылысының әлеуметтік маңызы бар құбылысқа айналу белгілерін бекіту, ойын бизнесі саласында қалыптасатын қатынастарды құқықтық реттеудің, құқық бұзушылықтарға қылмыстық-құқықтық және әкімшілік-құқықтық ықпал ету тиімділігінің жеткіліксіздігі, олардың алдын алуға біртұтас заңнамалық тәсілдің болмауы, ойын бизнесі мен лудоманияға қатысты заңнамаға түзетулер енгізу қажеттілігі проблемалардың өзектілігін көрсетеді.

Соңғы жылдары елде лудоманиямен (ойынға тәуелділік) байланысты проблемалардың өсуімен байланысты, Қазақстан Үкіметі осы құбылысқа қарсы күрес бойынша бірқатар шараларға бастамашы болды. 2024 жылғы маусымда және ойын бизнесін бақылауды күшейтуге және лудоманияның таралуын азайтуға бағытталған заңнамаға түзетулер қабылдады.

Қазақстанда ойын бизнесінің заңнамалық бекітілгеніне 20 жылдай уақыт болды. Әсіресе, соңғы жылдары ол көптеген өзгерістерге ұшырады. Оның ішінде букмекерлік кеңселер жарнамасын шектеу, мемлекеттік қызметшілердің, борышкерлердің құмар ойындарға қатысуына тыйым салу, сондай-ақ онлайн-казинолар пайдасына транзакцияларды бұғаттауды көздейтін 8 кодекс пен 14 заңға 150 түзету енгізілген болатын. Бұлардың барлығы дерлік ойын бизнесі субъектілерінің жауапкершілігін де көздеген. ҚР «Ойын бизнесі туралы» заңға енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға байланысты құқықтық аралас салаларының (өзгерістер мен толықтыруларға неғұрлым бейім заңдардың ішінде, азаматтық, қылмыстық, кәсіпкерлік, лотореялар мен лоторея қызметі, жарнама туралы және т.б.) нормалары объективті түрде түзетіледі.

Сонымен қатар, құмар ойындарды ұйымдастыру және өткізу жөніндегі заңсыз қызмет азаматтардың әртүрлі әлеуметтік-демографиялық санаттарын, атап айтқанда, оның ерекше жас тобын-кәмелетке толмағандарды ойын қызметіне тартуға ықпал етеді. Бұл

жөнінде ҚР Ойын бизнесі туралы Заңының 15-бабының 1-бөлігі «жиырма бір жасқа дейінгі Қазақстан Республикасы азаматтарының құмар ойындарына және (немесе) бәс тігуіне қатысуға тыйым салынады», -деп нақты бекітті [3]. Ойын мекемелеріне келушілерге қойылатын осындай талаптар бірқатар шет мемлекеттердің заңнамасында көзделген. Негізінен, заңнамалық тұрғыдан бекіту адамдардың ойынға қатыса алатын жасын нақтылады. ҚР ӘҚБтК-нің 444 бабының 2- тармағында жиырма бір жасқа дейінгі адамдарды, құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысуы шектелген адамдарды, сондай-ақ атқарушылық құжаттардың орындалуын қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды және осы саладағы қызметті мемлекеттік реттеуді жүзеге асыратын уәкілетті орган Бороткерлердің бірыңғай тізіліміне енгізген, мүліктік өндіріп алу туралы атқарушылық құжаттар бойынша орындалмаған міндеттемелері бар адамдарды құмар ойындармен және (немесе) ақшаға, заттарға және өзге де құндылықтарға бәс тігумен айналысуға тартқаны үшін жауаптылық көзделетіні бекітілді [5].

«Жарнама туралы» Заңға сәйкес, букмекерлік кеңселер мен тотализаторларды бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жарнамалауға тыйым салынған. Букмекерлік кеңселердің жарнамасын тек уәкілетті органда тіркелген және спорт тақырыбына маманданған бұқаралық ақпарат құралдарында ғана орналастыруға рұқсат етіледі. Сонымен қатар телеарналардағы спорт айдарларында немесе бағдарламаларында да букмекерлік кеңселер мен тотализаторларды жарнамалауға рұқсат жоқ [6].

Қазақстанда 2024 жылғы 9 қыркүйекте ойын бизнесі және лотерея қызметі мәселелері бойынша түзетулер күшіне енді. Заңмен құмар ойындарға және бәс тігуге тыйым салынған адамдардың тізімі кеңейтілді. Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, оларға теңестірілген адамдардың оларға қатысу бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеу енгізу арқылы құмар ойындарға бәс тігуге қатысуы шектелген [7].

Мәселені шешудің тағы бір тұсы, 2024 жылы 16 қыркүйекте Президент Жарлығымен, құмар ойындар саласында әскери қызметшілердің ақшалай немесе өзге де мүліктік сипаттағы құмар ойындарға қатысу немесе ақшаға, заттарға және өзге де құндылықтарға бәс тігуі әскери қызметке кір келтіретін теріс қылықтарға жатқызылды [8].

Енді мемлекеттік қызметшілер, әскери қызметшілер, арнайы және құқық қорғау органдарының қызметкерлері, бюджеттік ұйымдардың басшылары да құмар ойындар мен бәс тігуге қатыса алмайды. Шектеуді сақтамағаны үшін оларды жұмыстан шығару көзделген [9].

Қазақстандағы ойын бизнесін заңдастыру және дамыту процестері жаңа қалыптасқан кәсіпкерлік қатынастарды құқықтық реттеу мәселелерінде белгілі бір тұрақсыздық пен бірліктің жоқтығын айғақтайды. «Ойын бизнесі туралы» ҚР Заңы [3] бастапқы кезде кәсіпкерлік қызмет түрлерінің бірі ретінде ойын бизнесін қалыптастыру және дамыту үшін қолайлы құқықтық жағдайлар жасауға бағытталған. Алайда, ойын бизнесі саласында қалыптасқан қатынастарды құқықтық реттеуде шетел тәжірибесінің қажетті дәрежеде зерттелмеуі, нарықтық қатынастардың жеткіліксіз дамуы, құқықтық, қауіпсіздік мәселелерінен хабарлардың жеткіліксіз болу себебінен кәсіпкерліктің осы түрінің жағымсыз көріністерін көздеу мүмкін болмады.

Мәселен, Ұлыбританияның құмар ойындары туралы заңнамасы бір аймаққа шектеулі казино енгізу арқылы ойын бизнесін реттейді. Осылайша, бір аймақта казиноларға қатысты құмар ойындарды жүзеге асыра алады. 2018 жылы республиканың букмекерлік компаниялары мемлекет қазынасына шамамен Т16,5 млрд салық төледі, 2019 жылы мұндай салықтардың мөлшері шамамен Т20 млрд., егер букмекерлік кассалар ойын аймақтарына көшірілсе, мемлекеттік қазына бюджетке жоғарыда көрсетілген түсімдерден айырылады.

Зерттеудің қысқаша теориялық мазмұны жоғары бюджет тапшылығы бар елдердің құмар ойындарын заңдастыру ықтималдығы жоғары екенін көрсетеді. Мұнда таңдалған жағдайларда салық түсімдері казиноны заңдастырудың мәлімделген мақсаты болды. Дания

мен Греция мемлекеттік кірістердің маңызды екенін ашық көрсетеді. Сонымен қатар, заңдастыруға дейінгі жылдары екі ел де бюджет тапшылығын бастан кешірді. Жоғары кірістер құмар ойындарды заңдастырумен оң байланысты екенін айтуға болады. Мұнда қарастырылған заңдастырудың тағы бір мысалы, Греция заңдастыру кезінде әлдеқайда қалыпты табыс деңгейіне ие болды. Зерттеу барысында тағы бір айтатын жайт, ол елдердің даму бағыты – туризм [10].

Егер, жақын болашақта Қазақстанның туристік индустриясының құрылымы мен жүйесіне ойын бизнесін енгізсек, онда ол ел бюджетіне елеулі табыс әкелетін қауіпсіз және «жауапты ойын» талаптарына жауап беретін индустрияға айналдыруға мүмкіндік береді. Ол үшін біртіндеп, туристік индустрия мен спортты кеңейту, ауқымды сауықтыру іс-шараларын ұйымдастыру және өткізу үшін ойын бизнесінен түсетін кірісті кеңінен пайдаланудың қаржылық-экономикалық саясаты жүзеге асырылатын басқа елдердің моделін қабылдау орынды болып көрінеді.

Кейінгі уақытта әлеуметтік желілерде заңсыз лотерея ойындарын ұйымдастыру жиілеп кетті. Бұл азаматтарды күмәнді билеттерді, қызметтер мен заттарды сатып алуға мәжбүрлейді. Осыған орай, ҚР Туризм және спорт министрлігі мен Қаржылық мониторинг агенттігі әлеуметтік желілерде мониторинг жүргізіп, заңсыз лотерея ұйымдастырғандарды анықтады. Нәтижесінде, 2024 жылдың ақпанынан бері 106 адам әкімшілік жауапкершілікке тартылып, 46 миллион теңге көлемінде айыппұл төледі [11].

К.К. Сабиров аталған проблеманы шешудің бір әдісі мыналар болуы мүмкін деп санайды: «халықаралық тәжірибені ескере отырып, заңсыз интернет-казиноларға және шетелдік букмекерлік кеңселерге қарсы күресті қаржы компанияларына қатысты заңсыз Интернет-казинолардың қызметіне байланысты кез-келген ақша аударымдарына тыйым салу арқылы енгізу қажет» [12, 147 б.].

Әрине, мұндай сайттарға теорияда толық тыйым салу мүмкін, алайда ол Интернетті толық шектеуді талап етеді, бұл бюджеттен көп қаржылық шығындарды талап етеді және Қазақстан Республикасы азаматтарының конституциялық құқықтарын шектейді.

Бүгінгі таңда бұл тек Қытайда жүзеге асырылады, онда өзінің жеке интернеті бар және сырттан алынған барлық ақпарат «Ұлы Қытай брандмауэрі» деп аталатын сүзгіден өтеді [13, 61 б.].

Осылайша, букмекерлік кеңселерді жабу қажетті нәтиже бермейді. Оның орнына, букмекерлік кеңселер мен тотализаторлардың қызметін реттеудің тиімді тетіктерін дамытуға баса назар аудару қажет деп санаймыз. Біріншіден, Қазақстан Республикасының аумағындағы букмекерлік кеңселердің жұмысы Қазақстан Республикасының заңнамасымен нақты реттелуге тиіс. Осыған қарамастан, Интернет желісі арқылы нарыққа әсер етуі мүмкін шетелдік букмекерлік кеңселердің жұмысы осындай реттеуден туындайды. Бұл мәселе интернет-казино қызметіне де қатысты екенін айту керек.

ҚР Ойын бизнесі туралы Заңның 6-бабының 2-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының аумағында электрондық казино мен интернет-казино қызметіне тыйым салынады. Осылайша, Қазақстан Республикасында жоғарыда аталған қызметті жүзеге асыруға лицензия берілмейді. Алайда, шет елдерде лицензия алған интернет-казино өз қызметін Қазақстан аумағында жүзеге асыруға құқылы, өйткені олар қолданыстағы заңнамамен реттелмейді. Казиноға бару мүмкіндігінің болмауына байланысты Қазақстанның көптеген азаматтары электрондық казино қызметтерін пайдаланады.

Ойын бизнесін реттеуде құқықтық қатынастарды тек кәсіпкерлік құқық құралдарымен ғана емес, сонымен қатар құқықтың әкімшілік және қылмыстық салаларымен де реттеу қажет. Осы салада құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл тетіктерін жетілдіруде шаралар қабылдау орынды. Құқық бұзушылықтардың себептерінің ішінде лудомания ерекше орын алады және әлеуметтік мәселеген айналып отырғандығы белгілі болды.

Сайып келгенде, бұл заңнаманың айқын алшақтығы. Бірақ бұл мәселені шешу процесі оңай емес. Қазақстан Республикасының аумағында өз қызметіне лицензия алмаған шетелдік интернет-казино немесе букмекерлік кеңселер орналасқан сайттарға кіруді жай ғана шектеу проблемаларды шешпейтіндігін нақты айта аламыз. Өйткені, мұндай компаниялар жаңадан сайттарды жылдам тіркей алады. Сол себептен де еліміздің азаматтары әртүрлі бағдарламалық және аппараттық жабдықтарды пайдалана отырып, қолжетімділікті шектеуді еш қиындықсыз айналып өте алады.

Жұмысты тұжырымдай отырып, мемлекет тарапынан ойын бизнесі саласын реттеу кезінде мемлекет, кәсіпкерлік қызмет субъектілері мүдделерінің теңгерімін сақтау керек. Ойын бизнесі саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін заңнаманы талдау нәтижелері бойынша келесі қорытындылар жасауға болады:

1. Ойын бизнесін заңсыз жүргізуді бақылау саласындағы негізгі проблема – заңсыз Интернет-казиноларға қарсы күрес. Өкінішке орай, отандық заңнамада бұл тұстар тиімді пысықталмаған.

2. Қосымша жауапкершілік шараларын енгізу және заңсыз Интернет-казиноларды ұйымдастырғаны үшін санкцияларды қатаңдату арқылы заңнаманы нақты реттеу қажет. Сондай-ақ, заңсыз Интернет-казино қызметі нәтижесінде алынған қаражатты аудару жүзеге асырылатын қаржы ұйымдарын жауапкершілікке тарту мүмкіндігін қарастыру қажет.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылады (№ BR24992927 бағдарлама).

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасында заңсыз ойын бизнесі мен лудоманияға қарсы іс-қимыл жөніндегі 2024 – 2026 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 31 мамырдағы № 432 қаулысы. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000432>

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылы 30 тамызда қабылданған. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. 10.01.2020

3. ҚР Ойын бизнесі туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы №219 Заңы. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/>

4. Қазақстанда әрбір үшінші отбасы құмар ойындарының кесірінен ажырасады. [Электронный ресурс]. – URL: <https://qazaqstan.tv/news/139692/>

5. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

6. Жарнама туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы Заңы. [Электронный ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000508_

7. Закон Республики Казахстан О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам игорного бизнеса, лотерейной деятельности, охраны здоровья, государственной инспекции труда, государственного контроля и исключения излишней законодательной регламентации от 8 июля 2024 года № 116-VIII. [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37261234

8. Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің, басқа да әскерлері мен әскери құралымдарының жалпыәскери жарғыларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 5 шілдедегі № 364 Жарлығына өзгеріс енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2024 жылғы 16 қыркүйектегі № 655 Жарлығы. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2400000655>

9. В Казахстане начал действовать закон, запрещающий госслужащим участвовать в азартных играх. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.zakon.kz/pravo/6447899-v-kazakhstane-nachal-deystvovat-zakon-zapreshchayushchiy-gossluzhashchim-uchastvovat-v-azartnykh-igrakh>.

10. Не случайно в странах ОЭСР (например, Великобритания, Бельгия, Франция, Италия, Испания, Нидерланды и др.) и странах ЕАЭС обороты в сфере игорного бизнеса полностью освобождены от НДС. [Электронный ресурс]. – URL: <https://kapital.kz/business/74748/chto-zhdet-igornyy-biznes-v-2019-godu.html>

11. 106 адам заңсыз лотерея ұйымдастырғаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылды. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/olr/press/news/details/954974?lang=kk>

12. Сабиров К.К. Некоторые проблемные вопросы совершенствования законодательства Республики Казахстан в сфере регулирования игорного бизнеса//Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2019. № 3 (57). С. 144-149.

13. Сабиров К. К., Ахмеджанов Ф. Р. Некоторые вопросы законодательного укрепления кибербезопасности в Республике Казахстан //Вопросы кибербезопасности. – 2017. – №. 3 (21). – 55-62 с.

УДК 00

СУЩНОСТЬ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА, ИХ НАЗНАЧЕНИЕ И ОТЛИЧИЕ ОТ НАКАЗАНИЯ

Салимбаев А.Ф.

Магистрант, I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
saltu1995@mail.ru

Принудительные меры медицинского характера признаются государственным принуждением, как и уголовное наказание. Но по своему содержанию, сущности и назначению принудительное лечение отличается от наказания.

Ключевые слова: Принудительная мера, наказания, лечение, преступность, медицина.

Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қылмыстық жаза сияқты мемлекеттік мәжбүрлеу деп танылады. Бірақ мазмұны, мәні және мақсаты бойынша мәжбүрлеу емдеу жазадан өзгеше.

Түйін сөздер: Мәжбүрлеу шарасы, жаза, емдеу, қылмыс, медицина.

Compulsory medical measures are recognized as State coercion, as well as criminal punishment. But in its content, essence and purpose, compulsory treatment differs from punishment.

Keywords: Compulsory measures, punishments, treatment, crime, medicine.

Наказание распространяется только на виновных лиц, совершивших преступление. Принудительное лечение назначается невменяемым лицам, которые в силу своего психического состояния представляют опасность для общества. Преступление, совершенное с невменяемым человеком, не признается преступником, а невменяемое лицо не признается преступником.

Наказание, являясь уголовно-правовым следствием, лишает виновного определенных благ, приносит ему определенные страдания и негативно оценивается государством в зависимости от действий виновного. Отсюда проявляется суровый признак наказания. Принудительные меры медицинского характера не имеют криминального следствия и проявления уголовной ответственности.

Принудительное лечение, в отличие от наказания, не влечет судимости. Невменяемые лица не допускаются к амнистии или помилованию [1, с.10].

Ограничивается сроками уголовного наказания, продолжительность принудительного лечения зависит от психического состояния больного. Сроки принудительного лечения судом не определяются. Принудительное лечение прекращается или изменяется в зависимости от того, выздоравливает или изменяется душевное состояние пациента, которое исключает опасность для общества или изменяет эту опасность.

Наказание может быть условным, а принудительные меры всегда будут безусловными.

Меры наказания и принуждения всегда преследуют разные цели. Наказание будет направлено на исправление и перевоспитание осужденных.

Принудительное лечение предполагает и другие направления. Принудительное лечение является особой мерой социальной защиты общественно опасных действий здравомыслящих людей.

Таким образом, под принудительными мерами медицинского характера мы подразумеваем понятие, включающее психическое состояние здоровья и совокупность характера указанного действия, при котором человек, страдающий душевным расстройством в состоянии или после неминуемого, имеет возможность осмыслить свои действия или понимает такую общественную опасность [2, с.25].

Применение принудительного лечения проявляется в лишении свободы невменяемого лица общественно опасных действий, отражающих действия власти на действия, совершенные лицом, не являющимся разумным.

Поэтому государство относит применение, прекращение или изменение принудительного лечения к ограниченной судебной компетенции. В органе, исполняющем предписание о назначении принудительного лечения, вправе его изменить или прекратить.

Применение, изменение или прекращение принудительного лечения здесь совершается не в порядке, установленном уголовным и уголовно-процессуальным законодательством, а только за предусмотренные законом действия преступления, совершившего общественно опасное деяние.

Для принудительного лечения характерен особый индивидуальный режим, к которому привлекаются люди со степенью общественной опасности [3,с.24].

Особо опасные для общества лица направляются в психиатрические больницы специального типа в условиях усиленного наблюдения.

Назначение принудительного лечения в отношении лиц, не являющихся лицами, не противоречит понятию назначения уголовного наказания. Лечение алкоголиков и наркоманов, совершивших преступления, отличается от уголовного наказания и назначается в соответствии с ним. Совершение преступления на основе алкоголизма или наркомании не является характеристикой больного здравомыслием, не исключает преступной активности, а, наоборот, в некоторых случаях представляет особую опасность для виновного. Поэтому совершение преступления на основе пьянства или употребления наркотиков не носит характер душевной боли, не лишает криминальной активности.

В отношении лица, страдающего алкоголизмом, наркозависимостью или токсикоманией, психическими расстройствами, не исключающими невменяемости, суд, вынеся приговор, решает вопрос о назначении принудительного лечения в отношении этого лица [4,с.14].

Если такое лечение назначено лицу, приговоренному к лишению свободы, то по приговору суда оно применяется в исправительных учреждениях, где этот подсудимый отбывает наказание.

Как показывает практика, в некоторых случаях указанные выше заболевания выявляются только в процессе отбывания наказания. Уклоняясь от принудительного лечения, многие заключенные хотят скрыть, что они алкоголики, наркоманы и страдают токсикоманией. Учитывая такую возможность, администрация исправительного учреждения наделена законом следующими правами, подсудимый указывает на пьянство, наркоманию или психическое расстройство, не исключающее психическую невменяемость.

Для этого начальник учреждения направляет в суд соответствующее представление о назначении соответствующего принудительного лечения.

Принудительное лечение осуществляется в специальных исправительных учреждениях, предназначенных для организации такого лечения. Медицинские учреждения этих учреждений комплектуются персоналом врачей-наркологов и других специалистов, необходимых для осуществления такого лечения [5,с.6].

Подсудимый (один раз в шесть месяцев) подлежит освидетельствованию врачами-психиатрами, которые принимают решение о продлении, изменении или прекращении принудительного лечения. Если комиссия не предусматривает оснований по прекращению или изменению лечения-она направляет свое заключение в суд, который, в свою очередь, принимает решение о продлении лечения. Первое продление принудительного лечения проводится в течение шести месяцев с момента начала лечения, после чего продление проводится ежегодно. В случае существенного изменения состояния больного обследование медицинской комиссией проводится не в связи с истечением указанного срока. Принудительное лечение прекращается по представлению медицинской комиссии суда [6,с.20].

Заболевания такого рода могут быть обнаружены у лиц, осужденных к наказанию, не связанному с лишением свободы. При этом суду необходимо установить, что он представляет опасность для общества из-за своего психического состояния. Если такой опасности нет, суд должен передать необходимые материалы органам здравоохранения для решения вопроса о лечении этих лиц. В необходимых случаях они могут быть направлены в психиатрические учреждения в установленном порядке, предусмотренном законодательством о здравоохранении.

В этом случае, если подсудимый представляет опасность для общества — ему может быть назначено принудительное лечение от психиатра в форме принудительного лечения.

Уголовно-исполнительный кодекс вводит понятие задачи лечения. Он назначается подсудимому за ограничение свободы, арест и лишение свободы, если эти лица болеют туберкулезной формой, не проходят полный курс половой болезни, а также заражаются ВИЧ. При выявлении такого заболевания подсудимый направляется в медицинскую комиссию, по решению которой применяется обязательное лечение [7, с.29]. Такая мера опасна как для тех, кто заражен такой болезнью, так и для персонала исправительных учреждений, прибывшего в учреждение. Лечение этих заболеваний может быть опасным для осужденных даже после заражения и освобождения из исправительного учреждения.

Обязательное лечение будет осуществляться до принятия медицинской комиссией решения о его прекращении. Если подсудимый освобождается до окончания лечения, обязанность лечения материалы в выписке направляются в орган здравоохранения по месту жительства.

Принудительное и обязательное лечение лиц, отбывающих наказание в виде ограничения свободы, лишения свободы и заключения, может проходить в соответствующем учреждении уголовно-исполнительной системы, при необходимости — в учреждениях здравоохранения на лечение в системах лишения свободы и заключения [8, с.24].

Помещения лица страдающего психическим заболеванием, в психиатрический стационар. Помещение лица в психиатрический стационар осуществляется в добровольном порядке — по заявлению помещаемого лица или с его согласия. Для помещения в этот стационар необходимо наличие факта психического расстройства у человека и проведение врачебно-психиатрического исследования или лечения в стационарных условиях или постановления судьи, а также психиатрической экспертизы.

В соответствии с вышеуказанным законом помещение больного с психическим заболеванием в психиатрический стационар без согласия его или законных представителей может осуществляться только по решению врачей-психиатров.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Мальцев М.М., Котов В.П. Опасные действия психически больных. — М., 1995. — 224 с.
2. Герцензон А. А. Уголовное право. — М., 1948. — 358 с.
3. Утевский Б.С. Уголовное право. — М., 1950. — 365 с.
4. Рыжаков А.П., Производство по применению принудительных мер мед. характера. М., 1997 г.
5. Уголовно исполнительный кодекс РК. — А., 1997. — 325 с.
6. Рыжаков А.П., Произв. по применению принудительных мер мед. характера. — М., 1997. — 198 с.
7. Егоров В.С. Медицинское право. — А., 2005. — 258 с.
8. Столярова А. На свободу с чистой карточкой. — М., 2002. — 147 с.

УДК 343.9

ТЕРГЕУ ЭКСПЕРИМЕНТІН ЖҮРГІЗУДЕ ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ЕРЕЖЕЛЕРІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ШЕГІ

Сейткамал А.Е.

Магистрант, I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ, Қазақстан Республикасы
aikowaseit@gmail.com

Мақалада тергеу мен сот экспериментінің тактикасы мен психологиялық жағдайларын теориялық тұрғыдан жетілдіру.

Тергеу және сот экспериментіне жалпы ғылыми әдістердің тасымалдануы мен бейімделу заңдылықтарының пайда болу табиғаты, оның дәлелдемелерді жинау, зерттеу, бағалау құралы ретіндегі шегі, сонымен қатар тергеу және сот экспериментінің психологиялық тұсына, аталған тергеу экспериментінің тиімді тактикалық жағдайларының қылмыстық іс жүргізу заңында орын алу мүмкіндігі туралы жағдайлары кеішенді зерттеу.

Түйін сөздер: тергеу эксперименті, сот эксперименті, психология, тәжірибе, тергеуші, қабылдау, сезіну, ойлау, есте сақтау.

Теоретическое совершенствование тактики и психологических условий Следственного и судебного эксперимента в статье. Комплексное исследование характера возникновения закономерностей переноса и адаптации общенаучных методов к следственному и судебному эксперименту, его пределов как средства сбора, исследования, оценки доказательств, а также психологической точки зрения Следственного и судебного эксперимента, возможности возникновения в Уголовно-процессуальном праве эффективных тактических условий данного следственного эксперимента.

Ключевые слова: следственный эксперимент, судебный эксперимент, психология, опыт, следователь, восприятие, ощущение, мышление, память.

Theoretical improvement of tactics and psychological conditions of investigative and judicial experiment in the article. A comprehensive study of the nature of the emergence of patterns of transfer and adaptation of general scientific methods to investigative and judicial experiment, its limits as a means of collecting, researching, evaluating evidence, as well as the psychological point of view of Investigative and judicial experiment, the possibility of effective tactical conditions for this investigative experiment in Criminal procedure law.

Keywords: investigative experiment, judicial experiment, psychology, experience, investigator, perception, sensation, thinking, memory.

Тергеу эксперименті күрделі тергеу әрекеттерінің бірі болғандықтан, оның қорытындыларын зерттеу мен бағалау бірқатар факторларды ескеруді қажет етеді. Мұндай факторлардың бірі - субъективті жағдайлар болып табылады.

Криминалистік әдебиеттерде, оқиғаның материалдық жағдайларына, оқиғаның объективтік жағдайларына, яғни, объективтік факторларға көп мән береді. Ал, субъективтік факторлар, яғни, оқиға қатысушыларының психикалық жай-күйі туралы ақпараттар, елеусіз қалып отырады.

Аталған жағдайларды бірқатар авторлар А.Р. Ратинов, М.И. Еникеев, В.Л. Васильев, В.Е. Коновалова, А.В. Дулов, П.Д. Нестеренко өз еңбектерінде атап өткен.

Тергеу экспериментінде субъективтік факторларды қайта жаңғырту көп жағдайларда мүмкін емес, – дейді М.И. Еникеев [1, 384 б.].

Қарастырылып жатқан проблеманың жеткілікті дәрежеде зерттелмеуі жоғарыда аталған авторлардың анықтамаларындағы біркелкіліксіздіктің пайда болуына өз әсерін

тигізуде. Сондықтан, сынама тәжірибелер арқылы субъективтік факторларды анықтап алған дұрыс деп санаймыз. Ол үшін, біз тергеу экспериментіне қатысушылардың субъективтік жадыларына берілетін психологияның негізгі ережелерін қарастыруды ұсынамыз. Өйткені, тергеу эксперименті - психологияның негізгі ережелерін игеруді қажет ететін, күрделі психологиялық тергеу әрекеті. Сол себепті, тергеу экспериментінде орын алатын психикалық процестердің заңдылықтары мен ерекшеліктерін қарастырып және анықтау қажет. Қабылдау, сезіну, ойлау, есте сақтау - аталған психологиялық процестерге жатады.

Қабылдау проблемасы жалпы және арнайы психологияда да зерттелген. Қабылдау – ең алдымен психология ғылымында жан- жақты талқыға ұшырады, осыған қатысты көптеген экспериментальды еңбектер бар. Ең алғаш рет қабылдаудың сезім мүшелерімен тікелей байланыстылығы туралы жағдайды И.М. Сеченов ұсынды [2, 34 б.].

Қабылдау – заттар мен құбылыстарды белгілері арқылы тікелей сезіп, сіндіру. Қабылдауды – басқаша перцепция (латын тілінен “perceptio” - қабылдаймын дегенді білдіреді) дейді, ал қабылдау процесін – перцепциялық процесс деп атайды. Қабылдағанда ой елегінен өткізу, қабылдаудың пәнділігі, толықтылығы, құрылымдылығы, мәнділігі, ақпаратты іріктеу және апперцепция (қабылдаудың фазасы) қабылдаудың заңдылықтарын құрайды.

Ой елегінен өткізу деген - заттар мен құбылыстарды қабылдағанда олардың қабылданатындығын ұғынып түсіну. Қабылдау деген - қабылданатын құбылыс немесе заттың кескіні немесе белгілері туралы, ортақ бір білімнің болуы, – дейді А.А. Бодалев [3, 37 б.].

Қабылдаудың пәнділігі деп - психикалық бейнелерді адамдардың нақты, объективті түрде қабылдауын айтамыз.

А.И. Дулов пікірі бойынша, психологиялық эксперименттің мақсаты барлық қатысушылардың көре отырып, бағалай алатын материалдық бекітілген нәтиже алу емес, бақыланған құбылыстар туралы адамдардың пікірін білу [4, 214 б.].

Психология әдебиеттерінде, психологиялық эксперимент – іске қатысты фактілерді логикалық тұжырымдау негізінде пайда болады. Оған қатысты белгілі бір фактіні қабылдаған адамның психикалық жан күйін тексереді. Яғни, адамның қабылдаған фактісінің объективті негізін ашу үшін оның субъективті сапасына көңіл бөлген дұрысырақ.

Біздің ойымызша, аталған авторлардың көзқарастары дұрыс емес, өйткені кеңістік пен уақытты қабылдауға байланысты қалыптасқан жауап алу барысындағы куәлардың, жәбірленушілердің, сезікті мен айыпталушының пікірлерін әдеттегі тергеу немесе сот экспериментін жүргізу арқылы да тексеруге болады. Жоғарыда аталған авторлардың ұсынған психологиялық эксперименті жауапты оқиға болған жерде тексеру және нақтылаумен өте ұқсас. Жауапты оқиға болған жерде тексеру оқиға болған жерде жасалған әрекеттерді бейнелеп (демонстрациялап) айту үшін жүргізіледі. Авторлардың айтуынша, аталған эксперименттің мақсаты қабылдауға жағдай жасау, ол бақыланған фактілер бойынша дұрыс пікір айту қабілетін арттырады.

Аталған эксперимент ешқандай сынама тәжірибелер жүргізбейді, өйткені материалдық бекітілген нәтиже алу мақсатын көздемейді, тек белгілі бір пікір алумен шектеледі. Айтылған ереже психологиялық эксперимент пен жауапты оқиға болған жерде тексеру және нақтылаудың, сондай-ақ жауап алудың арасында шамалы ғана айырмашылық бар екенін көрсетіп отыр, ол аталған экспериментті жүргізуді қиындатады.

А.И. Дулов, П.Д. Нестеренко, А.И. Костров кеңістік пен уақытты қабылдау фактісін тек психологиялық эксперимент арқылы ғана тексеру мүмкін болатындығына мысал келтіреді.

Автобус жүргізушісі А. 60 км/сағатпен келе жатып жолаушыны қағып кетеді. Жауап алуда А. жолаушыны 15 метрден көрдім деп көрсетеді және оқиғаның алдын алуға барлық мүмкіндік жасап, бірақ оқиғаның алдын ала алмағанын айтады. Автобуста келе жатқан куә жолаушыны тек 10 метрде ғана көру мүмкіндігі болғанын айтты. Айтылған фактіні тек психологиялық эксперимент арқылы ғана тексеруге болады дейді авторлар.

Тергеу тәжірибесінде аталған қайшылықтар қарапайым тергеу экспериментін (көру мүмкіндігін тексеру) жүргізу арқылы жойылады. Яғни, оқиға орны жаңғыртылады, аталған қатысушылардың орындары анықталады, нәтижесінде айыпталушы мен куәнің жолаушыны көрген қашықтығы анықталады. Бірақ, бұл кезде қабылдауға әсер еткен физиологиялық, психологиялық және басқа да субъективтік жағдайлар ескеріледі.

Сонымен қатар, А.И. Дулов психологиялық эксперимент арқылы көліктің оқиға кезіндегі дәл жылдамдығын анықтауға болады дейді. Тәжірибеге сүйенсек, бұл мәселе де қарапайым тергеу эксперименті арқылы шешіліп жатыр. Бірақ, эксперимент арқылы жылдамдық тек шамаланып қана қояды. Сондықтан дәл жылдамдығын анықтау тергеу және психологиялық эксперименттердің пәніне кірмейді, ол автотехникалық сараптама жүргізу арқылы анықталады деп ой тұжырымдауға болады.

Г.Г. Доспуловтың айтуынша жауап алу барысында “кенеттен” (внезапность) деген тактикалық тәсіл орын алады. Бұл тәсіл оның пікірінше келесі ретпен қолданылады ол: жауап беретін адам жауап беру барысында жалған мәліметтерді айта бастаса, тергеуші белгі бір іске қатысты дәлелдемелерді, оның ішінде, әсіресе, заттай дәлелдемелерді ұсынғанда, айыпталушының эмоционалды жан күйі өзгеруі ықтимал. Осының салдарынан айыпталушы сасқалақтап, өзінің бағытын бірден өзгертуіне және ол біршама стресске ұшырауының нәтижесінен іске қатысты шын мән-жайларды айтуы да ықтимал [5, 256 б.].

Жоғарыдағы мәселені қорыта келгенде, эмоционалды жай-күй психология ғылымының пәнін құрайтындығын және психологиялық эксперимент аталған ғылым саласының шеңберінде қолданылуын арнайы психология әдебиеттерінен көруге болады. Сондықтан адамның жалпы эмоционалды жай-күйі психологтармен тексерілетіндігін, ал қылмысты ашу барысында аталған жағдай тек тактикалық тәсіл ретінде қолданылатындығын, біз жоққа шығара алмаймыз. Осының себебінен жоғарыдағы авторлардың, А.И. Дулов, сол сияқты П.Д. Нестеренконың эмоционалды эксперименттің тергеу экспериментінің ұғымымен байланыстырғанын біз мәнсіз деп санаймыз.

Барлық психикалық процестер бір-бірімен тығыз байланысты, сондықтан қандай да бір сезімдерден тұрады. Сезу деп - адамның қарапайым әсерлерді сезінуін айтамыз. Сезу күрделі таным процестеріне негізделген. Олар: қабылдау, елестету, ойлау, есте сақтау.

Сезіну шегі – сезіну процесінің пайда болуына ықпал ететін мөлшер. Оларды төменгі және жоғарғы сезіну шегі деп бөледі. Біріншісі, ең төменгі әсерлерді сезеді, ал жоғарғысы әсерлердің ең жоғарғы мөлшері, әсерлердің өсуі, ұлғаюы. Мысалы, соңғысы аса қатты дыбыс болған кездегі құлақтың ауыруы немесе аса жоғарғы дыбыстың пайда болуынан сезіну процесінің жойылуына әсер етеді.

Сезудің рецепторларына байланысты, олар есту, көру, дәмдік т.с.с. болып бөлінеді.

Үшінші топқа, бұлшық етте орналасқан қозғалыс органдарының сезімдері жатады.

Тәжірибелік тексеру барысында көру, есту сезімдерімен біз жиі ұшырасамыз. Көру және есту мүмкіндіктері бізге қоршаған орта туралы 90% ақпарат береді.

Көру арқылы ақпараттар көп қабылданады. Электромагниттік толқындардың көру рецепторларына әсер етуі сезіп көруге мүмкіндік береді. Көзбен көріп сезуге бейімделу заңдылығы әсер етеді. Мысалы, біз жарық бөлмеден қараңғы бөлмеге кірсек еш нәрсе көрмейміз немесе аз ғана мөлшерде көреміз, уақыт өткен соң, бірте-бірте көре бастаймыз. Сол сияқты, жоғарыдағы процестерде жарыққа бейімделу заңдылығы да орын алады. Бұл процесс - жарыққа немесе қараңғыға үйренуді білдіреді. Аталған заңдылық, қараңғы жерде қанша уақыт болғандығын эксперимент жолымен анықтауға мүмкіндік береді.

Осығын қатысты, сот және тергеу тәжірибесінде жол көлік оқиғаларымен байланысты істер кең тараған. Мысалға, көп жағдайларда көлік жүргізушілері қарама-қарсы келе жатқан көліктердің фар жарығынан уақытша көрмей қалады, яғни, жарықтан қараңғыға бейімделе алмай қалады. Аталған заңдылықтың салдарынан көлік жүргізушілері алуан түрлі жол көлік апаттарына ұшырайды. Мысалы, көлік жүргізушісі А., түнде келе

жатып, қиылысқа жақындай бергенде, қарама-қарсы келе жатқан көліктің ұзақ (дальний) жарығынан жолдың бойынан өтіп келе жатқан жолаушыны дер кезінде көре алмай, нәтижесінде оны қағып кеткен. Тергеуші жүргізушінің отырған орнынан жол бойын өтіп келе жатқан жолаушыны көруге бағытталған тергеу экспериментін, айыпталушының қатысуымен жүргізді. Тергеу эксперименті барысында айыпталушы көлігінің фарынан ұзақ және жақын жарықтарды қосып, жолаушының көру мүмкіндігін анықтаған. Аталған жағдайларда айыпталушының жолаушыны 30 метр қашықтықта көру мүмкіндігі болғанын эксперимент нәтижесі анықтады, бірақ аталған нәтижені бағалай отырып, тергеуші айыпталушының қылмыс оқиғасы кезінде қарсы көліктің фар жарықтарынан уақытша көрмей қалу процесін, яғни, жарықтан қараңғыға бейімделу заңдылығын ескермеген.

Сонымен қатар, эксперимент арқылы жарыққа бейімделуді тексеріп, куәлардың жауабын тексеруге болады. Өйткені, күндізгі жарықтарда терезеге қарайтын болсаң, күннен көзді жасырмай нақты оқиғаны көре алмауың мүмкін.

Көру мүмкіндігін тексеруге бағытталған эксперимент кезінде көру дефектілерін де ескерген жөн. Көру дефектілерінің біріне “түстерді сезе алмау дефектілері” жатады. Мәселен, адамдардың кейбіреулері түстерді тек аса қатты жарықта ажырата алады. Сол сияқты, көру кемшіліктеріне алыстан немесе жақыннан көрмеу жатады.

Аталған көру кемшіліктерінің заңдылықтары тергеу тәжірибесінде жиі ескерілмейді, ол әрине эксперименттің шынайылығына күмән келтіреді. Оған келесі мысал дәлел болады. Белгісіз біреулер түнде дүкеннің есігін бұзып кіріп, 170 мың теңгенің заттарын ұрлаған. Алдын ала тергеу барысында куә ретінде жауап алынған С. қылмыс оқиғасы кезінде дүкенге жақын жерде болғанын, нәтижесінде сол жерде тұрған көліктің маркасы мен нөмерін байқап қалғанын айтқан. Тергеуші куәнің осы жағдайға байланысты жауабын тексеру мақсатында тергеу экспериментін жүргізеді. Бірақ, тергеу әрекетінің барысында куә көліктің нөмерін байқай алмайды. Кейін С. алыстан дұрыс көрмейтінін және қылмыс оқиғасы кезінде көзілдірікте болғанын тергеушіге мәлімдейді. Қайта жүргізілген тергеу экспериментінің нәтижесі куә жауабының шынайы екендігін дәлелдеді.

Есту процесі әр түрлі толқындағы амплитудтардан және олардың ырғалуынан тұрады. Есту арқылы алынған ақпараттарды тексеру кезінде, әр түрлі шудың нақты құбылысты бүркемелейтінін ескерген жөн. Мысалы, бөлмеден әйелдің немесе ер адамның дауыстары шықты ма, деген сұрақтарды эксперимент арқылы шешу кезінде, жоғарғы дауыстардың бүркемеленетінін ескеру керек, яғни, бір бөлмеде екі әйел және бірнеше ер адамдар сөйлесіп отырған болса, сырттан тек әйелдер сөйлесіп жатқан сияқты болады. Өйткені, төменгі дауыс жоғарғы дауысты бүркемелейді.

Сонымен қатар, тәжірибелік жолмен ақпараттарды тексеру барысында, есту сезімдерінің кемшіліктерін ескерген жөн. Мысалы, шулы өндірістерде істейтін жұмысшылардың көпшілігі, жылдар өткен сайын кәсіби түрдегі саңырау ауруларына шалдығады. Көптеген психологиялық әдебиеттерде, саңырау адамдардың вибрациялық сезімі өте күшті дамитындығы туралы ой пікірлер айтылып жүр. Бұл өз алдына, жалған саңыраулықты анықтайтын бірден бір әдіс десек, артық болмайды.

Психологиялық әдебиеттерде айтарлықтай еске алудың ерекшелігі көптеген жағдайларға байланысты екендігі мәлім. Оның ішінде, кәсіби есте сақтау, яғни, адамның кәсібіне қатысты құбылыстарды, фактілерді есте сақтау тергеу экспериментінде де кеңінен таралған. Сонымен қатар, бейнелік материалдарды бір топ адамдар есіне жақсы сақтайды. Оларға: мысалы суретші, архитектор т.с.с жатқызуға болады. Екінші топ адамдар, оның ішінде ақындар, философтар, математиктер санды, сөзді, ойды жақсы есінде сақтайтындығы мәлім. Психологтардың пікірінше, жасөспірімдер естіген нәрсесіне қарағанда көрген заттарды есінде сақтайды. Үшінші топ адамдар есіне сақтау кезінде жоғарыда көзделген адамдармен салыстырғанда ешқандай ерекшеліктері байқалмайды. Сол сияқты, еске сақтау жасқа да байланысты болады. Мысалы психологтардың осыған

қатысты эксперимент жүргізді, оның нәтижесі келесіні көрсетті: 20-25 жастағы адамдар көрген, естіген заттарды есінде жақсы сақтады, ал 40-45 жас шамасындағы адамдардың есте сақтау қабілеттілігі алдыңғылармен салыстырғанда төменірек болды, 45 жастан асқандар оқиғаны бірден есіне түсіре алмады, яғни, олар көргенін, естігенін тез ұмытуға құмар екендігін экспериментте дәлелденді.

П.П. Блонский былай дейді: есте сақтау дегеніміз адамның өткен шағымен байланысты және тек адамзатқа тән құбылыс [6, 7 б.].

Көру, есту сезімдері арқылы қабылдаған ақпарат субъектінің есінде әр түрлі деңгейде сақталады және кейін қайта жаңғыртылады. Есте сақтау сенсорлық (жеделдік сақтау), қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді жүйеден тұрады.

Сенсорлық дегеніміз – қысқа мерзімді көз алдындағы бейнелер, ол артынан жоғалып, естен тез шығып кетеді.

Қысқа мерзімді дегеніміз – сенсорлық ақпараттың қысқа мерзімді жүйеге түсіп өте қысқа уақыт (30 секунд) сақталуы.

Ұзақ мерзімді дегеніміз – ақпараттың жеткілікті, тұрақты есте сақталуы.

Есте сақтау - еске түюден, оны сақтаудан, қайта жаңғыртудан және ұмытудан тұрады. Тергеушінің аталған заңдылықтарды жеткілікті білетін болса, ақпараттарды дұрыс тексеріп, тиімді бағалай алады.

Есте сақтау процесі еске түюден басталады. Ол әдейі есте сақтаудан және еріктен тыс есте қалудан тұрады. Әдейі есте сақталған ақпараттар көптеген авторлардың айтуынша, өте бағалы және құнды ақпарат болып табылады. Сондықтан, тергеу эксперименті барысында ақпараттың әдейі немесе еріктен тыс сақталғанын анықтап алған дұрыс, өйткені еркінен тыс сақталған ақпараттарда кішігірім мән-жайлар ескерілмейді. Тергеу экспериментінде көбінесе куалардың, жәбірленушінің, айыпталушының, сезіктінің белгілі бір оқиға қатысты мән жайлары естерінде қалады. Әрине, аталған тергеу әрекеті қылмысты тергеу барысында жүргізіледі, сондықтан ол әрқашанда теріс жағдайлармен байланысты болады. Ал психологтардың көзқарастарына жүгінсек адамдар дәл осындай қылмыстық немесе теріс жағдайларды жақсы естерінде сақтайды.

Бұл пікірмен біз келісе алмаймыз. Өйткені еркінен тыс есте сақтау деген кездейсоқ әрекеттің нәтижесі, еркінен тыс затты немесе объектіні есте сақтаған кезде, субъекті оларды саналы түрде есте сақтамайды, мұндай жағдайда кездейсоқ немесе абайсызда сақтау орын алады.

Сондай-ақ, еске түюге адамның эмоциясы да әсер етеді. Мәселен, И. Кертэс «егер эмоция бөтен себептерден пайда болса, ол еске түю процесіне теріс әсер етеді, ал эмоция еске түюге қатысы бар объектілермен байланысты болса, онда оның оң әсері болады» – деп әділ көрсеткен [7, 101 б.].

Есте сақтау процесі қабылдаудың сапасына байланысты. Яғни, жақсы қабылданған зат, есте жақсы сақталады.

Қайта жаңғырту процесі еске алумен, танумен, есіне түсірумен, елестетумен тығыз байланысты.

Есте сақтаудың келесі түрлері де болады: логикалық, эмоционалдық, бейнелік. Эксперименталдық әрекеттер барысында біз логикалық, яғни, түсіндіру, бейнелік есте сақтаумен жиі ұшырасамыз. Сондай-ақ, қазақстандық ғалым А.Я. Гинзбург өз еңбегінде бейнелік есте сақтауды «реминисценция» (латын тілінен *reminiscor*) деп атаған, яғни, ұмытылған құбылысты белгілі бір уақыттан кейін қайта жаңғырту дегенді білдіреді [8, 29 б.].

Жоғарыда аталған құбылыстар тергеу экспериментіне де тән. Мысалы, тергеу экспериментін жүргізу барысында қылмысты оқиғаның ортасын қайта жаңартқан кезде, айыпталушы немесе жәбірленуші бұрын анықталмаған, ортаны қайта жаңғыртуға және шынайы нәтиже алуға қажетті белгілі бір жаңа мән-жайларды еске түсіреді. Бірақ, айыпталушы өзінің мүддесі үшін оқиғаның белгілі бір фрагменттерін білген жоқпын, бірақ бірнеше уақыт өткен соң есіме түсті, деп мәлімдейтін жағдайларды біз тергеу тәжірбиесінен жиі кездестіріп жүрміз.

Сол сияқты, есте сақтау адамның басқа психикалық процестері сияқты әр түрлі ауруларға шалдығады. Олардың кен таралғанына «өткен шактың феномені» деген ауруды жатқызуға болады. Яғни, адам сол затты бір жерде көрген сияқты елестерді айтамыз. Сонымен қатар, еске сақтаудың «амнезия» (ұмыту) деген ауруын қарастырсақ, мұндай ауруға белгілі бір қатты дене жарақатын (травма) адамдар ұшырайды және олар өткен өмірін толық немесе жартылай ұмытады, бірақ кейін еске түсіру сияқты мүмкіндіктерін дәрігерлер жоққа шығармайды.

Әрине, аталған жағдайларды біз тергеу экспериментінде ескеруіміз қажет, ол үшін сезіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің, куәнің жауап беру хаттамаларымен мұқият танысу керек, мұнда аталған тұлғалардың айналысатын кәсібіне, жасына көңіл аудару керек және сол мәліметтерді тергеу эксперименті барысында ескерген жөн.

Көру, есту сезімдерімен алынған ақпараттар ойлау процесімен де тығыз байланысты. Ойлау - таным проблемаларын шешуге бағытталған, тұрақты қасиеттердің жинақы көрінісі, психикалық процесс. Ойлау арқылы ақпараттар өңделеді, ақпараттарды қайта түзеді және творчестволық бастама болып саналады.

Сонымен, жоғарыда көрсетілген психикалық процестердің өзіндік заңдылықтары мен ерекшеліктері бар және тергеу экспериментін жүргізуде олар өзара байланыста болады және біртұтас процесті құрайды.

Тексерілетін фактінің немесе құбылыстың қабылданған жағдайын ескеріп, тергеуші қабылдаудың толықтығына және дұрыстығына әсер ететін субъективті факторларды анықтайды. Аталған мәселеге орай әдебиеттерде әр түрлі көзқарастар бар.

Біз, егер қабылдау, сезу, есте сақтау, ойлауды біртұтас процесс деп санасақ, онда оларға әсер ететін факторлар мен жағдайларды жүйелеу қажет. Біз қабылдауға әсері бар жағдайлар мен фактілерді былай жүйелеуді ұсынамыз:

1) **биологиялық шарттар:** жынысы, жасы, денсаулығы, көру және есту жүйесінің кемшіліктері (дефектілері);

2) **әлеуметтік шарттар:** кәсібі, мүдделері мен дағдылары, қоршаған ортасы;

3) **психологиялық шарттар:** темпераменті, ішкі және эмоционалдық жай-күйі;

Біздің ойымызша, аталған заттардың әсерімен қабылдауды, қабылдаудың сапасына әсер ететін **негативті шарттар** деп атаған дұрыс. Аталған жағдайлар тергеу экспериментінде де орын алады.

Мысалы, айыпталушының қылмыс оқиғасы кезінде мас күйінде болғанын ескерместен, тергеуші көлік оқиғаларына байланысты тергеу экспериментін жүргізе береді.

Жоғарыда аталған мысалды қорытындылай келе, мұндай тергеу экспериментін жүргізуге жол бермеу қажет, өйткені, мас күйіндегі адам кез келген сол уақытта көрген, естіген, сезген фактіні дұрыс және толық қабылдай алмайды.

Сол сияқты, тергеу экспериментінде психологиялық жағдайлар да ескерілуі керек. Жауаптары тексерілетін адамдардың фактіні қабылдау кезіндегі эмоционалдық жай-күйін ескермейтін жағдайлар да көп орын алады.

Психикалық процестерді тергеу экспериментінің шеңберінде қарастыра отырып, тергеушінің психология ғылымының қажетті негіздерін білуі, тергеу эксперименті кезіндегі субъективті жағдайларды дұрыс және тиімді түрде ескеруге мүмкіндік береді деп ой қорытындылауға болады. Сондықтан, тергеу экспериментінде субъективті факторларды модельдегенде, тергеуші психологияның негізгі ережелерін білуі керек. Олар оқиғаны, құбылысты қабылдаған тұлғаның дәл оқиға кезіндегі және тергеу экспериментін жүргізу кезіндегі психикалық жай-күйін дұрыс бағалауға септігін тигізеді.

Сонымен қатар, қылмыстық сот өндірісінің тәжірибесін ескере отырып және жоғарыда берілген ғылыми талдаудың негізінде, тергеу экспериментінің психологиялық тұстарын міндетті түрде модельдеу қажеттігін қылмыстық іс жүргізу заңының нормаларында көрсету керек деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Еникеев М.И. Общая и юридическая психология. - М.: Юрид. лит., 1996. - Ч.2. - 560 с.
2. Будилова Е.А. Учение Сеченова об ощущении и мышлении. - М., 1954. - 36 с.
3. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. - М.: Изд. Московского ун-та, 1982. - 200 с.
4. Дулов А.В. Вопросы судебной психологии. - Минск: БГУ им В.И. Ленина, 1970. - 164 с.
5. Доспулов Г.Г. Психология допроса в уголовном процессе. - Алматы: Ғылым, 1996. - 256 с.
6. Блонский П.П. Память и мышление. - СПб.: Изд. Психологическая классика, 2001. - 288 с.
7. Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса. - М.: Юрид. лит, 1965. - 162 с.
8. Гинзбург А.Я. Предъявление для опознания. - Алматы: Жеті жарғы, 2003. - 223 с.

ӘОЖ 347

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ДАМУ ТӘЖІРИБЕСІ

Сериев Б.А.

*З.ғ.к., профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы*

Жакупова Г.А.

*Магистр, оқытушы-дәріскер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы*

gulima88888888@mail.ru

Мақалада мемлекеттік қызметшілердің ұйымдастырушылық мәдениеті, ұйымдық мәдениетті басқарудың ерекшелігі, персоналды басқарудағы жаңа тәсілдер және мемлекеттік қызметте ұйымдастырушылық мәдениетті дамытудың шетел тәжірибесі, соның ішінде Корея, АҚШ, Ұлыбритания, Канада елдеріндегі мемлекеттік қызметтің негізгі құндылықтары қарастырылған. Шет елдердің тәжірибесі ұлттық идеология, ұлттық құндылықтар және соның салдарынан мемлекеттік қызметтің құндылықтар жүйесінің негізінде жатқан ұлттық мәдениет арасындағы байланыс, құндылықтарға негізделген мемлекеттік қызметтің этикасы, мемлекеттік қызметінің ұйымдастырушылық мәдениетін басқару және дамыту жүйесінде жетістіктер мәдениетін дамыту мәселелері мақалада қарастырылған.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызметші, ұйымдастырушылық мәдениет, мемлекеттік қызмет, ұйым мәдениеті, мемлекеттік басқару, қоғамдық қызмет, адалдық.

В статье рассматривается организационная культура государственных служащих, особенности управления организационной культурой, новые подходы в управлении персоналом, а также зарубежный опыт развития организационной культуры в государственной службе, в том числе основные ценности государственной службы в таких странах, как Корея, США, Великобритания и Канада. Опыт зарубежных стран освещает связь между национальной идеологией, национальными ценностями и национальной культурой, лежащей в основе системы ценностей государственной службы. Также рассматриваются вопросы этики государственной службы, основанной на ценностях, управления и развития организационной культуры в системе государственной службы, включая культуру достижения успеха.

Ключевые слова: государственный служащий, организационная культура, государственная служба, культура организации, государственное управление, общественная служба, добросовестность.

The article explores the organizational culture of civil servants, the specifics of managing organizational culture, new approaches in personnel management, and the development of organizational culture in public service based on international experience, particularly the core values of public service in countries such as Korea, the USA, the United Kingdom, and Canada. Foreign experience highlights the relationship between national ideology, national values, and the national culture underlying the value system of public service. The article also discusses the ethics of value-based public service, the management and development of organizational culture in the public sector, and issues related to cultivating a culture of achievement.

Keywords: civil servant, organizational culture, public service, organizational culture, public administration, public service, integrity.

Қазақстанның қарқынды дамып келе жатқан мемлекеттік қызметі үшін ұйымдық мәдениетті дамыту және оның беделін арттыру саласындағы шетелдік тәжірибе сөзсіз құнды. Мемлекеттік қызметтің құндылықтарын ілгерілету үшін Үкімет қабылдайтын шаралар заңнамалық актілерді, кодекстерді, нұсқаулықтарды қабылдауда, сондай-ақ ел азаматтарының дүниетанымын қалыптастыруда көрініс табады.

Халықаралық тәжірибе мемлекеттік қызметте ұйымдастырушылық мәдениетті зерттеуге айтарлықтай қызығушылық танытады. Ұйымдастырушылық мәдениет теориясы іскери компаниялардың тәжірибесіне сүйенеді, бұл әсіресе Шейн, Оучи, Денисон, Армстронг, Питерс, Уотерман, Куинн, Кэмерон, Дин, Кеннеди, кунд және басқалары сияқты авторлардың еңбектерінде байқалады, олардың еңбектерін ғалымдар жиі келтіреді. Іскерлік ортадағы ұйымдық мәдениетті зерттеуге бағытталған зерттеулер мемлекеттік сектордағы персоналды басқару жүйелерін қайта қарауға түрткі болды.

Жеке және мемлекеттік секторлар арасындағы айырмашылықтарға қарамастан, тұтынушыға бағдарлану, көрсетілетін қызметтердің сапасы және азаматтардың мүдделеріне қызмет ету сияқты аспектілер мемлекеттік қызметте де қолданылады. Бұл мемлекеттік қызмет институтының дамуымен, қызметкерлерді ынталандырудың қосымша әдістерін іздеумен және халыққа көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруға ұмтылумен байланысты.

Халықаралық тәжірибеде "мемлекеттік қызметшілер" (public servants) ұғымы тек саяси және әкімшілік лауазымдарды ғана емес, сонымен қатар білім беру, денсаулық сақтау және көлік сияқты қоғамдық әл-ауқатқа байланысты салалардың қызметкерлерін де қамтиды. Бұл ретте мемлекеттік қызметтің құндылықтары: қоғамның құндылықтары (public values), қоғамдық қызметтің құндылықтары (public service values) және Мемлекеттік басқарудың құндылықтары (public administration values) кешенінде қаралады.

Шетелдегі мемлекеттік қызметтің құндылық бағдарлары туралы айта отырып, көптеген елдердің ДЕХЭҰ -да қабылданған мемлекеттік қызмет моделі— Жаңа мемлекеттік басқару парадигмасынан кетуін атап өткен жөн. Бұл елдердегі жаңа мемлекеттік басқару реформаларының негізгі элементі дәйекті саяси басшылық болды. Алайда, соңғы жылдары жеке сектордың тәсілдеріне негізделген жаңа мемлекеттік басқару принциптері мемлекеттік секторды реформалаудың басты мақсаты болып табылатын азаматтардың қажеттіліктерін қанағаттандыра алмағаны үшін сынға ұшырады [1, 556.].

Дж. О ' Риордан, ДЕХЭҰ елдерінің мемлекеттік қызметтері, ең алдымен, құндылықтарды қайта қарауға негізделген өзгерістерге ұшырайды. Үкіметтердің алдында тұрған міндеттер мен саяси құрылымдар қойған шектеулер жеке сектордың тәжірибесін мемлекетке тікелей ауыстыруға мүмкіндік бермейді. Сонымен қатар, жеке сектордың құндылықтарын толығымен мемлекеттік қызметке ауыстыру мүмкін емес . Осыған байланысты көптеген елдер қоғамдық қызмет құндылықтары мемлекеттік қызметшілер қызметінің негізгі реттеушісіне айналатын құндылық моделіне назар аударды.

Соңғы жылдары Жаңа мемлекеттік басқаруды мемлекеттік секторды басқарудың жаңа тәсілі-Жаңа мемлекеттік қызмет алмастырды. Бұл тәсіл азаматтар мен жалпы азаматтық қоғамның қажеттіліктеріне баса назар аударады. Жаңа мемлекеттік қызмет шеңберіндегі мемлекеттік қызметшілердің негізгі міндеті - азаматтарға жәрдемдесу және олардың мүдделерін қанағаттандыру. Жаңа тәсіл азаматтарды мемлекеттік басқару жүйесінің орталық буыны ретінде қарастырады, қоғамдық маңызы бар мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған мемлекеттік қызметшілердің этикасына, уәждемесіне және құндылықтарына ерекше назар аударады.

Мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық мәдениеті тұжырымдамасына оралсақ, оның негізгі элементі құндылықтар екенін атап өткен жөн. Бұл мемлекеттік ұйымдардағы қызметкерлердің мінез құлқын қалыптастыру мен басқаруда шешуші рөл атқаратын құндылықтар.

Мемлекеттік қызметті дамытудың халықаралық тәжірибесін талдау табысты мемлекеттік қызмет құндылықтарды ұстануға негізделгенін көрсетеді. Бұл құндылықтар мемлекеттік қызметтің негізін құрайды және оның имиджі мен беделін қалыптастыруға ықпал етеді. Құндылықтарды қабылдау және өсіру мемлекеттік қызмет институтының негізгі құндылықтары мен даму бағыттарын анықтайтын таңдалған мемлекеттік қызмет моделіне байланысты. Әрбір мемлекет өзінің даму бағыты мен мемлекеттік қызмет моделін таңдап, ол үшін басым құндылықтарға негізделген ұйымдастырушылық мәдениетті қалыптастырады. Бұл құндылықтар заңнамада, этикалық кодекстерде, мемлекеттік қызметшілерді даярлау ережелері мен бағдарламаларында көрініс табады.

Қоғам мүдделерін басымдықпен қарауға және өзекті әлеуметтік маңызы бар проблемалық мәселелерді шешуге бағдарланған мемлекеттік қызметшілерде құндылық көзқарастарын қалыптастырудың маңыздылығы Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметін дамытудың 2024 - 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында да айтылады [1, 186.].

Алайда, басқа мемлекеттердің тәжірибесімен параллель жүргізе отырып, Қазақстан мемлекетінде құндылық бағдарларының неғұрлым айқын сұлбалары мен нысандары жетіспейді. Дамыған экономикалардың тәжірибесі бойынша құндылықтар бір мағыналы және айқын мағынаға ие, мемлекеттік қызмет құндылықтарының белгілі бір тізімі бар, оларды өсіру үшін оларды жыл сайын қабылдауға, түсінуге бағытталған іс-шаралар өткізіледі. Бәлкім, Қазақстан келешекте озық тәжірибені қабылдап, құндылықтар жиынтығын заңнамалық тұрғыдан бекітуі тиіс, бұл қазіргі уақытта өзекті қажеттілік мойындалмай қалып отыр.

Мемлекеттік қызмет модельдері Роман-герман (мансап моделі) және англо-саксон (позициялық модель) сияқты бірнеше ұйымдық-құқықтық құрылымдарға бөлінетіні белгілі. Ислам мемлекеттері мен Азия - Тынық мұхиты елдерінде қолданылатын басқа модельдер де бар. Қазақстанның мемлекеттік қызметі мемлекеттік қызметшілер мансап жолының барлық кезеңдерінен өте алады деп болжайтын мансаптық модель қағидаттары негізінде дамиды.

Әр түрлі елдердегі мемлекеттік қызметтің құндылықтарын зерттеу олардың көпшілігінің өте ұқсас екенін көрсетеді. Көптеген құндылықтардың ортақ біріктіруші қағидаты-азаматтарға адал қызмет ету. Мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық мәдениетін табысты дамытудың жарқын мысалы-Сингапурдың тәжірибесі. Ел мемлекеттік қызметшілердің ой-өрісін өзгерте отырып, реформалардың күрделі жолынан өтті. Ұйымдастырушылық мәдениетті өзгертудің негізгі құралдарының бірі 1995 жылы іске қосылған "21 ғасырдағы Мемлекеттік қызмет" (21-ші ғасырға арналған қоғамдық қызмет, PS21) бағдарламасы болды. Бағдарламаның мақсаты Сингапурдың мемлекеттік қызметін креативтілікті ынталандыру және көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсарту арқылы өзгерістерге бейімдеу болды. Бағдарламаның екі негізгі мақсаты болды:

1. Жоғары сапа стандарттарын, сыпайылық пен жеделдікті сақтай отырып, азаматтарға қызмет көрсетудің жоғары сапасына ұмтылысты дамыту.

2. Моральдық және этикалық қағидаттарды, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің әл-ауқатын ескере отырып, тиімділікті арттыруға және тұрақты өзгерістерге ықпал ететін жағдайлар жасау.

Бұл бағдарлама 2003 жылы қайта қаралған және бекітілген Сингапурдың мемлекеттік қызметінің негізгі құндылықтарын нығайта отырып, қызметкерлердің ұйымдастырушылық мәдениеті мен мінез-құлқына айтарлықтай әсер етті. Бұл құндылықтар – адалдық, қызмет және шеберлік-мінез-құлық ережелерін қалыптастыру және мемлекеттік қызметке жату сезімін нығайту арқылы мемлекеттік қызметшілер үшін бағдар болды. Осы құндылықтарды ұстану Сингапурдың мемлекеттік қызметінің халықаралық беделін нығайтуға ықпал етті, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің жаңартылған мінез-құлық кодексінде көрініс тапты.

Ұлыбританияда Мемлекеттік қызметтің негізгі құндылықтары мен барлық мемлекеттік қызметкерлер үшін міндетті мінез-құлық стандарттары азаматтық қызмет кодексінде бекітілген. Негізгі құндылықтар-адалдық, объективтілік және бейтараптық. Бұл құндылықтар мемлекеттік қызметтің ең жоғары стандарттарына қол жеткізуге бағытталған, бұл Үкіметтің, Парламенттің, жұртшылықтың және қызмет алушылардың сенімін сақтауға мүмкіндік береді.

Канада тәжірибесінің өзіндік ерекшеліктері бар. Мемлекеттік қызметтің құндылықтары мен этикалық принциптері бір құжатта – мемлекеттік қызметтегі құндылықтар мен Этика кодексінде біріктірілген. Канада мемлекеттік қызметінің құндылықтарына мыналар жатады:

- Шенеуніктерді заң шеңберінде азаматтарға қызмет етуге бағыттайтын демократиялық құндылықтар (демократиялық құндылықтар).

- Құзыреттілікті, шеберлікті, тиімділікті, объективтілік пен бейтараптықты білдіретін кәсіби құндылықтар (кәсіби құндылықтар).

- Азаматтардың сенімін нығайтуға бағытталған әрекеттерді талап ететін этикалық құндылықтар (этикалық құндылықтар).

- Азаматтармен және әріптестермен жұмыста құрмет, әділдік пен сыпайылықты қамтитын адами құндылықтар (People Values).

Кодексте мемлекеттік қызметшілерден құндылықтардың әр санаты үшін қандай мінез-құлық пен қарым-қатынас күтілетіні егжей-тегжейлі түсіндіріледі. Атап айтқанда, этикалық құндылықтарға қатысты қызметкерлердің негізгі қызметі "азаматтардың сеніміне ие болуға" бағытталуы керек. Кодексте осы сенімге қол жеткізудің шарттары мен әдістері қысқаша сипатталған.

Сондай-ақ, Кодекс Канаданың барлық мемлекеттік қызметшілері үшін міндетті талаптарды нақты белгілейтінін атап өткен жөн, олардың бұзылуы Мемлекеттік қызметтің құндылықтары мен этикасы кодексінде, сондай-ақ Қылмыстық кодексте белгіленген дәрежеде жауапкершілікке әкеп соғады. Жұмысқа қабылдау кезінде қызметкерлер бірінші кезекте олардың еңбек қызметін реттейтін Кодекстің талаптарымен танысады [2, 116.].

Америка Құрама Штаттарында жеке нормативтік акт – "атқарушы органдар жүйесіндегі мемлекеттік қызметкерлердің мінез-құлқының этикалық нормалары" (АҚШ этика Кодексі) этикалық құндылықтарға арналған. АҚШ-тың қызметтік этика басқармасы әзірлеген бұл құжат федералды ережелердің жиынтығы болып табылады. Бұл Кодексте құндылықтар тікелей көрсетілмегенімен, Мемлекеттік қызмет принциптері ұғымдармен байланысты.

Халықаралық тәжірибеде мемлекеттік қызметтің негізгі құндылықтары ретінде қарастырылатын" қоғамдық қарыз "және" адалдық ". Американдық жүйенің ерекшелігі-этикалық мінез-құлық стандарттарын сақтауда маңызды рөл атқаратын Әдеп жөніндегі уәкілдің қызметі.

АҚШ мемлекеттік қызметінің ұйымдастырушылық мәдениетін басқару және дамыту жүйесінде жетістіктер мәдениетін дамытуға ерекше назар аударылады (Performance Culture). Бұл жүйе негізгі миссияны орындауға бағытталған өнімділікті басқару стратегиясын және іс-шараларды енгізу арқылы қызметкерлерді тиімді жұмысқа тартуға, дамытуға және ынталандыруға бағытталған [3, 426.].

Мемлекеттік қызметшілердің қызметін басқару жүйесі персоналдың өнімділік деңгейлерін саралайды, тұрақты кері байланысты қамтамасыз етеді және жеке нәтижелерді ұйымның мақсаттарымен байланыстырады. Оның негізінде келесі принциптер жатыр:

1. Мемлекеттік персоналдың құндылығын оңтайлы жағдайларда жұмыс істейтін көпсалалы ресурс ретінде тану. Басшылар мен қызметкерлер миссияға қатысты мақсаттар мен міндеттерге жету үшін бірегей білім мен тәжірибе алмасады.

2. Жұмыс пен өмір арасындағы тұрақты тепе-теңдікті қамтамасыз ету. Мемлекеттік органдардың басшылығы қызметкерлердің жеке өміріне зиян келтірмейтін еңбек жағдайларын жасауға ықпал етеді.

3. Әріптестікке негізделген және тиімді жұмыс рәсімдерін қолдауға бағытталған тиімді еңбек қатынастарын құру.

4. Қызметкерлерді өз мүмкіндіктерінің шекті деңгейінде жұмыс істеуге ынталандыру, бұл ретте олар процестерге қатысады және мемлекеттік органның мақсаттары мен міндеттерін нақты түсінеді.

5. Барлық қатысушылардың өкілеттіктерін кеңейтуге және жауапкершілікті қабылдауға негізделген тиімділікті басқару жүйесі.

6. Қызметкерлерді марапаттау, марапаттау және тану тәжірибесін қолдану.

Оңтүстік Кореяның мемлекеттік қызметінің құндылықтары, Канададағыдай, төрт негізгі топқа бөлінеді: этикалық, демократиялық, кәсіби және адами, олар ұйымдық мәдениетті қалыптастыруға негіз болады

Корея Республикасында Мемлекеттік қызметтің құндылықтарына ерекше мән беріледі. Оларды мемлекеттік қызметшілердің қызметін реттейтін нормативтік құжаттарға біріктіруден басқа, мемлекеттік қызметтің (Public Service Values) құндылықтары адам ресурстарын дамыту Ұлттық Институтының (NHI) білім беру бағдарламаларына белсенді енгізілген. Бұл бағдарламалар ұзақтығы әр түрлі барлық деңгейдегі мемлекеттік қызметшілерге арналған — 3-тен 43 аптаға дейін, G9 деңгейінен бастап аға мемлекеттік қызмет мүшелері сияқты жоғары деңгейдегі басшыларға дейінгі көптеген лауазымдық санаттарды қамтиды.

Адам ресурстарын дамыту Ұлттық Институтының (NHI) оқыту бағдарламалары тыңдаушылардың лауазымдық деңгейіне байланысты олардың дүниетанымына әсер ететіндей етіп жасалған. Бір қызығы, мемлекеттік органдарда құндылықтарды оқыту ұлттық бірегейлік құндылықтарымен ұштастыра отырып жүзеге асырылады. 2010 жылдан бастап Оңтүстік Кореяда жыл сайын seminar on National Agenda атты арнайы семинар өткізіліп келеді. Бұл семинар ұлттық идеология мен мемлекеттік басқару философиясын түсінуді арттыруға, сондай-ақ мемлекеттік саясатқа бірыңғай көзқарасты қалыптастыруға бағытталған. Семинардың басты міндеті министрліктер арасындағы кедергілерді жою және тиімді ынтымақтастыққа жәрдемдесу болып табылады.

2016 жылдан бастап Корея Республикасында конституциялық құндылықтар қатарына мемлекеттік қызметшілердің міндеттеріне арналған тағы бір қысқа мерзімді оқыту бағдарламасы қосымша енгізілді. Бағдарламаның негізгі мақсаты-елдің конституциясын, заңның үстемдігін және негізгі құндылықтарды терең түсінетін қоғамның сеніміне ие мемлекеттік қызметшілерді тәрбиелеу [4, 62б.].

Жалпы, мемлекеттік қызметтің ұйымдастырушылық мәдениетін дамытудың халықаралық тәжірибесі және мемлекеттік қызметтің құндылықтарын зерделеу мемлекеттік органдарда оң немесе күшті ұйымдастырушылық мәдениетті қалыптастырудың негізгі алғышарттарын бөлуге мүмкіндік береді.

Мемлекеттік қызмет ұйымдарында оң және тиімді ұйымдастырушылық мәдениетті дамытуға және құндылықтар негізінде мәдениетті басқаруға бағытталған осындай инфрақұрылым Қазақстан үшін үлгі бола алады.

Халықаралық тәжірибеге шолу келесі тұжырымдарға әкеледі:

1. Мемлекеттік ұйымдардағы ұйымдық мәдениеттің негізгі элементі құндылықтар болып табылады.

2. Мемлекеттік қызмет құндылықтарының жиынтығы мемлекеттік құрылыммен және мемлекеттік органдар жүйесінің жалпы философиясымен анықталады.

3. Құндылықтарға негізделген мемлекеттік қызметтің этикасы (идеология, рух) маңызды рөл атқарады. Мемлекеттік қызметтің құндылықтары Этика қағидаттарымен тығыз байланысты, ал этика құндылықтармен бірдей емес, олардың ажырамас бөлігі болып табылады.

4. "Елге қызмет ету" (қоғамға қызмет ету) құндылықтары мемлекеттік қызметшілер қызметінің Базалық Әмбебап реттеушісі болуға тиіс.

5. Ұлттық бірегейлік құндылықтары Мемлекеттік қызмет құндылықтарының маңыздылығын күшейтеді.

Шет елдердің тәжірибесі ұлттық идеология, ұлттық құндылықтар және соның салдарынан Мемлекеттік қызметтің құндылықтар жүйесінің негізінде жатқан ұлттық мәдениет арасындағы байланысты көрсетеді.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім Министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант №BR 27195163 бағдарламасы).

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жаркешова А., Джунусбекова Г. Применение метода Organizational Culture Assessment Instrument в диагностике организационной культуры в государственной организации // Экономика и статистика. – 2017. – №3. – С. 99- 109.

2. Абильмажинов Т.Т., Жаркешова А.С. Позитивная трудовая мотивация государственных служащих на основе формирования эффективной организационной культуры // Вестник Университета «Туран». – 2017. – №4(76). – С. 205-209.

3. Шейн Э. Организационная культура и лидерство. – Изд. 3-е / пер. с англ.; под ред. Т.Ю. Ковалевой. – СПб.: Питер, 2011. – 336 с.

4. Атаманчук Г.В. Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика./ Г.В. Атаманчук – М.: Норма, 2008. – 134 с.

ӨОЖ 343.11

КИБЕРҚЫЛМЫСТЫҢ АЛДЫН АЛУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Сайлаухан Қ.

Магистрант, Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
kuanysh01081990@mail.ru

Мақалада киберқылмыстың алдын алуда олардың құқықтық қамтамасыз етілуінің маңыздылығы қарастырылған. Киберқылмыс туралы заңнама әртүрлі және өзіндік ерекшеліктері бар, киберқылмыстың алдын алу жөніндегі құқықтық шаралардың мазмұны мен жүйесін зерделеу және нормативтік құқықтық актілерді жүйелеуге бағытталған бірыңғай тәсілді әзірлеу мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, Киберқылмыс виртуалды кеңістіктегі кез-келген қылмыстық әрекет. Кейбір киберқылмыстарда компьютерлерге немесе басқа құрылғыларға оларды істен шығару үшін тікелей шабуылдар жасалады. Басқа киберқылмыстарда компьютерлерді киберқылмыскерлер зиянды бағдарламалық кодтарды тарату, заңсыз ақпарат алу, алаяқтық мақсатында жеке деректерді ұрлау үшін пайдаланады арқылы жасалатын қылмыс болып табылады.

Кілт сөздер: Киберқылмыс, компьютерлерді киберқылмыскерлер, интернеттегі алаяқтық, киберпол, киберқылмысты алдын алу.

В статье рассматривается важность их правового обеспечения в профилактике киберпреступлений. Законодательство о киберпреступности различно и имеет свои особенности, рассматриваются вопросы изучения содержания и системы правовых мер по предупреждению киберпреступности и разработки единого подхода, направленного на систематизацию нормативных правовых актов. Кроме того, киберпреступность-это любая преступная деятельность в виртуальном пространстве. В некоторых киберпреступлениях компьютеры или другие устройства подвергаются прямым атакам, чтобы вывести их из строя. В других киберпреступлениях компьютеры используются киберпреступниками для распространения вредоносных программных кодов, получения незаконной информации, кражи личных данных с целью мошенничества.

Ключевые слова: Киберпреступность, киберпреступники компьютеров, мошенничество в интернете, киберпол, предотвращение киберпреступности.

The article discusses the importance of their legal support in the prevention of cybercrime. Legislation on cybercrime is different and has its own peculiarities. The issues of studying the content and system of legal measures to prevent cybercrime and developing a unified approach aimed at systematizing regulatory legal acts are being considered. In addition, cybercrime is any criminal activity in the virtual space. In some cybercrimes, computers or other devices are directly attacked in order to disable them. In other cybercrimes, computers are used by cybercriminals to distribute malicious software codes, obtain illegal information, and steal personal data for the purpose of fraud.

Keywords: Cybercrime, computer cybercriminals, internet fraud, cyberpole, cybercrime prevention.

Мемлекеттік және жеке құрылымдарды қоса алғанда, әртүрлі салаларға, сондай-ақ жалпы қоғамға заманауи ақпараттық технологияларды белсенді енгізу ақпараттық қауіпсіздіктің туындаған мәселелерін шешуді талап етеді. Ақпаратқа рұқсатсыз қол жеткізу мүмкіндігі, оны өзгерту немесе жою мемлекеттік қауіпсіздік пен жалпы адам құқықтарына елеулі қауіп төндіреді [1, 211]. Жоғары технологиялар саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күресте неғұрлым тиімді құқықтық негізді белгілеу тәсілдерінің бірі халықаралық құқықтық нормаларды талдау болып табылады. Әр түрлі зиянды бағдарламалар

жасау, өлімге әкелетін балаларға арналған түрлі ойындар, банктік шоттарды бұзу, банктік карта алаяқтық сияқты әлеуметтік қауіпті әрекеттер Интернет-терроризм – "киберқылмыс" деген кең таралған атауға ие болды. Europol (2018) киберқылмыстарды "кибер тәуелді қылмыстарға (яғни, тек компьютерлерді, компьютерлік желілерді немесе ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың басқа түрлерін қолдану арқылы жасалуы мүмкін кез-келген қылмыс) және кибертехнология арқылы жасалатын қылмыстарға (яғни. Интернет және цифрлық технологиялар арқылы жасалатын дәстүрлі қылмыстар). Киберқылмыстың осы санаттары арасындағы негізгі айырмашылық құқық бұзушылықты жасаудағы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың ролінде – акт қылмыстың мақсаты ма, әлде қылмыскер қолданған қылмыс жасау тәсілінің ажырамас бөлігі ме. Акт қылмыстың мақсаты болған кезде, мұндай киберқылмыстар құпиялылыққа, компьютерлік деректердің немесе жүйелердің тұтастығына және/немесе қол жетімділігіне теріс әсер етеді"[2, 213]. Қазіргі жағдайда БҰҰ киберқылмысқа қарсы күрес саласындағы негізгі мәселелерді реттеудің тұжырымдамалық және құқықтық негіздерін әзірлеуде үйлестіруші рөл атқарды. Жасалған қылмыстардың сипаты мен ауырлығы халықаралық қоғамдастықтың тиісті жағымсыз әлеуметтік көріністерге жедел реакциясын талап етеді. Әлемдегі ең көп мемлекеттерді біріктіретін БҰҰ-ның қолдауымен зерттелетін қоғамдық қатынастарды халықаралық-құқықтық реттеуді әзірлеу және енгізу бойынша іс-шаралар жүргізген жөн. Негіздемелік уағдаластықтарды белгілеген тиісті қарардың қабылдануы киберқылмыспен күрес мәселелері бойынша халықаралық-құқықтық базаны құру жолындағы алғашқы қадамдардың бірі болды[3].

Қазіргі жағдайда ақпараттық саладағы қылмыстық іс-шаралар қарқын алуда киберқылмыс деп аталатын технология. Бүгінгі таңда интернет күнделікті өсіп келе жатқан кеңістікті білдіреді, онда пайдаланушыларға ақпарат іздеуден гөрі көп мүмкіндіктер беріледі. Өздерінің қылмыстық жоспарларын жүзеге асыру үшін интернет-ресурстарды пайдалана отырып, қылмыстық элементтерді жіберіп алмаңыз, олар тыйым салынған әрекеттерді жасайды іс-әрекеттің қылмыстық заңы. Көптеген киберқылмыскерлер компьютерлік және смарт технологияларды тек пайдаланушы ортасына ғана емес, сонымен қатар банк пен төлемге де ену үшін пайдаланады жүйелер. Хакерлер дербес деректерді, инсайдерлік ақпаратты, коммерциялық құпияны және заңмен қорғалатын басқа да мәліметтерді жинау мақсатында смартфондарды, гаджеттерді және әртүрлі ақпараттық базаларды қорғауды бұзады. Осыған байланысты профилактикалық және алдын алудың маңызды элементі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады. Алайда, бұл мәселе жеке зерттеуді қажет етеді және ұсынылған мақаланың тақырыбынан асып түседі. Біздің міндетіміз - "киберқылмыс" ұғымының мағынасын анықтау және оның негізгі түрлерінің динамикасын талдау. Киберқылмыс сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтың көптеген анықтамалары бар. Анықтаманың өзіндік ерекшелігін талап етпестен, жеке авторлардың зерттеулерінде көрсетілген көзқарастарды қорытындылай келе, біз осы мәселе бойынша өз көзқарасымызды тұжырымдадық. Сонымен, біздің ойымызша, киберқылмыс деп қылмыстық топтаманы түсіну керек киберкеңістікте компьютер көмегімен немесе арқылы жасалатын құқық бұзушылықтар компьютерлік жүйелер немесе желілер, сондай-ақ компьютерлік жүйелер немесе желілер шеңберінде, сондай-ақ компьютерлік жүйелерге, компьютерлік желілерге немесе компьютерлік деректерге қарсы киберкеңістікке қол жеткізудің өзге де құралдары.

Киберқылмыс-бұл шекарасы жоқ және оның шешілуін талап ететін, оның ішінде қылмыстық-құқықтық шараларды қолдану арқылы да жаһандық проблема екенін атап өткен жөн, өз негізінде жазалау санкцияларымен қатар алдын алу және алдын алу аспектісін көздейді. Киберқылмыстың әлемдік ауқымын бағалай отырып, әлемнің әртүрлі аймақтарында деп айту керек 40 миллионға жуық киберқылмыскерлер жұмыс істейді, олардың әрекеттері миллиардтаған долларға бағаланады [4, 370].

Аталған жағдайлар таңдалған тақырыптың өзектілігін анықтайды, өйткені киберқылмыстар санының өзгеруін зерттеу іске асырудың тиімділігін бағалауға мүмкіндік

береді және елдегі киберқылмыстың жай-күйі туралы қорытынды жасау және киберқылмысқа қарсы күресті одан әрі жетілдіру бағыттарын айқындау. Қазақстан Республикасындағы (ҚР) киберқылмыс динамикасы, Қылмыстық кодекстің 7-тарауында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтарды талдаумен қатар (ҚР ҚК 205, 206, 207, 208-баптары және т.б.) ҚР ҚК 190-бабының 2-бөлігінің 4-тармағында көзделген іс-әрекет зерттелді. Бұл тәсіл ақпараттық жүйені пайдаланушыны пайдаланып қылмыс жасау тәсілі киберқауіпсіздік мәселелерімен тікелей байланысты екендігіне байланысты[5]. Интернеттегі алаяқтықты тіркеудің өсуін байқай отырып, бір жағынан қорытынды жасауға болады, осы әрекеттердің алдын алу және алдын алу бойынша жүргізілетін шаралардың жеткіліксіздігі мен тиімсіздігі туралы; екінші жағынан, азаматтардың сенімсіздігі мен құқықтық сауатсыздығы, бақылаусыз алаяқтық Мобильді қосымшаларды тарату, қаржылық интернет-пирамидаларды ашық жарнамалау, төлем интернет-платформаларын қолданыстағы киберқорғау шараларының тиімсіздігі туралы, Киберқауіпсіздік бойынша мамандардың жетіспеушілігі және т. б. Қарастырылып отырған барлық әрекеттерді тіркеу көрсеткіштерімен қатар, киберқылмыс динамикасын сипаттайтын тағы бір элемент-ашылу коэффициенті. Аталған тұжырымдар жалпы алғанда, ҚР ҚК 7-тарауының баптарында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасау фактілері бойынша алдын алу және алдын алу бойынша жеткілікті тиімді жұмыс жүргізіліп жатқанын, оның нәтижелері қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашудың жоғары пайызы және оларды жасау фактілерін қысқарту болып табылатынын айғақтайды.

Сонымен қатар, келесі қылмыстық құқық бұзушылықтарды назардан тыс қалдыруға болмайды: зиянды компьютерлік бағдарламаларды құру және пайдалану (ҚР ҚК 210-бабы). Осы құқық бұзушылықты тіркеу талданатын кезең бойы тұрақты, бұл қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі жұмыстың жеткіліксіздігін көрсетеді; құқыққа қайшы келетін интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызметтер көрсету мақсаты (ҚР ҚК 212-бабы), оның ашылу пайызы нөлдік көрсеткішке ие.

Осыған байланысты жоғарыда көрсетілгендерді анықтау және ескерту жұмыстарын жандандыру қажет қылмыстық құқық бұзушылықтар. Тиісінше, жүргізілген зерттеу нәтижелері ҚР ҚК 7-тарауында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтар бөлігінде белгілі бір оң динамиканы көрсетеді, алайда интернет-алаяқтықтарды тіркеумен және ашумен байланысты жағдай көп нәрсені қалайды[6,143]. Себептердің басым көпшілігі, жоғарыда айтылғандай, объективті болса да, анықталған теріс тенденция интернет-алаяқтықпен күресу шараларын жетілдіру, қызметтің тиімділігін арттыру қажеттілігін тағы бір рет дәлелдейді алдын алу және алдын алу бойынша тергеу және нәтижелі жұмыс жүргізу органдарының осы іс-әрекеттер. Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен "Қазақстанның киберқауіпсіздігі" тұжырымдама бекітілді киберқауіпсіздік[7].

Егер Тараптардың бірінің ұлттық заңнамасында Интернет-ортада дәлелдемелер іздеуге өкілеттік көзделмесе, содан кейін бұл тарап толық көлемде бола алмайды киберқылмыстарды тергеуде екінші Тарапқа көмек көрсету. Осылайша, функциялар мен өкілеттіктерді үйлестіру жүзеге асыру бойынша мемлекеттер арасында киберқылмыстарды тергеу жөніндегі шарала бұл өте маңызды сәт халықаралық кооперацияда. Бірі киберқылмыстың тез өсуіне себеп болатын негізгі себептер, бірыңғай базаның жоқтығын атап өтуге болады құзыреті саласына киберқылмыстарға қарсы күрес және ішкі заңнаманың шектелуі кіретін құқық қорғау органдары. Сіз айта аласыз, стратегияның ең маңызды құрамдас бөлігі қандай киберқылмыспен күресу керек бұл саладағы жан-жақты халықаралық ынтымақтастық, өйткені жеке деңгейде киберқауіптерге қарсы тұру мемлекеттер мүмкін емес бұл тұқымның трансшекаралық сипатына байланысты қылмыстар. 2021 жылдың маусымындағы жағдай бойынша Қытайдағы интернет қолданушыларының саны 1,011 млрд құрады, бұл 2022 жылдың желтоқсанымен салыстырғанда 21,75 млн-ға көп және деңгей. Интернеттің енуі 71,6% - ға жетті, 2022 жылдың желтоқсанымен салыстырғанда 1,2% - ға өсті

1 Дегенмен, адамдар интернеттің дамуы нәтижесінде пайда болған көптеген ыңғайлылықтарды пайдаланып жатқанда, киберқылмыс барлық аспектілерді де үнсіз басып алады адам өмірі. Белгілі американдық ғалым Р. Спинелло бұл туралы айтты интернет құру мен бостандықтың жаңа әлемін ашып қана қоймай, күнә мен азғындықтың виртуалды алаңына айналады (Спинелло 2007, 2). Қытайда киберқылмыстардың үлесі қазіргі уақытта қылмыстардың жалпы санының үштен бірін құрайды және жыл сайын шамамен 30% - ға артып келеді (Шан 2016). Қылмыстық заңнама мұндай кең таралған киберқылмысқа көз жұмып қана қоймайды, сонымен қатар тиімді киберқылмысты қабылдау үшін бастама көтеруі керек шаралар. Қылмыстық заңнаманы зерттеудің алғышарты-бұл анықтама "киберқылмыс" ұғымдары. ҚР ҚК-де киберқылмыс туралы жоғарыда аталған өзгерістерді талдай отырып, осы саладағы ҚР заңнамасының кейбір тенденцияларын бөліп көрсетуге болады: — әлеуметтік шындыққа жауап беретін киберқылмыс саласындағы қылмыстар құрамының жүйесін кеңейту; ҚР киберқылмыс туралы қылмыстық заңнамасын дамытудың бұрын бөлінген кезеңдері жағдайдың біртіндеп нашарлауының шындығына уақтылы ден қою және осы саладағы қылмыстар құрамының жүйесін үнемі кеңейту сала ҚР Қылмыстық-құқықтық реттеудің негізгі сипаттамаларының бірі болып табылады; — алдын алу сипатындағы алдын ала жаза; киберқылмыс дами бастаған кезде заң шығарушы аталған жағдайды тиімдірек шешу және осы іс-әрекет үшін біліктілік пен жаза тағайындау кезінде туындайтын қиындықтарды еңсеру үшін алдын ала жазалаудың алдын алу стратегиясын құрды; дайындық іс-әрекеттері мен қатысушылардың іс-әрекеттерін тікелей криминализациялау идеяларына сүйене отырып, заң шығарушы ҚР-да қосымша, техникалық көмек көрсету бойынша нақты іс-қимылдарды криминалдау (яғни, (яғни, ақпараттық желілерді пайдалана отырып жасалған барлық қылмыстар); — ашық заңнама тенденциясы; көзделген ақпараттық киберқылмысқа жәрдемдесу жалпыланған ашық заңнаманың сипаттамаларын қамтиды: бір жағынан, осы бапта киберқылмысқа қатысудың бірнеше түрі қарастырылған, олар мыналарды қамтиды: киберқылмыстың барлық дерлік түрлері; екінші жағынан, қылмыстың осы құрамына қатысу өте кең: қарастырылып отырған мақалада "интернетке қосылу, сервер, желіні сақтау, байланыс беру" және "жарнамалық жарнаманы, есептеу құралдарын ұсыну" сияқты нақты көмек көрсету әрекеттері нақты көрсетілген, дегенмен заң шығарушы осы мақалаға осындай жалпыланған әрекеттерді енгізді "өзге техникалық қамтамасыз етуді ұсыну", "өзге көмек көрсету" сияқты өрнектер. Ашық заңнама моделі қазіргі ҚР үшін стратегиялық таңдау болды. Ол қылмыстық заңдағы ықтимал олқылықтардың орнын толтыруға бағытталған, сот жүйесі үшін кең нормативтік базаны қамтамасыз етеді, қоғамда әлі қалыптаспаған киберқылмыстың жаңа түрлерін қылмыстық-құқықтық реттеуге үлкен мүмкіндіктер береді, бірақ сонымен бірге көптеген жасырын тәуекелдерді қалдырады. Осылайша, мемлекеттер арасындағы киберқылмыстарды тергеу шараларын жүзеге асыру жөніндегі функциялар мен өкілеттіктерді келісу халықаралық кооперациядағы өте маңызды сәт болып табылады. Киберқылмыстың қарқынды өсуінің басты себептерінің бірі-құзыреті саласына киберқылмыстарға қарсы күрес кіретін құқық қорғау органдарының бірыңғай базасының жоқтығын және ішкі заңнаманың шектеулілігін атап өтуге болады. Киберқылмыспен күресу стратегиясының маңызды құрамдас бөлігі осы саладағы жан-жақты халықаралық ынтымақтастық болуы керек деп айтуға болады, өйткені қылмыстың осы түрінің трансшекаралық сипатына байланысты жекелеген мемлекеттер деңгейінде киберқауіптерге қарсы тұру мүмкін емес. Әр түрлі елдердің киберқауіпсіздік стратегияларын талдай отырып, ұстануға тиісті біріктіруші негізгі ұстанымдарды бөліп көрсетуге болады: -мемлекеттік және жеке мүдделі құрылымдарға киберқылмыс мәселесімен күресу саясатын әзірлеуге және бекітуге мүмкіндік беретін қоғамдық-мемлекеттік әріптестікте сенетін барабар тетікті әзірлеу; - мемлекеттің мүмкіндіктерін дамытудың негізгі мақсаттары мен жолдарын анықтау, сондай-ақ мемлекеттік киберқылмыстарға қарсы халықаралық күреске қатысу үшін қажетті нормативтік базаны енгізу; - дайындық деңгейін

арттыру, жекелеген оқиғаларға реакцияны жеделдету, сәтсіздіктерден кейін қалпына келтіру жоспарын әзірлеу және орталық ақпараттық инфрақұрылымдарды қорғау тетіктерін әзірлеу. Халықаралық форматтағы киберқылмысқа қарсы күрес қаржылық, техникалық, коммуникациялық және ұйымдастырушылық ресурстарды біріктіру негізінде мемлекеттік және жеке секторлардың іс-қимылдарын үйлестіру, Дүниежүзілік Интернет желісінде, әлеуметтік желілерде және банк операцияларын жүргізу кезінде пайдаланушылардың анонимділігін шектеу қажеттілігін өзектендіреді. Сондай-ақ трафик деректерін беру, экстрадициялау, көмек көрсету, нақты уақыттағы бақылау және киберқылмыс туралы ақпаратты беру үшін халықаралық немесе трансшекаралық байланыс желілерін дамыту құқығын бере отырып, киберқылмыспен күресу үшін халықаралық бөлімшелер мен құрылымдарды құру қажеттілігі бар.

Сонымен қатар, мынаны атап өткен жөн халықаралық-құқықтық мазмұны актілер терминнің туындылары ашылмаған киберқауіпсіздік, сияқты ұғымдар киберқылмыс, киберкеңістік, киберқауіпсіздік, кибершабуылдар, кибершабуыл. Тұтастай алғанда бұл терминдерді жаһандық деңгейде жалпы қабылдауды қиындатады халықаралық деңгейде және халықаралық деңгейде белгілі бір проблемалар туғызады киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету және киберқылмысқа қарсы іс-қимыл жөніндегі ынтымақтастық. Біздің ойымызша, ұсынылған саладағы заңнаманы жүйелеу киберқауіпсіздік мүдделерін қамтамасыз ету мемлекеттерімізге алдын алу шараларының жүйесін дұрыс құруға, құқықтық реттеудің олқылықтарын табуға, қайталануды болдырмауға көмектеседі киберқауіпсіздікке қатысты нормативтік құқықтық актілерді (ақпараттық қауіпсіздік) және киберқылмы

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сатбаева А., Алимбетова А., Бейсенбаева М. Проблемы противодействия киберпреступности: опыт международного сотрудничества. Вестник института законодательства и правовой информации РК №3(78)-2024 С. 211-217.
2. Сералиева А.М. Қазақстан Республикасындағы киберқылмыстың криминологиялық аспектілері // Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2023. - №1(74). – 123 – 133 б.
3. Конвенция Организации Объединенных Наций против киберпреступности; укрепление международного сотрудничества в борьбе с определенными преступлениями, совершаемыми с использованием информационнокоммуникационных систем, и в обмене доказательствами в электронной форме, относящимися к серьезным преступлениям. Принята резолюцией 79/243 Генеральной Ассамблеей от 24 декабря 2024 года. <https://www.un.org/ru/documents/treaty/A-RES-79-243>
4. Якимова Е.М., Нарутто С.В. Международное сотрудничество в борьбе с киберпреступностью // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. — 2016. — Т. 10, № 2. — С. 369–378. // <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnoe-sotrudnichestvo-v-borbe-s-kiberprestupnostyu>
5. ҚР Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
6. Алмазқызы А. Киберқылмыстылық — Қазақстан республикасының қауіпсіздігіне жаңа қылмыстық қауіп-ретінде // Вестник Казахского национального университета. Серия юридическая. 2018. Т. 88, №4. С. 142–151.
7. Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын ("Қазақстанның киберқалқаны") бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000407/compare>
8. Ван Гуанлун. «Уголовно-правовое регулирование противодействия киберпреступности в Китае: состояние, тенденции и недостатки». Вестник Санкт Петербургского университета. Право 2022.3: 661–677.

ӘӘЖ 00

ҚЫЛЫМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ПЕН ҚЫЛЫМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ҚҰҚЫҚТАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАҒИДАТТАР ҮСТЕМДІГІНІҢ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Султанов С.И.

*З.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Еуразиялық технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
galim200385@mail.ru

Укибаева К.Е.

*Магистр, аға оқытушы, Еуразиялық технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
galim200385@mail.ru

Мақалада Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген конституциялық қағидаттардың мәні мен мазмұнына талдау жасалады. Бұл қағидаттар – құқықтық мемлекеттің негізі болып табылатын адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың кепілі. Зерттеуде конституциялық қағидаттардың қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және әкімшілік іс жүргізу заңнамасында қалай көрініс табатыны қарастырылады. Атап айтқанда, заңдылық, кінәсіздік презумпциясы, әділ сот талқылауына және қорғауға құқық сияқты қағидаттардың жүзеге асырылуы талданады. Автор бұл қағидаттардың құқық қолдану тәжірибесіне әсерін және оларды жетілдірудің маңыздылығын көрсетеді. Мақалада конституциялық қағидаттарды сақтаудың азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі шеңуші рөлі атап өтіледі.

Кілт сөздер: Конституциялық қағидаттар, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу құқығы, әкімшілік іс жүргізу құқығы, құқықтық мемлекет, адам құқықтары.

В статье проводится анализ сущности и содержания конституционных принципов, закреплённых в Конституции Республики Казахстан. Эти принципы являются основой правового государства и гарантией защиты прав и свобод человека. Исследуется отражение конституционных принципов в уголовном, уголовно-процессуальном и административно-процессуальном законодательстве. Рассматривается реализация таких принципов, как законность, презумпция невиновности, право на справедливое судебное разбирательство и на защиту. Автор подчёркивает влияние данных принципов на правоприменительную практику и необходимость их совершенствования. В статье подчёркивается решающая роль соблюдения конституционных принципов в обеспечении прав и свобод граждан.

Ключевые слова: Конституционные принципы, уголовное право, уголовно-процессуальное право, административно-процессуальное право, правовое государство, права человека.

The article analyzes the essence and content of the constitutional principles enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan. These principles form the foundation of the rule of law and serve as a guarantee for the protection of human rights and freedoms. The study examines how these principles are reflected in criminal, criminal procedure, and administrative procedure legislation. It focuses on the implementation of principles such as legality, the presumption of innocence, the right to a fair trial, and the right to defense. The author highlights the impact of these principles on law enforcement practices and emphasizes the need for their improvement. The article underlines the crucial role of upholding constitutional principles in ensuring the rights and freedoms of citizens.

Keywords: Constitutional principles, criminal law, criminal procedure law, administrative procedure law, rule of law, human rights.

Кез-келген саладағы секілді «қағидат» бұл кез-келген саланың негізін қалаушы, ең маңыздысы, осы саланың бағыт-бағдарын анықтаушысы деп түсінген жөн. Әлбетте, «қағидат» термині де құқық салаларына бастапқыда «принцип» деген атаумен белгілі болған еді. Кейде екі термин де бір мағынаны білдіргендіктен тең қолданылып жүрді және әлі қолданыста десек болады. Соған қарамастан, бірте-бірте «қағидат» термині «принцип» терминінің толыққанды баламасы ретінде қолданысқа енді десек болатын болар. Сол себепті бізде мақаламызда «қағидат» терминін қолдануды жөн көрдік. Жалпы, «принцип» сөзі латынның «*prīncipis*», яғни «бастауы» дегенді білдіреді [1].

Қазақ тіліндегі заңдармен жұмыс жасаған кезде біркелкілік пен бірізділіктің болмауы осы аталмыш терминді қолдану кезінде де кездеседі. Мәселен, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңында [2] «принцип» термині қолданылса, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі [3] (әрі қарай ҚР ҚК) мен Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодекстерінде [4] (әрі қарай ҚР ҚПК) толықтай «қағидат» термині қолданылған.

Жалпы «қағидат» немесе «принцип» сөздері кез-келген саланың немесе кез-келген ғылымның пайда болуымен байланысты заңдылықтарды меңзесе керек. ҚР ҚПК 9-бабы 1-бөлігіне сәйкес, қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін іске асырудың жалпы шарттарын және қылмыстық процестің өзінің алдында тұрған міндеттердің шешілуін қамтамасыз ететін қылмыстық процесс сатыларының, институттары мен нормаларының жүйесі мен мазмұнын айқындайтын оның іргелі бастаулары қағидаттар болып табылады [4].

Конституциялық қағидаттар тікелей конституциямен белгіленеді немесе конституциялық заңдармен бекітіледі. Конституция ішкі заңнамалардан үстемдігін ескерсек, онда конституциялық қағидаттар да әр құқық саласынан жоғары тұратынын білдіреді. Сондай-ақ, конституциялық қағидаттар барлық заңдар үшін міндетті қағидаттар болып табылады. Конституциялық қағидаттарға ешбір заң қайшы келмеуі тиіс. Қайшы келген жағдайда, ондай заңдардың күші жойылуы тиіс.

Конституциялық қағидаттарды барлық құқық саласына тиесілі, барлық заңдарға ортақ қағидат ретінде қолдану мүмкін болмайды. Өйткені белгілі-бір қағидат нақты бір ғана бағытта қолданылуы мүмкін, яғни оның басқа бағытта қолданысы болмайтынын білдіреді. Бірінші қағидаттар тек қылмыстық құқық саласына арналған болса, келесілер тек іс жүргізуге тиесілі болуы мүмкін. Оның өзінде іс жүргізушілік қағидаттар қылмыстық-процестік немесе азаматтық-процестік қағидаттар, сондай-ақ барлық іс жүргізу үшін ортақ қағидаттар деп бөліп қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының Конституциясы 77-бабы 3-бөлігіне сәйкес, заңды қолданған кезде судьяның басшылыққа алуы тиіс принциптерді қылмыстық және қылмыстық-процестік қағидаттар екеніне келесідей көз жеткізуге болады:

- 1) адамның кінәлі екендігі заңды күшіне енген сот үкімімен танылғанша ол жасалған қылмысқа кінәлі емес деп есептеледі;
- 2) бір құқық бұзушылық үшін ешкімді де қайтадан қылмыстық немесе әкімшілік жауапқа тартуға болмайды;
- 3) өзіне заңмен көзделген соттылығын оның келісімінсіз ешкімнің өзгертуіне болмайды;
- 4) сотта әркім өз сөзін тыңдатуға құқылы;
- 5) жауапкершілікті белгілейтін немесе күшейтетін, азаматтарға жаңа міндеттемелер жүктейтін немесе олардың жағдайын нашарлататын заңдардың кері күші болмайды. Егер құқық бұзушылық жасалғаннан кейін ол үшін жауапкершілік заңмен алынып тасталса немесе жеңілдетілсе, жаңа заң қолданылады;
- 6) айыпталушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес;

7) ешкім өзіне-өзі, жұбайына (зайыбына) және заңмен белгіленген шектегі жақын туыстарына қарсы айғақ беруге міндетті емес. Діни қызметшілер өздеріне сеніп сырын ашқандарға қарсы куәгер болуға міндетті емес;

8) адамның кінәлі екендігі жөніндегі кез келген күдік айыпталушының пайдасына қарастырылады;

9) заңсыз тәсілмен алынған айғақтардың заңды күші болмайды. Ешкім өзінің жеке мойындауы негізінде ғана сотталуға тиіс емес;

10) қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол берілмейді [5].

Енді осы тізімделіп көрсетілген конституциялық қағидаттарды жеке жіктейтін болсақ, онда аталмыш қағидаттардың қай құқық саласына немесе қай заңға сәйкестігіне байланысты сол заңнамалардан табуға болады.

ҚР Конституциясы 77-бабы 3-бөлігі 1-тармағында көрсетілген конституциялық қағидат кінәсіздік презумпциясы қағидаты ретінде ҚР ҚПК 19-бабының 1-бөлігінде, келесідей берілген: «Әркім өзінің қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы кінәлілігі осы Кодексте (ҚР ҚПК-інде) көзделген тәртіппен дәлелденгенге және соттың заңды күшіне енген үкімімен белгіленгенге дейін кінәсіз болып саналады» [4].

ҚР Конституциясы 77-бабы 3-бөлігі 2-тармағында көрсетілген конституциялық қағидат ҚР ҚПК 20-бабында ешкімді де бір сол қылмыстық құқық бұзушылық үшін қайтадан қылмыстық жауаптылыққа ұшыратуға болмайды деп белгіленген [4]. Сондай-ақ, бұл конституциялық қағидат әкімшілік іс жүргізуге де тиесілі болғанына қарамастан, Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде (әрі қарай ҚР ӘРПК) жеке көрсетілмегенін аңғарамыз [6]. Әлбетте, аталмыш конституциялық қағидаттың әкімшілік іс жүргізу заңнамасында қайталанып көрсетілмесе де, әкімшілік заңды қолданған кезде судья конституцияны басшылыққа ала отырып осы қағидатты ұстануы тиіс.

ҚР Конституциясы 77-бабы 3-бөлігі 3-тармағында көрсетілген конституциялық қағидат ҚР ӘРПК 9-бабы 4-бөлігінде келесідей келтірілген: «Ешкімнің де өзінің келісуінсіз заңда ол үшін көзделген соттылығын өзгертуге болмайды» [6]. Енді керісінше, «өзіне заңмен көзделген соттылығын оның келісімінсіз ешкімнің өзгертуіне болмайтындығы» туралы конституциялық қағидатты ҚР ҚПК мазмұнынан жеке қағидат ретінде тұрғанын таппауыңыз мүмкін. Бірақ, жалпы соттылықты анықтаумен немесе оны өзгертумен байланысты қылмыстық іс жүргізу заңнамасында аталмыш конституциялық қағидатқа қайшы келетін қарама-қайшылықтар кездеспейді, яғни ҚР ҚПК жалпы мазмұны аталмыш конституциялық қағидатқа қайшы келмейді дегенді білдіреді.

ҚР Конституциясы 77-бабы 3-бөлігі 4-тармағында көрсетілген конституциялық қағидат ҚР ҚПК 23-бабы 1-бөлігіне сәйкес келеді деуге негіз бар. Осы баптың аталмыш бөлігінде: «Қылмыстық сот ісін жүргізу айыптаушы және қорғаушы тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы қағидаты негізінде жүзеге асырылады» деп көрсетілген [4].

ҚР Конституциясы 77-бабы 3-бөлігі 5-тармағына сәйкес, жауапкершілікті белгілейтін немесе күшейтетін, азаматтарға жаңа міндеттемелер жүктейтін немесе олардың жағдайын нашарлататын заңдардың кері күші болмайды. Аталмыш конституциялық қағидат ҚР ҚК 6-бабының 3-бөлігінде келесі мазмұнда берілген: «іс-әрекеттің қылмыстылығын немесе жазаланушылығын белгілейтін, осы іс-әрекетті жасаған адамның жауаптылығын немесе жазасын күшейтетін немесе жағдайын өзге де түрде нашарлататын заңның кері күші болмайды» [6].

ҚР Конституциясы 77-бабы 3-бөлігі 6-тармағына сәйкес, айыпталушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес. Аталмыш конституциялық қағидат ҚР ҚПК 19-бабы 2-бөлігінде берілген. Соған сәйкес, ешкім де өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес. Сондай-ақ, ҚР ҚПК 23-бабы 3-бөлігіне сәйкес, керісінше адамның қылмыстық құқық бұзушылықты жасаудағы кінәлілігін дәлелдеу және оның өзін қорғайтын дәлелдерін

теріске шығару міндеті – қылмыстық қудалау органдарына, ал сотта іс жүргізу кезінде мемлекеттік және жеке айыптаушыларға жүктеледі [4].

ҚР Конституциясы 77-бабы 3-бөлігі 7-тармағына сәйкес, ешкім өзіне-өзі, жұбайына (зайыбына) және заңмен белгіленген шектегі жақын туыстарына қарсы айғақ беруге міндетті емес. Аталмыш конституциялық қағидат куәлік айғақтар беру міндетінен босату түрінде ҚР ҚПК 28-бабымен айқындалған.

Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексінің 1-бабы 1-бөлігі 13-тармағына сәйкес [7] және де ҚР ҚПК 7-бабының 11-тармағына сәйкес [4], жақын туыстар – ата-аналар (ата-ана), балалар, асырап алушылар, асырап алынғандар, ата-анасы бір және ата-анасы бөлек ағалы-інілер мен апалы-сіңлілер (аға-қарындастар), ата, әже, немерелер болып табылады. Осыған сәйкес, адамның жақын туыстығы бар болған жағдайда ғана куәлік етпеу мүмкіндігі беріледі. Жалпы, аталмыш конституциялық қағидат қарсы куәлік етпеу құқығын береді деп түсінген жөн. Ал, егер осындай санатқа жататын тұлға қарсы куәлік етуге ниет білдірсе, онда ол ондай мүмкіндікті те қолдана алады дегенде білдіреді.

Сондай-ақ, аталмыш конституциялық қағидат діни қызметшілерге келесі жағдайда қатысы бар, егер кінәлі адам тәубаға келу үстінде құқық бұзушылық жасағаны туралы ішкі сырын ашса, онда діни қызметші де оған қарсы куәлік беру міндетінен босатылады. Бұл кезде, діни қызметшінің қылмыстық құқық бұзушылыққа куә болмағандығы және оған осы оқиға туралы тәубесіне келген адамнан белгілі болғаны анықталуы тиіс.

ҚР Конституциясы 77-бабы 3-бөлігі 8-тармағына сәйкес, адамның кінәлі екендігі жөніндегі кез келген күдік айыпталушының пайдасына шешіледі, яғни кез-келген сейілмейтін күмән айыпталушының жағдайын жақсартатын жағына қарай қарастырылады дегенді білдіреді. Бұл кезде, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізген орган немесе сот барлық мән-жайды толық әрі объективті зерттеуі және тек күмән сейілмейтіндігіне көз жеткізгенде ғана аталмыш конституциялық қағидаттың қолданылатындығын түсінген жөн. Аталмыш конституциялық қағидат қылмыстық іс жүргізу заңнамасында да қайталанып көрсетілген. Мәселен, ҚР ҚПК 19-бабының 3-бөлігіне сәйкес, күдіктінің, айыпталушының, сотталушының кінәлілігіне сейілмеген күмән олардың пайдасына түсіндіріледі. Сондай-ақ, «қылмыстық және қылмыстық-процестік заңдарды қолдану кезінде туындаған күмәндар да күдіктінің, айыпталушының, сотталушының пайдасына шешілуге тиіс», - деп көрсетілген [4].

ҚР Конституциясы 77-бабы 3-бөлігі 9-тармағына сәйкес, заңсыз тәсілмен алынған айғақтардың заңды күші болмайды және де ешкім өзінің жеке мойындауы негізінде ғана сотталуға тиіс емес. Аталмыш конституциялық қағидат ҚР ҚПК 112-бабында дәлелдемелер ретінде жол берілмейтін нақты деректер түрінде келтірілген. Сондай-ақ, ҚР ҚПК 115-бабының 3-бөлігіне сәйкес, күдіктінің қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы өз кінәсін мойындауы оның кінәлі екендігі іс бойынша қолда бар дәлелдемелер жиынтығымен расталған кезде ғана айыптау негізіне жатқызылуы мүмкін [4].

ҚР Конституциясы 77-бабы 3-бөлігі 10-тармағына сәйкес, қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол берілмейді. ҚР ҚК 4-бабында бұл конституциялық қағидат келесідей көрсетілген: «Қылмыстық заңды ұқсастығы бойынша қолдануға жол берілмейді». Осылайша, аталмыш конституциялық қағидат қылмыстық заңнамаға қатысты екендігі нақты айқындалған [3]. Ал, азаматтық іс жүргізуде заңнаманы ұқсастығы бойынша қолдануға жол берілуі мүмкін. Мысалы, Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексінің 6-бабы 4-бөлігінде: «Даулы құқықтық қатынастарды реттейтін құқық нормалары болмаған жағдайда, сот ұқсас қатынастарды реттейтін құқық нормаларын қолданады, ал мұндай нормалар болмаған кезде, Қазақстан Республикасы заңнамасының жалпы негіздері мен мағынасын негізге ала отырып, дауды шешеді», - деп көрсеткен [8].

Қорыта келе, конституциялық қағидаттардың пәндік сипатта болатынын аңғарамыз, яғни конституциялық қағидаттар барлық құқық пен заңнамаларға қатысты бола бермейді. Нақты бір құқық саласына ғана тиесілі конституциялық қағидаттардың бар екеніне көз жеткіздік. Мәселен, жоғарыда қарастырған кейбір конституциялық қағидаттар тек қылмыстық заңға ғана қатысы бар. Сол себепті, конституциялық қағидаттарды жалпы және ерекше конституциялық қағидаттар ретінде бөліп қарауға болады деп ойлаймыз. Жалпы конституциялық қағидатқа заңдылық қағидатын жатқызсақ, ерекше конституциялық қағидатқа бір саланың ерекшелігін білдіретін қағидаттарды жатқызуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. <https://ru.wikipedia>
2. «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132_
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
6. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>
7. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
8. Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>

343.352:347

ДАУЛАРДЫ МЕДИАЦИЯ ЖОЛЫМЕН ШЕШУДЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫ БОЛДЫРМАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сембай А.

Магистрант, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
galim200385@mail.ru

Мақалада медиация арқылы дауларды шешу барысында сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін болдырмау мәселелері қарастырылған. Қазіргі таңда медиация дауларды шешудің тиімді әрі жылдам жолы ретінде кеңінен қолданылуда. Дегенмен, оның барысында сыбайлас жемқорлық көріністерінің орын алуы мүмкін екендігі алаңдаушылық туғызуда. Осыған байланысты, медиация үдерісінде ашықтықты қамтамасыз ету және сыбайлас жемқорлықты болдырмау механизмдерін жетілдіру өзекті мәселеге айналып отыр. Мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың құқықтық негіздері мен медиация институтының ерекшеліктері талданған. Авторлар медиация процесінде сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің пайда болуының негізгі себептерін, оның ішінде медиаторлардың кәсіби біліктілігінің жеткіліксіздігі, медиация процедураларының жабықтығы, құқықтық реттеудің кемшіліктері, тараптардың этикалық нормаларды сақтамауы секілді аспектілерді анықтады. Сонымен қатар, мақалада аталған мәселелерді шешу үшін нақты ұсыныстар берілген. Олардың ішінде медиаторлардың кәсіби даярлығын арттыру, медиаторлардың қызметін сертификаттау және тұрақты мониторинг жүргізу, медиация процестерінде цифрлық технологияларды енгізу, сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне жүйелі талдау жасау және ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын күшейту бар. Ұсынылған шараларды іске асыру медиация институтына деген сенімді арттырып, дау шешудің осы әдісінің ашықтығы мен тиімділігін қамтамасыз етеді.

Кілт сөздер: медиация, дау, сыбайлас жемқорлық, медиатор, ашықтық, құқықтық реттеу, этика, кәсіби біліктілік, мониторинг, цифрландыру, ақпараттандыру, тәуекелдер.

В статье рассматриваются проблемы предотвращения коррупционных рисков при разрешении споров путем медиации. В настоящее время медиация широко применяется как эффективный и быстрый способ разрешения споров, однако существуют риски коррупционных проявлений. Авторами анализируются правовые основы противодействия коррупции и особенности института медиации. Определены основные причины коррупционных рисков в процессе медиации, включая недостаточную квалификацию медиаторов, закрытость процедур медиации, недостатки правового регулирования и несоблюдение этических норм. В статье предложены конкретные меры по решению выявленных проблем, в частности, повышение квалификации медиаторов, сертификация их деятельности и постоянный мониторинг, внедрение цифровых технологий в процедуры медиации, проведение системного анализа коррупционных рисков и усиление информационно-разъяснительной работы. Реализация указанных рекомендаций позволит повысить доверие к институту медиации, обеспечить прозрачность и эффективность этого метода разрешения споров.

Ключевые слова: медиация, спор, коррупция, медиатор, прозрачность, правовое регулирование, этика, профессиональная квалификация, мониторинг, цифровизация, информирование, риски.

The article examines the issues of preventing corruption risks in dispute resolution through mediation. Currently, mediation is widely used as an effective and quick method for resolving disputes; however, concerns about potential corruption risks persist. The authors analyze the legal foundations for combating corruption and the specifics of the mediation institution. The main causes of corruption risks in mediation are identified, including insufficient qualification of mediators, closed nature of

mediation procedures, shortcomings in legal regulation, and failure to adhere to ethical norms. The article proposes specific measures to address these issues, such as enhancing the professional training of mediators, certifying and continuously monitoring their activities, introducing digital technologies into mediation procedures, conducting systematic analyses of corruption risks, and intensifying information and explanatory work. Implementing these recommendations will enhance trust in the mediation institution, ensuring transparency and effectiveness of this dispute resolution method.

Keywords: mediation, dispute, corruption, mediator, transparency, legal regulation, ethics, professional qualification, monitoring, digitalization, awareness, risks.

Кіріспе

Әр адамның өмірінде қақтығыстар болады. Бұл мүлдем қалыпты жағдай. Жанжал адамның кез келген саласында – отбасында, бизнесте, жұмыста орын алады. Көптеген адамдар дау-дамайдан аулақ болуға тырысады, ал егер ол туындаса, бейбіт құралдармен және әдістермен келісімге келуге тырысады. Бірақ эмоциялар мен дұшпандық сезімі жиі сындарлы әңгімеге кедергі болады. Ал мұндай жағдайда тараптар дауды шешу үшін көбінесе сотқа жүгінеді. Бұл көп уақытты, күш-жігерді, қаражатты және денсаулықты қажет етеді. Әр тарап шешімнің тек өз пайдасына шешілгенін қалайды. Алайда, сотта бір тарап қана жеңіске жетеді. Бірақ қақтығыстарды шешудің басқа да жолдары бар. Тараптардың мүдделеріне ғана негізделген жанжалдарды шешудің ең тиімді жолы – медиация рәсімі болып табылады. «Медиация» термині латынның «mediare» – делдалдық деген сөзінен шыққан. Медиация – өзара түсіністікке қол жеткізу және жанжалды жағдайды реттейтін келісімді ресімдеу мақсатында үшінші бейтарап тарап – медиатордың (делдалдың) қатысуымен дауласушы тараптарды ерікті келіссөздер жүргізу арқылы татуластыру рәсімі. Материалдар мен зерттеу әдістері. Мақаланы жазу барысында шетелдік және отандық ғалымдардың медиация тақырыбында жазылған ғылыми теориялық-әдіснамалық еңбектеріне терең шолу жасалынып, сарапталды. Сонымен қатар тақырыпқа ғылыми талдау жасауда қолданылатын жалпы ғылыми жүйелеу, салыстыру, контент-анализ сияқты әдістер қолданылды. Зерттеу нәтижелері. Медиация тарихы тереннен, даулар пайда болғаннан бастау алады. Дауласушы жақтарды татуластыру мақсатымен үшінші бейтарап жақтың қатысуы негізінде жүзеге асты. Дауларды шешудің бұл әдістері көбінесе келіссөздер арқылы тараптар ортақ консенсусқа келе алмаған кезде қолданылды. Бірақ оны медиация деп атамады. Татуласу әдістерін алғаш қолдана бастағандар діни қызметкерлер мен көсемдер болды. Дауды қантөгіссіз шешу тайпалардың аман қалуы үшін жасалынды. Бірақ бұл даудың шешу әдісі екі тарапты да толығымен қанағаттандыратындай дәрежеде жасалынбады. Медиацияда дауласушы жақтардың тек материалдық емес, эмоционалдық және рухани құндылықтарды ескере отырып, екі тарапты да қанағаттандыруға тырысты. Сондықтан тарихта медиатор рөлін діни қызметкерлер орындаған. Ежелгі Қытай мен Жапония елдерінде дауласушы тараптарды татуластыру мақсатында философия мен дін негізінде консенсус мен гармония құндылықтары дәріптелді. Медиацияның әртүрлі әдістерін ежелгі Иордания, Малайзия және Латын Америка елдерінде кездестіруге болады [1]. Әсіресе, Орта ғасырларда Батыс Еуропада дауды шешуде бейтарап үшінші жақ ретінде шіркеу рөл атқарды. Діни қызметкерлер кез келген дауды дипломатиялық тәжірибеде ғана емес, отбасылық дауларда да, қылмыстық істерде де шешуде араласқан. Қазіргі кезде де діни медиаторлар көптеген мәдениеттерде өз рөлін сақтап келеді. Көбінде медиация Шығыс мәдениеттерінде дәстүрлі өмір салтының органикалық бөлігі ретінде ғасырлар бойы сақталып келеді. Ал Батыс елдерінде бұл тәжірибе неғұрлым ұтымды сот нысандарымен ығыстырылды. Ал кейіннен медиация институт ретінде жанданғаннан кейін, бұл үрдіске Батыс мемлекеттері көптеген жаңа әдіс-тәсілдерді енгізді. Солардың ішінде медиацияны дамытуда АҚШ елі үлкен үлес қосты. АҚШ-та медиация дауды шешу әдісі ретінде Екінші Дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңде басталды. Жалпы алғанда бүгінгі күні осы мемлекетте дауды сотсыз заң негізінде шешудің жиырмадан астам әдісі қолданылады [2]. Бұл әдістер дауды аз уақыт ішінде, қақтығысты одан бетер өршуіне жол бермей шешуге өз септігін тигізгендіктен,

тез арада дамып, көптен қолданылатын болды. Ал Еуропа елдерінде дауды шешудің балама нұсқаларының дамуы өте баяу жүрді. Алғашқы медиация институттары 1980-жылдары ғана пайда болды. Сонымен қатар, әр мемлекетте әрқалай дамыды. Мәселен, медиация Францияда халық арасынан қолдау таппаса, Германияда және Ұлыбританияда америкалық тәжірибе негізінде қарқынды дамыды [3]. Ал Қазақстан медиацияның қажетті инфрақұрылымын жасай отырып, әлемдік тәжірибені ескере отырып, оны өзінің құқықтық жүйесінде іс жүзінде институттандырды. Жалпы алғанда тарих беттеріне үнілетін болсақ, қазақ жерлерінде медиация элементтерін қамтитын сот төрелігінің нысаны – билер соты болған. Оның негізгі принциптері адалдық, мызғымастық, әділдік және адамгершілік деп саналды. Би мен ақсақалдар соты кез келген адамға ашық болды. Бірақ тарихымызда жанжалдарды билер мен ақсақалдар соты арқылы шешу кең таралғанына қарамастан, қазіргі кезде медиация көмегімен жанжалдарды шешу халық арасында аса көп қолданылмайды. 2011 жылдың 28 қаңтарында Қазақстанда «Медиация туралы» Заң қабылданып, 5 тамызда күшіне енді. Заңның ресми қабылдануының алдында үлкен дайындық, зерттеу жұмыстары жүргізілді. Соның негізінде 2011 жылғы 3 шілдеде Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен Медиаторларды даярлау бағдарламасы бойынша оқытудың Ережесі бекітілді. Осылайша, елімізде медиация институтын енгізу мен дамытудың құқықтық негіздері қалыптасты. Қазақстан тарихында алғаш рет оның құқықтық кеңістігінде жауапкершіліктің жаңа түрі немесе міндеттемені қамтамасыз ету тәсілі емес, жаңа әмбебап құқықтық құрал пайда болды. Үкіметтік емес ұйымның құрамында облыстық «Синергия» қоғамдық бірлестігі, «Достасу» медиация және құқық орталығы құрылды. Аталмыш Орталықтың медиация рәсімдерін жүргізу, сондай-ақ кәсіби медиаторларды оқыту үшін жабдықталған екі кеңсесі Қарағанды және Теміртау қалаларында орналасқан [4]. «Достасу» орталығының ашылған жылынан бастап келесі санаттар бойынша жүргізілген медиациялар үлесі: - қылмыстық істер бойынша тараптардың татуласуы – 2 (3,6%); - отбасылық жанжалдар, оның ішінде мүлікті бөлу және балалардың тұрғылықты жерін анықтау – 14 (21,8%); - тұтынушылық даулар – 18 (32,7%); - несиелік қатынастар (клиенттер мен банктер арасындағы несиені өтеу бойынша даулар) – 4 (7,2%); - коммерциялық даулар, оның ішінде бірнеше заңды тұлғалардың қатысуымен – 8 (14,4%), медиациядан бас тарту – 1; - коммуналдық қызмет көрсетушілермен даулар – 4 (7,2%); - тұлғааралық жанжалдар, оның ішінде қозғалған әкімшілік істер бойынша (денсаулыққа жеңіл зиян келтіру, жала жабу, қорлау) – 4 (7,2%); - БАҚ-пен даулар – 3 (5,5%); - жеке тұлғалар арасындағы соманы өндіру туралы даулар – 8 [5]. Медиация дауды шешу кезінде тараптар үшін маңызды барлық аспектілерді ескере отырып, жанжалды шешу үшін бір мезгілде қолдан келгеннің бәрін жасауға мүмкіндік береді. Осылайша, медиация дауларды шешудің баламалы жүйесінде ерекше орын алады. Бір жағынан, шешімді үшінші тәуелсіз тұлға қабылдайтын арбитраждық сот сияқты дауды шешудің балама әдістері жүйесінде рәсімдерін және тараптар арасындағы тікелей келіссөздер сияқты бейресми рәсімдерді бөліп көрсетуге болады. Медиация үлгілері мен тәсілдерінің алуан түрлілігіне қарамастан басты ерекшелендіретін қасиетке ие – дау бойынша шешімдерді тараптардың өздері ерікті түрде қабылдайды. Күн тәртібі мен басымдықтарды тараптар өздері белгілейді. Осыған байланысты медиацияның қолдану аясы өте кең. Дауларды медиация тәртібімен шешудегі ең жақсы нәтиже, ең алдымен, дауласушы тараптардың жанжалды бейбіт, өркениетті түрде реттеуге мүдделі болған жағдайда қолдануы қажет. Жалпы алғанда, медиацияны келесі жағдайларда қолданған жөн: - жанжалға қатысушылардың болашақ мүдделері, болашақта қарым-қатынасты сақтау мүмкіндігі, мысалы, бизнестегі серіктестік, ата-анасы ажырасқаннан кейін ортақ балаларды тәрбиелеу және т.б.; - тараптар үшін ұзақ мерзімді және/немесе маңызды қарым-қатынасы бар (мысалы, серіктеске сенім мәселелері); - жанжалға қатысушылардың жеке және/немесе эмоционалды түрде араласуы олардың конструктивті диалог жүргізуіне кедергі жасайды (мысалы, ерлі-зайыптылардың, үлескерлердің ортақ мүлікті бөлуі); - құпиялылықты сақтауды қалау/қажеттілік; - заң негізінде қабылданған шешім даудың барлық аспектілерін есепке ала алмайды және келіспеушіліктерді шешуге әкелмейді; - тараптар өзара тиімді (өзара

канағаттандыратын) қатынастарды тоқтату шарттарын әзірлеу қажет болғанда және т.б. Жоғарыда аталған дауларда медиацияның артықшылықтары барынша айқын көрінеді: Біріншіден, тараптардың уақытын, ақшасын, эмоционалдық және басқа ресурстарын үнемдеу мүмкіндігі; Екіншіден, медиация рәсімі кезінде шарттарды тараптар өз қалауларына қарай жеке белгілей алады. Себебі медиация – дауға қатысушылардың жайлылығына (соның ішінде психологиялық) көп көңіл бөлінетін бейресми рәсім; Үшіншіден, даудың мән-жайын жарияламау мүмкіндігі, өйткені құпиялылық медиацияның негізгі қағидаттарының бірі болып табылады; Төртіншіден, медиация рәсімінде шешімдерді іздеу мен әзірлеуде жетекші және белсенді рөл тараптардың өздеріне жүктеледі. Бұл олардың өз мүдделерін медиациялық келісімде көрсету арқылы жүзеге асыруға мүмкіндік береді, бұл өз еркімен қабылданған шешімдерді қабылдауға мүмкіндік береді (медиациялық келісімдердің 85%-ға дейін тараптар ерікті түрде орындайды); Бесіншіден, шешім қабылдау және/немесе қолайсыз шешім қабылдау қаупі жоқ; Алтыншыдан, тараптардың сотқа жүгіну мүмкіндігін жоғалтпайды; Жетіншіден, қоғамдық қатынастардың күрделенуіне байланысты медиацияны қолдану арқылы сот жүйесіне сансыз көп түскен істерден босатады. Жоғарыда медиацияның институт ретінде артықшылықтарын атап өттік. Алайда, дауды шешуде медиацияның теріс жақтары да жоқ емес. Жалпы алғанда медиацияның тиімділігі төмен немесе орынсыз болуы мүмкін жағдайлар бар: - тараптар арасында теңгерімсіздік болған кезде және әлсіз тарап үшін олардың құқықтарын қорғаудың жалғыз жолы сот шешімі болып табылған жағдайда; - заң негізінде шешім қабылдау қажет болған жағдайда; - жанжалдың тікелей қатысушысы қандай да бір себептермен оны реттеуге қатыса алмағанда немесе өз әрекеттерінің салдарын толық түсіне алмаған жағдайда; - төтенше/тез, орындалатын шешім қажет болған жағдайда; - кей жағдайда егер дауласушы тараптарының бірі мемлекеттік орган болса; - егер дауға медиация рәсіміне қатыспайтын үшінші тұлғалардың және сот әрекетке қабілетсіз деп таныған адамдардың мүдделерін қозғаса немесе қозғауы мүмкін болса; - сыбайлас жемқорлық және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы өзге де қылмыстар туралы істер бойынша медиация қолданылмайды. Медиация рәсімін қолданудағы негізгі мәселелердің ішінде ең маңыздысы – Қазақстан бойынша кәсіби медиаторлардың жеткіліксіз саны, олардың орналасқан жерінің облыс орталықтарында орналасқан бірінші сатыдағы соттардан алыстығы болып табылады, өйткені кәсіби медиаторлардың ауыл тұрғындарының орналасқан жеріне бару мүмкіндігі жиі бола бермейді. Басқа жағынан қарағанда, ауыл тұрғындары медиация жөнінде біле бермейді. Ақпараттандыру шалғай аймақтарда нашар ұйымдастырылғандығын көрсетеді. Мысалы, Шығыс-Қазақстан облысының судьясы медиация жөнінде жергілікті халық біле бермейді. Медиация жөнінде ақпарат аз таралған. Сондықтан халық арасында сенім де өте аз деп атап айтқан болатын [6]. Бейтарап медиатордың қатысуымен медиация рәсімі Ұлыбританияда өте танымал, мұнда арнайы қызмет – сенім телефоны бар, онда елдің кез келген жерінен қоңырау шалуға, жанжалды сипаттауға, медиаторға қатысты өз қалауларыңызды сипаттауға болады. Сол талаптар негізінде сәйкес келетін мамандар, яғни медиаторлар тізімі ұсынылады. Германияда медиация сот төрелігі жүйесіне үйлесімді түрде біріктірілген. Мысалы, медиаторлар соттармен тікелей жұмыс істейді, бұл ықтимал сот процестерінің санын айтарлықтай азайтады. Неміс заң мектептерінің көпшілігі тұрақты түрде медиация курсы енгізілген. Ресей зерттеуші Каратаев И.А. медиация институтының ТМД елдерінде дамуындағы өзекті мәселерін қарастырып, осындай қорытындыға келеді: «Медиацияны кеңінен тарату және осы мәселе бойынша нормативтік базаны жетілдіру, егер азаматтардың менталитеті, олардың құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының деңгейі сияқты факторлар ескерілген жағдайда ғана мүмкін болатынын атап өту қажет. Біздің ойымызша, бұл проблеманы шешу барлық деңгейдегі мемлекеттік билік органдарының, оның ішінде жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, бұқаралық ақпарат құралдарының және медиаторлардың өздерінің белсенді ағартушылық жұмысында көрінеді» [7]. Тағы бір өзекті мәселе – бар медиаторлардың базалық даярлығының жоқтығы, бұл келісімді жасау кезінде қолданыстағы азаматтық заңнаманың дұрыс қолданбауына әкеп соғуы мүмкін. Медиатор болу

үшін арнайы даярлық курсты өту қажет. Сонымен қатар, құқықтық білімі болмаған жағдайда, жас бойынша шектеу бар: тек қырықтан асқан азаматтар медиатор бола алады. Жалпы айтқанда медиатор болу үшін тек заңды білу өте аз. Екі дауласушы тараптарды татуластырып, бір шешімге келтіру үшін психологиялық білім де талап етіледі. Әрине, осындай кәсіпқойлыққа жету үшін біліммен қатар тәжірибе де қажет. Назм Төлекеева, «Медиацияны дамыту орталығының» медиация сарапшысы, Қазақстандағы медиация институтының дамуы туралы былай деген: «Бұл мәселені дәстүр, әдет-ғұрып, менталитет аясында қарастыру керек. Себебі медиация арқылы даудың шешілуі тек заң негізінде жүзеге аспайды, оның түбінде адами қатынастар да маңызды рөл атқарады» [8]. Қорытынды. Осылайша, медиация институтын құру түптеп келгенде кез келген құқықтық мемлекеттің мүддесіне сай келеді. Оның негізгі себептері: - сот істерінің көлемін және оларды қарауға байланысты шығындарды азайтуға мүмкіндік жасайды; - қақтығыстарды жедел шешуді және олардың жағымсыз салдарын жоюды қамтамасыз етеді; - іс жүргізу нысандарының қолжетімділігі мен әртүрлілігін қамтамасыз етеді; - қақтығыстарды шешудің заңсыз, күшті әдістерін ығыстырады. Медиация сияқты икемді қылмыстық-процессуалдық процесс ауыр емес қылмыстық істер бойынша туындайтын дауларды реттеу механизмін жетілдірудің тиімді бөлігі бола алады. Қорытындылай келе, қоғамда қатынастардың күрделенуіне байланысты оны реттеуде соттан басқа баламалы әдістердің болуы адамдардың өздері үшін қолайлы институт. Осы мақалада қарастырылған медиация мәселелерін шешу үшін келесідей ұсыныстар жасалады: 1. Медиация жөнінде ақпаратты кеңінен тарату қажет. Сотқа жүгінетін тараптарға медиация институты жөнінде алдын ала ақпарат беріп, жанжалды осы медиация институты арқылы шешуді ұсыну қажет. Сонда дауласушы жақтар медиацияның артықшылықтарымен танысып, сотқа жүгінуден бас тартуы әбден мүмкін. Осылайша, медиацияның қолданыс аясы кеңейе түседі. 2. Қазақстанда кәсіби медиаторларды дайындауда курстарды жетілдіруді қажет етеді. Бітімгерлік рәсімдердің жаңа әдістерімен медиация тәсіліне қолданылу саласын шет елдер тәжірибесіне сай кеңейту қажет. Медиация мамандығын барлық арнайы заң мектептеріне қосу да медиация институтының дамуына жол ашады деп сенімденім. Қазақстандағы медиация қажетті институт болып табылады, өйткені біздің заманауи мемлекетіміз барлық қолданыстағы салаларда белсенді түрде дамып келеді, ал медиация өз кезегінде дауларды шешудің заманауи тәсілі ретінде азаматтардың өмір сүру сапасын жақсартуға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бесемер Х. Медиация. Посредничество в конфликтах. Калуга, 2004. – 176 с.
2. Носырева Е.И. Понятие, виды и значение альтернативного разрешения споров на примере законодательства и практики США //Применение переговоров как метода АРС по делам защите прав потребителей. Самара, 2004. – С. 25.
- 3.. Lovenheim P. How to Mediate Your Dispute. Berkeley, 1996. – 464 p.
4. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 30 января 2001 года №155-ІІ //Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2001 г., № 5-6, ст. 24.
5. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-ІV «О медиации» //Казахстанская правда, 2011, № 042-043.
6. Юристы рассказали о причинах низких темпов развития медиации в Казахстане. [Электрондық ресурc] <https://sud.gov.kz/rus/massmedia/yuristy-rasskazali-o-prichinah-nizkih-tempov-razvitiya-mediatsii-v-kazahstane-zakonkz> (қаралған күні 20.02.2023).
7. Каратаев И. А. Актуальные проблемы процедуры медиации в России и пути их решения // Актуальные проблемы права: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2016 г.). - М.: Буки-Веди, 2016. - С. 74-77. [8]. Без суда и следствия: как медиация экономит время и деньги. [Электрондық ресурc]https://forbes.kz/life/observation/bez_suda_i_sledstviya_kak_mediatsiya_ekonomit_vremya_i_de_ngi/ (қаралған күні 20.02.2023).

ӘӘЖ 00

ТЕРГЕУ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ АНЫҚТАУ ОРГАНАДАРЫНЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУДІҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сатыбалдинов М.Т.

Аға оқытушы, Еуразиялық технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
m.satybaldynov@etu.edu.kz

Осы мақалада тергеу қызметі және анықтау органдарының өзара әрекеттесудің мағынасы мен ерекшеліктері туралы айтылған.

Кілт сөздер: тергеу, анықтау органдары, қоғам, әрекеттесу

В данной статье рассматриваются значение и особенности взаимодействия следственной службы и органов дознания.

Ключевые слова: следствие, органы дознания, общество, взаимодействие

This article discusses the meaning and characteristics of interaction between the investigative service and inquiry bodies.

Keywords: investigation, inquiry bodies, society, interaction

Қоғамда түрлі әрекеттестіктер үнемі орын алады. Олардың негізінде материалдық немесе идеологиялық қатынастар жатыр. Материалдық әрекеттесу адам санасынан тыс, ой елегінен өтпейік қалыптаса береді. Ал қоғамдық қатынастардың идеологиялық әрекеттесуі адам мен адам арқылы жасалады. Олар саяси, құқықтық, моральдық, діни, эстетикалық, философиялық және басқа да көп түрлі әрекеттесу болып бөлінуі мүмкін. Әрине осындай әрекеттесудің бір саласы құқық аясында да орын алады.

Демократиялық қоғам адамдар бостандығынан, еркіндігінен көрінеді. Бірақ бостандық ойға келгенді жасау емес, қоғам болған соң белгілі тәртіп сақталу үшін көптеген міндеттермен шегіседі.

Тергеу мен анықтау органдарының өзара әрекеттестігін зерттемес бұрын қылмыстық процестік ғылымда аталған терминнің түсінігін анықтап көрейік.

Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодесінде де, ведомстволық нормативтік актілерінде де анықтау органдары мен тергеушілердің өзара әрекеттестігінің нақты түсінігі жоқ екендігін атап өткен жөн. Осыдан келетін тұжырым, аталған терминнің «ғылыми» сана екендігі байқалады дегенмен оның тәжірибеде маңыздылығын бағаламау мүмкін емес.

Анықтау органдары мен тергеудің өзара әрекеттестігінің түсінігін толық ашу үшін аталған субъектілер арасындағы ынтымақтастығының даму тарихын қарастырайық.

Біздің ғасырға дейінгі кеңестік (советтік) тергеу аппаратының анықтау органдары мен өзара әрекеттестігінің тарихы, өткен ғасырдағы 1917 жылдан бастауын алады. Сол кездерде патшалық монархия жойылып, билік басына большевиктер келді. 1917 жылы 24 қарашадағы Сот туралы №1 Декретте, сот органдарын, сот тергеу институтын, прокурорлық қадағалауды, жеке адвокатураны жойып, «жаңа кеңес сотының» негізін қалады. 1918 жылғы 15 ақпанындағы Халық Комиссарлар Кеңесінің Сот туралы №2 Декретінің 21-бабына сәйкес тергеу комиссиясы көмек ретінде Қызыл Гвардияны, халықтық милицияны, барлық жеке және лауазымдық тұлғаларды, сонымен қатар, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдарды шақыруы мүмкін деп бекітті [1].

Кейін өзара әрекеттесудің даму тарихында 1952 жылғы 19 наурызындағы «Қылмыстық істерді тергеудегі сарсаңға салу фактілерін жою туралы» Кеңестік социалистік Республикалар Одағының (КСРО) Бас Прокурорының Бұйрығы маңызды орын алады [2, 86-б.]. Мұнда ресми түрде алғаш рет топтасып тергеу тәсілі қарастырылған. Бірақ

бұл бұйрықта тек қана күрделі және көлемді қылмыстарды тергеуді бірнеше тергеушілермен жүргізу ұсынылған еді. Анықтау органдарын алдын ала тергеуге белсенді қатыстыру қарастырылмаған еді. Сол кезден бастап еліміздің әртүрлі аймақтарында ірі мөлшердегі ұрлықтарды және басқа да аса ауыр қылмыстарды тергеу барысында прокуратура тергеушілерінің жұмыстарына милиция қызметкерлерін жұмылдыру жиі кездесе бастады, сөйтсе де, осындай өзара әрекеттестік заңмен нақты реттелмеді.

Әдетте милиция қызметкерлерінен, тергеушілерді жедел ақпаратпен қамтамасыз ететін жеке топтар құрылатын. Топтасып тергеу тәсілінің даму тарихына арналған өзінің зерттеуінде С. Бажанов былай атап кеткен: «жедел-тергеу тобын құру ұсыныстары одан әрі табандылықпен шығып жатты, бірақ жедел уәкілдерге тергеушінің құқықтары мен міндеттерін жүктемеді, себебі олардың құзыреттілігін сақтау талап етілді» [3].

Сөйтіп, 50-жылдардың өзінде-ақ топтасып тергеу тәсілі бекітіліп қана қоймай, сонымен қатар, қылмыстарды тергеу барысында тергеушілердің жұмысына анықтау органдарын жұмылдыру әдістері туралы сұрақтар қойыла бастады. Бірақ сол уақыттары анықтау органдарын алдын ала тергеуге тек күрделі және көлемді қылмыстық істерге ғана қатыстыру туралы сөз болған еді.

Қылмыстарды ашу мен тергеудегі тергеушілердің анықтау органдарымен өзара әрекеттестігіне 1958 жылдың 25 желтоқсанындағы КСРО-ның және одақтас республикаларының қылмыстық сот ісін жүргізу Негіздерінің қабылдануы да себепші болды.

1960 жылы Қазақ КСР-нің Қылмыстық іс жүргізу кодексі (ҚІЖК) қабылданды. Бұл кодексте тергеушінің және анықтау органының іс жүргізушілік қарымқатынастары бекітілген, сонымен қатар топтасып тергеу тәсілін қолдану мүмкіндігі туралы ескертілген [4]. Осы кодекстің 97-бабына сәйкес басқа ауданда не қалада жеке іздестіру және тергеу әрекеттерін жүргізу қажеттілігі туындаған жағдайда анықтауды жүргізуші тұлға немесе тергеуші осы әрекеттерді өзі жүргізуіне немесе оны сәйкес аудандағы не қаладағы анықтау органдарына не тергеушісіне тапсыруына болады, соңғысы бұл тапсырманы 10 күннен аспайтын мерзімде орындауға міндетті. Сонымен қатар, Қазақ КСР-нің ҚІЖК-нің 121-бабында «тергеуші өз тергеуіндегі істер бойынша анықтау органдарына іздестіру және тергеу әрекеттерінің өндірісі туралы тапсырма мен нұсқаулар беруге және анықтау органдарынан жеке тергеу әрекеттерін жүргізу барысында жәрдем талап етуге құқылы. Тергеушінің мұндай тапсырмалары мен нұсқаулар анықтау органдарына міндетті болып табылады» деп көрсетілген.

Бірақ Қазақ КСР-нің ҚІЖК-де тергеушілер мен анықтау органдары қызметкерлерін бір топқа біріктіру мүмкіндігі туралы сұрақ қарастырылмаған еді.

Қылмыстарды ашу мен тергеудегі тергеушілердің анықтау органдарымен өзара әрекеттестігінің дамуындағы маңызды қадам болып ішкі істер органдарында тергеу аппаратын құру болып табылған. 1963 жылы 6 сәуірде КСРО Жоғарғы Кеңесінің Президиумы «Қоғамдық тәртіпті сақтау органдарына алдын ала тергеу жүргізу құқығын беру туралы» Жарлық қабылдады [5]. Осы Жарлықтың жүзеге асуының нәтижесінде тергеушілер мен анықтау органдарының ортақ топтары белсенді пайда бола бастады.

С.Бажановтың айтуы бойынша, тергеушілердің анықтау органдарымен өзара әрекеттестігінің дамыған сайын тергеушілер тобына қатыстырылған жедел қызметкерлердің басым қызметі жедел-іздестіру жұмысы болып қалыптаса бастады [3]. Сонымен қатар, бірлескен топтар көбірек тарала бастады, бұндай топтарға жедел-тергеу топтары ғана емес, әр түрлі ведомстволардың тергеушілері қатыстырылған топтар да кірген еді. Бірақ заң шығарушылар бұрынғыдай бірлескен топтарға көңілдерін бөле қойған жоқ. Тиісті заңи реттелудің жоқтығы жедел-тергеу топтарындағы тергеушілердің басқарушы рөлі жойыла бастады. Өзара әрекеттестікті ұйымдастырудағы бастама, көбінесе, тергеушілердің емес, жедел қызметкерлердің атынан болып отырды. Осыған байланысты, құрамында тергеушілер де болған топтар «жедел топ» деп атала бастады, кей уақыттарда

ғана осындай топтарды «жедел-тергеу тобы» деп атаған. Бұл аз болғандай, бұндай топтарды, көбінесе, жедел уәкілдер басқарған.

Заңшығарамашылық реттелудің жоқтығының салдарынан тергеушілердің анықтау органдарымен өзара әрекеттестіктері тәжірибенің өзімен жетіле бастады.

Тергеушінің анықтау органдарымен өзара әрекеттестігінің дамуындағы маңызды қадам болып 1979 жылғы 20 ақпанындағы «Қылмыстық істерді қозғау және қылмыстарды тергеу барысында ішкі істер органдарының тергеушілердің, қылмыстық іздестірудің жедел қызметкерлерінің, кезекші бөлімдерінің өзара әрекеттестігі туралы» №64 Нұсқаулығын КСРО ПМ-нің бұйрығымен бекіту болып табылады. Бұл Нұсқаулықта өзара әрекеттестіктің жалпы жағдайлары (1-тарау), оқиға болған жерді қарау барысындағы өзара әрекеттестік (2-тарау), жедел-іздестіру қызметінің құжатары бойынша қылмыстық іс қозғау барысындағы өзара әрекеттестік (3-тарау), тергеушінің құзыреттілігіне жататын қылмыстық істі қозғаудан кейінгі өзара әрекеттестік (4-тарау), жедел-тергеу тобын ұйымдастыру мен оның қызметі қарастырылған.

Бірақ 1985 жылы аталған Нұсқаулықтың күші жойылып, 1989 жылы оның орнына қылмыстарды тергеу және ашу барысындағы ішкі істер органдары тергеу аппаратының жедел және сараптама-криминалистік аталмыш қызметтерімен өзара әрекеттестігі бойынша жаңа Нұсқаулық қабылданды.

1997 жылы ҚР ҚІЖК қабылданып, мұнда қылмыстарды тергеу мен ашу барысындағы тергеушінің анықтау органдарымен өзара әрекеттестігінің негізгі жағдайлары мен нысандарын жоғарыда аталған заңды және туынды нормативтік құқықтық актілерден бастау алды.

Жоғарыда аталғандарға сүйене отырып, қылмыстарды ашу және тергеу барысында ішкі істер органдарының тергеу аппараты анықтау органдарымен әрдайым өзара әрекеттестікте болғанын көруге болады. Бірақ аталған субъектілердің өзара әрекеттестігін реттеу мәселесі тек заңшығарушының мәселесі болып қалмады, сонымен қатар бұл ғылыми зерттеудің де және тоқталмайтын дискуссиялардың да өзекті мәселесі болып отыр.

Енді қылмыстарды тергеу және ашуда тергеушінің анықтау органдарымен өзара әрекеттестігінің түсінігіне тоқталып кетейік. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасы алдын ала тергеу және анықтау органдарының өзара әрекеттестігіне нақты түсінік бермейді. Әдебиеттерде тергеуші мен анықтау органдарының өзара әрекеттестік түсінігінің мазмұнына қатысты әр түрлі көзқарастар бар.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «өзара әрекеттестік» деген сөзді келесідей түсіндіреді: «өзара – бірімен-бірі, екеуара», «әрекет - бір нәрсені істеу, іс-қимыл» [5, 647-б.], «әрекеттес – өзара араласу, алмасу, әсер ету» [5, 90-б.]. Яғни өзара әрекеттестік – бұл қандай да бір субъектілердің бір мақсатқа жетуге бағытталған іс-әрекеттердің өзара байланысы, ұйымдасуы мен үйлесуі.

М.Оразалиев тергеушінің анықтау органдарымен өзара әрекеттестігіне келесідей түсінік береді: «Тергеушінің қылмыстарды тергеудегі анықтау органдарының қызметкерлерімен қарым-қатынасы деп қылмыстарды ашу мен тергеудегі олардың әрқайсысының құзыреттілігіне сәйкес орындауға тиіс іс-шараларын бірлесе отырып, өзара келісілген қызметін айтамыз» [6, 16-б.]. Бұл анықтамада аталған органдардың өзара әрекеттестігінің жалпы түсінік береді деп санаймын, бірақ аталған субъектілер өзара әрекеттестігінің түсінігін толық ашпайды.

В.Ф.Статкус өзара әрекеттестікті тар және кең мағынасында қарастырады: «Кең мағынадағы өзара әрекеттестік – бұл ішкі істер органдарының әр түрлі бөлімдерінің қылмыстылықпен күресте іскерлік қарым-қатынасы мен қызметтерінің ұйымдасуы. Тар мағынадағы өзара әрекеттестік – бұл жасалған қылмыс туралы құжаттарды не нақты қылмыстық ісі қарау барысында пайда болатын, қылмыстық іс жүргізу заңнамаларымен және ведомстволық актілермен реттелетін тергеуші мен анықтау органдарының қарым-

катынасы» [7, 8-б.]. Осылай В.Ф.Статкус өзара әрекеттестікті белгілі бір жағдайда пайда болатын қарым-қатынас ретінде қарастырады.

Г.Г.Зуйков мынандай анықтама береді: өзара әрекеттестік – бұл «заңды және туынды нормативтік актілерге негізделген, мақсаттары, орындары мен уақыттары бойынша үйлескен бір-біріне бағынышты емес әртүрлі бөлімдердің қызметі» [8, 104-б.]. Бұл анықтамада Г.Г.Зуйков өзара әрекеттестіктің белгілерін аша бастады.

С.Д.Оспанов тергеушінің анықтау органдарымен өзара әрекеттестігінің түсінігін толығырақ ашады: «Өзара әрекеттестік – бұл қылмыстарды алдын алуға, жолын кесуге, тез және толық ашуға, айыпталушыларды іздестіруге, қылмыспен келтірілген залалдың орнын толтыруға бағытталған анықтау органдарының жедел-іздестіру, іс жүргізушілік және әкімшілік қызметтерінің тергеушінің іс жүргізушілік және жариялы іздестіру іс-әрекеттерімен орынды үйлесуінен көрінетін, заңды және туынды нормативтік актілерге негізделген, мақсаты, орны және уақыты бойынша ұйымдасқан қызмет» [9, 9-б.].

Н.Н.Гапанович пен И.И.Маринович тергеуші мен анықтау органдары өзара әрекеттестіктің іс жүргізушілік мағынасын аша келе былай дейді: «Іс жүргізушілік мағынасындағы өзара әрекеттестік ретінде мақсаты, орны мен уақыты бойынша үйлескен, заңды және туында актілерге негізделген, қылмыстарды толық және жылдам ашуға, қылмыстық істерді жан-жақты және объективті түрде тергеуге, жасырынып жүрген қылмыскерлерді іздестіруге бағытталған тергеуші мен жедел іздестіру қызметкерінің (өздерінің құзыреттері шегінде) қызметі танылады» [10, 10-б.].

Өзара әрекеттестік қылмыстылықпен күресудегі әдістер мен тәсілдерді дұрыс қолдану мен тиімді үйлесу арқылы алдын ала тергеу және анықтау органдарының күштері пен құралдарын біріктіруде көрінеді. Қылмыстарды тергеуді ұйымдастырудың негізгі әдісі тергеуді жоспарлау болып табылады. Әдетте тергеудің жоспары логикалық (тергеулік болжамдарды құру), процессуалдық (міндетті процессуалдық әрекеттерді өз мерзімінде өткізу) және тактикалық (тергеулік болжамдарды тексеру амалдары мен ретін анықтау) негіздерді ескере келе құрылады.

Қазіргі уақыттағы қылмыстылықтың жағдайы барлық құқық қорғау органдарының тығыз өзара әрекеттестігі туралы шындап ойлануға мәжбүрлейді.

Қылмыстық іс жүргізудің алдында тұрған міндеттерді орындау үшін тергеушінің анықтау органдарымен өзара әрекеттестік нысандарын одан әрі жетілдіру аса маңызды болып табылады.

Аталған органдардың қызметтері өзара тығыз байланыста. Бұл олардың алдында тұрған мақсаттарымен сипатталады. ҚР ҚПК-нің 8-бабында «Қылмыстық процестің міндеттері қылмыстарды тез және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауапқа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану болып табылады» делінген. Қылмыстық іс жүргізудегі аталған органдар арасындағы өзара әрекеттестіктің қажеттілігі, ең алдымен, қылмыстылықпен күрестегі жоғарыда аталған міндеттерді орындау үшін олардың әр түрлі өкілеттілікке ие болуымен, әр түрлі әдістер мен тәсілдерді қолданумен түсіндіріледі. Тергеушінің қызметі іс жүргізушілік құралдар мен тәсілдерді қолдану арқылы іс жүргізушілік нысанда жүргізіледі. Сонымен қатар, тергеуші жеке өзі немесе басқа органдардың көмегімен іздестіру іс-әрекеттерін жүргізеді. Анықтау органы негізінен өздеріне жүктелген әкімшілік қызметтерді орындайды. Бірқатар анықтау органдары жедел іздестіру жұмысымен айналысады. Тергеушінің іс жүргізушілік күші мен анықтау органдарының жедел іздестіру мүмкіндіктерін біріктіру олардың қылмыстылықпен күрестегі міндеттерін шешу тиімділігін көтеруге рұқсат береді. Осыдан қылмыстарды тергеу мен ашуда тергеушінің анықтау органдарымен өзара әрекеттестігінің маңыздылығын көріп отырмыз.

Қылмыстарды ашу мен тергеу барысында анықтау органдарының қызметіне жедел-іздестіру шараларын жүргізу міндеттелген. Осы туралы ҚР ҚПК 61 бабында айтылған.

Аталмыш заңнамада, қылмыстық құқық бұзушылықтың сипатына қарай анықтау органдарына:

1) заңда белгіленген құзыретіне сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық белгілері мен оларды жасаған адамдарды табу, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу мақсатында қажетті қылмыстық-процестік және іздестіру іс-шараларын қолдану;

2) алдын ала тергеу жүргізілетін істер бойынша осы Кодекстің 196-бабында көзделген тәртіппен қылмыстық-процестік және іздестіру іс-шараларын орындау;

3) алдын ала тергеу жүргізу міндетті емес істер бойынша ҚР ҚПК-тің 191-бабында көзделген тәртіппен анықтау;

4) ҚР ҚПК-тің 190-бабында белгіленген сотқа дейінгі жеделдетілген тергеп-тексеруді жүзеге асыру;

5) қылмыстық теріс қылық бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді хаттамалық нысанда жүзеге асыру;

6) ҚР ҚПК-тің 189-бабының үшінші және бесінші бөліктерінде көзделген жағдайларда алдын ала тергеу ісін жүргізу жүктеледі, деп айтылған.

Сонымен, тергеушінің іс жүргізушілік мәні мен анықтау органдарының жедел іздестіру мүмкіндіктерін біріктіру олардың қылмыстылықпен күрестегі міндеттерін шешу тиімділігін көтеруге жетелейді және осы қызметтердің өзара әрекеттестігінің қажеттілігін бейнелейді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сборник приказов и инструкций Генерального прокурора СССР. – М: Юридическая литература, 1976. – Т.1 – С.154.

2. Бажанов С.В. Становление и развитие групповых методов расследования. – М: Инфра-М, 1997. – С.98.

3. Уголовно-процессуальный кодекс Казахской ССР от 01.01.1960 г. (официальный текст с изменениями и дополнениями по состоянию законодательства на 1 сентября 1975 года). – Алма-Ата, «Казахстан», 1976. – С.232.

4. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т.Жанұзақов. – Алматы: Дайк – Пресс, 2008.- 968 бет.

5. Оразалиев М. Тергеушіге арналған анықтамалық кітап: Оқу-тәжірибелік құрал / Оразалиев М., Еркінов С., Есболаев Ғ. – Алматы. Жеті Жарғы, 2009. – 336 бет.

6. Статкус В.Ф. Взаимодействие следователя с сотрудниками оперативных аппаратов ОВД при возбуждении уголовного дела. – М., ВШ МВД, 1973. – С.64.

7. Зуйков Г.Г. Научная организация управления и труда в следственном аппарате ОВД. – М. ВШ МВД СССР, 1976. – С. 194.

8. Оспанов С.Д. Взаимодействие следователей ОВД и милиции. – М.: Юридическая литература, 1992. – С. 54.

9. Гапанович Н.Н., Мартинович И.И. Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений: Учебное пособие для вузов. – Мн: Издательство БГУ, 1983. – 104 с.

10. Қазақстан Республикасының Қылмыстық –процестік кодексі. – Алматы: Юрист, 2016. – 344 б.

УДК 00

О НЕОБХОДИМОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «АНТИКОРРУПЦИОННАЯ КУЛЬТУРА И ОСНОВЫ ПРАВА» В ВУЗАХ НЕ НА ЮРИДИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЯХ

Сайлибаева Ж.Ю.

К. ю. н., и.о. ассоциированного профессора,
Казахский Национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Республика Казахстан
zhanel.sailibaeva@mail.ru

В последние десятилетия борьба с коррупцией становится одной из ключевых задач современного общества. Она затрагивает не только государственные структуры, но и влияет на экономику, культуру, социальные отношения и моральные ориентиры граждан. Одним из эффективных инструментов формирования антикоррупционного сознания у граждан является образование. Особенно важную роль в этом контексте играют высшие учебные заведения, которые могут стать основными центрами, формирующими новое поколение лидеров, способных активно противостоять коррупционным явлениям.

Ключевые слова: Дисциплина, высшие учебные заведения, антикоррупционная культура, культура честности, юридическая ответственность.

Соңғы онжылдықта сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес қазіргі заманғы қоғамның негізгі міндеттерінің біріне айналады. Ол тек мемлекеттік құрылымдарға ғана емес, сонымен қатар экономикаға, мәдениетке, әлеуметтік қатынастар мен азаматтардың моральдық бағдарларына да әсер етеді. Азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы санасын қалыптастырудың тиімді құралдарының бірі білім беру болып табылады. Бұл контексте сыбайлас жемқорлық құбылыстарына белсенді түрде қарсы тұруға қабілетті көшбасшылардың жаңа буынын қалыптастыратын негізгі орталықтарға айналуы мүмкін жоғары оқу орындары ерекше маңызды рөл атқарады.

Түйінді сөздер: Тәртіп, жоғары оқу орындары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, адалдық мәдениеті, заңгерлік жауапкершілік.

In recent decades, the fight against corruption has become one of the key tasks of modern society. It affects not only state structures, but also affects the economy, culture, social relations and moral guidelines of citizens. One of the effective tools for the formation of anti-corruption consciousness among citizens is education. A particularly important role in this context is played by higher education institutions, which can become the main centers that form a new generation of leaders who can actively resist corruption.

Key words: Discipline, higher educational institutions, anti-corruption culture, culture of honesty, legal responsibility.

Одной из мер, направленных на борьбу с коррупцией и формирование правового сознания, является введение дисциплины «Антикоррупционная культура и основы права» в учебные программы вузов. Это не только важный шаг в обеспечении справедливости и прозрачности в обществе, но и необходимая часть формирования активной гражданской позиции у студентов.

1. Образование как основа антикоррупционного сознания

Коррупция — это не только экономическое преступление, но и нарушение нравственных устоев общества. Системная борьба с этим явлением начинается с формирования у граждан четкого понимания того, что такое коррупция, каковы ее последствия и как ей противостоять. Преподавание антикоррупционной культуры в вузах становится ключевым фактором в решении этой задачи.

Для студентов, которые готовятся к карьере в государственных структурах, бизнесе, а также в иных сферах, важно понимать, что коррупция разрушает экономику, подрывает доверие к государственным институтам и нарушает права граждан. С помощью дисциплины «Антикоррупционная культура и основы права» можно научить будущих специалистов не только выявлять коррупционные проявления, но и предотвращать их в своей профессиональной деятельности. Важно также понимать, что борьба с коррупцией требует комплексного подхода, который включает в себя как правовое регулирование, так и культуру честности и ответственности.

2. Содержание курса «Антикоррупционная культура и основы права»

Основная цель курса — это формирование у студентов глубоких знаний в области антикоррупционного законодательства и правовых основ, а также воспитание ответственности и моральной устойчивости в вопросах, касающихся коррупции. Курс должен включать следующие ключевые темы:

- **Определение и виды коррупции:** Важно, чтобы студенты понимали, что коррупция имеет различные формы и проявления, включая взяточничество, лоббизм, мошенничество и др.

- **Причины и последствия коррупции:** Знание причин коррупции помогает бороться с этим явлением на ранних этапах. Это также позволяет оценить последствия для экономики, общества и государственных институтов.

- **Механизмы противодействия коррупции:** Обучение студентов современным методам борьбы с коррупцией, включая антикоррупционные законы, международные договоренности, а также роль общественных организаций.

- **Этика и мораль в борьбе с коррупцией:** Важным аспектом является формирование у студентов устойчивых моральных принципов, которые могут служить барьером против коррупционных искушений в будущем.

- **Роль гражданского общества и СМИ:** Важность общественного контроля и независимой журналистики в борьбе с коррупцией [1].

3. Влияние на правовую культуру студентов

Образование по теме антикоррупционной культуры и основ права способствует развитию правовой культуры студентов. Это понятие охватывает знания о правах и обязанностях граждан, понимание принципов правового государства и уважения к закону. Когда студенты осознают важность правовых норм и моральных ориентиров в своем профессиональном поведении, они становятся не только более осведомленными, но и более ответственными гражданами.

Кроме того, правовая культура имеет важное значение для будущих специалистов, так как она помогает им ориентироваться в сложной правовой среде и принимать взвешенные решения, особенно в ситуациях, когда может возникнуть искушение для коррупционного поведения.

4. Примеры успешных инициатив

Множество зарубежных вузов уже включили антикоррупционные дисциплины в свою образовательную программу. Например, в США и Великобритании активно преподаются курсы, посвященные правам человека, этике, а также антикоррупционным законам. Такие курсы способствуют развитию у студентов навыков, необходимых для принятия правильных решений в условиях профессиональной этики и правовых норм [2].

В Республике Казахстан также предпринимаются шаги в этом направлении. Например, во многих университетах уже введены специальные курсы по антикоррупционному праву, и обсуждается необходимость расширения таких программ на уровне всей системы высшего образования.

5. Роль преподавателей в формировании антикоррупционной культуры

Преподаватели дисциплины «Антикоррупционная культура и основы права» играют ключевую роль в успешном восприятии студентами материалов курса и развитии у них моральных и правовых ориентиров. Важно, чтобы преподаватели обладали не только теоретическими знаниями, но и практическим опытом в области антикоррупционного законодательства, а также имели навыки преподавания этических и правовых норм.

Кроме того, преподаватели должны быть примером для студентов, демонстрируя личную ответственность и соблюдение норм права. Они должны активно вовлекать студентов в обсуждения реальных случаев коррупции и методов борьбы с ними, тем самым способствуя развитию критического мышления и моральных принципов у будущих специалистов.

Профессиональные и личные качества преподавателей, их активная позиция в вопросах борьбы с коррупцией и социальной справедливости могут существенно повлиять на восприятие студентами и их желание и способности применять полученные знания в своей будущей профессиональной деятельности.

6. Проблемы и вызовы в преподавании антикоррупционной культуры

Преподавание дисциплины «Антикоррупционная культура и основы права» не лишено определенных трудностей. Одной из главных проблем является недостаток современных и качественных учебных материалов, которые бы отражали как казахстанскую, так и международную практику борьбы с коррупцией. Также важно обновлять содержание курса с учетом изменений в законодательстве и новых подходов к борьбе с коррупционными проявлениями.

Кроме того, необходимо учитывать разнообразие аудиторий в вузах. Студенты могут приходить с разным уровнем знаний в области права, а также с разными моральными установками и представлениями о коррупции. Это создает трудности для преподавателей, которые должны выстроить такой подход к обучению, который позволит донести важность темы для всех студентов, независимо от их начальных знаний.

Другим вызовом является привлечение внимания студентов к теме, которая может восприниматься как абстрактная и далекая от реальной жизни. Для решения этой проблемы важно активно использовать практические примеры, реальный опыт работы антикоррупционных организаций, а также разбирать конкретные случаи из жизни, которые показывают, как коррупция влияет на общество.

7. Интеграция антикоррупционной культуры в другие дисциплины

Одним из перспективных направлений является интеграция антикоррупционной культуры в другие дисциплины вузов. Например, элементы антикоррупционного образования можно вводить в курсы по менеджменту, экономике, юриспруденции, социологии и даже инженерным специальностям. Такой подход поможет создать системное восприятие проблемы и привить студентам комплексный взгляд на способы предотвращения коррупции на всех уровнях.

Особое внимание следует уделить подготовке студентов в области этики и социальной ответственности, что способствует развитию у них не только правовых, но и моральных принципов, связанных с честностью, справедливостью и отказом от коррупционных практик. Эти навыки могут быть полезны в будущей карьере, независимо от того, в какой области они будут работать.

9. Противодействие коррупции как часть национальной стратегии

Антикоррупционное образование в вузах является важным элементом национальной стратегии борьбы с коррупцией. Стратегия борьбы с коррупцией требует не только создания и реализации эффективных законов, но и воспитания нового поколения, которое будет способно строить прозрачные и честные институты. Преподавание дисциплины «Антикоррупционная культура и основы права» может стать важным шагом к этому, так

как оно дает молодежи необходимые знания, чтобы стать частью устойчивой системы борьбы с коррупцией в будущем.

Помимо образования, необходимы также активные меры в сфере социальной политики, внедрение эффективных методов борьбы с коррупцией на всех уровнях власти и в бизнесе. Важно, чтобы антикоррупционные инициативы в вузах сопровождались реальными действиями со стороны государственной власти, направленными на создание честных и прозрачных процедур, открытых для общественного контроля [3].

Заключение

Таким образом, введение и преподавание дисциплины «Антикоррупционная культура и основы права» в вузах является важной составляющей системы образования, направленной на формирование правовой и моральной ответственности у студентов. Этот курс способен значительно повысить уровень правовой грамотности будущих специалистов, а также внести вклад в устойчивое развитие общества, способного эффективно противостоять коррупции. Важно, чтобы антикоррупционное образование становилось неотъемлемой частью образовательных программ, а также интегрировалось в другие дисциплины, чтобы в будущем молодежь могла эффективно и на разных уровнях бороться с коррупционными проявлениями.

Преподавание дисциплины «Антикоррупционная культура и основы права» в вузах является необходимым шагом в борьбе с коррупцией и формировании нового поколения специалистов, которые будут работать в условиях правового государства и уважения к моральным и этическим нормам. Такой подход способствует развитию правового сознания, укреплению социальной ответственности и созданию культуры, в которой коррупция будет восприниматься как неприемлемое явление. Важно, чтобы эта дисциплина стала обязательной в учебных планах, и студенты получали комплексные знания и навыки, необходимые для успешного противодействия коррупции в разных сферах жизни.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Доклад Всемирного банка: «Борьба с коррупцией и антикоррупционные стратегии в образовательных учреждениях» // <https://www.worldbank.org/>
2. We Have one Vision, a Word Free of Corruption // <https://www.transparency.org/en/>
3. Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802>

ӘОЖ 34.096

ЛУДОМАНИЯ ЖӘНЕ ЖАСЫРЫН АУРУ

Сериев Б.А.

З.ғ.к., профессор, Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,

Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы

seriev_bolat@mail.ru

Бұл мақалада лудоманияның (құмар ойындарға тәуелділіктің) қоғамға тигізетін кері әсері жан-жақты қарастырылады. Лудомания әлеуметтік дерт ретінде сипатталып, оның белгілері, даму себептері және салдары талданады. Сонымен қатар, құмар ойындарға тәуелділіктің жасырын ауру екендігі, оның адам психологиясына және әлеуметтік өміріне тигізетін зияны ғылыми негізде баяндалады. Қазақстандағы лудоманияның таралуы, оған қарсы күрес шаралары, заңнамалық реттеу мәселелері, сондай-ақ жастар арасында құмар ойындардың алдын алу қажеттілігі атап өтіледі.

Кілт сөздер: Лудомания, құмар ойындар, тәуелділік, жасырын ауру, әлеуметтік проблема, ойын бизнесі, заңнама, жастар, психологиялық әсер, алдын алу шаралары.

В данной статье всесторонне рассматривается негативное влияние лудомании (зависимости от азартных игр) на общество. Лудомания описывается как социальная болезнь, анализируются её признаки, причины развития и последствия. Также научно обосновано, что зависимость от азартных игр является скрытым заболеванием, наносящим вред психологии человека и его социальной жизни. Отмечается распространённость лудомании в Казахстане, меры по борьбе с ней, вопросы законодательного регулирования, а также необходимость профилактики азартных игр среди молодёжи.

Ключевые слова: лудомания, азартные игры, зависимость, скрытое заболевание, социальная проблема, игорный бизнес, законодательство, молодёжь, психологическое воздействие, профилактические меры.

This article comprehensively examines the negative impact of ludomania (gambling addiction) on society. Ludomania is described as a social disease, with its symptoms, causes, and consequences analyzed. It is scientifically substantiated that gambling addiction is a hidden illness that harms a person's psychology and social life. The article highlights the spread of ludomania in Kazakhstan, the measures taken to combat it, issues of legislative regulation, and the importance of preventing gambling among the youth.

Keywords: ludomania, gambling, addiction, hidden illness, social problem, gambling industry, legislation, youth, psychological impact, preventive measures.

Жахандану процесінде лудомания сияқты жаңа әлеуметтік проблемалар пайда бола бастады және оны әлеуметтік дерт десекте болады.

Құмар ойынға тәуелділік әлем бойынша әлеуметтік індетке айналған. Лудоманияның құрбандары елімізде күн санап көбеюде және мемлекеттік проблемаға айналғаны белгілі. Себебі, құмар ойынға тәуелділіктің арты ккп жағдайда ұрлық-қарлық, тонау мен алдау сияқты қылмыстарға әкеп соғып жатады.

Лудомания белгілерін анықтау өте қиын, ғалымдар ойынға тәуелділікті «жасырын ауру» деп те атайды. Себебі, маскүнемдік пен нашақорлыққа деген тәуелділік сияқты сыртқы көріністер мен физикалық белгілер байқалмайды.

Лудоман құмар ойындарды жасырын түрде ойнап, жақындарын жарқын жеңіспен таңғалдырамын деп өтірік айтуы мүмкін. Ұтыс пен жеңіс туралы жалған ақпарат айтуы ықтимал.

Ақша оңайлықпен келмейді. Алайда, мұны кейбір жандар, әсіресе, жастар жоққа шығарып, құмар ойын ойнайды. Қу ойынның құдіреті бардай. Бастапқыда түлкіге салған

қырандай қалықтайсың, жолың болады, алақан ысқылайсың. Бірақ, көп ұзамай қалтада түк те қалмайды. Құртқанды қайтару, қайтадан олжалу болу – тәуелділіктің айқын белгісі. Мұның арты түрлі жағдайға алып келуі мүмкін [1].

Құмар ойындардың өзі қандай да бір түрде әлемнің көптеген мәдениеттерінде және елдерінде кең таралған, әлеуметтік қолайлы және заңды әрекет болып табылады. Құмар ойынның ішкі психологиялық мәні-бұл дамудың белгісіз нәтижесі кезінде одан да құнды нәрсені ұтып алу үмітімен бірге қолда бар құндылықты жоғалту қаупін түсінуден біртіндеп өсіп келе жатқан психикалық шиеленіс (және одан кейінгі разряд). Көптеген адамдар үшін құмар ойындардың белгілі бір түрлеріне қатысу зиянды салдарсыз ойын – сауық болып табылады. Ал бұл мағынада ойын – жұмысқа немесе басқа да қоғамдық қажетті және маңызды әрекеттерді орындауға қарама-қарсы.

Лудомандар – құмар ойынның шырмауына түскен адамдар. Казино мен букмекерлік компаниялар жұмысы барынша қарқынды дамыған кезден бері «лудомания» деген термин кеңінен қолданыла бастады. Аурулардың халықаралық классификациясы бойынша лудомания аурулар тізіміне енгізілген. Құмар ойынның соңына түскендер дүние-мүлкінен айырылғаны өз алдына, ажырасып, дымсыз қалып жатады. Мұндай жағдай Қазақстан қоғамына да таңсық емес. Ойынқұмарлардың көбеюі салдарынан елімізде лудомандарды емдейтін арнайы орталықтар да ашылған. Денсаулық сақтау министрлігінің ұсынған ақпараттарына сенсек, елімізде ойын құмарлықтан жапа шеккендердің саны отыз алты мыңнан асып жығылады [2].

Жалпы, құмар ойындарының зардабы елдің дамуына кері әсерін тигізіп, адамның кері кетуіне ықпал ететіндігін нақты ұғынуға тиіспіз. Ел болып, бесігімізді түзетеміз десек, жастарымызға бұл дерттің зиянын барынша ұғындыруымыз қажет.

Наукастардың әртүрлі санаттарындағы құмар ойындарға патологиялық тартылу синдромының өзіндік, құрылымдық және динамикалық ерекшеліктері зерттелді. Ойынға патологиялық тартудың компоненттері ерекшеленіп, сипатталған: идеаторлық, аффективтік, мінез-құлық, вегетативтік. Ойынға патологиялық тартылу құрылымында идеаторлық компоненттің бұзылу деңгейі ерекшеленіп, сипатталған. Ойынға патологиялық тартылу қарқындылығының дәрежесі анықталды. Ойынға патологиялық тартылу құрылымы мен динамикасына салыстырмалы талдау жүргізілді. Құмар ойындарға патологиялық тартудың ауырлығын сандық бағалаудың клиникалық-диагностикалық құралы әзірленді [3, с. 8].

Үлкен жеңіске жету мүмкіндігі бар кез келген ойын түрі – рулетка, бәс тігу, ойын автоматтары немесе лотерея болсын – құмар ойындарға тәуелділіктің қалыптасуының бастапқы нүктесі бола алады.

Әдебиетте мобильді бейне ойындарды монетизациялаудың белгілі бір элементі – loot box талдауының нәтижелері туралы мәліметтер бар, оның дәстүрлі құмар ойындарға ұқсастығын және оның мінез-құлық ойынының бұзылуына ықтимал әсерін көрсетеді [4, с. 196].

Көптеген зерттеушілер бірауыздан адамның жеке типологиялық ерекшеліктері ойынға тәуелділікке бейімділігін анықтайды

Ойынқұмарлықтан (лудоманиядан) қорғау азаматтардың денсаулығын нығайту және зиянды тәуелділіктен арылған тұрақты қоғам құру мақсатында мемлекеттік стратегияның ажырамас бөлігі саналады. Халықаралық тәжірибеге сүйенсек, бір жағынан, жастардың құмар ойындармен өзара әрекеттесу тәжірибесі мол, ал екінші жағынан, олардың лудомания және соған байланысты тәуекелдер туралы ақпараты аз. Жастар қауіп-қатерді елемей, құмар ойындардан көп ақша табуға болады деп сенеді. Сондықтан алдын алу шараларын ұйымдастыру өте маңызды [5, 14].

Лудоманияның кесірінен еліміздегі отбасы институты күйреуде. Сарапшылардың айтуынша, ерлі-зайыптылардың ажырасу фактілерінің жиілеуіне де құмар ойын әсер етіп отыр. Атап айтқанда, ажырасу оқиғаларының 40%-ы ерлі-зайыптылардың бірінің жеңіл ақшаға құмартуының салдарынан болады.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының деректеріне сәйкес, 2022 жылы 157 мыңнан астам қылмыстық құқық бұзушылық жасалған, оның 20 %-ы немесе 31 мыңнан астамы құмар ойындар негізінде жасалған. Ал шарасыз күйге түскендері өз-өзіне қол жұмсауға дейін барып жатады. 2022 жылғы статистикалық деректерге сәйкес, 3 676 суицид фактісі тіркелсе, оның әрбір бесіншісін құмар ойынға әуес адам жасаған. Соңғы үш жылда қазақстандықтар құмар ойындарға 1 трлн. теңгеден астам қаражат салған [2].

Сондай-ақ халықаралық және отандық сарапшылар атап өткендей, құмар ойындарға деген қызығушылыққа пандемия және кеңтаралған обсессив жарнама әсер етіп отыр. Ойын бизнесі секторын бақылаудың жеткіліксіз деңгейі және олардың субъектілері қызметінің ашықтығы жастардың қауіпсіздігі мен денсаулық сақтау саласында проблемалар мен қосымша жүктеме тудырады [5, 11 б.].

Осылайша, отандық және шетелдік ғылыми әдебиет көздерін зерттеу құмар ойындарға тәуелділікке көзқарастардың алауыздығын көрсетті. Ойынға қосылу себептері аз зерттелген. Осы уақытқа дейін ойын тәуелділігінің клиникалық көрінісінің, ағымның нұсқаларының, құмар ойынға патологиялық тартылу синдромының толық сипаттамасы жоқ. Кешенді емдеу бағдарламалары, ойын тәуелділігінен зардап шегетін науқастарды оналту бағдарламалары жеткілікті түрде әзірленбеген. Ойын тәуелділігі бар науқастардың өмір сүру сапасы мен әлеуметтік жұмыс істеу көрсеткіштері зерттелмеген [3, с. 5].

Сарапшылар жастардың ойынқұмарлыққа деген бейімділігінде аға буынның (ата-ана, тума-туыс) маңызды рөл атқарады. Мектеп жасындағы жастарды позитив тәрбиелеу құмар ойындарға қатысудың алдын алу үшін өте маңызды, өйткені ойынқұмарлық көбінесе ата-ананың сүйіспеншілігі мен қамқорлық жетіспегенін және/немесе ата-ананың шамадан тыс бақылауы мен шамадан тыс қамқорлық жасағанын көрсетеді [6].

Қазақстан Республикасының «Ойын бизнесі туралы» Заңының 15-1 бабына 1-тармағына сәйкес «Жиырма бір жасқа толған Қазақстан Республикасының азаматы уәкілетті органға өзін құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысуы шектелген адамдардың тізіміне енгізу туралы өтініш беру арқылы өзінің алты айдан он жылға дейінгі мерзімге құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысуын өз бетінше шектей алады. Өтініште тегі, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басын куәландыратын құжатта көрсетілсе), жеке басын куәландыратын құжаттың деректері, құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысуын шектеу мерзімі, жеке немесе электрондық-цифрлық қолтаңба қамтылуға тиіс. Берілген өтініш қайтарылуға немесе кері қайтарып алуға жатпайды» делінген [7]. Ойын бизнесі туралы заңнама құмар ойындарға және бәс тігу жасының шекті мөлшері 21 жас деп белгілеген, дегенмен соңғы кездері шекті жасты ұлғайту мәселелері көтерілуде.

Құмар ойынға берілгендердің негізгі бірнеше белгісі болады. Олар ләззат алу үшін ойынның бәсін көтереді. Ойыны сәтсіз болса да тоқтамайды, есіл-дерті ойын ойнау болады, оған қажетті ақшаны қайдан алатынын жоспарлап жүреді, ойнауға мүмкіндік болмаған жағдайда ашуланады, айналасындағы адамдардың көңілін қалтыруға іштей дайын жүреді.

Жақындарынан ақша сұрауға, тіпті ақша талап етуге дейін барады. Кредит төлеймін деп алған ақшаның өзін қайтадан ойынға салып жібереді. Еш нәрсеге қызығушылық танытпайды. Күйзеліске түсіп, тұйықталады. Мұндай мінез-құлық лудоманияның ең басты белгісі. Лудомания шалдыққандар күндіз күлкіден, түнде ұйқыдан айырылып, күйзеліске түседі. Тамақтану уақыты бұзылады, күн мен түннің орыны ауысады. Олар өз-өзіне қарауды тоқтатады, дұрыс тамақтанбайды, аз ұйықтайды, дене белсенділігінен бас тартады, спортпен шұғылданбайды. Сонымен қатар үнемі стрессте жүреді.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім Министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№BR.24992927 бағдарламасы).

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 <https://mtrk.kz/kz/2023/10/11/zhastar-arasyndagy-oyynkumarlyktyn-a/>
- 2 <https://abai.kz/post/183321>
- 3 Бузик О.Ж. Зависимость от азартных игр: клинические проявления, особенности течения, лечение: Диссертация на соискание ученой степени доктора медицинских наук. - М., 2008. – 326 с.
- 4 Домхоков М.М. Связь способа монетизации видеоигр с расстройствами поведения ассоциированных с азартными играми. Материалы всероссийской научно-практической онлайн-конференции «Социальная психология личности и группы в трансформирующейся России». - Курск, 2021. - с. 195-197.
- 5 Қайдарова Т.Қ., Абенов А.Д., Затилла Н.Ж. «Жастар ресурстық орталықтарына ойынқұмарлықтың (лудоманияның) қауіптілігі туралы консультативтік жұмыс жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар. – Астана: «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы, 2023. – 14 б
- 6 ЮНИСЕФ: [unicef.org]. A study of adolescents' knowledge, attitude and practice to gambling
- 7 Қазақстан Республикасының «Ойын бизнесі туралы» Заңы// «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйе

ӘӨЖ 343.352

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТ: БАСШЫЛЫҚТЫҢ ЖАУАПКЕРШІЛІГІ МЕН ЫҚПАЛЫ

Сыздықбаева Н.

*Философия докторы (Ph.D), Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы*

Қоқымбай Ә.

*Студент, Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы*

kokymbaevaalmira@gmail.com

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы басшылық пен менеджменттің рөлі қарастырылады. Мемлекеттік қызмет жүйесінде басшының негізгі міндеттері тек басқару функцияларымен шектелмей, қызметкерлер арасында ашықтық пен адалдық қағидаларын нығайтуға бағытталуы тиіс. Сонымен қатар, әлемдік тәжірибе негізінде сыбайлас жемқорлықтың алдын алу әдістері, корпоративтік этика және ұжымдық басқару тәсілдері талқыланады.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, басшылық, менеджмент, мемлекеттік қызмет, корпоративтік этика, ашықтық, есептілік, жауапкершілік.

В данной статье рассматривается роль руководства и менеджмента в формировании антикоррупционной культуры. В системе государственной службы основные обязанности руководителя не должны ограничиваться только управленческими функциями, а должны быть направлены на укрепление принципов открытости и честности среди сотрудников. Также обсуждаются методы профилактики коррупции на основе международного опыта, корпоративная этика и подходы к коллективному управлению.

Ключевые слова: коррупция, руководство, менеджмент, государственная служба, корпоративная этика, открытость, подотчетность, ответственность.

This article discusses the role of leadership and management in shaping an anti-corruption culture. In the public service system, the main duties of a leader should not be limited to managerial functions but should focus on promoting the principles of transparency and integrity among employees. The article also explores corruption prevention methods based on international experience, corporate ethics, and collective management approaches.

Keywords: corruption, leadership, management, public service, corporate ethics, transparency, accountability, responsibility.

Кіріспе

Сыбайлас жемқорлық кез келген мемлекеттің тұрақты дамуына кедергі келтіретін басты факторлардың бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық – кез келген мемлекеттің тұрақты дамуына қауіп төндіретін факторлардың бірі. Transparency International ұйымының 2024 жылғы зерттеуіне сәйкес, Қазақстан 180 елдің ішінде 88-орында тұр, индекс бойынша 100-ден 40 ұпай алған. Бұл көрсеткіш жемқорлықпен күресте белгілі бір ілгерілеушілік барын көрсетсе де, әлі де көптеген проблемалар бар екенін аңғартады. Қазақстан Республикасы сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты күшейту мақсатында түрлі реформалар жүргізіп келеді. Алайда, заңнамалық шаралардан бөлек, бұл мәселемен күресуде ұйымыштық менеджменттің, басшылықтың және жалпы басқару жүйесінің орны ерекше. Басшы – белгілі бір құрылымның ұйымдастырушысы, бағыныштылардың қызметін үйлестіруші және стратегиялық шешімдер қабылдаушы тұлға. Оның ұстанымы мен басқару тәсілі жұмыс ортасының жалпы мәдениетін

ғана емес, сондай-ақ қызметкерлердің моральдық құндылықтарын қалыптастыруға да ықпал етеді. Басшының әділдік, ашықтық және жауапкершілік қағидаттарын ұстануы ұйымдағы сенімділікті арттырады және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда басшы ең алдымен этикалық нормаларды енгізуге, корпоративтік басқару стандарттарын сақтауға және әділ шешімдер қабылдауға міндетті. Ол тек ережелерді орнатып қана қоймай, өзі үлгі бола отырып, бағыныштыларды адалдыққа, заң талаптарын қатаң сақтауға және ашықтықты қамтамасыз етуге бағыттайды. Сонымен қатар, басшылық қызметкерлерді жемқорлықтың алдын алу шараларына қатысуға ынталандыруы, шағымдар мен заңсыз әрекеттерді хабарлау үшін қауіпсіз орта қалыптастыруы қажет.

Басшылар ұйымдағы моральдық-этикалық құндылықтардың негізін қалаушылар болып табылады. Олардың әрекеттері мен шешімдері қызметкерлердің мінез-құлқына тікелей әсер етеді.

Басшылықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы негізгі аспектілері бірнеше маңызды қағидаларға негізделеді. Біріншіден, басшы жетекшілік ету арқылы үлгі көрсетуі тиіс, яғни өз әрекеттерімен адалдық пен ашықтықтың маңыздылығын көрсетуі қажет. Басшының әділ және сыбайлас жемқорлықтан таза болуы ұйымдағы қызметкерлерге оң әсерін тигізіп, ұжымда сенім мен әділдік атмосферасын қалыптастырады. Егер басшылық заң мен этикалық нормаларды қатаң сақтаса, бағыныштылар да сол қағидаларды ұстануға бейімделеді. Екіншіден, ашықтық пен есептілікті қамтамасыз ету маңызды. Ұйымның барлық деңгейінде шешім қабылдау үдерісінің айқын болуы, қаржылық есептіліктің жариялануы, басқарушылық процестердің түсінікті әрі қолжетімді болуы сыбайлас жемқорлыққа жол бермеудің тиімді тәсілі болып табылады. Сонымен қатар, қызметкерлердің ұсыныстарын тыңдап, олардың пікірлерін ескеру ұйымдағы сенім деңгейін арттырады және олардың құқықтарын қорғауға кепілдік береді. Үшіншіден, қызметкерлерді оқыту мен дамытуға ерекше көңіл бөлінуі қажет, себебі сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат пен процедуралар туралы тұрақты түрде тренингтер өткізу, заңнамалар бойынша білімдерін жетілдіру және этикалық стандарттарды түсіндіру қызметкерлердің құқықтық сауаттылығын арттырады. Бұл олардың сыбайлас жемқорлықтың салдарын түсінуіне және оған қарсы тұру дағдыларын дамытуына мүмкіндік береді. Осы қағидаларды жүйелі түрде қолдану ұйымның этикалық мәдениетін нығайтып, әділдік пен ашықтықты сақтауға ықпал етіп қана қоймай, сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің алдын алуға да септігін тигізеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес әлемнің көптеген елдерінде өзекті мәселе болып табылады. Сондықтан әртүрлі елдерде қолданылатын тиімді тәжірибелерді қарастыру маңызды. Сингапур әлемдегі сыбайлас жемқорлық деңгейі ең төмен елдердің бірі ретінде танылған. Бұл жетістікке жету үшін мемлекет түбегейлі реформалар жүргізді. Біріншіден, мемлекеттік қызметкерлердің жалақысы жоғары деңгейде белгіленді, бұл олардың пара алуына деген ынтасын азайтты. Екіншіден, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тергеу бюросы (СРІВ) құрылып, ол үкіметтен тәуелсіз жұмыс істейді және кез келген лауазымды тұлғаны тергеуге құқылы. Үшіншіден, заң бұзушыларға қатаң жазалау шаралары енгізілді, тіпті жоғары лауазымды тұлғаларға да кешірім жасалмайды. Бұл жүйе мемлекеттік қызметкерлер арасында жауапкершілікті арттырып, ашықтық қағидатын орнатуға ықпал етті. Сонымен қатар, Сингапур сыбайлас жемқорлықпен күресті тек жазалау шаралары арқылы ғана емес, моральдық құндылықтарды насихаттау, жастарды адалдыққа тәрбиелеу арқылы да жүзеге асырады.

Швеция – мемлекеттік басқару жүйесіндегі ашықтық пен есептілік принциптерін жоғары деңгейде ұстанатын елдердің бірі. Мұнда азаматтық қоғам мен билік арасында сенімді қарым-қатынас орнатылған, яғни кез келген адам мемлекеттік органдардың қызметін бақылай алады. Мемлекеттік құжаттар, бюджеттік шығындар мен мемлекеттік келісімшарттар ашық түрде жарияланады. Бұл жүйе "ашық басқару" қағидатына негізделген, яғни кез келген азамат

мемлекеттік мекемелердің жұмысы туралы ақпаратқа еркін қол жеткізе алады. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметкерлердің этикалық нормаларды қатаң сақтауын қамтамасыз ететін этика жөніндегі арнайы агенттіктер бар. Бұл агенттіктер мемлекеттік органдарда сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін бағалап, алдын алу шараларын ұсынып отырады.

АҚШ-та сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жоғары деңгейде дамыған ішкі бақылау және есептілік жүйелеріне негізделген. Мемлекеттік мекемелерде арнайы комплаенс (сәйкестік) бөлімдері бар, олар қызметкерлердің заң бұзбауын қадағалайды және мүдделер қақтығысын болдырмауға бағытталған саясатты жүзеге асырады. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметкерлерге қаржылық ашықтық талаптары қойылады. Яғни, олар өз кірістері мен мүліктері туралы декларация тапсыруға міндетті. Бұл жүйе мемлекеттік қызметкерлердің заңсыз табыс табу әрекеттерін азайтады. Сондай-ақ, АҚШ-та "Ашықтық туралы заң" (Freedom of Information Act – FOIA) бар, ол кез келген азаматқа мемлекеттік мекемелерден ақпарат сұратуға мүмкіндік береді. Бұл механизм мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығын қамтамасыз етеді.

Әрбір мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жолдары әртүрлі болғанымен, олардың ортақ ерекшеліктері бар: ашықтық, есептілік, мемлекеттік қызметкерлердің жоғары жалақысы, тәуелсіз бақылаушы органдардың болуы және құқықтық қатаң шаралар. Бұл әдістер сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетуге маңызды рөл атқарады және басқа елдер үшін де үлгі бола алады.

Жалпы алғанда, сыбайлас жемқорлықпен күрес мемлекеттік органдардың ғана емес, білім беру мекемелері мен жеке ұйымдардың да бірлескен күш-жігерін қажет етеді. Қазақстанда енгізілген стратегиялардың нәтижесінде көптеген салаларда ашықтық артты. Мысалы, Қазақстанның орнықтылық қоры комплаенс-бақылаушы жүйесін енгізу арқылы жемқорлық тәуекелдерін азайтса, ҚазҰУ-да жемқорлыққа қарсы ғылыми-зерттеу институты құрылды. Бұл бастамалар болашақта жемқорлық деңгейін төмендетуге ықпал етуі мүмкін.

Қорытындылай келе, басшылық пен менеджменттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы рөлі ұйымның тұрақтылығы мен беделін айқындайтын маңызды факторлардың бірі болып табылады. Басшының жеке үлгісі, ашықтықты қамтамасыз етуі және қызметкерлерді этикалық нормаларға үйретуі ұйым ішінде әділдік пен сенімділік деңгейін арттырады. Жемқорлықтың алдын алу тек жазалау шараларымен ғана емес, сонымен қатар қызметкерлердің құқықтық сауаттылығын көтеру, ішкі бақылау жүйесін жетілдіру және ашық корпоративтік басқару стандарттарын енгізу арқылы жүзеге асады. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, сыбайлас жемқорлықты азайтудың тиімді жолы — басқару жүйесін әділдік, есептілік және ашықтық қағидаларына негіздеу. Осылайша, ұйым ішінде этикалық құндылықтарды нығайту және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті дамыту басшының ғана емес, әрбір қызметкердің жауапкершілігі екенін түсіну маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері: оқу құралы / Жалпы редакциясын басқарған б.ғ.д., профессор Б. С. Абдрасилов. – Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2016. – 176 б.
2. Стратегиялық менеджмент: оқу құралы / С. Купешова, Қ.С. Мұхтарова. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 178 б.
3. Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ.
4. Transparency International – сыбайлас жемқорлық деңгейін зерттейтін халықаралық ұйымның баяндамалары
5. The World Bank – мемлекеттік басқару, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттар туралы зерттеулер
6. <https://ahpc.edu.kz/wp-content/uploads/Сыбайлас-жемқорлыққа-қарсы-стратегиясы.pdf>
7. https://el.kz/qazaqstannyn-zhemqorlyq-dengeyi-boyynsha-reytingte-neshinshi-turgany-anyqtaldy_400012808
8. <https://kfu.kz/kz/>

УДК 342.3

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АТҚАРУШЫ БИЛІК ТАРМАҒЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БАҚЫЛАУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ КЕЙБІР СҰРАҚТАРЫ

Сембаев Р.Т.

Магистрант, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы
sembayev03@mail.ru

Мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік тармағын құрайтын атқарушы биліктің қалыптасуы, атқаратын қызметтерінің түрлері қарастырылады. Билік бөлу жүйесіндегі атқарушы билік тармағының құқықтық мәртебесі, еліміздің атқарушы билігінің өкілеттіктеріне, құқықтары мен міндеттеріне, мемлекеттік бақылау қызметі саласындаға заңмен бекітілген өкілеттіктеріне талдау жүргізіледі. Сонымен бірге Қазақстан Республикасының Үкіметінің еліміздің қалыптасуына, дамуына, азаматтардың жағдайларын жасаудағы қызметтері талқыланады. Атқарушы билікт тарапынан жүргізілетін негізгі қызметтері қатарында мемлекеттік бақылау жүргізу қызметінің оң тұстары анықталады. Атқарушы билік тармағының қызметін қамтамасыз етуші құқықтық актілердің маңыздылығы анықталады.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасының атқарушы билігі, Үкімет, мемлекеттік қызметкерлер, мемлекеттік бақылау, құқықтық реттеу.

В статье рассматривается формирование исполнительной власти как одной из ветвей государственной власти в Республике Казахстан, а также виды осуществляемых ею функций. Анализируется правовой статус исполнительной власти в системе разделения властей, полномочия, права и обязанности исполнительной власти, а также законодательно закреплённые функции в сфере государственного контроля. Также обсуждаются функции Правительства Республики Казахстан в становлении, развитии страны и создании условий для граждан. Среди основных функций, осуществляемых исполнительной властью, выделяются положительные стороны государственного контроля. Определяется значимость правовых актов, обеспечивающих деятельность исполнительной власти.

Ключевые слова: исполнительная власть Республики Казахстан, Правительство, государственные служащие, государственный контроль, правовое регулирование.

The article discusses the formation of the executive branch as a component of state power in the Republic of Kazakhstan and the types of functions it performs. The legal status of the executive branch within the system of separation of powers, its powers, rights and duties, and its legislatively defined authority in the field of state control are analyzed. The functions of the Government of the Republic of Kazakhstan in the formation, development of the country, and improving the living conditions of citizens are also addressed. Among the main activities carried out by the executive branch, the benefits of state control are identified. The importance of legal acts supporting the functioning of the executive branch is emphasized.

Keywords: executive power of the Republic of Kazakhstan, Government, public servants, state control, legal regulation.

Бүгінде мемлекеттік билік институттары тиімді ұйымдастыру мен бақылау принципі ретінде танылған билікті жіктеуге негізделеді. Бірыңғай мемлекеттік билікті

дербес заңнамалық, атқарушылық және сот тармақтарына жіктеу мемлекеттегі саяси билік нысанын айқындайтын саяси-құқықтық қағидаттардың бірі және мемлекетті демократиялық және құқықтық деп танудың басты өлшемі болып табылады.

Қазақстан Республикасының өз егемендігі мен тәуелсіздігін жариялауы оның конституциялық құрылысын дамытудағы жаңа кезең болды. Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында «ол өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады» делінген [1]. Осыдан біз елдің дамудың әмбебап өркениетті жолын таңдағанын көріп отырмыз. Құқық үстемдігі өлшемдерінің бірі билікті мемлекеттік билікті ұйымдастыруда салаларға жатқызу қағидатын іске асыру болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең қымбат қазына болып табылатынын мойындай отырып, адамның құқықтары мен бостандықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін сақтау мен қорғау мемлекеттік биліктің басты міндеті болып табылатындығы туралы қорытынды шығарады. Бұл мақсатты іске асыратын республикадағы мемлекеттік билік тұтас болып табылады, ол Конституция мен заңдар негізінде биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлінеді және тежемелік және тепе-теңдік жүйесін пайдалана отырып өзара іс-қимыл жасайды. Бұл бөлу тұтас бөліктен бөлінбейді, бірақ жаңа тәуелсіз мемлекетке саяси және заңдық тұрғыдан икемді болуға мүмкіндік береді.

Құқық үстемдігінің негізі билікті бөлу жүйесін қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстан сондай-ақ өз егемендігі жарияланған сәттен бастап мемлекеттік құрылыстағы билікті бөлу қағидатын іске асыруға кірісті. Қазіргі уақытта билікті бөлу жүйесі дамыған елдердің Конституциясында мойындалған және бекітілген негізгі қағидатқа ие. Сәйкес өлшемде-шаралардың ауқымды кешені іске асырылуда кеңейту және тереңдету бойынша ғылыми зерттеулер саласындағы отан тарихы.

Билікті бөлу жүйесі, егер Қазақстанның мемлекеттік шындығында, оның тарихи-құқықтық жоспарында қалыптасу негіздері нақты тұжырымдалған және өткен тәжірибенің жалпыланған сипатымен сипатталған жағдайда ғана тиімді іске асырылуы мүмкін. Бірнеше ғасырлар бойы билікті бөлу жүйесі дамудың әртүрлі сатыларынан өтті. Қазақстан да мемлекеттік жүйеде билікті бөлудің тиімді тәсілін табу және бекіту жолында өзінің тәуелсіздігін алған сәттен бастап түрлі саяси реформалар жүргізу арқылы шаралар жүргізіп келеді. Оның мақсаты еліміздегі билік тармақтарының құқықтық, демократиялық мемлекет талаптарына сай келетін түрлеріне қол жеткізу.

Құқықтық мемлекетте билік тармақтары жоғары дербестік дәрежесіне ие және мемлекеттегі өз функцияларын өз бетінше орындайды. Билік бір-бірінің жұмыстарына және бір-бірінің міндеттеріне араласпауы тиіс. Тек сонда ғана олар жеке еркіндік пен қоғамның жүйелі дамуына қызмет етеді. Республиканың мемлекеттік өмірінде билікті жіктеу қағидатын сақтау демократиялық қоғамдағы қоғамдық қатынастарды реттеудің объективті күрделі шартты әдісі болып табылады.

Атқарушы билік органдарының мәртебесі биліктің жіктеу теориясына негізделеді, ол заң шығару және атқару қызметінің балансын білдіреді.

Атқарушы билік мазмұнының бұл белгілері оның түрінің белгілерін қалыптастырады: белгілі бір құрылымда иерархиялық құрылған аппараттың және көптеген кәсіби қызметкерлердің болуы. Қарастырылып отырған биліктің әмбебаптығы, оның пәндік және ұйымдастырушылық сипаты әр түрлі әкімшілік аппараттың, иерархиялық құрылған басқарудың өмір сүруіне себепші болады.

Күрделі басқару жүйесінің субъектілері: басқару органдары, кәсіпорындар мен мекемелердің әкімшілігі, әскери бөлімдердің басшылары, лауазымды тұлғалар атқарушы биліктің меншік иелері болып танылады. Нәтижесінде билік органдары өз функцияларына сәйкес дараланады. Ол бір субъектілер басқаларға міндетті шешімдер қабылдайтын иерархиялық қоғамдық қатынастар жүйесін бейнелейді.

Атқарушы биліктің күші өзі алатын өкілеттіктер мен ресурстардың көлемімен, сондай-ақ халықтың бірлігі, тәуелсіздігі, кәсібилігі және оған сенімі арқылы айқындалады. «Өз қызметі саласындағы атқарушы билік тәуелсіз болуы тиіс, өйткені іс-әрекеттің толық тәуелсіздігі тиімділік пен прогрестің кепілі болып табылады», дербестік үшін шешім қабылдау нысанын таңдай білуі, ресурстармен маневр жасай білуі тиіс.

Осылайша, атқарушы билік біріншіден, мемлекеттік аппараттың ерекше тобының жұмыс істеуі, екіншіден, осы субъектілер қызметінің қоғамдық өмірдің түрлі аспектілерін реттеу мақсатында өкілді билік субъектілері бекіткен жалпы нормаларды іске асыруды қамтамасыз етуге тікелей бағытталуымен айқындалады.

Қазақстан Республикасының Үкіметі атқарушы биліктің жалпы құзыретінің ұжымдық органы болып табылады, ол мемлекеттік басқарудың салалық және салааралық органдарының басшыларынан және Президент алдында жауапты орталық және жергілікті атқарушы органдардың, Парламентке есеп беретін, Қазақстан Республикасы Конституциясының заңдарын, Президенттің жарлықтарын орындау бойынша өкілеттіктер берілген, елдің бүкіл аумағында міндетті күші бар нормативтік актілер шығаруға құқығы бар басқа да жоғары лауазымды адамдарынан тұрады [2, 96].

Үкімет министрліктердің, мемлекеттік комитеттердің және атқарушы биліктің бірыңғай жүйесіне кіретін басқа да ведомстволардың жұмысына басшылық жасайтын болады.

Атқарушы билік жүйесіндегі жоғары орган ретіндегі Үкіметтің ережесі Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында жүзеге асырылатын және жергілікті атқарушы органдарға таратылатын өкілеттіктермен қамтамасыз етіледі.

Үкіметтің құзыретін экономикалық, әлеуметтік, ғылыми-техникалық, білім беру және мәдени; әкімшілік-саяси басқару; құқық тәртібін нығайту, сыртқы саясат саласында бөлуге болады. Мысалы, экономика саласында көрсетілген өкілеттіктермен қатар мемлекеттік валюталық, қаржылық және материалдық ресурстарды құру және пайдалану кезінде заңнаманың сақталуына мемлекеттік бақылауды қамтамасыз ету; құрылымдық және инвестициялық саясатты жүзеге асыру; баға белгілеу саласында мемлекеттік саясатты әзірлеу және іске асыру, бағаларды мемлекеттік реттеуге жататын өнімдердің, тауарлар мен қызметтердің ассортиментін бекіту. Әлеуметтік саладағы Үкімет құзыретіне өңірлердің әлеуметтік даму мәселелерін шешуді қамтамасыз ету, жастар проблемаларын шешуге жәрдемдесу кіреді.

Әкімшілік-саяси басқару саласында Үкімет кеңесші органдарды құрады және таратады, министрліктер мен мемлекеттік комитеттердің, Үкіметтің құрамына кірмейтін орталық атқарушы органдардың қызметіне басшылық жасайды, министрлердің орынбасарларын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады, жергілікті атқарушы органдардың қызметіне басшылық жасайды.

Қазіргі әлемде теңдестірілген мемлекеттік басқару және мемлекет функцияларын іске асырудың нәтижелі тетігі мәселелері ерекше өзекті болып отыр, оның маңызды құрамдас бөлігі мемлекеттік бақылау болып табылады. Бақылауды тиімді іске асыру қоғамның және жеке тұлғаның мемлекеттік билік институттарына деген сенімін арттыруға, мемлекеттің белгілі бір функцияларын іске асыру кезінде мемлекеттік билік органдарының қызметіндегі заңдылық дәрежесін біріздендіруге және арттыруға ықпал етуі керек.

Мемлекет басшысымен айқындалған саясат шеңберінде әр мемлекеттік орган өз саласында тиімді басқару жұмыстарын атқару тиіс. Жұмыстардың тиімділігі ел экономикасын алға жылжытуды, азаматтардың әл ауқаттарының жақсаруын,

Қазақстан Республикасының Конституциясында жария етілген негізгі басым қағидалардың орындалуын, іске асуын қамтамасыз етеді. Бұл шара тиісті мемлекеттік органның өз деңгейінде және өзіне бағынысты құрылым жұмыстарын бақылау арқылы белгілі бір нәтижелерге қол жеткізе алады.

Елімізде мемлекеттік бақылау және қадағалау функциялары тек мемлекеттік органдар ғана жүзеге асырады [3]. Барлық мемлекеттік органдардың ішіндегі маңыздысы болып табылатын Қазақстан Республикасы Үкіметінің мемлекеттік бақылау саласында заңмен берілген құзіреттері нақты құқықтық актілермен қамтылған негізделген. Құқықтық мемлекет қағидасына сәйкес кез келген әрекет құқық, заң аясында болуы мемлекет талабы.

Қазақстан Республикасының Үкіметіне заң аясында келесідей бақылау функциялары берілген:

1) Алдымен Қазақстан Республикасының Үкіметі туарлы Конституциялық Заңға сәйкес Үкіметтің ерекше құзіреттерінің қатарында Республиканың қаржы жүйесін нығайту жөніндегі шараларды әзірлейді және жүзеге асырады; мемлекеттік валюта, қаржы ресурстары мен материалдық ресурстарды жасақтау және пайдалану кезінде заңдылықтың сақталуын мемлекеттік бақылауды қамтамасыз етеді;

2) Республика Президенті актілерінің орындалуын ұйымдастырады және оларды министрліктер мен жергілікті атқарушы органдардың орындауын бақылауды жүзеге асырады;

3) Министрлік деңгейінде стратегиялық, реттеу, іске асыру және бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асырады;

4) Ведомство арқылы Республиканың орталық атқарушы органының құзыреті шегінде реттеу, іске асыру және бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асыра алады, сондай-ақ орталық атқарушы органның стратегиялық функцияларын орындауға ведомствоның құзыреті шегінде қатыса алады [4].

Үкімет Республика Конституциясының, заңдарының, Президент актілерінің, өзге нормативтік құқықтық актілердің негізінде және оларды орындау үшін нормативтік және жеке қаулылар шығарады.

Халықтың өмірі мен денсаулығына, конституциялық құрылысқа, қоғамдық тәртіпті сақтауға, елдің экономикалық қауіпсіздігіне қатер төндіретін жағдайларға жедел ден қою мақсатында заң жобалары Парламентке енгізілген жағдайда, Үкіметтің заң күші бар уақытша қаулыларын Республика Үкіметі өз жауапкершілігімен қабылдауға құқылы, олар Парламент қабылдаған заңдар күшіне енгенге дейін немесе Парламент заңдарды қабылдамағанға дейін қолданыста болады.

Үкімет қаулылары Үкімет мүшелерінің жалпы санының көпшілік даусымен қабылданады. Үкімет қаулыларына Республика Премьер-Министрі қол қояды. Үкіметтің заң күші бар уақытша қаулылары Үкімет мүшелері жалпы санының үштен екісінің даусымен қабылданады. Республика Премьер-Министрі өкімдер шығарады. Премьер-Министрдің өкімдері әкімшілік-өкімдік, жедел және жеке-дара сипаттағы мәселелер бойынша шығарылады. Өздерінің құзыреті шегінде қабылданған Үкіметтің заң күші бар уақытша қаулыларының, Үкімет қаулылары мен Республика Премьер-Министрі өкімдерінің Республиканың бүкіл аумағында міндетті күші болады. Яғни, мемлекет өмірінің кез келген саласын мемлекеттік басқару мен бақылау осы құқықтық актілер арқылы қамтылып отыр.

Қорытындылай келе, үкіметтің орталық және жергілікті атқарушы органдарға қатысты құзыретін талдау кезінде оның орталық және жергілікті атқарушы органдардың қызметін толыққанды басқару үшін қажетті өкілеттіктерге ие екенін көріп отырмыз.

Бақылауды тиімді іске асыру қоғамның және жеке тұлғаның мемлекеттік билік институттарына деген сенімін арттыруға, мемлекеттің белгілі бір функцияларын іске асыру кезінде мемлекеттік билік органдарының қызметіндегі заңдылық дәрежесін біріздендіруге және арттыруға ықпал етуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.-URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
2. Митин С.С. Государственная власть: понятие и закономерности организации. – Красноярск: Издательство Красноярского ГУ, 2004. – 181 с.
3. Мемлекеттік бақылау және қадағалау функцияларын реттеу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 1999 жылғы 7 қыркүйек N 205. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U990000205_
4. Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 18 желтоқсандағы № 2688 Конституциялық заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002688_

UDC 342.9.07

ETHICAL NORMS AND ANTI-CORRUPTION STANDARDS IN THE CIVIL SERVICE OF THE RUSSIAN FEDERATION: PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

Starodubtsev G.S.

Doctor of Law, Professor of the Department of International Law,
Russian State University of Justice named after V. M. Lebedev,
Moscow, Russia
dexter77@list.ru

The article analyzes the problems of law enforcement of ethical norms and anti-corruption standards in the civil service of the Russian Federation. The key aspects of the legal regulation of professional ethics and anti-corruption behavior are considered, the main obstacles to the effective implementation of ethical standards are identified. Special attention is paid to the issues of control and monitoring of compliance with the norms of professional ethics, the analysis of disciplinary practices and the impact of organizational culture on the anti-corruption behavior of civil servants. The article offers prospects for improving law enforcement practice in terms of strengthening internal control, introducing digital tools to monitor violations and raising the level of legal awareness of civil servants.

Keywords: ethical norms, anti-corruption standards, civil service, law enforcement practice, disciplinary responsibility, corruption, professional ethics.

В статье анализируются проблемы правоприменения этических норм и антикоррупционных стандартов в государственной службе Российской Федерации. Рассмотрены ключевые аспекты нормативно-правового регулирования служебной этики и антикоррупционного поведения, выявлены основные препятствия для эффективного внедрения этических стандартов. Особое внимание уделено вопросам контроля и мониторинга соблюдения норм служебной этики, анализу практик дисциплинарной ответственности и влиянию организационной культуры на антикоррупционное поведение госслужащих. В статье предложены перспективы совершенствования правоприменительной практики в части усиления внутреннего контроля, внедрения цифровых инструментов для мониторинга нарушений и повышения уровня правосознания государственных служащих.

Ключевые слова: этические нормы, антикоррупционные стандарты, государственная служба, правоприменительная практика, дисциплинарная ответственность, коррупция, служебная этика.

Мақалада Ресей Федерациясының мемлекеттік қызметіндегі этикалық нормалар мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарды қолдану мәселелері талданады. Қызметтік этиканы және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлықты нормативтік-құқықтық реттеудің негізгі аспектілері қаралды, этикалық стандарттарды тиімді енгізу үшін негізгі кедергілер анықталды. Қызметтік әдеп нормаларының сақталуын бақылау және мониторингтеу, тәртіптік жауапкершілік тәжірибелерін талдау және ұйымдық мәдениеттің мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқына әсері мәселелеріне ерекше назар аударылды. Мақалада ішкі бақылауды күшейту, бұзушылықтарды мониторингілеу және мемлекеттік қызметшілердің құқықтық сана деңгейін арттыру үшін цифрлық құралдарды енгізу бөлігінде құқық қолдану практикасын жетілдіру перспективалары ұсынылған.

Түйінді сөздер: этикалық нормалар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттар, Мемлекеттік қызмет, құқық қолдану практикасы, тәртіптік жауапкершілік, сыбайлас жемқорлық, қызметтік этика.

Ethical norms and anti-corruption standards in the civil service system of the Russian Federation (RF) play a key role in ensuring transparency, accountability and efficiency of public administration. These norms are aimed at creating a stable system of values based on the principles of legality, impartiality, responsibility and respect for the rights of citizens. Ethical standards form the basis for the official conduct of civil servants, contribute to reducing corruption risks and ensure public confidence in government agencies.

The issues of regulation of official ethics and anti-corruption measures in the Russian Federation have a solid legal basis. The main regulatory acts regulating these aspects are:

- Federal Law "On the State Civil Service of the Russian Federation" No. 79-FZ dated July 27, 2004 [1]. This normative act defines the basic principles of public service, including requirements for professional ethics, duties of civil servants and the procedure for carrying out official activities. Article 17 of this law establishes the principles of official conduct aimed at preventing corruption and increasing the responsibility of employees to society.

- Federal Law "On Combating Corruption" No. 273-FZ dated December 25, 2008 [2]. This law regulates measures to prevent corruption, provides for the creation of anti-corruption mechanisms, and defines the forms of responsibility for corruption offenses. An important part of this law is the provision on the declaration of income and property of civil servants, which helps to reduce corruption and increase the transparency of the civil service.

Despite the existence of a well-developed regulatory framework and the active implementation of anti-corruption standards, the practice of their application in the Russian Federation faces a number of difficulties. These problems are both objective and subjective in nature and are related to the formalization of approaches to ethics, the lack of monitoring and control mechanisms, as well as the low level of legal awareness of civil servants. One of the key obstacles is the formal nature of monitoring compliance with ethical standards, which leads to insufficient effectiveness of law enforcement and the lack of effective accountability mechanisms for violations.

The problems are also related to the insufficient level of professional training of civil servants in the field of ethics and anti-corruption standards. Many employees do not realize the importance of observing ethical standards and do not perceive them as a tool for improving management efficiency. In addition, monitoring and control over compliance with anti-corruption standards is carried out largely by internal control services, which reduces the level of objectivity and independence of assessments. Unlike international practice, where independent audit and monitoring mechanisms are widely used, this practice is only just beginning to be implemented in the Russian Federation.

The process of digitalization of public administration plays a special role in the development of ethical standards and anti-corruption measures. The introduction of digital technologies and automated monitoring systems makes it possible to increase the level of control over compliance with anti-corruption standards and professional ethics. The introduction of information systems and platforms for analyzing data on the activities of civil servants helps to identify violations, increase accountability and reduce corruption risks.

However, despite the prospects of digitalization, there is a need for deeper reform of the system of control and monitoring of ethical standards. Effective anti-corruption policy requires an integrated approach, including the development of public control mechanisms, improving the level of professional training of civil servants and the introduction of innovative monitoring and data analysis tools.

The purpose of this article is to analyze the problems of law enforcement of ethical norms and anti-corruption standards in the civil service system of the Russian Federation, as well as to identify prospects for their improvement in the context of digitalization and new global challenges.

In the context of the growing digitalization of public administration and increasing public demands for transparency and responsibility of government agencies, the task of creating an effective system for monitoring compliance with ethical norms and standards is becoming particularly urgent. An important step on this path is not only the improvement of the regulatory framework, but also the development of new approaches to monitoring, training and evaluating

the effectiveness of civil servants. Only an integrated approach will achieve sustainable results in reducing corruption and increasing public confidence in the public service system.

Safonov O. I. examines the main ethical and moral aspects of the fight against corruption in the civil service system of the Russian Federation, emphasizing that successful combating corruption is impossible solely by administrative and legal methods and requires the formation of stable ethical standards and moral principles among civil servants [3]. Kostennikov M. V. and Kurakin A. V., in turn, focuses on the legal and organizational problems of the implementation of anti-corruption standards in the civil service system of the Russian Federation, emphasizing that the introduction of anti-corruption standards is an integral part of the administrative and legal status of civil servants and plays a key role in the formation of a professional environment intolerant of corruption. [4] N.A. Abuzyarova, M.V. Zaloilo et al . The article analyzes the anti-corruption ethical standards developed in domestic and foreign legal doctrine and practice. The authors consider mechanisms for strengthening the influence of these norms on the behavior of state and municipal employees, as well as on employees of state-owned companies, corporations and other organizations [5]. Thus, researchers agree that effective anti-corruption is impossible without a combination of legal, organizational and ethical mechanisms aimed at creating a culture of rejection of corruption and ensuring the professional behavior of civil servants.

An analysis of the current state of law enforcement of ethical norms and anti-corruption standards in the civil service of the Russian Federation has revealed a number of problems that hinder the effective functioning of the system of control over the behavior of civil servants. Despite the existence of a regulatory framework, including the Model Code of Ethics and Official Conduct for Civil Servants of the Russian Federation and Municipal Employees, as well as the provisions of the Federal Law "On Combating Corruption" No. 273-FZ, the practice of applying these standards demonstrates low effectiveness. Let's look at the main problems identified during the analysis.

One of the most significant problems is the formalization of approaches to the implementation of ethical norms and standards of professional conduct. Many provisions of the Code of Ethics for Civil Servants are declarative in nature and are not supported by specific mechanisms for their implementation. As a result, there is a situation in which civil servants perceive these norms as a formality, rather than as a guide to action.

Ethical standards enshrined in regulations are often considered secondary to legal requirements, which leads to their disregard in practice. This formal approach to monitoring compliance with ethical standards leads to a low level of law enforcement discipline. As a result, a situation is formed in which violations of ethical norms remain unpunished, and the norms themselves are perceived as non-binding.

Another significant problem is the lack of an independent and objective system for monitoring and evaluating compliance with ethical standards and anti-corruption standards. Currently, monitoring is carried out mainly by internal control services, which reduces the level of objectivity and effectiveness of assessments.

Unlike international practice, where independent audit mechanisms and public control tools are widely used, in Russia the monitoring system largely depends on departmental structures, which creates risks of formalization of the process and concealment of violations. Internal administrative control is usually limited to formal verification of accounts, while actual cases of violations of professional ethics may be overlooked.

In international practice, independent anti-corruption audit mechanisms are actively used to identify systemic problems and prevent violations. In Russia, such mechanisms have not yet been widely used, which reduces the effectiveness of control and leads to the formation of corruption risks.

One of the systemic problems that negatively affect the effectiveness of the implementation of anti-corruption standards is the low level of awareness of civil servants about the principles of professional ethics and anti-corruption requirements. Many government employees, especially at the municipal level, do not have sufficient knowledge about the regulatory requirements and the moral and ethical aspects of their behavior.

The lack of systematic training and professional development in the field of anti-corruption policy and ethics leads to the fact that civil servants are often unprepared to make decisions in difficult ethical situations. In addition, insufficient awareness of modern methods of monitoring and controlling anti-corruption standards limits the ability of civil servants to identify and prevent potential offenses.

The introduction of mandatory educational programs and advanced training courses in the field of anti-corruption policy and ethics would significantly increase the level of legal awareness of civil servants and form stable ethical behavior skills in their professional activities.

Another serious problem is the weakness of the institution of disciplinary responsibility for violations of ethical norms and anti-corruption standards. Despite the existence of legal norms governing the procedure for bringing to disciplinary responsibility, the practice of their application leaves much to be desired.

In many cases, the review of ethical violations is formal in nature, and real liability measures are not applied or are limited to minimal sanctions. This leads to a decrease in confidence in the public administration system and creates the perception of impunity for violations.

To increase the effectiveness of law enforcement practice in the field of compliance with ethical norms and anti-corruption standards in the civil service of the Russian Federation, it is necessary to introduce modern technologies, develop public control, modernize the training system for civil servants and create an independent institute for anti-corruption audit. An integrated approach will minimize corruption risks and increase the level of public confidence in government institutions.

Digitalization of public administration opens up new opportunities for automating the processes of monitoring compliance with ethical standards. The use of data analysis systems and AI algorithms makes it possible to identify potential violations and predict corruption risks. Automated monitoring systems ensure the formation of objective reports that can be used for inspections, and blockchain technologies guarantee the security and immutability of data.

The involvement of civil society in monitoring the activities of government agencies contributes to increased transparency and accountability of government. Independent supervisory boards and expert groups attached to government agencies, as well as crowdsourcing platforms, will allow citizens to report possible violations and monitor the results of appeals. The development of civil control mechanisms will strengthen public confidence in government institutions.

Professional development of civil servants in the field of anti-corruption policy requires the development of modern educational programs with an emphasis on case studies and practical modules for the analysis of ethical dilemmas. It is important to study international experience and adapt best practices to Russian realities. The introduction of interactive platforms and online courses will allow civil servants to improve their skills at a convenient time and develop sustainable ethical behavior skills.

An independent anti-corruption audit conducted by outside expert organizations will provide an objective analysis of compliance with ethical standards in the public service system. Special attention should be paid to monitoring conflicts of interest, analyzing income declarations, and evaluating the effectiveness of disciplinary mechanisms. The Institute of Independent Audit will increase the level of control and trust of citizens in the public service system.

Ethical standards and anti-corruption standards play an important role in ensuring transparency and trust in government institutions in the Russian Federation. However, the current practice of their application faces problems of a formal approach, lack of independent monitoring, poor training of civil servants and insufficient disciplinary responsibility, which creates conditions for the growth of corruption risks.

To increase the effectiveness of anti-corruption policy, an integrated approach is needed, including the introduction of digital monitoring tools, the development of civil control mechanisms, the modernization of the civil service training system and the creation of an independent anti-corruption audit institute. These measures will help minimize corruption risks, increase transparency, and create a sustainable anti-corruption culture in society based on the principles of legality and accountability.

REFERENCES:

1. Federal'nyi zakon "O gosudarstvennoi grazhdanskoj sluzhbe Rossiiskoi Federatsii" [Federal Law "On State Civil Service of the Russian Federation"] of July 27, 2004, No. 79-FZ. Available from the legal reference system "ConsultantPlus". Retrieved from https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_48601/
2. Federal'nyi zakon "O protivodeistvii korruptsii" [Federal Law "On Combating Corruption"] of December 25, 2008, No. 273-FZ. Available from the legal reference system "ConsultantPlus". Retrieved from https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_82959/
3. Safonov, O. I. (2015). Eticheskie osnovy protivodeistviya korruptsii gosudarstvennogo sluzhashchego [Ethical foundations of combating corruption by a public servant]. Elektronnyi vestnik Rostovskogo sotsial'no-ekonomicheskogo instituta [Electronic Bulletin of the Rostov Socio-Economic Institute], 3-4, 931–941.
4. Kostenikov, M. V., & Kurakin, A. V. (2014). Antikorruptsionnye standarty sluzhebного povedeniya gosudarstvennykh grazhdanskikh sluzhashchikh [Anti-corruption standards of official conduct of civil servants]. Monitoring pravoprimereniya [Law Enforcement Monitoring], 4(13), 26–34.
5. Abuzyarova, N. A., Zaloilo, M. V., Kuznetsov, V. I., et al. (2018). Antikorruptsionnaya etika i sluzhebnoe povedenie: nauchno-prakticheskoe posobie [Anti-corruption ethics and official behavior: A scientific and practical manual]. I. I. Kucherov & A. M. Tsirin (Eds.). Moscow: INFRA-M, Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the Russian Federation.

УДК 00

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Султан А.

Магистрант, I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
bekzat.toktagan03@mail.ru

Мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық мәдениетті қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Әлеуметтік және экономикалық салаларда сыбайлас жемқорлықтың теріс әсері туралы талдау жасалып, оның алдын алу үшін құқықтық мәдениеттің маңызы айқындалады. Әсіресе, құқықтық мәдениетті қалыптастыру арқылы қоғамда адалдық пен заңға бағынушылықты нығайту қажеттілігі көрсетіледі. Мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың тиімділігін арттыру, мемлекеттік қызметшілердің және қоғамның құқықтық сауаттылығын арттыру, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізудің түрлі әдіс-тәсілдері ұсынылады. Автор осы бағытта құқықтық білім беру мен ақпараттандырудың маңызды рөлін атап өтіп, жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы құқық қорғау органдарының қатысуының өзекті мәселелерін қарастырады.

Кілт сөздер: Сыбайлас жемқорлық, құқықтық мәдениет, мемлекеттік қызметшілер, жемқорлыққа қарсы мәдениет

В статье рассматриваются вопросы формирования правовой культуры в борьбе с коррупцией. Оценено негативное влияние коррупции на социально-экономические процессы, а также подчеркивается важность правовой культуры для профилактики этого явления. Особое внимание уделено необходимости укрепления честности и правопослушания в обществе через развитие правовой культуры. В статье рассматриваются способы повышения эффективности антикоррупционного законодательства, повышения правовой грамотности государственных служащих и граждан, а также предлагаются различные методы борьбы с коррупцией. Автор подчеркивает важную роль правового образования и информирования, а также участие правоохранительных органов в формировании антикоррупционной культуры.

Ключевые слова: Коррупция, правовая культура, государственные служащие, антикоррупционная культура.

The article addresses the issues of forming legal culture in the fight against corruption. The negative impact of corruption on socio-economic processes is analyzed, and the importance of legal culture in preventing this phenomenon is emphasized. Special attention is given to the necessity of strengthening integrity and law-abiding behavior in society through the development of legal culture. The article examines ways to enhance the effectiveness of anti-corruption legislation, improve legal literacy among public servants and citizens, and proposes various methods for combating corruption. The author highlights the important role of legal education and information dissemination, as well as the participation of law enforcement agencies in shaping an anti-corruption culture.

Key words: Corruption, legal culture, civil servants, anti-corruption culture.

Сыбайлас жемқорлық себептерін, шарттары мен салдарларын анықтау кезінде жергілікті менталитет, ұлттық және діни ерекшеліктер, құқықтық мәдениеттің деңгейі секілді факторлар ескерілуі тиіс.

«Қазақстан – 2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» бойынша жемқорлық ұлттық қауіпсіздікке төнген тікелей қатер болып саналады және мемлекет пен қоғам осындай жағымсыз құбылысқа қарсы күресетін бір күш болуға тиіс [1].

Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңында мүдделер қақтығысы «жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік

функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, оларға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың жеке мүдделері мен олардың лауазымдық өкілеттіктері арасындағы қайшылық, мұндай жағдайда осы аталған адамдардың жеке мүдделері олардың өздерінің лауазымдық өкілеттіктерін тиісінше орындамауына әкеп соғуы мүмкін» деп айқындалады [2].

Қоғамдық өмірде болып жатқан өзгерістер жағдайында елде қабылданған бағдарламалық құжаттарда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелеріне айрықша назар аударылады. 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының 2015–2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясының басты ерекшеліктеріне қазіргі кезеңдегі жұмыстың басым бағыттарының бірі – қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру жатады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыруда барынша табысқа жеткен елдердің тәжірибесін талдау қоғамда сыбайлас жемқорлықты рухани-этикалық деңгейде қабылдамау ахуалын қалыптастыру мейлінше тиімді тәсіл екенін көрсетті.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың феномені болып табылады. Сондықтан бұл параграфта сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың феноменін қарастырамыз.

Қоғамдық сананың әртүрлі нысандары бар, олардың көмегімен адамдар оларды қоршаған табиғатты, қоғам мен өздерін сезінеді. Моральдық (адамгершілік) саяси, құқықтық, эстетикалық, діни сана болып бөлінеді.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана» ұғымы қоғамдық сананың барлық нысандарын қамтиды. Бұл интегративті ұғым, себебі ол өзіне әртүрлі ғылым саласынан ақпаратты сіңіреді, әртүрлі оқу пәндерінде зерделенеді және ол туралы білімді тұжырымдауда зерттелетін құбылысты түсінудің жаңа деңгейіне шығады.

Осылайша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана қоғамдық сананың өзге де нысандарымен тікелей өзара байланыста болады және қоғамдық санаға тән барлық қасиеттер және сипаттамаларды меңгереді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана – бұл адамдардың сыбайлас жемқорлыққа әлеуметтік зұлымдық ретіндегі қатынасын білдіретін ұғымдар, теориялар, түсініктер мен сезімдердің, көзқарастар мен эмоциялардың жиынтығы.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет өз мазмұнына мәдениеттердің барлық қалған түрлерінің элементтерін қамтиды, бұл олардың тұтастығының жалғыз субъектісі ретінде адамның өзінің табиғатымен байланысты. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің ерекшелігі мәдениеттердің барлық түрлерімен өзара байланыста ғана емес. Оның мазмұны бірінші кезекте құқық пен адамгершілікті қамтиды. Мәдениеттердің барлық түрлері арасындағы диалог олардың арасындағы тығыз байланыстың барын белгілейді, олардың өзара толықтырушы рөлін атап өтіп, күшейтеді [3,38].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет нақты әлеуметтік жүйенің тыныс-тіршілігін қамтамасыз етуге бағдарланған, сондықтан оның түбегейлі қасиеті сыбайлас жемқорлықты тұтас, жүйелі – оның барлық адамгершілік, заңдық, экономикалық, саяси, ресурстық, технологиялық, экологиялық, әлеуметтік-психологиялық аспектілерінде, байланыстары мен көріністерінде болжай білу болып табылады.

Әлеуметтілік, әлеуметтендіру сияқты адамгершілікті қолдау мемлекеттің қызметіндегі институттардың, құқықтың, тетіктердің, тәртіптің, рәсімдердің белгілі бір жай-күйін қажет етеді. Бұл мәселеде өркениеттік біртектіліктің ерекше мәні бар.

Біздің еліміз үшін бұл көптеген басқа да мемлекеттер үшін де маңызды. Жаңа қазақстандық мемлекетті құру жағдайында тәуелсіз Қазақстанның өзіндік табыс коды, әлеуеті мен құндылықтары бар екенін ұмытпау қажет, оны сыбайлас жемқорлықтың шығу себебін жоя отырып, оған қарсы күресте жандандырған жөн [4,75].

Халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттары мемлекеттік экономикалық, индустриялық және әлеуметтік саясатты іске асыру үшін тиімді құрал болуы мүмкін. Олар жалпы республикалық, салалық сипаттағы белгілі

бір міндеттерді орындауды және әлеуметтік процестерге мақсатты түрде, кешенді әрі жүйелі ықпал ету мүмкіндігін береді. Оларда белгілі бір қоғамдық мәселелерді шешу бойынша алдағы уақыттағы іс-әрекеттер алгоритмі көрініс табады. Стратегиялық бағдарламалық құжаттарды іске асыру тиімділігін бағалау қажеттілігі, шығындарды бақылаумен ғана байланысты емес. Стратегиялық немесе бағдарламалық құжаттардың атқарылуын бағалау орындаушылардың нақты нәтижелерге қол жеткізуге баса назар аударуына, ағымдағы үрдістерді талдауға; заманауи түзетулерді қамтамасыз етуге; қызмет нәтижелерін табу арқылы жұртшылықтың сеніміне ие болуға көмектеседі [5,82].

Мемлекеттік қызметшілердің жалақыларының өзгермелі бөлігін айтарлықтай арттыра отырып және оны алуды мемлекеттік орган алдына қойылған сол не өзге мақсаттар бойынша мақсатты мәнге қол жеткізу фактісімен байланыстыру арқылы нәтиже бойынша еңбекақы төлеу тетіктерін енгізу қажет. Бұл процесс мемлекеттік қызметшілерді ынталандырады және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтады.

Сыбайлас жемқорлық үшін мүмкіндіктерді барынша азайтудың тиімді стратегиялық жоспарлау процесі мынадай өлшемдерді қамтиды:

- миссия (мемлекеттік органның болу қажеттігін түсіндіру);
- мақсаты (қоғамдық қатынастардың келешектегі жай-күйі, ол ведомство өзінің күш-жігерін жұмсайды);
- нәтижелілік көрсеткіші (салалар тұрғысынан емес, мақсатты топтардың параметрлері тұрғысынан);
- көрсеткіштердің мақсатты мәні (мысалы, жекелеген қызмет түрлерімен қамтамасыз етуді 20%-ға арттыру);
- орындалуын бағалау және бақылау.

Сондай-ақ, кері байланыс тетіктері қажет (мақсаттарға қол жеткізу дәрежесін бағалау нәтижесінде алынған ақпаратты пайдалану). Бұдан өзге, стратегиялық жоспарлау азаматтардың мақсатты топтарын анықтауды және мемлекеттік орган қызметін сырттай бағалауды қамтиды [6,42].

2024 жыл Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласында елеулі қадамдар мен жаңа бастамалардың іске асқан жылы болды. Мемлекет бұл мәселеге қатысты жаңа механизмдер мен тиімді әдістер енгізіп, қоғамдық бақылауды күшейтті. Жыл бойы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мен оған қарсы іс-қимылдың заңдық негіздері нығайтылып, мемлекеттік қызметте ашықтық пен есептілік артты.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет тұрақты негізде халықаралық ынтымақтастықты жетілдіру бойынша жұмыс жүргізеді. Қатардың Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ведомствосы басшысының шақыруымен биылғы жылдың 26-27 қарашасында Доха қаласында Төраға Асхат Жұмағали бастаған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет делегациясы Ислам ынтымақтастығы Ұйымына (ИЫҰ) мүше елдердің жемқорлыққа қарсы органдарының Екінші министрлік кездесуіне қатысқан болатын.

Іс-шараға әлемнің 53 елінен 250-ден астам делегат, сондай-ақ халықаралық және өңірлік ұйымдар қатысты.

Іс-шараның мақсаты – ислам әлемінің жемқорлыққа қарсы ведомстволарының өкілдері, сарапшылар мен халықаралық ұйымдар арасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы өзекті сын-қатерлерді талқылау және ынтымақтастықты нығайту.

Қазақстанның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметі жемқорлыққа қарсы саясат тұжырымдамасын, заңнамалық бастамаларды іске асыру, алдын алу және қылмыстық-құқықтық шараларды қолдану, цифрлық шешімдерді енгізу, оның ішінде «ақшаны бояу», қылмыстық активтерді іздеу және қайтару мәселелері бойынша жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қазақстандық тәжірибесін таныстырды.

Ынтымақтастық халықтардың әл-ауқатын жақсарту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру шеңберінде әлеуметтік-экономикалық және мәдени ортаның

ортақ құндылықтары мен ерекшеліктерін бөлісетін осы ұйымға қатысушылар арасындағы сенімді нығайтуға бағытталған[7].

Қорытындылайтын болсақ, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық мәдениетті қалыптастыру – бұл қоғамдағы әділдік пен заңдылықты қамтамасыз ету үшін маңызды қадам. Бұл үдеріс әрбір азаматтың құқықтық санасын көтеруге, заңдарды құрметтеуге және сыбайлас жемқорлыққа қарсы белсенді азаматтық ұстаным қалыптастыруға бағытталған.

Құқықтық мәдениетті қалыптастырудың басты элементтері:

- Білім беру арқылы жастардың құқықтық сауаттылығын арттыру;
- Мемлекеттік органдардың ашықтығы мен есептілігі;
- Қоғамдағы азаматтық белсенділік пен БАҚ рөлінің артуы;
- Жаза мен жауапкершіліктің күшеюі, сондай-ақ, адалдықты насихаттау.

Бұл әрекеттердің барлығы қоғамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресін күшейтіп, әділ әрі заңды орта қалыптастырады. Егер әр адам өз құқықтарын біле отырып, заңға құрметпен қарайтын болса, сыбайлас жемқорлықпен күресте айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізуге болады.

Сондықтан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық мәдениетті қалыптастыру — әрқайсымыздың жауапкершілігіміз болып табылады. Егер барлық деңгейде бұл мәселеге назар аударылып, дұрыс әрекеттер жасалса, елімізде әділ әрі теңдестірілген қоғам құруға болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық мәдениетті қалыптастыру — бұл тек мемлекеттік органдардың ғана емес, барлық қоғамның бірлескен міндеті. Заңды құрметтеу, құқықтық сауаттылықты арттыру және сыбайлас жемқорлықты жою үшін әр азаматтың белсенділігі қажет. Құқықтық мәдениет қоғамда өзара сенім мен құрметті қалыптастырып, әділдік пен заң үстемдігінің орын алуына ықпал етеді.

Бұл үдеріс тек заңды өзгерту емес, сонымен қатар азаматтардың мінез-құлқында, әлеуметтік нормалар мен құндылықтарда да үлкен өзгерістерді талап етеді. Әр азаматтың құқықтық мәдениеті жоғары болған сайын, сыбайлас жемқорлықты жеңу мүмкіндігі де жоғары болады. Мемлекет пен қоғам бірлесе отырып, құқықтық тәртіпті нығайтып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді шаралар қабылдаса, елімізде әділеттілік орнап, тұрақтылық пен даму артады.

Қорыта айтқанда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық мәдениетті қалыптастыру — бұл ұлттың болашағына жасалған инвестиция. Адал қоғам құру — әрқайсымыздың жауапкершілігіміз, және тек ортақ күш-жігердің арқасында ғана біз бұл мәселемен күресіп, жеңіске жете аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1.«Қазақстан2050»Стратегиясы. <https://www.akorda.kz/kz/>
2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 ж.18 қараша №410. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>
3. Антикоррупционная политика: учебное пособие / под ред. Г. А. Сатарова. – М., 2014. – 368 с.
4. Using Potential Path Trees to Map Sex Offender Access to Schools By: Downs, Joni A.APPLIED SPATIAL ANALYSIS AND POLICY Volume: 7 Issue: 4 Pages: 381-394 Published: DEC 2018 Full Text from Publisher View Abstract.View Abstract. Times Cited: 0(from All Databases).
5. Басовский Л. Е. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: учебное пособие. – М.: ИНФРА – М, 2024.-260 с.
6. Лузгин И. И. Коррупция и ее общественная опасность: курс лекций для студентов неюридических специальностей. - Новополюцк: ПГУ, 2020. - 144 с.
7. Жыл қорытындысы: Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүргізілген елеулі қадамдар. 27 Желтоқсан, 2024. <https://egemen.kz/article/379094-zhyl-qorytyndysy-sybaylas-dgemqorlyqqa-qarsy-dgurgizilgen-eleuli-qadamdar>

УДК 00

АНТИКОРРУПЦИОННАЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ ЭТИКИ

Тайторина Б.А.

Д. ю. н., профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Республика Казахстан
binur.a@mail.ru

В статье исследуется антикоррупционная функциональность этики как основополагающего элемента, формирующего достойную жизнь общества. Автор подчеркивает, что этические предписания способствуют ограничению низменных проявлений, корректируют поведение и формируют отношение к социуму и универсуму. Рассматриваются исторические аспекты этики, ее влияние на нравственность и мораль, а также роль этических норм в противодействии коррупции. В статье акцентируется внимание на том, что амбициозные личности, приходя к власти, могут исказить моральные принципы, что приводит к коррупционным деяниям и злоупотреблениям. Автор утверждает, что доступ к власти для таких людей должен быть ограничен, чтобы предотвратить распространение коррупции. Также рассматриваются антикоррупционные законодательные акты, индекс восприятия коррупции и меры по борьбе с коррупцией на международном уровне. В исследовании подчеркивается важность этики как инструмента в борьбе с коррупцией и необходимости формирования моральных стандартов для обеспечения устойчивого развития общества.

Ключевые слова: этика, мораль, нравственность, коррупция, противодействие коррупции, антикоррупционная политика.

Мақалада қоғамның лайықты өмірін қалыптастыратын негізгі элемент ретінде этиканың сыбайлас жемқорлыққа қарсы функционалдығы зерттеледі. Автор этикалық нұсқаулар төменгі көріністерді шектеуге, мінез-құлықты түзетуге және қоғам мен әмбебап көзқарасты қалыптастыруға ықпал ететінін атап көрсетеді. Этиканың тарихи аспектілері, оның адамгершілік пен моральға әсері, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы этикалық нормалардың рөлі қарастырылады. Мақалада билікке келген өршіл адамдар моральдық қағидаларды бұрмалауы мүмкін, бұл сыбайлас жемқорлық әрекеттері мен теріс қылықтарға әкеледі. Автор сыбайлас жемқорлықтың таралуын болдырмау үшін мұндай адамдар үшін билікке қол жетімділікті шектеу керек дейді. Сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамалық актілер, сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі және халықаралық деңгейде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі шаралар қаралады. Зерттеу этиканың сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі құрал ретіндегі маңыздылығын және қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін моральдық стандарттарды қалыптастыру қажеттілігін көрсетеді.

Түйін сөздер: этика, мораль, адамгершілік, сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат.

The article examines the anti-corruption functionality of ethics as a fundamental element shaping a decent life in society. The author emphasizes that ethical prescriptions help to limit base manifestations, correct behavior and form an attitude towards society and the universe. The article examines the historical aspects of ethics, its impact on morality and morals, as well as the role of ethical standards in combating corruption. The article focuses on the fact that ambitious individuals, coming to power, can distort moral principles, which leads to acts of corruption and abuse. The author argues that access to power for such people should be limited in order to prevent the spread of corruption. Anti-corruption legislation, the corruption perception index, and anti-corruption measures at the international level are also being considered. The study highlights the importance of ethics as a tool in the fight against corruption and the need to form moral standards to ensure the sustainable development of society.

Key words: ethics, morality, morality, corruption, anti-corruption, anti-corruption policy.

Этика, как показывает история человеческого развития, образует основу достойной жизни общества. Ее предписания, проникая в сознание индивидуума, имеют свойство ограничивать проявление низменного начала в нем, корректировать его поведение, отношение к социуму и универсуму, сподвигать к размышлениям о праведности того или иного поступка, к выбору.

Этика есть наука о человеческих добродетелях. Эта мысль составляет ядро аксиологического дискурса Аристотеля. Апеллируя к понятию «этос» (ethos – первоначально: место совместного проживания, позднее - обычай, нрав), древнегреческий философ придал этому понятию, преобразовав его в этику, новую семантическую грань, обозначив ею целый спектр личностных, душевных качеств, относящихся к нравственной сущности человека, его поведению, отношению с другими людьми. В данном своем значении, перманентно подвергаясь различным интеллектуальным изысканиям и трансформациям, этика дошла до наших дней.

Размышляя и рассуждая об этике, мы тем самым говорим о нравственности, морали как основополагающем стержне человеческого бытия, стержне, на котором покоится благопристойное существование человечества. И, казалось бы, этот стержень должен быть прочным, стальным, не поддающимся никаким коррозиям. Однако жизнь демонстрирует иное.

В свое время выдающийся немецкий философ Лессинг в «Воспитании человеческого рода», рассуждая о религиозных верованиях как колоссальном стимуле нравственного совершенствования людей, предсказал наступление безрелигиозного времени, когда мораль сможет обходиться без веры в высшее существо [121, с. 193]. Надо отдать должное проницательности Лессинга, прозревшего истину: мы действительно оказались свидетелями атакующей поступи атеизма, приведшего определенную часть человечества к жизни без Бога. Но Лессинг не смог, да и не мог, наверное, предположить, что человек по истечении некоторого времени будет обходиться не только без веры в высшее существо, но и без самой морали, что на смену ей воцарится воинствующий имморализм, порожденный эпохой техногенных революций, что человеческим миром будут владеть квазиценности и в чреде их - культ золотого тельца, к подножию которого будут низложены все человеческие добродетели. Хотя кардинальный поворот сознания людей к аморальности можно расценивать как закономерность, неизбежную вследствие безбожия, утраты веры в Бога, тотальной секуляризации народов, трепетно чтивших ранее святыни свои. Не случайно поэтому прогрессивные силы международной общественности ныне пришли к осознанию, что именно мораль делает человека человеком, что только апологетизация истинных нравственных ценностей способна сообщить животворящий импульс возрождению, обновлению, позитивной трансформации сущности человека, его природы, умения построить свое бытие самым достойнейшим образом, что вся социально-политическая система государств должна основываться на прочных основаниях нравственной культуры, культуры и философии этики.

Этика - искони особая сфера духовного бытия человечества, ее канонами и критериями обуславливалась специфика натуры человеческой, стиль жизни, поведение, мировоззрение индивидуума. Этика являлась генератором высоких побуждений и нравственных свершений, верность ее лучшим параметрам и стремление следовать им нередко подвигали людей к героике, жертвенности во имя других. И забвение, пренебрежение, игнорирование этического вело к печальным последствиям. Поэтому пристальный интерес к этому феномену духа человеческого всегда был неиссякаем.

Издrevле этика являлась объектом многоипостасных размышлений, рефлексий, на протяжении всей истории развития человечества она и ценности, ее репрезентирующие, вызывали к жизни различные учения, доктрины, изощренные дискурсы. В результате, по мнению В. А. Канке, сложились рафинированные, развитые теории этики и эрзац-теории, вторичные по отношению к первым. Эрзац-теории, в отличие от развитых, не могут быть классифицированы в качестве научных, ибо эти теории созданы на основе жизненных наблюдений и опыта, анализа экзистенции человека, бытийственного свойства рефлексий,

не имеющих научно объективированного в целом подхода. Такова этика, слагавшееся веками в среде народа, а также этика Аристотеля, Канта, Милля, Ницше [2], которые в восприятии многих интеллектуально искушенных индивидуумов являются проповедниками высших ценностей и идеалов морали, нравственности.

Значением непреходящего свойства обладает, к примеру, этическое кредо Аристотеля, который призывал своих современников вырабатывать в себе особые нравственные устои, этические добродетели, привычку к благим поступкам, стремиться к полноте этической жизни, к счастью, следовать правилу: нет предела для человека в деле этического совершенствования.

Квинтэссенцией этики Иммануила Канта является созданный им «категорический императив», ставший одним из основополагающих ориентиров при разработке правил профессиональной этики. Есть две ценности в жизни, считал Кант, это – «благоговение перед звездным небом «надо мной» и моральный закон «во мне» [3, с. 499]. Определяя человека «существом моральным», он полагал, что тот, кто делает абсолютный нравственный закон принудительным для своей воли, тот обладает доброй волей, что жить следует согласно категорическому императиву: поступайте, учил он, так, чтобы максима вашей воли могла иметь силу закона для всех людей, и никогда не относитесь ни к себе, ни к другому как средству для достижения цели; поступайте согласно нравственному долгу, согласно нравственному закону [3, с. 202].

Не владея статусом научной этики, эти учения тем не менее обладали и обладают свойством притягательности, свойством интенсивно влиять на формирование внутренней сущности человека, на формирование его души и воззрения. Поэтому к какой бы группе эпистемии мы не относили данные доктрины, именно они по большей части несут в себе аксиологически преобразующую функцию, являясь мерилем оценки поведения человека, его способности быть совестливым, ответственным, честным, его способности, открыв в себе источник пассионарности, пожертвовать собой во благо других, если того потребует жизнь.

Таким образом, согласно последним изысканиям, различают мораль «как то, что может улучшить качество жизни, привести людей к счастью» и мораль абсолютистскую, возвышающуюся над «утилитарным стремлением к личному счастью», «как то, что подчиняет себе саму жизнь и в ряде случаев требует от человека отдать жизнь во имя других» [4, с. 65]. В немалой мере именно этого рода мораль укрепляет и стимулирует нетленность этической онтологии. И мораль эта вкупе с правом в особенной степени, очевидно, должна генерализовать профессиональную установку тех, кто находится на вершине властного Олимпа, кто считает, что в состоянии служить своему народу, презрев многогранный иску, таящийся в недрах службы в системе государственного управления. Именно этого рода мораль, ведущая к достижению высоких целей, должна противостоять нездоровым амбициям, которыми преисполнены ныне многие субъекты, подвигающиеся у или около власти. Ибо личность амбициозная «никаким камуфляжем не может прикрыть своего стремления к личной власти» [5, с. 230] и, следовательно, к личному благу. Обремененная грузом или, вернее, синдромом амбициозности, такая личность менее всего способна выстоять «перед искушением власти». Придя к власти, получив широкие властные полномочия, конечно, не преминет преобразиться в деятеля, извращающего свое окружение и своих подчиненных требованием не служить, а прислуживать, благосклонно относясь к дароподношению, стимулируя тем самым вторжение во властную сферу коррупции, потока коррупционных деяний. Поэтому доступ во власть для таких людей должен быть закрыт, как закрыт он должен быть по определению для всех носителей воинствующего имморализма, провоцирующего неуязвимость, силу коррупции.

Коррупция же на современном этапе получила широкое распространение, ее тлетворному влиянию подверглись многие государства. Общей тенденцией в современный период является ее попытка к «захвату» государств, диктату им своих условий и дальнейшее

развитие по направлению разрушения их политического, социального и, конечно же, в первую очередь нравственного фундамента – альфы и омеги достойного существования мировой общественности. Это, по существу, и есть определенный род посягательства на национальную безопасность стран и народов, их населяющих.

Данный фактор, имеющий свойство тотально разлагать нравственность, культурную жизнедеятельность народа, вызывает беспокойство всех государств мира. Как следствие, активизировалось международное движение за искоренение коррупции. Организация Объединенных Наций, Совет Европы и другие международные организации приняли Конвенции против коррупции, во многих странах были разработаны антикоррупционные программы. Примечательным свойством стратегий по предупреждению и борьбы с коррупцией является учет вышеозначенного фактора и выработка в качестве противодействия не только репрессивных методов, консолидирующих мер, но и превентивных, ориентированных на выполнение задач по возрождению, утверждению, пропаганде и апологии именно этого аспекта в жизнедеятельности народов мира - этической онтологии, проповедующей homo moralis - человека высоконравственного, движимого глубоко осознанной целью к адекватной деятельности, не приемлющего клептократические формы поведения, движимого этикой долга и этикой ответственности как главных параметров нравственного оптимума общества и субъекта как такового.

Казахстан является полноправным членом международного сообщества. Республика присоединилась практически ко всем общепризнанным актам международного права. Коррупция на современном этапе является масштабным деструктивным фактором, создающим угрозу Конституции как Основного Закона современного государства, ее универсальному значению и статусу, правовой системе, базирующейся на конституционных принципах и основаниях.

Расшатывая политико-правовую платформу страны, внося раскол между ветвями власти, коррупция совершает неустойчивую работу по деградации государственной власти, общества, превращая чиновников любого ранга и особенно политических служащих во взяточников, граждан – во взятодателей, порой независимо от того, хотят они того или нет. Чаще перед ними нет выбора, нет альтернативы: так или иначе при решении своих проблем они вовлекаются в коррупционные отношения, образуя прецеденты массового девиантного поведения. Поэтому коррупция стала в жизни народа «привычным явлением», более того – умение конструировать коррупционные отношения, то есть устранять те или иные проблемы посредством коррупционных приемов и методов, воспринимается положительной характеристикой человека, деловым его качеством. И такого рода парадоксов, провоцируемых сущностью коррупции, в нашей жизни немало. Но самое опасное заключается в том, что это явление, разрастаясь, не встречая должного сопротивления, преобразуется в угрозу национальной безопасности страны, в ведущий фактор стагнации экономики, сохранения и развития выраженного социального неравенства вопреки усилиям государства.

Коррупции свойственно, как показывает длительная жизненная практика, ставить себя выше закона, как отмечал прогрессивные мыслители всех времен, выше Конституции, она делает ставку на деньги, материальные блага и на слабые стороны человеческой природы. В этом заключается ее разрушительная негативная сила. Поэтому необходим самый особый подход к ней, основанный на научном осмыслении и разработке эффективных моделей, парадигм борьбы с ней.

В настоящее время с учетом глубинного потенциала коррупции, ее способности мимикрировать, проявляться в латентной форме и едва ли не во всех сферах жизнедеятельности государства, образовывать новые формы девиации, складывается методика кроссдисциплинарного изучения сущности коррупции и форм ее проявления, особенностей противоправной практики, связанной с ней. Современные научные и эмпирические изыскания опровергают дознание или, вернее, дремучие воззрения о примитивном

характере ныне существующей коррупции, о ее легкодоступной постижимости, в силу чего не возникает необходимости изучать, исследовать ее, что ее устранение, преодоление не требует больших усилий, больших ресурсов. Это ошибочный взгляд, продиктованный поверхностной рецепцией проблемы, нежеланием вникать в ее глубины, что, конечно же, становится тормозом в реализации антикоррупционных программ.

Коррупция ныне многогранна, она представляет собой синтез деструктивных, девиантных форм, она связана с рейдерством, теневой экономикой, организованной преступностью, мафией, осложнена теми бифуркационными процессами и вызовами, которые диктует мировому сообществу глобализация, стремительное развитие человеческой мысли, породившей великую информационную паутину, техногеннокибернетические открытия, небывалые достижения ноосферной природы. Тому доказательство – появление так называемой «электронной» коррупции, вызванной к жизни, как это ни парадоксально, поиском эффективных мер предупреждения и преодоления этого зла – внедрением «электронного правительства».

Коррупция эволюционировала и эволюционировала в высшей степени, но вместе с тем в ядре своем она осталась неизменна. В пространстве научного осмысления существует разноречие мнений в определении естества коррупции. Дефиниции из разных областей науки – права, экономики, социологии, управления и т.д., характеризуют ее самым различным образом. Однако есть в них схожесть, общая черта, которая заключается в том, что как бы не определяли коррупцию и как бы ее не препарировали, какой бы сектор жизнедеятельности государства не затрагивали – частный или государственный, где этот негативный феномен явлен, – все исследователи так или иначе связывают ее с незаконным обогащением – со взяткой, подкупом, продажностью, с одной стороны. И с разложением государственной власти и даже всего общества, подвергшихся коррупционному, скажем так, «остракизму», с другой. Коррупция пренебрегает, игнорирует законы, Конституцию, а это приводит к тотальной социальной деструкции, двойному эксцессу: на уровне государства и на уровне отдельной человеческой личности, что провоцирует глобальный энтропийный процесс.

В разные периоды развития государства приняты антикоррупционные законодательные акты, разработаны вариации индекса определения и восприятия коррупции, предприняты меры устранения притязаний транснациональных компаний по присвоению посредством дачи взяток национальных ресурсов развивающихся и бедных стран, по возврату национальных активов. Весьма авторитетна на мировой арене деятельность неправительственной организации Транспаренси Интернешнл, разработанный ими Индекс восприятия коррупции, значение которого в реализации мировой антикоррупционной политики довольно весомо. Учитывая уровень индекса восприятия коррупции, полученного при очередном ранжировании, страны мобилизуют свои ресурсы и силы для дальнейшего снижения коррупции.

Данный индекс – мера, не позволяющая расслабляться государствам, погружаться в глубины безмятежности, ложного по сути покоя, ибо вспышка коррупции в наше время может быть неожиданной и одновременно труднопреодолимой. Деятельность по противодействию коррупции действительно позволяет, вопреки пессимистическим прогнозам, обнаружить благоприятные тенденции, связанные с неустанной борьбой, несмолкаемой жаждой исцелить мир, очистить его от тлетворного влияния величайшего зла современности, каковым предстает коррупция. Воплощение целей и задач антикоррупционных стратегий государств, возглавляемых деятелями, ведомыми благородными помыслами, в полной мере репрезентирует меру возможностей народов мира по преодолению и предупреждению коррупции, небезнадежность этой борьбы, вызывающей часто скепсис или пессимизм [4]. Интенции мировой общественности по реализации антикоррупционной политики не должны прерываться, более того, они должны все более совершенствоваться и направляться в те сферы, которые особенно остро подвержены проникновению коррупции.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гулыга А. Кант. – М.: Молодая гвардия, 2005. – 280 с. (серия ЖЗЛ).
2. Канке В. А. Этика ответственности. Теория морали будущего. – М.: Логос, 2003. – 352 с.
3. Кант И. Критика практического разума // Соч. в 6 т. Т 4. – М.: Мысль, 1965. – 529 с.
4. Жетписбаева Б.А., Бейбитов М.С., Богатырева Л.Б. Правовые механизмы международного сотрудничества в сфере противодействия коррупции // Вестник КазНПУ имени Абая, Серия Юриспруденция. – 2025. - №1.

ӘӘЖ 00

МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК ЖӘНЕ СОТ ЖҮЙЕСІНІҢ КОНЦЕПТУАЛДЫ НЕГІЗДЕРІ

Таубаев А.Р.

Магистрант, I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
saltu1995@mail.ru

Бұл мақалада мемлекеттік билік құрылымының негіздері мен сот жүйесінің рөлі қарастырылады. Мемлекеттік билік – бұл мемлекеттің өз азаматтары мен қоғамдағы құқықтық тәртіпті сақтау, қауіпсіздікті қамтамасыз ету, және экономикалық, әлеуметтік мәселелерді шешу мақсатында жүзеге асыратын басқару құралы болып табылады.

Түйін сөздер: Мемлекеттік билік, сот жүйесі, тәуелсіздік, заң шығарушы билік, атқарушы билік, құқықтық тәртіп, Қазақстан Республикасы, сот әділдігі, билік тармақтары, Конституция.

В данной статье рассматриваются основы структуры государственной власти и роль судебной системы. Государственная власть – это инструмент управления, осуществляемый государством с целью поддержания правопорядка в своих гражданах и обществе, обеспечения безопасности, а также решения экономических, социальных проблем.

Ключевые слова: Государственная власть, судебная система, независимость, законодательная власть, исполнительная власть, правопорядок, Республика Казахстан, правосудие, ветви власти, Конституция

This article discusses the foundations of the structure of state power and the role of the judicial system. State power is a management tool carried out by the state in order to maintain law and order in its citizens and society, ensure security, and solve economic and social problems.

Keywords: State power, judicial system, independence, legislative power, executive power, law and order, Republic of Kazakhstan, Justice, branches of government, Constitution.

Мемлекеттік билік әрбір мемлекеттің құқықтық негізі, оны ұйымдастырудың және басқарудың басты құралы болып табылады. Билік жүйесі үш негізгі тармаққа бөлінеді: заң шығарушы, атқарушы және сот билігі. Бұл үш тармақтың өзара әрекеттесуі және тепе-теңдігі мемлекетте құқықтық тәртіптің сақталуына, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға ықпал етеді. Сот жүйесі осы билік құрылымының маңызды бөлігі ретінде заңдылықты қамтамасыз ету және әділеттілікті орнықтыру мақсатында жұмыс істейді.

Мемлекеттік билік – бұл мемлекеттің қоғамдағы барлық басқарушылық, заңды және әлеуметтік функцияларын жүзеге асыратын саяси институттардың жиынтығы. Қазіргі кезеңде мемлекеттік билік үш тармаққа бөлінеді:

- Заң шығарушы билік – заңдар мен нормативтік актілерді қабылдау және өзгерту бойынша қызмет атқарады. Қазақстан Республикасында бұл қызметті Парламент жүзеге асырады.

- Атқарушы билік – қабылданған заңдарды жүзеге асыру, мемлекеттік саясатты іске асыру және азаматтардың өмірін ұйымдастыруды қадағалайды. Бұл функцияны Президент, Үкімет және басқа да атқарушы органдар орындайды.

- Сот билігі – заңдардың қолданылуын қадағалау, құқық бұзушылықтарды шешу, азаматтар мен мемлекет арасындағы дауларды әділ шешу қызметін атқарады.

Әрбір билік тармағының тәуелсіздігі және өз міндеттерін орындау кезінде бір-бірін бақылауы мемлекеттің демократиялық принциптеріне негізделеді.

Сот жүйесі мемлекеттің құқықтық құрылымының негізі болып табылады. Ол заң бұзушылықтар мен дауларды шешудің негізгі органы ретінде әрекет етеді. Соттардың

басты міндеті – азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, заңның үстемдігін қамтамасыз ету, қоғамдағы әділеттілікті орнату болып табылады. Сот жүйесінің тиімділігі мен тәуелсіздігі мемлекеттің демократиялық даму деңгейін көрсетеді.

Сот билігінің тәуелсіздігі – бұл кез келген саяси немесе басқа да сыртқы қысымдардан еркін болуы, тек заңмен ғана бағынышты болуы қажет. Конституциялық сот, жалпы және арнаулы соттар, сонымен қатар арнайы соттар – экономикалық, әкімшілік, әскери соттар – өз қызметін атқарады. Соттардың әрқайсысы өз құзыретіне сәйкес істерді қарайды, алайда олардың барлығы да бір мақсатқа қызмет етеді: әділеттілікті қалпына келтіру және құқық бұзушылықтардың алдын алу.

Сот жүйесі кез келген құқықтық мемлекет үшін өте маңызды құрылым болып табылады. Ол құқықтық тәртіпті сақтау, азаматтардың құқықтарын қорғау, қоғамдағы әділеттілікті қамтамасыз ету үшін қызмет етеді. Сот жүйесінің маңыздылығын бірнеше негізгі аспектілерде қарастыруға болады:

1. Құқықтық тәртіпті сақтау. Сот жүйесі мемлекеттік биліктің маңызды тармағы ретінде заңдардың дұрыс қолданылуын, құқық бұзушылықтарды анықтап, оларды әділ түрде шешуді қамтамасыз етеді. Заңның үстемдігі қоғамдағы тәртіп пен тұрақтылықты сақтаудың негізі болып табылады, ал соттар осы заңдардың орындалуын қадағалайды. Соттар заң бұзушыларға қатысты шешім шығара отырып, құқық бұзушылықтардың алдын алуға ықпал етеді.

2. Азаматтардың құқықтарын қорғау. Сот жүйесі әрбір азаматтың құқықтарын қорғаудың басты тетігі болып табылады. Азаматтар сотқа жүгіну арқылы өзінің құқықтары мен бостандықтарын қорғауға мүмкіндік алады. Егер азаматтар мемлекеттік органдардың, басқа адамдардың немесе ұйымдардың әрекеттері заңға қайшы болса, сот арқылы әділ шешім шығарылып, құқық бұзушылықтың салдары жойылады.

3. Әділеттілікті қамтамасыз ету. Әділеттілік – сот жүйесінің негізгі қағидаты. Соттар заң алдында барлық азаматтарды тең деп танып, олардың ісін тек қана заңды және әділ негізде қарайды. Соттардың объективті, ашық және жария түрде жұмыс істеуі, әділетті шешім шығару қоғамдағы сенім деңгейін арттырады және құқықтық мемлекеттің қалыптасуына ықпал етеді.

4. Мемлекеттік биліктің тепе-теңдігін қамтамасыз ету. Мемлекеттік билік үш тармаққа бөлінгенде, сот билігі басқа екі тармақ – атқарушы және заң шығарушы билікпен өзара бақылауда болады. Бұл тепе-теңдік билік тармақтарының бір-біріне деген ықпалын шектейді және олардың әділ әрі дұрыс қызмет етуіне кепілдік береді. Соттар өздерінің тәуелсіздігін сақтай отырып, заңның үстемдігін қамтамасыз етеді және кез келген мемлекеттік органдардың заңсыз әрекеттеріне тосқауыл қояды.

5. Құқықтық мәдениет пен заңға құрметті арттыру. Сот жүйесі құқықтық мәдениетті қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Соттың әділ шешімі қоғамға заңның әділдігі мен оның орындалуының маңызды екенін көрсетеді. Бұл азаматтардың заңға деген құрметін арттырып, жалпы құқықтық тәртіптің сақталуына көмектеседі. Соттардың шешімдері қоғамда заңды бағалауды күшейтіп, құқықтық сана мен мәдениеттің дамуына әсер етеді.

6. Экономикалық және әлеуметтік қатынастарды реттеу. Сот жүйесі экономикалық дауларды, қаржы мәселелерін және әлеуметтік қатынастарды реттеуде де маңызды рөл атқарады. Мысалы, келісім шарттарының орындалуын қадағалау, мүліктік дауларды шешу, еңбек дауларын қарастыру – бұл барлық мәселелер сот жүйесінің тиімді жұмыс істеуін талап етеді. Соттар арқылы қоғамдағы экономикалық қатынастардың реттелуі мемлекеттің тұрақты дамуында маңызды фактор болып табылады.

7. Сот реформалары және инновациялар. Сот жүйесін дамыту, оның тиімділігін арттыру үшін реформалар мен инновациялар енгізу қажет. Электронды сот ісін жүргізу, сот шешімдерінің орындалу жүйелерін жетілдіру, судьялардың біліктілігін арттыру – бұлардың барлығы сот жүйесінің жұмысының сапасын жақсарту мақсатында қабылданған шаралар

болып табылады. Бұл реформалар азаматтардың сотқа деген сенімін арттырып, әділеттілікке қол жеткізу мүмкіндігін кеңейтеді.

Қазақстан Республикасының сот жүйесі – елдің құқықтық жүйесінің негізі, мемлекеттік биліктің маңызды тармағы болып табылады. Сот жүйесі азаматтардың құқықтарын қорғау, әділеттілікті қамтамасыз ету, заңның үстемдігін сақтауда шешуші рөл атқарады. Қазақстанның сот жүйесі құқықтық тәртіпті орнықтырудың, мемлекеттік органдар мен азаматтар арасындағы дауларды шешудің, сондай-ақ әлеуметтік әділдікті қамтамасыз етудің басты құралдарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының сот жүйесі көп деңгейлі және орталықтандырылған болып табылады. Оны жүзеге асыру барысында соттардың өзара байланысы мен функцияларын нақты бөліп қарастыруға болады:

- Жоғарғы сот;
- Облыстық және аудандық соттар;
- Арнайы соттар;
- Қосымша органдар.

Қазақстан Республикасының сот жүйесі бірқатар негізгі принциптерге сүйенеді, олар:

Соттардың тәуелсіздігі: Сот жүйесінің басты принципі – судьялардың тәуелсіздігі. Олар ешқандай сыртқы ықпал мен қысымға ұшырамайды. Судьялар тек заңға ғана бағынады және әділдікке негізделген шешімдер қабылдайды.

Заң алдында барлығының теңдігі: Сот әрбір азаматты заң алдында тең деп танып, олардың ісін әділ қарауы керек. Яғни, сотқа жүгінген тұлғалардың барлығы бірдей жағдайларда сотталуы тиіс.

Ашықтық және жариялылық: Сот процесі ашық болуы тиіс, бұл оның объективтілігін және әділдігін қамтамасыз етеді. Сот мәжілісі, әдетте, ашық түрде өткізіледі және оған қоғамның барлық мүшелері қатыса алады.

Құқық қорғау: Сот жүйесі азаматтардың құқықтарын қорғау үшін қызмет етеді. Құқық қорғаушылар, адвокаттар мен прокурорлар сот жүйесі аясында азаматтардың құқықтарын қорғау үшін жұмыс істейді.

Сот жүйесінің басты міндеттері мен рөлін төмендегідей топтастыруға болады:

- Құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету: Сот жүйесі заңды бұзушылықтарды анықтап, оларды заңға сәйкес шешімдермен реттейді. Бұл мемлекеттік басқару жүйесінің заңдылығын сақтауға, қоғамдағы құқықтық тәртіпті нығайтуға ықпал етеді.

- Әділеттілікті қамтамасыз ету: Сот жүйесі азаматтардың құқықтарын қорғау, әділ шешімдер қабылдау арқылы қоғамдық әділеттілікті орнықтырады. Әділеттілік принципі сот билігінің басты негізі болып табылады.

- Қоғамдық сенімді қалыптастыру: Қазақстанда сот жүйесінің әділ жұмыс істеуі елдегі құқықтық тәртіп пен әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Сот шешімдері әділ болған жағдайда азаматтардың құқық қорғау органдарына сенімі артады, бұл елдің дамуына оң әсер етеді.

- Мемлекеттік басқаруды қамтамасыз ету: Сот жүйесі мемлекеттік органдардың заңсыз әрекеттерін тоқтатып, құқық қорғау мен мемлекеттік басқаруды реттейді. Сонымен қатар, соттардың тәуелсіздігі мемлекеттің демократиялық даму жолын жалғастыру үшін маңызды рөл атқарады.

Қазақстанда сот жүйесін реформалау үрдісі үнемі жүргізіліп келеді. 2000-жылдардың басында басталған сот реформаларының мақсаты – сот жүйесінің тиімділігін арттыру, оның азаматтар үшін қолжетімділігін қамтамасыз ету, соттардың тәуелсіздігін нығайту болды. Бүгінгі күні электронды сот ісін жүргізу жүйесі енгізілді, бұл азаматтарға өз істерін онлайн режимде қарауға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, судьялардың біліктілігін арттыруға бағытталған бағдарламалар, заңдардың түпкілікті қайта қаралуы, сот процесінің ашықтығын қамтамасыз ету үшін қабылданған шаралар Қазақстанның сот жүйесін одан әрі жетілдіруге ықпал етті.

Қазақстан Республикасының сот жүйесі елдегі құқықтық тәртіп пен әділеттілікті қамтамасыз ететін маңызды институт болып табылады. Соттар мемлекеттік билік тармақтарының бір бөлігі ретінде құқық бұзушылықтарды анықтап, оларды заңға сәйкес шешімдермен реттейді. Бұл өз кезегінде қоғамдағы құқықтық және әлеуметтік тәртіпті сақтауға, азаматтардың құқықтарын қорғауға мүмкіндік береді. Сот жүйесінің тәуелсіздігі, әділдігі және тиімділігі Қазақстанның құқықтық мемлекет ретінде дамуына ықпал ететін маңызды факторлар болып табылады.

Мемлекеттік биліктің тепе-теңдігі принципі билік тармақтарының бір-біріне ықпал етуін және өзара бақылауын қамтамасыз етеді. Заң шығарушы, атқарушы және сот билігі бір-бірімен тепе-тең және тең дәрежеде әрекет етеді, алайда әрбір билік тармағы өз құзыретіне сәйкес қызмет атқарады. Сот жүйесінің тиімді жұмыс істеуі үшін, атқарушы және заң шығарушы билік тарапынан қажетті қолдау мен бақылау қажет.

Қазіргі уақытта Қазақстанда сот жүйесінің тиімділігін арттыру үшін бірқатар реформалар жүргізілуде. Электронды сот ісін жүргізу жүйесін енгізу, судьялардың біліктілігін арттыру бағдарламалары, сондай-ақ сот шешімдерінің орындалуын бақылау механизмдері сот жүйесінің тиімділігін жоғарылатуға бағытталған шаралар болып табылады.

Мемлекеттік билік құрылымындағы сот жүйесінің маңызы зор. Соттар мемлекетте әділеттілік пен заңдылықтың сақталуын қамтамасыз етеді. Олардың тәуелсіздігі мен қызметінің әділдігі мемлекеттегі құқықтық тәртіпті қалыптастырады. Қазақстан Республикасында сот жүйесі заң мен әділеттілікті қамтамасыз ету үшін маңызды қызмет атқарады, сондықтан оның тиімділігін арттыру және тәуелсіздігін сақтаудың маңызды шаралары қабылдануы тиіс. Сот билігінің рөлі қоғамдағы құқықтық тұрақтылықты қамтамасыз ету мен азаматтардың құқықтарын қорғауда ерекше орын алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жыл, соңғы өзгерістер мен толықтырулар).
2. Қазақстан Республикасының "Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы" Заңы (2000 жыл, соңғы өзгерістер мен толықтырулар).
3. Мамин, К.Ж. "Қазақстан Республикасының сот жүйесі: құрылымы мен функциялары". – Алматы: 2020.
4. Байжанова, Г.Қ. "Қазақстандағы сот реформаларының құқықтық негіздері". – Астана: 2019.
5. Черняк, Л.А. "Мемлекеттік билік жүйесі және оның тармақтары". – Алматы: 2021.
6. Шарипова, Р.Қ. "Қазақстан Республикасының сот жүйесіндегі реформалар". – Астана: 2020.

ӘОЖ 328.18

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТЫҢ КҮШЕЙТІЛУІ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ РЕФОРМАЛАР

Тинистановна С.

Т.ғ.к., оқытушы – дәріскер, І. Жансүгіров атындағы Жетysу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы

Tin_019@mail.ru

Мақалада мемлекеттік органдардағы мемлекеттік қызметшілерге қойылатын талаптарды күшейту мен мемлекеттік қызметті жетілдіру бағытындағы реформалар туралы қарастырылған. Қазіргі таңдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұра білудің басты бағыты мемлекеттік органдардағы мемлекеттік қызметшілердің жемқорлық әрекеттеріне тосқауыл қоюдан басталады. Сондықтан оларға қойылатын талаптардың күшейтілуі мен бірқатар реформаларды жүргізудің өзіндік себептері бар: кадрлардың аздығы және олардың саяси басшылықтың ауысуы кезіндегі орын ауыстырулары, мемлекеттік қызметшілердің адал және әділ қызметке ықыластарының төмендігі, мемлекеттік қызмет сапасының төмендігі, әкімшілік кедергілер мен жемқорлық.

Мақалада кадрларды іріктеуге талаптарды күшейтуге, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимылдарды жетілдіруге, заңмен құқықтық үстемдігін қалыптастыруға бағытталған реформалардың бағыты туралы қамтылған.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызмет, мемлекеттік қызметші, қызметтегі талаптар, жемқорлық көріністері, жауаптылық, реформалар

В статье рассматриваются реформы по усилению требований к государственным служащим в государственных органах и совершенствованию государственной службы. Основное внимание уделяется необходимости противодействия коррупции путём предотвращения коррупционных действий среди госслужащих. Причинами реформ являются текучесть кадров, перемещения при смене политического руководства, низкая мотивация к честной и справедливой службе, снижение качества работы, административные барьеры и коррупция. Также в статье описаны направления реформ, направленных на ужесточение отбора кадров, совершенствование антикоррупционных мер и установление верховенства закона.

Ключевые слова: государственная служба, государственный служащий, требования к службе, проявления коррупции, ответственность, реформы

The article discusses reforms aimed at strengthening the requirements for civil servants in public institutions and improving public service. The main focus is on preventing corruption by addressing corrupt behavior among civil servants. The reasons behind these reforms include staff turnover, reassignments during political transitions, low motivation for honest and fair service, poor service quality, administrative barriers, and corruption. The article also highlights reforms focused on stricter recruitment requirements, enhancing anti-corruption measures, and establishing the rule of law.

Keywords: public service, civil servant, service requirements, manifestations of corruption, responsibility, reforms

Мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігіне, олардың жұмыстарының тиімділігіне кері әсер ететін бірқатар мәселелер қоғамның мемлекеттік билік институттарына сенімінің төмендегенін және жалпы ел экономикасының дамуына және бәсекелестігіне теріс әсер ететіні белгілі. Сондықтан мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін қалыптастыру мен дамытуда оқу орындарында, мемлекеттік органдарда,

халықтың арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы насихат жұмысын жүргізу жұмыстарын мемлекет қолға алып, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жүзеге асыруда.

Мемлекеттік қызметшілерді жауапкершілікке тартып қана қоймай, сыбайлас жемқорлыққа қарсы-іс қимыл шараларын жүзеге асыру, халықаралық ынтымақтастықты дамыту, халықаралық қоғамдастықпен өзара іс-қимылды қамтамасыз ету мен шараларды күшейтуге бағытталады, сонымен қатар, жемқорлыққа қарсы күресте тәжірибе жинаған, беделді халықаралық ұйымдардың да ықпалы күшейеді [1, 78].

Мемлекеттегі маңызды мәселелерді қамтитын салалар бойынша шешім қабылдаған кезеңде жасырын шаралар жасау, ашықтықтың болмауы, мемлекеттік органдардың қызметіне қоғамдық бақылаудың жетімсіздігі, ашықтыққа жете алмау, қоғам тарапынан болатын сындар мен ескертпелерге назар аудармау, назарға мүлдем алмау, дәрекілік көрсету, мемлекеттік органдардағы басшылардың менмендігі олардың өкілеттіліктерін теріс пайдалануына, асыра пайдалануына алып келеді де, айналып келгенде, сыбайлас жемқорлықтың көріністеріне, олардың өсуіне ықпал ететін жағдайларға әкеліп тірейді [2, 72].

Қазіргі кезеңде мемлекеттік қызметте күшейтілген шаралар әсіресе мына бағытта кеңінен қолға алынуда:

- Мемлекеттік қызметке ашық конкурстық іріктеу, құзыреттілік негізінде ілгерілету тетіктері арқылы меритократия қағидаттары енгізілді. Командалық ауысулар үшін жасалатын жағдайлар азайтылып, мемлекеттік қызметшілердің тиімділігін бағалау жүйесі түбегейлі қайта қаралды, жұмыс нәтижелеріне байланысты еңбекке ақы төлеудің жаңа жүйесін сынап көру жүргізілді;

- Мемлекеттік қызметшілердің әдеп кодексі қолданылуда, жергілікті және орталық мемлекеттік органдарда әдеп жөніндегі уәкілдер институты құрылды. Әдеп жөніндегі кеңестер жұмыс істейді;

- Мемлекеттік қызметшілер, Парламент депутаттары мен судьялар үшін шетелдік банктерде шоттарды иеленуге сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаңа шектеу енгізілді;

- Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын, сондай-ақ мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген, оларға теңестірілген адамдарға және олардың отбасы мүшелеріне қызметтік міндеттерін атқаруына байланысты сыйлықтарды алуға және сыйға тартуға толық тыйым салу көзделген;

- Аталған адамдардың жақын туыстарымен, жұбайларымен және жекжаттарымен бірге қызмет (жұмыс) істеуіне жол бермеу туралы нормалар күшейтілді. Мемлекеттік лауазымға кандидаттар мемлекеттік ұйымда жұмыс істейтін туыстары туралы хабардар етуге міндетті, Президенттің жақын туыстарына саяси мемлекеттік қызметке тұруға тыйым салынды;

- Мемлекеттік қызметшілер, оларға теңестірілген тұлғалар, сондай-ақ олардың жұбайлары жалпыға бірдей декларациялау шеңберінде өздерінің барлық активтерін тіркеп, «кіріс» декларацияларын ұсынады және кірістер мен шығыстарды салыстыру жүзеге асырылатын болады;

- Әкімдердің қызметін бағалау «сыбайлас жемқорлық деңгейі» нысаналы индикаторымен толықтырылды және сыбайлас жемқорлық индексінің өңірлік өлшеу әдістемесі бекітілді.

Соттар мен құқық қорғау органдарында сыбайлас жемқорлықтың алғышарттарын барынша азайту мақсатында мемлекетте қолға алынған күшейту шаралары соттың әділ шешім шығаруы мен жемқорлықтың алдын алуға бағытталуда:

- Судьяларды іріктеу және бағалау жүйесі жақсартылды. Облыстық және оларға теңестірілген соттарда судьяның әдеби жөніндегі комиссиялар жұмыс істейді, Жоғарғы Соттың жанындағы Соттардың қызметін қамтамасыз ету департаментінің ішкі қауіпсіздік және соттарда сыбайлас жемқорлықтың алдын алу бөлімі құрылды.

- «Татуластырушы судья» лауазымы енгізілді, бұл соттарға жүктемені үш есе азайтты: істердің жартысына жуығы татуласумен аяқталуда, тараптар сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін барынша азайтып, дауды өздері шешу мүмкіндік береді;

- Сот процестері онлайн-режимге ауыстырылды. Істерді автоматты бөлу алгоритмінде айла-шарғы жасау мүмкіндігі жойылды.

- Заң үстемдігі қағидатын сөзсіз қолдану мақсатында, халықаралық бизнестің азаматтық және коммерциялық дауларын жедел шешу үшін ерекше құқықтық режим шеңберінде жұмыс істейтін "Астана" халықаралық қаржы орталығының Тәуелсіз соты құрылды.

Сонымен қатар, азаматтардың конституциялық құқықтарын сақтау кепілдіктерін күшейтуге, жазалаудың бұлтартпастығына және сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған қылмыстық процестің үш буынды моделі енгізілуді;

- Пенитенциарлық мекемелерде және полицияның қызметтік үй-жайларында, сондай-ақ құқық қорғау органдарының барлық жедел-тергеу бөлімшелерінде жаппай бейне-байқау орнатылды;

- Күнделікті практикада сотқа дейінгі тергеп-тексерудің, әкімшілік іс жүргізудің, тексеру субъектілері мен объектілерін есепке алудың электрондық жүйелері, сондай-ақ "Qamqor" ақпараттық сервисі қолданылатын болды;

- Құқық бұзушылардың лауазымды адамдармен тікелей байланысын болдырмайтын жол жүрісін бейне-бақылау практикасын кеңейту құқық қорғау органдарының қызметіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендету үшін цифрландыруды пайдаланудың жарқын мысалы болып табылады.

- Сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлаған адамдарды қорғау жүйесі күшейтілді. Жаңа заңнамалық нормалармен олардың құқықтарын қорғау кепілдіктері, олар туралы жасырын ақпаратты жария еткені үшін қылмыстық жауапкершілік және олардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда көрсеткен жәрдемі туралы көзделеді.

Мысалға, сыбайлас жемқорлық фактісі туралы хабарлаған адам, осы хабарламаны қабылдаған күннен бастап үш жыл бойы сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің өкілі міндетті түрде қатысатын тәртіптік комиссияның ұсынымдарынсыз тәртіптік жауапкершілікке тартыла, лауазымынан босатыла немесе басқа лауазымға ауыстырыла алмайды [3, 64-65].

С.А. Алимпиев атап көрсеткендей, сыбайлас жемқорлық туралы хабарлаған тұлғалардың құқықтық, ұйымдастырушылық және ақпараттық қорғалуы тиісті деңгейде болмаған жағдайда мемлекеттік органдардың басшыларының қызметіндегі сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлау кезінде олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мүмкін емес.

Қызметінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған қызметкерге олардың органының жұмысына, мысалы: жоғары тұрған органның және прокуратура органдарының лауазымды адамдарын тарта отырып, объективті қызметтік тергеу жүргізуге; тексеру кезінде танылған жағдайда осы сыбайлас жемқорлыққа қарсы міндетті орындау кезінде құқықтарды теріс пайдаланудың жоқтығын тексеру қажет.

Сыбайлас жемқорлық фактілерінің бар немесе жоқтығына қарамастан, оған қатысты тәртіптік жаза қолданудан, оны заңды жауапкершіліктің басқа түрлеріне тартудан, шарттарды өзгерту қызмет, заңда белгіленген өзге де негіздер болмаған кезде төмен тұрған лауазымға ауыстырудан қорғау керек.

Оның өтініші бойынша басқа мемлекеттік органға лауазымын сақтай отырып, ауыстыру немесе жоғары тұрған мемлекеттік органға шағымдануға, прокуратураға, тергеу органдарына, Адам құқықтары жөніндегі Уәкілге қолдау сұрап, хабарласуға мүмкіндік беру қажет деп санайды [4, 108-112].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет алқалы органның шешімімен келіспейтін жағдайда, еңбек инспекциясы жөніндегі жергілікті органға не прокуратураға жұмыскердің құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылғандығы туралы хабарлама жолдайтын болады.

Қазақстанда үкіметтік емес ұйымдардың тұтас қатары әрекет ететін қоғамдық бақылау күшейтілді, осы мақсатты жүзеге асыру үшін:

1. Ұлттық алдын алу тетігі, қоғамдық байқаушы комиссиялар белсенді жұмыс істей бастады. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі құрылды;

2. Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы шеңберінде азаматтық қоғамды шешімдер қабылдау процестеріне тарту үшін тиімді институционалдық-құқықтық негіз қалыптастырылды;

3. «Қоғамдық кеңестер туралы» Заңға өзгерістер енгізу арқылы қоғамдық кеңестердің құқықтық мәртебесі кеңейтілді;

4. Жұртшылық өкілдерінен құрылған арнаулы мониторингтік топ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияның іске асырылуын бағалауды қамтамасыз етті.

Енді уақытта сыбайлас жемқорлық әрекеттерін жасаған адамдарға:

- мемлекеттік қызметке және квазимемлекеттік сектор субъектілеріне жұмысқа орналасуға өмір бойына тыйым салынатын болды;

- Құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне, судьяларға, пара берушілер мен парақор-лықтағы делдалдарға сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін санкциялар қатаңдатылды;

- Ауыр және аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін сотталғандарға мерзімінен бұрын шартты түрде босату мүмкіндігі алып тасталды. Парақорлық үшін жазаны бірден қауіпсіздігі барынша төмен мекемеде өтеуге тыйым салынды.

Сыбайлас жемқорлыққа жол берген лауазымды тұлғаларды тараптардың татуласуына және кепілдік белгілеуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босатуға тыйым салынады. Ал белсенді өкінуіне байланысты босату тек бірінші рет қылмыс жасаған адамдар үшін мүмкін болды.

Судьялар мен құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне пара алғаны үшін, сондай-ақ пара алғаны, пара бергені немесе алғаны үшін делдал болғаны үшін жаза ұлғайтылды, айыппұлдар ұлғайтылды және бас бостандығынан айыру жазасының жоғарғы шегі бес жылдан жеті жылға дейін көтерілді. Сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін жаза тағайындау кезінде мүлкін міндетті түрде тәркілеу және мемлекеттік органдар мен ұйымдарда белгілі бір лауазымдарды атқару құқығынан өмір бойына айыру көзделген [5, 123 - 124].

Е.В. Мицкая қылмыстық заңнамада сыбайлас жемқорлық үшін жауаптылыққа қатысты бірқатар олқылықтар бар екендігін атап көрсетеді.

Қазіргі уақытта экономикалық тергеу саласының мониторингтік тобы пара бергені және уәде еткені үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеуді жаңартып жатыр.

Пара беру туралы ұсыныстың немесе алу туралы уәденің қылмыстық жауапкершілікке тартылуы кейбір алаңдаушылық тудырады. Қазақстандық ғалымдар атап көрсеткендей, қылмыстық құқық бұзушылықты әкімшілік құқық бұзушылық пен қылмыстан ажыратудың белгілі бір мәселелері, қылмыстық жауаптылықтан босату негіздерінің кеңейтілген тізбесі, кепілдік белгілей отырып босату және қылмыстық заң баптарының заңнамалық құрылымы, жасалған қылмыс үшін әділ және тиісті жаза белгілеу критерийлерінің болмауы, тағы басқа да мәселелер [6, 118].

Біздің елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы алдын алу шаралары толық бір жүйеге келтірілген деп айту қиын. Алдын алу шараларын бір жүйеге келтіру үшін:

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган қылмыстық қудалауды емес, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, жемқорлық көріністерінің себептерін айқындау, жоюға бағытталған алдын алу шараларының кешенді жұмысын басым жасау керек;

2. Аймақтардағы уәкілетті органдардың жауапкершілігі мен олардан сұраныстың басымдылығын арттыру қажет;

3. Жергілікті билік органдарының мемлекеттік көрсетілетін қызметтері мен азаматтардың арыз, шағымдары мен өтініштеріне назар аудару, жауапкершілік деңгейін көтеруді қолға алу;

4. Жалпы уәкілетті органның қызметінде оның құқық қорғау мен реттеуші функцияларының арақатынасы сақталуы тиіс;

5. Мемлекеттік функцияларды жүзеге асыру барысында осы сектордағы мүдделер қақтығысына да баса мән берілуі қажет.

6. Елімізде азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыруға, құқықтық санасын көтеруге, құқықтық сауаттылық деңгейінің, оның ішінде халықтың күнделікті өміріне қажетті қолданыстағы заңнамалар мен нормаларды түсіндіру жұмыстары өте жоғары деңгейде деп айту қиын. Азаматтар өздерінің конституциялық құқықтарын, неге құқылы, неге міндетті екен ажыратып айта алмайды. Сондықтан бала кезінен мектептерде, орта оқу орындарында, жоғарға оқу орындарында құқықтық сауаттылығын көтеру шараларына, құқықтық пәндердің дқыс оқытылуына баса мән беру қажет;

7. Олай дейтін себебіміз, сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүргізілетін шаралар есеп беру үшін, жоспарды орындау мақсатында бір жолы ғана жүргізілетін акция, бұқаралық ақпарат құралдарындағы көрсетілетін жарнама түрінде ғана қалып қала береді;

8. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүргізілген шаралар азаматтардың мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне төзбеушілік жағдайын қалыптастыратындай дәрежеде өтетін шаралар түрінде ықпалды өтуі тиіс;

9. Сыбайлас жемқорлық мәселелерін көтеретін мемлекет қабылдап жатқан шараларды насихаттау, оларды зерттейтін зерттеулер, еңбектер, заңнамаға түсіндірмелер ауқымы кеңею керек;

10. Қызметтік этиканың нормалары мен қағидалары кеңінен насихатталуы тиіс. Мемлекеттік қызметке мамандар дайындайтын оқу орындарында мемлекеттік қызметшілердің этикасы, сөйлеу мәдениеті, шешендік өнер, сауаттылыққа үйрететін пәндер қойылуы қадағалау және білім беру [7, 159-160].

Қазіргі таңда сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды күшейтудің бір бағыты – әкімдерді сайлаудың қолға алынуы. Әкімдердің сайланбалылығын енгізу Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін қалыптастыруға жасалған елеулі қадам. Оны одан әрі дамыту бойынша заңнамалық, ұйымдастырушылық, қаржылық және өзге де шаралар кешені алда тұр.

Әкімдердің сайланбалылығы тек қана жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін қалыптастырып, жетілдіруге жасалған қадам ғана емес, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың күшейтілген бағыттарының бірі деп санауға болады [8, 306].

Қорыта келгенде, жемқорлыққа қарсы күрес тиімді болу үшін мынадай шараларды енгізу қажет:

- мемлекет тарапынан, әсіресе бюджет қаражатын жұмсау бөлігінде жан-жақты бақылаумен қамтамасыз етілетін кейбір әлеуметтік міндеттерді шешуді азаматтық қоғам институттарына беру;

- жергілікті билік органдарының жұмысына қоғамның ықпал ету құралдарын ұсыну арқылы халыққа мемлекеттік қызметтер көрсету жүйесінің азаматтық қоғам институттарына тәуелділігін қалыптастыру;

- монополиялардың санын қысқарту мемлекеттік қызметтер көрсету бөлігінде еркін бәсекелестікті қамтамасыз ету жөнінде шаралар құру;

- түрлі секторлар мен әлеуметтік институттардың нақты және ресми экономикасының бірлігін қамтамасыз ету жөніндегі шараларды іске асыру;

- бақылау-қадағалау функцияларын қысқарту және шектеу арқылы экономикаға мемлекеттік органдардың тікелей араласуын барынша азайту;

- басқа елдердің тәжірибесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімді әдістерін зерттеу және іздестіру, сондай-ақ осы саладағы халықаралық ынтымақтастықтың әртүрлі нысандарын пайдалану.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сатыбалды Д., Тинистанова С.С. Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың құқықтық негіздері.- «Мемлекет тәуелсіздігінің қазіргі мәселелері: теориялық және практикалық аспектілер» атты халықаралық ғылыми - теориялық конференция материалдары.- Қызылорда университеті, 2021. - 76 - 79 бб.
2. Мұқаев Ә., Тинистанова С.С. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудағы мәселелер мен шешу жолдары.- «Мемлекет тәуелсіздігінің қазіргі мәселелері: теориялық және практикалық аспектілер» атты халықаралық ғылыми - теориялық конференция материалдары.- Қызылорда, 2021. - 71 - 76 бб.
3. Мұқаев Ә., Жумагулов Т.Б., Тинистанова С.С. Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күшейтілген шаралар.- «Наука и образование в современном мире: вызовы XX в.». - материалы международной научно-практической конференции.- Нурсултан, 2022. - С. 64 -66.
4. Алимшиев С.А Об опыте противодействия коррупции в Российской Федерации / Ғылым, 2020.- №2.- С. 108 - 112.
5. Тинистанова С.С. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет және парасаттылық. Монография. – Талдықорған, 2023. – 177 б.
6. Мицкая Е.В. Противодействие коррупции уголовно-правовыми действиями / Вестник Института законодательства и правовой информации Республики, 2023.- №2 (73).- С. 117 - 128.
7. Тинистанова С.С. Құқық негіздері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет.- Талдықорған: Имидждік саясат орталығы, 2022.- 177 б.
8. Ахметов Е.Б., Саулен Н., Оспанова А.Н. Әкімдердің сайланбалылығы және Қазақстан Республикасында мемлекеттік жергілікті өзін – өзі басқарудың тиімділігін арттыру мәселелері / Қазақстан Республикасы заңнама және құқықтық ақпарат институты, 2021. - С. Зимановтың 100 жылдығына арналған арнаулы шығарылым.- 305 - 314 бб.

ӘОЖ 342.97

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ АДАЛДЫҒЫ МЕН ҰЙЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІ: СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КӨЗҚАРАС

Тұрлыханқызы Қ.

Философия докторы (PhD), аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық
педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

kuralay_turlykhan@mail.ru

Бұл мақалада мемлекеттік қызметтегі жемқорлықтың ерекше белгілері мен көріністері қарастырылып, олардың пайда болу себептеріне талдау жасалынды. Сыбайлас жемқорлықтың негізгі сипаттамалары жүйеленіп, мемлекеттік қызметтегі жемқорлықты қалыптастырушы және оны дамытуды туындататын негізгі факторлар айқындалды. Зерттеуде мемлекеттік қызметтегі жемқорлық көріністерінің таралуына мемлекеттік қызметшілердің әлеуметтік жағдайы мен жалақысының әсері жан-жақты сараланды. Мемлекеттік басқару жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық туралы әртүрлі зерттеушілердің пікірлері, ғылыми идеялар мен тұжырымдар, сондай-ақ жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың практикалық тәсілдері мұқият зерделенді.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызметкерлер, мемлекеттік аппарат, заң, ұйымдық мәдениет, сыбайлас жемқорлық, реформа.

В данной статье рассматриваются особенности и проявления коррупции в государственной службе, а также анализируются причины её возникновения. Систематизированы основные характеристики коррупции, определены ключевые факторы, способствующие её формированию и развитию. В исследовании подробно анализируется влияние социального положения и заработной платы государственных служащих на распространение коррупции. Также изучены мнения различных исследователей, научные идеи и выводы о коррупции в системе государственного управления, а также практические подходы к борьбе с ней.

Ключевые слова: государственные служащие, государственный аппарат, закон, организационная культура, коррупция, реформа.

This article examines the distinctive features and manifestations of corruption in public service and analyzes the reasons for its emergence. The main characteristics of corruption are systematized, and key factors that contribute to its formation and development are identified. The study thoroughly explores how the social status and salary of civil servants affect the spread of corruption. Additionally, the article reviews various researchers' views, scientific concepts and conclusions on corruption in the public administration system, as well as practical approaches to anti-corruption efforts.

Keywords: public servant, government machinery, law, organizational culture, corruption, reform.

Қазіргі заманғы кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастырудың маңызды тетіктерінің бірі - мемлекеттік қызметшілердің қызметтік нәтижелерін бағалау жүйесі. Бұл жүйе ведомстволық есептіліктегі тиімділік көрсеткіштерін өлшеумен ғана шектелмей, мемлекеттік қызметшілердің қызметінің нәтижелілігі мен үйлесімділігін кешенді бағалауға, сондай-ақ олардың іс-әрекеттерінің жалпы әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына, мемлекеттік органның стратегиясы мен елдің басым бағыттарына сәйкестігін айқындауға бағытталуы тиіс. Тиімді ұйымдастырылған бағалау рәсімдері мемлекеттік қызметке ең қабілетті, ынталы, белсенді және жоғары білікті мамандарды тарту мен ұстап қалуға ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл жүйе мемлекеттік қызметшілерді кәсіби білімдері мен

дағдыларын жетілдіруге ынталандырады, олардың әлеуетін барынша ашуға және тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңде президент бастамасымен мемлекеттік реформалардың кешенді пакеті жүзеге асырылуда. Бұл реформалар жаңа мемлекеттік басқару үлгісін қалыптастыру арқылы «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын енгізуге және мемлекет пен қоғам арасындағы саяси диалогты кеңейтуге бағытталған. Аталған бастама заманауи басқару жүйесінің ажырамас бөлігіне айналып, мемлекеттің ашықтығын, есептілігін және қоғаммен кері байланысты нығайтуға негізделген.

Мемлекеттік реформалардың негізгі бағыттарының бірі - барлық азаматтар үшін өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруда тең мүмкіндіктер жасау. Бұл ретте құқықтық мемлекет қағидаттарын сақтау, заң үстемдігін қамтамасыз ету және адамның негізгі құқықтарын қорғау басты басымдықтар ретінде қарастырылады. Атап айтқанда, әлеуметтік осал топтардың құқықтарын қорғау, гендерлік теңдік мәселелерін шешу, сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі азаматтарға қолайлы жағдай жасау шаралары жүзеге асырылуда.

Экономикалық реформалар шеңберінде кәсіпкерлікке қолайлы жағдай жасау және бизнес жүргізудегі әкімшілік кедергілерді жою маңызды міндет болып отыр. Қазақстанда инвестициялық климатты жақсарту, шағын және орта бизнесті қолдау, цифрлық экономиканы дамыту және инновациялық технологияларды енгізу арқылы экономикалық өсімді қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөлінуде. Бұл шаралар экономиканың әртараптандырылуын арттыруға және жаһандық нарықтардағы бәсекеге қабілеттілікті күшейтуге ықпал етеді.

Сонымен қатар, сот жүйесін реформалау мәселесі де күн тәртібінде тұр. Құқық қорғау органдарының ашықтығын қамтамасыз ету, сот төрелігіне қол жеткізуді жеңілдету және судьялардың кәсібилігін арттыру арқылы сот билігінің тәуелсіздігін нығайту көзделген. Сот жүйесіне сенімділікті арттыру азаматтардың заң алдындағы теңдігін қамтамасыз етіп, әділдік қағидаттарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Саяси реформалар аясында партиялық-саяси өрісті жандандыру және азаматтық қоғам институттарын дамыту ерекше мәнге ие. Саяси партияларды тіркеу талаптарын жеңілдету, сайлау жүйесін жаңғырту және азаматтардың саяси өмірге белсенді қатысуын ынталандыру арқылы қоғам мен билік арасындағы сындарлы диалогты нығайту көзделуде. Бұл шаралар саяси плюрализмді дамытуға, пікір алуандығын қамтамасыз етуге және демократиялық процестердің тиімділігін арттыруға жағдай жасайды. Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан мемлекеттік реформалар пакеті заманауи мемлекеттік басқару жүйесін құруға, қоғамдық қатынастарды демократияландыруға және құқықтық мемлекет қағидаттарын бекітуге бағытталған. Бұл реформалар мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдетіп, қазақстандық қоғамның әл-ауқатын арттыруға және халықаралық аренада елдің бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға ықпал етеді.

Бүгінгі күні мемлекеттік қызметшілерді бағалау жөніндегі қызмет мынадай нормативтік-құқықтық құжаттар арқылы іске асырылады: «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V Заңымен [1], «Мемлекеттік әкімшілік қызметшілердің қызметін бағалаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі Төрағасының 2018 жылғы 16 қаңтардағы № 13 бұйрығымен [2], «Мемлекеттік қызметшілер мен дипломатиялық қызмет персоналын іссапарға жіберудің кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 17 қарашадағы № 755 қаулысына өзгеріс енгізу туралы [3], мемлекеттік қызметтің тиімді жүйесін қалыптастырудың әртүрлі аспектілері құқық, әлеуметтану, саясаттану және әлеуметтік ғылымдардың басқа салаларында зерттелді. Мұндай ғалымдар мен практиктердің жұмысы Қазақстанда мемлекеттік механизмнің қалыптасуын зерделеуге және оның қызметін жетілдіруге айтарлықтай көмек көрсетті.

Жаңа Қазақстанның қалыптасуындағы мемлекеттік басқару жүйесінің нәтижелілігі ең алдымен елдің жағдайын жақсартумен байланысты. Егер ол мемлекет пен қоғамның, әлеуметтік топтардың және әр адамның мүдделерін оңтайлы қорғау мәселесін ойдағыдай шешсе, мемлекеттік аппараттың жұмысын тиімді деп санауға болады. Сондықтан, Қазақстанның мемлекеттік басқаруды жетілдірудің қазіргі кезеңіндегі өзекті мәселе мемлекеттік басқарудағы персоналды басқарудың тиімді жүйесінің әдіснамасын әзірлеу болып табылады. Мемлекеттік қызметшілер өз құзыреті, білімі, іскерлігі мен дағдылары шеңберінде барлық реформалар мен мемлекеттік бағдарламаларды іске асыратындықтан олардың қызметінің нәтижелілігі басты міндеттердің бірі болып табылады.

Бүгінгі таңда мемлекеттік аппаратының пәрменді қалыптасуының алғышарты ретінде мемлекеттік қызметшінің жаңа, сапалы моделін тәрбиелеу қажеттілігі туындап отыр. Бұл модель тек жоғары кәсіби дағдыларымен ғана емес, сонымен қатар жоғары моральдық-этикалық қасиеттерімен, ұйымдастырушылық мәдениетімен, мемлекет мүддесіне адалдығымен және құқыққа қайшы әрекеттер жасауға төзімділігімен ерекшеленуі тиіс.

Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби деңгейін арттыру мен олардың халық алдындағы жауапкершілігін нығайту мақсатында белгілі бір индикаторлар жүйесін енгізу маңызды. Атап айтқанда, мемлекеттік қызметшілердің қызмет нәтижелілігінің басты көрсеткіштерінің бірі ретінде халықтың сенімі алға шығады. Қоғамдық сенім - демократияның маңызды аспектісі ретінде танылып, мемлекеттік биліктің легитимділігі мен тұрақтылығына тікелей ықпал етеді.

Осы тұрғыда, «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Заңына сәйкес мемлекеттік қызметшілерді аттестаттау үдерісі ерекше мәнге ие [1]. Аттестаттаудың басты мақсаты - азаматтық қызметтің алмастырылатын лауазымына сәйкес қызметшінің кәсіптік жарамдылығын анықтау. Бұл процесс арнайы аттестаттау комиссиясы арқылы жүзеге асады және келесі критерийлерді бағалауды қамтиды:

1. Кәсіби білім мен дағдылар деңгейі;
2. Жұмыс тәжірибесі мен кәсіби өтілі;
3. Қызмет сапасы;
4. Жоғары кәсіптік қызметтің нәтижелілігі.

Ғылыми тұрғыда қарастырғанда, мемлекеттік қызметшілердің тиімді қызмет етуі олардың кәсіби қабілеттерін ғана емес, сондай-ақ моральдық ұстанымдары мен этикалық принциптерін де қамтитын кешенді тәсіл арқылы қамтамасыз етіледі. Мемлекеттік басқару теориясында «адам капиталы» ұғымы ерекше орын алады, себебі мемлекеттік қызметтің тиімділігі тікелей осы капиталдың сапасына тәуелді.

Осыған байланысты, мемлекеттік қызмет жүйесін жетілдіру келесі бағыттар бойынша жүргізілуі қажет:

1. Мемлекеттік қызметшілерді іріктеу мен тағайындау үдерістерін ашықтық пен жариялылық қағидаттарына негіздеу;
2. Кәсіби біліктілікті арттыру бағдарламаларын енгізу және үздіксіз оқыту жүйесін дамыту;
3. Халықтың мемлекеттік қызметке деген сенімін тұрақты түрде өлшеу механизмдерін құру;
4. Мемлекеттік қызметшілердің моральдық-этикалық нормаларды сақтауын бақылау тетіктерін күшейту.

Мемлекеттік қызметтің нәтижелілігі мен қоғам алдындағы беделін арттыру үшін мемлекеттік қызметшінің жаңа моделін қалыптастыру қажеттілігі айқын. Бұл модель кәсібилік пен моральдық тұрақтылықты үйлестіре отырып, тұжырымдаманың түпкі мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік береді [4].

Тексерудің барлық тетігін регламенттейтін негізгі заңнамалық заң актісі «Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің ведомстволық бағынысты мекемелерінің

азаматтық қызметшілерін аттестаттаудан өткізу ережелері мен шарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігі Басшысының бұйрығы болып табылады, онда барлық қызметкерлерге тұтас көзқарас қолданылатыны атап өтіледі [5].

«Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығына сәйкес түбегейлі өзгерістер енгізілді. «Мемлекеттік басқару жүйесінің жаңа құндылықтары іріктеу кезеңінде ғана емес, мемлекеттік қызметшілер қызметінің тиімділігін бағалау кезінде де мемлекеттік қызметтегі персоналды басқару процестерін одан әрі жетілдіру үшін түпкілікті бағдар болуға тиіс» деп көрсетілген болатын [6].

Мемлекеттік қызметтер көрсету кезінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын жетілдіру саласындағы зерттеудің өзектілігі мемлекеттік органдардың тиімділігін жақсартудың және азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін арттырудың шұғыл қажеттілігімен айқындалады.

Қазіргі қазақстандық қоғам сыбайлас жемқорлықтың жойқын әсерін ұғынып келеді, бұл халық толқуларының, халықтың өмір сүру деңгейіне толық наразылығының, балаларының болашағынан қорқудың, экономикасы жоғары елдерге жаппай миграцияның бастауы болып табылады. және даму, мемлекет пен үкіметке сенімсіздік, қолайлы өмір сүру үшін үнемі қаражат тапшылығы, басқа елдердегі білімге басымдық беру, азық-түліктің, ауыл шаруашылығы өнімдерінің сапасыздығы және т.б., сыбайлас жемқорлықтың барлық жағымсыз салдары туралы айтуға болады. шексіз, сыбайлас жемқорлық әсер етпейтін бірде-бір қызмет саласы жоқ [7].

Тәуелсіздік алған сәттен бастап біздің еліміздегі мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық мәселесі өзекті болып қала береді. Бұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді реформалардың жоқтығымен, сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне қатысы бар адамдар үшін жазалардың жетілмеген жүйесімен, сондай-ақ мемлекеттік органдарда сыбайлас жемқорлықтың таралуымен расталады. Бұл біздің мемлекеттік басқарудың дамуына кедергі келтіріп қана қоймай, қосымша экономикалық шығындарға әкеледі.

Осыған байланысты, мемлекеттік қызметтерді көрсету барысында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын жетілдірудің маңыздылығы арта түседі. Біріншіден, бұл халықтың мемлекеттік аппаратқа деген сенімін нығайтуға көмектеседі. Азаматтар мемлекеттік органдардың әділ және ашық жұмыс істейтініне сенімді болған кезде, олардың қоғамдағы белсенділігі мен әлеуметтік жауапкершілігі де артады. Екіншіден, сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету экономикалық тұрақтылыққа оң әсер етеді, өйткені заңсыз төлемдер мен парақорлықтың алдын алу бюджет қаражатын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Зерттеудің ғылыми жаңашылдығы мен практикалық маңыздылығы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің жаңа әдістері мен тетіктерін әзірлеуде жатыр. Бұл әдістерге мемлекеттік қызметтерді цифрландыру, қоғамдық бақылауды күшейту, жемқорлық тәуекелдерін бағалау жүйесін енгізу сияқты құралдар кіреді.

Қорытындылай келе, мемлекеттік қызмет көрсету саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын жетілдіру - елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал ететін маңызды қадам. Бұл мәселені жан-жақты зерттеу мен тиімді шешімдер ұсыну мемлекеттік басқарудың ашықтығы мен әділдігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы жұмыстар тұрақты түрде жүргізілуде. Алайда, еліміздегі мемлекеттік қызмет көрсету кезінде сыбайлас жемқорлыққа тәуекелдер көріністері көп кездеседі. Шын мәнінде, ғаламтор желісіндегі ашық дереккөздерде және БАҚ-да, әсіресе соңғы 5 (бес) жылда мемлекетіміздегі атқарушы билік органдарында сыбайлас жемқорлық оқиғалары туралы жаңалықтар жиі кездеседі. Бұл жәйт ел тұрғындарының көз алдында мемлекеттік биліктің беделіне тікелей нұқсан келтіріп отыр.

Демек, мемлекеттік қызметшілер халық алдында үлкен әлеуметтік жауапкершілікті алады және олардың тиімді әрі адал жұмыс жасауы мемлекеттік саясаттың ұтымды жүруіне әсер етеді. Сондықтан бұл өткір мәселе белгілі бір деңгейде ұлттық қауіпсіздікке де қауіп төндіреді. Сонымен қатар, жемқорлықтың көріністері мемлекеттік басқару мен мемлекеттік органға деген сенімнің халық арасында төмендеуіне алып келеді. Осы тұрғыда, кез келген істің басында жоспар болады, дей тұрғанмен де жоспарсыз және сапасыз, онымен қоса құрылыс талаптарын сақтамай салынған көппәтерлі тұрғын үйлер қазіргі таңда жиі талқылануда. Заң нормаларын сақтамай заңсыз мемлекеттік тіркеуден өткен көппәтерлі тұрғын үйлерге жеке меншік құқығына ие болған азаматтардың тарапынан да наразылық тудыруда және сотқа жүгініп талап арыз туындатуда.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>
2. Мемлекеттік әкімшілік қызметшілердің қызметін бағалаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі төрағасының 2018 жылғы 16 қаңтардағы № 13 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрілігінде 2018 жылғы 1 ақпанда № 16299 болып тіркелді. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800016299>
3. Мемлекеттік қызметшілердің, дипломатиялық қызмет персоналының және Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі қызметкерлерінің іссапарға баруының кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 17 қарашадағы № 755 қаулысы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000755>
4. Абдрасилов Б. С. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері //Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы. – 2016. – Т. 176.
5. Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің ведомстволық бағынысты мемлекеттік мекемелерінің азаматтық қызметшілерін аттестаттаудан өткізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Басшысының 2020 жылғы 22 мамырдағы № 20-01-38.20 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрілігінде 2020 жылғы 1 маусымдағы № 20805 болып тіркелді. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020805>
6. Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522>
7. Жұмағұлова Ш.Р. Жемқорлықпен күрес – ұлттық қауіпсіздіктің басты шарты / Ш.Р.Жұмағұлова, А.Ә.Әбдіхалықов // Қазақстан ғылымы мен өмірі. - 2020. - № 1. - С. 200-204.

УДК 340

ПРЕСТУПЛЕНИЯ СОВЕРШАЕМЫЕ МЕДИЦИНСКИМИ РАБОТНИКАМИ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Тастанбекова Л.Р.

Магистрант, Жетысуский университет имени И.Жансугурова,
г.Талдықорған, Республика Казахстан
laura.ramazann@gmail.com

В данной статье рассматриваются вопросы состояния расследования медицинских уголовных правонарушений. Приведен анализ статистических данных о количестве медицинских уголовных правонарушений, акцентируется внимание на опасности данного вида преступлений, также о важности охране здоровья населения, как ценных объектах уголовно-правовой охраны.

Ключевые слова: жизнь, здоровье, охрана здоровья, медицинские уголовные правонарушения, медицинская помощь.

Бұл мақалада медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу жағдайлары қарастырылған. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар санына қатысты статистикалық деректерге талдау жасалып, бұл қылмыстар түрінің қауіптілігіне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, халық денсаулығын қорғау – қылмыстық-құқықтық қорғаудың маңызды объектісі ретінде қарастырылады.

Кілт сөздер: өмір, денсаулық, денсаулық сақтау, медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар, медициналық көмек

This article discusses the current state of investigations into medical criminal offenses. It provides an analysis of statistical data on the number of such offenses and highlights the danger posed by this type of crime. The article also emphasizes the importance of protecting public health as a valuable object of criminal legal protection.

Keywords: life, health, healthcare, medical criminal offenses, medical assistance

Актуальность темы статьи обусловлена тем, что в жизнь и здоровье человека представляют собой конституционно признаваемые защищаемые и охраняемые фундаментальные ценности. Здоровье и жизнь человека являются одними из высших ценностей нашего государства и основными конституционными гарантиями, которые закреплены в Конституции Республики Казахстан. Согласно статье 1 Конституции Республики Казахстан: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. [1] Права граждан на охрану здоровья и гарантированный объем медицинской помощи закреплено в Конституции Республики Казахстан: «Граждане Республики Казахстан имеют право на охрану здоровья. Граждане Республики вправе получать бесплатно гарантированный объем медицинской помощи, установленный законом. Получение платной медицинской помощи в государственных и частных лечебных учреждениях, а также у лиц, занимающихся частной медицинской практикой, производится на основаниях и в порядке, установленных законом.» [1] Данное конституционное положение характеризует жизнь и здоровье человека как важные социальные ценности, в охране которых имеет огромное значение своевременная, качественная медицинская помощь и степень ответственности государства перед гражданами. Поэтому они относятся к наиболее ценным объектам уголовно-правовой охраны.

Безопасность пациентов имеет основополагающее значение для предоставления медицинской помощи во всех условиях. Однако предотвратимые нежелательные явления, ошибки и риски, связанные с медицинской помощью, остаются серьезными проблемами для

безопасности пациентов во всем мире. По данным Всемирной организаций здравоохранения, примерно 1 из 10 пациентам причиняется вред в сфере здравоохранения, 134 миллиона неблагоприятных событий происходят в больницах в странах с низким и средним уровнем дохода. Около 2,6 миллиона человек умирают вследствие небрежности со стороны медицинских работников. Самым распространенным видом ошибок являются ошибки при назначении лекарственных средств, включая нечеткие инструкции, использование непонятных аббревиатур, неадекватную дозировку, а также выдачу рецептов, предназначенных другим пациентам, неправильной или несвоевременной постановки диагноза.

Семьдесят вторая сессия Всемирной ассамблеи здравоохранения в 2019 году приняла резолюцию WHA72.6 о глобальных действиях по обеспечению безопасности пациентов и поручила разработать глобальный план действий по обеспечению безопасности пациентов.

В 2021 году на 74 сессией Всемирной ассамблеи здравоохранения был принят «Глобальный план действий по обеспечению безопасности пациентов на 2021-2030 годы: на пути к устранению предотвратимого вреда в сфере здравоохранения». Глобальный план действий по обеспечению безопасности пациентов направлен на устранение предотвратимого вреда в сфере здравоохранения в соответствии с концепцией «мира, в котором здравоохранение никому не причиняет вреда, а каждый пациент получает безопасный и уважительный уход всегда и везде». Конечная цель данного документа - добиться максимально возможного снижения предотвратимого вреда от небезопасной медицинской помощи во всем мире. Миссия глобального плана действий заключается в продвижении политики, стратегий и действий, основанных на научных данных, опыте пациентов, разработке систем и партнерских отношениях, для устранения всех источников предотвратимого риска и вреда для пациентов и медицинских работников. [2]

В своем Послании народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 1 сентября 2022 года Глава государства К-Ж. Токаев отметил: «Люди – главная ценность нашей страны.... Несмотря на реформы в сфере здравоохранения, состояние данной отрасли оставляет желать лучшего.» Глава государства в своем Послании перечислил меры, которые позволяют не на словах, а на деле улучшить здоровье нашей нации. [3]

В своем Послании народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» от 2 сентября 2024 года Глава государства Касым-Жомарт Токаев объявил о необходимости реализовать комплексные меры для укрепления здоровья нации и перезагрузить систему социальной поддержки граждан. Также в данном своем Послании Президент отметил: «В этом году в систему здравоохранения направлено почти 3,3 трлн. тенге бюджетных средств. Однако отдача от таких вливаний все еще под вопросом. Перекосы между обязательствами всех участников системы медстрахования породили волну фальсификаций. Нередко пациентам предлагается получить гарантированные государством услуги на платной основе или ожидать их оказания в течение нескольких месяцев. Такая практика неприемлема.» [4]

В Казахстане с каждым годом растет количество жалоб от граждан на медицинских работников за халатность, некачественно или не вовремя оказанную медицинскую помощь, также растет и количество уголовных дел в отношении медицинских работников. Однако, лишь ничтожно малый процент уголовных дел из общего количества находящихся в производстве направляются в суд с обвинительным актом. Согласно результатам исследования, проведенного Сейдановым А.Б., общее количество уголовных дел об уголовных правонарушениях, предусмотренных ст. 317 УК РК, находящихся в производстве у следователей ОВД Республики Казахстан в течение одного календарного года колеблется в промежутке 300-350 уголовных дел. Всего 0,9 % от общего количества направляются в суд с обвинительным актом, около 10% процентов уголовных дел прекращается по реабилитирующим и нереабилитирующим основаниям. Оставшийся процент уголовных дел приостановлен либо по ним прерваны процессуальные сроки расследования. [5;9]

Конституционное право граждан на охрану здоровья реализуется медицинскими учреждениями и медицинскими работниками. Право граждан на охрану здоровья, на бесплатное получение гарантированного объема медицинской помощи возлагается на медицинских работников.

Государственный контроль и надзор в сфере оказания медицинских услуг (помощи) осуществляет республиканское государственное учреждение Комитет медицинского контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан. Основные направления деятельности Комитета: 1) государственный контроль и надзор в сфере оказания медицинских услуг (помощи); 2) государственный контроль в сфере обращения лекарственных средств и медицинских изделий. Согласно Положению о республиканском государственном учреждении "Комитет медицинского и фармацевтического контроля Министерства здравоохранения РК", утвержденное приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 8 октября 2020 года № 645, республиканское государственное учреждение "Комитет медицинского и фармацевтического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан" является ведомством Министерства здравоохранения Республики Казахстан, осуществляющим руководство и реализацию в сферах медицинской и фармацевтической промышленности, контроля за обращением лекарственных средств и медицинских изделий, оказания медицинских услуг (помощи), осуществление регулятивных, реализационных и контрольных функций в пределах компетенции. Задачами Комитета являются: 1) осуществление регулятивных, реализационных и контрольных функций в сферах оказания медицинских услуг (помощи), обращения лекарственных средств и медицинских изделий, а также за оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров в области здравоохранения, участие в выполнении стратегических функций Министерства в пределах компетенции; 2) обеспечение в пределах компетенции качества оказания и доступности государственных услуг; 3) осуществление иных задач, возложенных на Комитет, в пределах своей компетенции. [6]

В Кодексе Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК «О здоровье и системе здравоохранения», законодательно закреплено определение таких понятий, как «медицинская помощь», «медицинские услуги», «качество медицинской помощи». Медицинская помощь – комплекс медицинских услуг, направленных на сохранение и восстановление здоровья населения, включая лекарственное обеспечение; медицинские услуги – действия субъектов здравоохранения, имеющие профилактическую, диагностическую, лечебную, реабилитационную и паллиативную направленность по отношению к конкретному человеку; качество медицинской помощи – уровень соответствия оказываемой медицинской помощи стандартам оказания медицинской помощи. [7]

Уголовный кодекс Республики Казахстан от 1997 года предусматривал уголовную ответственность медицинских работников за совершение следующих преступлений: статья 114 - ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским работником; статья 116 - Заражение вирусом иммунодефицита человека (ВИЧ/СПИД) - Заражение другого лица ВИЧ/СПИД вследствие ненадлежащего выполнения медицинским работником, а равно работником организации бытового или иного обслуживания населения своих профессиональных обязанностей; статья 117 - Незаконное производство аборта; статья 118 - Неоказание помощи больному; статья 144 - Разглашение врачебной тайны; статья 266 - Незаконное занятие частной медицинской практикой или частной фармацевтической деятельностью, незаконная выдача либо подделка рецептов или иных документов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ. Вышеуказанные преступления были объединены ни в одну специальную главу кодекса, а разбросаны в разных главах. За совершение данных преступлений законодатель предусматривал следующие виды наказаний: штраф (Незаконное производство аборта; Неоказание помощи больному; Разглашение врачебной тайны; Незаконное занятие частной медицинской практикой или частной фармацевтической деятельностью, незаконная выдача

либо подделка рецептов или иных документов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ); ограничение свободы; арест; исправительные работы; лишение свободы и дополнительный вид наказания виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью. [8]

В 2012 году правительству РК было поручено внести в парламент проекты 4-х новых кодексов: уголовно-процессуального, уголовного, уголовно-исполнительного и кодекса об административных правонарушениях с целью концептуальной модернизацией системы уголовного судопроизводства, гуманизации уголовного законодательства, декриминализации экономических правонарушений.

В Досье на проект УК РК 2014 года указывалось, что в качестве главных позитивных последствий принятия новой редакции Уголовного кодекса прогнозируется повышение эффективности уголовно-правовой охраны общественных отношений, в том числе: более эффективное противодействие современным угрозам безопасности личности, общества и государства за счет введения новых норм, направленных на борьбу с организованной и специализированной преступностью, в том числе в сфере информационных технологий и медицины. Также в Досье на проект УК РК 2014 года отмечалось, что принимая во внимание аспекты повышения качества жизни, получения квалифицированной, гарантированной Конституцией медицинской помощи, введена специальная глава о медицинских уголовных правонарушениях, в которой регламентируется уголовная ответственность медицинских и фармацевтических работников за совершенные ими общественно опасные деяния, повлекшие причинение смерти или вреда здоровью человека. С учетом повышенной общественной опасности, криминализировано незаконное обращение (производство, изготовление, реализация и т.д.) фальсифицированных лекарственных средств, изделий медицинского назначения, медицинской техники, повлекшее тяжкие последствия. [9]

В Уголовном кодексе Республики Казахстан от 3 июля 2014 года законодатель выделил медицинские уголовные правонарушения в отдельную главу - «Медицинские уголовные правонарушения» (глава 12 УК РК). Алпысбаева К. дает следующее определение медицинским уголовным правонарушениям: медицинские уголовные правонарушения – это один из специализированных со своими сложностями виды уголовных правонарушений, для расследования которых требуются высокий профессионализм, различные виды экспертиз и консультаций врачей. [10]

Выделение в отдельную главу данных видов правонарушений свидетельствует об стратегической важности уголовно-правовой охраны здоровья и жизни граждан.

В данной главе кодекса находятся 7 статей: ст. 317 (Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником); ст. 318. (Нарушение порядка проведения клинических исследований и применения новых методов и средств профилактики, диагностики, лечения и медицинской реабилитации); ст. 319 (Незаконное проведение искусственного прерывания беременности); ст. 320 (Неоказание медицинской помощи); ст. 321. (Разглашение тайны медицинского работника); ст. 322 (Незаконная медицинская и фармацевтическая деятельность и незаконная выдача либо подделка рецептов или иных документов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ); ст. 323 (Обращение с фальсифицированными лекарственными средствами или медицинскими изделиями). Санкциями данных статей за медицинские уголовные правонарушения законодатель предусматривает следующие виды основных наказаний: штраф; исправительные работы; привлечение к общественным работам; арест; ограничение свободы; лишение свободы и следующие виды дополнительного наказания: лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, конфискация имущества. [11]

Необходимо отметить, что вышеуказанные уголовные правонарушения отличаются сложностью при их расследовании вследствие специфики самой профессиональной медицинской деятельности, особенностей её нормативно-правового регулирования,

необходимостью проведения сложных комиссионных судебно-медицинских экспертиз, допроса немалого количества медицинских работников, принимавших участие в оказании медицинской помощи, изъятия медицинской документации, других вещественных доказательств, тщательного изучения медицинской документации, в том числе, в части касающейся фактов ее возможной фальсификации, привлечения широкого круга специалистов для всесторонней компетентной оценки правильности осуществления медицинской деятельности в каждом конкретном случае и т. д. Более того, в правоприменительной практике часто возникают вопросы правильного применения уголовного закона к медицинским преступлениям, в том числе квалификации (установления признаков того или иного состава преступления в действиях (бездействии) медицинских работников), применения квалифицирующих признаков, обстоятельств, исключающих преступность деяния (крайней необходимости и обоснованного риска в медицинской практике). [12]

В практической деятельности правоохранительных органов и судов наиболее часто применяется ст.317 УК, которая предусматривает ответственность за ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником.

Правонарушение предусмотренное ч.1 ст.317 УК РК, в зависимости от степени общественной опасности и наказуемости, относится к уголовному проступку, согласно требованиям ст. 10 УК РК (общая часть), поскольку за совершение данного правонарушения предусмотрено следующие виды наказаний: штраф либо исправительные работы, либо привлечение к общественным работам, либо арест.

Правонарушения предусмотренные ч.2,3,4,5 ст.317 УК РК, в зависимости от степени общественной опасности и наказуемости, относятся к преступлениям, поскольку за совершение данного правонарушения предусмотрены следующие виды наказаний: штраф, либо исправительные работы, ограничение свободы либо лишение свободы с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

Преступления предусмотренные ч.2,3,5 ст.317 УК РК, в зависимости от характера и степени общественной опасности, относятся к преступлениями небольшой тяжести, деяния предусмотренные ч.4 ст.317 УК РК, относятся к преступлениями средней тяжести.

В процессе досудебного расследования трудности вызывает установление наличия состава уголовного преступления в действиях медицинского или фармацевтического работника. Основные вопросы, которые возникают при этом – это признаки объективной и субъективной стороны состава уголовного правонарушения, а также специальный субъект. [13]

Объективная сторона состава преступления, предусмотренного в частях 1-4 ст. 317 УК, может выражаться в действии в виде ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником или бездействии выражающийся в виде невыполнения профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником. Для установления объективной стороны состава рассматриваемого уголовного правонарушения важно изучить объем и качество оказания медицинской помощи пациенту. По ч.5 ст. 317 УК РК, уголовная ответственность предусмотрена за действие, то есть за ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским работником, а равно работником организации бытового или иного обслуживания населения вследствие небрежного или недобросовестного отношения к ним, если это деяние повлекло заражение другого лица ВИЧ.

Для установления противоправного деяния в виде невыполнения или ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником необходимо руководствоваться следующими критериями: своевременность (обследования, постановки диагноза, назначения и проведения лечения и др.); квалификация (правильность диагноза, лечения и др.); экономическая эффективность (соотношение между фактической стоимостью медицинской помощи, стандартной и др.); соблюдение этических и деонтологических норм, а также следующими нормативными документами: Стандартом

организации оказания первичной медико-санитарной помощи в Республике Казахстан, утвержденным приказом Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 3 февраля 2016 года, Стандартом надлежащей клинической практики (GCP), утвержденным приказом Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 27 мая 2015 года, Правилами оказания стационарной помощи, утвержденными приказом Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 29 сентября 2015 года, Правилами оказания первичной медико-санитарной помощи, утвержденными приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 24 августа 2021 года, а также утвержденными приказом Министра здравоохранения и социальной защиты Республики Казахстан от 27 мая 2015 года Стандартом надлежащей лабораторной практики (GLP), Стандартом надлежащей аптечной практики (GPP), Стандартом надлежащей практики фармаконадзора (GVP). В вышеуказанных документах установлены правила оказания медицинских и фармацевтических услуг пациентам, требования к профессиональной деятельности медицинских и фармацевтических работников. [13]

Важным и обязательным признаком состава преступления, предусмотренного ст. 317 УК, является последствие, которое должно наступить в результате совершенного виновного общественно опасного деяния. Вследствие невыполнения или ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником по неосторожности человеку был причинен вред здоровью средней тяжести, ответственность наступает согласно части 1 ст. 317 УК, в случае повлекло причинение тяжкого вреда здоровью - согласно части 2 ст. 317 УК, уголовная ответственность наступает по части 3 ст. 317 УК в случае деяния повлекло по неосторожности смерть человека, если повлекло по неосторожности смерть двух или более лиц - по части 4 ст. 317 УК. Уголовная ответственность наступает по части 5 ст. 317 УК в случае ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским работником, а равно работником организации бытового или иного обслуживания населения вследствие небрежного или недобросовестного отношения к ним, если это деяние повлекло заражение другого лица ВИЧ. Последствия устанавливаются заключением судебно-медицинской экспертизы, проводимых в порядке с Правилами организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы, утвержденных приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года за № 484. Действия медицинского и фармацевтического работника, повлекшие причинение вреда здоровью или смерти потерпевшего, могут рассматриваться как уголовное правонарушение при условии, что между действием или бездействием виновного и наступлением указанных выше последствий имеется причинная связь. [13]

Наибольшую сложность вызывает установление в действиях (бездействии) медицинского или фармацевтического работника основного признака субъективной стороны состава уголовного правонарушения - вины. Для привлечения к ответственности по ст. 317 УК должна быть установлена вина в форме неосторожности: самонадеянность или небрежность. [13]

Согласно уголовному законодательству уголовным правонарушением, совершенным по неосторожности, признается деяние, совершенное по самонадеянности или небрежности. В диспозиции ст. 317 указано: «...ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником вследствие небрежного или недобросовестного отношения к ним...». Уголовное правонарушение признается совершенным по небрежности, если лицо не предвидело возможности наступления общественно опасных последствий своих действий (бездействия), хотя при должной внимательности и предусмотрительности должно было и могло предвидеть эти последствия. [9]

Субъектом преступления, предусмотренного ст. 317 УК, является специальный субъект, то есть субъектом может быть только медицинский или фармацевтический работник. Согласно п. 154) ст. 1 кодекса Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК «О здоровье и системе здравоохранения», медицинский работник – физическое лицо, имеющее

профессиональное медицинское образование и осуществляющее медицинскую деятельность. В п. 272) 1 кодекса Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК «О здоровье и системе здравоохранения» дано определение понятию «фармацевтический работник», согласно ему фармацевтические работники – физические лица, имеющие фармацевтическое образование и осуществляющие фармацевтическую деятельность. [5]

За медицинские уголовные правонарушения законодатель предусматривает наказание в виде лишения свободы на срок до десяти лет, то есть данные преступления относятся к преступлениям небольшой и средней тяжести. Совершение большинства данных уголовных правонарушений влечет за собой более тяжкие последствия, в виде причинения вреда здоровью или смерти потерпевшего, приносят огромный вред жизни и здоровью населению, следовательно высшим ценностям нашего государства, поэтому бороться с данными видами преступлений следует путем привлечения виновных к более строгой уголовной ответственности. Каким бы не было наказание, это не сможет восстановить жизнь или здоровье. Однако, соразмерная мера наказания поможет законодателю достичь социальной справедливости. Таким образом, карательное содержание наказания является специфическим способом восстановления социальной справедливости. Это важно не только для достижения социальной справедливости, но и предупреждения совершения новых медицинских уголовных правонарушений.

Одной из важных форм проявления принципа справедливости в уголовном праве является назначение лицу, совершившему преступление, соразмерных мер наказания, относительно точного соответствия между тяжестью преступления и степенью строгости карательной функции. Поскольку, медицинскими преступлениями влечет более тяжкие последствия в виде причинения вреда здоровью или смерть потерпевшего, наказание должно быть соразмерно преступлению. Это поможет достичь реализаций принципа гуманизма к жертвам уголовного правонарушения, восстановления социальной справедливости и является одним из наиболее эффективных способов предупреждения преступлений.

Также хочется отметить, что санкций ст. 317-323 УК РК, содержат в себе изначально заложенный потенциальный коррупционный фактор, это обременительное положение уголовного закона, может создать условие для проявления коррупции, суть которого состоит в том, что преступники будут отделяться уплатой штрафов, вовлекая в коррупционный механизм и судей. Поэтому, законодателю целесообразно было бы исключить штраф из санкции вышеуказанных статей, а сроки лишения свободы увеличить на 25%, с запрещением занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

Согласно данным Всемирной организаций здравоохранения, по официальной оценке обновленной от 20 мая 2024 года, в Казахстане плотность сестринского и акушерского персонала (на 10 000 населения) ухудшилась на 28,2 на 10000 населения с 97,6 в 1990 году до 69,4 в 2020 году, плотность фармацевтических кадров (на 10 000 населения) ухудшилась на 5,3 на 10 000 населения с 8,6 в 1990 году до 3,4 в 2020 году. Ухудшения наблюдаются с 2012 года. Данные факты также влияют на качество медицинских услуг, следовательно на увеличение жалоб от населения и рост медицинских правонарушений. Правительству необходимо усилить меры по развитию кадровой политики в области здравоохранения, подготовки медицинских кадров, разработать межотраслевую программу по внедрению системы планирования, прогнозирования кадровых ресурсов. [14]

Врачебные ошибки и невнимательность медицинских работников это не только угроза здоровью и жизни пациентов, но и существенные потери для государства, поскольку человеческие ресурсы важнейший из всех видов экономических ресурсов, поэтому уголовно-правовая охрана этих ценностей должно быть одним из глобальных приоритетов для государства во всех стратегиях сектора здравоохранения и государство должно осуществлять системные меры по снижению риска предотвратимого вреда в здравоохранении.

Безопасность пациентов является одним из самых древних и фундаментальных принципов медицины и неотъемлемой частью жизни каждой страны. И все же почти каждый десятый пациент страдает в сфере здравоохранения, что ежегодно приводит к более чем трем миллионам смертей во всем мире. Более половины этого вреда можно предотвратить. Эта шокирующая статистика должна послужить призывом к действию в целях системных изменений. [15]

ЛИТЕРАТУРА:

1. Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_/info
2. «Глобальный план действий по обеспечению безопасности пациентов на 2021-2030 годы: на пути к устранению предотвратимого вреда в сфере здравоохранения» Женева: Всемирная организация здравоохранения, 3 август 2021 год. Лицензия: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. «Этот перевод не был создан Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ). Который не несет ответственности за содержание или точность данного перевода. Оригинальное издание на английском языке является обязательным и аутентичным изданием». <https://www.who.int/publications/i/item/9789240032705#>
3. Послание Главы государства Токаева К.К. народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 1 сентября 2022 года. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>
4. Послание Главы государства Токаева К.К. народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» от 02.09.2024 г. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>
5. Диссертация Сейданова А.Б. «Расследование медицинских уголовных правонарушений (на примере статьи 317 Уголовного кодекса РК)» Семей, 2024 год
6. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 8 октября 2020 года № 645. <https://www.gov.kz/memleket/entities/kmfk/about?lang=ru>
7. Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК «О здоровье и системе здравоохранения». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360#z589>
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167-1. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167_
9. Досье ITS на проект Уголовного кодекса Республики Казахстан (новая редакция) (май 2014 года). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31140848#sub_id=23
10. Алпысбаева К. Уголовная ответственность за медицинские уголовные правонарушения //Журнал Казахстанско-Российского медицинского университета, Актуальные проблемы теоретической и клинической медицины. – 2019. - №1 (23). – С. 27.
11. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226/k226_.htm
12. Аськов Н.Н., Петрова Т.Н. О разграничении составов преступлений, предусмотренных статьями 109, 118 и 238 УК РФ, в применении к медицинским работникам: сравнительно-правовой анализ // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. - 2023. - № 4 (100). – С.89.
13. Рахметов С.М. Уголовная ответственность медицинских работников за небрежное отношение к своим обязанностям, за врачебные ошибки. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36955850&pos=13;-48#pos=13;-48
14. Обзор данных о состоянии здоровья населения Республики Казахстан. <https://data.who.int/countries/398>
15. Глобальный отчет о безопасности пациентов за 2024 год. Женева: Всемирная организация здравоохранения, 2024 год. Лицензия: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240095458>

ӘОЖ 331.5

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫНЫҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНА ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Толамисова А.Г.

Докторант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
zhantokab@mail.ru

Бұл мақалада Қазақстанның көші-қон саясатының еңбек нарығына және экономикалық дамуына әсері қарастырылады. Қазақстан көші-қон саясатының негізгі кезеңдері, оның өзгеруі мен бейімделуі демографиялық, экономикалық және саяси факторлар тұрғысынан талданады. Еңбек көші-қонының жұмыспен қамту деңгейіне, жалақыға, әлеуметтік инфрақұрылымға және жалпы экономикалық өсімге ықпалы зерттеледі. Халықаралық тәжірибеге салыстырмалы талдау жасалып, шетелдік көші-қон реттеу әдістерін Қазақстан жағдайында қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Сондай-ақ, көші-қонды басқарудағы заманауи әдістер, соның ішінде цифрландыру, көші-қон есебін автоматтандыру, білікті мамандарды тарту, ішкі көші-қонды ынталандыру және квоталау жүйесін жетілдіру мәселелері талқыланады. Мақала көші-қон саясатын оңтайландыруға бағытталған ұсыныстар мен стратегиялық қадамдарды ұсынады.

Кілт сөздер: көші-қон саясаты, еңбек нарығы, еңбек көші-қоны, демографиялық процестер, Қазақстан экономикасы, әлеуметтік бейімделу, квоталау, халықаралық тәжірибе, көші-қон процестерін цифрландыру, мигранттарды интеграциялау.

В статье рассматривается влияние миграционной политики Казахстана на рынок труда и экономическое развитие. Анализируются ключевые этапы эволюции миграционной политики, ее адаптация к демографическим, экономическим и политическим факторам. Исследуется воздействие трудовой миграции на уровень занятости, заработную плату, социальную инфраструктуру и общий экономический рост. Проводится сравнительный анализ международного опыта регулирования миграционных процессов с целью выявления возможностей их применения в Казахстане. Также рассматриваются современные подходы к управлению миграцией, включая цифровизацию, автоматизацию учета мигрантов, привлечение квалифицированных специалистов, стимулирование внутренней миграции и совершенствование системы квотирования. В заключение статьи предлагаются рекомендации и стратегические шаги по оптимизации миграционной политики для повышения ее эффективности и социально-экономического воздействия.

Ключевые слова: миграционная политика, рынок труда, трудовая миграция, демографические процессы, экономика Казахстана, социальная адаптация, квотирование, международный опыт, цифровизация миграционных процессов, интеграция мигрантов.

This article examines the impact of Kazakhstan's migration policy on the labor market and economic development. It analyzes the key stages of migration policy evolution and its adaptation to demographic, economic, and political factors. The effects of labor migration on employment levels, wages, social infrastructure, and overall economic growth are explored. A comparative analysis of international migration regulation practices is conducted, highlighting opportunities for their application in Kazakhstan. Additionally, modern approaches to migration management, including digitalization, automation of migration records, attracting skilled professionals, promoting internal migration, and improving the quota system, are discussed. The article provides recommendations and strategic steps for optimizing migration policy to enhance its effectiveness and socioeconomic impact.

Keywords: migration policy, labor market, labor migration, demographic processes, Kazakhstan's economy, social adaptation, quota system, international experience, digitalization of migration processes, migrant integration.

Кіріспе

Көші-қон процестері қоғамның экономикасы мен әлеуметтік құрылымын дамытуда маңызды рөл атқарады. Олар еңбек ресурстарын қайта бөлуге ықпал етеді, демографиялық жағдайға, жұмыспен қамту деңгейіне және экономикалық өсуге әсер етеді. Еуразия құрлығының орталығында орналасқан Қазақстан көші-қонның шығатын да, қабылдайтын да елі болып табылады. Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстанның көші-қон саясаты жаңа экономикалық, демографиялық және саяси сын-қатерлерге бейімделе отырып, елеулі өзгерістерге ұшырады.

1990 жылдардың басында Қазақстан жоғары білікті мамандардың, негізінен орыс тілді халықтың ауқымды эмиграциясына тап болды, бұл еңбек нарығына және технологиялық даму деңгейіне айтарлықтай әсер етті. Сонымен бірге Мемлекет демографиялық шығындарды өтеуге және ұлттық бірегейлікті сақтауға бағытталған этникалық қазақтарды (қандастарды) репатриациялау бағдарламасына бастамашы болды. Кейінірек, 2000 жылдары Қазақстан шетелдік жұмыс күшін, әсіресе құрылыс, аграрлық және өнеркәсіптік салаларға тарта бастады, бұл көші-қон саясатын түзетуді және еңбек көші-қонын реттеудің жаңа тетіктерін енгізуді талап етті.

Көші-қон еңбек нарығына, экономикаға, демографиялық жағдайға және елдің әлеуметтік тұрақтылығына жан-жақты әсер етеді. Орталық Азия елдерінен еңбек мигранттарының ағыны, білікті кадрлардың шетелге кетуі, экономиканың түрлі секторларындағы жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныс арасындағы теңгерімсіздік – осы аспектілердің барлығы тиімді мемлекеттік реттеуді талап етеді. Жаһандану және халықаралық көші-қон ағындарының күшеюі жағдайында Қазақстан ұлттық мүдделер мен орнықты дамуға бағдарланған тиімді көші-қон саясатын құруға ұмтылады.

Бұл мақалада көші-қон саясатының еңбек нарығына және Қазақстанның Ұлттық экономикасына әсері қарастырылады, негізгі сын-қатерлер, артықшылықтар мен перспективалар талданады. Еңбек көші-қонын реттеу, шетелдік жұмыскерлерді бейімдеу, көші-қон ағындарының жұмыспен қамту деңгейіне, жалақыға және әлеуметтік инфрақұрылымға әсері мәселелеріне ерекше назар аударылады. Сондай-ақ халықаралық тәжірибеге және оны қазақстандық жағдайларда бейімдеу мүмкіндігіне салыстырмалы талдау жүргізіледі, қазіргі заманғы сын-қатерлер мен экономикалық үрдістерді ескере отырып, көші-қон саясатын жетілдірудің перспективалық бағыттары қарастырылады. Қазақстанның көші-қон саясатын дамытудың ықтимал сценарийлері, цифрлық технологиялардың көші-қон ағындарын бақылауға әсері және көші-қон саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың рөлі қосымша зерделенеді. Мигранттарды қоғамға интеграциялау тетіктері және олардың ел экономикасына қосқан үлесі қарастырылуда. Осылайша, зерттеу Қазақстанның көші-қон саясатының тиімділігін айқындайтын негізгі факторларды анықтауға және оны одан әрі жетілдіру үшін ұсынымдар әзірлеуге бағытталған.

Негізгі бөлігі

Қазақстанның көші-қон саясаты тарихи тұрғыдан бірнеше кезеңге бөлінеді, олардың әрқайсысы экономикадағы, демографиялық жағдайдағы және халықаралық үрдістердегі өзгерістерді көрсетеді:

1. Бастапқы кезең (1991-2000 жж.) – тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында Қазақстан жоғары білікті мамандардың, әсіресе орыс тілді халықтың ауқымды эмиграциясына тап болды, бұл елеулі зияткерлік және еңбек әлеуетін жоғалтуға әкелді. Осы демографиялық сын-тегеуріндерге жауап ретінде халық санын қалпына келтіруге және ұлттық бірегейлікті сақтауға бағытталған этникалық қазақтарды (қандастарды) репатриациялау бағдарламасы іске қосылды. Алайда, оралмандарды бейімдеу процесі күрделі болып шықты, білім беру, жұмыспен қамту және әлеуметтік интеграция саласында қолдау қажет болды.

2. Экономикалық тұрақтандыру кезеңі (2000-2010 жж.) – Қазақстан шетелдік жұмыс күшін, әсіресе құрылыс, ауыл шаруашылығы және өнеркәсіп салаларына белсенді тарта бастады. Еңбек көші-қонын реттеудің заңнамалық тетіктері әзірленді, шетелдік

қызметкерлерге квоталар енгізілді. Сонымен қатар, ішкі көші-қонның өсуі байқалды, бұл еңбек ресурстарын ел өңірлері арасында қайта бөлуге әкелді. Осы кезеңде заңсыз көші-қонға қарсы күрес шаралары да күшейе түсті.

3. Қазіргі кезең (2010 жылдан бастап) – соңғы жылдары Қазақстан ұлттық экономиканың қажеттіліктеріне сәйкес көші-қонды реттеуге, көші-қон процестерін цифрландыруға және елді Халықаралық көші-қон жүйелеріне интеграциялауға бағдарланады. Жоғары білікті мамандарды тарту бағдарламалары әзірленуде, шетелдік қызметкерлерді заңды жұмысқа орналастыру үшін жағдайлар жасалуда. Көшіп-қонушылардың әлеуметтік бейімделуі, олардың Қазақстанның экономикалық және мәдени ортасына интеграциялануы мәселелері маңызды мәнге ие болады. Көші-қон ағындарын тиімдірек бақылауға және заңсыз көші-қонның алдын алуға мүмкіндік беретін электрондық мигранттарды есепке алу жүйелері енгізілді.

Көші-қон елдің еңбек нарығына айтарлықтай әсер етеді, жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныс арасындағы тепе-теңдікті қалыптастырады. Қазақстан бір мезгілде шығыс көші-қон (білікті мамандардың шетелге кетуі) және қабылдаушы көші-қон (Орталық Азия елдерінен арзан жұмыс күшінің ағыны) елі болып табылады.

Еңбек нарығына әсер ететін негізгі факторлар:

Жұмыс күшінің жетіспеушілігі және артықтығы. Ірі қалаларда (Алматы, Астана) жұмыс күшіне, әсіресе құрылыс, қызмет көрсету және ақпараттық технологиялар саласында жоғары қажеттілік байқалады, ал кейбір өңірлерде жұмыссыздық деңгейі жоғары. Елдің солтүстік және шығыс аймақтарында жұмыс күші жетіспейді, бұл халықтың кетуіне байланысты.

Кәсіби біліктілік мәселесі. Көрші елдерден келетін жұмысшы мигранттар көбінесе жоғары біліктілікке ие емес, бұл жұмыспен қамту құрылымындағы теңгерімсіздікке әкеледі. Сонымен бірге, Қазақстан Ресейге, Еуропаға және Солтүстік Америкаға ең жақсы еңбек жағдайлары мен мансаптық мүмкіндіктерді іздеп қоныс аударатын білікті кадрларды жоғалтады.

Аймақтық теңсіздік. Негізгі көші-қон ағындары оңтүстік және Орталық аймақтарға бағытталады, ал солтүстік және шығыс аймақтар жұмыс күшінің жетіспеушілігін сезінеді. Бұл аймақтық саясат үшін қосымша қиындықтар туғызады және елдің стратегиялық маңызды аймақтарына қоныс аударуды ынталандыру шараларын қажет етеді.

Мигранттардың әлеуметтік бейімделуі. Көптеген мигранттар экономиканың бейресми секторында әлеуметтік қорғаусыз, медициналық сақтандырусыз және ресми жұмысқа орналасусыз жұмыс істейді. Бұл мигранттардың өздері үшін де, жергілікті тұрғындар үшін де қауіп төндіреді, әлеуметтік қызметтерге жүктемені арттырады және көлеңкелі экономиканың өсуіне ықпал етеді.

Жалақыға әсері. Арзан жұмыс күшінің ағыны экономиканың жекелеген секторларында, әсіресе құрылыс пен қызмет көрсету салаларында жалақының төмендеуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, білікті мамандар Қазақстаннан кетіп, ел ішінде сирек кездесетін мамандықтарға сұранысты арттырады, бұл жоғары технологиялық салаларда жалақының өсуіне ықпал етеді.

Теріс салдарларды азайту және көші қонды Ұлттық экономика мүддесіне пайдалану үшін Қазақстан бірқатар шаралар қабылдауда:

1. Көші-қонды есепке алудың цифрлық құралдарын дамыту. Көші-қон ағындарын тиімді бақылауға, заңсыз көші-қонмен күресуге және бюрократиялық процедураларды жеңілдетуге мүмкіндік беретін мигранттарды тіркеудің электрондық жүйелері енгізілді.

2. Еңбек көші-қонын квоталау. Мемлекет экономиканың қажеттіліктеріне қарай шетелдік жұмыскерлерді тартуға квоталар белгілейді. Бұл еңбек нарығын теңестіруге және белгілі бір салаларда жұмыс күшінің артық өндірілуіне жол бермеуге көмектеседі.

3. Білікті мамандарды тарту бағдарламалары. Қазақстан жоғары білікті мамандарды тарту тетіктерін, оның ішінде білім беру бағдарламалары, Арнайы визалық режимдер және интеграциялық бағдарламалар арқылы әзірлейді.

4. Ішкі көші-қонды қолдау. Мемлекет жұмыс күші жетіспейтін оңтүстік өңірлерден халықты солтүстік облыстарға көшіру жөніндегі бағдарламаларды іске асырады.

5. Халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық. Қазақстан еңбек көші-қонын реттеу жөніндегі халықаралық бастамаларға белсенді қатысады, көші-қон жөніндегі халықаралық ұйыммен (ХҚҰ), ЕАЭО және басқа да құрылымдармен ынтымақтасады, бұл көші-қон саясатын әзірлеуде әлемдік тәжірибелерді ескеруге мүмкіндік береді.

Көші-қон елдің экономикалық дамуына күрделі және аралас әсер етеді. Бір жағынан, еңбек мигранттары экономиканың өсуіне, әсіресе құрылыс, ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп және қызмет көрсету салаларында айтарлықтай үлес қосады. Олардың қатысуы негізгі салалардың тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз ете отырып, біліктілігі төмен кәсіптердегі жұмыс күшінің жетіспеушілігін өтеуге көмектеседі.

Екінші жағынан, бақыланбайтын көші-қон ағындары әлеуметтік инфрақұрылым жүктемесінің өсуін, жергілікті жұмысшылармен бәсекелестіктің артуын, көлеңкелі Жұмыспен қамтудың дамуын және әлеуметтік шиеленістің өсуін қоса алғанда, әлеуметтік-экономикалық сын-тегеуріндерді тудыруы мүмкін.

Көші-қонның Қазақстан экономикасына әсер етуінің негізгі аспектілері:

1. Еңбек өнімділігі мен инновациялық әлеуеттің өсуі.

Шетелдік қызметкерлерді, әсіресе жоғары білікті мамандарды тартуға квоталарды енгізу инновацияларды дамытуға және жалпы еңбек өнімділігін арттыруға ықпал етеді. IT-маман-дарды, инженерлерді, ғылыми қызметкерлер мен оқытушыларды тарту жөніндегі бағдарламалар экономиканы цифрландыруды және озық технологияларды енгізуді жеделдетеді.

2. Жалақы деңгейіне әсері.

Көрші елдерден төмен білікті жұмыс күшінің ағыны бірқатар салаларда, әсіресе құрылыс, ауыл шаруашылығы және қызмет көрсету салаларында орташа жалақының төмендеуіне әкеледі. Бұл жергілікті халықтың табысы мен өмір сүру деңгейіне теріс әсер етуі мүмкін. Алайда, жоғары технологиялық салалардағы мамандардың тапшылығы, керісінше, жалақының өсуіне және білікті кадрлар үшін бәсекелестіктің артуына әкеледі.

3. Әлеуметтік инфрақұрылымға жүктеме.

Астана, Алматы және Шымкент сияқты Қазақстанның ірі қалаларында көшіп-қонушылар санының артуы тұрғын үйге, Медициналық және білім беру қызметтеріне сұраныстың артуына алып келеді. Бұл жаңа мектептер, ауруханалар, көлік инфрақұрылымдарын салуға, сондай-ақ мигранттарды әлеуметтік қолдау және интеграциялау бағдарламаларына айтарлықтай бюджеттік шығындарды талап етеді.

4. Фискалдық салдар және мемлекеттік қаржыға әсері.

Еңбек көші-қонын заңдастыру шетелдік қызметкерлерді ресми жұмысқа орналастыру, Еңбек нарығының ашықтығын арттыру және көлеңкелі жұмыспен қамтуды қысқарту есебінен салық түсімдерін ұлғайтуға мүмкіндік береді. Алайда, бұл үшін көші-қонды әкімшілендіру тетіктерін жетілдіру, жұмыс берушілер тарапынан салықтар мен сақтандыру сыйлықақыларын төлеуді бақылауды күшейту қажет.

5. Ішкі және сыртқы көші-қон арасындағы тепе-теңдік.

Қазақстан бір мезгілде эмиграция және иммиграция процестерімен бетпе-бет келеді. Бір жағынан, жоғары білікті мамандардың шетелге кетуі байқалады, бұл экономиканың бәсекеге қабілеттілігін әлсіретеді. Екінші жағынан, ел Орталық Азия елдерінен арзан жұмыс күшін тартады, бұл демографиялық және әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге әкеледі. Тиімді көші-қон саясаты осы екі факторды да ескеріп, ұлттық еңбек нарығының мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз етуі керек.

Тиімді көші-қон саясатын құру үшін Қазақстан озық тәжірибелерді ұлттық жағдайларға бейімдей отырып, жетекші әлемдік экономикалардың тәжірибесіне сүйене алады.

Германия жеңілдетілген визалық режимдерді, салықтық жеңілдіктерді және кәсіби бейімделу бағдарламаларын ұсына отырып, жоғары білікті мамандарды белсенді түрде

тартады. Шетелдік мамандарға жұмысқа орналасу және азаматтық алу құқығын тез алуға мүмкіндік беретін «ЕО Көк картасы» жүйесі әзірленді.

Канадада мигранттардың білімін, кәсіби тәжірибесін, тілді меңгеру деңгейін және еңбек нарығында мамандыққа деген сұранысын ескеретін баллдық бағалау жүйесі бар. Бұл елге өз экономикасына қажетті мамандарды тартуға мүмкіндік береді.

Оңтүстік Корея уақытша еңбек көші-қоны жүйесі (Employment permit System, EPS) арқылы көші-қон ағындарын реттейді. Шетелдік жұмысшыларға шектеулі мерзімге жұмыс визалары беріледі, содан кейін олар елден кетуге немесе жаңа келісімшарт алуға міндетті. Бұл еңбек нарығы мен әлеуметтік шиеленісті болдырмауға көмектеседі.

Көші-қон саясатының тиімділігін арттыру үшін Қазақстанға:

1. Мигранттарды бейімдеу және интеграциялау бағдарламаларын дамыту

Шетелдік қызметкерлер үшін қазақ және орыс тілдері курстарын енгізу, кәсіптік даярлау және қайта даярлау орталықтарын құру, әлеуметтік интеграция мен жұмысқа орналасуға жәрдемдесу.

2. Квоталар мен лицензиялаудың ашық жүйесін құру

Еңбек нарығының қажеттіліктерін ескере отырып, экономиканың әртүрлі салалары үшін сараланған квоталарды енгізу. Жұмысқа рұқсат алу процедурасын жеңілдету үшін цифрлық жүйелерді дамыту.

3. Заңсыз көші-қон мен экономиканың сұр секторына қарсы күрес

Заңсыз көшіп-қонушыларды тартатын жұмыс берушілерге бақылауды күшейту, еңбек заңнамасын бұзғаны үшін жазаларды қатаңдату, заңсыз жұмысшыларды анықтау тетіктерін дамыту.

4. Мамандарды тарту бойынша өңірлік бағдарламаларды дамыту

Тұрғын үй субсидияларын, салықтық жеңілдіктерді және шағын бизнесті қолдау бағдарламаларын ұсыну арқылы мамандарды елдің солтүстік және ауылдық аймақтарына көшіруді ынталандыру.

5. Көші-қон ағындарының мониторингі жүйесін жетілдіру

Мигранттар туралы деректерді жинау және талдау үшін цифрлық құралдарды енгізу, экономиканың жұмыс күшіне қажеттілігін анықтау үшін болжамды модельдер әзірлеу, мемлекеттік органдар арасындағы үйлестіруді күшейту.

6. Халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық

Қазақстан көші-қонды басқарудың тиімді жүйесін құру үшін халықаралық көші-қон ұйымының (ХКҰ) бағдарламаларына белсенді қатыса алады, ЕАЭО және басқа да халықаралық институттармен ынтымақтаса алады.

Қорытынды

Қазақстанның көші-қон саясаты еңбек нарығына, елдің экономикалық дамуы мен әлеуметтік тұрақтылығына айтарлықтай әсер етеді. Көші-қон процестерін сауатты басқару стратегиялық маңызды салалардағы жұмыс күшінің тапшылығын өтеп қана қоймай, адами капиталды дамытуға, жаңа технологияларды енгізуге және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ете алады.

Көші-қонды тиімді реттеу үшін көші-қон ағындарын басқарудың ашық және теңгерімді жүйесін құруға бағытталған кешенді реформалар жүргізу қажет.

Біріншіден, заңсыз көші-қон мен заңсыз жұмысқа орналасуға бақылауды күшейту керек. Көші-қон ағындарын мониторингілеудің цифрлық құралдарын әзірлеу, шетелдік жұмыскерлерді тіркеу жүйесін жетілдіру және заңсыз еңбекті пайдаланатын жұмыс берушілер үшін жауапкершілік шараларын қатаңдату көлеңкелі жұмыспен қамту деңгейін төмендетуге көмектеседі. Көші-қонды есепке алудың тиімді тетігін құру мемлекетке еңбек нарығындағы өзгерістерге жедел ден қоюға мүмкіндік беретін көшіп-қонушылардың қозғалысын ашықтық пен бақылауды қамтамасыз етеді.

Екіншіден, экономиканың негізгі секторларына білікті мамандарды тарту жөніндегі бағдарламаларды әзірлеу және енгізу маңызды. Қазақстан дамыған елдерде қолданылатын модельдерге назар аудара отырып, осы саладағы халықаралық тәжірибені белсенді пайдалануы керек. Мысалы, Канаданың балдық жүйесі, Германияның жеңілдікті визалық режимдері немесе Оңтүстік Кореяның уақытша еңбек көші-қоны бағдарламалары шетелдік мамандарды тартудың қазақстандық жағдайларға бейімделген моделін құруға негіз бола алады.

Үшіншіден, Еңбек ресурстарын бөлудегі аймақтық теңгерімсіздіктерді ескеру қажет. Алматы және Астана сияқты ірі қалаларда жұмыс күшіне сұраныс жоғары, ал солтүстік және ауылдық өңірлерде кадрлар тапшылығы байқалады. Бұл мәселені шешу үшін халықтың тығыздығы төмен өңірлерге ішкі және сыртқы көші-қонды ынталандыру бойынша Мемлекеттік бағдарламалар әзірлеу қажет. Қолдау шаралары ретінде қолжетімді баспана, салықтық жеңілдіктер, кәсіптік оқытуға субсидиялар және әлеуметтік бейімдеу бағдарламаларын ұсынуға болады.

Сонымен қатар, көші-қон саясаты тек экономикалық аспектілерді ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік аспектілерді де ескеруі керек. Мигранттарды қоғамға бейімдеу және интеграциялау, олардың медициналық, білім беру және әлеуметтік қызметтерге қол жетімділігі кешенді тәсілді қажет ететін маңызды мәселелер болып табылады. Тілдік курстарды, кәсіптік даярлықты және әлеуметтік қолдау тетіктерін енгізу әлеуметтік шиеленіс деңгейін төмендетуге және мигранттардың да, жергілікті халықтың да өмір сүру деңгейін жақсартуға мүмкіндік береді.

Ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның көші-қон саясаты жаһандық үрдістерге сәйкес қана қоймай, елдің орнықты экономикалық өсуі мен әлеуметтік дамуына ықпал ететін құрал болуға тиіс. Көші-қонды басқаруда цифрлық технологияларды дамыту, халықаралық тәжірибені интеграциялау, Стратегиялық жоспарлау және көші-қон ағындарын реттеу тетіктерін ұдайы жетілдіру Қазақстанға еңбек ресурстарын тиімді пайдалануға, Әлеуметтік тәуекелдерді барынша азайтуға және экономикалық дамудың жоғары деңгейін қолдауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Үкіметі. «Қазақстан Республикасының көші-қон саясатының 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасы».
2. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. «Еңбек нарығы және көші-қон үрдістері» (2023 ж.).
3. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстандық жол – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» – Қазақстан халқына Жолдау. 2014 ж.
4. Бекарысова А.К., Қуанышбаев Б.А. «Көші-қон үдерістерінің әлеуметтік-экономикалық әсері» // Экономика және статистика, №4 (2022).
5. Castles, S., & Miller, M.J. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan.
6. International Labour Organization (ILO). «Migrant Workers and Labour Market Dynamics in Central Asia» (2021).
7. OECD. «Migration Policy Debates: Labour Migration and Economic Growth» (2020).
8. UN DESA. «World Migration Report 2022».
9. Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы. «Қазақстандағы көші-қон үрдістері» (2023 ж.).
10. Дүниежүзілік банк. «Қазақстан экономикасы және халықаралық көші-қон» (2022 ж.).

УДК 343.851.5

ПРОБЛЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ И ПУТИ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Торгаутова Б.А.

К.ю.н, доцент, Алматинская Академия имени Макана Есбулатова,
г. Алматы, Республика Казахстан
Bota1313@mail.ru

Статья рассматривает проблему насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними в Республике Казахстан. Она выявляет основные проблемы, которые приводят к этому явлению, такие как отсутствие внимания к профилактике насильственных преступлений, недостаточное количество профилактических мероприятий и низкая культура правосознания в обществе. В статье предлагаются конкретные мероприятия для совершенствования профилактики насильственных преступлений, среди которых увеличение числа мероприятий по профилактике насилия, усиление контроля со стороны закона и правоохранительных органов, улучшение условий жизни и образования для молодежи и сотрудничество с общественными организациями. Основываясь на данных мероприятиях, можно эффективно предотвращать насильственные преступления, совершаемые несовершеннолетними, и обеспечить безопасность в обществе. Также подчеркивается особая важность профилактики насильственной преступности среди несовершеннолетних как наиболее опасного ее вида.

Ключевые слова: профилактика, насильственные преступления, несовершеннолетние, причины, профилактические меры, социальная адаптация, основные направления, меры по профилактике.

Мақалада Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандар жасайтын зорлық-зомбылық қылмыстары мәселесі қарастырылған. Онда зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алуға мән берілмеуі, алдын алу шараларының жеткіліксіздігі және қоғамдағы құқықтық сана мәдениетінің төмендігі сияқты осы құбылысқа әкеліп соқтыратын негізгі проблемалар айқындалады. Мақалада зорлық-зомбылық қылмысының алдын алуды жақсарту бойынша нақты шаралар, оның ішінде зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша шаралардың санын арттыру, құқық және құқық қорғау органдары тарапынан бақылауды күшейту, жастардың өмір сүру жағдайлары мен тәрбиесін жақсарту, қоғамдық ұйымдармен бірлесіп жұмыс жасау ұсынылады. Осы іс-шаралардың негізінде кәмелетке толмағандар тарапынан жасалған зорлық-зомбылық қылмыстарының алдын алу және қоғамда қауіпсіздікті қамтамасыз ету тиімді.

Кілт сөздер: алдын алу, зорлық-зомбылық қылмыстары, кәмелетке толмағандар, себептері, алдын алу шаралары, әлеуметтік бейімделу, негізгі бағыттар, алдын алу шаралары.

This article addresses the problem of violent crimes committed by minors in the Republic of Kazakhstan. It identifies the main factors contributing to this phenomenon, such as the lack of attention to the prevention of violent crimes, the insufficient number of preventive measures, and the low level of legal consciousness in society. The article proposes specific measures to improve the prevention of violent crimes, including increasing the number of preventive activities, strengthening control by law and law enforcement agencies, improving living and educational conditions for youth, and cooperating with public organizations. Implementing these measures can effectively prevent violent crimes committed by minors and ensure public safety. The article also emphasizes the particular importance of preventing juvenile violent crime as one of the most dangerous forms of crime.

Keywords: prevention, violent crimes, minors, causes, preventive measures, social adaptation, main directions, preventive measures.

Введение

На сегодняшний день проблема насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними, остается актуальной в Республике Казахстан. Это вызывает озабоченность в обществе и требует эффективных мер для их профилактики и совершенствования.

Одной из основных проблем является отсутствие внимания к профилактике насильственных преступлений среди молодежи и их родителей. Родители не всегда занимаются воспитанием своих детей, и многие подростки остаются без контроля со стороны взрослых [1, с 36.]. Кроме того, в некоторых случаях родители могут не осознавать серьезности ситуации и действий своих детей, что приводит к дальнейшему развитию насильственного поведения.

Другая проблема заключается в недостаточном количестве профилактических мероприятий, направленных на предотвращение насильственных преступлений среди несовершеннолетних. Например, в некоторых общественных местах не установлены камеры видеонаблюдения, что создает условия для совершения преступлений. Кроме того, не всегда в школах и других учебных заведениях проводятся качественные профилактические мероприятия и лекции, которые могли бы обратить внимание учеников на проблемы насилия.

Также следует отметить проблему низкой культуры правосознания в обществе. Некоторые люди не осознают, что насилие наносит непоправимый вред не только жертве, но и обществу в целом. Кроме того, в некоторых случаях насилие может быть скрыто или табуировано, что также препятствует его предотвращению.

Материалы и методы

Закон Республики Казахстан "О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждения детской безнадзорности и беспризорности" был принят 30 апреля 2010 года и вступил в силу 7 июня 2010 года [2, с.2].

Этот закон устанавливает правовые и организационные основы профилактики правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждения детской безнадзорности и беспризорности. Он направлен на обеспечение защиты прав и интересов несовершеннолетних, а также обеспечение их благополучного развития и воспитания.

Закон содержит положения о следующих мерах профилактики правонарушений среди несовершеннолетних:

1. Обучение и воспитание несовершеннолетних в семье, школе и других образовательных учреждениях, а также в общественных организациях.
2. Проведение профилактических мероприятий по предупреждению правонарушений среди несовершеннолетних.
3. Организация работы семьи по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних.
4. Организация работы правоохранительных органов и судебных органов по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних.
5. Организация работы по реабилитации и социализации несовершеннолетних, совершивших правонарушения.

Закон также устанавливает обязанности органов государственной власти, организаций, учреждений и граждан по профилактике правонарушений среди несовершеннолетних.

Закон Республики Казахстан "О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждения детской безнадзорности и беспризорности" является важным инструментом в борьбе с насильственными преступлениями, совершаемыми несовершеннолетними, и способствует обеспечению защиты прав и интересов детей и подростков в Республике Казахстан [2, с. 2.].

Метод и исследования

Теория и виды практики, форма и содержание темы обращения, социально-экономический и юридический процессы развития и применения соответствующих изменений в явлении, а также аннотация из реферата, анализа, синтеза, динамики и статистических методов и п., такие методы, как основополагающая методика применения, которые могут быть использованы для получения информации.

Основные положения

Для совершенствования профилактики насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними, необходимо реализовать ряд мероприятий.

- Нужно увеличить число мероприятий по профилактике насилия среди молодежи и ее родителей [3, с 83.]. Такие мероприятия могут включать проведение лекций, семинаров, тренингов, консультаций для родителей, психологическую поддержку для детей и подростков.

- Необходимо усилить контроль со стороны закона и правоохранительных органов. Необходимо создать условия для более эффективной работы правоохранительных органов и судебной системы, чтобы насильственные преступления не оставались безнаказанными. Это может включать улучшение законодательства, увеличение количества сотрудников полиции, повышение их квалификации, а также создание программ для реабилитации и ресоциализации несовершеннолетних преступников [3, с 85.].

- Важно улучшить условия жизни и образования для молодежи. Для этого необходимо инвестировать в образование, культуру и спорт, создавать молодежные центры и клубы, где дети и подростки могут заниматься интересными делами и получать дополнительные знания и навыки [4, с 424.]. Это поможет повысить уровень культуры, образованности и самосознания у молодежи, а также уменьшить риск насильственных преступлений.

- Важно сотрудничать с общественными организациями, которые занимаются профилактикой насилия среди молодежи. Такие организации могут оказывать существенную помощь в проведении профилактических мероприятий, предоставлении психологической и юридической помощи жертвам насилия, а также в работе по реабилитации несовершеннолетних преступников [5, с 97.].

Обзор литературы

Актуальность данной темы это необходимость выделения для самостоятельного криминологического исследования проблемы профилактики насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними и пути их совершенствования, по нашему мнению, тем, что, несмотря на то, что насильственная преступность несовершеннолетних обладает незначительным удельным весом в структуре преступности несовершеннолетних, она обладает большей степенью общественной опасности и имеет тенденцию к увеличению числа совершаемых преступлений, которые можно относить к насильственным.

Учеными Рахимбердин К. Х. и Гета М.Р. в их работе изучаются такие проблемы как «Теоретические и правовые аспекты противодействия бытовому насилию в законодательстве Республики Казахстан: проблемы и перспективы.

Сапаралиева С.М., Куатова А.С., Аубакирова Г.Е. «Проблемы применения индивидуальных мер профилактики бытового насилия». Рахимбердин К.Х. «Противодействие бытовому насилию в Республике Казахстан: международные стандарты, национальное законодательство и правоприменительная практика».

Абдраманова Н.К., Алауханов Е.О. «Латентность домашнего насилия в Республике Казахстан на современном этапе».

Так же данную актуальную проблему рассматривают и зарубежные учены как И.П. Парфиненко, Г.М. Тамбовцева «Проблемные вопросы профилактики преступности

несовершеннолетних», Р.Б. Бжиев «Особенности корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних в современных условиях».

Необходимо отметить, что в Республике Казахстан сложилась система законодательного регулирования предупреждения бытового насилия. Однако она остро нуждается в преодолении выявленных нами пробелов и в дальнейшем совершенствовании в целях эффективности борьбы с бытовым насилием и надлежащей социально-юридической защищенности его жертв. Их благополучие должно стать квинтэссенцией законодательства Республики Казахстан о противодействии бытовому насилию.

Результаты и обсуждения

В целом, профилактика насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними, является важной задачей для государства и общества в целом [6, с 87.]. Для ее решения необходима комплексная работа на всех уровнях, включая работу с молодежью и ее родителями, повышение эффективности правоохранительных органов и судебной системы, улучшение условий жизни и образования для молодежи, а также сотрудничество с общественными организациями и средствами массовой информации.

В Республике Казахстан существуют различные программы и проекты по профилактике насилия среди несовершеннолетних, такие как программы "Здоровое поколение", "Кадр будущего", "Краеугольный камень" и другие. Однако, для достижения более эффективных результатов, необходимо не только расширять и улучшать такие программы, но и проводить системный анализ причин насилия среди несовершеннолетних и разрабатывать новые подходы к их решению.

Важно обратить особое внимание на работу с родителями, так как они являются первыми воспитателями детей и могут оказывать значительное влияние на их поведение. В рамках программ по профилактике насилия среди несовершеннолетних необходимо проводить обучение родителей, в том числе о том, как правильно реагировать на насилие и как научить своих детей эффективно решать конфликты.

Важную роль в профилактике насилия среди несовершеннолетних играют правоохранительные органы и судебная система. Необходимо повышать эффективность работы полиции и прокуратуры, а также улучшать качество судебных процессов и судебных решений. Кроме того, следует разрабатывать и внедрять новые методы работы, например, использование альтернативных форм наказания для несовершеннолетних, таких как общественно-полезный труд и другие.

Улучшение условий жизни и образования для молодежи также может сыграть важную роль в профилактике насилия среди несовершеннолетних [7, с 28.]. Необходимо обеспечивать доступность и качество образования, в том числе дополнительных образовательных программ, которые могут помочь молодежи развивать социальные навыки и эмоциональный интеллект, необходимые для успешного общения и решения конфликтов.

Сотрудничество с общественными организациями и средствами массовой информации также может оказать значительное влияние на профилактику насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними. Общественные организации, такие как Национальный центр по борьбе с преступностью и коррупцией, могут оказывать помощь правоохранительным органам в проведении профилактической работы среди молодежи. Они могут проводить информационные кампании, организовывать лекции и семинары, которые помогут молодым людям понять важность соблюдения закона и негативные последствия насилия [8, с 23.].

Средства массовой информации могут также сыграть важную роль в пропаганде здорового образа жизни, прививании нравственных ценностей и формировании культуры ненасилия. Рекламные ролики, телепередачи, статьи и интернет - ресурсы могут привлечь внимание молодежи и поднять важные вопросы в общественном дискурсе.

Заключение

Профилактика насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними, является важным и сложным вопросом, требующим системного подхода и координации усилий всех участников общества. Эффективные меры должны быть направлены на повышение осведомленности молодежи о последствиях насилия, улучшение жизненных условий, образования и развития молодежи, а также сотрудничество с правоохранительными органами, общественными организациями и средствами массовой информации. Только так можно снизить уровень насильственных преступлений и создать благоприятную обстановку для развития молодежи и всего общества.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бахаутина, Н. Б. (2018). Методика педагогической работы с несовершеннолетними, склонными к правонарушениям. Образование и воспитание, (1), 32-37.
2. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 591-ІІ
«О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» (с изм. и доп. по сост. на 18.11.2022 г.). – Ст. 2.
3. Карпова, Т. И. (2017). Правовая культура как основа профилактики правонарушений несовершеннолетних. Юридическая наука и практика, (2), 83-88.
4. Климова, И. А. (2019). Организационно-педагогические условия профилактики правонарушений несовершеннолетних. Молодой ученый, (22), 424-427.
5. Мазитова, Д. С., & Маскаева, А. Б. (2018). Организация профилактической работы с несовершеннолетними в Республике Казахстан. Молодой ученый, (48), 97-100.
6. Петров, В. В. (2017). Социальная работа с несовершеннолетними правонарушителями. Социологические исследования, (8), 87-94.
7. Соколова, Е. В. (2019). Интерактивные методы работы с несовершеннолетними, склонными к правонарушениям. Педагогика, (4), 28-32.
8. Шадрина, Е. А. (2018). Психологические аспекты профилактики правонарушений несовершеннолетних. Психологическая наука и образование, (1), 23-27.

УДК 342.9.07

ОПТИМИЗАЦИЯ АНТИКОРРУПЦИОННЫХ МЕР В КАЗАХСТАНЕ В КОНТЕКСТЕ ОПЫТА ЭСТОНИИ

Томас Х.

*Доктор PhD, профессор юридического института,
Таллиннский технический университет, Эстонская Республика, Таллинн
thomas.hoffmann@taltech.ee*

Куандыкова Э. С.

*Доктор PhD, старший преподаватель, Казахский национальный университет
имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан
elvirab8080@mail.ru*

Коррупция является одной из самых серьезных проблем современного общества, подрывающих основы правового государства и социального доверия. Казахстан, как страна с быстро развивающейся экономикой, также сталкивается с данными вызовами. В этом контексте опыт Эстонии, которая преодолела значительные коррупционные вызовы после обретения независимости, может служить ценным примером для Казахстана. Этот обзор нацеливается на анализ антикоррупционных мер в Казахстане и оценку возможностей их оптимизации на основе эстонского опыта.

Ключевые слова: коррупция, противодействие, гражданское общество, антикоррупционная культура, антикоррупционная стратегия.

Сыбайлас жемқорлық - қазіргі қоғамның құқықтық мемлекет пен әлеуметтік сенім негіздеріне нұқсан келтіретін аса маңызды мәселелерінің бірі. Қазақстан экономикасы қарқынды дамып келе жатқан ел ретінде де осы сын-қатерлерге тап болып отыр. Осы тұрғыда тәуелсіздік алғаннан кейін елеулі сыбайлас жемқорлық сын-қатерлерін еңсерген Эстонияның тәжірибесі Қазақстан үшін құнды үлгі бола алады. Бұл шолу Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды талдауға және эстондық тәжірибе негізінде оларды оңтайландыру мүмкіндіктерін бағалауға бағытталған.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, қарсы іс-қимыл, азаматтық қоғам, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегия.

Corruption is one of the most serious problems of modern society, undermining the foundations of the rule of law and social trust. Kazakhstan, as a country with a rapidly developing economy, also faces these challenges. In this context, the experience of Estonia, which has overcome significant corruption challenges since independence, can serve as a valuable example for Kazakhstan. This review aims to analyze anti-corruption measures in Kazakhstan and assess the possibilities for their optimization based on the Estonian experience.

Key words: corruption, counteraction, civil society, anti-corruption culture, anti-corruption strategy.

На заре независимости в 1991 году Эстония столкнулась с серьезной проблемой распространения коррупции, что поставило её в ряд наиболее коррумпированных стран в европейском регионе и в странах Балтии. Это был период, когда различные формы злоупотреблений и неправомερных действий проникали в общественные отношения. К сожалению, практики кумовства, протекционизма и тесных связей между бизнесом и государственным аппаратом часто воспринимались как нечто само собой разумеющееся и глубоко укоренились в общественном сознании [1].

Существенные изменения в отношении к коррупции начали происходить в период с 1995 по 2004 год, когда Эстония готовилась к вступлению в Европейский союз. Понимание того, что эффективная борьба с коррупцией является ключевым условием для формирования общественного мнения, не ограничивалось декларативными заявлениями. Правительство предприняло ряд целенаправленных шагов по искоренению коррупции, что в итоге позволило повысить уровень доверия к государственным институтам и создать более прозрачную и эффективную систему управления.

С 1999 года Эстония активно участвует в международном сотрудничестве по борьбе с коррупцией, присоединившись к GRECO и пройдя несколько циклов оценки. Страна ратифицировала ключевые конвенции Совета Европы, ЕС и ОЭСР, направленные на борьбу с коррупцией в различных сферах. Присоединение к Конвенции ООН против коррупции в 2010 году закрепило международные нормы в национальном законодательстве.

В рамках выполнения международных обязательств Эстония провела реформы в полиции и судебной системе, приняла новые антикоррупционные законы и создала специализированные антикоррупционные органы. Также были приняты меры по обеспечению прозрачности работы государственных органов, в частности законы о доступе к информации.

Столкнувшись с нехваткой ресурсов, Эстония выбрала уникальный путь развития, сделав ставку на широкую информатизацию и цифровизацию государственных процессов [2]. В отличие от многих европейских стран, правительство Эстонии в 2000 году приняло программу «Электронное государство», направленную на минимизацию личного взаимодействия между гражданами и чиновниками.

Сегодня Эстония является одним из мировых лидеров по доступности интернета и качеству онлайн-услуг. Использование современных технологий позволило практически полностью перейти на электронный документооборот, значительно сократив бюрократию и снизив издержки для населения. Большинство государственных услуг предоставляются онлайн, что не только экономит время, но и минимизирует «человеческий фактор» и потенциальные коррупционные риски. Единый государственный интернет-портал eesti.ee, запущенный в 2003 году, объединяет более ста реестров, предоставляющих широкий спектр услуг и помощи населению.

Система «Электронного государства» стала визитной карточкой Эстонии и примером эффективного использования технологий в борьбе с коррупцией. Премьер-министр Кая Каллас отметила, что внедрение цифровых технологий стало ключевым фактором успеха в этой области. По ее словам, онлайн-транзакции между гражданами и государством исключают возможность коррупционных схем.

Эффективность этого подхода подтверждается международными экспертами и рейтингами. Эстония стабильно улучшает свои позиции в различных индексах. Например, в Индексе развития электронного правительства, который оценивает готовность государственных структур использовать информационные технологии для предоставления услуг населению, Эстония поднялась с 20-го места в 2010 году до 8-го места в 2022 году среди стран-членов ООН.

В Эстонии противодействие коррупции осуществляется комплексно, сочетая информационную работу с населением и четкую правовую базу. На портале www.korruptsioon.ee представлены материалы, повышающие осведомленность граждан о коррупции, включая видеоролики, тесты, инструкции, обучающие курсы для государственных служащих и сотрудников правоохранительных органов, статистические и аналитические данные.

Основу антикоррупционного законодательства составляют Конституция, Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы, Закон «О борьбе с коррупцией» (1999 г., с последними изменениями от 23 апреля 2021 г.) и Закон «О борьбе с отмыванием денежных средств и финансированием терроризма» (2007 г.). Эти и другие нормативные акты четко определяют компетенцию правоохранительных и превентивных органов, ответственных за борьбу с коррупцией.

Расследованием коррупционных преступлений в Эстонии занимаются Департамент полиции и пограничной охраны и Департамент полиции безопасности. Их взаимодействие в этой сфере регулируется постановлением правительства.

Центральная криминальная полиция, являющаяся одним из ключевых подразделений Департамента полиции и пограничной охраны, отвечает за борьбу с организованной преступностью, коррупцией, экономическими преступлениями, отмыванием денег, преступлениями, связанными с наркотиками, и преступлениями в сфере информационных технологий. В составе Центральной криминальной полиции действует бюро по борьбе с коррупционными преступлениями, которое расследует большинство случаев коррупции, за исключением тех, которые входят в компетенцию Департамента полиции безопасности.

Департамент полиции безопасности, в свою очередь, занимается защитой конституционного строя, борьбой с терроризмом и коррупцией, защитой государственных секретов и контрразведкой. В его компетенцию входит расследование коррупционных преступлений, совершённых высокопоставленными должностными лицами, представляющими угрозу национальной безопасности. К таким лицам относятся, например, президент Республики, члены парламента (Рийгикогу), члены правительства, государственный контролёр, канцлер юстиции, судьи, прокуроры и руководители ряда государственных учреждений.

В Эстонии Генеральная прокуратура (в составе Министерства юстиции) осуществляет надзор за полицией и руководит досудебным производством по делам о коррупции.

Несмотря на отсутствие специализированного антикоррупционного органа, Эстония успешно борется с коррупцией при активном участии гражданского общества и под руководством Министерства юстиции.

Министерство юстиции разрабатывает антикоррупционную политику и координирует ее реализацию. В каждом министерстве есть координатор по предотвращению коррупции, который предоставляет отчеты и предлагает новые меры. Координаторы объединены в антикоррупционные сети. Граждане могут вносить предложения по улучшению. Антикоррупционные сети оценивают реализацию стратегии и предлагают улучшения.

Парламент осуществляет контроль через постоянные и специальные комиссии, включая специальную комиссию по борьбе с коррупцией.

В Эстонии анализом антикоррупционных мер и внесением предложений по их совершенствованию занимается Совет по предотвращению коррупции, в состав которого входят представители различных секторов общества.

Важную роль в борьбе с коррупцией играет объединение «Эстония без коррупции» — некоммерческая организация, представляющая Transparency International. Объединение участвует в разработке антикоррупционной политики, продвигает принципы прозрачности и демократии, придерживаясь принципов независимости и профессионализма. Приоритеты организации на 2021–2024 годы включают прозрачное государственное управление, честное предпринимательство и защиту информаторов.

Борьба с коррупцией в Эстонии — это долгосрочный процесс, подкреплённый последовательной реализацией антикоррупционных стратегий (2004–2008, 2008–2012, 2013–2020 и текущей на 2021–2025 годы). Каждая новая стратегия учитывает опыт предыдущих и направлена на повышение осведомлённости, прозрачности и эффективности мер по борьбе с коррупцией. Благодаря этим усилиям Эстония стала одним из лидеров в борьбе с коррупцией, что подтверждается международными индексами. Например, в Индексе восприятия коррупции Эстония поднялась с 32-го на 13-е место в период с 2012 по 2024 год (сравнение с Казахстаном, занимающим в этом рейтинге 88-ю позицию, демонстрирует масштаб прогресса) [2].

Коррупция в Казахстане проявляется в различных сферах, включая государственные закупки, налоговую систему и правоприменение. Несмотря на принимаемые меры, уровень коррупции остается высоким, что негативно сказывается на инвестиционном климате и общественном доверии к институтам власти.

В последние годы Казахстан предпринял ряд шагов к борьбе с коррупцией, включая создание Антикоррупционного бюро и введение новых законодательных актов. Однако для фундамента эффективной антикоррупционной системы необходимы глубокие изменения, которые коснутся не только законодательства, но и общественного сознания. В данном контексте важно проводить антикоррупционную деятельность, используя лучшие мировые практики, в том числе опыт Эстонской республики.

Учитывая и применяя опыт Эстонии, Казахстан может оптимизировать свои антикоррупционные меры по следующим основным направлениям, основанным на последовательном, системном и долгосрочном подходах. В Казахстане должны разрабатываться и последовательно реализовываться долгосрочные антикоррупционные стратегии, с соблюдением условия, что каждая новая стратегия строится с учетом опыта предыдущих и будет адаптирована к меняющимся условиям. Очень важно обеспечить преемственность в антикоррупционной политике, сохраняя ключевые цели, но при этом гибко адаптируя методы и подходы к новым вызовам.

Как свидетельствуют лучшие мировые практики, первостепенное значение имеет совершенствование законодательства, соответствующее международным стандартам призванное устранять возможные коррупционные риски и устанавливать ответственность за коррупционные преступления. Законы и нормативные акты должны быть прозрачными и доступными для граждан. Решение этой проблемы видится в развитии электронного правительства и цифровизации. Казахстан успешно продвигается в этом направлении, но необходимо расширять спектр услуг, доступных онлайн, чтобы свести к минимуму прямой контакт между гражданами и государственными служащими. Это снижает риски, объясняющиеся человеческим фактором и уменьшает возможности для коррупции - Эстония с ее системой «электронного государства» является хорошим примером. Действительно велик потенциал электронного документооборота, что не только сократит бюрократию и издержки, но и сделает процессы более прозрачными и отслеживаемыми. Прозрачность данных поможет гражданскому обществу контролировать деятельность чиновников и выявлять случаи коррупции.

Одновременно важно обеспечить независимость правоохранительных органов, расследующих коррупционные преступления. Кроме того, необходимо улучшить координацию между различными государственными органами, участвующими в борьбе с коррупцией. Вероятно, следует определить орган, ответственный за координацию антикоррупционной деятельности.

Полезным представляется принцип специализация, когда создаются внутри правоохранительных органов специализированные подразделения по борьбе с коррупцией, как это сделано в Центральной криминальной полиции Эстонии. Не менее важным является и укрепление независимости судебной системы.

Слабым звеном в деле противодействия коррупции в системе публичной власти является недостаточный парламентский контроль. В связи с этим представляется важным необходимо усилить роль парламента в контроле над деятельностью исполнительной власти в сфере борьбы с коррупцией. Создание специальных комиссий, как в Эстонии, может быть конструктивным. Комплексный подход к организации противодействия коррупции включает такой наиважнейший фактор как активное участие гражданского общества, прежде всего в лице неправительственных организаций: необходимо поддерживать и развивать некоммерческие организации, занимающиеся борьбой с коррупцией. НПО должны занять важное место в системе мониторинга деятельности

государственных органов и повышении осведомлённости населения о коррупционных рисках. Активное участие гражданского общества в борьбе с коррупцией является необходимым условием успеха.

В современном мире феномен политической коррупции приобретает все более выраженный международный характер. Этот факт объективно обуславливает необходимость сотрудничества государств в сфере противодействия данному виду коррупции []. Таким образом, Казахстан должен активно участвовать в международных антикоррупционных инициативах, обмениваться опытом с другими странами и перенимать лучшие практики, демонстрирующие системность и последовательность, поскольку борьба с коррупцией - это долгосрочный процесс, требующий системного подхода и последовательной реализации стратегий.

Разумеется, все эти антикоррупционные меры должны подкрепляться политической волей руководства страны. Применение этих мер, адаптированных к казахстанским реалиям, позволит значительно повысить эффективность борьбы с коррупцией в Казахстане. Важно помнить, что успех зависит не только от принятия законов и создания структур, но и от изменения общественного сознания и формирования нетерпимости к коррупции.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Межевич Н.М. Государства Прибалтики 2.0. Четверть века «вторых республик» // <https://econ.wikireading.ru/hkQv1zmDbN>
2. Цифровизация как механизм снижения коррупционных рисков: Анализ опыта Эстонии и Грузии // <https://www.apa.kz/download/rcsaci/actual-research/Цифровизация.docx>
3. Эстония достигла наивысшего результата в индексе восприятия коррупции с 2012 года // <https://ru.rup.ee/novosti/ekonomika-i-biznes/estoniia-dostigla-naivysshego-rezultata-v-indekse-vospriiatiia-korruptcii-s-2012-goda>

332.2:354(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Телеуев Г.Б.

Философия докторы (PhD), І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
galim200385@mail.ru

Жер қатынастарын реттеу Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік саясатының маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Мемлекеттік қызметтің бұл саласы жер ресурстарын тиімді пайдалану, қорғау және сақтауды қамтамасыз етуге бағытталған. Қазақстандағы жер қатынастарын мемлекеттік реттеудің басты мақсаты – жерді ұтымды пайдалану және жер құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету. Мемлекет жер қатынастарын реттеуді жүзеге асыра отырып, жер ресурстарын басқарудың ашықтығы мен әділеттілігін қамтамасыз етуге ұмтылады. Осы мақсатта жер ресурстарын мемлекеттік басқару, мониторинг жүргізу және жер заңнамасының сақталуын қадағалау сияқты қызметтер атқарылады. Жер ресурстарын реттеу процесінде сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендету мақсатында электронды үкіметтің құралдары кеңінен қолданылады. Жер кадастры мен жерге орналастыру шаралары мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттырудың маңызды факторлары болып табылады.

Кілт сөздер: мемлекеттік қызмет, жер қатынастары, реттеу, Қазақстан Республикасы, жер ресурстары, жер заңнамасы, мониторинг, сыбайлас жемқорлық, кадастр, электронды үкімет, тиімділік.

Регулирование земельных отношений является важнейшим направлением экономической и социальной политики Республики Казахстан. Государственная служба в этой сфере направлена на обеспечение эффективного использования, защиты и сохранения земельных ресурсов. Основная цель государственного регулирования земельных отношений в Казахстане – рациональное использование земли и защита земельных прав граждан. Государство, регулируя земельные отношения, стремится обеспечить прозрачность и справедливость управления земельными ресурсами. Для этого осуществляется государственное управление земельными ресурсами, мониторинг и контроль за соблюдением земельного законодательства. Для снижения коррупционных рисков в управлении земельными ресурсами широко используются инструменты электронного правительства. Важными факторами повышения эффективности государственной службы являются земельный кадастр и землеустройство.

Ключевые слова: государственная служба, земельные отношения, регулирование, Республика Казахстан, земельные ресурсы, земельное законодательство, мониторинг, коррупция, кадастр, электронное правительство, эффективность.

Regulation of land relations is one of the crucial areas of economic and social policy in the Republic of Kazakhstan. Public service in this sector aims to ensure effective use, protection, and conservation of land resources. The primary goal of state regulation of land relations in Kazakhstan is the rational utilization of land and the protection of land rights of citizens. By regulating land relations, the state aims to ensure transparency and fairness in managing land resources. For this purpose, activities such as state management of land resources, monitoring, and supervision over compliance with land legislation are conducted. E-government tools are extensively used to reduce corruption risks in managing land resources. Land cadastre and land management measures are significant factors in enhancing the efficiency of public service.

Key words: public service, land relations, regulation, Republic of Kazakhstan, land resources, land legislation, monitoring, corruption, cadastre, e-government, efficiency.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының жер қатынастарын реттеу саласындағы мемлекеттік қызметінің сипаты мемлекеттің жер ресурстарын басқару тиімділігін, әділдігін және ашықтығын қамтамасыз етудегі негізгі рөлін айқындайды. Қазақстан жерінің кеңдігі мен табиғи ресурстарының молдығы жер қатынастарын басқарудың маңыздылығын арттырады. Осыған байланысты мемлекет тарапынан жер ресурстарын пайдалануды реттеудің кешенді жүйесі құрылды, ол өз кезегінде жер қатынастарын реттеу, жер құқықтарын қорғау және жер ресурстарын тұрақты дамыту мақсаттарын көздейді. Қазақстан Республикасындағы жер қатынастарының дамуы тарихи тұрғыдан күрделі және көп қырлы процесс болып табылады. Егемендік алғаннан кейінгі кезеңде елімізде жер қатынастары саласында маңызды реформалар жүргізілді. Бұл реформалар нарықтық қатынастарға көшумен, жерді жекеменшікке беру және оны экономикалық айналымға енгізумен байланысты болды. Мемлекет жер ресурстарының әлеуметтік-экономикалық тиімділігін арттыру мақсатында жер заңнамасын үнемі жетілдіріп отырады. Қазақстан Республикасының жер заңнамасы Конституциядан, Жер кодексінен және басқа да нормативтік құқықтық актілерден тұрады. Осы заңдар мен актілер арқылы жер қатынастары саласында құқықтық негіз қаланған. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет жер ресурстарын тиімді басқару және бақылау механизмдерін қалыптастырады. Мемлекеттік органдар жер ресурстарының тиімді пайдаланылуын қамтамасыз ету үшін мониторинг жүргізеді және жер қатынастары бойынша құқықтық нормалардың сақталуын бақылайды[1]. Бұл қызметтердің қатарына жер кадастрын жүргізу, жерге орналастыру жұмыстарын ұйымдастыру, жер ресурстарының жағдайын бағалау кіреді. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметтің маңызды бағыттарының бірі – жерді пайдалану мен қорғау саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және болдырмау болып табылады. Жер ресурстарын басқаруда мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттырудың маңызды құралы ретінде электронды үкіметті айтуға болады. Электронды үкіметтің құралдарын пайдалану арқылы мемлекеттік органдардың ашықтығы, жерге байланысты мәселелердің шешімін табуда азаматтардың қатысу деңгейі артады. Бұл өз кезегінде сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтып, жер қатынастарындағы процестердің айқындылығын қамтамасыз етеді. Мемлекеттік қызметкерлердің кәсіби біліктілігін арттыру және олардың қызметін нормативтік-құқықтық тұрғыдан қамтамасыз ету де маңызды мәселелердің бірі болып саналады. Жер қатынастары саласында мемлекеттік қызмет көрсететін мамандардың кәсіби деңгейін көтеру, оларды қайта даярлау және біліктілігін жетілдіру бойынша тұрақты шаралар жүзеге асырылады[2]. Осы шаралардың нәтижесінде мемлекеттік қызметкерлер жер ресурстарын басқарудағы заманауи талаптарға сәйкес келеді. Қазақстан Республикасы жер қатынастары саласында халықаралық тәжірибені зерттеп, тиімді әдістерді қолдануға тырысады. Әсіресе, жер ресурстарын басқару, жер құқығын қорғау және жер қатынастары саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша озық халықаралық тәжірибелердің ел жағдайына бейімделуі маңызды болып отыр. Халықаралық стандарттарды енгізу арқылы мемлекеттік қызмет көрсету сапасын жақсартуға, жер ресурстарын пайдаланудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік туады. Қазіргі уақытта Қазақстанда жер ресурстарын реттеудің маңызды мәселелері қатарына жер қатынастары саласындағы құқықтық базаны одан әрі жетілдіру, жерді пайдалануды бақылауды күшейту, жер учаскелерін бөлудің ашықтығын қамтамасыз ету, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендету кіреді. Осы міндеттерді шешуде мемлекеттік органдардың рөлі зор. Мемлекеттік басқарудың осы саладағы қызметі, бірінші кезекте, жер ресурстарын тиімді және тұрақты пайдалану принциптеріне негізделуі тиіс[3].

Қазақстан Республикасының жер қатынастарын реттеу саласындағы мемлекеттік қызметі елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының тұрақтылығын қамтамасыз ететін маңызды фактор болып табылады. Мемлекет жер ресурстарын басқаруда тиімділік пен ашықтықты қамтамасыз

ету мақсатында үздіксіз шаралар қабылдап отырады. Бұл өз кезегінде елдің жер ресурстарын тұрақты пайдалануға және қоғамның жерге деген сенімін арттыруға септігін тигізеді[4].

Адамзат дамуының барлық кезеңдерінде қоғамның әл-ауқаты оның орны толмас табиғи ресурс – жерді пайдалана білуіне байланысты болған және әлі де байланысты. Өндірістің басқа факторларынан айырмашылығы, жер кеңістікте шектеулі және орнын ауыстыруға келмейді. Жер – қоғамның баға жетпес әрі орны толмас байлығы. Ол адамдар өмірінің және қызметінің негізгі табиғи ресурсы, материалдық шарты болып табылады, сондай-ақ халық шаруашылығының барлық салаларын орналастыру мен дамытудың негізі, ауыл шаруашылығындағы өндірістің басты құралы әрі азық-түліктің негізгі көзі болып есептеледі. Сондықтан жерді ұтымды пайдалану мен қорғауды ұйымдастыру – халықтың өмір сүруі мен әл-ауқатының артуының ең маңызды шарты [5].

Қоғам алдында күрделі міндет тұр: бір жағынан, жерді пайдалану үдерісінде топырақ деградациясын тоқтатып, оны қалпына келтіру және жақсартуды қамтамасыз ету болса, екінші жағынан, жерге иелік ету және жерді пайдалануды ұтымды ұйымдастыру арқылы өндіріс тиімділігін арттыруға қол жеткізу қажет. Бұл міндет жер қатынастарын реттеу барысында ғана шешіледі. Жер қатынастарын реттеудің басты мақсаты – жерді ұтымды пайдалану мен қорғауды ұйымдастыру, қолайлы экологиялық орта қалыптастыру, табиғи ландшафтарды жақсарту және жер заңнамасын жүзеге асыру [2].

Бүгінде Қазақстан Республикасындағы жалпы жер қоры 272,5 млн гектарды құрайды, оның ішінде босалқы жерлер санатына 102,4 млн гектар кіреді. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер көлемі 98 млн 580 мың гектарды құрайды, бұл аумақтың тек 1,2–1,5 %-ы ғана жеке меншікке сатылған. Орман қоры жерлері – 22,8 млн гектар, елді мекендер жерлері – 23,8 млн гектар, су қоры жерлері – 4,1 млн гектар, ерекше қорғалатын аумақтар – 6,5 млн гектар, өнеркәсіп, байланыс, қорғаныс және басқа мақсаттарға арналған жерлер – 2,8 млн гектар. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің аумағы тәуелсіздік алғанға дейінгі кезеңмен салыстырғанда 55,9%-ға азайды. Сол уақытта ауыл шаруашылығына бөлінген жер көлемі 218 млн гектар болатын. Жер аумағының өзгеру статистикасы 1-кестеде келтірілген.

Жер қорын мемлекеттік басқару мемлекеттік басқару жүйесіндегі маңызды бағыттардың бірі және жерді ұтымды пайдалану мен қорғау тиімділігін қамтамасыз етудің қажетті ұйымдастырушылық шарты болып табылады [3].

Құқықтық шаралар міндеттілік элементтерін, мемлекеттік мәжбүрлеу және мемлекеттің жер қатынастарына заңнамалық (нормативтік-құқықтық), әкімшілік және соттық функцияларды жүзеге асыру арқылы араласуын қамтиды. Жер иеленушілердің келісімімен жерге орналастыру мүмкін болмаған жағдайда ол құқықтық реттеу объектісіне айналады. Мысалы, ірі жолдар, су қоймаларын салу және қалаларды кеңейту үшін жерлерді мемлекеттік және қоғамдық қажеттіліктерге алу жер иелерінің мүдделеріне қайшы келуі мүмкін, себебі бұл үдеріс олардың көшуіне, жерлерді пайдаланудағы қолайсыздықтарға немесе меншік жерлерінің қысқаруына алып келеді [4]. Жер қорын мемлекеттік басқарудың негізгі функцияларына: жер мониторингін жүргізу; жерге орналастыру; мемлекеттік жер кадастрын жүргізу; жер қорының функционалды-мақсатты құрылымын анықтау; жерді пайдалану мен қорғауды жоспарлау; жер нормаларына билік ету (жерлерді бөлу және қайта бөлу, жерді беру және алып қою); жерді пайдалану мен қорғауды бақылау; жер заңнамасының орындалуын қамтамасыз ету (жер дауларын шешу, заң бұзушылықтар үшін жауапкершілік) жатады. Жерлерді азаматтық айналымға тартумен байланысты жаңа функция – жер нарығын және жер құқықтарын қалыптастыру мен қорғау пайда болды. Жер қорын басқаруды дұрыс ұйымдастыруда жер есебі, жер мониторингі және мемлекеттік жер кадастрын жүргізу бірінші кезектегі маңызға ие. Осы функцияларды орындау барысында алынған ақпарат жерлерді аймақтарға бөлу, жоспарлау, жерді пайдалану мен қорғау; жерлерді бөлу; жер дауларын шешу, құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік және келтірілген зиянды өтеу кезінде базалық

ақпарат ретінде қызмет етеді. Жерді пайдалану мен қорғауды жоспарлау Қазақстан Республикасының Жер кодексінде, ҚР «Қоршаған ортаны қорғау туралы» заңында, сондай-ақ табиғи ресурстар жөніндегі кодекстерде көрсетілген [1, 5].

Экономикалық шаралар жер қатынастарын жер иелері мен жер пайдаланушылардың экономикалық мүдделерін ескере отырып реттейді. Бұларға жер салығын саралау, жеңілдетілген кредиттер беру жатады. Осындай шараларды әзірлеу мен іске асыру үшін жер учаскелерінің мөлшері, сапалық сипаттамалары, жерді пайдаланудағы шектеулер мен ауыртпалықтар туралы ақпарат қажет.

Жерді ұтымды әрі тиімді пайдалануға, инвестиция тартуға, бюджетке қосымша каражат түсімін ынталандыруға, жер телімдерін беру процесінің ашықтығын қамтамасыз етуге және инвесторлардың құқықтарын сенімді қорғауға барынша қолайлы жағдай жасау мақсатында, біздің ойымызша, жер телімдерін меншікке немесе жер пайдалану құқығына беру бойынша аукциондар мен конкурстар ұйымдастырылуы тиіс. Мұндай іс-шараларды өткізу 1996 жылғы 10 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 1511 «Мемлекеттік меншіктегі жер учаскелерін немесе тұрақты жер пайдалану құқығын сатып алу-сату тәртібін бекіту туралы» қаулысымен заң жүзінде реттеледі[2]. Экологиялық апат ең алдымен қараусыз қалған жерлерді күтіп тұрады. Сондықтан Мемлекет басшысының тапсырмасымен Қазақстан Республикасы Жер кодексінің жобасы дайындалып, ол қабылданғанға дейін күрделі жолдан өтті. 2003 жылғы 20 маусымда Парламентте қабылданған осы кодекспен тәуелсіз Қазақстанның жер реформасының жаңа кезеңі басталды[4]. Баршаға арналған заманауи мемлекет құруға бағытталған бес институционалдық реформада индустрияландыру және экономикалық өсу шаралары қарастырылған. Ал «100 нақты қадам» бағдарламасы жер қатынастары саласында елеулі өзгерістер жүргізуге мүмкіндік беретін нақты бағыттарды қамтиды. Біріншіден, жерді жеке меншікке берудің жаңа механизмдерін енгізіп, ауылшаруашылық жерлерін жаппай жекешелендіру көзделген. Екіншіден, жер учаскесінің нысаналы мақсатын өзгерту тәртібі мен оған рұқсат алу шарттарын жеңілдету ұсынылады. Осы шаралардың нәтижесінде жер иелері нарықтық жағдайдың өзгеруіне жедел жауап беріп, жаңа қызмет түрлерімен айналысуға мүмкіндік алады. «100 нақты қадам» стратегиялық құжатында 35-қадам ретінде ауыл шаруашылығы жерлерін тиімді пайдалану мақсатында нарықтық айналымға енгізу, Жер кодексіне және басқа заңнамалық актілерге өзгерістер енгізу белгіленген. Қазақстанда жер реформасын іске асыру үшін жаңа заңнамалық және басқа да қажетті нормативтік-құқықтық базаны әзірлеу мақсатында арнайы жұмыс тобы құрылды. Ауыл шаруашылығы жерлерінің нарығы – бұл сатушылар мен сатып алушылар, өндірушілер мен тұтынушылар арасындағы экономикалық қатынастар мен байланыстардың, ауыл шаруашылығы жерлеріне деген сұраныс пен ұсыныстың өзара әрекеттесуіне негізделген жүйе[6].

Жерге жеке меншік институтын енгізу жерді тиімді пайдалануға әрі ел экономикасының өсуіне ықпал етеді. Себебі жер нарығы қалыптасқанда, жеке меншіктің артықшылықтары айқын көрінеді: меншік құқығының тұрақтылығы, жерді бір тұлғадан екінші тұлғаға еркін беру мүмкіндігі, жер бағасының оның нақты құнына сәйкестігі және тағы басқа. Қазақстанда ауыл шаруашылығы тарихи тұрғыдан елдің бәсекелестік артықшылығы болып табылады. Дегенмен жер қатынастарын реттеудің ескірген әрі тиімсіз әдістері жердің өндіріс факторы ретіндегі әлеуетін шектейді. Соңғы жүргізілген жер түгендеуі республикада 9 млн гектар жердің пайдаланылмай бос жатқанын көрсетті. Қазіргі кезде ірі жер пайдаланушылар жалға алған ресурстарын ұтымсыз пайдаланады. Бұған қоса, бұл көбінесе бақылаусыз жүреді. Жерді жалға алғандар оны тиісті деңгейде күтіп-баптай ма, құнарлылығын сақтап отыр ма, әлде керісінше, жерді барынша қанауда ма – мұны ешкім нақты айта алмайды. Мұндай көзқарас теріс салдарға әкеліп, Қазақстанның барлық құнарлы жерлерінің тозуына әкеп соғуы мүмкін[7]. Дәл осы себепті Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы жерлерін жаппай жекешелендіру басталады. Бұл процедура өткен

ғасырдың 90-жылдарындағы мемлекеттік меншікті жекешелендіруден түбегейлі өзгеше болады. Себебі ол кезде жерге меншік құқығын беру ресми түрде тегін жүзеге асырылған еді. Дамыған елдердің нарықтық экономикасы жер қатынастары мәселесі шешілмеген жағдайда алға жылжи алмас еді. Қазақстан Республикасының Президентінің айтуынша, қазақстандық жекешелендіру моделі барынша ашық болуы тиіс.

Қорытынды

Жер қатынастарын мемлекеттік реттеудің негізгі механизмдері құқықтық, экономикалық, әкімшілік және ақпараттық әдістерді үйлестіру арқылы жүзеге асырылады. Осы механизмдердің тиімділігі жер ресурстарын басқарудың барлық деңгейлерінде сапалы әрі кешенді тәсілді талап етеді. Мемлекеттік қызметтің құқықтық механизмдері жерді пайдалану мен қорғау мәселелерін заңнамалық реттеуді, жер құқықтарының бұзылуының алдын алуды және жер дауларын әділ шешуді қамтамасыз етеді. Жер қатынастары саласында мемлекеттік қызметтің экономикалық механизмдері жер ресурстарын тиімді пайдалануды ынталандыруды, жердің нарықтық айналымын реттеуді және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді тиімді пайдалануды көздейді. Бұл тұрғыда жер салығының сараланған жүйесі, жерді жалға беру шарттары мен бағасы, жерді жекешелендіру процестері маңызды рөл атқарады. Жердің экономикалық айналымға енгізілуі жер ресурстарын тиімді пайдаланудың басты шарты болып табылады және ел экономикасының дамуына оң әсерін тигізеді. Әкімшілік механизмдер жер қатынастары саласындағы мемлекеттік басқару органдарының қызметін үйлестіруді, жер ресурстарын басқарудағы ашықтық пен есеп берушілікті қамтамасыз етуді, сондай-ақ жерге орналастыру, кадастр және мониторинг жұмыстарын ұйымдастыруды көздейді. Бұл тұрғыда электрондық үкімет құралдарын кеңінен пайдалану жер қатынастары саласында сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасында жер қатынастары саласында ақпараттық қамтамасыз ету де маңызды рөлге ие. Мемлекеттік жер кадастры, жер ресурстарының мониторингі, жерлердің сапасы мен жай-күйі туралы деректердің ашықтығы жер пайдаланушыларға, инвесторларға және жалпы халыққа қажетті ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Бұл өз кезегінде жер ресурстарын басқару процесінің ашықтығын арттырып, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетеді. Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңінде жер қатынастары саласында жүргізілген реформалар жер ресурстарын басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталды. Жер кодексінің қабылдануы жер ресурстарын басқару саласындағы құқықтық қатынастарды айқын реттеуге мүмкіндік берді. «100 нақты қадам» Ұлт жоспарының іске асырылуы, соның ішінде ауыл шаруашылығы жерлерін нарықтық айналымға енгізу, жердің нысаналы мақсатын өзгерту рәсімдерін жеңілдету жер ресурстарын ұтымды пайдалануға қосымша серпін берді. Алайда қазіргі таңда жер ресурстарын басқару саласында шешуді қажет ететін бірқатар маңызды мәселелер бар.

Мәселен, жер ресурстарының айтарлықтай бөлігі тиімсіз пайдаланылуда немесе мүлдем пайдаланылмай бос жатыр. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құнарлылығы төмендеп, экологиялық деградацияға ұшырау қаупі артып отыр. Осыған байланысты мемлекет тарапынан жер ресурстарын бақылауды күшейту, жерлерді ұтымды пайдалануды ынталандыру және жауапкершілікті арттыру қажет. Жер ресурстарын ұтымды пайдалану мақсатында мемлекет тарапынан жүзеге асырылатын мониторинг пен бақылау шаралары маңызды рөл атқарады. Жер ресурстарының жай-күйін бақылаудың заманауи технологияларын пайдалану, соның ішінде ғарыштық мониторингті енгізу жерлердің тиімді пайдаланылуын бақылауды күшейтеді. Бұл өз кезегінде жер пайдаланушылардың жауапкершілігін арттырып, жер ресурстарын тиімді әрі тұрақты пайдалануды қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасында жер қатынастарын реттеуде мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыру мақсатында кәсіби біліктілікті жетілдіру, мемлекеттік қызметкерлердің жауапкершілігін арттыру және оларды тұрақты түрде қайта

даярлаудан өткізу маңызды болып табылады. Бұл шаралар мемлекеттік қызмет сапасын арттырумен қатар, жер қатынастары саласындағы құқықтық нормалардың дұрыс және әділ қолданылуын қамтамасыз етеді. Жер ресурстарын ұтымды пайдалану және қорғау саласында халықаралық тәжірибені зерделеу және енгізу маңызды.

Әсіресе дамыған елдердің жер ресурстарын басқару, жер нарығын қалыптастыру және сыбайлас жемқорлықпен күресу тәжірибелерін қолдану Қазақстан үшін пайдалы болмақ.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасындағы жер қатынастарын мемлекеттік реттеу елдің экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуде маңызды фактор болып табылады. Мемлекет тарапынан жер ресурстарын ұтымды пайдалануға бағытталған шаралардың кешенді әрі жүйелі жүргізілуі жер қатынастары саласында туындайтын мәселелерді тиімді шешуге мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде Қазақстанның жер ресурстарын сақтап, болашақ ұрпаққа аманат етуге жол ашады.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (Grant No. BR24993047)

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Оспанов Б.С. Земельная реформа Республики Казахстан: Методология, методы, практика / Б.С. Оспанов. М., 2002. 222 с.
2. О Программе обеспечения прав на землю в Республике Казахстан на 2000–2003 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 16.02.2000 г. № 253.
3. Ахмет Г. "Қазақстан Республикасының жер заңнамасын дамыту және қалыптастыру" // Вестник Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева. – 2023. – №2.
4. Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442-ІІ. [Электронный ресурс] – Доступ из справочно-правовой системы "Әділет"
5. Турсбеков С.В., Куракпаев О.Т., Уалиева М.А., Мажитов М.К. "Государственное регулирование земельных отношений Республики Казахстан" // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2011. – Т. 11, №8
6. Бахберген А. "Государственное регулирование земельных отношений в Республике Казахстан" // Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан. – 2021.
7. Правовое регулирование земельных отношений в Республике Казахстан // Юридическая фирма "Azizov & Partners". – 2022

УДК 343.9

КОРРУПЦИОННЫЕ РИСКИ В ИГОРНОМ БИЗНЕСЕ: УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ, ПРОГНОЗИРОВАНИЕ

¹Толеубекова Б.Х.

Д. ю. н., профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Республика Казахстан

Хведелидзе Т.Б.

К.ю.н., Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Республика Казахстан

¹madina_khv@mail.ru; gulaina/78@mail.ru

Игорный бизнес в Казахстане – вид предпринимательской деятельности, который включен в область финансово-экономических отношений начиная с 2007 года, то есть с момента принятия Закона РК «Об игорном бизнесе». Начальный этап освоения рыночных отношений для игорного бизнеса был достаточно успешным. Однако меры, предпринимаемые по ужесточению правовых предписаний, связанных с реформой налоговой политики, необходимостью противодействовать процессам распространения лудомании среди населения страны, привели к снижению государственного контроля за соблюдением установленных правил организации и проведения азартных игр. Начиная с 2019 года в стране стали наблюдаться такие явления, как рост уголовных правонарушений, обусловленных попытками криминалитета уйти от налогообложения, переходом части игорного бизнеса в теневой сектор экономики, ростом коррупционных правонарушений, развитием предикатных преступлений. В настоящем исследовании автор обосновывает свой прогноз о росте коррупционных правонарушений, обусловленных последними изменениями в правилах организации и проведения азартных игр.

Ключевые слова: коррупционные риски, игорный бизнес, игровая зависимость, предпринимательское право, предикатные преступления.

Қазақстандағы ойын бизнесі – кәсіпкерлік қызметтің бір түрі, ол 2007 жылдан бастап, яғни Қазақстан Республикасының «Ойын бизнесі туралы» Заңы қабылданған сәттен бастап қаржы-экономикалық қатынастар саласына енгізілген. Нарықтық қатынастарды игерудің бастапқы кезеңі ойын бизнесі үшін айтарлықтай табысты болды. Алайда салық саясатының реформасына байланысты құқықтық талаптарды қатаңдату шаралары мен халық арасында лудоманияның таралуына қарсы тұру қажеттігі белгіленген ережелер мен талаптардың сақталуын мемлекеттік бақылаудың әлсіреуіне әкеліп соқты. 2019 жылдан бастап елде қылмыстық құқық бұзушылықтардың артуы, криминалдық құрылымдардың салық төлеуден жалтаруға талпынысы, ойын бизнесінің бір бөлігінің көлеңкелі экономикаға өтуі, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының өсуі, предикаттық қылмыстардың дамуы сияқты құбылыстар байқала бастады. Осы зерттеуде автор соңғы өзгерістерге байланысты сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының артуы жөніндегі болжамын негіздейді.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық тәуекелдері, ойын бизнесі, ойынға тәуелділік, кәсіпкерлік құқық, предикаттық қылмыстар

he gambling business in Kazakhstan is a type of entrepreneurial activity that has been part of the financial and economic sphere since 2007, following the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Gambling Business." The initial phase of adapting to market relations was quite successful for the gambling sector. However, measures aimed at tightening legal regulations, reforming tax policies, and countering the spread of gambling addiction among the population have led to a weakening of state control over the compliance with established rules for organizing

and conducting gambling activities. Since 2019, the country has seen a rise in criminal offenses caused by attempts of criminal groups to evade taxation, the shift of part of the gambling business into the shadow economy, an increase in corruption-related offenses, and the development of predicate crimes. In this study, the author substantiates a forecast regarding the growth of corruption offenses associated with recent changes in the regulation of gambling activities.

Keywords: *corruption risks, gambling business, gambling addiction, entrepreneurial law, predicate crimes*

Актуальность исследования обусловлена следующими обстоятельствами:

- повышенная динамика развития правовой политики Республики Казахстан в области игорного бизнеса, сопровождающаяся такими негативными факторами, как появление правовых противоречий и отдельных пробелов, способствующих расширению теневого сектора игорного бизнеса, росту коррупционных рисков;

- ужесточение налоговой политики, усложнившей правоотношения в области игорного бизнеса;

- отсутствие единых подходов в построении эффективной модели профилактики правонарушений, обусловленных незаконными организацией и проведением азартных игр.

Развитие законодательства Республики Казахстан о противодействии коррупции (о борьбе с коррупцией) имеет свою долгую историю. Изначально правовая основа, связанная с противодействием коррупции, была основана на доктрине борьбы с нею (по аналогии борьбы с преступностью). Первый нормативный правовой акт в этой сфере относится к первому десятилетию казахстанской государственности в качестве независимой суверенной Республики Казахстан. Это Закон Республики Казахстан «О борьбе с коррупцией» от 2 июля 1998 года № 267-І [1]. Данный Закон претерпел множество изменений и дополнений на основе одиннадцати Законов РК. Смена доктрины «борьба с преступностью» на доктрину «противодействие преступности» повлекла разработку и принятие 18 ноября 2015 года нового Закона РК «О противодействии коррупции» [2]. Практически одновременно был принят новый закон «О государственной службе Республики Казахстан» (25 ноября 2015 года) [3]. В развитие названного закона Указом Президента РК от 29 декабря 2015 года был утвержден Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан (Правила служебной этики государственных служащих) [4]. Таким образом, названные и иные нормативные правовые акты со всеми последующими изменениями и дополнениями содержали в себе предписания, направленные на предупреждение и пресечение коррупционных правонарушений. Игорный бизнес в этот период уже преодолел начальный этап своего становления и находился на ранней стадии развития.

Закон РК «Об игорном бизнесе» [5] с момента своего принятия (2007 г.) имел коммерческую направленность и относился к предпринимательству. С этого времени в данный закон было внесено огромное количество изменений и дополнений (около 400 на основании 25 законов РК, основное назначение которых заключалось в законодательном разрешении двух проблем: 1) способы снижения распространения лудомании; 2) меры противодействия незаконным (преступным) организации и проведению азартных игр. Решение второй проблемы осуществлялось в контексте противодействия коррупции, способствующей развитию теневого игорного бизнеса.

По данным Агентства Республики Казахстан по противодействию коррупции (далее – АПК РК) в Индексе восприятия коррупции (далее – ИВК) Transparency International, Казахстан в 2020 году впервые поднялся на 19 позиций, набрав 38 баллов из 100 возможных и занял 49-е место среди 180 стран мира [6]. Аналогичные показатели наблюдались среди стран: Бразилия, Сербия, Шри-Ланка, Перу, Суринам. Сравнение с группой 19-ти стран Восточной Европы и Центральной Азии показало, что Казахстан занял 6-е место после Грузии, Армении, Беларуси, Черногории, Турции. При этом

наблюдалось значительное опережение остальных стран СНГ. По прогнозам АПК РК предполагалось, что в результате предпринимаемых мер к 2025 году Казахстан в ИВК должен набрать 35 баллов и подняться в рейтинге стран на более высокий уровень. Данный прогноз не оправдался. По результатам 2023 года Казахстан набрал 39 баллов из 100 возможных и занял 97 место среди 180 стран и тем самым продемонстрировал рост уровня коррумпированности за 3 прошедших года [7].

По данным Комитета по правовой статистике при Генеральной прокуратуре РК, рост коррупционных преступлений сохраняет свою остроту. Так, в если в 2023 году было зарегистрировано 1692 уголовных дела (в том числе: дача взятки – 472, получение взятки – 317, растрата чужого имущества – 246), то в 2024 году – 2098 уголовных дел. Ущерб от преступлений в 2024 году составил более 150 млрд тенге. Зарегистрировано коррупционных преступлений в 2024 году в сфере госслужбы 542, в том числе: служащие акиматов – 248, сотрудники МВД – 131, КУИС – 32, Министерство финансов – 30, Министерство сельского хозяйства – 25, Министерство транспорта – 21, Министерство здравоохранения – 18, Министерство экологии и природных ресурсов – 11, МЧС – 9, органы прокуратуры – 6, Национальная гвардия – 4, Органы национальной безопасности – 4, антикоррупционная служба – 3 [8]. Аналитики отмечают, что самый высокий уровень коррупционных преступлений приходится на сотрудников акиматов и их структурных подразделений, а также на сотрудников органов внутренних дел [9]. При этом в сфере игорного бизнеса уровень совершаемых преступлений также остается высоким. Так, по данным Департамента экономических расследований по городу Алматы по противодействию незаконному игорному бизнесу в 2023 году в Едином реестре досудебных расследований (ЕРДР) зарегистрировано 18 уголовных дел, утилизировано более 1,5 тысяч незаконно установленных терминалов. Эти данные являются высокими в том смысле, что сам город Алматы не включен в зоны размещения игорных заведений. В законодательном порядке установлена ограниченная территория, в пределах которой могут быть размещены организации азартных игр (г. Капшагай Алматинской области и Щучинско-Боровская курортная зона). Наряду с этим, в настоящее время в Министерстве туризма и спорта Казахстана рассматривается вопрос о расширении территориальных зон, в которых могут размещаться игорные заведения. Данный подход обусловлен тем фактором, что постановлением Правительства РК от 4 сентября 2024 года № 721 создано государственное учреждение «Комитет по регулированию игорного бизнеса и лотереи Министерства туризма и спорта Республики Казахстан» [10]. Таким образом, в настоящее время игорный бизнес является структурной составляющей Министерства туризма и спорта. Расширение зон размещения игорных заведений предполагается одновременно сопровождать новыми ограничениями: доступ в игорные заведения будет разрешен только для иностранных туристов. Все эти новшества потребуют более пристального внимания к обстоятельствам, которые могут быть использованы криминалитетом для реализации своих противоправных намерений. При этом не исключается совершение коррупционных правонарушений во взаимосвязи с новыми условиями осуществления игорного бизнеса.

Начальный период зарождения и формирования игорного бизнеса в Казахстане совпал с тем этапом экономического развития страны, когда рыночные отношения еще не были достаточно освоенной ступенью вхождения в мировое экономическое пространство. Пиратский способ накопления капитала превалировал, в том числе и в игорном бизнесе. Это означало, что организация и проведение азартных игр были отягощены незаконными действиями, направленными на сокрытие истинных размеров получаемых доходов, на уклонение от обязательных налоговых платежей. Очевидно, что все эти незаконные действия могли быть осуществлены при совершении коррупционных правонарушений. Эта тенденция практически не теряла своей актуальности даже по прошествии ряда лет с момента принятия Закона РК «Об игорном бизнесе». Так, по отдельным данным в период

2019-2022 гг. в досудебном производстве находилось 1 323 уголовных дела, было ликвидировано около 300 незаконных игорных заведений, изъято более 5 тысяч игровых автоматов, компьютеров, рулеток [11, с. 115].

Спектр нормативных правовых актов, имеющих отношение к регламентации игорного бизнеса, оценивается как очень широкий. Базовым нормативным правовым актом выступает Закон РК «Об игорном бизнесе» [4]. За неполные 18 лет его применения он претерпел огромное количество изменений и дополнений. По состоянию на 01.01.2025. количество внесенных изменений и дополнений достигло 79. Воспринятые базовым законом новеллы повлекли необходимые изменения и дополнения в смежные нормативные правовые акты: 178 статей и в пределах 24 смежных законов, в том числе: Гражданский кодекс, Уголовный кодекс, Кодекс об административных правонарушениях, Трудовой кодекс. Количественные показатели изменений и дополнений в области игорного бизнеса приведены в следующей таблице (табл. 1) [11, с. 116-117]:

Таблица 1 – Динамика изменений и дополнений Закона РК «Об игорном бизнесе» и смежных законов по вопросам игорного бизнеса (2009-20024 гг.)

№	Законы РК о внесении изменений и дополнений в законодательство по вопросам игорного бизнеса и лудомании (дата принятия, номер)	Кол-во внесенных изменений и дополнений в ЗРК «Об игорном бизнесе»	Кол-во изменений и дополнений, которые были внесены в иные законодательные акты, связанные с изменениями и дополнениями, внесенными в Закон РК «Об игорном бизнесе»					Всего
			ГК	УК	КоАП	Предпр.	Тр.К	
1.	04.05.2009. № 157-IV	10						10
2.	17.07.2009. № 188	3						3
3.	28.08.2009. № 192-IV	2						2
4.	19.03.2010. № 258-IV	1						1
5.	17.07.2010. № 337-IV	2						2
6.	26.11.2010. № 356-IV	2						2
7.	06.01.2011. № 378-IV	1						1
8.	05.07.2011. № 452-IV	2						2
9.	09.11.2011. № 490-IV	1						1
10.	10.07.2012. № 36-V	2						2
11.	13.01.2014. № 159-V	3						3
12.	15.01.2014. № 164-V	1						1
13.	29.09.2014. № 239-V	1						1
14.	16.05.2014. № 203-V	2						2
15.	10.06.2014. № 206-V	1						1
16.	29.12.2014. № 269-V	1			11			1
17.	24.04.2015. № 310-V	9			2			11
18.	25.12.2017. № 122-VI	1		2	23	16		42
19.	24.05.2018. № 156-VI	1			23	69		93
20.	02.07.2020. № 356-VI	12						12
21.	01.07.2022. № 131-VII	2		14		1		16
22.	19.04.2023. № 223-VII	2				32		34
23.	06.04.2024. № 71-VIII	1			6	73		79
24.	08.07.2024. №116-VIII; №117-VIII	16	1	1	2	1	18	39
25.	10.01.2025. № 155-VIII				1			1
	всего	79	1	17	68	191	18	374

Высокая динамика развития законодательства Казахстана об игорном бизнесе начиная с 2014 года обусловлена рядом факторов объективного характера.

Во-первых, произошли значительные изменения в области гражданского, уголовного, трудового, административного, предпринимательского отраслей законодательства: Парламент Казахстана в период 2014-2017 гг. упразднил кодексы переходного периода, принятые в 1997 году, как выполнившие свою миссию и не отвечающие запросам новой казахстанской государственности.

Во-вторых, в экономическом плане Казахстан перешел на полновесные рыночные отношения, которые отразились на содержании ЗРК «Об игорном бизнесе», а также на содержании отдельных предписаний смежных отраслей законодательства, имеющих отношение к игорному бизнесу. В современных условиях, кроме базового закона, содержат те или иные предписания, касающиеся организации и проведения азартных игр, следующие нормативные правовые акты: 1) кодексы: Гражданский, Уголовный, Уголовно-исполнительный, Трудовой, Предпринимательский, О здоровье народа и системе здравоохранения; 2) иные законы: О лотереях и лотерейной деятельности, О банках и банковской деятельности, О рекламе, О связи, Об обязательном страховании, О правоохранительной службе, О государственном имуществе, О специальных государственных органах, О воинской службе и статусе военнослужащих, О государственной службе и др.

В-третьих, изменилась социально-правовая оценка сферы азартных игр. Организация и проведение азартных игр стали восприниматься не только как источник доходов, но и как источник таких негативных явлений, как распространение лудомании, формирование и расширение теневого сектора бизнеса, уклонение от обязательных налоговых платежей, рост социально значимых явлений (разрушительное влияние лудомании на семейные устои, на личность лудомана, признание тяжелой формы лудомании как психологического и/или психического отклонения от нормы, и др.).

В-четвертых, придание государством особого значения такому фактору, как увлечение азартными играми со стороны государственных служащих и лиц, приравненных к ним. Сущность законодательной реакции на увлечение азартными играми названными лицами состоит в следующих ограничениях, предусмотренных Законом РК от 8 июля 2024 г. № 116-VIII [12] и иными законами, принятыми в его развитие:

- запрет на участие в азартных играх и (или) пари лиц, имеющих неисполненные обязательства по исполнительным документам об имущественных взысканиях;
- запрет на участие в азартных играх и (или) пари сотрудников правоохранительных, специальных государственных органов, военнослужащих;
- запрет на участие в азартных играх и (или) пари лицам, выполняющим государственные функции, занимающим ответственную государственную должность;
- предоставление права лицам, достигшим возраста 21 года, на самостоятельное ограничение себя в участии в азартных играх и (или) пари сроком от шести месяцев до десяти лет с дальнейшим продлением действия первичного срока самоограничения;
- об ужесточении административной ответственности за административные правонарушения, предусмотренные ст. 444 и 445 КоАП РК [13];
- расширение оснований для наступления уголовной ответственности за организацию незаконного игорного бизнеса в форме не только традиционных, но и электронных казино и интернет-казино.

Наряду с этим, рост незаконных организации и проведения азартных игр объясняется незаконным покровительством их организаторов со стороны представителей госслужбы, в том числе путем совершения ими коррупционных правонарушений.

Однако, как нам представляется, уголовно-правовая ответственность в области игорного бизнеса в целом и азартных игр в частности не исчерпывает всех форм и видов

возможных негативных проявлений, связанных с накоплением правоприменительной практикой криминальных проявлений в пределах исследованных правовых новелл 2024 года. Есть один немаловажный фактор, учет которого представляет интерес в вопросах своевременной профилактики прогнозируемого поведения криминалитета. Речь идет о вероятном неправомерном использовании нового возрастного ценза, с наступлением которого открывается доступ к азартным играм, а именно: достижение лицом двадцатидвухлетнего возраста вместо прежних восемнадцати лет. До внесения изменений в вопросы возраста, с которого лицо вправе принимать участие в азартных играх, легальные и нелегальные игорные заведения уже имели дело с контингентом, характеризующимся постоянством/высокой частотой участия в азартных играх. Определенная доля таких участников, как можно предполагать, обладает признаком патологического влечения к азартным играм. Отсюда возникает проблема о прогнозировании дальнейшего поведения этого контингента, который в новых условиях не может принимать участия в азартных играх. Спрос на допуск к играм остается на высоком уровне. Данный фактор необходимо рассматривать как обстоятельство, способствующее росту уровня нарушений установленных правил. Правонарушения могут быть осуществлены в таких видах уголовно наказуемых деяний, как незаконная организация и проведение азартных игр (в том числе путем расширения сети запрещенных интернет-казино, онлайн-казино), путем вовлечения в азартные игры лиц, не достигших возраста 21 года, рост предикатных преступлений, включая коррупционные.

В контексте изложенного, представляется возможным формулирование предложения для внесения дополнения в УК РК в следующей редакции:

«Статья __. Вовлечение в участие в незаконно организованных и проводимых азартных играх

1. Вовлечение лиц, достигших возраста двадцать один год, в участие в незаконно организованных и проводимых азартных играх – наказывается ...

2. То же деяние:

1) совершенное в отношении лиц, не достигших возраста двадцати одного года;

2) повлекшее игровую зависимость, - наказывается...»

Предлагается эту норму разместить между статьями 307 и 308 под номером 307-1 в Особенной части УК РК. Такое законодательное решение создаст надлежащую почву для эффективной профилактики распространения азартных игр средствами уголовного законодательства.

Основные выводы

1. Правовая регламентация отношений, складывающихся в Казахстане в области игорного бизнеса в целом, азартных игр в частности, характеризуется высокой нестабильностью, аморфностью и непоследовательностью. Чрезмерная частота внесения изменений и дополнений в действующее законодательство за период 2007-2024 гг. (непосредственно в Закон РК «Об игорном бизнесе» - 79, в смежные отрасли права - 295) препятствует достижению эффективности в правоприменительной деятельности, создает условия, способствующие совершению нарушений правил организации и проведения азартных игр в результате осознанных намерений или незнания правовых новелл.

2. Отсутствуют какие-либо индикаторы (показатели частоты участия

отдельно взятого индивида в конкретных видах азартных играх в определенном временном отрезке, показатели которых неизбежно влекут лудоманию и соответствующие негативные последствия для его психологического/психического здоровья), разработка и применение которых могли бы служить правовым основанием для признания индивида ограниченно дееспособным, а также применения в его отношении принудительных мер медицинского характера.

3. Фактор включения игорного бизнеса в структуру и систему туристской индустрии Казахстана в недалеком будущем позволит трансформировать игорный бизнес в индустрию, отвечающую требованиям безопасной и ответственной игры, приносящей существенный доход в бюджет страны. Для этого в перспективе представляется целесообразной для восприятия модель княжества Монако и иных стран, где реализуется финансово-экономическая политика широкого использования доходов от игорного бизнеса для расширения туристской индустрии и спорта, организации и проведения широкомасштабных оздоровительных мероприятий.

4. В целях повышения эффективности уголовно-правовой политики, а также профилактики правонарушений представляется целесообразным предусмотреть уголовной ответственности за вовлечение в азартные игры, организация и проведение которых признаются незаконными, в следующей редакции:

«Статья __. Вовлечение в участие в незаконно организованных и проводимых азартных играх

1. Вовлечение лиц, достигших возраста двадцать один год, в участие в незаконно организованных и проводимых азартных играх – наказывается ...

2. То же деяние:

1) совершенное в отношении лиц, не достигших возраста двадцати одного года;

2) повлекшее игровую зависимость, - наказывается ...»

Разместить предлагаемую статью в Особенной части УК РК между статьями 307 и 308 с присвоением номера 307-1.

Благодарность: Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (Программа № BR 24992927).

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Казахстан от 2 июля 1998 года. № 267-І «О борьбе с коррупцией». //google.com/search?q=ЗРК+«О+борьбе+с+коррупцией»+от+02.07.1998+г.&rlz=1CJZAP_enKZ1097KZ1098&oq=ЗРК+«О+борьбе+с+коррупцией»+от+02.07.1998+г.&gs_lerp=EgZjaHJvbWUBggA... Утратил силу : ЗРК от 18.11.2015. № 410-V ЗРК. (дата обращения: 12.03.2025.).

2. Закон Республики Казахстан от ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции». // Юрический вестник в Казахстане. —2016. - № 1 (25). – С. 35-50.

3. Закон Республики Казахстан от 25 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе Республики Казахстан». //Юрический вестник в Казахстане. – 2016. - № 1 (25). – С. 1-34.

4. Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 153 «Об утверждении Этического кодекса государственных служащих (Правила служебной этики государственных служащих)» // Юрический вестник в Казахстане. – 2016. - № 1 (25). – С. 109-114.

5. Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219 «Об игорном бизнесе». В редакции по состоянию на 1 января 2025 года. //adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000219 (дата обращения: 22.01.2025.).

6. Электронный ресурс. Режим доступа: //https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nrl# (дата обращения: 20.03.2025.).

7. Электронный ресурс. Режим доступа: //transparency.kz/tu/news/80-kazakhstan-sohranil-status-vysoko-korruptirovannoy-strany-po-versii-ivk-za-2023-god.html (дата обращения: 20.03.2025.).

8. Электронный ресурс. Режим доступа: //https://ranking.kz/digest/socium-digest/kolichestvo-korruptsiionnyh-pravonarusheniy-v-rk-uvlichilos.html (дата обращения: 20.03.2025.).

9. Тукушева А. За 2024 год ущерб от коррупции в Республике Казахстан превысил 150 млрд тенге//kz.kursiv.media/2025-02-07/tksh-korrupsia-statistika-usherb/(дата обращения: 26.03.2025.).

10. Постановление Правительства Республики Казахстан от 4 сентября 2024 года № 721 «О некоторых вопросах Министерства туризма и спорта Республики Казахстан». – [//C:/Users/madin/Downloads/p2400000721.04-09-2024.rus.pdf](https://C:/Users/madin/Downloads/p2400000721.04-09-2024.rus.pdf) (дата обращения: 20.03.2025.).

11. Толеубекова Б. Х., Османова Г. Ж. Правовая политика Республики Казахстан в сфере игорного бизнеса. //Хабаршы КазНПУ им. Абая, Серия «Юриспруденция». – 2025. – № 1 (79). – с. 109-124. DOI: 10.51889/2959-6181.2025.79.1.011.

12. Закон Республики Казахстан от 8 июля 2024 года № 116-VIII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам игорного бизнеса, лотерейной деятельности, охраны здоровья, государственной инспекции труда, государственного контроля и исключения излишней законодательной регламентации». – URL:<https://adilet.zan.kz/rus/search/docs/ddt=2024-07-08&dno=116-VIII&fulltext=ЗРК+08.07.2024+г.+№+116-VIII> (дата обращения: 24.03.2025.).

13. Закон Республики Казахстан от 8 июля 2024 года № 117-VIII «О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях». – URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34961411 (дата обращения: 24.03.2025.).

ӘОЖ 347

ПРОКУРОРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІН ҚАЗАХСТАН МЕН РЕСЕЙ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЗАҢДАРЫ МЕН ТАЛДАМАЛЫ ӘДІСПЕН ЗЕРТТЕУ

Уалихан А.Д.

Магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
aruzhan_ualikhan@bk.ru

В данной статье указаны все обязанности прокурора по участию в рассмотрении дел судами в формах инициирования судопроизводства, дачи заключения по делу, обжалования судебных постановлений должны быть эффективно реализованы для обеспечения верховенства закона, укрепления законности, защиты и восстановления нарушенных прав, свобод и интересов, государства, общества, граждан, иных субъектов цивилистических отношений. А также приведены сравнительный анализ ГПК РК и ГПК РФ.

Ключевые слова: прокурор, суд, судья, гражданский процесс, право, кодекс, закон.

Мақалада прокурордың сот ісін жүргізуге қатысу жөніндегі барлық міндеттері, соның ішінде іс жүргізуді бастау, іс бойынша қорытынды беру, сот актілеріне шағымдану міндеттері заң үстемдігін қамтамасыз ету, заңдылықты күшейту, мемлекет, қоғам, азаматтар және басқа да азаматтық-құқықтық қатынастар субъектілерінің бұзылған құқықтары, бостандықтары мен мүдделерін қорғау және қалпына келтіру үшін тиімді жүзеге асырылуы тиіс екендігі көрсетілген. Сондай-ақ, ҚР Азаматтық процесстік кодексі мен РФ Азаматтық процесстік кодексінің салыстырмалы талдауы келтірілген.

Кілтті сөздер: прокурор, сот, судья, азаматтық процесс, құқық, кодекс, заң.

This article outlines all the duties of the prosecutor in participating in the consideration of cases by courts in the forms of initiating legal proceedings, providing conclusions on cases, and appealing court decisions. These duties must be effectively implemented to ensure the supremacy of law, strengthen legality, and protect and restore the violated rights, freedoms, and interests of the state, society, citizens, and other subjects of civil legal relations. The article also presents a comparative analysis of the Civil Procedure Codes of the Republic of Kazakhstan (CPC RK) and the Russian Federation (CPC RF)

Key words: prosecutor, court, judge, civil process, law, code, legislation.

Цивилистикалық процессуалдық заңнаманы унификациялау бағыты прокурордың азаматтық істерді сотта қарауға қатысуының мақсаттары мен міндеттеріне бірдей тәсілдерді қалыптастыруды талап етеді, бұл процесс саласының ерекшеліктерін ескере отырып. Заңдар мен ведомстволық құжаттарда көрсетілген мақсаттардың ешқайсысы прокурордың сот өндірісіне қатысуының мәнін толықтай көрсете алмайтынын мойындау керек. Прокурордың азаматтық процестегі өкілеттіліктерін жүзеге асыруды оның қатысуының мақсаты деп қарастыруға болмайды, себебі олар өздігінен мақсат бола алмайды.

Прокурордың азаматтық істердегі қатысу мақсаттары, ұлттық деңгейде қойылған, қылмыстық-құқықтық саладан тыс прокурорлар қызметінің міндеттерімен сәйкес келеді, олар «Құқық үстемдігін қамтамасыз ету жөніндегі Еуропалық прокурорлар Кеңесінің Қорытындысында» белгіленген (демократиялық шешімдердің бүтіндігі, заңдылық, заңдардың сақталуы, заң бұзушылықтарға қарсы құқықтық қорғаныс құралдарын пайдалану), азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, өз құқықтарын қорғай алмайтын тұлғалардың құқықтарын қорғау (кәмелетке толмағандар, тұрақты тұрғылықты жері жоқ тұлғалар, психикалық ауруы бар адамдар), мемлекеттік мүлік пен мүдделерді қорғау, қоғамдық мүдделерді немесе қоғамдық тәртіпті қорғау, сот практикасын үйлестіру [1].

Мақсаттар мен міндеттерден бөлек, прокуратура органдарының белгілі бір функциялары бар, оның ішінде азаматтық процесс саласында да. «Функция» түсінігі прокуратураға қатысты оның әлеуметтік тағайындалуымен, нақты сала бойынша жұмыс істейтін бағыттармен, прокуратураның міндеттерін шешу тәсілдерімен және прокурордың бақылау мен заңдардың сақталуын қадағалау үшін бар өкілеттіктерін пайдалануымен анықталады. Прокурордың құқық қорғау және заңды бұзушылықтарды жою үшін қабылдайтын шаралары немесе істерді тиісті органға немесе сотқа жіберу, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, кінәлі тұлғаларды жауапқа тарту сияқты функциялары қарастырылады [2]. Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» Конституциялық заңында (Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 21 желтоқсандағы № 2709 Заңы) прокуратураның негізгі функциялары айқындалған. Бұл заңның 10-бабында прокуратураның мынадай міндеттерді жүзеге асыратыны көрсетілген:

Адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын, заңмен қорғалатын заңды тұлғалардың мүдделерін, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қорғау және қалпына келтіру. Мемлекет мүдделерін сотта қорғау. Заңда белгіленген тәртіп пен шектерде қылмыстық қудалауды жүзеге асыру. Алдын ала тергеу, жедел іздестіру, контрбарлау және құпия тергеу әрекеттері барысында заңдылықты қадағалау. Конституцияға, заңдарға, Қазақстан Республикасы Президентінің актілеріне, Үкіметтің, басқа да мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен олардың лауазымды тұлғаларының актілеріне және шешімдеріне сәйкестігін қадағалау. Қазақстан Республикасының Конституциясына және заңдарына сәйкес иммунитетті алып тастау және әкімшілік, қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы ұсыныстар енгізу [3].

Әдебиетте прокуратураның құқық қорғаушы функциясы да бөлініп көрсетіледі, бұл бұзылған құқықтарды қорғау және қалпына келтіру, азаматтар мен ұйымдардың өтініштерін қарау, азаматтарды қабылдау, кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау сияқты шаралардан көрінеді. Прокуратураның қызметіндегі жеке құқық қорғаушы функциясының бөлінуі сынға алынады, себебі прокуратураның құқық қорғаушы рөлі оның барлық функцияларына ене отырып жүзеге асырылады [4].

Прокуратураның қызмет бағыттары мен функциялары арасындағы байланыс туралы А.Ю. Ульянов прокуратураның қызмет бағыттары функциялардан гөрі тұрақсыз екенін және қоғамның қажеттіліктері мен аймақтық факторларды ескере отырып өзгеруі мүмкін екенін көрсетеді [5]. Прокурордың адам құқықтары мен бостандықтарын сақтау бойынша қызметі прокуратураның қадағалау және сот функцияларына ең жақын болып табылады. Алайда, прокурордың азаматтық процеске қатысуы прокуратураның тек бір қызмет бағытымен шектелмейді. Сот функциясы прокуратураның басқа қызмет түрлерімен қатар атқаратын қызметтеріне, мысалы, атқарушы билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, лауазымды тұлғалар тарапынан заңдардың орындалуын қадағалау, заңды актілердің заңдылығын қадағалау, сот орындаушыларымен заңдардың орындалуын бақылау сияқты бағыттарға қызмет етеді. Сот өндірісінің түрі бұзушылықтың сипатына, сот қорғауына жататын объектіге, бұзылған құқықты қорғау тәсілін таңдауға байланысты [6].

Прокурор сондай-ақ сот процестерінде қатысу арқылы сот функцияларын атқарады. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 54-бабына сәйкес прокурордың азаматтық сот өндірісіне қатысуы мемлекет мүдделерін қорғау, қоғамның немесе өз құқықтарын дербес қорғай алмайтын азаматтардың құқықтарын қорғау қажет болған кезде, сондай-ақ прокурордың қатысуы сотпен мойындалған жағдайда міндетті болып табылады [7].

О.В. Воронин әдебиетте прокурордың азаматтық істерді сотта қарауға қатысуын бағалауда екі негізгі көзқарасты көрсетеді:

1. прокуратураның негізгі функцияларының бірі ретінде;
2. прокурорлық қадағалаудан туындайтын функция ретінде. Автордың ойлауынан көрініп тұрғандай, ол прокурордың сотта қатысуын прокурорлық қадағалаудан

туындайтын қызмет ретінде қарастырады. Прокурордың сотта іс қарауға қатысу қызметінің мазмұнында ол келесі сот-процессуалдық қызмет түрлерін қосады: Ресей Федерациясының Конституциялық Сотында және статуттық соттарда істер қарауға қатысу; азаматтық, әкімшілік, арбитраждық сот өндірісіне қатысу [8]. О.В. Воронин прокурордың қылмыстық процестегі қатысуын аталған функциядан тыс деп санайды, оны мемлекеттік айыптауды қолдау үшін ерекше форма ретінде қарастырады.

Прокурордың сот ісіне қатысу функциясын прокурорлық қадағалаудан туындайтын функция ретінде түсіну оның мәнін тарылтуы мүмкін. Қадағалау қызметі әрқашан прокурордың сотқа жүгінуінен бұрын бола бермейді, себебі оның заң бұзушылықтарды болдырмау үшін қолданатын прокурорлық әрекет ету шараларының кең ауқымы бар. Кейбір жағдайларда заң прокурорға қадағалау функциясын жүзеге асырмай-ақ сотқа жүгіну құқығын береді. Азаматтық істер бойынша прокурордың қорытынды беруі заңмен тікелей белгіленгендіктен, қадағалау функциясын орындаудың нәтижесі болып табылмайды. Осыған байланысты прокуратураның сот функциясы дербес функция болып табылады, ол нақты процессуалдық саладағы прокурордың өкілеттіктерін біріктіреді.

А.И. Гальченко прокурордың сот процесіне қатысуын прокуратураның дербес функциясы ретінде қабылдай отырып, оны прокуратураның қылмыстық, азаматтық істерді, әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істерді, арбитраждық және конституциялық сот өндірісінде қаралатын істерге қатысуын көрсететін қосалқы функциялар деп санайды. Әрбір қосалқы функция прокурор қатысатын іс қаралатын нақты сот өндірісінің ережелеріне сәйкес келеді [9].

Прокурордың қызметін құқық қорғаушы функция ретінде бағалайды [10]. Егер прокурордың құқық қорғаушы функциясын бөліп қарастыратын көзқарасты қабылдасақ, онда бұл функцияның тек азаматтық сот өндірісіне қатысумен ғана шектелмейтінін атап өту қажет.

Е.В. Миряшева прокурордың азаматтық процестегі функцияларына әлсіз қорғалған азаматтар (мүгедектер, кәмелетке толмағандар, психикалық ауруы бар адамдар және басқа да категориялар) мүдделерін қорғауды және басқа да өкілеттіктерді жатқызады [11]. Прокурордың азаматтық істерді шешудегі сот процесіндегі тар түсіндірмесі прокуратураның мемлекеттік орган ретіндегі функциялары мен сот ісіне қатысушы прокурордың функцияларын ажыратуға негіз болады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай отырып, прокурордың азаматтық процестегі қатысуы жөніндегі қолданылатын ұғымдар жүйесін құру мүмкін болады.

Прокурорды азаматтық істерге тартудың мақсаты прокуратура органдарының заң үстемдігін қамтамасыз ету, заңдылықты бірізділікпен нығайту және күшейту міндеттерімен анықталады, сонымен қатар прокурорға заңдылық кепілі ретінде мемлекет тарапынан берілген процессуалдық өкілеттіктерді жүзеге асыруға бағытталған.

Прокурордың азаматтық процеске қатысу міндеттері заңда көрсетілген және Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының бұйрықтарында қайталанған міндеттерді тиімді орындау арқылы қойылған мақсаттарға жетуге мүмкіндік береді.

Прокуратураның қызмет бағыттары атқарушы билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, лауазымды тұлғалар, басқа субъектілер тарапынан заңдардың сақталуын, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауды, шығарылатын заңды актілердің заңдылығын қадағалауға сәйкес нақты прокуратура функцияларымен қамтылған — қадағалау, сот және басқа функциялар.

Прокуратура функциялары оның әлеуметтік тағайындалуын, атқаруға арналған саласын, прокурорларға заңмен берілген өкілеттіктерді, құқықтық құралдар мен процедураларды шешу үшін мемлекет атынан жүктелген тапсырмаларды қамтиды.

Сот функциясы прокурордың қылмыстық, азаматтық істерді; әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істерді; арбитраждық және конституциялық сот өндірісі тәртібімен қаралатын істерге қатысуында көрініс табады. Сот өндірісінің түрі жасалған

бұзушылықтың сипатына, соттың қорғауына жататын объектіге, бұзылған құқықты қорғау тәсілін таңдауға байланысты.

Цивилистикалық сот өндірісінің түріне байланысты детерминирленген сот-процессуалдық қызмет прокурордың сот процесіне қатысу формаларына (РФ Азаматтық процестік кодексі 45-бабы, РФ Әкімшілік процестік кодексі 39-бабы, РФ Арбитраждық процестік кодексі 52-бабы) сәйкес өкілеттіктер жиынтығымен бөлінеді.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік процестік кодексінің 31-бабына сәйкес, прокурор заңмен жүктелген міндеттерді орындау мақсатында әкімшілік істер бойынша қорытынды беру үшін процесте қатысады. Бұл істер салықтық, кедендік, бюджеттік қатынастардан туындайтын, қоршаған ортаны қорғау, қалпына келтіру және сақтау, табиғи ресурстарды пайдалану мен қайта қалпына келтіру, сондай-ақ қоршаған ортаға әсер ететін қызметтерді жүзеге асыру кезінде, мемлекеттік сот орындаушыларының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдану, мемлекеттік бюджеттің пайдасына немесе мемлекеттік борыштар бойынша сот орындаушысының әрекетсіздігінен туындайтын әкімшілік істер, азаматтардың және қоғамдық ұйымдардың сайлау құқығын қорғау, референдумға қатысу сияқты істерді қамтиды. Сондай-ақ, әкімшілік актілер, әкімшілік әрекеттер (әрекетсіздік) азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін шектеуі мүмкін болған жағдайларда немесе прокурордың қатысуы сотпен мойындалған кезде прокурордың қатысуы қажет болады.

Осылайша, Қазақстан Республикасының заңнамасында РФ Азаматтық процестік кодексінің 45-бабы, Әкімшілік процестік кодексінің 39-бабы және Арбитраждық процестік кодексінің 52-бабына сәйкес, прокуратураның азаматтық және әкімшілік сот өндірісіндегі қатысуын реттейтін нормалар көзделген [12].

Тар мағынада прокурордың азаматтық процеске қатысуының мақсаттары мен түрлеріне байланысты оның функциялары келесіге бөлінуі мүмкін:

1. Құқық қорғаушы функциясы (РФ, РФ субъектілерінің, муниципалдық құрылымдардың, белгісіз адамдардың, азаматтардың және басқа субъектілердің құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгіну, сот актілерін шағымдану). Құқық қорғаушы қызметтің сипаттамасы прокурордың азаматтық процестегі компенсациялық функциясында нақты көрініс табады, оның жетекші болуы Т.В. Сахнова арқылы дәлелденген. Прокуратураның жалпы қызметтік функциясынан процессуалдық функцияға айналу кезінде келесі критерийлер жұмыс істейді: азаматтың конституциялық құқықтарын сотта қорғау мүмкіндігінің қиындығы, қоғамдық мүдде, қорғалатын құқықтардың әлеуметтік маңыздылығы, қоғамдық мүдде. Бұл топтардың мүдделерін қорғау қажеттілігі прокурордың азаматтық сот өндірісін бастау арқылы соттық қорғау құқығын жүзеге асырудың қосымша мемлекеттік кепілдіктерін қолдану механизмін іске қосады, бұл прокурордың қатысуының компенсациялық функциясын құрайды. Мемлекет тарапынан соттық қорғауға мүмкіндік беру прокурордың азаматтық процесте араласуын ақтайды және осындай араласуға мемлекеттік мүддені түсіндіреді [13].

2. Заң қорғаушы функциясы (іс бойынша қорытынды беру, сот шешімдерін шағымдану, заң бұзушылық жасаған ұйым немесе лауазымды тұлғаға жеке қаулымен өтініш білдіру). Прокурор кез келген азаматтық іс бойынша қорытынды бермейді, ол азаматтардың әлеуметтік маңызды құқықтары бұзылған жағдайларға ғана қатысты шектеулі тізім бойынша қорытынды береді. Істің нәтижесі өмірлік маңызды салдарларға әкелетін талапкерлердің құқықтарының бұзылуы мемлекет тарапынан назар аударуды және бақылауды қажет етеді. Прокурор заңдылық мүддесінде құқық бұзушылық жағдайларын анықтап, іс бойынша ұсынылған дәлелдерді бағалайды, сотқа іс шешуге көмек көрсету үшін ғана емес, сонымен қатар жауапкер тарапынан құқық бұзушылықтың бар-жоғын анықтап, заңды сақтауын тексеріп, даулы құқық қатынастарында қолданылатын заңнамалар мен сот практикасын талдайды.

Кейбір ғалымдар прокурордың іс бойынша қорытынды беруін прокурордың қадағалау функциясын жүзеге асыру деп санайды, бірақ бұл көзқараспен келісу қиын.

Прокурор заңды сақтауын қадағалайды, бірақ сотқа қадағалау жүргізбейді, оның тәуелсіздігін қамтамасыз етеді, азаматтық процесте РФ «Прокуратура туралы» Заңының 22, 27-баптарына сәйкес қадағалау өкілеттіктерін қолданбайды. О.А. Бахарева заң қорғаушы функциясын прокурордың азаматтық сот өндірісіне қатысу негізі ретінде қарастырады [15]. Автор осы функцияның маңыздылығын атап өтеді, бірақ оның процессуалдық маңыздылығына мән беру дұрыс емес деп санайды.

Заң қорғаушы функциясының аясында прокурордың қосымша процессуалдық өкілеттігі заң бұзушылық жасаған субъектіні анықтау кезінде сотқа жеке қаулы шығару туралы өтініш білдіру құқығы болып табылады. Прокурорлар осы өкілеттікті жауапкершілікпен пайдаланып, заңдылықты бұзушылықтарға уақытында жауап беруі және сотқа жеке қаулы шығарудың орынды екендігі туралы назар аударуы тиіс [16].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Загвязинская О. А., Астахова М.А. Прокурордың әкімшілік сот өндірісіндегі субъект ретіндегі функционалдық мәртебесі // Тюмень мемлекеттік университетінің хабаршысы. Әлеуметтік-экономикалық және құқықтық зерттеулер. 2016. Том 2. № 4.
2. Залюкова Г.И. Әртүрлі деңгейдегі прокурорлардың апелляциялық тәртіпте заңсыз сот актілеріне шағымдану өкілеттіктері // Заңдылық. 2013. № 9.
3. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> Қазақстан Республикасының Конституциясы.
4. Закаряева М.М. Прокурордың кейбір ерекше өндіріс түрлерін қарастыру кезінде қатысу мәселелері // Ресей заңдары: тәжірибе, талдау, практика. 2018. № 6.
5. Зуева Л.Ю. Әкімшілік сот өндірісі тәртібінде көлік құралын басқару құқығын тоқтату мәселелері // Әкімшілік құқық және процесс. 2018. № 10.
6. Зяблина М.В., Великая Е.В. Прокурорлардың реабилитацияланған тұлғаларға зиянды өтемақы төлеу туралы сот шешімдері негізінде регресс талаптарын қоюы // Заңдылық. 2016. 4.
7. https://kodeksy.kz.com/ka/grazhdanskij_protssesualnyj_kodeks/54.htm?utm_source=chatgpt.com Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі.
8. Игонина Н.А. «Әлеуметтік осал топтағы азаматтардың конституциялық құқықтарын жүзеге асыру» тақырыбындағы кіріспе баяндамасы // Прокурор органдарының әлеуметтік қорғау мен құқықтарын қорғау бойынша іс-қимылдары: дөңгелек үстел материалдары жинағы (Мәскеу к., 22 сәуір 2016 ж.) / Ред. А.Ю. Винокурова. М., 2016.
9. Игонина Н.А. Прокурордың құқық қорғау қызметі: қылмыстық құқықтық емес саласындағы мүгедектердің құқықтарын қорғау // Адвокат. 2017. № 1.
10. Исаенкова О.В., Григорьев А.Н. Прокурордың талап қою өндірісіне қатысуы // Арбитраждық және азаматтық процесс. 2008. № 3.
11. Кабанова И.Е. Мемлекеттік билік органдары мен лауазымды тұлғалардың қатысуымен деликтілік құқық қатынастарының кейбір ерекшеліктері: теория мен практика мәселелері // Құқық әлемі. 2014. № 6.
12. https://kodeksy.kz.com/ka/administrativnyj_protseurnoprotssesualnyj_kodeks/31.htm?utm_source=chatgpt.com Қазақстан Республикасының Әкімшілік процессуалдық кодексі.
13. Кальгина А.А. Тәуелсіз талаптарсыз үшінші тұлғалар // Арбитраждық практика хабаршысы. 2018. № 2.
14. Квитко Н.И. Соттың жеке қаулысын заңдылықты бұзушылықтарды алдын алу шарасы ретінде қарастыру // Прокурор. 2015. № 3. 74-77 бб.
15. Китаева А.В. Прокурордың азаматтық процесте қатысуындағы өзекті мәселелер // Халықаралық ғылыми журнал «Инновациялық ғылым». 2016. № 3.
16. Кожевников О.А. Прокуратура қызметінің бағыттары // Ресей құқықтық журналы. 2016. № 1.

ӘОЖ 323/324(075)

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Усенбаева А.У.

Магистр, аға оқытушы, Еуразия технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
galim200385@mail.ru

Қазіргі қоғамда жастардың құқықтық мәдениеті мен санасын қалыптастыру аса маңызды мәселе болып отыр. Экономикалық дағдарыс пен сыбайлас жемқорлықтың жастарға теріс ықпалы олардың құқықтық түсінігіне кері әсер етуде. Жастарды құқықтық нормаларға құрметпен қарауға тәрбиелеу – қылмыстың алдын алу мен азаматтық сананы қалыптастырудың тиімді жолы. Құқықтық сана — жеке тұлғаның заңдылықты түсіну, бағалау және оны ұстануға деген ішкі дайындығы. Бұл сана құқықтық мәдениеттің негізі болып табылады. Тұлғаның құқықтық санасы мен мәдениеті отбасында, оқу ордаларында және қоғамдық ортада қалыптасады. Құқықтық тәрбиелеу үдерісі адамгершілік, еңбек, азаматтық тәрбиемен тығыз байланысты. Жастардың мәдени және құқықтық дамуы елдің болашағына тікелей әсер етеді.

Кілт сөздер: Құқықтық сана, құқықтық мәдениет, құқықтық тәрбие, жастар, сыбайлас жемқорлық, азаматтық тәрбие, құндылықтар.

В современном обществе формирование правового сознания и культуры молодежи является актуальной задачей. Экономический кризис и коррупция оказывают негативное влияние на правовые представления молодежи. Воспитание уважения к правовым нормам – эффективный путь предупреждения правонарушений и формирования гражданского сознания. Правовое сознание – это внутренняя готовность личности понимать, оценивать и соблюдать закон. Оно является основой правовой культуры. Правовое сознание и культура формируются в семье, образовательных учреждениях и общественной среде. Процесс правового воспитания тесно связан с нравственным, трудовым и гражданским воспитанием. Культурное и правовое развитие молодежи напрямую влияет на будущее страны.

Ключевые слова: Правовое сознание, правовая культура, правовое воспитание, молодежь, коррупция, гражданское воспитание, ценности.

In today's society, the formation of legal consciousness and culture among youth is a vital issue. Economic crises and corruption negatively impact young people's understanding of the law. Educating youth to respect legal norms is an effective method for preventing crime and fostering civic awareness. Legal consciousness is an individual's internal readiness to understand, evaluate, and follow the law, forming the foundation of legal culture. Legal awareness and culture develop within families, educational institutions, and the social environment. The legal education process is closely linked with moral, labor, and civic education. The cultural and legal development of young people directly affects the country's future.

Keywords: Legal consciousness, legal culture, legal education, youth, corruption, civic education, values.

Қазіргі экономикалық дағдарыс кезінде сыбайлас жемқорлық мәселесі жастар тәрбиесі үшін қауіпті құбылыс болып отыр. Жастар күнделікті өмірде оның теріс ықпалдарымен кездесуде (теледидар жаңалықтарынан, арнайы құқық және заң мәселесіне арналған ақпараттардан, оқу-тәрбие орындарында сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүргізіліп жатқан іс-шаралардан, тұрғылықты жердегі өкілетті органдардың қызметкерлерінің қылмыстық әрекеттері т.б.).

Жастар өздерінің психикалық даму деңгейі бойынша тұрақсыздығы, бұрмалануға оңай түсуімен ерекшеленеді. Криминогендік белсенділер өздерінің қатарына осындай буыны қатпаған жастарды тарту арқылы, олардың санасын бұрмалайды, құндылықтар бағдары мен қажеттіліктер жүйесіне, қызығушылығы мен дүниетанымына кері ықпал етіп теріс сипатқа әкеледі. Бұл олардың құқық, заң категорияларына деген қарсылықтарын тудырып, дұрыс жолдан тайып, қылмыс жасауының бірден-бір себебіне айналады. Осыған орай, жастардың құқықтық санасының бұзылуына жол бермеу, олардың әлеуметтік-құқықтық нормалар мен құндылықтарды игерту мақсатында оқу-тәрбие жұмыстарына ерекше мән беру керек.

Адамзат қоғамында тұлғалардың қатынастарын реттеп, құқықтарын қорғау заңды түрде жазылған және жазылмаған нормалар арқылы жүзеге асады. Сол нормалардың ішінде (әлеуметтік, адамгершілік, рухани, моралдық, діни) құқықтық норма үнемі жаңарып, дамып отырады, сонымен қатар, азаматтардың қатынастары мен мінез-құлықтарын реттеуде басқаларына қарағанда жүйелі, әрі қатаң.

Тұлғаның құқықтық мәдениеті оның құқықтық санасымен тығыз байланысты. Құқықтық сананың қалыптасуы өзара байланысты үш компоненттен тұрады: танымдық, бағалаушылық, реттеушілік. Танымдық құқықтық мағынадағы тұлғаның білімі мен біліктілігі; бағалаушылық - құқықтық нормаларға деген эмоциялық қатынасы, ұнайды, ұнамайды деген баға беруі және соған байланысты құқықтық нормаларды ұстануы немесе бұзуымен айқындалады, ал реттеушілік - мінез-құлықты құқықтық нормалар негізінде реттеуге деген ниетпен анықталады. Құқықтық сананың мәні оның бағалаушылық сипатында. Құқықтық сана әлеуметтік қатынастарды реттей, бақылай отырып, қоғамдық сананың басқа нысандарымен өзара әрекет етеді. Мысалы, меншіктің экономикалық санамен қатынастары, тұрмыс жағдайының адамгершілік санамен қатынастары, ізгілік пен зұлымдық тұрғысынан т.б. Құқықтық сана өзінің сабақтастығымен, мәдени-тарихи мазмұнымен күшті. Құқық туралы көзқарастар, түсініктер, идеялар мен теориялар ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырады. Құқықтың мәдени-тарихи дамуы, реттеу әдістері мен жауапкершілік түрлері туралы түсініктер жастардың құқықтық санасының терең, жан-жақты дамуына ықпал етеді.

Құқықтық сана - тұлғаға өз әрекеттерінің заңдылығын, әділдігін өзіндік бағалауына мүмкіндік береді. Өзінің ниетіне, мотивтері мен қылықтарына, әрекеттеріне сын көзбен қарап, дер кезінде бағалай білуі, мінез-құлықын реттеуі, құқық бұзушылықтың алдын алуы мүмкіндіктерін айқындайды. Өзін-өзі бағалау, өзінің заңды әрекеттеріне қанағаттану немесе істелген істері үшін ұялу, өкіну сезімінен көрініс береді. Адам ар-ожданының көрінісі ретінде ұялу, опық жеу оның мінез-құлықындағы құқықтық ауытқуды тежеуге мүмкіндік береді. Тұлғаның құқықтық санасы өзін-өзі бағалау дағдысына, құқықтық өзін-өзі тәрбиелеуіне негіз береді.

Құқықтық сана қалыптасуының негізгі факторы болып қоғамдық ортада ҚР Конституциямен бекітілген құқықтық нормалар мен ережелер, жатады. Қалыптасқан құқықтық сана-сезім тұлғаға қоғамдағы қатынастарды дұрыс түсініп, өзінің мінез-құлықын, әлеуметтік әрекеттерін реттеп, басқарып отыруға негіз береді. Ол тұлғаның әлеуметтік өзін жүзеге асыруға, міндеттерін еркін орындауға, болашағын дұрыс болжауға маңызды әсер етеді. Құқықтық сана-сезім арқылы тұлға қоғамдағы нормативтік актілер мен құбылыстардың, қатынастардың маңызын бейнелейді және қолдану аясын анықтайды.

Сонымен, құқықтық сана-сезім қоғамдағы құқықтық нормалар дамыту үшін, заңдылықты, тәртіпті қатаң сақтау үшін маңызы рөл атқарады. Олай болса, қоғам мүшелерінің құқықтық сана-сезімі сол қоғамдағы заңдылықтар мен құқықтық тәртіпті жүзеге асыруға негіз береді.

Құқықтық тәрбие - азаматтарда құқықтық сананың қалыптасуын, яғни жеке құқықтар мен бостандықтарды қолдау мен ұғынуды, мемлекеттің ішкі заңдары мен құқықтық нормаларды қабылдауы мен ұстану негізінде қамтамасыз етіледі. Ол тұлғаның құқықтық санасының қалыптасуын, құқықтық мәдениеті мен құқықтық тәрбиесінің

жоғары деңгейін қамтамасыз етуге міндеттелген. Құқықтық тәрбие азаматтылықты қалыптастырудағы өзекті бағыттардың бірі болып табылады. Адамның құқықтық тәрбиелілігі құқықтық нормалар мен құндылықтарды игеру арқылы қоғам алдындағы адамның жауапкершілігін мойындау, бұлжытпай орындаудан тұрады [1].

Құқықтық тәрбиелілік тек жеке құқықтар мен бостандықтарды тану мен сақтауға деген ұмтылыстан ғана емес, сонымен қатар, қоғамның өзге мүшелерінің құқықтары мен міндеттеріне құрметтен де көрінеді. Балаға бұл қасиет пен таным-түсінік ерте жастан бастап ата-ананың тәрбиесімен, үлгі-өнегесі, мектептегі оқу-тәрбие жұмыстары арқылы қалыптасып, заңға қатысты сыйластық сезімі пайда болады, соның нәтижесінде баланың санасында заң талаптарын мүлтіксіз орындау қажеттілігі туралы түсінік өмірінің негізіне айналады.

Құқықтық мәдениет адамгершілік, еңбек тәрбиелерімен тығыз байланыста бола отырып, жан-жақты және үйлесімді дамыған тұлға қалыптастыруда шешуші рөлге ие болады. Бұл бірліктің тиімді жүзеге асуы тек жанұяның, мектепке дейінгі мекемелердің, мектептің және басқа да әлеуметтік ұйымдардың, сонымен қатар БАҚ-ң келісілген күш салысуы жағдайда ғана мүмкін болады.

Мәдениет салаларының арақатынасы бірлестікте және дербестікте дамып қоғамның экономикасын, әлеуметтік жағдайын жақсартып, нығайтуға негіз береді. Жақсы дамыған экономика, мәдениеттің жан-жақты нығауына мүмкіндік жасайды, ал жақсы дамыған экономиканы жоғарғы мәдениетті жастар жасайды. Мәдениеттің жақсы дамуына мемлекетпен бірге бірлестіктер, одақтар, ұжымдар зор үлес қосады. Мәдениеттің жоғарғы деңгейі құқықтық мемлекет атануға жол ашады.

Сонымен, қоғамның парасаттылық, инабаттылық, тәрбиелік деңгейі азаматтардың мәдени деңгейімен айқындалады. Қоғамда бұл екі жақты байланыс бір елдің, бір мемлекеттің ішкі шеңберінде ғана болады. Мәдениеттің дамуына сыртқы жағдайлар зор әсер етеді. Мысалы, дамыған елдердің мәдениеті артта қалған елдерге үлгі болып, олардың рухани байлығын, сана-сезімін көтеріп, жалпы мәдени деңгейін көтеруге мүмкіндік береді.

Адамның адамдар арасындағы өзін-өзі ұстауы, бақылауы көпшілік мойындаған нормалар мен құндылықтарға сәйкестігімен бағаланады. Нормалар, құндылықтар - бұл талап ету, орналастыру, адамның сол немесе басқа жағдайда не істеу керек екенін анықтайтын ереже. Норма адамның басқа адаммен, қоғаммен, ұжыммен қарым-қатынасының тәртібін білдіреді. Сол нормалар мен құндылықтар жалпыадамзаттық болып табылады. Сондықтан да оларды адамгершілік нормалар немесе адамгершілік мәдениет деп атайды. Бұл нормалар адамдар арасындағы қарым-қатынасты қадірлеу, өзара жәрдем беру, бір-біріне демеу болу және т.б. жатады.

Адамгершілік мәдениет тәрбиесі азаматтық тәрбие мәселесімен өза тығыз байланысты. Азаматтық тәрбие азаматшылдықты қалыптастыруда тәрбиеленушілердің мақсатты түсіну, қоғамдық өмірге деген құндылықты қарым-қатынас орнату, тұлғаның ішкі сезімінің бостандығы мен борышын құрайды. Азаматтық тәрбиені патриоттық және интернационалистік, ұлтаралық мәдени қарым-қатынас, экологиялық және экономикалық мәдениетпен түсіндіріледі.

Тұлғаның ішкі бостандық сезімі оның ар-намысы негізінде өзін-өзі ұстау, бақылау, жетілдіру және жеке қажеттіліктерін саналы түрде қоғамдық нормалар мен құндылықтар негізінде жүзеге асыру біліктілігінде көрінеді. Азаматтық тәрбие - өзін-өзі тәрбиелеудің даналығы, құдіретті және еркіндікке итермелейді. Еркіндік, яғни ішкі жан дүниенің қажеттіліктері мен қызығушылықтарын сыртқы ортада ешкімге қиянат жасамай өзін-өзі жүзеге асыру болып табылады. Өз еңбегінің нәтижелерін көру, шынайы мақтаныш сезімі мен басқа адамдардың оның еңбектегі жетістіктерін мойындауы – адам өмірінің басты тірегі. Дәл сол еңбекте адам өзін толыққанды азамат ретінде қоғамда орнықтырады.

Қазақстан Республикасының әрбір азаматының бойына құқықтық құндылықтарды сіңіріп, құқықтық сананы қалыптастыру қажеттігі бүгінгі өзекті мәселеге айналып отыр.

Қоғам үшін ең қымбат қазына – адам, адамның бостандығы мен өмірі. Бүгінгі жастар осы қымбат қазынаны бағалай білуі тиіс. Сол себептен құқықтық мәдениетті қалыптастыру тәрбиенің негізгі мақсатына айналуы қажет. Бала кезінен мемлекет заңдары мен қоғамда өмір сүру ережелерін құрметтеуге, қоғам заңдылықтарын бұзуға төзбеушілікке, қоғамдық тәртіпті сақтауға тәрбиелеу арқылы құқықтық мәдениетті қалыптастыруға болады.

Қазіргі кезде жастарға өмірдегі қоғамның қарым-қатынас заңдылықтарын терең ажырата алу үшін құқықтық сана, құқықтық мәдениет қажет.

Жастық шақтың басты ерекшелігі — адамның жаны мен тәнінің сапалық, сандық жағынан елеулі өзгерістерге жеңіл түсуінде. Студенттік жаста адамның қоғамдық белсенділігі артады, сана-сезімі өседі, психикасы шындалып, нығая түседі. Ол қоғамнан өз орнын табуға тырысады, қоршаған ортаға сын көзбен қарайды. Олар өзідерінің мүмкіндіктерін бағалау, оны таңдаған мамандықтары негізінде жүзеге асыру, рухани өмірге қызығу, қоғам мен тұлғаарасындағы байланыс, қақтығыс, дағдарыс т.б. заңдылықтарды саналы түрде түсіну арқылы кемелдену немесе ауытқушылықтарға жол беру тәжірибелерін бастан өткізеді. Сол арқылы тәжірибе жинақтайды. Мұның бәрі оның күшті, епті, ширақ, оңтайлы болып өсуіне және түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, құқықтық ережелерді бұзбай, кездесетін кедергілерді жеңіп, өзіне жауапкершілікті алуға үйретеді.

Жастарға құқықтық тәрбие беру, қоғамдық қарым-қатынастағы заңды және әлеуметтік мәселелердің саяси мәнін жан-жақты, әрі терең түсінуіне негіз жасайды. Бұл тәрбиеленушінің «көзі ашық» қоршаған дүниенің әлеуметтік, экономикалық, саяси, психологиялық, идеологиялық құбылыстарының заңдылықтарын түсіну арқылы жаңа өзгерістерге уақытында бейімделіп отыруына негіз береді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім тұлғаның адамгершілік, зияткерлік, мәдени тұрғыдан дамуы және сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудағы белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылатын, тәрбиелеу мен оқытудың үздіксіз процесі болып саналады [2].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Назмутдинов Р.А., Каирова Б.К. Студент жастардың коррупцияға қарсы позициясын қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық аспектісі: оқу-әдістемелік құралы. – Қостанай: ҚМПИ, 2016. - 133 б.
2. Абдрасилов Б.С. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері: оқу құралы. - Астана. - 2016. – 176 б.

ӘӘЖ 00

ЖЕР УЧАСКЕСІН МЕМЛЕКЕТ МҰҚТАЖЫ ҮШІН АЛЫП ҚОЮДЫҢ ПРИНЦИПТЕРІ

Укибаева К.Е.

Магистр, аға оқытушы, Еуразиялық технологиялық университеті,

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

galim200385@mail.ru

Жер учаскесін алу кезінде құқықтық қағидалардың сақталуы меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтарын қорғаудың кепілі болып табылады. Мақалада жер заңнамасындағы негізгі қағидалар, соның ішінде меншік құқығына қол сұқпау, жер құқықтарының тұрақтылығы мен жерді тиімді пайдалану қағидалары қарастырылған. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Жер кодексінде көзделген жер заңнамасының жалпы қағидалары мен олардың құқықтық негізі сипатталады. Авторлар құқықтық қағидалардың жер қатынастарын реттеудегі маңыздылығын атап өтіп, жерді тиімді пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ету қажеттілігін баса көрсетеді. Жерге орналастыру арқылы тиімді жер пайдалану тетіктері, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің басымдығы, экологиялық қауіпсіздік мәселелері қозғалған.

Кілт сөздер: жер құқығы, құқық қағидалары, меншік құқығы, жер пайдалану, жер заңнамасы, жерге орналастыру, тиімділік

Соблюдение правовых принципов при изъятии земельных участков гарантирует защиту прав собственников и землепользователей. В статье рассматриваются основные принципы земельного законодательства, включая неприкосновенность права собственности, стабильность земельных прав и принцип эффективного использования земли. Также приводятся общие принципы, закреплённые в Земельном кодексе Республики Казахстан, и их правовая основа. Авторы подчеркивают важность правовых принципов в регулировании земельных отношений и необходимость обеспечения рационального использования и охраны земель. Освещаются механизмы эффективного использования земли через землеустройство, приоритетность сельскохозяйственных земель и экологические аспекты.

Ключевые слова: земельное право, правовые принципы, право собственности, землепользование, земельное законодательство, землеустройство, эффективность

Compliance with legal principles during land acquisition ensures the protection of rights of landowners and land users. The article discusses the main principles of land legislation, including the inviolability of property rights, the stability of land rights, and the principle of efficient land use. It also outlines the general principles enshrined in the Land Code of the Republic of Kazakhstan and their legal basis. The authors emphasize the importance of legal principles in regulating land relations and highlight the necessity of ensuring rational land use and protection. The mechanisms of effective land use through land management, the priority of agricultural lands, and environmental safety issues are addressed.

Keywords: land law, legal principles, property rights, land use, land legislation, land management, efficiency

Жер учаскесін алу кезінде заңмен көзделген қағидалардың сақталуы жер учаскесін меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтарының қорғауына кепілдік береді.

Жер қатынастары аясындағы қазіргі заңнамамыз белгілі бір қағидаларға негізделген. Онда қарастырылған қағидалардың нарықтық кезеңге дейінгі жүйелерге бағытталса, бүгінгі күні заман талабына сәйкес келетін жаңа қағидаларды басшылыққа алуымыз қажет. Әрине, ол қағидалар Қазақстанда қалыптасып, дамып келе жатқан нарық талаптары мен қоғам мүддесіне қайшы келмеуі тиіс.

Заңдық қағидаларды теориялық талдау құқықтық реттеуді жетілдірудің практикалық міндеттерін шешуге үлкен мәні бар, сондықтан заңгер ғалымдар осы бір көп қырлы, күрделі құбылысты зерттеуге үздіксіз көңіл аударады. Мысалы, С.С.Алексеев құқық қағидаларын талдай келіп, оны бастапқы нормативті-жетекші бастаулардың құқықтық көрінісі деп анықтама береді, ол қоғамдық өмірдің заңдылықтарында бекітілген құқықтық мазмұнын, негізін сипаттайды [1, 98 б.]. Ал, Мұхитдинов Н.Б. таулы жер құқықтарының аса маңыздылығын атап көрсете отырып, оның жер асты байлығын игеру мен қорғау қарым-қатынастарын құқықтық реттеудің неғұрлым мәнді кезеңдері мен жалпы бағыттарын айқындайтынын, ал келешек ұрпақтан, құқықтың басқа салаларындағы сияқты, өзіне ерекше көңіл бөлуді талап ететінін айтады [2, 98 б.]. С.Б. Байсалов советтік су ресурстары құқықтарына байланысты қарастыра отырып, құқық қағидаларын оның негізгі басшылыққа алатын бастауы ретінде сипаттады, оның негізгі ережелері мен қағидалары су ресурстары құқықтарының негізгі мазмұнын айқындайды [3, 115 б.].

Ю.Г. Басин азаматтық құқық қағидаларының рөлі мен маңызы туралы былай дейді: Олар кейде, біріншіден, тікелей әсер ету нормалары болып табылады. Екіншіден, заң қағидаларын құқық ұқсастығын қолдану қажет болғанда, басшылыққа алуға болады. Төртіншіден, мұндай қағидаларды құқық нормаларының мазмұны немесе шарт жағдайларын анықтағанда, яғни талқылағанда назарда ұстау қажет. Бесіншіден, заң қағидаларына сүйене отырып, нормалар арасындағы қарама-қайшылықтарды шешу жолдарын табуға болады [4, 21 б.].

Құқық қағидаларының ерекшелігі олардың тиісті құқық нормаларында тікелей бекітіле отырып, жалпыға міндетті сипатқа ие болуында. Яғни, қағидалар нормативті болып табылады. Жер кодексінің 4-бабында да жер заңдарының қағидалары қарастырылған [5].

Құқықтық қағидалар негізгі бастауларды, нормативтік құқықтық материяның іргетасын білдіреді, құқықтық реттеудің бағытын, мақсатын, міндеті мен әдістерін анықтайды, тек құқықтық қағидалар жүйесі ғана қазіргі жер құқығының маңызды сипаттарын анықтайды, нарықтық экономиканың пайда болуы мен қызмен атқару жағдайларында жер қатынастарының дамуының объективті заңдылығын көрсетеді [6, 105 б.]. Мұндай құқық салаларының қалыптасуында, сөзсіз жалпы құқықтық және салааралық қағидалар қолданылады. Мысалы, халықаралық құқық нормаларының басымдығы. Кейбір маңызды қағидалар Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітіледі, бірақ, өзге нормативтік актілерде нақтылана түседі.

А.Х. Хаджиевтің пікірінше, жер құқығының салалық қағидаларының өзі: а) жер құқығының барлық салаларының; б) жер құқығының жалпы немесе ерекше бөлімінің; в) жер құқығының жекелеген құқықтық институттарының негізін құрауы мүмкін [7, 556 б.].

Жоғарыда атап өткеніміздей, жекелеген институттарда өзіне тән қағидаларға ие бола алады. Бұл орайда жерді алып қою институты әр түрлі құқық салалары қағидалары жүйесінің жиынтығына негізделеді. Олар: конституциялық құқықтық, азаматтық құқықтық және жер құқықтық қағидалар.

Енді осы қағидаларды тереңірек қарастыруға тоқталайық.

Меншік құқығына қол сұқпау қағидасы конституциялық құқықтық қағида болып табылады. Бұл қағиданың маңыздылығы меншік құқығының мемлекеттік экономикалық жүйесінің негізі екендігінде. Меншік құқығы әр қашанда азаматтық құқықтық өзекті мәселесі болып келеді және ол ылғида меншік иесінің құқығын қорғауды қажет етеді. Осы себептен азаматтық заңнама меншікке қол сұқпау қағидасына негізделеді. Меншікке қол сұқпау бәрінен бұрын меншік иесінің өзіне тиесілі мүлкін қалауынша пайдалана отырып, заңмен тыйым салынбаған мақсатына жету мүмкіндігін білдіреді. Бұл меншік иесіне келтірілген шығынның өтелу, өтелмеуіне қарамастан меншік құқығының күштеп тоқтатылуына жол берілмейтіндігін білдіреді. Меншік құқығының күштеп тоқтатылуына азаматтық және жер заңдарында көрсетілген ерекше жағдайларда ғана жол беріледі (ҚР АҚ 249-б; ҚР ЖК 63-б. 2-т).

Меншікке мемлекеттік кепілдікпен қатар, егер қоғамдық мүдде үшін қажет болса, жеке меншікті қорғау екінші орынға шығуы керек деген туралы түсінік те талас тудырмайды. Бұл айтылған жағдайға тән мысал ретінде қалаға жол жүргізу немесе мектеп құрылысын салу үшін жеке меншік иесінің жер учаскесін алу қажет болатын жағдайды айтуға болады. Бұл жағдайда шешуші мәселе жеке меншік иесінің жеке мүддесі мен қоғамның ұжымдық мүдделері арасындағы осы жанжалдың қалай шешілетіндігі болып табылады. Құқықтық мемлекет мұндай мәселелерді шешудің арнайы тәртібі барлық қатысы бар болған мүдделерді оңтайлы қанағаттандыруды мақсат етеді.

Мемлекет өз азаматтарының меншігіне қол сұға алады, егер де төмендегі үш алғышарттар орындалса.

1. Заң негізінде алу мақсатында ғана азаматтың меншік құқығына қол сұға алады.
2. Меншікті алу қоғамның мүдделеріне қызмет етуі керек.
3. Азаматқа өлшеміне сай өтемақы төлеген жағдайда ғана меншікті алуға жол беріледі.

Бұл орайда меншік құқығын күштеп тоқтату сот шешімінің негізінде жүзеге асырылады деп айту да жеткіліксіз. Себебі, сот шешімінің өзі де заңға негізделуі қажет. Меншік құқығына қол сұғылмайтындығы Азаматтық кодекс нормаларымен реттелгенімен, еліміздің Конституциясының 26-бабының 3-тармағында «сот шешімінсіз ешкімді де мүлкінен айыруға болмайды» деп көрсетілген. Мүлікті күштеп алып қоюға заңда көрсетілген ерекше жағдайларда, оның теңдей құны толық өтелгенде ғана жол беріледі. Конституцияның бұл ережелері жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қою кезінде жер заңдарында да кездеседі. Бұл қағидалардың өзге заттық құқықтарға да, оның ішінде жер пайдалану құқығына да қолданылатынын айта кету керек.

ҚР Жер кодексінің 4 бабында жер заңнамасының қағидалары бекітілген. ҚР Жер заңнамасы келесі принциптерге негізделеді:

- 1) Қазақстан Республикасы аумағының тұтастығы, қол сұғылмаушылығы және бөлінбейтіндігі;
- 2) жерді табиғи ресурс, Қазақстан Республикасы халқының өмірі мен қызметінің негізі ретінде сақтау;
- 3) жерді қорғау және ұтымды пайдалану;
- 4) экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- 5) жерді нысаналы пайдалану;
- 6) ауыл шаруашылығы мақсатындағы жердің басымдығы;
- 7) жердің жай-күйі және оған қолжетімділік туралы ақпаратпен қамтамасыз ету;
- 8) жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі іс-шараларды мемлекеттік қолдау;
- 9) жерге залал келуін болдырмау немесе оның зардаптарын жою;
- 10) жерді ақылы пайдалану.

Ал енді жер учаскесін алу кезінде қатаң сақталатын жер заңдарында көзделген арнайы қағидаларға тоқталайық.

Жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың мүліктік құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған жерге деген құқықтардың тұрақтылығы қағидасы. Бұл қағида жерді тиімді пайдалануға, жердің сапасын жақсарту мен арттыру үшін қосымша қаражат жұмсауға, жер пайдалану құқығының мерзімін ұзартуға ықпал етеді. Бұл қағида меншік құқығы мен жер пайдалану құқығын тоқтату кезінде қолданылмайды. Себебі, жер учаскесін алып қою тек Жер кодексінде көрсетілген реттерде ғана жүзеге асырылады.

Жерді тиімді пайдалану қамтамасыз ету қағидасы. Бұл қағида жер құқығында барлық қағидалардан жоғары тұрады. Оның маңыздылығын жер заңдарының басты мақсаты «жерді тиімді пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ету» екендігінен байқауға болады. Жерді тиімді пайдалану дегеніміз - ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруде жоғары жетістіктерге жету мақсатында жерді ғылыми негізді, жоспарлы түрде пайдалану, өндірістік ғимараттар мен құрылыстарды ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің

басымдығы мен жердің өзге де объектілермен байланысын ескере отырып орналастыру. Жерді тиімді пайдалану мақсаты екі мәнге ие: біріншіден, жердің өнімділігін ұтымды пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ету, және екіншіден, ауыл шаруашылығы алқаптарының көлемінің азаюына барынша жол бермеу [8, 112 б.].

Бұл қағиданың маңызы жердің әрбір телімін үнемді және тиімді пайдалануда, жердің құнарлығын арттыруды, құндылығы жоғары ауыл шаруашылығы алқаптарын төмен алқаптарға ауыстыруға жол бермеуде болып отыр. Сонымен, бұл қағиданың мазмұны жердің әртүрлі санаттары үшін кейбір ерекшеліктері де бар:

- ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдаланғанда, оларды тиімді пайдалану қағидасы бәрінен бұрын ауыл шаруашылығы алқаптарының өнімділігін арттыру мен инфрақұрылым объектілерін салуда жерлерді үнемдеу;
- жер учаскесін ауыл шаруашылығы емес мақсаттарға пайдалану кезінде тиімділік қағидасы сапасы төмен жерлерде құрылыс объектілерін салу кезінде көрініс табады;
- ерекше қорғалатын табиғат аумақтарының жерін пайдаланғанда, тиімділік қағидасы сол жерлерді мақсатты пайдалануды қамтамасыз етуде көрініс табады.

Жерді тиімді пайдалануды қамтамасыз ету жерді тиімді пайдалану мен қорғауды ұйымдастыруға бағытталған шаралар жүйесін қамтитын жерге орналастыру арқылы жүзеге асырылады.

Б.Ж. Әбдірайымов жер қатынастарын реттеудің толықтығы мен тиімділігін қамтамасыз ететін басты элементтердің бірі - жерге орналастыру процесін ғылыми - негізді, тиімді ұйымдастыруда екендігін айтады [9,4 б.].

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің басымдылығы ол жерді тиімді пайдалану қажеттілігі мен ауыл шаруашылығы алқаптарын қорғаудан көруге болады. Ауыл шаруашылығы алқаптары ерекше қорғалуға жатады. Мұндай жерлерді ауыл шаруашылығы емес мақсаттарға пайдалануға ерекше жағдайларда ғана жол беріледі. Ауыл шаруашылығындағы мақсатындағы жерлерді құқықтық қорғау екі аспектіден тұрады. Олар, сандық және сапалық. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді қорғаудың сандық аспектісі ауыл шаруашылығы өндірісіндегі бағалы ауыл шаруашылығы алқаптарын қорғау мақсаты мен оларды ауыл шаруашылығы емес мақсаттарға алып қоюды мүмкіндігінше шектеуді көздеуді.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді қорғаудың сапалық аспектісі жер құқығының барлық субъектілеріне мынадай міндеттер жүктейді: жер телімін тиімді пайдалану ұйымдастыру, жердің құнарлылығын қалыпқа келтіру мен арттыру, жерді су, жел эрозиясынан, селден және өзге де ластанудан қорғау [10,83-84 бб.]. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің басымдылығы қағидасы Жер кодексінің 4-бабында бекітілген. Ауыл шаруашылығы алқаптарын ауыл шаруашылығын жүргізумен байланысты емес мақсаттар үшін алып қою барысында ауыл шаруашылығы өндірісіне келтірілген шығындар ауыл шаруашылығы алқаптарының көлемі мен сапасын қалыпқа келтіру арқылы ауыл шаруашылығы өндірісінің деңгейін сақтап қалу мақсатында толық өтеледі. Меншік иелері мен жер пайдаланушылар құрылыстар салу немесе объектілерді пайдалану нәтижесінде топырақтың құнарлы қабатына зиян келтірсе, су режимін бұзса, ауыл шаруашылығы дақылдары мен өсімдіктеріне зиянды заттарды өндірісе немесе тастаса, ауыл шаруашылығы өндірісіне келтірілген барлық шығындарды өтеулері тиіс. Осындай тәсілдер арқылы қолданыстағы заңдар ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді өзге мақсаттар үшін алып қоюға жол бермеуге бағытталады. Әрине, нарық талаптары мен экономикалық сұраныстар жер құқығы мен заңдарының шеңберінен шығып кетіп те жатады. Алайда заң мұндай талаптар мен сұраныстарды қанағаттандыру үшін әр түрлі құралдар қолданады. Атап айтсақ, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді алып қою кезінде келтірілген шығындарды өндірудің тәртібі мен ережелері Қазақстан Республикасы Үкіметінің 8 қазан 2003 жылғы №1037 «Ауыл және орман шаруашылығы жүргізуге байланысты емес мақсаттарға оларды пайдалану үшін ауыл шаруашылығы және орман алқаптарын алып қоюдан туындаған ауыл шаруашылығы мен

орман шаруашылығы өндірісінің шығындарын өтеу нормативтерін және алқаптарды қалпына келтіруге жұмсалатын сома есепке алынып, ауыл шаруашылығы өндірісінің шығындарын өтеу ережесін бекіту туралы» Қаулысымен реттеледі [11].

Ауыл шаруашылығын жүргізумен байланысты емес мақсаттарға пайдалану үшін ауыл шаруашылығы алқаптарын алып қоюмен келтірілген ауыл шаруашылығы өндірісінің шығындары ауыл шаруашылығы алқаптарының көлемі мен сапасын қалыпқа келтіру жолымен ауыл шаруашылығы өндірісінің деңгейін сақтап қалу мақсатында өтелуге жатады.

Б.Ж. Әбдірайымовтың айтуынша, ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінен ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің өзге мақсаттар үшін алып қоюға байланысты жер даулары өте көп кездеседі. Бұл, әрине, заңсыз және ауыл шаруашылығы алқаптарының көлемінің азаюына әкеліп соқтырады сөзсіз [9,29 б.].

Бұл жерден жекелеген санаттағы жерлерді алып қоюды шектеу қағидасы туындайды. Суармалы ауыл шаруашылығы алқаптарын, ауыл шаруашылығы, биологиялық және ирригациялық-мелиорациялық, балық шаруашылығы бейініндегі ғылыми-зерттеу және оқу орындарының тәжірибелік алаңдарының, орман және су қорларының жерлерін алып қоюға ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды құрумен және кеңейтумен, халықаралық міндеттемелерді орындаумен, учаскенің астынан бағалы пайдалы қазбалар кен орнының табылуымен, жолдарды, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану объектілерін, электр беру желілерін, байланыс желілері мен магистральдық құбырларды, елді мекендердің ортақ пайдаланудағы инженерлік-коммуникациялық желілерін, сондай-ақ ықтимал орналастырудың басқа нұсқалары болмаған кезде мемлекеттік маңызы бар объектілерді салумен байланысты ерекше жағдайларда жол беріледі [5].

Жер учаскесін мақсатты пайдалану қағидасы жер құқығының ең маңызды ережелерінің бірі болып табылады. Жер заңдарында Қазақстан Республикасында жерлердің барлығы күзіретті органдар белгілеген мақсаттарға сәйкес пайдаланылуы тиіс екендігі көрсетілген.

Қорыта келе, жер учаскесін мемлекет мұқтаждығы үшін алып қоюдың өзіне тән қағидаларына жер учаскесін тиімді пайдалану қағидасын ұсынар едік. Себебі жерді ұтымды пайдаланудың оны тиімді пайдаланудан ерекшелігі бар. Жерді ұтымды пайдалану дегеніміз табиғи объект ретінде жер учаскесін күтіп ұстау, оның залалдануына жол бермеу және қорғау шараларының жиынтығы болып табылады. Қазіргі кезде жер заңдарында қарастырылған бұл қағида жер құқық қатынастарын объективті түрде реттеуді қамтамасыз етуде жеткіліксіз болып отыр. Жер құқық қатынастарын одан әрі дамыту үшін жер заңдарына «жер учаскесін тиімді пайдалану» қағидасын енгізу қажет. Қазіргі кезде жер учаскесін жеке меншікке алу үшін ғана құрылып, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жеке меншікке алып отырған жалған шаруашылықтар өте көп. Мұндай шаруашылықтар жерде шаруашылық жүргізіп, өнім өндіруге құлықты емес, олардың мақсаты-жерді жоғары бағамен сату, жылжымайтын мүлік ретінде қаражат салу нысанына айналдыру. Әрине, бұл ретте нысаналы мақсатына пайдаланылмаған жерлерді мемлекет алып қоюға құқылы. Бірақ мұндай жер учаскелерін иеленуші субъектілер ол жерлерге көпжылдық екпелер егіп өздерінің ауыл шаруашылығы өнімін өндіруге мүдделі емес екендігін бүркемелегісі келеді. Мұндай қоғам және мемлекет мүддесі үшін ұтымсыз пайдаланылған жер учаскелерін құнын төлей отырып, мемлекет алып қоюы және ол жерлерде қайта орналастыру жұмыстарын жүзеге асыруы тиіс. Себебі, мемлекет ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жеке меншікке ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту үшін береді. Бұл жерде мемлекеттің ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жеке меншікке беруі белгілі бір дәрежеде өзінің және қоғамның ауыл шаруашылығы өніміне деген сұранысын қанағаттандыру үшін жүзеге асырылғандығын көрсетеді. Ол, әрине, мемлекет мұқтаждықтары қатарына жатады. Ұсынып отырған тағы бір маңызды қағидалардың бірі - «жеке меншіктегі жерлердің нысаналы мақсатын өзгертуге жол

бермеу» қағидасы. Жеке меншіктегі жер учаскелерінің нысаналы мақсатын өзгерту әдетте, мемлекет мүддесі үшін емес, жекелеген тұлғалардың коммерциялық мүддесі үшін жүзеге асырылады. Қазіргі кезде жеке тұлғалардың қала маңындағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді гектарлап сатып алып, оның телімдеріне бөліп, нарықтық бағамен сата отырып, мемлекеттің жерге орналастыру, яғни жер бөлу функциясын иеленуі осындай қағидалардың болмауынан деп ойлаймыз. Мұндай жағдайда мемлекетке келтірілген шығындар мен жер учаскесіне мұқтаж азаматтардың құқықтарына келтірілген нұқсандар толығымен өтелуі тиіс немесе ол жерлер мемлекет мұқтаждықтары үшін алынып, кезекте тұрған тұрғын үйге мұқтаж азаматтарға қайта бөлінуі қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. А.Ж. Жанадилова/ Жер құқығындағы жер учаскесін алып қою институты// Қазақстанның ғылымы мен өмірі=Наука и жизнь Казахстана.-2009.№4.-98-102 б.- Библиогр.:12атау.
2. А.Х. Хаджиев; Под ред.Мухитдинова Н.Б. Земельное право Республики Казахстан: (Общая часть):учебник.-Алматы: Юрист, 2002.-376с.
3. Серикбаев Е.К./ Изъятие земли в Республике Казахстан: вопросы теории и практики по законодательству//ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы=Вестн.КазНУ. Сер.юридическая.-2009.-№4.-С. 113-116
4. А.Г. Диденко, Ю.Г. Басин, О.С. Иоффе и др. Гражданское право: Учебное пособие.- Алматы ИПЦ КазГЮУ, 1999.-240 с.
5. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы №442-ІІ Жер кодексі Егемен Қазақстан 2003 26 маусым.
6. А.Х. Хаджиев Основные принципы правового регулирования земельных отношений в РК в основах рыночного оборота земель // Вещные и обязательственные право в законодательстве Республики Казахстан: Материалы международной научно-практической конференции /отв. Ред. М.К. Сулейменов -Алматы КазГЮА, 2000.
7. А.Х. Хаджиев Земельное право Республики Казахстан. Общая часть.-Алматы Юрист, 2002.-376 с
8. Л.А. Кусаинова Право землепользования крестьянских (Фермерских)хозяйств в Республики Казахстан (Историко-правовой анализ).- Ақмола, 1998.-144 с
9. Б.Ж. Абдраимов Вопросы правового механизма обеспечения законности в земельном процессе. - Алматы: Жеты Жарғы,-1999.-224 с
10. И.А. Иконникая. Земельное право Российской Федерации: Учебник.-М: Юрист, 2002.-286 с
11. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 ж. 8 қазандағы N1037 Ауыл және орман шаруашылығын жүргізуге байланысты емес мақсаттарға оларды пайдалану үшін ауыл шаруашылығы және орман алқаптарының алып қоюдан туындаған ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығы өндірісінің шығындарын өтеу нормативтерін және Алқаптарды қалпына келтіруге жұмсалатын сома есепке алынып, ауылшаруашылығы өндірісінің шығындарын өтеу ережесін бекіту туралы қаулысы // Егемен Қазақстан 2003 11 қазан №266 (23565)

ӘОЖ: 336.1/5 (075)

ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙ КЕЗІНДЕГІ САЛЫҚТЫҚ ЖЕҢІЛДІКТЕР

Усенбаева А.У.

Магистр, аға оқытушы, Еуразия технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
galim200385@mail.ru

Бұл мақалада төтенше жағдай кезінде Қазақстан Республикасының салық саясатына енгізілген жеңілдіктер мен қолдау шаралары қарастырылады. ҚР Президенті Қ. Тоқаевтың бастамасымен шағын және орта бизнесті, сондай-ақ халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдауға бағытталған шаралар енгізілді. Үкімет салық төлеу мерзімдерін кейінге шегеру, кейбір салық түрлерінен босату және тексерістерді тоқтата тұру секілді жеңілдіктерді қабылдады. Сонымен қатар, микроқаржы ұйымдары тарапынан қарыз алушыларға арналған жеңілдіктер енгізілді. Төтенше жағдай кезінде заңнамалық негізде уақытша ерекше режим енгізіліп, азаматтардың құқықтары шектелгенімен, мемлекет тарапынан жан-жақты қолдау көрсетілді.

Кілт сөздер: Төтенше жағдай, салық жеңілдігі, шағын және орта бизнес, салық саясаты, қаржылық қолдау.

В данной статье рассматриваются меры налоговых послаблений и поддержки, введенные в Республике Казахстан в период чрезвычайного положения. По инициативе Президента К. Токаева были реализованы меры по поддержке малого и среднего бизнеса, а также социально уязвимых слоев населения. Правительство приняло решения о переносе сроков уплаты налогов, освобождении от ряда налогов и приостановлении проверок. Кроме того, микрофинансовые организации ввели послабления для заемщиков. Несмотря на ограничение прав граждан при введении режима ЧП, государство обеспечило комплексную поддержку на законодательном уровне.

Ключевые слова: Чрезвычайное положение, налоговые послабления, малый и средний бизнес, налоговая политика, финансовая поддержка.

This article examines the tax relief and support measures implemented in the Republic of Kazakhstan during the state of emergency. Initiated by President K. Tokayev, these measures aimed to support small and medium-sized businesses as well as socially vulnerable groups. The government introduced tax deferrals, exemptions from several types of taxes, and suspended inspections. Additionally, microfinance organizations offered relief for borrowers. Although the rights of citizens were restricted during the emergency regime, the state provided comprehensive support based on legislative changes.

Keywords: State of emergency, tax relief, small and medium business, tax policy, financial support.

Елімізде төтенше жағдайлар кезеңінде ҚР Президенті Қ. Тоқаев халықтың әлеуметтік жағдайына көмек көрсету керектігін, шағын және орта бизнеске теңдессіз қолдау көрсету керектігін басты назарға алды. Осы орын алған жағдайға орай, Қазақстандық кәсіпкерлер салық жүктемесін азайту тұрғысынан қосымша қолдауды қажет етеді.

Алдымен, төтенше жағдай ұғымына тоқталып кетейік. Бұл мемлекетке төнген түрлі қауіпке байланысты елбасы немесе парламент жариялайтын уақытша режим болып саналады. Ол табиғат апаты, соғыс қаупі, техногендік апат, халық ішіндегі толқу және тағы басқа жағдайларда жарияланады. Мұндай уақытта азаматтардың құқықтары мен бостандықтары саналы түрде шектеледі, бейбіт кездегі заңдар күшін тоқтатып, төтенше заңдар шығарылады. Төтенше жағдай жариялай отырып, мемлекет басшысы өзіне көптеген

абсолютті өкілдіктер алады. Түрлі мемлекеттік органдар өз қызметтерін өзгертеді. Олар жаңа заңдық кеңістікте қатаң тәртіпке бағына отырып қызмет жасауға мәжбүр болады. Төтенше жағдай жариялау уақыты, мерзімі, сол кездегі билікке берілетін өкілеттіктер дәрежесі ел Конституциясында анықталады.

Төтенше жағдай - адамдардың қаза табуына әкеліп соққан немесе әкеліп соғуы мүмкін, олардың денсаулығына, қоршаған ортаға және шаруашылық жүргізуші объектілерге нұқсан келтірген немесе келтіруі мүмкін, халықты едәуір дәрежеде материалдық шығындарға ұшыратып, тіршілік жағдайын бұзған немесе бұзуы мүмкін авария, зілзала немесе апат салдарынан белгілі бір аумақта туындаған жағдай болып ескеріледі. Төтенше жағдай пайда болу себептеріне қарай табиғи сипаттағы және техногендік сипаттағы төтенше жағдайларға бөлінеді [1].

Төтенше жағдайды ескере отырып, ҚР Үкіметі салыққа қатысты бірқатар жеңілдіктер жасады. Қазақстан Республикасының Үкіметі экономиканы тұрақтандыру бойынша салық саясатының мәселелері жөніндегі шаралар туралы қаулы қабылдады. Онда атап кететін болсақ, төмендегідей жәйттерге тоқталды:

1. 2020 жылғы 1 қазанға дейінгі кезеңге Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 1 наурыздағы № 145 қаулысымен бекітілген әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының тізбесіне қосылған тауарларды өткізу айналымдарын жасаған және олардың импорты кезінде қосылған құн салығының мөлшерлемесі 8 % мөлшерінде белгіленсін.

2. Қазақстан Республикасының аумағында экспортқа өткізілетін бензин (авиациялықты қоспағанда), дизель отыны бойынша акцизделетін тауарларды өндірушілер 2020 жылғы 31 желтоқсанға дейінгі кезеңге акциз төлеуден босатылсын.

3. 2020 жылға туризм, қоғамдық тамақтандыру және қонақүй қызметтері саласында кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде пайдаланылатын салық салу объектілері бойынша заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлердің мүлкіне салынатын салық мөлшерлемелеріне «0» коэффициенті белгіленсін.

4. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексіне сәйкес микро, шағын немесе орта кәсіпкерлік субъектілері санатына жатқызылған салық төлеушілер үшін:

✓ барлық салықтар мен бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер, сондай-ақ әлеуметтік төлемдер бойынша төлеу мерзімін 2020 жылғы 1 маусымға дейін ұзарту берілсін;

✓ тәуекел дәрежесі жоғары салық төлеушілерді қоспағанда, салық және кеден берешегін, сондай-ақ әлеуметтік төлемдер бойынша берешекті мәжбүрлеп өндіріп алу шараларын және мерзімінде орындалмаған салық міндеттемесін орындауды қамтамасыз ету тәсілдерін қолдану 2020 жылғы 1 маусымға дейін тоқтатыла тұрсын;

✓ тәуекел дәрежесі жоғары салық төлеушілерді қоспағанда, төтенше жағдай кезеңінде (2020 жылғы 15 наурыздан бастап 2020 жылғы 15 сәуір аралығында) туындайтын, «Салық және бюджетке төленетін міндетті төлемдер туралы» 2017 жылғы 25 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Кодексінің (Салық кодексі) 114-бабы 2-тармағының 10) тармақшасында көзделген хабарламаны орындау мерзімдері 2020 жылғы 1 маусымға дейін ұзартылсын;

✓ төтенше жағдай кезеңінде мемлекеттік кірістер органдары жүзеге асыратын тексерулерді жүргізу мерзімдерінің өтуі тоқтатыла тұрсын, бұл ретте тоқтата тұру мерзімі тексеру мерзіміне кірмейтіндігі көрсетілді [2].

Сонымен қатар, елімізде 1 маусымға дейін шағын және орта бизнес субъектілері үшін салық және өзге де төлемдерді төлеу мерзімі шегерілді. Сондай-ақ, шағын және орта бизнес субъектілері меншікті жалға алу ақысынан уақытша босатылды. Мемлекет басшысы шағын және орта бизнес өкілдерін биылғы 1 қазанға дейін еңбекақы төлеу қорынан ұсталатын салықтан босатуды тапсырды. Ал бұл жеке табыс салығы, әлеуметтік салық, міндетті зейнетақы жарнасы, жарналар мен міндетті медициналық сақтандыру төлемдері және әлеуметтік төлемдер сынды салық пен төлемдердің 5 түрін қамтиды.

Салық салудың жалпы белгіленген тәртібі бойынша жұмыс істейтін жеке кәсіпкерлер де жыл соңына дейін жеке табыс салығын төлеуден босатылады.

Сонымен қатар биылғы 1 маусымға дейін өсімпұл есептеу, шығыс операцияларын тоқтату, мүлікті билеуін шектеу бойынша шараларды қабылдау және салық және кеден қарыздарын, әлеуметтік төлемдер бойынша қарыздарды мәжбүрлеп өндіріп алу (тәуекел дәрежесі жоғары салық төлеушілерді қоспағанда) тоқтатылды. Ірі сауда нысандары, сауда-ойын-сауық орталықтары, кино залдары, театрлар, көрмелер мен спорт нысандары бойынша, сондай-ақ қоғамдық тамақтандыру, қонақ үй және туристік қызмет салаларында жұмыс істейтін салық төлеушілер бойынша мүлік салығын төлеуден жыл соңына дейін босату қарастырылған.

Салық төлеуші мөлшерлеме 3 айға (қаңтар, ақпан, наурыз) Салық кодексіне сәйкес жүзеге асады деген есеппен алдағы 3 мерзімге (ағымдағы төлемдерді төлеудің 1 мерзімі ақпан айында өтіп кетті) мүлік салығына және жер салығына ағымдағы төлемдер сомасын қосымша есептеуді ұсынуға құқылы, ал алдағы 9 айда салық төлеуші өзінің ағымдағы төлемдерін нөлдеуге құқылы. Жыл қорытындысы бойынша декларация салықты есептеудің осындай алгоритмінің негізінде ұсынылатын болады.

Берешек туындаған кезде берешекті өтеу туралы хабарлама қойылмайды және мәжбүрлеп өндіріп алу шаралары қабылданбайды, есеп айырысу шоттары жабылмайды.

Төтенше жағдай кезеңінде болатын камералдық бақылау бойынша хабарламаны орындау мерзімдері ұзартылды (жоғары тәуекел дәрежесі бар салық төлеушіні қоспағанда). 15 наурыздан 15 сәуірге дейінгі мерзімде орындауды талап ететін камералдық бақылау бойынша хабарламаларды орындау мерзімі 1 маусымға ауыстырылды.

Салық төлеуші мен салық органдары арасындағы байланысты азайту үшін хабарламаны орындау мерзімін кейінге ауыстыру туралы шешім қабылданды.

Осылайша, ТЖ мерзімінде хабарламаны орындау мерзімі басталатын салық төлеуші тәуекел дәрежесі жоғары салық төлеушіні қоспағанда, 1 маусымға дейін жауап бермеуіне болады. Сонымен қатар, есеп айырысу шоттары бойынша шығыс операцияларын тоқтата тұру түріндегі шектеу қолданылмайды.

Төтенше жағдай кезінде мемлекеттік кірістер органдары жүзеге асыратын тексерулерді жүргізу мерзімі тоқтатылды. Қазірдің өзінде басталған тексерулер төтенше жағдай кезеңінде тоқтатыла тұрады, төтенше жағдай аяқталғаннан кейін тексеру жұмыстары қайта басталады.

Қазақстанның микроқаржы ұйымдары (МҚҰ) ТЖ режимінің жариялануына байланысты қарыз алушылар үшін банктермен осыған ұқсас жеңілдіктер енгізуде. Басты шарт — осы жылдың 17 наурызына дейін қарыз алушыда мерзімі өткен берешек болмауы керек. Әрбір МҚҰ жекелеген шарттарды дербес белгілейді. МҚҰ қарыз алушыларға мынадай қолдау көрсетуге дайын:

Қазақстанда ТЖ кезеңінде еліміздегі төтенше жағдаймен байланысты қаржылық жағдайдың нашарлауы нәтижесінде қарыз алушыларда туындаған төлемдердің мерзімін өткізіп алу бойынша айыппұлдар мен өсімақылар есептелмейді. Осы жылдың 17 наурызынан кейін төлемдері кешіктірілген МҚҰ қарыз алушыларына қатысты.

ҚР Төтенше жағдай кезеңінде ҚР заңнамасына тиісті түзетулер қабылданып, күшіне енгеннен кейін төлем мерзімін кешіктіру 90 күннен асатын жеке тұлғалардың кепілсіз тұтынушылық қарыздары бойынша пайыздық сыйақы есептеуді тоқтату.

Қазақстанда төтенше жағдаймен байланысты шектеулерді енгізудің нәтижесінде қаржылық жағдайы нашарлаған жеке кәсіпкерлер мен шағын және орта бизнес субъектілері үшін жеке тәртіппен міндеттемелерді орындау бойынша кейінге қалдыру және кредиттер бойынша өзге де жеке шараларды 90 күнге дейінгі мерзімге беру және берешекті өтеу кестесін қайта қарау мүмкіндігі қаралатын болады. Дағдарысқа қарсы шараларды қолдауға тек қана Қазақстанның микроқаржы ұйымдары қауымдастығының мүшелері дайын екендіктерін білдірді, олардың микроқаржылық қызметтер нарығындағы үлесі 90%-ды құрайды [3].

Қорыта келе, төтенше жағдайлар кезінде, төтенше жағдай режимі енгізілген кезде мемлекет тарапынан халыққа әлеуметтік жағынан көмек беру, қолдау көрсету, қорғалуы, соның ішінде салықтық жеңілдіктер жасап, босату, шегеру төтенше жағдайдың санатына қарамастан жүзеге асырылады, сондай-ақ олардың мемлекет тарапынан көмексіз қалмайтынына көзіміз жетті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Төтенше жағдай туралы Заңы. № 387. 08.02.2003ж.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 16 наурыздағы № 287 Жарлығына сәйкес «Экономиканы тұрақтандыру жөніндегі одан арғы шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. №141. 27.03.2020ж.
3. Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Төтенше жағдайлар, төтенше жағдай режимі енгізілген кезде медициналық көмек ұсыну қағидаларын, оның түрлері мен көлемін бекіту туралы» қаулысы. № 608. 17.06.2010ж.

UDK 004.1082

INTEGRATION OF AMBIENT ASSISTED LIVING TECHNOLOGIES AND ADMINISTRATIVE REFORM IN THE CONTEXT OF KAZAKHSTAN

Francisco J.F.M.

M.Sc. and Ph.D. degrees in electrical engineering, University of Oviedo, Oviedo, Spain
ainur93ardak@gmail.com

Zhumasheva A.A.

Master, senior-lector in IITU Scholar in Heriot-Watt University, Edinburgh, Scotland
az4000@hw.ac.uk

In the context of digitization and population aging, there is a growing demand for interdisciplinary approaches that combine developments in Ambient Assisted Living (AAL) technologies with public administration. This article investigates action recognition algorithms in AAL systems and compares their capabilities with Kazakhstan's civil service transformation objectives. Organizational culture, ethics, and anti-corruption policies are all covered in depth. Contact-based and contactless action recognition methods, machine learning algorithms, and multisensory systems are all explored, as well as the ethical and institutional implications of implementing these technologies in the public sector. The article demonstrates that, when properly applied, AAL technologies can be effective tools for strengthening administrative transparency and professional discipline in Kazakhstan's ongoing public sector reform.

Keywords: Ambient Assisted Living, action recognition, machine learning, public administration, organizational ethics, Kazakhstan, anti-corruption policy

В контексте цифровизации и старения населения растет спрос на междисциплинарные подходы, которые объединяют разработки в области технологий Ambient Assisted Living (AAL) с государственным управлением. В этой статье исследуются алгоритмы распознавания действий в системах AAL и сравниваются их возможности с целями трансформации государственной службы Казахстана. Подробно рассматриваются организационная культура, этика и антикоррупционная политика. Изучаются методы распознавания действий на основе контакта и бесконтактные методы, алгоритмы машинного обучения и мультисенсорные системы, а также этические и институциональные последствия внедрения этих технологий в государственный сектор. В статье показано, что при правильном применении технологии AAL могут стать эффективными инструментами для укрепления административной прозрачности и профессиональной дисциплины в продолжающейся реформе государственного сектора Казахстана.

Ключевые слова: Ambient Assisted Living, распознавание действий, машинное обучение, государственное управление, организационная этика, Казахстан, антикоррупционная политика

Цифрландыру және халықтың қартаюы жағдайында Ambient Assisted Living (AAL) технологияларын әзірлеуді мемлекеттік басқарумен біріктіретін пәнаралық тәсілдерге сұраныс артып келеді. Бұл мақалада AAL жүйелеріндегі іс-әрекеттерді тану алгоритмдері зерттеліп, олардың мүмкіндіктері Қазақстанның мемлекеттік қызметін трансформациялау мақсаттарымен салыстырылады. Ұйымдастырушылық мәдениет, этика және сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат егжей-тегжейлі қарастырылады. Байланысқа негізделген әрекеттерді тану әдістері және байланыссыз әдістер, машиналық оқыту алгоритмдері және мультисенсорлық жүйелер, сондай-ақ осы технологияларды мемлекеттік секторға енгізудің этикалық және институционалдық салдары зерттеледі. Мақалада AAL технологиялары дұрыс қолданылған жағдайда Қазақстанның мемлекеттік секторын реформалауда әкімшілік ашықтық пен кәсіби тәртіпті нығайтудың тиімді құралы бола алатындығы көрсетілген.

Түйінді сөздер: *Ambient Assisted Living, іс-әрекетті тану, машиналық оқыту, мемлекеттік басқару, ұйымдастыру этикасы, Қазақстан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат*

1. Introduction

Modern challenges in the field of demographic changes, population aging and the need to improve the efficiency of public administration stimulate the development of integrative scientific research at the intersection of Ambient Assisted Living (AAL) technologies and social sciences. AAL systems aimed at ensuring the safety, autonomy and quality of life of the elderly and vulnerable groups of the population are actively developing through the introduction of sensor networks, machine learning and contactless action recognition methods [1]. Such technologies have high potential for transformation not only in healthcare, but also in the field of public administration, including monitoring, organizational transparency and control over the quality of performance of official duties. At the same time, the efficiency of the civil service in Kazakhstan directly depends on the organizational culture, ethical standards and anti-corruption mechanisms, which is emphasized by both national reports and independent studies [3-5]. Kazakhstan, implementing the “Listening State” strategy, focuses on strengthening ethical standards, developing digital control tools and combating corruption, including personal responsibility of managers and transparency of processes [5]. Thus, the synthesis of the technological potential of AAL systems and organizational and ethical transformations in public service can not only improve the quality of public services, but also become a new vector of interdisciplinary research at the intersection of engineering and social policy.

2. Comparative Analysis of Behavior Recognition Methods in Ambient Assisted Living (AAL) Systems

AAL systems play a key role in ensuring the safety and quality of life of vulnerable categories of citizens, and their effectiveness largely depends on the accuracy of behavioral pattern recognition. Contact methods based on wearable sensors such as accelerometers and gyroscopes provide high sensitivity, but suffer from limitations related to convenience and the need to comply with wearing conditions [6]. Contactless approaches, including video processing, radio frequency identification, and Wi-Fi signal analysis, show growing potential due to the use of deep learning algorithms, especially convolutional and recurrent neural networks [2]. Action recognition remains a critical component of Ambient Assisted Living systems, which often use wearable sensors or contactless modalities like video analysis and radio-frequency sensing. Table I compares significant AAL approaches, assessing them based on recognition accuracy, user approval, and implementation cost. Notably, multimodal sensor fusion outperforms in all areas, despite higher implementation costs.

Wearable sensors have a high accuracy rate (88%) but suffer from user discomfort and compliance difficulties. Vision-based solutions yield higher precision (92%) but raise concerns about privacy and lighting conditions. Wi-Fi and RF-based sensing offer a promising contactless alternative, with reasonable accuracy (85%) and higher user acceptance. Multimodal systems combine numerous sensing technologies to provide the best accuracy (95%) and robust real-time capabilities.

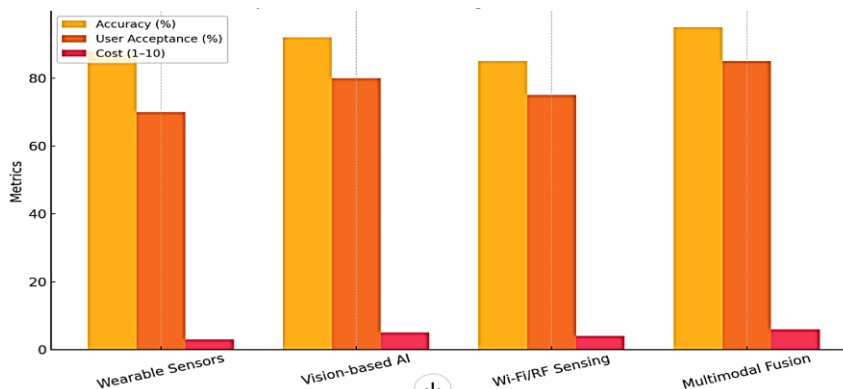

Figure 1 – Comparison of Action Recognition Methods in AAL

Figure 1 depicts these indicators graphically to aid in visual comparison. The choice of technology must strike a compromise between technical performance and socio-ethical acceptability, especially in delicate situations like public administration.

Non-invasive methods, including video analysis and radio frequency systems, use AI models such as CNNs and RNNs to recognize actions in real time [2], [7]. Recent studies highlight that multimodal sensor fusion is the most robust solution, improving performance in noisy or dynamic environments [8]. Hybrid AI architectures also show promise in predicting hazardous events before they occur [1].

3. Civil Service in Kazakhstan: Organizational Culture and Ethics

In recent years, the civil service in Kazakhstan has been undergoing an active transformation aimed at creating a modern organizational culture based on professionalism, ethics and openness. However, a number of studies point to persistent problems associated with paternalism, bureaucracy and formalism, which weaken the motivation and effectiveness of civil servants [3]. Ethical codes adopted as part of the administrative reform are aimed at enshrining the norms of official conduct and preventing conflicts of interest, but their implementation in practice is faced with a shortage of enforcement mechanisms and an insufficient level of internal control. In addition, the development of digital technologies and e-government creates the preconditions for the institutionalization of transparency and increasing citizens' trust in government institutions, but sustained efforts are required to implement ethical standards through education, mentoring and organizational development [4], [9].

4. Anti-corruption measures in Kazakhstan

Corruption remains a systemic problem in Kazakhstan's public administration, undermining trust in institutions and the effectiveness of implemented policies. The State Strategy for 2022–2026 is aimed at systemically reducing the level of corruption by strengthening preventive mechanisms, digitalizing processes, involving civil society, and expanding the powers of the Anti-Corruption Agency [5]. Particular emphasis is placed on the personalized responsibility of managers for the actions of subordinates, the development of compliance programs, and increasing the transparency of public procurement. As part of institutional reforms, mechanisms for independent assessment of the integrity of civil servants are being created, ethics commissioners are being introduced, and the role of public councils as mechanisms of civil control is being activated. However, for sustainable results, it is necessary to continue integrating technologies that ensure the objectivity and traceability of official activities, including the potential of AAL systems [7–8].

5. Interrelation of AAL technologies and public administration

Integration of AAL technologies into public administration processes is a promising and ethically sensitive development vector. The use of action recognition systems in the office environment can help monitor compliance with procedures, identify deviations in behavior, and ensure the well-being and safety of workers, especially in institutions with increased workload or vulnerable categories of employees. On the other hand, the implementation of such technologies requires strict adherence to privacy standards, consent, and transparency in data use [2]. Ethical dilemmas associated with digital surveillance require the development of legal and procedural frameworks that include both technical restrictions (anonymization, data protection) and organizational measures (communication, training, independent audit). Modern AAL systems, if properly adapted, can serve as a tool for improving managerial efficiency, early detection of professional burnout, and the formation of a healthy organizational environment in the public sector [1].

Conclusion

This study conducted an interdisciplinary analysis of Ambient Assisted Living (AAL) technologies, specifically action detection systems, and their possible integration into Kazakhstan's public administration framework. This study compares various AAL methods—

including wearable sensors, vision-based systems, Wi-Fi/RF sensing, and multimodal fusion—to highlight not only the technical capabilities of these technologies, but also their socio-institutional implications when applied from healthcare to the public sector. Multimodal techniques were found to be more accurate and adaptable, making them intriguing candidates for use in sensitive, high-stakes areas like civil service.

Furthermore, the study situates AAL technologies within the larger framework of Kazakhstan's current administrative reform, which prioritizes ethical governance, organizational culture, and anti-corruption policies. The combination of AAL technology and public oversight mechanisms creates new opportunities for increasing transparency, monitoring public service performance, and guaranteeing ethical compliance. However, such integration must develop cautiously and within stringent ethical and legal frameworks that preserve individual privacy, limit surveillance overreach, and secure civil servants' voluntary cooperation.

The findings highlight the importance of interdisciplinary collaboration among engineers, ethicists, policymakers, and institutional designers in ensuring that the deployment of AAL systems is consistent with concepts of responsible innovation and public interest. As Kazakhstan moves toward digitized governance, pilot initiatives combining AAL-based monitoring, particularly in areas with high public contact or risk, could serve as useful case studies for wider adoption. Future research should concentrate on creating ethical risk assessment models, assessing long-term institutional implications, and setting regulatory requirements for the proper integration of intelligent monitoring technology into public services.

REFERENCES

1. L. Fateh, F. Saeed, and M. Alazab, "Ambient Assisted Living: Scoping Review of Artificial Intelligence Models," *Sensors*, vol. 22, no. 24, p. 9821, 2022.
2. E. Martínez-Martín et al., "Ambient Assisted Living for Frail People through Human Activity Recognition: A Review of Literature," *Frontiers in Neuroscience*, vol. 17, 2023.
3. Y. Buribayev and Z. Khamzina, "Ethical and Cultural Guidelines in the Labyrinth of Kazakhstan's Civil Service," *Conscientia Beam*, 2025.
4. Ideas and Answers, "How the Compliance and Business Ethics Association Developed in Kazakhstan," 2024. [Online]. Available: <https://ideasandanswers.com/>
5. Government of Kazakhstan, "Anti-Corruption Policy Concept of the Republic of Kazakhstan for 2022–2026," 2022. [Online]. Available: <https://www.gov.kz/>
6. A. Bamis, D. Lymberopoulos, B. Priyantha, and J. Liu, "An Activity Recognition System for Ambient Assisted Living Applications," in *Ambient Intelligence*, Berlin, Germany: Springer, 2021, pp. 211–220.
7. D. Thakur and J. Han, "Multimodal Approaches for Indoor Localization for Ambient Assisted Living in Smart Homes," *arXiv preprint arXiv:2106.15606*, 2021.
8. H. A. Khater and M. Hossny, "A Contactless Method for Recognition of Daily Living Activities for AAL," *Computers in Medicine and Imaging Graphics*, vol. 106, 2023.
9. E., "Combatting Corruption in Kazakhstan: A Role for Ethics Commissioners?" *ResearchGate*, 2020. [Online]. Available: <https://www.researchgate.net/>

ӘӘЖ 00

БҰЛТАРТПАУ ШАРАЛАРЫН ТАҒАЙЫНДАУ МЕН ҚОЛДАНУДЫҢ ТӘЖІРИБЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Фазылжанова А.Ж.

*Магистрант, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
saltu1995@mail.ru*

Бұл мақалада бұлтартпаудың шараларын тағайындау мен қолданудың тәжірибелік мәселелері қарастырылған. Қылмыстық іс жүргізуде бұлтартпаудың маңызы зор, себебі ол қылмысқа қатысушылардың әрекеттеріне бақылау жасау, тергеудің тиімділігін арттыру және қылмыстық істі ашуға ықпал етеді.

Түйін сөздер: Бұлтартпау шаралары, тергеу әрекеттері, қылмыстық іс жүргізу, заңдылық, құқық қорғау, тәжірибелік мәселелер.

В данной статье рассматриваются практические вопросы назначения и применения мер пресечения. Неразрывность в уголовном производстве имеет большое значение, так как способствует контролю за действиями участников преступления, повышению эффективности расследования и раскрытию уголовного дела.

Ключевые слова: Меры пресечения, следственные действия, уголовно - процессуальные, законные, правоохранительные, практические вопросы

This article discusses the practical issues of the appointment and application of restraint measures. Prevention is important in criminal proceedings, as it helps to control the actions of the participants in the crime, increase the effectiveness of the investigation and open a criminal case.

Keywords: Preventive measures, investigative actions, Criminal Procedure, legality, law enforcement, practical issues.

Қылмыстық іс жүргізуде бұлтартпаудың шаралары маңызды орын алады. Олар күдіктілер мен айыпталушылардың тергеуден немесе соттан қашуына, іс жүргізу тәртібін бұзуға жол бермеу мақсатында қолданылады. Бұлтартпаудың шаралары қылмыстық процестің барлық кезеңдерінде, әсіресе тергеу кезінде қолданылуы мүмкін. Алайда бұл шараларды қолдану барысында көптеген мәселелер туындайды. Олардың дұрыс тағайындалмауы немесе дұрыс қолданылмауы тергеу процесінің тиімділігіне кері әсер етуі мүмкін.

Мақалада бұлтартпаудың шараларын тағайындау мен қолданудың тәжірибелік мәселелері қарастырылады және оларды шешу жолдары ұсынылады. Сонымен қатар, бұл шаралардың заңдылық тұрғысынан қолданылуы, олардың адам құқықтары мен бостандығына ықпалы талданады.

Қылмыстық іс жүргізу жүйесінде бұлтартпау шараларын тағайындау — тергеу мен сот барысында қылмысқа қатысушылардың қашып кетуіне, тергеуді бұрмалауға немесе істің жүрісін тоқтатуға жол бермеу мақсатында қолданылатын маңызды құралдардың бірі болып табылады. Бұлтартпаудың шараларын дұрыс тағайындау қылмыстық процестің заңдылығын қамтамасыз етеді, қылмыстық істі тиімді әрі әділ тергеуге мүмкіндік береді.

Қылмыстық іс жүргізу кодексінде бұлтартпау шараларының түрлері нақты көрсетілген және олардың қолданылуы белгілі бір шарттар мен процедураларға сәйкес болуы тиіс. Осы шараларды дұрыс тағайындау мен қолданудың тәжірибелік мәселелері маңызды заңды және моральдық сұрақтарды көтереді, өйткені бұлтартпаудың шаралары адам құқықтарына әсер етуі мүмкін.

Бұлтартпау шараларының түрлері

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі бойынша бұлтартпау шараларының бірнеше түрі белгіленген, оларды қолдану белгілі бір жағдайларға және қылмыстың ауырлығына байланысты. Бұлтартпау шараларының түрлері:

1. **Қолға алу** — күдіктіні немесе айыпталушыны сотқа немесе тергеуге қатысуын қамтамасыз ету мақсатында еркіне қарсы ұстап, уақытша ұстау. Қолға алу тек күдіктінің қашып кетуі немесе процессуалдық тәртіпті бұзу қаупі бар жағдайда ғана қолданылуы тиіс.

2. **Қамауға алу** — күдіктіні немесе айыпталушыны уақытша түрмеде ұстау. Бұл шара қылмыстың ауырлығына байланысты және қылмыстық істің тергеуі мен жүзеге асырылуы үшін қажетті жағдайда ғана қолданылады.

3. **Ұйқамаққа алу** — күдіктіні немесе айыпталушыны өз үйінде шектеулі түрде ұстау. Бұл шараның мақсаты — күдіктіні тергеуден қашудан, іс жүргізу шараларынан ауытқудан қорғау.

4. **Кепілге алу** — адамның қылмыстық іс бойынша өз міндеттемелерін орындауға кепілдік беру мақсатында ақша немесе мүлік түрінде кепіл алу. Бұл шара айыпталушының сотқа қатысуын қамтамасыз ету үшін қолданылады.

5. **Бақылау немесе қадағалау** — бұл шара күдіктінің немесе айыпталушының белгілі бір жерде болуы мен оның әрекеттерін бақылау мақсатында жүзеге асырылады. Мұндай шара қашып кету қаупі бар жағдайда қолданылады.

6. **Шектеу шаралары** — күдіктінің немесе айыпталушының белгілі бір жерде тұруы немесе белгілі бір іс-әрекет түрлерінен шектеу қою сияқты жеңіл шаралар қолданылуы мүмкін.

Бұлтартпаудың шараларын тағайындаудың шарттары мен принциптері

Бұлтартпаудың шараларын тағайындау кезінде бірнеше негізгі шарттар мен принциптер сақталуы қажет:

1. **Негізділік принципі.** Бұлтартпаудың шаралары тек қана қылмыстың ауырлығына, тергеудің немесе сот процесінің жүргізілуіне әсер ететін нақты негіздер болған жағдайда қолданылуы тиіс. Бұл шаралардың қолданылуы, атап айтқанда, күдіктінің тергеу барысында қашып кету немесе істі бұрмалау әрекеттерінің болу қаупіне байланысты болуы керек.

2. **Құқықтық және процессуалдық талаптар.** Құқық қорғау органдары мен соттар бұлтартпаудың шараларын қолдану кезінде процессуалдық заңдарды қатаң сақтауы қажет. Бұлтартпаудың шаралары адам құқықтарына нұқсан келтірмеуі тиіс. Олардың қолданылуы кезінде күдікті немесе айыпталушының барлық құқықтары мен бостандықтары қорғалуы керек.

3. **Пропорционалдық принципі.** Бұл принцип бойынша бұлтартпаудың шарасы қылмысқа байланысты болатын ауырлық пен ықтимал салдарына пропорционалды болуы тиіс. Яғни, ең ауыр шаралар (қамауға алу) тек қылмыстың ауырлық деңгейі жоғары болған кезде ғана қолданылуы керек.

4. **Әділдік және теңдік принципі.** Әрбір күдікті немесе айыпталушы заң алдында тең болып, оның құқықтары мен мүдделері қорғауға алынуы тиіс. Бұлтартпаудың шаралары әділдік, теңдік және заңдылық принциптеріне сәйкес қолданылуы керек.

5. **Қысқартылған мерзімдер.** Қамауға алу және басқа да бұлтартпаудың шаралары қысқартылған мерзімдерде жүзеге асырылуы тиіс, себебі олар айыпталушының еркіндігін шектейді және адам құқықтарына әсер етуі мүмкін.

Бұлтартпау шараларын қолданудың тәжірибелік мәселелері

1. Құқықтардың бұзылуы және заңдылықты қамтамасыз ету мәселелері

Бұлтартпау шараларын қолдану барысында ең басты мәселе — адам құқықтарының бұзылуының алдын алу. Қамауға алу, ұйқамаққа алу сияқты қатаң шаралар адам бостандығын шектейді, сондықтан оларды қолдану кезінде құқықтық нормалардың сақталуы маңызды. Мысалы, күдікті немесе айыпталушыға тиісті құқықтарды беру (адвокатқа қол жеткізу, тергеушімен немесе сотпен кездесуге құқық беру) маңызды рөл

атқарады. Қамауға алынған тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуы жағдайлары, әсіресе, тергеу мен сот барысында жиі кездеседі.

Шешу жолдары: Құқық қорғау органдары мен соттардың бұлтартпау шараларын қолдану барысында заңды негізді сақтауына ерекше назар аударылуы керек. Құқықтық қамтамасыз ету мақсатында арнайы бақылау жүйелерін енгізу қажет, ол арқылы бұл шаралардың заңдылығы мен қажеттілігі тексеріліп, заңсыздықтың алдын алу қамтамасыз етіледі.

2. Теңсіздіктер және әділдік принципінің бұзылуы

Құқық қорғау органдары мен соттардың бұлтартпау шараларын қолдану кезінде әділдік пен теңдік принциптері сақталмаған жағдайда, бұл тергеу мен сот процесінің әділдігіне нұқсан келтіруі мүмкін. Кейде белгілі бір тұлғаларға қолданылатын шаралар өзгелерге қарағанда асыра қолданылуы мүмкін, бұл өз кезегінде қоғамдағы құқық қорғау жүйесіне деген сенімді жоғалтуға әкелуі мүмкін.

Шешу жолдары: Барлық тұлғаларға тең құқықтық тұрғыдан қарау маңызды. Әділдік принципінің бұзылмауы үшін, соттар мен тергеушілер бұлтартпау шараларының әрбір нақты жағдайда негізділігін тексеріп, оларды тек қылмыстың ауырлығына немесе іс барысындағы дәлелдерге сүйене отырып қолдануы тиіс.

3. Қамауға алу шарасының орынсыз қолданылуы

Қамауға алу — ең қатаң бұлтартпау шарасы, бірақ оны қолдану барысында негізділік талаптары жиі сақталмайды. Қамауға алу шарасы, кейде қылмыс ауырлығы мен басқа да шарттарға қарамастан, тым жиі қолданылып жатады. Бұл әсіресе қылмыстық іс жүргізу процесінің бастапқы кезеңдерінде кездеседі. Қамауға алынған тұлға өз құқықтарының бұзылуына, әсіресе ұзақ уақыт бойы қамауда болуына ұшырауы мүмкін.

Шешу жолдары: Қамауға алу шарасын қолдану қажеттілігі нақты түрде дәлелденуі тиіс. Егер қылмыстың ауырлығы жеңіл болса немесе күдікті тергеуге толықтай қатысып отырған жағдайда, жеңіл шараларды қолдануға болады (мысалы, кепілге алу немесе ұйқамаққа алу).

4. Бұлтартпау шараларының орнына балама шаралардың қолданылмауы

Қазіргі кезде бұлтартпаудың қатаң шараларына (қамауға алу, ұйқамаққа алу) көп көңіл бөлінгенімен, балама шаралардың қолданылуы жеткілікті деңгейде жүзеге асырылмайды. Бұл шаралар арасында кепілдік, бақылау, шектеулер енгізу сияқты жеңіл шаралар бар, бірақ олар көбінесе заңды тұрғыдан дұрыс қолданылмайды. Балама шараларды қолдану қылмыстық процестің адам құқықтарын сақтау тұрғысынан маңызды элемент болып табылады.

Шешу жолдары: Құқық қорғау органдары мен соттарға бұлтартпау шараларының орнына балама шараларды қолдануды арттыру қажет. Мұндай шаралар көбінесе күдіктінің немесе айыпталушының құқықтарына шығын келтірмей, қылмыстық процесті жүргізуге мүмкіндік береді.

5. Әрекетсіздік және шектен тыс асыра қолдану

Бұлтартпау шараларын қолдану кезінде олардың уақытылы және тиімді қолданылмауы жағдайлары да кездеседі. Құқық қорғау органдары мен соттар кейде бұл шараларды асыра қолданады немесе, керісінше, қажетті уақытта қолданбайды. Мұндай әрекеттер қылмыстық істің уақытында және әділ қаралуына кедергі келтіруі мүмкін.

Шешу жолдары: Бұлтартпау шараларын қолдану кезінде олардың қажеттілігі мен тиімділігі дұрыс бағалануы тиіс. Заңсыз әрекетсіздік немесе асыра қолдану жағдайларының алдын алу үшін, құқық қорғау органдарында нақты әдіс-тәсілдер мен бақылау механизмдері енгізілуі керек. Бұлтартпау шарасының қолданылуы қатаң түрде қылмыстық іс жүргізудің қажеттіліктері мен заң талаптарына сәйкес болуы қажет.

Бұлтартпау шараларын қолданудың тәжірибелік мәселелері құқықтық және адам құқықтарына қатысты бірқатар қиындықтар туындатуы мүмкін. Бұл шаралар адам бостандығын шектейтін болғандықтан, олардың қолданылуы заңды негізде, негізділік пен

пропорционалдық талаптарын сақтай отырып жүзеге асырылуы тиіс. Әрбір бұлтартпау шарасы әділ және тең болуы тиіс, сондай-ақ құқық қорғау органдары мен соттардың оны қолдану кезінде заңды қатаң сақтауы керек. Тәжірибеде кездесетін мәселелерді шешу үшін құқық қорғау органдары мен соттардың арасында әділдік пен заңдылықты қамтамасыз ететін жүйелі шараларды қолдану қажет.

Бұлтартпаудың шараларын тағайындау мен қолдану — қылмыстық іс жүргізу барысында маңызды роль атқарады. Алайда бұл шараларды қолдану кезінде заңдылық, негізділік және адам құқықтарын қорғау маңызды мәселелер болып табылады. Бұрындары кездескен тәжірибелік мәселелерді шешу үшін құқық қорғау органдары мен соттардың заңды негізде шешім қабылдауы, балама шараларды қолдануы және бақылауды күшейту қажет. Бұл шаралар қылмыстық іс жүргізу процесін әділ әрі тиімді етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі.
3. Михайлов В.П. «Қылмыстық процестік құқық: теория және практика» (2020).
4. Ашуров Д.Т., Тұрсынов М.Т. «Қылмыстық іс жүргізу: теориясы мен практикасы» (2021).
5. Шәріпова А.А. «Қылмыстық процесте бұлтартпау шараларын қолдану мәселелері» (2022).

УДК 00

АНТИКОРРУПЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА: РОЛЬ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Шалгимбаев С. М.

Магистрант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Республика Казахстан

sapargali_m@mail.ru

Научный руководитель: д.ю.н., проф. Тайторина Б.А.

В статье рассматривается антикоррупционная политика Республики Казахстан в контексте инициатив и мер, принятых главой государства для противодействия коррупции. Анализируется ключевая роль президента в формировании стратегий и концепций, направленных на создание эффективной системы противодействия коррупционным проявлениям. Особое внимание уделяется основным направлениям антикоррупционной политики. Исследование обосновывает важность лидерства президента в обеспечении устойчивого развития антикоррупционной среды и повышении доверия граждан к государственным институтам.

Ключевые слова: коррупция, противодействие коррупции, государство, глава государства, антикоррупционная политика.

Мақалада Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты мемлекет басшысының сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет ету бастамалары мен шаралары аясында қарастырылады. Президенттің сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы тиімді жүйе құруға бағытталған стратегиялар мен тұжырымдамаларды қалыптастырудағы маңызды рөлі талданады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың негізгі бағыттарына ерекше назар аударылады. Зерттеу барысында президенттің көшбасшылығының сыбайлас жемқорлыққа қарсы ортаны орнықты дамыту мен азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін арттырудағы маңызы негізделеді.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, мемлекет, мемлекет басшысы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат

The article examines the anti-corruption policy of the Republic of Kazakhstan in the context of initiatives and measures taken by the head of state to combat corruption. The article analyzes the key role of the president in the formation of strategies and concepts aimed at creating an effective system for combating corruption. Special attention is paid to the main areas of anti-corruption policy, such as increasing transparency in public procurement. The study substantiates the importance of the president's leadership in ensuring the sustainable development of the anti-corruption environment and increasing citizens' trust in government institutions.

Key words: corruption, anti-corruption, the state, the head of state, anti-corruption policy.

Конституционно-правовые основы президентской власти в Республике Казахстан на современном этапе характеризуются следующим: Президент Республики Казахстан, исходя из принятой Конституции, не включен ни в одну из существующих ветвей публичной власти, выполняет полномочия и функции, которые характерны для главы страны; в Конституции установлена двуединая характеристика правового статуса Президента Республики Казахстан: высшее должностное лицо государственного механизма и глава страны; независимость Президента обеспечивается внепарламентским способом его избрания, конституционно закреплённой процедурой прекращения полномочий досрочно и наличием собственных полномочий, позволяющих ему действовать независимо от Правительства. Конституционно-

правовые основы президентской власти в стране в современных условиях закрепляют статус Президента как ключевой фигуры в системе органов государственной власти. Такое положение Президента Республики Казахстан способствует постепенной интеграции исполнительной и законодательной публичной власти в единый национальный механизм, базирующийся на сдерживании действий, что приводит к эффективному межведомственному взаимодействию государственных органов, в том числе в сфере противодействия коррупции [1].

Инициативы главы государства по организации противодействия коррупции в республике направлены на создание эффективной системы, способствующей снижению уровня коррупционных проявлений. Эти инициативы включают в себя разработку и внедрение новых антикоррупционных законов, усиление контроля за соблюдением законодательства, а также повышение прозрачности в государственных процессах. Кроме того, акцентируется внимание на необходимости формирования антикоррупционной культуры в обществе, что предполагает активное вовлечение граждан в борьбу с коррупцией и информирование их о последствиях коррупционных действий. Важным элементом этих инициатив является сотрудничество с международными организациями и экспертами для обмена опытом и внедрения лучших практик в области противодействия коррупции. Таким образом, данные инициативы направлены на создание устойчивой и эффективной системы, способной противостоять коррупции и обеспечивать честность и прозрачность в государственных делах.

Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802 утверждена Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы, в которой внимание фокусируется на идее о том, что Казахстан нацелен на переход от рутинного противодействия коррупции к коренному изменению общественного сознания, неприятию населением любых форм коррупции и nepотизма, приоритету превентивных мер. В приоритете - развитие целостной антикоррупционной политики, учитывающей достигнутые результаты, международные стандарты и стратегические цели на предстоящий период [2]. Как известно, соответствующие меры и целевые показатели предусмотрены в стратегических документах страны - Стратегия «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства», Общенациональные приоритеты Республики Казахстан до 2025 года, Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года, Стратегия национальной безопасности Республики Казахстан до 2025 года, Концепция развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года, Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года и другие. В сфере противодействия коррупции стратегической целью является достижение 47 баллов в Индексе восприятия коррупции Transparency International по итогам 2026 года, 55 баллов - к 2030 году. Однако, к слову, на сегодняшний день результаты неутешительные: в международном рейтинге «Индекс восприятия коррупции» Transparency International за 2024 г. Казахстана получил 40 баллов, 88 место среди 180 стран [3].

Концепция подчеркивает необходимость комплексного и системного подхода к противодействию коррупции, что включает в себя как превентивные меры, так и наказание за коррупционные правонарушения. Важное значение придается улучшению работы антикоррупционных органов, таких как Агентство по противодействию коррупции, с целью повышения их эффективности и независимости. Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба) является государственным органом по противодействию коррупции, непосредственно подчиненным и подотчетным Президенту Республики Казахстан, осуществляющим формирование и реализацию антикоррупционной политики Республики Казахстан и координацию в сфере противодействия коррупции, а также выявление, пресечение, раскрытие и расследование коррупционных правонарушений.

Концепция акцентирует внимание на необходимости повышения прозрачности в государственных закупках, а также в деятельности государственных органов. Это включает в себя внедрение электронных систем и платформ для мониторинга. Важным аспектом является повышение уровня антикоррупционной культуры среди населения и

государственных служащих. Это включает в себя образовательные программы, тренинги и кампании по повышению осведомленности о коррупции.

Концепция предполагает активное вовлечение граждан и неправительственных организаций в процесс противодействия коррупции, что должно способствовать созданию общественного контроля и повышению доверия к государственным институтам. В рамках концепции предусмотрены механизмы мониторинга и оценки реализации антикоррупционных мер, что предполагает своевременную корректировку подходов и методов. Концепция антикоррупционной политики на 2022-2026 годы является важной мерой Главы государства в противодействии коррупции, поскольку направлена на создание более прозрачной, ответственной и эффективной государственной системы, а также на повышение доверия граждан к государственным институтам. Указ отражает стремление Президента К.К.Токаева к системным изменениям в области антикоррупционной политики и подчеркивает важность вовлечения всех слоев общества в этот процесс.

Акценты в Национальном плане противодействия коррупции многих стран сделан на направлениях устранения и минимизации причин и условий, порождающих коррупцию с максимально возможным охватом по сфере осуществления служебных отношений, что позволяет сдерживать структурные изменения в коррупционных происшествиях в худшую сторону [2, с.136].

В Ежегодных посланиях Президента коррупция остается ключевым вопросом. 2 сентября 2019 года в Послании Президента «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» основное внимание было уделено борьбе с коррупцией, вопросам антикоррупционной экспертизы проектов нормативных правовых актов, регламентированию ответственности первого руководителя ведомства, в котором произошло коррупционное преступление, ответственности сотрудников самих антикоррупционных органов. Президент Казахстана выделил проблему противодействия коррупции одним из приоритетов стратегического развития страны. И в этом направлении реализован ряд важных задач: Казахстан стал членом международной организации ГРЕКО, возобновлена работа института антикоррупционной экспертизы нормативно-правовых актов, законодательно внедрен принцип освобождения от должности руководителей за коррупционные действия подчиненных.

В ежегодных Посланиях Президента Казахстана отмечается, что в разных сферах экономики сформирована запутанная, забюрократизированная система, которая плодит коррупцию [5]? Управление государственными активами должно стать более прозрачным [6], важно развивать новую модель поведения госслужащих – проактивную и открытую, а значит, более ответственную и эффективную [7].

Комиссия при Президенте Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции является консультативно-совещательным органом при Главе государства и образована Указом от 2 апреля 2002 года № 839. Задачами Комиссии являются выработка и принятие согласованных мер, направленных на усиление противодействия коррупции и нарушениями государственными служащими Этического кодекса государственных служащих Республики Казахстан повышение уровня ответственности государственных служащих. В соответствии с Планом работы Комиссии при Президенте Республики Казахстан по вопросам противодействия коррупции, возглавляемой Государственным секретарем Республики Казахстан, в 2020 году регулярно проводятся заседания, на которых рассматриваются вопросы: о ходе реализации Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан и результатах исполнения уполномоченными государственными органами рекомендаций, внесенных по итогам проведения внешних анализов коррупционных рисков; о формировании антикоррупционной культуры, образования и воспитания; дальнейшем совершенствовании государственного контроля и надзора, внедрении эффективных механизмов мониторинга объектов контроля и действенных критериев выявления нарушений; об эффективности принимаемых государственными органами мер по противодействию теневой экономике; об

эффективности управления, использования и охраны земельных ресурсов в Республике Казахстан; об эффективности реализации мер государственной поддержки по обеспечению граждан жильем; об эффективности использования государственных ресурсов крупными инфраструктурными компаниями квазигосударственного сектора; 8) об эффективности использования бюджетных средств, выделенных на реализацию государственных программ и другие.

Правоприменительная практика и статистика коррупционных правонарушений в республике между тем фиксирует проблемные аспекты, связанные с антикоррупционной политикой Республики Казахстан и позицией главы государства в противодействии коррупции. Несмотря на принятие Концепции, создание специализированных антикоррупционных структур, проблемы с прозрачностью и подотчетностью продолжают оставаться актуальными, что создает возможности для коррупционных схем. Низкий уровень осведомленности населения о коррупции и ее последствиях, а также недостаточная антикоррупционная культура среди государственных служащих становятся препятствием в решении вопросов противодействия коррупции. Нехватка механизмов для активного участия граждан и неправительственных организаций в антикоррупционной деятельности снижает уровень общественного контроля и доверия к государственным институтам. Отсутствие четких механизмов мониторинга и оценки эффективности антикоррупционных затрудняет корректировку стратегий и подходов в реальном времени.

Для обеспечения устойчивости и эффективности реформ необходима постоянная политическая воля со стороны руководства страны для реализации антикоррупционных реформ и преодоления возможного сопротивления со стороны заинтересованных групп. Актуальной остается поддержка антикоррупционных инициатив на высшем уровне, включая публичные заявления и действия президента и других должностных лиц всех рангов; создание правовой базы, которая защищает антикоррупционные реформы от политических изменений и давления.

Конституционно-правовой статус высшего должностного лица государства играет ключевую роль в функционировании политической системы и обеспечении стабильности в стране. Он определяет не только полномочия и ответственность данного лица, но и механизмы контроля и взаимодействия с другими органами власти, что в свою очередь способствует соблюдению принципов демократии и правового государства.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Тебаев Д.Б. Президент Республики Казахстан как высшее должностное лицо государства // Конституционное и муниципальное право. 2023. № 3. С. 51-55.
2. Прокопович Г.А. Антикоррупционная политика как часть системы национальной безопасности // Вестник экономической безопасности. – 2023. - №6. – С.134-139.
3. Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 г. № 802 «Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000_802
4. Казахстан поднялся на 5 позиций в Индексе восприятия коррупции. 11 февраля 2025 г. // <https://www.inform.kz/ru/kazakhstan-podnyalsya-na-5-pozitsiy-v-indekse-vospriyatiya-korrupsii-f8ea5f>
5. Послание Президента «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» // <https://primeminister.kz/ru/address/02092019>
6. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана "Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество" // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>
7. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazakhstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskii-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014>

ӘӨЖ: 755.635: 877.5

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАСЫНДА ИННОВАЦИЯЛАРДЫ ДАМУЫ МӘНІ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Шомшекова Б.

*Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент), І. Жансүгіров атындағы
Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы*
bshomshekova@mail.ru

Алибеков Б.Б.

*Магистрант, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы*
Batyralibekov9797@gmail.com

Мақала денсаулық сақтау саласындағы инновация, бұл идеядан белгілі бір өнімге, технологияға немесе қызметке айналатын және жалпы медицина саласындағы мақсаттарға жету үшін қолданыста енгізілетін оқиғалардың дәйекті тізбегіне арналған. Аталған саланы инновациялық негізде дамытудың объективті алғышарттарына-денсаулық сақтау проблемаларына қоғамдық қызығушылықтың артуы мен қаржыландыру көлемдерінің ұлғаюы, халықтың өмір сүру жасын ұзару, өмір сүру ортасының сапасын жақсартуға бағытталған мемлекет саясаты және т. б. келтірілген.

Салаға инновацияны қарқынды енгізу арқылы сауықтыру, емдеу, медициналық процестерді басқару, бәсекелестік артықшылықтары бар жаңа медициналық қызмет пен тауарларды, технологияларды алуға бағытталып, халықтың денсаулығын жақсарту және елдегі демографиялық мәселелерді шешудің оңтайлы жолы ретінде берілген.

Бәсекеге негізделген нарықты экономикада медициналық ұйымдардағы инновациялық дамыту қарқындылығын арттыру үшін саладағы инновациялық іс-шараларды ресурстармен қамтамасыз ету және іске асыру бойынша орындаушылармен өзара байланысын ұйымдастыру және бақылау мен мемлекеттік реттеуді жетілдіру бағыттары айқындалған.

Кілт сөздер: инновация, инновациялық үрдіс, денсаулық сақтау саласы, медициналық қызмет, инновациялық саясат, мемлекеттік реттеу.

Статья в инновации в области здравоохранения, который посвящен последовательности событий, которые превращаются из идеи в конкретный продукт, технологию или услугу и используются для достижения целей в области медицины в целом.

Приведены объективные предпосылки развития данной отрасли на инновационной основе-рост общественного интереса к проблемам здравоохранения, увеличение объемов финансирования и продолжительности жизни населения, политика государства, направленная на улучшение качества среды обитания и др.

Цель интенсивного внедрения инноваций в отрасль - оздоровление, лечение, управление медицинскими процессами, направленное на получение новых медицинских услуг и товаров, технологий с конкурентными преимуществами, описываемое как оптимальный путь к улучшению здоровья населения и решению демографических проблем в стране.

В экономике рынка, основанной на конкуренции, акцентировано внимание на факторах, ускоряющих инновационное развитие медицинских организаций, определены направления совершенствования управления и контроля и государственного регулирования взаимоотношений с исполнителями по ресурсоснабжению и реализации инновационных мероприятий в отрасли.

Ключевые слова: инновация, инновационный процесс, здравоохранение, медицинские услуги, инновационная политика, государственное регулирование.

An article in Healthcare Innovation that focuses on a sequential sequence of events that transform from an idea into a specific product, technology, or service and are used to achieve goals in the field of medicine as a whole. The objective prerequisites for the development of this industry on an innovative basis are given -an increase in public interest in health problems and an increase in funding, an increase in life expectancy, government policy aimed at improving the quality of the environment, etc. The purpose of intensive innovation in the industry is rehabilitation, treatment, and management of medical processes aimed at obtaining new medical services and goods, technologies with competitive advantages, described as the best way to improve public health and solve demographic problems in the country. In a competitive market economy, attention is focused on factors that accelerate the innovative development of medical organizations, and areas for improving management and control and government regulation of relations with resource supply companies and the implementation of innovative measures in the industry are identified.

Keywords: innovation, innovation process, healthcare, medical services, innovation policy, government regulation.

Қазақстан Республикасының стратегиялық даму тұжырымдамасында денсаулық сақтау басым бағыттар қатарында белгіленгендіктен, оның жүзеге асуы осы саладағы инновацияларды қарқынды дамытуда негізделген [1]. Оны жүйелі түрде іске асыруда инновациялық жобалар, инновациялық инфрақұрылым, инновациялық менеджмент, осыған сай команданы қалыптастыру және оның қызметін басқару, инвесторларды тарту, жобалық басқару дағдыларын игеру мен оларды құқықтық реттеу және мемлекеттік басқару органдарымен өзара іс-қимылдарға жағдайларды жасау қажеттілігі туындайды.

Жалпы еліміздегі денсаулық сақтау саласында инновациялық дамытудың объективті алғышарттары қалыптасып, дамуда. Оларға денсаулық сақтау проблемаларына қоғамдық қызығушылықтың жоғары деңгейі мен кең қоғамдық қолдау. ҒЗЖ бойынша жүргізілетін зерттеулерді қаржыландыру көлемдерінің ұлғаюы. Медициналық инновациялар саласына жеке инвестициялардың айтарлықтай өсуі мен мемлекеттік деңгейдегі халықтың өмір сүру жасын ұзаруға және өмір сүру ортасының сапасын жақсартуға бағытталған саясаты және т. б. жатқызуға болады.

Ғылыми әдебиеттерде «инновация» ұғымының көптеген анықтамалары бар. Бүгінгі таңда инновациялық процесті «ғылыми білімді инновацияға айналдыру процесі» ретінде жалпыға бірдей танылған интерпретация деуге болады[2].

Денсаулық сақтау саласындағы инновация-бұл қолда бардың өзгеруі ғана емес, нақты мәселелерге басқаша қарауға мүмкіндік беретін жаңа ұсыныстарды іске асыру. Осыдан аталған саладағы инновациялық үрдіс инновацияны идеядан белгілі бір өнімге, технологияға немесе қызметке айналдыратын және жалпы медицина саласындағы мақсаттарға жету үшін қолданыста енгізілетін оқиғалардың дәйекті тізбегі. Ол сауықтыру, емдеу, аурудың алдын алудағы медициналық процестерді басқару, бәсекелестік артықшылықтары бар жаңа медициналық қызметтерді, тауарларды, технологияларды алуға бағытталып, халықтың денсаулығы мен өмір сүру сапасын түбегейлі жақсартудың, мезгілсіз өліммен күресудің және елдегі демографиялық мәселелерді шешудің оңтайлы жолы [3].

Қазіргі уақытта денсаулық сақтау саласындағы инновацияларды дамытудың қозғаушы тетіктерінің бірі - нарықтық бәсекелестік болып табылады. Ол нарық экономика жағдайында медициналық қызмет көрсететін мекемелер үнемі өндіріс шығындарын азайту және сапалы қызметтерін өткізуде жаңа нарықтарға шығу жолдарын іздеуге итермелейді. Сондықтан тиімді инновацияларды бірінші болып игерген емдеу-профилактикалық мекемелер бәсекелестерден айтарлықтай артықшылыққа ие болады.

Бұл өз кезегінде инновацияларды коммерцияландыру арқылы инновациялық медициналық қызметтер мен өнімдер және технологияларды сатуға негіз болады. Инновацияларды ілгерілету-серіктестер (емханалар мен басқа да медициналық ұйымдар) мен халық арасында жаңа медициналық өнімдер мен қызметтерді таратуға жол ашады. Аталған қызметтердің тиімділігін бағалау және тұрақты мониторингті қалыптастыру жұмыс істеп тұрған технология, өнім мен қызметті жетілдіруге ықпал етеді.

Бүгінде отандық денсаулық сақтау саласы мен медицина ғылымының жай-күйі, ғылыми әзірлемелерді денсаулық сақтау саласына енгізуге, шығаруға қабілетті инновациялық инфрақұрылымның төмен дамуымен, инновациялық қызметті ұдайы молайту және сүйемелдеу үшін қалыптасқан ортаның жетіспеуімен сипатталады. Мысалы ғылым мен білім беру және денсаулық сақтау саласындағы практикалық инновациялық қызметті басқарудың қолданыстағы жүйесінде ресурстарды ұйымдастыру мен жоспарлау, процестерді стратегиялық басқару сияқты әдістер жеткіліксіз қолданылатыны құпия емес.

Денсаулық сақтау жүйесіндегі инновациялық үрдістер нәтижесіндегі түрлі инновациялық өнімдер мен модельді қарастыра отырып, олардың қозғаушы күші ретінде мемлекеттік реттеу қажет. Осыдан елдегі инновациялық саясат, оның ішінде денсаулық сақтау саласы мемлекеттік реттеудің негізгі объектісі, аумақтың (елдің, облыс, аймақ және т.б.) әлеуеті болып табылады.

Сондықтан денсаулық сақтау саласының инновациялық дамуының басты тетігі болып табылатын инвестициялық ресурстарды тарту үшін жағдайлар жасаумен бірге басқа да маңызды факторларға назар аудару керек, олар:

- денсаулық сақтау практикасына прогрессивті технологияларды іздеу және енгізу;
- денсаулық сақтауда нарықты қалыптастыруға бағытталған жаңа экономикалық қатынастарды дамыту;
- ресурстарды үнемдеу саясатын жүргізу, қолда бар кадрлық және материалдық ресурстарды ұтымды пайдалану;
- денсаулық сақтау қызметкерлерінің еңбектің түпкілікті нәтижелеріне мүдделілігіне ынталандыру жасау;
- денсаулық сақтау ұйымдары, кәсіпорындар мен азаматтар арасындағы экономикалық тұрғыдан ұтымды, өзара тиімді қатынастар жүйесін құру;
- денсаулық сақтаудағы әртүрлі меншік нысандарын көтермелеуге және тең мүмкіндіктерге, медициналық технологиялар мен медициналық қызметтер нарығын кеңейтуге бағытталған саясат жүргізу;
- жеке серіктестер үшін денсаулық сақтаудың инвестициялық тартымдылығына ықпал ететін бизнес-ахуалды қалыптастыру.

Белгіленген мақсаттарды тиімді іске асыру және оларға қол жеткізу үшін бағдарламалық іс-шаралар мақсаты уақыт пен кеңістікке бағдарланып, ресурстармен қамтамасыз етілуі және орындаушылармен өзара байланысты іске асыру мерзімдері бойынша келісілуі тиіс.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, денсаулық сақтау саласындағы инновациялар бойынша мақсатты бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру кезінде ұстануға болатын бірнеше негізгі бағыттарын бөліп көрсетуге болады:

- бағдарламаның мақсаты мен міндеттерінің теңгерімділігі;
- бағдарламалық іс-шаралардың мақсатты бағыты;
- бағдарламаның ықтималдық сипатын есепке алу (елдегі, өңірдегі медициналық-әлеуметтік жағдайды дамытудың ықтимал нұсқаларын ескере отырып, баламалы бағдарламалық іс-шараларды әзірлеу);
- осы нысаналы бағдарламаны осындай басқа бағдарламалармен өзара байланысын есепке алу (түрлі жағдайлардың параметрлері бойынша бірлескен әсер ету);
- бағдарлама іс-шараларының атаулы сипаты;

- қажетті ресурстарды орталықтандыру;
- бағдарламаны іске асыру процесінің басқарылуын қамтамасыз ету.

Денсаулық сақтаудағы инновациялық жобаны тиімді іске асыру тетігі басқарудың арнайы әдістерін қамтиды: стратегияны әзірлеу ғана емес, сонымен қатар арнайы ұйымдастырушылық құрылымды құру, қаржыландыру мен бақылаудың және инновациялық қызметтің нәтижелерінің жаңа тәсілдерін іздеу.

Мұндай жобаларды іске асыруда жүйелі көзқарас және олардың инвестициялық қоржынның әртүрлі мемлекеттік және жеке қаржыландыру көздерінің болуын болжайды. Жобаны қаржыландыру көзін таңдауға оның бағыты мен саласы, сондай-ақ жобаның даму кезеңі медициналық ұйымдардың зерттеу нәтижелерін коммерцияландыру айтарлықтай әсер етеді. Инновациялық жобаға салынған инвестициялар көлемі ұлғаяды, ал дамудың жаңа кезеңдеріне көшкен сайын инвестициялық тәуекелдері азаяды.

Осылайша, жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, медицина саласындағы инновациялық қызметтің негізгі ерекшеліктерін ажыратуға болады. Ең алдымен, бұл ең оңтайлы, бірақ сонымен бірге халықтың денсаулығы мен өмір сүру сапасын түбегейлі жақсартудың өте қымбат жолы, ол озық жабдықтар мен технологияларға, инновациялық мамандардың білімі мен дағдыларына қол жетімділік түрінде дамыған инфрақұрылым болуын талап етеді [4].

Осыған байланысты елдердің денсаулық сақтау жүйесіндегі инновациялық процестердің оңтайлы жұмыс істеуі үшін бағдарламалық-нысаналы модельдер негізінде инновациялық жобаларды құруды және енгізуді көздейтін тиімді мемлекеттік реттеу мен мемлекеттік инновациялық саясат ерекше маңызға ие болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Үкіметінің «ҚР Денсаулық сақтауды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 982 қаулысы.
2. Жариков, В. В. Управление инновационными процессами -Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. унта, 2019.- 180 с.
1. Павленко, О. В. Инновации в медицинской технике ,2018. - 164с.
2. Тинасилов М.Д. Инновационная модель развития здравоохранения в рамках науки социальной экономики // Актуальные проблемы теоретической и клинической медицины №1 (23), 2019, С.6-8
3. Исмаилов Ж.К., Шайхыбекова Г.Т. К проблеме качества управления организациями здравоохранения в условиях рыночных отношений// Вестник КазНМУ.- 2011.- №4.- С.88-94

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАСЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Шомшекова Б.

*Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент), І. Жансүгіров атындағы
Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы*
bshomshekova@mail.ru

Айдосова А.

*Магистрант, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы*

Мақала Қазақстанның әлеуметтік бағдарланған экономика жағдайындағы денсаулық сақтау жүйесін қаржылық қамтамасыз ету және қолда бар ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру саласындағы мәселелерге арналған.

Ұлттық денсаулық сақтау саласындағы мәліметтерін талдау жүргізу арқылы мемлекеттік бюджет және МӘМС жүйесі бойынша денсаулық сақтауға арналған шығыстардың қомақты бөлігі қаржыландырылып, еліміздің денсаулық сақтау саласы медициналық сақтандырудың аралас моделі бойынша дамыту жағдайлары келтірілген.

Отандық денсаулық сақтау саласындағы медициналық қызметтердің қол жетімділігі мен сапасын жақсарту үшін осы салаға ЖІӨ-нен бөлінетін ресурс көлемін ұлғайту аталған саласының инфрақұрылымды жаңартуды және медициналық көмектің сапасын арттыру қажеттілігі негізделген. Медициналық қызметтердің қолжетімділігін жақсартуға көмектесетін қосымша көздерін енгізу және қаржы қаражаттарын ұйымдастырумен бірге, оны пайдаланудың ашықтығы мен есептілігін бақылау және тексеру және тиімділігін бағалаудың кешенді тәсілін қолдану зерделенген.

Кілт сөздер: Денсаулық сақтау, қаржыландыру, бюджеттік қаржыландыру, міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру, әлеуметтік медициналық сақтандыру жарналары, мемлекеттік шығындар.

Статья посвящена вопросам финансового обеспечения системы здравоохранения Казахстана в условиях социально ориентированной экономики и повышения эффективности использования имеющихся ресурсов. Путем проведения анализа данных в национальной сфере здравоохранения профинансирована значительная часть расходов на здравоохранение по государственному бюджету и системе ОСМС, приведены случаи развития отрасли здравоохранения страны по смешанной модели медицинского страхования. Для улучшения доступности и качества медицинских услуг в отечественном здравоохранении обоснована необходимость обновления инфраструктуры и повышения качества медицинской помощи данной отрасли в увеличении объема ресурсов, выделяемых в эту отрасль из ВВП. Изучено внедрение дополнительных источников, помогающих улучшить доступность медицинских услуг, а также организация финансовых средств, контроль и проверка прозрачности и подотчетности их использования и применение комплексного подхода к оценке эффективности.

Ключевые слова: здравоохранение, финансирование, бюджетное финансирование, обязательное социальное медицинское страхование, взносы на социальное медицинское страхование, государственные расходы.

The article is devoted to the issues of financial support for the healthcare system of Kazakhstan in a socially oriented economy and improving the efficiency of using available resources. By analyzing data in the national healthcare sector, a significant part of the health care costs has been financed

from the state budget and the CSHI system, and cases of the development of the country's healthcare industry using a mixed health insurance model have been presented. In order to improve the accessibility and quality of medical services in the domestic healthcare sector, the need to upgrade the infrastructure and improve the quality of medical care in this industry is justified by increasing the amount of resources allocated to this industry from GDP. The introduction of additional sources to help improve the availability of medical services has been studied, as well as the organization of financial resources, monitoring and verifying transparency and accountability of their use, and the application of an integrated approach to effectiveness assessment.

Keywords: healthcare, financing, budgetary financing, compulsory social health insurance, social health insurance contributions, government expenditures.

Бүгінгі Қазақстанның әлеуметтік бағдарланған экономика жағдайындағы денсаулық сақтау жүйесінің өзекті мәселесі - саланы қаржылық қамтамасыз ету және қолда бар ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру. Ол өз кезегінде еліміздің халқына қолжетімді және сапалы медициналық көмек көрсетуге өріс береді.

2020 жылдан бастап Қазақстанда денсаулық сақтауды қаржыландыру жүйесі аралас болып табылады. Ол бюджеттік қаржыландыруға және міндетті медициналық сақтандыру жүйесіне негізделген, олар:

1. Қазақстанның барлық азаматтары «тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі» (ТМҚК) Үкіметтің бюджет қаражаты есебінен мемлекет кепілдік берген алғашқы және шұғыл тегін медициналық көмек қаржыландырылады.

2. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (МӘМС) – бұл жалақының 5% (жұмыс берушінің 3% және қызметкердің 2%) енгізілетін мемлекеттік медициналық сақтандыру жүйесі, бұл дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуді қоса алғанда, медициналық көмектің кеңейтілген тегін пакетіне қол жеткізуге мүмкіндік береді [1].

Ұлттық денсаулық сақтау шоттар есебінің мәліметтеріне сәйкес, 2022 жылдағы әлеуметтік медициналық сақтандыру жарналары мемлекеттік денсаулық сақтау шығындарының 35% жабуды қамтамасыз еткен. Қалған 65% мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылып, оған тегін медициналық көмектің кепілдендірілген көлемін қамтамасыз ету шығындары 54% және 11% профилактикалық және емдік шараларды қамтитын бағдарламалардың шығындары кірген.

Осыдан Қазақстандағы денсаулық сақтау жүйесінің шығындарының 62.0% мемлекеттік шығыстар болып табылады, оның ішінде:

- мемлекеттік бюджеттен денсаулық сақтауға арналған ағымдағы шығыстардың 40.1% және;

- МӘМС жүйесі бойынша денсаулық сақтауға арналған ағымдағы шығыстардың 21.6% қаржыландырылған.

Жеке шығындар денсаулық сақтаудың ағымдағы шығындарының 38% құрайды, олардың ішінде:

- халықтың өз қаражатынан төлемдер-30.9%;
- ерікті медициналық сақтандыру шығындары-1.0%;
- жұмыс берушілердің шығындары (компаниялардың өз қызметкерлері үшін төлемі) – 5.9%;
- коммерциялық емес ұйымдардың шығындары-0.4%.

Берілген мәліметтерден Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласында медициналық сақтандырудың аралас моделінің қалыптасып, дамуына бет бұрғанын білдіреді.

Мысалы, 2023 жылдың қорытындысы бойынша ТМҚК шығыстарының үлесі 1 404 млрд. теңгені (кесте 1) және МӘМС жүйесіне 15 жеңілдетілген санаттағы адамдардың 11,7 млн. азаматы үшін мемлекеттік жарналар 392,5 млрд. теңге соманы құрады [2].

Кесте 1 - 2019-2023 жылдардағы денсаулық сақтау шығындарының құрылымы, млрд. теңге

№	Атауы	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	
	Денсаулық сақтау шығындары	2 052	2 794	3 272	4 040	4 714	100%
1.	Ағымдағы шығындар	1 940	2 651	3 117	3 869	4 474	94,9%
1.1.	Мемлекеттік шығыстар	1 163	1 321	1 473	1 553	1 664	35,3%
1.1.1	Мемлекеттік бюджет	109	194	262	252	260	5,5%
1.1.2	Республикалық бюджет					148	3,1%
1.1.3	ТМККК	1 054	1 127	1 212	1 301	1 404	29,8%
1.1.4	МӘМС-ке мемлекеттің жарналары					392	8,3%
1.1.5	Жергілікті бюджет					112	2,4%
1.2.	МӘМС		424	539	850	1 325	28,1%
1.3	Жеке меншік шығыстар	776	906	1 102	1 466	1 484	31,5%
1.3.1	Ерікті медициналық сақтандыру	31	29	32	39	39	0,8%
1.3.2	Кәсіпорын шығыстары	89	141	245	229	283	6,0%
1.3.3	Қалта шығыстары	656	736	825	1 198	1 162	24,6%
2	Күрделі шығыстар	112	143	155	171	240	5,1%

Ескерту - ҚР Денсаулық сақтау министрлігінің ресми мәліметтері бойынша құрастырылған.

МӘМС жүйесін енгізуге байланысты бұрын еліміздің бір тұрғынына жұмсалатын шығыстар 56 мың теңге тиесілі болса, қазір бұл көрсеткіш 131 мың теңгені құрайды [3]. Осылайша, 2019 жылдан бастап жергілікті бюджеттердің денсаулық сақтау шығыстары 2,3 есеге немесе 2,7 трлн. теңгеге артқан.

Жалпы, денсаулық сақтау шығыстарының жыл сайынғы ұлғаюы халық санының өсуімен, жұқпалы емес созылмалы аурулармен сырқаттанушылықтың 9%, стационардағы жағдайдың орташа құнының 1,6 есеге, дәрілік заттар құнының, медициналық және медициналық емес персонал жалақысының артуымен байланысты. Бұл медициналық ұйымдардағы медициналық көмек көлемін, оның ішінде амбулаториялық және консультациялық-диагностикалық қызметтерді (2019 жылғы 25 млрд. теңгеден 2023 жылы 386,8 млрд. теңгеге дейін), оның ішінде бейінді мамандардың консультацияларын, зертханалық қызметтерді, КТ, МРТ, УДЗ, стоматология және т.б. артық тұтынуына әкелді.

Бүгінде Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесі медициналық қызметтердің қол жетімділігі мен сапасын жақсартуға бюджет шығыстарының айтарлықтай өсуіне қарамастан, іс жүзінде медициналық ұйымдар қарызға еніп, медициналық қызметкерлердің мерзімінде жалақыны ала алмауы орын алып отырғаны құпия емес. Тұрғындардың 27% жуығы медициналық көмекке толық қол жетімділікпен қамтылмаған және осы саладағы қызметтердің сапасына қанағаттанбайды. Бұл, өз кезегінде, олардың ақылы қызметтерге көбірек жүгінуге мәжбүрлеп, жеке денсаулық сақтау шығындарын артуына әкелуде.

Қазіргі уақытта Денсаулық сақтау жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз үшін Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы оларға экономикасы дамушы елдерде ЖІӨ-нің 5%-8% дейін, дамыған елдерде кемінде 9% бағыттауды ұсынады. 2023 жылдың қорытындысы бойынша, ҚР денсаулық сақтауға арналған шығыстары 4 714 млрд. теңгені (10,2 млрд. АҚШ доллар) немесе ЖІӨ-нің 3,9% құрап отыр, бұл ЭЫДҰ елдерінің (10,2%) орташа көрсеткішінен айтарлықтай төмен[4].

Алдағы уақытта денсаулық сақтау шығындарының үлесін ЖІӨ-нің 5% дейін ұлғайту медициналық қызметтерді қаржыландыруды, инфрақұрылымды жаңартуды және медициналық көмектің сапасын арттыруды айтарлықтай жақсартуға мүмкіндік береді. Алайда, бұл деңгейге жету экономикалық өсу, бюджеттің басымдықтары, ағымдағы ресурстарды пайдалану тиімділігі, сондай-ақ басқа да бірқатар факторларға байланысты. Мысалы, мемлекет денсаулық сақтау объектілерінің инфрақұрылымын және медициналық техниканы жаңарту үшін инвестициялар тартуды жандандыруы қажет.

Одан басқа ерікті медициналық сақтандыруды енгізу және корпоративтік денсаулық сақтау шығындарын кеңейту мемлекеттік бюджетке түсетін жүктемені азайтуға және медициналық қызметтердің қолжетімділігін жақсартуға көмектесетін маңызды қосымша көздері болуы мүмкін. Үкімет өз қызметкерлеріне медициналық сақтандыруды қаржыландыру бойынша ірі компаниялар үшін міндетті талаптарды енгізуді қарастыруы орынды болмақ. Бұл медициналық қызметтердің белгілі бір түрлеріне қол жетімділікті қамтамасыз етуді қамти алады деген ойдамыз.

Қазақстанда денсаулық сақтау жүйесін реформалау елеулі қаржылық салымдарды ғана емес, сонымен қатар басқару, бақылау және тиімділікті бағалаудың кешенді тәсілін қолдануды талап етеді.

Осыған байланысты медициналық қызметтер көрсетуге арналған шығыстарды бақылауды күшейту қажет. Көрсетілген медициналық қызметтердің дұрыстығын автоматты бақылау және тексеру жүйесін енгізу қаржы қаражатын пайдаланудың ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз ете отырып, негізсіз шығыстардың алдын алуға көмектеседі. Бұл бюджет қаражатын тиімдірек пайдалануға және оларды шын мәнінде қажетті медициналық қызметтерге бағыттауға, сондай-ақ медициналық персоналдың жалақысын арттыруға мүмкіндік беретіні сөзсіз.

Медициналық қызметкерлер жалақысының жеткіліксіз деңгейі төмен мотивацияның негізгі себептерінің бірі болып отыр. Осы жағдайларда қосымша ынталандыру төлемдерін енгізу медицина қызметкерлерінің қанағаттану деңгейі мен кәсіби уәждемесін арттыруға көмектеседі.

Бұл шаралар денсаулық сақтаудың тұрақты және тиімді жүйесін құру жолындағы негізгі қадамдар болып, Қазақстан Республикасының барлық азаматтары үшін медициналық қызметтердің қолжетімділігі мен сапасын қамтамасыз етуге, халықтың қанағаттануы мен денсаулық сақтау жүйесіне деген сенімін арттыруға, сондай-ақ ұлт денсаулығының жалпы көрсеткіштерін жақсартуға көмектесетіні сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстандықтарды әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесіне тарту жөніндегі шаралар туралы. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің ресми сайты.– [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/653745?lang=ru>

2. Қазақстандықтарды әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесіне тарту жөніндегі шаралар туралы. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің ресми сайты.– [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/653745?lang=ru>

3. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің ресми мәліметтері. [Электронды ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm?lang=kk>

4. Амангельдиев А.А. «...у нас 2 пути: или «влиять» еще несколько триллионов тенге в текущую систему и надеяться на чудо, или наладить нормальный менеджмент в отрасли». Деловой медицинский журнал «Ұлагатты медицина». [Электронный ресурс]. – URL: <https://ulagat-m.kz/analyst/strategiya/ardak-amangeldiev-u-nas-2-puti-ili-vlit-eshche-ne-skolko-trillionov-tenge-v-tekuschchuyu-sistemu-i-nad.html>

УДК 342.7 (574)

ИНСТИТУТ УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Яцек З.

Д.ю.н., профессор, Варшавский университет, г. Варшава, Республика Польша
zalesnyjacek@gmail.com

Исабекова В.С.

Докторант PhD, ст. преподаватель, Карагандинский университет
им. Академика Е.А. Букетова
visabekova@mail.ru

В статье рассмотрен процесс политической модернизации Республики Казахстан в контексте конституционных реформ, направленных на повышение эффективности и демократичности государственных институтов. Особое внимание уделено роли Института Уполномоченного по правам человека (омбудсмена) как ключевого правозащитного механизма в системе государственной службы. Представлен сравнительный анализ основных моделей омбудсменов (скандинавской и классической) и рассмотрены особенности формирования института в Казахстане. Автор подчеркивает значимость конституционного закрепления статуса омбудсмена и расширения его полномочий в целях эффективной защиты прав и свобод граждан. Также обозначены направления дальнейшего совершенствования правозащитного потенциала института омбудсмена через укрепление взаимодействия с государственными органами и гражданским обществом.

Ключевые слова: омбудсмен, Уполномоченный по правам человека, права человека, государственная служба, конституционная реформа, политическая модернизация, Республика Казахстан, правозащитные институты, демократия, защита прав граждан.

Мақалада мемлекеттік институттардың тиімділігі мен демократиялығын арттыруға бағытталған конституциялық реформалар контекстінде Қазақстан Республикасының саяси жаңғыру үдерісі қарастырылады. Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі адам құқықтарын қамтамасыз етудің негізгі тетігі ретінде Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институтының (Омбудсмен) рөліне ерекше назар аударылады. Омбудсмендердің негізгі үлгілеріне (скандинавиялық және классикалық) салыстырмалы талдау жасалып, Қазақстандағы институттың қалыптасу ерекшеліктері қарастырылады. Автор азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тиімді қорғау үшін омбудсмен мәртебесін конституциялық түрде бекітудің және оның өкілеттіктерін кеңейтудің маңыздылығын атап көрсетеді. Сондай-ақ, мемлекеттік органдармен және азаматтық қоғаммен өзара іс-қимылды күшейту арқылы омбудсмен институтының адам құқықтарының әлеуетін одан әрі жетілдіру бағыттары көрсетілген.

Түйінді сөздер: омбудсмен, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл, адам құқықтары, мемлекеттік қызмет, конституциялық реформа, саяси жаңғырту, Қазақстан Республикасы, құқық қорғау институттары, демократия, азаматтардың құқықтарын қорғау.

The article examines the process of political modernization of the Republic of Kazakhstan in the context of constitutional reforms aimed at increasing the efficiency and democracy of state institutions. Particular attention is paid to the role of the Institute of the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) as a key human rights mechanism in the civil service system. The article presents a comparative analysis of the main models of ombudsmen (Scandinavian and classical) and examines the features of the formation of the institution in Kazakhstan. The author emphasizes the importance of constitutional consolidation of the ombudsman's status and expansion of his

powers for the purpose of effective protection of the rights and freedoms of citizens. Directions for further improvement of the human rights potential of the ombudsman institution through strengthening interaction with government agencies and civil society are also outlined.

Key words: *ombudsman, Commissioner for Human Rights, human rights, civil service, constitutional reform, political modernization, Republic of Kazakhstan, human rights institutions, democracy, protection of citizens' rights.*

В настоящее время Республика Казахстан осуществляет курс на политическую модернизацию, в рамках которого сформулированы и обозначены ключевые стратегические ориентиры и задачи, направленные на всестороннее развитие и системные преобразования во всех аспектах государственного и общественного устройства. Наиболее значимым шагом в процессе модернизации стало проведение конституционной реформы 2022 года, которая заложила фундаментальные предпосылки для дальнейшей трансформации структуры и функционирования государственной власти, породив оптимистичные ожидания качественных изменений в управлении страной.

Основной целью конституционной реформы явилось повышение эффективности и демократичности функционирования государственных институтов. В ходе реализации реформы изменения охватили практически все ключевые направления государственного развития, включая институт избирательного права, механизмы организации и проведения выборов, а также расширение и совершенствование правозащитных институтов и глубокие реформы государственной службы.

Необходимо отметить, что в нынешних условиях проведения различных реформ, пересмотра и обновления национально-правовой системы в целом, назрела необходимость модификации существующих государственных органов и институтов. В контексте дальнейшего совершенствования демократических процессов в Казахстане особую актуальность на наш взгляд приобретает повышение роли правозащитных институтов, предание им особого статуса в системе государственной службы и наделения необходимыми полномочиями для выполнения их истинного предназначения. Глава государства неоднократно в своих выступлениях подчеркивал важность создания благоприятных условий для каждого человека, проживающего на территории нашего государства, создание новых механизмов и функционального обновления действующих институтов в области защиты прав личности, так в послании от 16 марта 2022 президент отметил: «В целом для повышения законности и системного усиления правозащитной деятельности считаю целесообразным принять отдельные конституционные законы о прокуратуре и об Уполномоченном по правам человека»[1] тем самым, подчеркивая, что данные новеллы будут способствовать дальнейшему процессу демократизации всей системы власти и повышению доверия к ней со стороны общества.

Одним из универсальных национальных правозащитных институтов на протяжении многих лет выступает институт Уполномоченного по правам человека (омбудсмен). В юридической литературе проводится различие между двумя основными типами омбудсменов государственного сектора в зависимости от страны, в которой они функционируют, исторически сложились две основные модели института омбудсмана это скандинавская и классическая. Омбудсмен как государственный орган эволюционировал по-разному в разных странах. Пионеры скандинавской модели омбудсменства являются: (Швеция, Финляндия, Дания, Норвегия, и Новая Зеландия) – страны являются высокодоходными, стабильными демократиями с верховенством закона. Из истории цель государственной службы омбудсмана в данных странах состояла в том, чтобы обеспечить быстрый, эффективный и удобный для пользователя способ защиты граждан от ненадлежащего управления, что было сочтено необходимым из-за растущего влияния правительств на жизнь граждан. Таким образом, омбудсмен рассматривался как защитник от государственных органов.

Зарождение классической модели омбудсмана произошло в странах с пост авторитарным режимом (или пост авторитарная), но по мере роста «омбудсменства», что неудивительно, росло и ее разнообразие. Во второй половине двадцатого века это учреждение быстро распространилось по всему миру. После демократических революций в Испании и Португалии новая волна демократизации резко сократила число авторитарных режимов. Структурные демократические изменения (парламент, выборы и т.д.) произошли быстро, но граждане и государственные чиновники часто были не осведомлены об основах верховенства закона, неподкупности правительства и правах человека; эта необходимость побудила расширить роль омбудсменов в этих новых демократиях. По мнению зарубежного ученого, который отмечал некоторые особенности данного института: «В основе широкой популярности этого института, по-видимому, лежит представление о том, что концепция омбудсмана - это идея, время которой пришло, и действительно пришло дважды, когда вторая волна офисов омбудсмана удовлетворяет потребность не столько в подотчетном управлении в эпоху «большого правительства», его основная функция на Западе, но обеспечивающая скорее ценное оружие в борьбе против повторения «плохого управления» в государствах, «находящихся на пути» к либеральной демократии из тоталитарного или авторитарного прошлого»[2;125]

Должность уполномоченного в разных странах носит различные наименования. В скандинавских странах, на родине этого института, используется название омбудсмен юстиции. В англоязычных странах - парламентский уполномоченный (Парламентский уполномоченный по делам администрации - Великобритания, Северная Ирландия, Шри-Ланка). Парламентский уполномоченный для расследований (Новая Зеландия), просто парламентский уполномоченный (омбудсмен) - англоязычные провинции Канады. В трех странах применяется термин «уполномоченный» без прилагательного «парламентский»; уполномоченный по жалобам (Израиль); уполномоченный по правам граждан (Польша); уполномоченный по правам человека (Казахстан, Россия), кроме того используются также термины посредник; медиатор (Франция); проведор (поручитель) юстиции (Португалия); помощник граждан (штат Айова, США), адвокат народа (Румыния) и т.д. В целом, как бы он не назывался, под уполномоченным понимается достойное доверия независимое лицо, уполномоченное парламентом на охрану прав отдельных граждан и осуществляющее опосредованный парламентский контроль в форме обширного надзора за всеми государственными должностями, но без права изменения принятых ими решений[3;24].

В конституционно - правовом смысле термин «омбудсмен» означает специальное должностное лицо, особый государственный институт, призванный контролировать деятельность органов власти во взаимоотношениях с гражданами, не допускать и устранять нарушения их прав и свобод. Поэтому в западной публицистике омбудсмана образно называют «сторожем сторожей»[4;68].

В Республике Казахстан, существенно отличающейся от иных стран, институт Уполномоченного по правам человека обладает собственными признаками, который приобрел собственные черты и характеристики. Исторические и политико-правовые условия при которых был сформирован институт напрямую оказали влияние на формирования собственной модели омбудсмана. Необходимо отметить, что в Казахстане процесс создания правовых основ института Уполномоченного по правам человека по сути начался в 1995 году, после принятия на всенародном референдуме Конституции в 1995 году, где человек был провозглашён высшей ценностью государства, определяется особое место человека, его прав и свобод в системе конституционных отношений, выдвигает защиту его прав в качестве принципа, действующего в обществе и государстве. В конституционном праве впервые начинает появляться термин «права человека». В соответствии со статьей 1 Конституции «человек, его права и свободы являются высшей ценностью». Развитие этого конституционного положения возможно лишь в контексте принципов правового государства, в котором важное значение имеет принцип связанности

законодателя правами человека. В статье 12 Конституции провозглашается, что «права человека ... определяют содержание и применение законов»[4], из этого следует, что особые функции правозащитных институтов предусматривают обеспечение соблюдения государственных гарантий, защиты прав и свобод человека и гражданина, их соблюдения и уважения, а также содействие восстановлению нарушенных прав и свобод личности, способствование продвижению закрепления на законодательном уровне различных механизмов по защите нарушенных прав со стороны государственных структур.

Историческое развитие института Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан в период с 1995 по настоящее время характеризуется последовательным процессом становления, институционального укрепления и расширения компетенций. Начальным этапом стало учреждение в 1995 году должности Уполномоченного в соответствии с международными стандартами в области защиты прав человека. В последующие десятилетия наблюдалось системное расширение полномочий и задач этого института, а также интеграция его деятельности с международными правозащитными механизмами. Ключевым этапом стало законодательное закрепление статуса Уполномоченного и существенное расширение его полномочий в рамках конституционных реформ 2022 года, направленных на усиление гарантий защиты прав и свобод человека и гражданина. К настоящему времени данный институт стал важнейшим элементом правозащитной системы Казахстана, обеспечивая эффективную защиту прав и свобод граждан в соответствии с современными международными стандартами.

Необходимо отметить, что разработанные и внесенные поправки в Конституцию, на республиканском референдуме, помимо прочего, предусматривали укрепление конституционного статуса Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан. Нормами новой статьи 83-1 Конституции закреплены задачи его деятельности, гарантии независимости и неподотчетности при осуществлении полномочий каким-либо иным государственным органам и должностным лицам, тем самым был официально закреплён конституционный статус Уполномоченного по правам человека[4]. Кроме того, для системного усиления правозащитной деятельности института, было принято решение, о целесообразности поднятия уровня его законодательного регулирования и принятия отдельного конституционного закона об Уполномоченном.

5 ноября 2022 года был принят конституционный закон «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан»[5], усиливающий статус уполномоченного, полномочия, гарантии независимости и механизмы защиты прав человека. Принятие Конституционного закона и закрепление статуса Уполномоченного по правам человека подчеркивает значимость его роли в обеспечении правозащитной деятельности государства, являясь государственным служащим, он обладает рядом отличительных особенностей по сравнению с другими категориями должностных лиц государственной службы. Прежде всего, ему гарантирована высокая степень независимости, позволяющая объективно и беспристрастно рассматривать обращения граждан и реагировать на нарушения их прав со стороны органов государственной власти и должностных лиц. Независимость омбудсмана обеспечивается не только юридически, через закрепление его статуса в Конституции и соответствующих законах, но и практически, через отсутствие подчиненности и подотчетности каким-либо органам исполнительной власти.

Деятельность омбудсмана направлена на усиление правозащитного потенциала государственной службы путем эффективного мониторинга соблюдения прав и свобод человека и гражданина, а также выработки рекомендаций и предложений по совершенствованию законодательства и правоприменительной практики. Важным аспектом его работы является взаимодействие с другими государственными органами и институтами гражданского общества, что способствует формированию открытого и прозрачного государственного управления.

Таким образом, омбудсмен, будучи государственным служащим особого статуса, играет ключевую роль в реализации правозащитных функций государства, укреплении принципов демократии и правового государства, а также в поддержании доверия граждан к государственной власти.

В результате рассмотрения основных теоретических и практических положений, существования и функционирования института Уполномоченного по правам человека (омбудсмена) в Республике Казахстан и в других зарубежных странах, можно прийти к определенным соображениям об особой роли данного института, которая состоит в двойственности его правовой природы. Учреждаемый публичными институтами, как правило, представительного свойства, он при этом не наделяется властными полномочиями. Уполномоченного по правам человека можно сравнить со своеобразным «посредником» между государством и обществом. Данное положение его статуса выражается в том, что, будучи государственным органом с определенной степенью самостоятельности, он действует как представитель гражданского общества, призванный надлежащим образом реагировать на нарушения прав человека, допущенные государственными органами, и применять предоставленные ему меры воздействия, в виде рекомендаций.

Несмотря на достаточно долгий срок функционирования данного института в правоприменительной практике многих зарубежных стран и богатый правозащитный опыт, он продолжает развиваться, приобретая новые национальные формы.

Государство в целом и Президент нашей страны уделяют вопросу обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина особое внимание, чему свидетельствуют ежегодное рассмотрение доклада омбудсмена о ситуации с правами человека в республике на самом высоком государственном уровне и разработка комплексных мер для решения изложенных проблем. На сегодняшний день необходимо сосредоточиться на вопросах дальнейшего развития этого института, важно определить пути укрепления взаимодействия и сотрудничества между омбудсменом и всеми государственными органами, а также гражданским сектором, прежде всего - по обмену информацией и разъяснению роли Уполномоченного, его статуса и возможности применения данного правозащитного механизма в отношении защиты личности от произвола и беззакония.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» от 16 марта 2022 года// https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1/history
2. Gregory, R. 2002. The value and functions of the ombudsman: An international perspective. In De ombudsman in België na een decennium: Een zoektocht naar de meerwaarde van de ombudsfunctie in de samenleving, edited//<https://www.researchgate.net/publication/>
3. В. И. Стариков Правозащитная деятельность зарубежных моделей института омбудсмена в системе государственного управления// Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Право. 2021. Т. 6, вып. 2
4. Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года/ Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., N 4, ст. 217 с изм. и доп. от 01.01.2023//// <https://adilet.zan.kz/rus/>
5. Конституционный закон Республики Казахстан «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан» от 5 ноября 2022 года № 154-VII ЗРК// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000154#z190>

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

Кенджасарова А.М. ҚАЗАҚСТАНДА МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ЖҮЙЕСІНДЕ АДАЛДЫҚ ПЕН АШЫҚТЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ	3
Кулажанова А.Н. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗДЕРІ	6
Калкаева Н.Б. ИСЛАМДЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ: ЖАЗАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ЗАМАНАУИ КӨЗҚАРАСТАР	11
Кулажанова А.Н. ИНТЕРНЕТ АЛАЯҚТЫҚПЕН КҮРЕС – ЗАМАН ТАЛАБЫ	18
Кыздарбекова Б.Ж. СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ЗАПРЕТА ФИНАНСИРОВАНИЯ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ИЛИ ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИНОЕ ПОСОБНИЧЕСТВО ТЕРРОРИЗМУ ЛИБО ЭКСТРЕМИЗМУ	23
Кулажанова А.Н. ҚР СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ АСПЕКТІЛЕРІ	29
Кескин А.Д., Азретбергенова И.Ж. ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА В КОНТЕКСТЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ТУРЦИИ	34
Канатбеков Ш.А. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ЗАҢНАМАНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ	39
Қалелқызы Т. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДАҒЫ РӨЛІ	43
Қарлығаш Ж. Т. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ ЭТИКА ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘДЕНИЕТІ: ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	47
Қалелқызы Т. АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫНЫҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ЗАҢДЫҚ МӘНІ	52

Қыдырбай З.Р. ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІКТЕРІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	57
Мамытов Д.А. СУ ҚАУІПСІЗДІГІ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	62
Мұрат А. АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТЕТІКТЕРІ	67
Мынжасар А. М., Бейбітов М. С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	72
Молдахметова Ж.Е., Байсымакова Д.С. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҮЛЕСТІ ҚҰРЫЛЫСҚА ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ӘДІСТЕРІ	77
Мекзам Н.Қ. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕР АРАСЫНДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ	83
Маткаримова Г., Чиниев Д. КОРРУПЦИЯ КАК СИСТЕМНАЯ ПРОБЛЕМА: ПРИЧИНЫ И ЕЁ ПОСЛЕДСТВИЯ	91
Мухамеджанов О.З. РОЛЬ МОЛОДЕЖИ В МОДЕРНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН	99
Мынжанова А.Б. КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ ОСНОВ БЕЗОПАСНОСТИ В СФЕРЕ ЭНЕРГЕТИКИ	105
Муаттара Р. БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В УЗБЕКИСТАНЕ: НОВЫЕ ГОРИЗОНТЫ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ ЗАКОНА «О ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГРАЖДАНСКИХ СЛУЖАЩИХ»	109
Наурызбай А.С. ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС БОЙЫНША ІС ЖҮРГІЗУДІ ҚАЙТА БАСТАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	114
Нугиманов Б.К. ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН АДВОКАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ ЖҮРГІЗУДЕГІ	119

Нусипова Л.Б. ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ОРГАНИЗАЦИОННУЮ КУЛЬТУРУ: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ	124
Нусупханов Т.Т. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҚАРУСЫЗДАНУ ҚАҒИДАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	128
Оспанов Д. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ	133
Османова Г.Ж. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОЙЫН БИЗНЕСІН ЖӘНЕ ЛУДОМАНИЯМЕН КҮРЕСТІ МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ	139
Салимбаев А.Ф. СУЩНОСТЬ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА, ИХ НАЗНАЧЕНИЕ И ОТЛИЧИЕ ОТ НАКАЗАНИЯ	145
Сейткамал А.Е. ТЕРГЕУ ЭКСПЕРИМЕНТІН ЖҮРГІЗУДЕ ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ЕРЕЖЕЛЕРІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ШЕГІ	148
Сериев Б.А., Жакупова Г.А. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ДАМУ ТӘЖІРИБЕСІ	155
Сайлаухан Қ. КИБЕРҚЫЛМЫСТЫҢ АЛДЫН АЛУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ	161
Султанов С.И., Укибаева К.Е. ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ПЕН ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК ҚҰҚЫҚТАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚАҒИДАТТАР ҮСТЕМДІГІНІҢ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	166
Сембай А. ДАУЛАРДЫ МЕДИАЦИЯ ЖОЛЫМЕН ШЕШУДЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫ БОЛДЫРМАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	171
Сатыбалдинов М.Т. ТЕРГЕУ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ АНЫҚТАУ ОРГАНАДАРЫНЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУДІҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	176
Сайлибаева Ж.Ю. О НЕОБХОДИМОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «АНТИКОРРУПЦИОННАЯ КУЛЬТУРА И ОСНОВЫ ПРАВА» В ВУЗАХ НЕ НА ЮРИДИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЯХ	181
Сериев Б.А. ЛУДОМАНИЯ ЖӘНЕ ЖАСЫРЫН АУРУ	185

Сыздықбаева Н., Қоқымбай Ә. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТ: БАСШЫЛЫҚТЫҢ ЖАУАПКЕРШІЛІГІ МЕН ЫҚПАЛЫ	189
Сембаев Р.Т. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АТҚАРУШЫ БІЛІК ТАРМАҒЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БАҚЫЛАУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ КЕЙБІР СҰРАҚТАРЫ	192
Starodubtsev G.S. ETHICAL NORMS AND ANTI-CORRUPTION STANDARDS IN THE CIVIL SERVICE OF THE RUSSIAN FEDERATION: PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT	197
Султан А. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	202
Тайторина Б.А. АНТИКОРРУПЦИОННАЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ ЭТИКИ	206
Таубаев А.Р. МЕМЛЕКЕТТІК БІЛІК ЖӘНЕ СОТ ЖҮЙЕСІНІҢ КОНЦЕПТУАЛДЫ НЕГІЗДЕРІ	212
Тинистановна С. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТЫҢ КҮШЕЙТІЛУІ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ РЕФОРМАЛАР	216
Тұрлыханқызы Қ. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ АДАЛДЫҒЫ МЕН ҰЙЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІ: СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КӨЗҚАРАС	222
Тастанбекова Л.Р. ПРЕСТУПЛЕНИЯ СОВЕРШАЕМЫЕ МЕДИЦИНСКИМИ РАБОТНИКАМИ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ	227
Толамисова А.Г. ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫНЫҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНА ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІ	235
Торғаутова Б.А. ПРОБЛЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ И ПУТИ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ	241
Томас Х., Куандыкова Э. С. ОПТИМИЗАЦИЯ АНТИКОРРУПЦИОННЫХ МЕР В КАЗАХСТАНЕ В КОНТЕКСТЕ ОПЫТА ЭСТОНИИ	246

Телеуев Г.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	251
Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. КОРРУПЦИОННЫЕ РИСКИ В ИГОРНОМ БИЗНЕСЕ: УГОЛОВНО- ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ, ПРОГНОЗИРОВАНИЕ	257
Уалихан А.Д. ПРОКУРОРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІН ҚАЗАХСТАН МЕН РЕСЕЙ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЗАҢДАРЫ МЕН ТАЛДАМАЛЫ ӘДІСПЕН ЗЕРТТЕУ	265
Усенбаева А.У. ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	270
Укибаева К.Е. ЖЕР УЧАСКЕСІН МЕМЛЕКЕТ МҰҚТАЖЫ ҮШІН АЛЫП ҚОЮДЫҢ ПРИНЦИПТЕРІ	274
Усенбаева А.У. ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙ КЕЗІНДЕГІ САЛЫҚТЫҚ ЖЕҢІЛДІКТЕР	280
Francisco J.F.M., Zhumasheva A.A. INTEGRATION OF AMBIENT ASSISTED LIVING TECHNOLOGIES AND ADMINISTRATIVE REFORM IN THE CONTEXT OF KAZAKHSTAN	284
Фазылжанова А.Ж. БҰЛТАРТПАУ ШАРАЛАРЫН ТАҒАЙЫНДАУ МЕН ҚОЛДАНУДЫҢ ТӘЖІРИБЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ	288
Шалгимбаев С. М. АНТИКОРРУПЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА: РОЛЬ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ	292
Шомшекова Б., Алибеков Б.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАСЫНДА ИННОВАЦИЯЛАРДЫ ДАМУ МӘНІ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ	296
Шомшекова Б., Айдосова А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАСЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	300
Яцек З., Исабекова В.С. ИНСТИТУТ УПОЛНОМОЧЕННОГО ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	304

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ
СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ
ҰЙЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ:
СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР, ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР»**

атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы

МАТЕРИАЛДАРЫ

II бөлім

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции

**«ПОВЫШЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ
КАК ОСНОВА АНТИКОРРУПЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ КАЗАХСТАНА:
ВЫЗОВЫ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ»**

II часть

MATERIALS

of the international scientific and practical conference

**«IMPROVING THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF CIVIL SERVANTS AS
A FOUNDATION OF KAZAKHSTAN'S ANTI-CORRUPTION STRATEGY:
CHALLENGES, ISSUES AND PERSPECTIVES»**

II Part

Техникалық қалыптаушы – Анетов А.А.
Компьютерлік қалыптаушы – Жепенова Г.М.
Мұқабының дизайны – Айдарбеков Р.А.

(Тапсырыс беруші файлынан басылды)

Басуға қол қойылды 15.05.2025 ж.
Өріп түрі «Times New Roman». Қалыбы 60x84/8. SvetoCopy қағазы
Таралымы 30 дана. Ш.т.б. 39.25. Тапсырыс № 00571
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Өндірістік цех
040009, Талдықорған, Жансүгіров көшесі, 187а

(Распечатано с файла заказчика)

Подписано в печать 15.05.2025 г.
Гарнитура «Times New Roman». Формат 60x84/8. Бумага SvetoCopy.
Тираж 30 экз. У.п.л. 39.25. Заказ № 00571
Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Производственный цех
040009, Талдықорған, ул. Жансугурова, 187а